МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

На пошану пам'яті доктора філологічних наук, професора Михайла Полюжина (до 80-ліття з дня народження)

Випуск 42
Том 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – *доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – *доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Вереш М. Т. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Гвоздяк О. М. – *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голик С. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ґжесяк Ян – *д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща*

Девіцька А. І. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Добровольська О. Я. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет*

Мафтин Н. В. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Павлак Мірослав – *д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школи в Коніні, Конін, Польща*

Печарський А. Я. – *доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка*

Попович Н. М. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Рогач Л. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Томенчук М. В. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Фабіан М. П. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чендей Н. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чик Д. Ч. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка*

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 14 від 24.11.2025 року.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04729.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» (вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, e-mail: official@uzhnu.edu.ua, тел. +38(0312) 61-33-21)

Періодичність: шість разів на рік

Мови видання: українська, англійська, польська, словацька, угорська.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2025

ЗМІСТ

СПОМИНИ ПРО ВЧИТЕЛЯ. НА ПОШАНУ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА МИХАЙЛА ПОЛЮЖИНА (до 80-ліття з дня народження)..... 9

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

Баньої В.Ф. МЕТОДОЛОГІЯ НАЗВОЗНАВСТВА Ю. МУЛИКА-ЛУЦИКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМ..... 14

Брус М.П. ДІАХРОНІЯ ТА СИНХРОНІЯ НІМЕЦЬКИХ МОВНИХ ВПЛИВІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА РІВНІ ФЕМІНІТИВОТВОРЕННЯ І ФЕМІНІТИВОВЖИВАННЯ)..... 23

Венжинович Н.Ф. ФРАЗЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В РОМАНІ ДМИТРА КЕШЕЛІ «РОДАКИ»..... 31

Вовченко Г.І. ФАКТОГРАФІЯ ТА АНАЛІЗ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ МОВНИХ ЗНАКІВ У ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ..... 38

Джочка І.Ф., Ципердюк О.Д. ІМЕННИКИ «ПОТЕНЦІЙНОГО РОДУ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ..... 42

Дружинець М.Л., Прісовська Г.Є. КОМП'ЮТЕРНЕ ТЕСТУВАННЯ: АКТУАЛЬНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ..... 49

Коваленко Б.О., Коваленко Н.Д. ЛЕКСИЧНІ ІННОВАЦІЇ В МОВІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЗМІ..... 54

Купчинська З.О. ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНО-ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ: ДІЄСЛОВО..... 63

Луканинець Р.В. ІНТЕГРАЦІЯ ЗМІСТУ, ПЕДАГОГІКИ ТА ТЕХНОЛОГІЙ: ВИКЛИКИ Й МОЖЛИВОСТІ МОДЕЛІ TPACK У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ..... 70

Миголинець О.Ф. НАЗВИ ХРИСТИЯНСЬКИХ СВЯТ НА ЧЕСТЬ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ..... 76

Пискач О.Д. ЕЛЕМЕНТИ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ..... 82

Романченко А.П., Зозуля О.О. СПЕЦИФІКА СЦЕНІЧНОГО АНТРОПОНІМІКОНУ УКРАЇНИ..... 88

Сньозик Г.І. МОВНА ЕКСПРЕСІЯ ПРИКМЕТНИКІВ У КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЗМУ ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛИ «КАПЕЛЮХ ІЗ ЗЕЛЕНИМ ПЕРОМ» ФЕДОРА ПОТУШНЯКА)..... 93

Філак І.Я. МІЖМОВНА ВЗАЄМОДІЯ У ЛЕКСИЧНІЙ ГРУПІ НАЗВ ВЗУТТЯ, ПРИКРАС, АКСЕСУАРІВ НА ПРИКЛАДІ ЛЕМКІВСЬКОЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГОВІРКИ..... 99

Яцьків М.Ю. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ..... 104

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Husti I.I. TEACHING ENGLISH TO TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN STUDENTS: INSIGHTS FROM RESULTS OF EMPIRICAL RESEARCH CONDUCTED BETWEEN 2004 AND 2024..... 109

Devitska A.I., Bilyk O.I. EMPOWERING TEACHERS IN UNCERTAIN TIMES: INSIGHTS FROM THE VOCCENT ONLINE LEARNING EXPERIENCE..... 115

Дмітренко Н.Є., Девіцька А.І. РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ..... 121

Drabovska V.A. NEUROLINGUISTIC DISCOURSE TOOLS IN TEACHING BUSINESS ENGLISH FOR ESL STUDENTS..... 126

Ільків А.В., Огринчук О.П., Іванишин Г.Я. МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШІ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УНІВЕРСИТЕТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ..... 131

Качмар О.Ю. КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПІДСВІДОМОГО В ДІАЛОГАХ ТЕРАПЕВТА Й ПАЦІЄНТА В СЕРІАЛІ *IN TREATMENT*..... 136

Кушнерик В.І., Андріїва С.С. ЕСТЕТИКА ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗВУКОСИМВОЛІЗМУ.....141

Panchenko V.V. THE ETHNOLINGUISTIC VALUE OF SCOTTISH ENGLISH IN THE CONTEXT OF CULTURAL REPRESENTATION.....147

Хаджилій Т.О. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ АНГЛОМОВНИХ ПІКТОНІМІВ.....152

Шум О.В., Білоус Н.В. СПОСОБИ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ (НА ПРИКЛАДІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ ЯК МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ).....158

РОЗДІЛ 3
ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА. ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНІ СТУДІЇ

Бідзіля Ю.М. ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА У ВОЄННО-КОМУНІКАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ: ВИКЛИКИ МОДЕЛЮВАННЯ ДІАМЕТРАЛЬНО ПРОТИЛЕЖНИХ МОВНИХ КАРТИН СВІТУ.....163

Врабель Т.Т. ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ МЕТАФОРИЧНИХ І МЕТОНІМІЧНИХ ВИРАЗІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....169

Голик С.В. *СТАРІСТЬ* ЯК БАГАТОВИМІРНИЙ КОНЦЕПТ: МІЖ БІОЛОГІЧНИМ, СОЦІАЛЬНИМ І КУЛЬТУРНИМ КОНТЕКСТАМИ.....175

Демидюк О.Б., Нікіфорова С.М., Лук'янова Г.В. ОСОБЛИВОСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ В СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....182

Кочерга Г.В., Рогоза О. ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ТИПАЖІ В ЕТНОКОНЦЕПТУАЛЬНІЙ ПАРАДИГМІ УКРАЇНЦІВ.....187

Медведь М.М. ПРОФЕСОР МИХАЙЛО ПОЛЮЖИН: ЖИТТЄВИЙ ТА НАУКОВИЙ ШЛЯХ.....194

Негер О.Б. Т. ПРОФІЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ *OLD MONEY* У МОВНОМУ ПРОСТОРІ РОМАНУ ПАХОМОВОЇ «Я, ТИ І НАШ МАЛЬОВАНИЙ І НЕМАЛЬОВАНИЙ БОГ»: КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ ПІДХІД.....201

Потапенко С.І. МЕДІЙНА ХРОНОЛОГІЯ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ НОВИН В УКРАЇНСЬКОМУ ВОЄННОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ.....206

Філіппова Н.М. КОНЦЕПТ *ЛЮДИНА* У НЕФОРМАЛЬНОМУ СПІЛКУВАННІ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ.....212

Юсип-Якимович Ю.В., Тимко-Дітко О. ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ ЗВУКОВОГО ПРОСТОРУ У КОНТЕКСТІ ЛІНВОКОГНІТОЛОГІЇ.....219

РОЗДІЛ 4
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Буднікова Л.Т. ТРУДНОЩІ ТА СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ.....226

Даниленко Л.І. ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ПАРЕМІОЛОГІЯ В МІЖСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ: МОЖЛИВОСТІ Й ВИКЛИКИ ДЛЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....231

Zymomrya I.M., Zymomrya M.I. PRZEKŁAD JAKO PROCES KOMUNIKACYJNY: MIĘDZY EKWIWALENCJĄ, STYLEM A KULTURĄ.....236

Kovalenko A.Yu. TRANSLATION IN HUMANITARIAN ACTION: SENSE AND SENSITIVITY.....243

Мартинюк А.П. ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ МОДЕЛІ СВІТОБАЧЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГРАМАТИЧНОЇ СТРУКТУРИ.....250

Полюжин І.М. АНГЛІЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ПЕРСПЕКТИВИ ВХОДЖЕННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ.....256

Stoika O.Ya., Popovych I.Ye. TRANSLATING IT-RELATED NEOLOGISMS: LINGUISTIC FEATURES, CULTURAL CONTEXTS, AND METHODOLOGICAL APPROACHES.....262

Tomenchuk M.V. THE PRAGMATIC POTENTIAL OF EUPHEMISMS IN MEDIA DISCOURSE AND THEIR TRANSLATION INTO UKRAINIAN.....269

РОЗДІЛ 5
ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Bodyk O.P. BETWEEN STRUCTURE AND MEANING: A COMPARATIVE STUDY OF ENGLISH AND UKRAINIAN PAREMIAS..... **277**

Кузь Г.Т. ОБРАЗИ ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ЕТНОСІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАЛЕКТНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ ТА ЧЕРНІВЕЧЧИНИ[1]..... **287**

Onyshchak H.V. A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEXICAL UNITS DENOTING *GOOD* IN MODERN ENGLISH AND SLOVAK..... **294**

Сапожник І.В., Суродейкіна Т.В. МЕТАФОРИЗАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ МИСТЕЦТВА ТА КОМЕРЦІЙНОГО ПРАВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ..... **299**

РОЗДІЛ 6
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Барчан В.В. МОРАЛЬНО-ДУХОВНИЙ ПОРТРЕТ ГОРЯН В ОПОВІДАННІ «У ВАГОНІ» ЮРІЯ СТАНИНЦЯ ТА ОДНОЙМЕННОМУ ТВОРІ ІВАНА ЧЕНДЕЯ..... **304**

Вотьканич М.І. РИСИ ЕКСПРЕСІОНІЗМУ В ПОЕЗІЯХ У ПРОЗІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА..... **313**

Ігнатович О.С. РОМАН МИХАЙЛА ТОМЧАНІЯ «ЖМЕНЯКИ»: РОЗПАД ПАТРІАРХАЛЬНОЇ РОДИНИ НА ЗЛАМІ ЕПОХ..... **319**

Кузьма О.Ю. ДЗЕН І ГУЦУЛЬСЬКА ВАТРА: ФІЛОСОФСЬКІ КОДИ В ЛІРИЦІ ВЛАСТИ ВЛАСЕНКО..... **328**

РОЗДІЛ 7
ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Куштан М.М. ПСИХОЛОГІЯ ПІДЛІТКОВОГО ЗЛОЧИНУ В ХУДОЖНІЙ ОБСЕРВАЦІЇ КОРНЕЛІЯ ІРОДА..... **333**

Ліхтей Т.В. ДОСЛІДЖЕННЯ МИХАЙЛА РОМАНА В ЦАРИНІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ..... **339**

Лях Т.О. НАРАТИВ ЯК МЕТАІСТОРІЯ В РОМАНАХ ФІЛІППА МАЙЄРА «СИН» ТА НІЛА ҐЕЙМАНА «АМЕРИКАНСЬКІ БОГИ»: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ..... **344**

Петріца Н.М. ЗАКАРПАТТЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНСПІРАЦІЇ ЧЕСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ..... **353**

CONTENTS

MEMORIES ABOUT A TEACHER. IN HONOR OF DOCTOR OF PHILOLOGY, PROFESSOR MYKHAILO POLIUZHYN (on the 80th anniversary of his birth)..... 9

SECTION 1
UKRAINIAN LANGUAGE

Banyoi V.F. YU. MULYK-LUTSYK'S ONOMASTIC METHODOLOGY IN THE CONTEXT OF MODERN LINGUISTIC PARADIGMS..... 14

Brus M.P. DIACHRONY AND SYNCHRONY OF GERMAN LANGUAGE INFLUENCES IN THE NATIONAL LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD (AT THE LEVEL OF FEMININITIVE FORMATION AND FEMININITIVE USE)..... 23

Venzhynovych N.F. PHRASES DESCRIBING HUMAN ACTIVITIES IN DMYTRO KESHELYA'S NOVEL "RODAKY"..... 31

Vovchenko H.I. FACTOGRAPHY AND ANALYSIS OF INTANGIBLE LANGUAGE SIGNS IN THE GRAMMATICAL SYSTEM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE..... 38

Dzhochka I.F., Tsyperdyuk O.D. THE NOUNS OF "POTENTIAL GENDER" IN THE UKRAINIAN LANGUAGE: SEMANTIC AND GRAMMATICAL ASPECTS..... 42

Druzhynets M.L., Prisovska H.E. COMPUTER TESTING: RELEVANCE, PROSPECTS AND TRENDS..... 49

Kovalenko B.O., Kovalenko N.D. LEXICAL INNOVATIONS IN THE LANGUAGE OF REGIONAL MASS MEDIA..... 54

Kupchynska Z.O. FORMATION OF HISTORICAL AND GRAMMATICAL COMPETENCE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS-PHILOLOGISTS: VERB..... 63

Lukanynets R.V. INTEGRATION OF CONTENT, PEDAGOGY, AND TECHNOLOGIES: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF THE TPACK MODEL IN TEACHING UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE..... 70

Myholynets O.F. NAMES OF CHRISTIAN FEASTS IN HONOUR OF THE BLESSED VIRGIN MARY IN UKRAINIAN TRANSCARPATHIAN DIALECTS..... 76

Pyskach O.D. ELEMENTS OF CALENDAR RITUALITY IN THE LITERARY WORKS OF MYROSLAV DOCHYNETS: AN ETHNOLINGUISTIC ASPECT..... 82

Romanchenko A.P., Zozulya O.O. SPECIFICS OF THE STAGE ANTHROPONYMICON OF UKRAINE..... 88

Snozyk H.I. LANGUAGE EXPRESSION OF ADJECTIVES IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGISM OF THE WORK (BASED ON THE MATERIAL OF THE NOVEL "THE HAT WITH THE GREEN FEATHER" BY FEDIR POTUSHNYAK)..... 93

Filak I.Ya. INTERLINGUAL INTERACTION IN THE LEXICAL GROUP OF NAMES OF SHOES, JEWELRY, ACCESSORIES ON THE EXAMPLE OF THE LEMKY TRANSCARPATHIAN DIALECT..... 99

Yatskiv M.Yu. FORMATION OF THE PROFESSIONAL IMAGE OF A UKRAINIAN LANGUAGE TEACHER IN THE CONTEXT OF MODERN EDUCATIONAL TRANSFORMATION..... 104

SECTION 2
GERMANIC LANGUAGES

Husti I.I. TEACHING ENGLISH TO TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN STUDENTS: INSIGHTS FROM RESULTS OF EMPIRICAL RESEARCH CONDUCTED BETWEEN 2004 AND 2024..... 109

Devitska A.I., Bilyk O.I. EMPOWERING TEACHERS IN UNCERTAIN TIMES: INSIGHTS FROM THE VOCCENT ONLINE LEARNING EXPERIENCE..... 115

Дмітренко Н.Є., Девіцька А.І. DEVELOPMENT OF LEARNER AUTONOMY IN THE PROCESS OF ENGLISH ACQUISITION..... 121

Drabovska V.A. NEUROLINGUISTIC DISCOURSE TOOLS IN TEACHING BUSINESS ENGLISH FOR ESL STUDENTS..... 126

Ilkiv A.V., Ohrynchuk O.P., Ivanyshyn H.Ya. POSSIBILITIES OF USING GENERATIVE AI IN THE PROCESS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN A UNIVERSITY ENVIRONMENT..... 131

Kachmar O.Yu. COMMUNICATIVE TACTICS OF SUBCONSCIOUS ACTUALIZATION IN THERAPIST–PATIENT DIALOGUES IN THE TV SERIES *IN TREATMENT*.....136

Kushneryk V.I., Andriiva S.S. THE AESTHETICS OF VOWEL SOUNDS IN GERMAN: A PSYCHOLINGUISTIC ANALYSIS OF SOUND SYMBOLISM.....141

Panchenko V.V. THE ETHNOLINGUISTIC VALUE OF SCOTTISH ENGLISH IN THE CONTEXT OF CULTURAL REPRESENTATION.....147

Khadzhylii T.O. METHODOLOGY FOR CONDUCTING AN ASSOCIATIVE EXPERIMENT WITH ENGLISH PICTONYMS.....152

Shum O.V., Bilous N.V. WAYS OF MOTIVATING STUDENTS IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES (ON THE EXAMPLE OF ENGLISH AND GERMAN FOR SPECIAL PURPOSES).....158

SECTION 3
APPLIED LINGUISTICS. LINGUO-COGNITIVE AND LINGUO-CONCEPTUAL STUDIES

Bidzilia Yu.M. APPLIED LINGUISTICS IN MILITARY COMMUNICATION DISCOURSE: CHALLENGES OF MODELING DIAMETRALLY OPPOSITE LANGUAGE WORLD MODELS.....163

Vrabel T.T. LINGUOCOGNITIVE ANALYSIS OF METAPHORIC AND METONYMYC EXPRESSIONS IN ENGLISH.....169

Holyk S.V. *OLD AGE* AS A MULTIDIMENSIONAL CONCEPT: INTERSECTIONS OF BIOLOGICAL, SOCIAL, AND CULTURAL CONTEXTS.....175

Demydiuk O.B., Nikiforova S.M., Lukyanova H.V. PECULIARITIES OF THE INTERDISCIPLINARY APPROACH IN CONTEMPORARY COGNITIVE LINGUISTICS.....182

Kocherha H.V., Rohoza O. LINGUOCULTURAL TYPES IN THE ETHNOCONCEPTUAL PARADIGM OF THE UKRAINIANS.....187

Medved M.M. PROFESSOR MYKHAYLO POLUZHYN: LIFE AND SCIENTIFIC PATH.....194

Neher O.B. PROFILING THE CONCEPT OF *OLD MONEY* IN THE LANGUAGE SPACE OF T. PAKHOMOVA'S NOVEL "ME, YOU AND OUR PAINTED AND UNPAINTED GOD": A COGNITIVE-DISCURSIVE APPROACH.....201

Potapenko S.I. MEDIA CHRONOLOGY OF ENGLISH-LANGUAGE NEWS IN UKRAINIAN WAR DISCOURSE: LINGUO-COGNITIVE ASPECT.....206

Filippova N.M. CONCEPT *PERSONALITY* IN INFORMAL COMMUNICATION: APPLIED LINGUISTIC APPROACH.....212

Yusyp-Yakymovych Yu.V., Tymko-Ditko O. LINGUALIZATION OF SOUND SPACE IN THE CONTEXT OF LINGUOCOGNITOLOGY.....219

SECTION 4
TRANSLATION STUDIES

Budnikova L.T. CHALLENGES AND STRATEGIES IN TRANSLATING UKRAINIAN-SLOVAK SOCIO-POLITICAL VOCABULARY.....226

Danylenko L.I. PHRASEOLOGY AND PAREMIOLOGY IN INTERSLAVIC LITERARY TRANSLATION: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES FOR ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....231

Zymomria I.M., Zymomria M.I. TRANSLATION AS A COMMUNICATION PROCESS: BETWEEN EQUIVALENCE, STYLE AND CULTURE.....236

Kovalenko A.Yu. TRANSLATION IN HUMANITARIAN ACTION: SENSE AND SENSITIVITY.....243

Martyniuk A.P. LINGUACULTURAL WORLDVIEWS EMBODIED IN GRAMMATICAL STRUCTURE.....250

Poliuzhyn I.M. ANGLISMS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE: PROSPECTS OF INFLUENCE AND USE.....256

Stoika O.Ya., Popovych I.Ye. TRANSLATING IT-RELATED NEOLOGISMS: LINGUISTIC FEATURES, CULTURAL CONTEXTS, AND METHODOLOGICAL APPROACHES.....262

Tomenchuk M.V. THE PRAGMATIC POTENTIAL OF EUPHEMISMS IN MEDIA DISCOURSE AND THEIR TRANSLATION INTO UKRAINIAN.....269

SECTION 5
COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

Bodyk O.P. BETWEEN STRUCTURE AND MEANING: A COMPARATIVE STUDY OF ENGLISH AND UKRAINIAN PAREMIAS..... **277**

Kuz H.T. IMAGES OF REPRESENTATIVES OF DIFFERENT ETHNIC GROUPS IN THE UKRAINIAN DIALECTAL PHRASEOLOGY OF EASTERN SLOVAKIA AND BUKOVYNA..... **287**

Onyshchak H.V. A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEXICAL UNITS DENOTING *GOOD* IN MODERN ENGLISH AND SLOVAK..... **294**

Sapozhnyk I.V., Surodeikina T.V. METAPHORIZATION OF THE ENGLISH ART AND COMMERCIAL LAW TERMS: COMPARATIVE ASPECT..... **299**

SECTION 6
UKRAINIAN LITERATURE

Barchan V.V. MORAL AND SPIRITUAL PORTRAIT OF MOUNTAIN PEOPLE IN YURIY STANYNETS' SHORT STORY "IN THE RAILWAY CARRIAGE" AND IVAN CHENDEY'S WORK OF THE SAME TITLE..... **304**

Votkanych M.I. FEATURES OF EXPRESSIONISM IN FEDIR POTUSHNYAK'S POEMS IN PROSE..... **313**

Ihnatovych O.S. MYKHAILO TOMCHANII'S NOVEL "ZHMENIAKY": THE DISINTEGRATION OF THE PATRIARCHAL FAMILY AT THE TURN OF THE EPOCHS..... **319**

Kuzma O.Yu. DZEN AND HUTSUL BONFIRE: PHILOSOPHICAL CODES IN THE LYRICS OF VLASTA VLASENKO..... **328**

SECTION 7
LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Kushtan M.M. THE PSYCHOLOGY OF JUVENILE CRIME IN THE LITERARY OBSERVATION OF CORNELIY IROD..... **333**

Likhtei T.V. MYKHAILO ROMAN'S RESEARCH IN THE FIELD OF COMPARATIVE LITERARY STUDIES..... **339**

Lyakh T.O. NARRATIVE AS METAHISTORY IN THE NOVELS OF PHILIPP MEYER'S "SON" AND NEAL GAIMAN'S "AMERICAN GODS": PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL INTERPRETATION..... **344**

Petritsa N.M. TRANSCARPATHIA AS A SOURCE OF INSPIRATION FOR CZECH INTELLECTUALS OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY..... **353**

СПОМИНИ ПРО ВЧИТЕЛЯ

НА ПОШАНУ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА

МИХАЙЛА ПОЛЮЖИНА

(до 80-ліття з дня народження)

Доктор філологічних наук, професор
Михайло ПОЛЮЖИН (1945–2024)

Мар'яна ТОМЕНЧУК,
кандидат філологічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри прикладної лінгвістики
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»

Моя перша зустріч із професором Михайлом Михайловичем Полюжиним відбулася ще в економічному ліцеї для старшокласників, де він був моїм учителем. Його заняття завжди вирізнялися глибиною думки, ясністю викладу та особливим умінням запалювати цікавість у студентів. Згодом моє навчання продовжилося в університеті, де Михайло Михайлович став для мене не лише викладачем, але й науковим керівником моєї дипломної роботи. Під його мудрим і вимогливим наставництвом я продовжила свій шлях в Ужгородському національному університеті та розпочала дисертаційне дослідження, і саме він супроводжував мене на шляху до здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Від перших кроків у науці до самостійних дослідницьких пошуків він завжди був поруч, завжди підтримував, мотивував і вмів дати ту пораду, яка надихала рухатися далі.

Моя трудова діяльність також пов'язана з професором М.М. Полюжиним. Ми разом працювали на кафедрі англійської філології, а згодом стали

творцями нової кафедри та освітньої програми з прикладної лінгвістики. Це був непростий, але надзвичайно важливий і творчий етап, сповнений ідей, викликів і перемог. Понад 22 роки ми працювали пліч-о-пліч, і для мене ця співпраця була справжньою школою життя.

Михайло Михайлович завжди залишався Вчителем із великої літери – вимогливим, але справедливим, відкритим до нового, надзвичайно працелюбним і відданим науці. Він ніколи не дозволяв зупинятися на досягнутому, постійно підштовхував до розвитку і сам давав приклад невтомної праці.

Сьогодні я маю честь продовжувати його справу як завідувачка створеної нами кафедри. Для мене це не лише професійний обов'язок, але й глибока внутрішня місія – зберегти і розвинути започатковане ним.

Спогад про Михайла Михайловича для мене – це спогад про Людину, яка вміла виховувати, надихати й вести за собою. Його внесок у науку, освіту та долі багатьох учнів і колег – безцінний.

* * *

Томаш ВРАБЕЛЬ,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Озираючись назад, я бачу нашу співпрацю з професором Михайлом Михайловичем Полюжиним як послідовність точних настанов: кожна розмова з ним скеровує до науки, ясності думки й людяності. Ми познайомилися в коридорах Ужгородського національного університету, де він, уже знаний германіст і багаторічний організатор філологічної школи, умів перетворювати будь-яку наукову дискусію на майстер-клас з інтелектуальної доброчесності. Його шлях у стінах УжНУ – від доцента кафедри англійської філології до завідувача кількох кафедр і засновника прикладної лінгвістики – задавав високий стандарт для всіх нас, хто поруч ріс як викладач і дослідник.

Я приходив до нього з рукописами, що ще пахнули друкарською фарбою, з питаннями про прагматику висловлювань і переклад, а виходив із нотатником, заповненим стрілочками, ремарками й «зверни увагу на…». Його керівництво моєю роботою не було «надбудовою» над текстом – радше спів-мисленням: ретельним розгортанням аргументів, де він однаково уважно ставився і до терміна, і до прикладу з живої мови. Для мене це була школа відповідальності за кожне слово – школа, яку він пройшов сам і щедро передавав учням. Факт того, що я належу до кола його аспірантів, для мене – не просто біографічний рядок, а знак довіри, який зобов'язує щоразу підтверджувати рівень.

Найяскравішою спільною роботою став курс лекцій «Основи теорії мовленнєвих актів», який ми написали разом. Пам'ятаю, як ми довго сперечалися про межу між іллокутивним наміром і перлокутивним ефектом, як уважно добирали корпусні приклади, аби студенти бачили не «схему», а дію мови в реальному спілкуванні. Для Михайла Михайловича теорія мала працювати в дії: на семінарі, на парі, у перекладацькій аудиторії. Саме тому цей курс ми задумували як провідник – від класичних положень Остіна й Серля до наших локальних педагогічних практик. І зараз, коли беру до рук примірник, чую його стриманий сміх і коротке: «Добре. Але де тут студент?».

У щоденному викладанні мене завжди вражала його дисципліна і повага до слухача. Він першим приходив до аудиторії, упорядковував матеріал, а в дискусії ніколи не підмінював аргумент тиском авторитету. Цю педагогічну етику я переніс у власну роботу вже в іншій інституції – як доцент відділення англійської філології, де сфера моїх зацікавлень – перекладознавство й прагмалінгвістика – виросла саме з тих, спільно пройдених, доріг. Студентам я часто казав: «ми не просто вчимося говорити – ми вчимося відповідати за мовленнєвий акт». Це – його формула.

Михайло Михайлович умів об'єднувати людей. Його кафедральні семінари були місцем, де молоді дослідники відчували себе почутими, а складні теми – підйомними. Не випадково довкола нього сформувалася ціла плеяда науковців, і я щиро горджуся, що стою серед тих, кому він допоміг стати на ноги. Його школа – це не лише бібліографічні позиції чи списки захищених робіт; це мережа взаємної підтримки і вимогливості, яку ми зобов'язані зберегти.

Коли мислю про нього сьогодні, після його відходу, переді мною – не дати і титули, а постать наставника, який завжди знаходив час для «ще

одного» питання і «останнього» абзацу. У пам'яті лишаються його точні, майже афористичні нагадування: «Лінгвістика – це не про слова, а про людей, які ними діють». Наші наукові зустрічі давно розійшлися у книжки, курси та лекції, але кожна з них і далі скеровує мене у потрібному напрямку. І якщо мої студенти колись відчують ту саму ясність і вимогливу доброзичливість, яку відчував я поруч із ним, – значить, наша співпраця триває.

* * *

Оксана МИГОЛИНЕЦЬ (ШОВАК),
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»

Я завжди з теплотою та вдячністю згадую свого наукового керівника – Професора Полюжина Михайла Михайловича, видатного лінгвіста, людини, яка стала для мене справжнім наставником і прикладом відданості науці. Його глибокі знання та безмежна любов до мови надихали мене відкривати нові горизонти у власних дослідженнях. Кожна наша зустріч була для мене джерелом натхнення: він умів уважно слухати, терпляче пояснювати і заохочувати до сміливих наукових рішень.

Особливо я пам'ятаю підготовку до наукових конференцій. Він не просто допомагав удосконалити доповідь, а навчав, як донести свої думки так, щоб вони зачепили серце слухачів і пробудили інтерес до науки. Його поради та заохочення допомогли мені відчути впевненість у своїх силах і сміливо виступати перед аудиторією.

Співпраця з ним стала для мене не лише професійним уроком, але й життєвим натхненням. Він прищепив мені повагу до науки, любов до англійської мови та переконання, що справжній лінгвіст завжди залишатиметься допитливим і відданим своєму покликанню. Ці спогади назавжди залишаться зі мною, як яскравий світлий промінь у моєму науковому житті.

* * *

Андріана АНДРУСЬ,
кандидат філологічних наук,
доцент (Прага, Чехія)

Я щиро вдячна долі за те, що мала честь і щастя працювати поруч із моїм науковим керівником та наставником Михайлом Михайловичем Полюжиним протягом багатьох років. Це був час, сповнений щоденної праці, навчання, відкриттів і великих звершень. Саме він навчив мене бути працьовитою та сумлінною, віддаватися справі сповна й вірити в результат.

Разом ми пройшли безліч відкритих уроків, кожен із яких був новим викликом і водночас можливістю зростати. Він завжди підтримував, вірив у мене навіть тоді, коли я сумнівалася у власних силах, надихав й допомагав відчути себе невід'ємною частиною великого колективу. Його слова й поради були орієнтиром, а його віра в майбутнє надихала працювати й не зупинятися.

Для мене він був не лише керівником, а й справжнім наставником, який умів бачити більше, ніж інші, і завжди мотивував рухатися далі. Цей досвід співпраці став важливою частиною мого життя, а його уроки назавжди залишаться зі мною.

* * *

Ольга КАЧМАР,
кандидат філологічних наук,
доцент (Братислава, Словаччина)

Професор Михайло Михайлович Полюжин був надзвичайно вимогливим до нас, своїх аспірантів, проте ще більш вимогливим до самого себе. Його життєвим кредо було цінувати кожну мить і віддавати сили лише тому, що справді веде до мети. У спілкуванні з ним ми завжди намагалися бути максимально зосередженими на науковому пошуку, уникаючи всього другорядного.

Однак за суворою вимогливістю завжди відчувалося щось дуже людяне, тепле й справжнє. Пригадую одну подорож із наукової конференції в Національному університеті «Острозька академія». Дорога була довгою, а вже пізно ввечері мій чоловік Василь, який сидів за кермом, почав відчувати втому. Саме тоді Михайло Михайлович, помітивши це, раптом почав співати народні пісні. Ми охоче підхопили, а він розповів, як колись в Америці заводив одну зі своїх найулюбленіших – «Несе Галя воду…». Ми співали, слухали його розповіді, ділилися власними пригодами. І час, який здавався довгим та виснажливим, промайнув непомітно.

Цей момент відкрив переді мною ще одну грань його постаті – людяність, життєлюбність і дивовижну здатність підтримати тих, хто поруч. Це теплий спогад, який і нині гріє серце.

Михайла Михайловича вже немає з нами. Та його мудрість, його наука і доброта залишаються назавжди в пам'яті та серцях учнів, яким пощастило мати такого Вчителя.

* * *

Віра ДРАБОВСЬКА,
кандидат філологічних наук, доцент,
проректор із міжнародних зв'язків
Вінницького кооперативного інституту

Михайло Михайлович залишив у моїй душі не просто глибокий слід... Його вплив на мене однозначно вийшов далеко за межі науки: він навчив мене вірити у власні сили, не боятися труднощів і шукати натхнення навіть у найскладніші моменти. Ця людина – титан. Для мене він був не просто науковим керівником, а гуру, який тонко відчував, коли треба підтримати, а коли дати, м'яко кажучи, «прочухана». Пам'ятаю безліч годин, проведених за обговоренням дисертаційної роботи. Кожна наша зустріч була фонтаном розмаїтих емоцій. Його суворість і вимогливість завжди мали глибокий сенс: він завжди хотів показати, де ще і як можна стати кращим! Але робив це з добротою та повагою; критика від нього ніколи не обтяжувала, а спонукала мислити глибше і не зупинятися на досягнутому. Не хочеться зараз пафосу, але все ж хочу зазначити, що, однозначно тільки завдячуючи його наставництву, я навчилася не лише наукового мислення, а й прискіпливості та уважності до деталей. Ці навички я відтоді із вдячністю несу по життю.

Хоч наша з ним робота була сповнена переважно серйозних моментів дискусій та навіть суперечок, проте водночас він завжди був щирий, справжній. Пам'ятаю яскравий момент літа 2009 року: після важкої багатогодинної праці разом у бібліотеці ми їхали в метро, розмовляли, сміялися над однією кумедною ситуацією з нашої професійної сфери. Сміялися голосно, на весь вагон!.. Люди дивилися на нас і теж заражалися нашим сміхом… Він їв булку, запивав водою і реготав голосно й дзвінко, як хлопчисько! І я тоді зрозуміла, як це важливо – бути складним і водночас простим, доступним, незважаючи на вік, регалії, статус!..

Цей теплий спогад як спалах супроводжує мене завжди, коли згадую свій тернистий шлях у науку… Дякую долі за те, що мала честь знати Михайла Михайловича і навчатися під його керівництвом. Спогади про наші спільні години праці, обговорення, маленькі наукові відкриття та перемоги – скарб, який назавжди зі мною.

Сніжана ГОЛИК,
кандидат філологічних наук, доцент,
в.о. декана факультету іноземної філології
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»

Початок моєї роботи над дисертацією був хвилюючим і водночас трохи лячним. Я добре пам'ятаю перші розмови з професором М.М. Полюжиним: він уважно слухав мої ідеї, ставив запитання, які змушували мене замислюватися глибше і працювати ще більше.

Саме тоді я вперше відчула, що лінгвістика – це не просто робота з мовою, а справжнє захоплення, в якому є місце сумнівам, помилкам, відкриттям і натхненню. Тут нема готових відповідей, їх потрібно шукати самостійно. І це стало початком не лише дисертації, а й мого становлення як дослідниці. Цей перший етап навчив мене головного: справжнє дослідження – це не лише про тексти, а про внутрішній пошук і постійний рух уперед, навіть якщо здається, що дорога попереду складна і неясна.

* * *

Ольга ВІЗНЮК (МІГОРЯН),
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Мені пощастило бути аспіранткою професора М.М. Полюжина. Пам'ятаю свої перші несміливі кроки в науковій діяльності. Спочатку для мене все було дуже складно. Але йшов час, мій науковий керівник завжди був на зв'язку, тлумачив незрозуміле, відповідав на мої запитання, потім вичитував, виправляв написане мною. Запам'яталася його вимогливість до наукового тексту, водночас доброзичливість у ставленні до мене, тоді молодої дослідниці. Його настанови, поради завжди зі мною, використовую їх у своїй науковій та викладацькій роботі. Для мене Михайло Михайлович – взірець справжнього вченого, що мав глибокі знання, щедро ділився ними зі своїми науковими вихованцями.

* * *

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81’373.4:81(=16)(092)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.1

МЕТОДОЛОГІЯ НАЗВОЗНАВСТВА Ю. МУЛИКА-ЛУЦИКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМ

YU. MULYK-LUTSYK’S ONOMASTIC METHODOLOGY IN THE CONTEXT OF MODERN LINGUISTIC PARADIGMS

Баньої В.Ф.,
orcid.org/0000-0001-7957-8080
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті проаналізовано методологічні засади назвознавства українського філософа, славіста, історика Юрія Мулика-Луцика. З’ясовано, що підхід дослідника, викладений у праці «До методології назвознавства», ґрунтується на міждисциплінарних принципах аналізу просторових слів і поєднує філософські, когнітивні, біологічні та міфологічні аспекти. Визначено, що центральною ідеєю концепції є відхід від традиційного пошуку «перших значень» просторових назв *край*, *сторона*, *країна*, які, на думку Ю. Мулика-Луцика, спочатку були абстрактними геометричними поняттями. Автор вважає, що семантика цих слів пов’язана з уявленнями про лінії, точки та межі, а не з фізичною поверхнею (землею). Дослідник переконаний, що формування просторових уявлень відбувається через складний психологічний і міфологічний процес «ступенування простору», який починається з антропоцентричного сприйняття світу, де людина є центром орієнтації («Я-Тут-Тепер»). Критикуючи агроморфний принцип, науковець пропонує геометричний, що відповідає психологічному сприйняттю простору, яке відбувається через абстракцію та спостереження. На позначення первинних просторових слів Ю. Мулик-Луцик уживає термін *стереонім*.

Підсумовано, що запропоновані методологічні принципи дають змогу не тільки глибше зрозуміти еволюцію мовних понять, але й демонструють особливості відображення через мову базових когнітивних шаблонів людського сприйняття світу. Ідеї автора щодо глибокого зв’язку мови з когнітивними процесами перегукуються із сучасною когнітивною теорією прототипної семантики і втіленого пізнання, теорією концептуальної метафори, узгоджуються з поняттям просторових схем. Визначено, що методологія назвознавства Ю. Мулика-Луцика є інноваційною та актуальною, вирізняється інтегративністю, зосередженістю на когнітивних аспектах мови та прагненням до глибинної семантичної реконструкції, що робить її цінним надбанням для сучасних лінгвістичних досліджень.

Ключові слова: назвознавство, методологія, міждисциплінарність, Ю. Мулик-Луцик, просторові назви, геометричний принцип, стереонім.

The article analyzes the methodological foundations of onomastics by the Ukrainian philosopher, slavist, and historian Yuriy Mulyk-Lutsyk. The study shows that the researcher’s approach, presented in the work “On the Methodology of Onomastics”, is based on interdisciplinary principles of analyzing spatial words and combines philosophical, cognitive, biological, and mythological aspects. It is established that the central idea of the concept is a departure from the traditional search for the “first meanings” of spatial names such as *kray*, *storona*, *krayina* (meaning ‘land’, ‘side’, ‘country’), which, according to Yu. Mulyk-Lutsyk, were initially abstract geometric concepts. The author believes that the semantics of these words are related to the ideas of lines, points, and boundaries, rather than with the physical surface of the earth. The researcher suggests that the formation of spatial concepts occurs through a complex psychological and mythological process of “gradation of space”, which begins with an anthropocentric perception of the world, where a human is the center of orientation (“I-Here-Now”). Criticizing the agromorphic principle, the scholar proposes a geometric one that corresponds to the psychological perception of space, which occurs through abstraction and observation. To denote primary spatial words, Yu. Mulyk-Lutsyk proposes the term *stereonym*.

In summary, the proposed methodological principles allow not only for a deeper understanding of the evolution of linguistic concepts but also demonstrate how language reflects the basic cognitive patterns of human perception of the world. The author’s ideas about the deep connection between language and cognitive processes resonate with modern cognitive theory of prototype meanings and embodied cognition, the theory of conceptual metaphor, and align with the concept of spatial schemas. It is concluded that Yu. Mulyk-Lutsyk’s onomastic methodology is innovative and relevant, distinguished by its integrativeness, focus on the cognitive aspects of language, and aspiration for deep semantic reconstruction, which makes it a valuable asset for modern linguistic research.

Key words: onomastics, methodology, interdisciplinarity, Yu. Mulyk-Lutsyk, spatial names, geometric principle, stereonym.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві спостерігаємо активізацію уваги до міждисциплінарності, що поєднує лінгвістичні, культурологічні, філософські та соціальні аспекти. Особливого значення набуває методологічне осмислення назвознавства, яке виходить за межі власне описового аналізу і спрямоване до глибшого пізнання сутності іменування як феномену людського буття. Попри наявність численних праць, присвячених окремим аспектам вивчення номінативних одиниць, досі недостатньо опрацьованими залишаються питання методологічного забезпечення назвознавчих досліджень, які б ґрунтувалися на міждисциплінарних принципах. У цьому контексті потребує глибшого теоретичного осмислення та практичного застосування в сучасних назвознавчих студіях методологія Юрія Мулика-Луцика, яка постає як унікальна концептуальна модель, що пропонує системне бачення мовного простору, базоване на філософських, аксіологічних та когнітивних засадах, сприяє формуванню цілісної методологічної бази для назвознавства, здатної забезпечити не лише описову, а й інтерпретаційну функцію аналізу одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі актуальною є проблема осмислення інтелектуально-культурної спадщини представників української діаспори, серед таких постатей – Юрій Мулик-Луцик (1913–1991), славіст, філософ, дослідник історії української Церкви, дійсний член Української вільної академії наук. Спадщина науковця стала потужним ресурсом для самоусвідомлення, збереження мови та культурної ідентичності в умовах еміграції, тому, безперечно, варта окремої уваги. Доробок Ю. Мулика-Луцика вивчали А. Арістова, О. Ковальчук, А. Колодний, Н. Куліш, Т. Марусик, М. Онуфрійчук, С. Ярмусь, Я. Рудницький та ін. Їхні студії переважно мають біографічний характер (репрезентують систематизацію інформації про життя та діяльність дослідника – наукову, редакційну, викладацьку, організаційну, громадську) або зосереджені на вивченні філософського й богословського аспекту спадщини. Відповідно в сучасному науковому просторі бракує ґрунтовного огляду та осмислення методологічних засад назвознавства, які запропонував Ю. Мулик-Луцик.

Постановка завдання. Мета – охарактеризувати методологічні принципи дослідження просторових назв Юрія Мулика-Луцика, репрезентовані в праці «До методології назвознавства» [9], продемонструвати актуальність запропонованих ідей для сучасних мовознавчих студій.

Виклад основного матеріалу. Юрія Мулика-Луцика зараховують до знаних філософів української діаспори, який прагнув відтворити українську духовну та філософську спадщину як неперервний багатостолітній процес, наповнений людинолюбними, гуманістичними й кордоцентричними смислами, і мислив, як стверджують дослідники, у межах «антропотеології» – філософії, що ставить людину в центр духовного пошуку, спрямованого до Правди, Добра, Краси, Творчості. Вважають Ю. Мулика-Луцика й попередником лінгвістичного релігієзнавства (вивчав мовні модуси релігійної перцепції, розробив авторський курс «Психологія мови в службі релігійного культу»); цікавився науковець і питаннями етимології, проблемами методології слов'янознавства, психологією мови, філософськими й психологічними аспектами ономастики, народною психологією, психологією творчої особистості тощо [8; 11]. Проте концептуальною основою наукових пошуків та методологічним підґрунтям усіх дослідницьких напрямів Ю. Мулика-Луцика було філософське осмислення аналізованих проблем.

Юрій Мулик-Луцик виявляв глибокий інтерес до філософських питань пізнання речей ще з юності, зосереджуючи увагу на інтелектуальних пошуках нематеріальних і духовних аспектів життя: вивчав з 1933 р. теорію і філософію права у Вільні, згодом «змістився на славістичні студії», з 1936 року Мулик-Луцик у Львові, продовжуючи студіювати славістику, зосередив основну увагу на вивченні питань психології та філософії літературної творчості у професора Р. Інгардена. Як стверджують дослідники, «за студентських років у Вільно, Львові і Варшаві Юрія Мулика-Луцика називали сковородинівцем. І це не тому, що він мав такий стиль життя, як Григорій Сковорода, а насамперед тому, що ще й мав подібний йому спосіб мислення» [7, с. 461–462]. Філософський підхід Ю. Луцик застосував і до опрацювання методологічних питань назвознавства («До методології назвознавства: Топо- й хороніми та їхнє походження», «Назвознавство й мовознавство»), зацікавлення яким, як і етимологією, з'явилися в дослідника саме під час навчання у Львівському університеті (1937–1939 рр.).

Антропоцентричне бачення, що лежить в основі філософського мислення Ю. Мулика-Луцика, формує також його методологію в дослідженні всіх мовних явищ: «Мова – це природня прикмета людини, і то дуже важлива. Отже, основою наукового мовознавства не може бути ніщо інше, як тільки досліджування мови як частини антропології, тобто загального вивчання сут-

ности людської істоти. А все інше науковим мовознавством не є. Сучасне, і взагалі досьогочасне, мовознавство трактує мову лише як готовий продукт – річ (ergon), а не займається тим живим процесом (energia) людського духа, що мову створив і постійно її перетворює. Коли людський дух створив слово, і воно вийшло з уст людини в повітря чи на папір, то мовознавці підхоплюють його, і займаються ним, а про людину, з якої слово вийшло, забувають, не цікавляться процесом духового апарату, шляхом якого дане людство постало» [10, с.57]. Зауважимо, що таке твердження автора повністю відповідає гумбольдтівському баченню мови як динамічної, творчої діяльності, а не статичного явища.

Ю. Мулик-Луцик пропонує власні методологічні принципи аналізу й розуміння природи назви, оскільки вважає, що традиційна ономастика хибно зосереджується на пошуку так званих «перших значень»: «…займаючись "першими значеннями" (які в дійсності не є першими!), ономастика дурить себе, коли вона вірить, що досліджує так зване "перше значення назви". У дійсності вона досліджує так зване "перше значення" того слова, напр., "галилея", яке згодом стало вживатися в функції назви, напр. "Галилея". Назви не мають і мати не можуть своїх перших значень!» [10, с.60]. Автор трактує пошук «перших значень» як етимологічне дослідження, що належить до царини історичної граматики, а не ономастики. На думку науковця, важливо зосередитися на визначенні першопричини вмотивованості назви не через призму сучасника, який обмежений власним сприйняттям географічного об'єкта, трактуванням його назви (зовнішнього прояву, звучання, значення номена), а через призму «примітива» (первісної людини) [10, с.60].

Праця Ю. Мулика-Луцика «До методології назвознавства (Contribution to Methods of Onomastics)» (1953), яка є предметом нашого дослідження, відрізняється новаторським підходом до розуміння просторових термінів, які нині функціонують переважно як власні назви. Складається зі вступу, шести основних частин (*II. Родовід просторових слів, III. Просторові слова – це мова простору, а не землі, IV. Слово, що не виражало межі, не може виражати території, V. Ідея напряму є джерелом усіх просторових слів, VI. Геометрія все-простору в прачасах, VII. Праслов'янська геометрія все-простору*) та закінчення (висновків) [9].

Головна дослідницька теза полягає в тому, що слова, які позначають територію, є за своєю суттю просторовими, геометричними поняттями, а їхня етимологія та семантика корелюють з абстрактними елементами організації простору – лініями, точками і межами. «Номени-хороніми» *сторона*, *край*, *країна* та «номени-топоніми» *околиця*, *округа* Ю. Луцик вважає *просторовими (геометричними)* словами через наявність двох основних ознак: 1) такі слова *абстрактні*, тобто не пов'язані безпосередньо з фізичною земною поверхнею; 2) їхні основні значення виражають ідею *точки або лінії (межі)*. Саме ця просторова (геометрична) природа слів, на переконання Ю. Мулика, призводить до численних суперечностей у поглядах на походження та первісне значення назви *Україна* і на генезу та семантику слова *країна*, які автор класифікує як геометричні терміни. Спроби виводити ці номени від дієслів *краяти* чи *украяти* вважає хибними, а окреслення їхнього першого значення як 'межа' – непереконливим [9, с. 5–6]. Натомість Ю. Мулик пропонує власне пояснення походження та семантичної еволюції просторових слів**.** Дослідник стверджує, що слова, які тепер позначають територію, спочатку мали геометричне значення. Наприклад, *край* первісно означав 'кінець лінії напряму', а *сторона* – 'лінія напряму'. Саме ж походження геометричних термінів пов'язане з процесом абстрагування. Первісно ці слова позначали властивості або межі реальних фізичних тіл, а потім, після відриву від предметів, стали термінами абстрактної системи простору: спочатку «слово *сторона* означало бік фізичного предмета, а *край* – його грань», відтак «слово *сторона* почало означати абстрактну лінію напряму, а *край* – «кінець тієї лінії напряму або абстрактну грань простору (але не землі!)» [9, с. 7]. Автор заперечує поширену думку, що слово *країна* походить від дієслова *краяти*, оскільки такий «агроморфний» принцип не може пояснити походження інших схожих просторових слів, як-от *сторона* чи *край*. Він стверджує, що первісна ідея цих назв не виражала землі, а слово *Україна* походить з колишньої сполуки слова *країна* з прийменником *у*: «первісно це була прибічностева форма **u krajiny* 'біля країни', що стягнувшись в композит: *u krajiny*, переспринялася як іменник в множині: (вони) "україни", за зовнішньою схожістю до слова (вони) "країни", а вже згодом з цієї псевдомножини вилонилася однина "україна", за формальною аналогією до слова "країна"» [9, с. 7]. Відзначимо, що запропонована схема творення назви *Україна* відповідає моделі творення номінативітів (термін запропонував К. Галас; це мовні одиниці, які виникли в результаті пропуску того компонента, який обов'язково мав категорію незалежного назив-

ного відмінка і до якого прийменниково-відмінкова конструкція була обставинним означенням); номінативіти становлять завершальний етап функціонування еліптитів – назв, що структурно були прийменниково-відмінковими конструкціями, які протягом певного часу відповідали на запитання *де*? Однак із моменту, коли географічний об'єкт починали сприймати як самостійний, виникала потреба в типовій назві для нього, що функціонуватиме як незалежний номінатив. Саме на цьому етапі починається процес номінативації, тобто перетворення прийменниково-відмінкової конструкції на номінативіт. Як зазначає К. Галас, це відбувалося «шляхом усування в іменниковій частині флексії непрямого відмінка і набуттям флексії називного й паралельним переростанням прийменника у префікс» [2, с. 34]. Враховуючи природу номінативітів, можемо припустити, що перехід конструкції **u krajiny* в однину **ukrajina* не передбачав формування проміжної «множинної форми» **ukrajiny*, оскільки це суперечить природі творення подібних назв із просторовим значенням. Тобто модель творення могла бути такою: **u krajiny* > **ukrajina*.

Оскільки первинною є мова простору, а не землі, Ю. Луцик стверджує, що слова *сторона*, *край*, *chora*, *country* та інші первісно не були пов'язані з географічною поверхнею. Саме тому автор вважає нелогічним пояснювати слова на кшталт *країна* чи *Україна* як такі, що безпосередньо пов'язані з «обмеженою» або «украяною» землею. Хибність такого твердження, на його думку, пов'язана з тим, що дослідники не беруть до уваги різницю між старим і модерним способом просторового думання: «В науці завжди є такий тип "шкільного" мовознавства, яке вважає, начебто старі слова в глибокому примітиві передісторичних часів творилися за таким самим принципом, за яким творила б їх тепер модерна людина» [9, с. 8]. Основою, відповідно до авторських міркувань, був формальний простір (екстензія): «вираження про *країну*» «прадавньою людиною» не мало жодного відношення до землі, воно базувалося на зоровому, формальному просторі (екстензії), що є абстрактною протяжністю. По суті, Ю. Луцик, критикуючи агроморфний принцип, пропонує геометричний, що відповідає психологічному сприйняттю простору («природі», тобто психологічним законам), яке відбувається через абстракцію та спостереження.

Науковець закликає брати до уваги психологію простору та онтогенетичні закони для розуміння цих концепцій, зауважуючи, що поняття *локалізація* («приасоціювання простору до землі») є вторинним. Загалом виокремлюють дві конституанти, через які формується «вражения простору»: 1) формальна – ґрунтується на спостереженні; людина сприймає простір як щось, що є окреслене зовнішніми віддаленими об'єктами – так званими «локальними знаками»; відстань між спостерігачем і таким об'єктом і створює враження простору; 2) реальна – репрезентує сприйняття простору людиною через її рух у цьому ж просторі, у якому наявність локальних знаків (обмежувальних факторів) вже є необов'язковою. Людина «відчуває протягліcть» простору, торкаючись поверхні землі: саме такий фізичний контакт («коінциденція») простору з поверхнею землі, яку іменують локалізацією, і є причиною того, що людина починає асоціювати простір із землею та ототожнювати його з нею [9, с. 9–10]. Звідси цілком логічним є узагальнення автора про те, що «в процесі творення вираження про *країну* мусів бути обмежуючий фактор (локальний знак), закономірною була також проекція ("лінія" напряму), але не могло бути жадного відношення до землі» [9, с. 10]. Відповідно сприйняття простору, за Ю. Луциком, формується через рух людини в просторі (відчуття протяглості поверхні землі через рух) та проєкцію (як вираження про напрям). Однак навіть у цих випадках важливими є абстрактні характеристики (протяжність, лінія напряму), а не сама земля як об'єкт.

Ю. Луцик пропонує важливу концепцію психологічної природи сприйняття та формування простору в мові, яка спонукає розглядати розвиток значення слів, що позначають територію, як еволюцію від абстрактних просторових до конкретних географічних уявлень. Цінним тут є також розуміння простору як психологічного явища, а не лише фізичного. Автор заглиблюється в когнітивні та психологічні механізми, що лежать в основі формування мовних понять про простір і територію, розкриваючи, як абстрактні просторові уявлення перетворилися на конкретні територіальні позначення у мові. Питання взаємодії простору й землі в системі найменувань географічних об'єктів, безперечно, потребує окремої уваги дослідників, цікавими, зокрема, є номени, які репрезентують семантичний зсув *простір* > *земля*. Сприйняття простору через протиставлення формального і реального, звичайно, порушує питання і щодо природи «обмежуючого фактора», який не є землею, але формує «екстензію» («порожніву») – те, що автор називає *країною*. Як ми вже згадували, Ю. Луцик, розвиваючи думку про процес формування сприйняття країни через локальний знак (обмежувальний фак-

тор) та «лінію» напряму (проєкцію), наголошує на необхідності звернення до геометрії – науки про форми простору, адже «простір можна спостерігати, мислити й називати виключно через форму», відповідно усі просторові терміни спочатку були термінами форми, тобто обмежувального фактора – лінії й точки-тіла (точки-«місця») в просторі, які вивчає спеціальна галузь стереометрія. Саме тому Ю. Луцик на позначення перших просторових слів запропонував термін *стереонім* [9, с. 10].

Спираючись на окреслені теоретичні орієнтири, спробуємо ідею Ю. Мулика доповнити власним коментарем. Підтвердженням авторської концепції, вважаємо, слугує дитячий досвід, оскільки, як відомо, реконструювати механізми формування людської свідомості, мовної концептуалізації світу можна, спостерігаючи за розвитком дитини (це підтверджує біогенетичний закон: онтогенез (індивідуальний розвиток організму) є коротким повторенням філогенезу (історичного розвитку виду); хоча ембріональний розвиток не є точним повторенням стадій дорослих предків, проте він повторює ембріональні *стадії* цих предків). Сприйняття простору для дитини – складний процес, який розвивається поетапно – від найпростіших відчуттів до складного просторового мислення. І це не відбувається миттєво, а формується поступово через активну взаємодію з навколишнім світом. Спочатку «базою» орієнтування є власне тіло: дитина вчиться відрізняти «верх» і «низ» (голова – ноги), «перед» і «зад» (живіт – спина), а також поступово усвідомлює свої руки та ноги. Перші просторові уявлення формуються через тактильні відчуття (маніпулювання предметами: хапаючи іграшки, дитина розуміє, що є «близький» простір, до якого можна дотягнутися, і «далекий» – поза зоною досяжності) та рухову активність (повзаючи, а потім роблячи перші кроки, малюк активно досліджує простір навколо себе, вчиться оцінювати відстані та уникати перешкод). Після того як дитина освоїла схему власного тіла, вона починає проєктувати ці уявлення на навколишній світ – *тобто в ньому «орієнтуватися»*: визначаючи розташування предметів щодо себе, може, наприклад, розуміти, що лялька лежить перед нею, а м'яч є під столом; до 4–5 років дитина вже може розрізняти напрямки руху: направо, наліво, вперед, назад. Такі «знання» допомагають орієнтуватися в обмеженому просторі. І лише з 5 років у дитини формується абстрактне просторове мислення. Вона вже не залежить від власного тіла як точки відліку і може уявити, як виглядатиме предмет, якщо його повернути або подивитися на нього з іншого боку; з'являється здатність орієнтуватися за планом кімнати, маршрутом або навіть простою картою, що вже свідчить про високий рівень просторової уяви. Науковці загалом виокремлюють чотири рівні формування просторих уявлень у дітей [3, с. 89-90]. Таке дитяче сприйняття простору, що є прикладом онтогенезу, може слугувати підтвердженням ідеї Ю. Мулика-Луцика про *країну* як тип геометричної фігури (філогенез), оскільки розуміння її походження лежить у площині планіметричного поняття. Перші просторові уявлення «примітиву» формувалися за принципами, подібними до законів розвитку просторового мислення дитини, однак цей процес тривав значно довше в історичному часі.

Основна ідея Ю. Луцика зосереджена також на тому, що саме геометричні (просторові) значення є первинними і слугують основою формування «територіальних» термінів, а поняття «обмеження» є фундаментальним елементом цих концепцій, таке бачення репрезентує взаємозв'язок філософського розуміння простору та розвитку мови. Зауважимо, що автор, по суті, пропонує ідею психологічного детермінізму в мові, яка реалізується через первинність просторових уявлень. Спробуємо обґрунтувати наше твердження окремими аргументами. Здатність людини мислити про простір, як ми вже згадували, є фундаментальною, вона створює підґрунтя для розвитку багатьох інших понять у мові, на це, зокрема, звертали увагу Дж. Лакофф і М. Джонсон [14, 15]. Простір – це одне з перших явищ, що людина починає усвідомлювати. Ще з раннього дитинства ми вчимося розрізняти *верх – низ*, *лівий – правий*, *близько – далеко*. Ці поняття стають базовими схемами, за якими вибудовується не лише опис навколишнього світу, але й формується абстрактне мислення. Базові просторові уявлення стають фундаментом для формування більш складних термінів, абстрактних понять: це показує, як наші просторові уявлення про *верх* і *низ* переносяться на абстрактні поняття – *високий / низький рівень культури*; простір дуже часто використовується як метафора для опису нематеріального, пор., наприклад: *вийти за межі розумного*, *внутрішній світ людини*, *високий рівень культури*, *високі моральні принципи*, *низький емоційний інтелект, низька мотивація*. Відіграє визначальну роль у формуванні просторових понять саме концепція обмеження: ми сприймаємо простір через його кордони, отже, і вчимося розрізняти об'єкти та їх розташування, визначаючи їхні межі: стіна, двері – межа кімнати, берег – межа водойми

тощо. Саме такі «обмеження», тобто межі, дозволяють нам створювати «просторові» терміни (наприклад, *територія*, *зона*, *регіон*), які допомагають структурувати простір, орієнтуватися в ньому та надавати сенс розташуванню об'єктів. Тобто те, як ми сприймаємо простір (безкінечний чи обмежений), відображається в мові, а мова вже відповідно формує наше розуміння простору: певні слова на позначення меж, напрямків чи відстаней сприяють розвитку абстрактних ідей про простір. Отже, мова не просто описує простір, а й активно формується під його впливом, а просторові поняття стають базовими для побудови всієї мовної системи, що відповідно підтверджує й концепція Ю. Мулика-Луцика про формування просторових слів: мовна система оперує просторовими образами, навіть коли йдеться не про фізичний простір. Суть ідеї можна окреслити й так: просторові уявлення – це когнітивні шаблони, через які ми структуруємо досвід; мова як інструмент мислення успадковує ці шаблони і трансформує їх у відповідні мовні засоби.

Фундаментальною для всіх просторових слів, як стверджує Ю. Луцик, є ідея напряму (наприклад, геометричні фігури, що окреслюють простір, також первісно мислилися як рух або вираження протилежності точок: *коло* – 'круговий рух', *трикутник* – 'вираження протилежності точок', *квадрат* – 'кривозімкнута лінія' [9, с. 12]). І цей напрям є відцентровим, тобто антропоцентричним, оскільки в центрі будь-якого простору є людина. Таке її перебування Ю. Луцик називає системою «Я-Тут-Тепер». Для обмеження простору в уяві людині достатньо мати лінію – «виображений *напрям*», тобто психологічний радіус. Тому всі терміни обмежувального фактора спочатку виражали важливі принципи: *екстензію* напряму (наприклад, грецьке *chora*), *проєкцію* (латинське *contra* – відношення обмежувальної точки до центра), *траєкторію* проєкції (*storna*), *об'єктивну поляризацію* (*kraj* – точка). Відповідно поняття про *країну* (як і *околицю*, *округу*) виникло з природного сприйняття зорового простору, який є основним найпримітивнішим простором людини [9, с. 14]. Отже, основний топоморф (тип горизонтного простору) має циклічну форму (є колом) і відображає уявлення про територію як про простір («екстензію»), обмежений і визначений лінією горизонту.

Деталізуємо базові аспекти, що потребують, на нашу думку, додаткової інтерпретації. Тип горизонтного простору є фундаментальною категорією, що є основою нашого сприйняття світу, орієнтації в ньому та формування мовних структур. Горизонтний простір – це площина, на якій ми орієнтуємося в повсякденному житті, рухаємося і взаємодіємо з іншими об'єктами. У когнітивній лінгвістиці [14], саме горизонтний простір відіграє визначальну роль у формуванні просторових термінів, є основою для таких понять, як *ліворуч – праворуч*, *прямо*, *уперед – назад*. Відповідно зазначене міркування Ю. Луцика про *країну як циклічну форму* є цілком логічними: якщо уявлення про країну постало на зразок горизонтного простору, то воно також пов'язане виключно з круговою формою. Щодо слів *край* і *сторона*, то вони, на думку автора, «розвивають своє значення симбіозно: синхронно (одночасно) та в ідеологічній залежності одне від одного. Коли в народній мові "край" ще досі стоїть у своєму значенні під перевагою аспекту: 'там – територія', то таке саме значення силою конечности має й слово *сторона*» [9, с. 14]).

На думку Ю.Луцика, просторові слова *країна* та *Україна* виникли на основі первісних *біологічних*, *психологічних* та *міфологічних* факторів, які формували уявлення людини про простір як обмежену лінію, напрям або точку, що виходять із суб'єктивного сприйняття світу. Дослідник наголошує, що на *біологічному* праґрунті уявлення («виображення») про *сторону* ототожнилося з уявленням про *край*» (*напрям=мета=кінець*), і саме мета («кінець») в біологічному значенні напряму є джерелом цих понять. Людське тіло, що є «біологічним місцем», слугує відправною точкою для визначення «просторового місця» [9, с. 16]. Геометрія природного простору має *психологічне* «явище ступенування», що є результатом розвитку інтелекту. Саме воно, як наголошує Ю. Луцик, впливає на формування просторових понять: «Внаслідок виображення про наближувальне (доосереднє, інтензивне) ступенування простору *kraj* (=кругова межа) уявлявся ближчим до центра і тому виразився демінутивом свого терміна: *krajina*» [9, с. 16]. Отже, як підкреслює автор, «до старих слів не можна підходити механічно, і треба розвиток їх форм і значень розглядати на канві розвитку цих понять, що їх вони виражають, а ці просторові поняття були – *мітологічного* типу і тому до них не можна підходити з раціоналістично-механістичним критерієм логіко-формального мовознавства» [9, с. 16–17]. У примітивну добу не було поняття безмежного простору. *Міфологічний* світ, де простір поза горизонтами не уявлявся, формував уявлення про «обмежений континуум»: «примітивна людина уявила собі все-простір як той, що обмежений космічною (абсолютно-ультимативною)

межею, поза якого вже не уявляла собі простору» [9, с. 17]. Автор зауважує, що в давніх культурах, наприклад, українській міфології, уявлення про простір пов'язане із «Залізними Стовпами», що підпирають край неба, або з образами на зразок «хата з краю». Розглянемо ці приклади детальніше, оскільки вони демонструють глибинну взаємодію між міфологічним мисленням і просторовими уявленнями, зокрема ілюструють те, як наші предки сприймали й організовували світ навколо себе. «Залізні Стовпи» – це своєрідний варіант уявлення про вісь світу, яка з'єднує небо і землю. Вони символізують опору, яка підтримує небо і запобігає його падінню, відображаючи уявлення про стабільність і порядок у всесвіті. Падіння стовпів означало б кінець світу, хаос. Вони позначають місце з'єднання країв неба і землі, тобто межу, що одночасно слугує захистом від невідомого та вказує на існування іншого, зазвичай небезпечного, світу. Ця концепція часто поєднується з міфом про «Світове дерево», яке також виконує функцію осі світу, об'єднуючи нижній, земний і небесний світи [4, с. 216–218; 5, с. 581]. Вислів *хата з краю* також має глибоке міфологічне та соціальне коріння. У давніх культурах «свій» простір був чітко відокремлений від «чужого». Хата символізувала упорядкований, «свій» світ – космос, а територія за її межами – невідомий, дикий хаос. Хата *з краю* стояла на цьому символічному кордоні, де закінчувався освоєний простір села і починався ліс, поле чи інший «чужий» простір. Оселя на краю села була ближче до природи, до небезпек і надприродних сил. Її мешканці відповідно сприймалися як ті, хто тісніше пов'язаний з цим зовнішнім світом, вони також могли виконувати роль охоронців, які першими зустрічали небезпеку, що йде ззовні, або навпаки – сприйматися як «інші», ті, хто не є частиною громади. Ці образи показують, що простір для наших предків був не просто географічною територією, а живою, динамічною системою, наповненою сакральними значеннями та символами. Він був чітко структурований на «своє» і «чуже», «безпечне» і «небезпечне», «земне» і «небесне», тобто мав певну просторову схему.

За переконаннями Ю. Мулика-Луцика, міфи дають змогу пізнати зміст старих просторових понять, адже зміни значень слова – це результат змін «виображень» про світ: «Ми не можемо уявити собі іншої лінії-межі, як тільки межу в просторі (внутрі екстензії); натомість примітив уявив собі межу простору (грань, поза якою "не було" простору). Бо в примітиву не було поняття про безмежний простір» [9, с. 17–18]. Варто зауважити, що сучасні лінгвістичні студії активно досліджують різні типи мовних одиниць та явищ через призму міфу (фразеологізми як репрезентанти колективної свідомості, власні назви як маркери міфологічного мислення, концепти і культурні коди (добро, зло, край, простір та ін.), що формують ментальні моделі світу, тощо).

Ю.Луцик, аналізуючи у слов'янських мовах просторове слово **krajь* («абсолютно-ультимативна межа), вважає його найстарішим для вираження «об'єктивного полюса лінії напряму» і називає «словом-зародком (ембріоном)», відповідно пропонує відрізняти поняття про *місце* (Ort) від поняття про *простір* (Raum). На початкових етапах людина (у системі «Я-Тут-Тепер») сприймала себе як центр космосу. Від цього «антропоцентричного місця» починалося все сприйняття світу: «З цього центра-точки людина дійсно по-протагорівськи почувала себе "мірилом усіх речей" і оцінювала світ. Від себе починала й кінчала – звичайно, як у примітиву» [9, с. 18]. «Абсолютно-ультимативна межа» космічного простору не була результатом вимірювань, вона була наслідком міфологічного сприйняття. Думку автора доповнимо: ця межа, по суті, була для людини такою собі абсолютною істиною, межею людського пізнання або ж навіть остаточним станом буття.

Отже, Ю. Луцик пропонує двоетапну модель формування просторової уяви, яка лежить в основі концепту «країна»: 1) на першому, *міфологічному етапі*, простір осмислювався не через кількісні параметри, а як якісна структура, у центрі якої перебувала людина. Космічний простір набував циклічної форми, обмеженої трансцедентною межею – краєм світу (*kraj*), що не підлягав вимірюванню, а постулювався як абсолютна межа буття. Її положення варіювалося залежно від етнокультурного сприйняття: для одних народів вона уявлялася ближче, для інших – далі; 2) на другому, *геометрично-кількісному*, етапі відбувалося поступове раціоналізування простору. Межа *kraj* починає сприйматися як край уявної екстензії, що лежить «абсолютно далеко». Простір структурується через систему «ступенування»: «1. *позитив* – 'абсолютно далеко': *kraj*; 2. *компаратив* 'менш абсолютно далеко': *krajina*; 3. *суперлятив* – 'найменш абсолютно далеко': *u krajiny* (=біля країни) [9, с.19]. Ці зони формують концентричну модель простору, де кожна наступна зона розташована всередині попередньої. Лінія *krajina* як межа компаративної зони стає першою уявною геометричною лінією, що

окреслює площинну величину – територію. Саме вона трансформується в хоронім *krajina*, позначаючи вже не лінійність, а окреслену площу. Згодом у процесі «субстантивізації» форма *u krajiny* втрачає функцію непрямого прийменника і починає позначати конкретну земну зону біля межі: «Ця зона простору була центром виображена за принципом напряму: [‘там’ (де?)] *u krajiny* ‘біля країни’]. Коли мітологічна схема ступенування згодом раціоналізувалася й локалізувалася, зону *u krajiny* приасоціювали до поверхні землі; це змінило її ідею напряму (‘там’) на субстантивну (to), бо вона вже перестала описувати абстракт (зону простору), а почала вказувати на змислову річ (зону землі при межі). Ця внутрішня зміна (субстантивізація) прийняла форму: [to (що?)] (земля-річ, що звана) *u krajiny*]. Переміна прибічностевої форми в субстантив закономірно призвела до того, що первісна функція прийменника *u* перестала бути актуальною. Тому, нейтралізувавшись, він злився зо словом у родовому відм. однини, що й спричинило забуття походження цієї псевдомножини: (вони) “україни”…» [9, с. 20–21].

Погляди автора, викладені в аналізованій студії, як ми вже переконалися, мають важливе значення для сучасного мовознавства, оскільки репрезентують міждисциплінарний підхід до розуміння етимології та семантичної еволюції просторових термінів. Концепція Ю. Мулика базується на необхідності комплексного підходу до розуміння первісного сприйняття простору, що передбачає врахування біологічних, психологічних, міфологічних і філософських аспектів. Відповідно для сучасного мовознавства це означає інтеграцію знань із суміжних наук – когнітивної лінгвістики, антропології, філософії та психології – задля глибшого розкриття походження та розвитку апелятивної та пропріальної лексики. Визначальним елементом концепції є урахування когнітивних засад мови, а саме того, як людське сприйняття, мислення та досвід впливають на формування мовних структур. Зокрема, ідея «Я-Тут-Тепер» як центру простору та поняття «психологічного радіуса» слугує основою формування уявлень про напрям і межі. Цей підхід перегукується із сучасною когнітивною теорією прототипної семантики і втіленого пізнання (*embodied cognition*), де мова розглядається як феномен, що закладений у тілесному досвіді й базується на активній взаємодії з навколишнім світом [1, 6, 13, 15]. Концепція Ю.Мулика-Луцика фактично реконструює архетипну тілесну логіку простору, яка лежить в основі мовної семантики, і таким чином репрезентує усталені в когнітивній лінгвістиці просторові схеми (когнітивні проєкції тілесного досвіду, які є фундаментальними для втіленого пізнання, оскільки допомагають осмислювати простір і взаємодіяти з ним). Ю. Луцик змоделював простір саме в такий спосіб: просторові предикати *kraj*, *krajina*, *u krajiny* не просто позначають місця, а відображають тілесний досвід, орієнтацію, межу, напрям. Запропонований принцип системи *«Я-Тут-Тепер»* як центру простору є втіленням когнітивного егоцентризму: мова структурує світ навколо суб’єкта. Основна ідея автора щодо глибокого зв’язку мови з когнітивними процесами, сприйняттям простору та еволюцією значень корелює із теорією *концептуальної метафори* [14]: абстрактні поняття (включно з простором) розуміються через більш конкретні, часто тілесні, домени. І саме «проєкція» є одним із механізмів створення метафор.

Значущість філософської концепції аналізу просторових слів проявляється і для розуміння оніма Україна. Це створює значно ширший філософський та когнітивний виміри для обґрунтування походження назви. Праця Юрія Луцика заохочує до її комплексного вивчення, що передбачає врахування глибинних когнітивних, психологічних, культурно-міфологічних основ людського мислення і сприйняття світу.

Дослідження Ю. Мулика-Луцика виокремлює низку важливих аспектів, які не лише відображають сучасні тенденції в мовознавстві, але й становлять цінність і перспективу для подальших студій: 1) запропонований комплексний підхід є надзвичайно актуальним у сучасній лінгвістиці, яка дедалі більше тяжіє до інтердисциплінарності: він визначає необхідність виходу за межі суто мовного аналізу й інтеграції знань з філософії, психології, геометрії, міфології для повного розуміння походження слів; 2) переосмислення особливостей генези та семантичної еволюції просторових слів є цінним для вивчення архаїчних шарів лексики; 3) авторська інтерпретація мовної концептуалізації простору становить вагому основу для вивчення ментальних моделей простору, їхньої мовної репрезентації та динаміки розвитку; 4) пропозиція вживати термін *стереонім* для первісних просторових слів, що означають лінію і точку в просторі, може бути цінною для подальшої класифікації мовних одиниць та їхніх функцій у формуванні просторового сприйняття; 5) концепція «ступенування простору» може стати важливою теоретичною моделлю для розуміння семантичної трансформації мовної одиниці; 6) сприйняття «мови простору» як «мови геометрії», її розуміння як «проблеми гео-

метрії» порушує важливі філософські питання про взаємозв'язок мови, мислення та реальності, пропонує більш абстрактну та метафізичну першооснову формування просторових термінів тощо. Аналізована праця актуалізує низку важливих питань у сфері назвознавства, оскільки спонукає ономастів вийти за межі традиційних методологій і розглядати походження назв через призму глибинних філософських та когнітивних категорій. Ю. Мулик пропонує цінні інструменти для тих, хто прагне досліджувати не лише те, як назви виникли, а й чому саме такі концепції лягли в їхню основу.

Висновки. Отже, методологія назвознавства Ю.Мулика-Луцика є інноваційною та актуальною, оскільки ґрунтується на багатовимірному аналізі мовних явищ, що відображають фундаментальну категорію людського досвіду – простір. Концепція вирізняється інтегративністю, зосередженістю на когнітивних аспектах мови, прагненням до глибинної семантичної реконструкції, що робить її цінним надбанням для сучасних лінгвістичних досліджень. Ідеї автора можуть стати основою для опрацювання мовних (просторових) універсалій, що пояснюють принципи формування й розвитку просторової лексики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бєлова О.В. Ембодімент-підхід та ембодімент-пізнання: досвід вивчення й перспективи. *Слобожанський науковий вісник*. Серія Психологія, випуск 1, 2024. С. 7–11.

2. Галас К.Й. Назва як мовна одиниця (на матеріалі української мови): методичні розробки на допомогу студентам І-ІІІ курсів філологічного факультету при вивченні курсу сучасної української літературної. Ужгород: УжДУ, 1985. 46 с.

3. Голота Н.М. Просторово-часові уявлення як основа життєвої компетентності дитини дошкільного віку. *Стандарти дошкільної освіти*: дискурс науки і практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 2014. с. 82–92.

4. Енциклопедичний словник символів культури України / Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди; [заг. ред.: В. П. Коцур та ін.]. Вид. 5-те, допов. і випр. Корсунь-Шевченківський: Вид. В. М. Гавришенко, 2015. 911 с.

5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. С. 581.

6. Загнітко А.П. Теорії сучасних лінгвістичних вчень: навчальний посібник. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. 528 с.

7. Колодний А., Филипович Л., Ярмусь С. Роль православних мислителів у процесах формування національно-релігійної ідентичності української діаспори (роль професора Мулика-Луцика). *Православ'я в Україні*: зб. за матеріалами IX Міжнар. наук. конф. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії. Київ: Київ. православ. богослов. акад., 2019. С. 458–469.

8. Куліш Н.С., Арістова А.В. Мулик-Луцик, Юрій. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Мулик-Луцик, Юрій (дата звернення: 08.07.2025).

9. Луцик Ю. До методології назвознавства: Топо- й хороніми та їхнє походження. Вінніпег: УВАН, 1953. 23 с. (Назвознавство / УВАН ; ч. 6).

10. Мулик-Луцик Ю. Назвознавство й мовознавство. *Новий літопис*: квартальник суспіл. життя, науки і мистецтва / голов. ред. Ю. Мулик-Луцик. Вінніпег, 1964. Ч. 14, р. 5. С. 55–62.

11.Мулик-Луцик Юрій Олексійович / С.О. Ярмусь, М.С. Тимошик. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: https://esu.com.ua/article-69974 (дата звернення: 08.07.2025).

12. Солонська Н.Г, Борисович Г.О. Юрій Мулик-Луцик – канадсько-український історик, філософ, славіст. *Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського*. URL: http://www.nbuv.gov.ua/node/6371 (дата звернення: 20.09.2025).

13. Johnson, M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason. Chicago: University of Chicago Press, 1987. 233 p.

14. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. University of Chicago Press, 1980. 242 p.

15. Lakoff, G., Johnson, M.. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. New York: Basic Books, 1999. 624 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 81’0:811.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.2

ДІАХРОНІЯ ТА СИНХРОНІЯ НІМЕЦЬКИХ МОВНИХ ВПЛИВІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА РІВНІ ФЕМІНІТИВОТВОРЕННЯ І ФЕМІНІТИВОВЖИВАННЯ)

DIACHRONY AND SYNCHRONY OF GERMAN LANGUAGE INFLUENCES IN THE NATIONAL LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD (AT THE LEVEL OF FEMININITIVE FORMATION AND FEMININITIVE USE)

Брус М.П.,
orcid.org/0000-0001-5874-1045
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

У контексті антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ щодалі більшої актуальності набуває поняття мовної картини світу як засобу експлікації концептуальної картини світу. Одних із шляхів ускладнення обох картин світу є запозичення зі споріднених і неспоріднених мов, унаслідок опосередкованих або безпосередніх контактів між народами та їхніми мовами.

Для збагачення й поглиблення української мовної картини світу чималу роль відіграють українсько-німецькі контакти, еволюція яких охопила всю історію розвитку української мови та зумовила поповнення власного лексикону запозиченнями давнього германського й сучасного німецького походження.

Дослідження українсько-німецьких контактів та їхнього значення в розбудові власної мовної картини світу сфокусовано на *фемінітивах-германізмах*. Тому стаття присвячена розкриттю історії фемінітивів германського походження на українському ґрунті як засобах іншомовного впливу на розвиток української мовної картини світу. З погляду синхронії та діахронії такі номінативні одиниці класифіковано на давні германські запозичення й сучасні німецькі слова та схарактеризовано відповідно до писемних історичних періодів розвитку української мови.

Проведений аналіз такої категорії слів дав змогу констатувати, що фемінітиви-германізми стали результатом тривалих і безперервних українсько-німецьких мовних контактів, у процесі яких лексикон української мови поповнився в основному фемінітивами, мотивованими маскулінативами германського походження, та поодинокими власне німецькими словами. У давньоукраїнський період – це були поодинокі назви жінок, більшою мірою зафіксовано їх у староукраїнський і новий український період, а найбільший процес творення і влиття в мовну картину світу припав для них на XIX і XX ст. Загалом фемінітиви-германізми несуттєво вплинули на формування категорії жіночості української мови і власної мовної картини світу. Це переважно пасивні слова зі специфічними національними ознаками., що вживаються в розмовному чи діалектному мовленні.

Ключові слова: мовна картина світу, діахронія і синхронія, фемінітиви-германізми, українсько-німецькі мовні контакти, генманські запозичення.

In the context of an anthropocentric approach to the study of linguistic phenomena, the concept of a lanquage model is becoming increasingly relevant as a means of explicating a conceptual picture of the world. One of the ways to complicate both world pictures is borrowing from related and unrelated languages, as a result of indirect or direct contacts between peoples and their languages. Ukrainian-German contacts play a significant role in enriching and deepening the Ukrainian lanquage model, the evolution of which has covered the entire history of the development of the Ukrainian language and has led to the replenishment of its own lexicon with borrowings of ancient Germanic and modern Germanic origin. The study of Ukrainian-Germanic contacts and their significance in the development of its own linguistic picture of the world is focused on feminitives-Germanisms. Therefore, the article is devoted to revealing the history of feminitives of Germanic origin on Ukrainian soil as means of foreign language influence on the development of the Ukrainian linguistic picture of the world. From the point of view of synchrony and diachrony, such nominative units are classified into ancient Germanic borrowings and modern German words and are characterized in accordance with the written historical periods of the development of the Ukrainian language. The analysis of this category of words made it possible to state that feminine Germanisms were the result of long and continuous Ukrainian-German language contacts, during which the lexicon of the Ukrainian language was replenished mainly with feminines motivated by masculinities of Germanic origin, and single German words themselves. In the Old Ukrainian period, these were single names of women, they were recorded to a greater extent in the Old Ukrainian and New Ukrainian periods, and the greatest process of creation and incorporation into the lanquage model fell on them in the 19th and 20th centuries. In general, feminine Germanisms had an insignificant impact on the formation of the category of femininity of the Ukrainian language and its own lanquage model. These are mostly passive words with specific national features, used in colloquial or dialect speech.

Key words: lanquage model, diachrony and synchrony, feminine Germanisms, Ukrainian-German language contacts, Germanic borrowings.

Постановка проблеми. Лінгвістика досягла сьогодні рівня інтеграційної науки, що для глибокого і всебічного пізнання та вивчення мови об’єднує не тільки власне лінгвістичні напрями, а й залучає чимало інших наук, унаслідок чого виникають і розвиваються гібридні науки (етнолінгвістика, лінгвогендерологія, когнітивна лінгвістика, нейролінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика та інші). Ще наприкінці минулого сторіччя професор М. Полюжин окреслив

і проаналізував кілька парадигм лінгвістичних досліджень, у контексті яких прогнозував еволюцію сучасної мовознавчої науки: експансіонізм, антропоцентризм, експланаторність, інтепретаціонізм, функціоналізм, когнітивізм [див. 21]. З такими ознаками розвивається і сучасна лінгвоукраїністика, у межах якої щоразу більшої актуальності набуває антропоцентрична лінгвістика, що виявляється в посиленому зацікавленні до вивчення мовної картини світу.

Антропоцентризм розглядають як мовознавчий напрям, що характеризує мовні явища через дію людського чинника і досліджує мову задля пізнання самої людини – її носія. Він виражає «загальну тенденцію сучасного лінгвістичного пізнання – орієнтованість на людину, урахування «людського чинника» в мові, відбиває розуміння того, що мова – «оселя нашого буття» (Макс Ґайдеґґер), де створений, створюваний і використовуваний для зацікавлення людини засіб суспільної комунікації, де вона і створювач, і користувач [див. 10, с. 38]. Як особливий принцип сучасного лінгвістичного дослідження антропоцентризм полягає в тому, що наукові об'єкти можуть розглядатися за їхньою роллю, призначення, функціями в розвитку особистості для її вдосконалення в процесі взаємодії з навколишнім світом, який постійно і швидко ускладнюється [див. 21, с. 5].

Професор М. Полюжин зауважив, що новим імпульсом у використанні порівняно недавнього антропоцентричного підходу стало поняття картини світу, яке належить до ключових понять, що виражає суть людини та її буття, характер взаємовідношень із зовнішнім світом, умови існування в ньому. «Специфічні особливості людини ніби «олюднюють» мову, привносячи в неї інформацію про досвід і знання, отримані як окремими індивідами, так і попередніми поколіннями суспільства… У завдання сучасної лінгвістики, що обумовлене досягнутим рівнем її вивчення, входить опис того, які сторони, риси, властивості та особливості образу світу в свідомості людини обумовлені існуванням мови [див. 21, с. 6].

Мовна картина світу – вияв у категоріях мови «уявлень певного мовного колективу про будову, елементи та процеси дійсності в її співвідношенні з людиною, що постає основною фігурою мови і як мовець, і як основна активна особа світо порядку, про який сама людина говорить» [див. 10, с. 280]. Вона тісно пов'язана з концептуальною картиною світу, єдність яких убачають у тому, що мовна картина світу є відображенням концептуальної картини світу за допомогою мовних засобів, у ній виявляється своєрідність членування концептуальної картини світу в різних народів [див. 16, с. 96]. Відмінності між мовними картинами світу зумовлені відмінностями в системі значень мовних одиниць, оскільки поза нею вони можуть бути непомітними або незауваженими, однак і матеріальною формою знаків не слід нехтувати, без чого мовні одиниці не можуть існувати [див. 16, с. 98].

На думку вчених, особливості мовної картини світу та її кореляція в концептуальною картиною світу наочно виявляється в лексичній системі, адже простежується прагнення мовної картини світу максимально точно виражати явища концептуальної картини світу в номінативних одиницях, а тому й невідповідність та недосяжність повного злиття цих двох картин світу, адже в мовній картині світу завжди можна виявити семантичні лакуни, які не заповнені мовними одиницями. А такі лакуни особливо відчутні при зіставленні мовних картин світу різних народів, зокрема в носіїв однієї мовної картини світу для назв явищ, які заповнюють ці лакуни, суттєвими виявляються одні ознаки, а в носіїв іншої мовної картини світу свої власні [див. 16, с. 98].

Мовознавці зауважили, що семантичні лакуни можуть з'являтися внаслідок поширення та поглиблення концептуальної картини світу і можуть заповнюватися новими утвореннями на базі основної мови або запозиченими з інших мов одиницями. Зокрема, останній спосіб використовується тоді, коли семантичні лакуни виявляються під час контактів двох або кількох мовних картин світу. Отож одних зі шляхів ускладнення концептуальної і мовної картин світу є заповнення відповідних фрагментів цих картин запозиченнями з інших мов. Це відбувається під час опосередкованих або безпосередніх контактів із різними народами та їхніми мовами, унаслідок чого відбувається своєрідне «зіставлення» або «накладання» двох концептуальних картин світу, при якому виявляються своєрідні «білі плями» на місті явищ, властивих одній картині світу та відсутніх в іншій. Такі лакуни заповнюються елементами концептуальної картини світу іншого народу, а в мовній картині світу вони компенсуються переважно іншомовними елементами [див. 16, с. 99–100]. При цьому слід зазначити, що специфіка мовної картини світу виявляється не тільки при порівнянні мов, споріднених або неспоріднених, а й у зіставленні різних етапів розвитку однієї мови та її взаємодії з однією чи кількома мовами на певних синхронних зрізах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі збагачення та ускладнення української мовної картини світу чималу роль відіграли українсько-німецькі контакти, що охопили майже всю історію розвитку української мови і спричинили поповненню власного лексикону великою кількістю запозичень давнього германського або сучасного німецького походження. Дослідження українсько-німецьких мовних контактів і зокрема лексичних мають уже довгу і глибоку історію в лінгвоукраїністиці. У проведення вказаних порівняльних студій працю вклали такі мовознавці, як В. Акуленко, О. Горбач, Б. Кобилянський, П. Ковалів, М. Кочерган, О. Лисенко, О. Муромцева, Т. Пиц, О. Пророченко, С. Тимченко та ін. [див. 1, 8, 11, 12, 13, 15, 18, 20, 22, 34]. Аналіз українсько-німецьких мовних зв'язків у їхніх розвідках здійснено переважно на базі запозиченої лексики загалом, із урахуванням різних за семантикою номінативних одиниць. У власному дослідженні об'єктом стали загальні назви осіб і зокрема жіночого роду давнього германського та сучасного німецького походження, їхня роль у формуванні української мовної картини світу.

Загальновідомо, що історію фемінітивів української мови представляють питомі й іншомовні слова. Якщо ж питомі здавна відомі на українському ґрунті, успадковані з дописемних часів, перенесені з епохи в епоху і тепер легко виявляються й простежуються в українській мові, то із запозиченими значно складніша ситуація, бо потрапляли вони на український ґрунт в різні історичні періоди, з неоднаковою інтенсивністю, з різним характером перенесення й адаптування, під впливом певних мовних і позамовних чинників. Водночас запозичені слова чи слова іншомовного походження великою мірою поповнили фемінікон української мови за всю історію її існування. Тому цілісний і комплексний аналіз історії фемінітивів української мови потребує врахування історії різноманітних запозичень на українському ґрунті. Однак проблема наявності й використання фемінітивів іншомовного походження в історії української мови ще не розкрита, вона порушувалася тільки частково під час аналізу фемінітивів літературної або діалектної мови [див. 2, 3, 6 та ін.].

Постановка завдання. До запозичень, що потребують окремого вивчення належать *фемінітиви-германізми*, які мають власну історію виникнення і функціювання в українській мові. У зв'язку з цим *метою розвідки* стало розкриття *фемінітивів-германізмів* на синхронному й діахронному рівнях та їхнього місця в еволюції української мовної картини світу. Терміном *фемінітиви-германізми* означено назви жінок, що походять із давніх германських мов та з німецької мови або мають німецькі мовні ознаки (фонетичні, лексичні, граматичні й інші), розуміючи під поняттям *германізм* слово, окреме значення чи інші елементи, запозичені з німецької мови та інших германських мов або перекладені чи утворені за її зразком [див. 17, с. 97]. Історія фемінітивів германського походження є довготривалою на українському ґрунті, хоч і не дуже багатою та показною, тому до *завдань* увійшло схарактеризувати їх відповідно до тих історичних періодів, що існували в історії української мови (спільнослов'янського, давньоукраїнського, староукраїнського, нового й сучасного); проаналізувати вплив мовних і позамовних чинників на запозичення фемінітивів із німецької мови, на процеси адаптування германізмів у системі української мови, вдосконалення власної національної мовної картини світу. При цьому йдеться про всі номінатеми німецького походження, що були перенесені на український ґрунт із німецької мови або сформовані від німецьких слів у різні історичні періоди.

У межах сучасних різновидів *запозичень*, що виділяють українські мовознавці [див. 31, с. 203], фемінітивам-германізмам належить місце *іншомовних слів*, оскільки вони не зазнали повного пристосування до норм української мови й мають виразні ознаки чужомовного походження [див. 32, с. 238]. А серед іншомовних слів їх можна сприймати як *варваризми*, що знаходяться поза рамками загального вжитку, належать до пасивної лексики з виразними національними відтінками [див. 14, с. 63]. Віднесення до варваризмів можна пояснити такими факторами, як постійним відчутним іншомовним відтінком із давніх дописемних часів дотепер (*князь, бургомістр, швагер*); порівняно невеликим запозиченням назв осіб із німецької мови в різні історичні періоди (*король, герцог, капрал*); більш віддалене контактування української мови з німецькою, ніж із сусідніми; незначні впливи німецької мови на формування категорії фемінітивів української мови (*княжна, королева, попівна, фрау*); зосередження фемінітивів німецького походження переважно з розмовному чи діалектному мовленні (*швагрова, шельма*). Слід звернути увагу й на те, що потуги німецької мови щодо впливу на український фемінікон був незначний через зосередження в ній лексичного фонду, спільного для всіх індоєвропейських мов, і через обмежені словотвірні можливості німецької мови загалом та

в межах фемінітивів зокрема. З історії української мови відомо більше неособових запозичень із германських мов, ніж особових, а серед останніх переважали все-таки назви чоловіків. Тому фемінітиви-германізми слід розглядати переважно як слова іншомовного походження, що походять від германських твірних основ, та долучити до них деякі назв жінок як безпосередні запозичення з німецької мови.

Виклад основного матеріалу. З історії міжмовних слов'янських і германських контактів відомо, що запозичення у слов'янських із германських мов були досить численними і належали до різних епох [див. 18, с. 768–770]. Слов'янські племена ще в додержавний період входили в близькі стосунки з різними германськими племенами, зокрема до нашої ери – з бастардами, у II–III ст. – із готами, у VI ст. – із франками; у VIII–IX ст. – зі скандинавами. Унаслідок таких контактів слов'янські мови запозичили невелику кількість германізмів, що стосувалися переважно військової справи і домашнього побуту (*къназь, краль, плъкъ, шлѣмъ, мечь, котьлъ, блюдо, миса* тощо). Значно більше до слов'янських мов і зокрема до української проникло германізмів у державний період – XI–XXI ст., але й серед таких запозичень небагато назв осіб, до того ж переважають назви чоловіків (*герцог, біскуп, муляр, маляр* тощо) [див. 18, с. 768–770]. Це свідчить про те, що в аналізі фемінітивів германського походження слід відштовхуватися від історичних чинників, які спонукали проникнення германізмів на український ґрунт у різні історичні періоди і зокрема назв чоловіків германського походження, які стали твірною базою для формування відповідних найменувань жінок.

Дослідження процесу становлення категорії жіночості показало, що українська мова не знала в дописемний період фемінітивів, безпосередньо запозичених із германських мов [див. 4, с. 39–41], а були відомі тільки поодинокі назви чоловіків германського походження (*витязь, князь, майстер*) [див. 28, с. 131]. Оскільки контактування слов'янських племен із германськими в дописемні часи були тривалими й постійними, то вчені визначили такі шляхи й етапи проникнення германізмів на слов'янський ґрунт: із прагерманської від III ст. до н. е. до II ст. н. е., із готської в III–VI ст. н. е., із західнонімецької в V ст., із балкано-готської в VI–VII ст. і з давньоверхньонімецької у VIII ст. [див. 7, с. 531]. У вказані часи до слов'янських мов проникали й поодинокі назви чоловіків (*kъnędzь* «князь» – із давньоверхньонім., *роръ* «священник» – із західногерм., *cěsarь* «кесар» – через гот. із лат. та ін.) [див. 7, с. 532]. Однак співвідносних із ними чи інших за значенням фемінітивів германського походження в дописемний період не виявлено. Тому можна сказати, що в дописемну добу такі назви жінок не стали виразниками української мовної картини світу.

У межах писемного періоду вчені встановили таку хронологію українсько-німецьких контактів: X–XI ст., XII–XIII ст., XIV–XVII ст., XVIII ст., XIX – поч. XX ст., 20–40-і рр. XX ст., 50-і рр. XX ст. – до нашого часу [див. 18, с. 768–770]. У X–XI ст. – період розвитку Київської держави – між руськими й німецькими землями розвивалися політичні, економічні та династичні зв'язки, що відображалися спочатку, ймовірно, в розмовному мовленні, а згодом і в писемних пам'ятках стали з'являтися давньоверхньонімецькі й готські запозичення (напр., *князь*), а в XII–XIII ст. – період феодального роздроблення Київської держави, зростання ролі окремих князівств, спустошення Києва монголо-татарами – особливого значення набуло Галицько-Волинське князівство, розміщення якого не могло уникнути зв'язків із Західною Європою (прийняття магдебурзького права, що відкрило дорогу до німецької колонізації українських земель, посилило німецько-українські контакти, а відповідно і потік німецьких слів) (*герцог, біскуп* та ін.) [див. 18, с. 769]. На ці два періоди припав розвиток української літературно-писемної мови з унікальним правописом та власною вимовою [див. 19, с. 448], або давньоукраїнської [див. 35, с. 54]. У межах цього часу не виявлено ніяких безпосередніх германських запозичень серед фемінітивів української мови. Водночас у писемних пам'ятках простежено використання деяких назв жінок, мотивованих маскулінативами германського походження (*кънягыня, къняжьна, королева, королица* та ін.) [див. 5]. Такі поодинокі запозичення не вносили суттєвих змін у збагачення власної мовної картини світу, але засвідчували поширення лексичних одиниць для вираження таких реалій, як позначення осіб за становими ознаками загалом і жінок за станом батька або чоловіка зокрема.

У XIV–XVII ст. – період існування Великого князівства Литовського і Речі Посполитої – посилилися та збагатилися українсько-німецькі мовні взаємини і насамперед через позамовні чинники. Так, у часи розвитку Великого князівства Литовського тодішня західноруська мова (спільна літературна мова для українського й білоруського народів) як державна сприяла вільному контактуванню української мови з різними європейськими

і зокрема з німецькою. Лексику української мови поповнили тоді германізми адміністративного, побутового, торгівельного, ремісничого призначення (*бургомістр, крах, рада, кухня, ринок, крам, гандель, фунт, верстат, ярмарок* та ін.) [див. 18, с. 769; 24, с. 567]. У період існування Речі Посполитої українська мова мала більш відкритий доступ до європейського світу, ніж раніше, завдяки польському посередництву і входженню України в безпосередні контакти з віддаленими країнами. Унаслідок цього до українського лексикону численно збільшився потік і німецьких слів, причому з різноманітних сфер: торгівельної, друкарської, будівельної, технічної, виробничої, культурної, військової (*шинк, друк, шрифт, дах, брук, муляр, карниз, дріт, пломба, клапан, гута, лата, штольня, арфа, флейта, патронташ, кітель, фельд'єгер* та ін.) [див. 18, с. 769; 24, с. 567]. Однак чимало германізмів проникало на український ґрунт і через посередництво сусідніх мов, зокрема в XIV–XV ст. – через чеську, а в XVI–XVII ст. – через польську. А в історії української мови період XIV–XVII ст. загалом – це були часи розвитку й функціювання староукраїнської мови, або середньоукраїнської [див. 19, с. 448; 35, с. 55]. Проте в писемних пам'ятках такого протяжного часового зрізу не виявлено фемінітивів, безпосередньо запозичених із німецької мови, хоч у розмовному мовленні вони могли бути цілком закономірними як співвідносні із маскулінативами слова. Але показовими стали тоді фемінітиви, мотивовані маснулінативами німецького походження, що потрапили на український ґрунт переважно опосередковано (через польську мову), рідше безпосередньо (*гетмановая, бондаревая, кухарка, гафтарка, крамарка, малярка, бурмистриха, шляхтянка, шинкарка, скарбниковая, майстриня, майстровая, канцлярыная, рыцерка* та ін.) [див. 3, с. 80–88; 4, с. 42–43]. Оскільки ж маскулінативи чи інші германізми зазнали тільки необхідної адаптації до норм староукраїнської мови, то варто говорити про те, що в структурі таких фемінітивів відобразилися тільки німецькі корені. Порівняно з давньоукраїнським періодом, староукраїнська мовна картина світу відзначалася значним обсягом указаних номінативних одиниць, які відображали розвиток виробничої, ремісничої, господарської та іншої діяльності не тільки чоловіків, а й жінок; запровадження нових чинів, посад, станів, що призвело до розмежування за високим, середнім та низьким соціальним станом і позначення жінок за відношенням до відповідного стану батька й чоловіка (*старостянка* «дочка старости» і *старостиная* «дружина старости»). Саме на староукраїнський період припало найбільше творення найменувань жінок стосовно чоловіка й батька (андронімів і патронімів), що стали презентували тоді в національній мовній картині соціальне розшарування українського суспільства в тодішніх історичних реаліях.

У XVIII ст. українські й німецькі народи перебували в більш тісних і відкритих безпосередніх взаємостосунках і взаємовпливах, ніж до цього часу. Це зумовлено було багатьма позамовними чинниками (заселення східних українських земель німецькими фахівцями із різних галузей промисловості в кінці XVII – на початку XVIII ст., колонізація південних земель іноземцями і зокрема німцями в кінці XVIII ст., поширення айстро-угорської влади на західних землях в 70-х роках XVIII ст. та введення німецької мови в навчання, управління, військо та в інші сфери), що надало німецько-українським відносинам інтенсивного характеру і забезпечило поповнення українського лексикону багатьма новими німецькими запозиченнями (*бруствер, ордер, крейцер, штрек, шахта, цанга* та ін.) [див. 18, с. 769; 24, с. 567].

У XIX ст. і до початку XX ст. німецько-українські контакти сягнули високого культурного рівня завдяки мовним і позамовним впливам (активізація іншомовної лексики, поява термінологічних і загальномовних словників, переклади філософської, суспільно-політичної й художньої німецької літератури), що зумовило входження до українського лексикону різних книжних слів (*авторитет, конфлікт, колективізм, публіцистика, рентген* тощо). При цьому, у ролі посередниць на сході України була російська мова, а на заході – польська мова [див. 18, с. 769]. Слід зазначити, що на кінець XIX – початок XX ст. припав і розквіт Німеччини та німецької мови завдяки високому розвитку німецької науки й культури, їхньому потужному фінансуванню, що забезпечило сприйняття німецької мови як престижної світової мови в освоєнні наукових знань [див. 33, с. 101–102].

Для України в історичному розрізі на XVIII ст. і першу половину XIX ст. припав розвиток нової української літературної мови, або пізньої середньоукраїнської, а з другої половини XIX ст. – від творчості Тараса Шевченка – формування сучасної української літературної мови [див. 19, с. 448; 35, с. 55]. За різними писемними джерелами (науковими, художніми, офіційно-діловими й іншими) можна констатувати про поповнення української лексики XVIII–XIX ст. переважно фемінітивами, мотивованими маскулінативами-германізмами, що стали надбанням староукраїнської або нової

української доби і зводилися до певних німецьких коренів, напр.: *архв'янка, лимариха, махлярка, німка, склярuха, трактиїрничка, цехмистриха* та ін. [див. 25, I, с. 10; II, с. 359, 412, 567; IV, с. 138, 279, 428]. Водночас лексикографічні праці фіксують і фемінітиви німецького походження, успадковані з минулих епох, що набули різного структурного й семантичного вираження, напр.: *княгиня, княгівна, княжна, княжейка, князівна крамарка, крамарівна, крамарочка, крамариха* [див. 25, II, с. 257–258, 299]. Нові історичні обставини спричинили поступову архаїзацію андронімів і патронімів, оскільки у вказаний період із національної картини світу зникали відповідні реалії, успадковані зі староукраїнської доби – позначення осіб за різним станом, чином, посадою, функцією. Однак у новий український період назви жінок за відношенням до їхніх батьків і чоловіків ще тривалий час утримувалися у вжитку, за аналогією до них могли утворюватися і нові позначення жінок, унаслідок появи нових професій. Чимало з таких номінатем означали вже жінку за її видом діяльності чи зайнятості (*кравчиха, ткачиха, шевчиха*). Словотворчими засобами презентування андронімної лексики в мовній картині світу були суфікси *-их(а), -к(а),* рідше *-ов(а), -ев(а), -ш(а),* а патронімної – суфікси *-івн(а), -анк(а), -янк(а),* напр.: *гетьманиха, гетьманівна, гетьманка, гетьманова, гетьманша* [див. 25, I, с. 281]. Розвиток стилістично забарвленої лексики призводив до утворення здрібніло-пестливих утворень, напр.: *; фраїрка, фраїрочка, фраїрча* [див. 25, IV, с. 379].

Упродовж XX ст. українсько-німецькі відносини мали неоднаковий характер (у 20-х рр. були слабкими і не залишили помітних слідів у мовах, у кінці 20-х – на початку 30-х рр. пожвавилися з уведенням німецької мови до середніх шкіл, із обміном спеціалістами між країнами, у 40-х рр. зумовлювалися подіями Другої світової війни, з 50-х рр. посилилися стосунки України з НДР, ФРН, Австрією на політичному, технічному, культурному й спортивному рівнях), що спричинило входження чималої кількості германізмів у сучасну українську мову (*агресор, аншлаг, капут, фриз, бундестаг, цейтнот, шлягер, моторолер, дедерон* тощо) [див. 18, с. 769]. І до теперішнього часу основними сферами взаємодії німецької й української мов залишилися спортивна, технічна, суспільна й культурна (*бундесліга, бундесмашина, автобан, автофаркоп, гастарбайтер, кіндерсюрприз, кітч* тощо) [див. 27, с. 270–271]. Учені зауважили, що сучасна українська мова засвоїла близько тисячі німецьких слів (без термінології спеціальних наук чи галузей виробництва) [див. 18, с. 769]. А термінологія української мови досить багата на кальки з німецької мови (*землетрус, мовознавство, перевиробництво, півострів, підприємство, поняття, світогляд* тощо) [див. 23, с. 27]. Все ж до загального вжитку і до спеціальної термінології увійшло найбільше неособових назв та небагато особових номінатем німецького походження. А неособові лексеми і назви чоловіків могли стати твірною базою для відповідних назв жінок. Тому до германізмів сучасної української мови слід віднести й окремі фемінітиви німецького походження (з німецькими основами).

На сучасному етапі поняття *фемінітиви німецького походження* охоплює всі давні германізми, що виникли в минулому і збереглися дотепер в українській мові, та сучасні германізми, які мотивовані німецькими назвами чоловіків або мають у своїй структурі німецькі корені. З давніх утворень до сучасної української мови перейшли майже всі фемінітиви німецького походження (мотивовані германізмами або з німецькими коренями у своїй структурі), що набули різного словотвірного вираження, напр.: *арфістка, арф'янка, арф'ярка; майстерниця, майстриха, майстрова; римариха, римарівна, римарка* [див. 26, I, с. 63; IV, с. 600; VIII, с. 535]. Та найбільшу кількість сьогодні становлять фемінітиви-германізми, що виникли у XX ст. Такі назви жінок можна поділити на дві групи: безпосередні утворення (мотивовані маскулінативами-германізмами на зразок *броварниця, графиня*) й опосередковані утворення (мотивані німецькими коренями на зразок *бешкетниця, вафельниця*) [див. 9, I, с. 261, 585, 180, 340]. Водночас слід зауважити, що більшість німецьких лексем (особових чи неособових назв), які стали твірною базою для відповідних фемінітивів, були запозичені через посередництво польської мови (*адресатка, вахтерка*), рідше російської й польської (*агентка*), російської або польської (*бухгалтерка*) чи французької (*баронеса*) [див. 9, I, с. 50, 341, 45, 311, 146]. Тому найбільшу кількість слів у межах сучасних фемінітивів-германізмів становлять опосередковані утворення, тобто ті, що мають у своїй основі корені німецького походження, які, до того ж, запозичені через посередництво інших мов (переважно польської), напр.: *гендлярка, друкарка, спекулянтка, торф'яниця, трактирниця, тюремниця, факельниця, фельдшерка, флейтистка, шахрайка, шахтарка* [див. 9, I, с. 494; II, с. 135; 26, IX, с. 498; X, с. 211, 226, 334, 551, 574, 606; XI, с. 423, 424]. Невелику кількість становлять

фемінітиви, зумовлені маскулінативами-германізмами, напр.: *герцогиня, графиня* [див. 29, с. 167, 190], *швагрова, швейцарка, шпіонка* [див. 26, XI, с. 426, 428, 525]. Сучасній українській мові відомі й деякі фемінітиви, безпосередньо запозичені з німецької мови на зразок *принцеса, фрау, фрейліна* й інші [див. 29, с. 561, 726].

Слова з нейтральною та позитивною семантикою характеризують жінок високого стану чи жінок-німкень (*фрау*), а слова з негативною семантикою вказують переважно на поведінку, вчинки, якості будь-яких жінок (*шельма*). Фемінітиви германського походження чи безпосередньо запозичені з німецької мови загалом є стилістично нейтральними, але рідковживаними в сучасній українській мові. Вони можуть використовуватися в будь-якій професійній сфері, відповідно до комунікативної мети або зі стилістичною настановою. Водночас чимало фемінітивів-германізмів набули яскравого стилістичного забарвлення (переважно негативного), із яким локалізувалися в розмовному або діалектному мовленні, наприклад, у гуцульському діалекті маємо слова *флякорница, швагрова, шельма, штольфа* [див. 2, с. 68].

Висновки. Проведене дослідження дало змогу узагальнити, що історію фемінітивів української мови творять не тільки питомі чи власне українські слова, а й запозичені, серед яких невелику частку становлять і фемінітиви германського походження, що по-своєму вплинули на становлення категорії жіночості в українській мові і на формування національної мовної картини світу. У сучасній українській мові фемінітиви германського походження набули статусу іншомовних слів і можуть бути означені терміном фемінітиви-германізми (давні германські запозичення, слова німецького походження та з німецькими мовними ознаками). А завдяки тривалим і безперервним українсько-німецьким взаєминам відображають у власній мовній картині світу окрему неповторну історію іншомовних слів, що охоплює загалом писемний період – X–XXI ст. У ній простежується в основному творення фемінітивів на базі маскулінативів германського походження, із численним зростанням їхньої кількості в середньоукраїнський, новий і сучасний періоди.

Фемінітивами-германізмами сучасної української мови стали давні слова германського походження (*княгиня, королева, майстриха*) і нові слова – опосередковані утворення (*спекулянтка, флейтистка*), безпосередні утворення (*генеральша, кандидатка*) і власне німецькі слова (*принцеса, фрейліна*). Стилістично нейтральний характер фемінітивів германського походження все ж не дав їм змоги твердо закріпитися в загальнолітературному активному вжитку через відчутні специфічні національні риси, тому така категорія запозичень належить до рідко вживаної лексики, характерної для усного мовлення.

Перспективою наступним лінгвістичних досліджень мало би стати розкриття не тільки лексичних, а й фонетичних, словотвірних, граматичних засобів утілення в національній мовній картині світу запозичень із німецької та інших європейських мов, а в контексті порівняльних студій встановлення специфічних особливостей власної мовної картини світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акуленко В. В. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 12–19.

2. Брус М. П. Гуцульські фемінітиви: семантика і структура. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ: Видавництво ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. Вип. XXV–XXVI. С. 67–72.

3. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI–XVII століть: словотвір і семантика: дис. … канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2001. 260 с.

4. Брус М. П. Становлення лінґвальної категорії жіночості. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. Вип. XI–XII. С. 39–48.

5. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові XI–XV ст. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. С. 28–34.

6. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». 2019. Ч. I–II.

7. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / автор. кол.: Багмут А. Й., Коломієць В. Т., Критенко А. П. та ін.; за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966. 596 с.

8. Горбач О. Німецькі позичені слова в українській мові: текст доповіді. Окремий відбиток. Київ, 1995. 25 с.

9. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.

10. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТВОРИ, 2020. 912 с.

11. Кобилянський Б. В. До вивчення германізмів і полонізмів в українській мові. *Мовознавство*. 1976. № 6. С. 31–35.

12. Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду X–XIV ст. Нью-Йорк, 1964. Т. II: Запозичення. 323 с.

13. Кочерган М. П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 19–24.

14. Ленець К. В. Варваризм. Українська мова: енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ: Українська енциклопедія, 2007. С. 63.

15. Лисенко О. А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології: автореф. дис. … канд. філол. наук Харків : Харківський державний університет, 1999.

16. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови: монографія. Харків: Харківський нац. пед. університет імені Г. С. Сковороди, 2011. 305 с.

17. Муромцева О. Г. Германізм. Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ: Українська енциклопедія, 2007. С. 97.

18. Муромцева О. Г., Скачкова В. В. Українсько-німецькі мовні контакти. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ : Українська енциклопедія, 2007. С. 768–770.

19. Німчук В. В. Походження української мови. *Етнічна та етнокультурна історія України* : у 3 т. / ред. О. Б. Діденко, Є. І. Мазніченко, К. В. Харченко; відп. ред. Г. А. Скрипник. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 1. Кн. 2. С. 351–468.

20. Пиц Т. До історії дослідження німецьких запозичених слів в українській мові. *Українська мова*. 2013. № 2 (46). С. 84–99.

21. Полюжин М. М. Сучасні парадигми лінгвістичний досліджень. *Проблеми романо-германської філології* : зб. наук. праць. Ужгород, 1998. С. 3–15.

22. Пророченко О. П. Німецькі лексичні запозичення в лексико-семантичній системі української мови. *Питання романо-германської філології та методики викладання іноземних мов*. 1975. Вип. 2. С. 81–87.

23. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? *Українська мова*. 2007. № 4. С. 16–32.

24. Сімонок В. П. Мовні запозичення на історико-філологічному тлі. *Семантика мови і тексту* : матеріали XI конференції. Івано-Франківськ, 2012. С. 566–569.

25. Словарь української мови : у 4 т. / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко; редактори: Л. М. Кудрявкіна, Н. М. Отрох, Л. С. Шорубалка; надруковано з видання 1907–1909 рр. фотоспособом. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.

26. Словник української мови: у 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін.; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.

27. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). 2-е вид., перероб. Київ : Пугач, 2005. 388 с.

28. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Наукова думка, 1973. 440 с.

29. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тисяч слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк; відп. ред. Г. П. Півторак. Київ : Довіра, 2006. 789 с.

30. Ткаченко О. Б. Запозичені слова. Українська мова: енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ : Українська енциклопедія, 2007. С. 202.

31. Ткаченко О. Б. Запозичення. Українська мова: енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ: Українська енциклопедія, 2007. С. 203.

32. Ткаченко О. Б. Іншомовні слова. Українська мова: енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ : Українська енциклопедія, 2007. С. 238–239.

33. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу. Київ : Спалах, 2004. 272 с.

34. Тимченко С. П. Германізми в українській мові: дослідження від професора Шаровольського до сьогодення. *Мовні і концептуальні картини світу* : зб. наук. праць КНУ. Київ, 2007. Вип. 22. Ч. 11. С. 133–137.

35. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови / пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка ;ред. Л. Ушкалов. Харків : Акта, 2002. 1056 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2’373.7: 821(477.87)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.3

ФРАЗЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В РОМАНІ ДМИТРА КЕШЕЛІ «РОДАКИ»

PHRASES DESCRIBING HUMAN ACTIVITIES IN DMYTRO KESHELYA'S NOVEL “RODAKY”

Венжинович Н.Ф.,
orcid.org/0000-0002-0230-4118
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена студіюванню фраземіки у романі Дмитра Кешелі «Родаки». Вивчення мови творів українських письменників залишається актуальним, оскільки дає можливість простежити особливості творчої манери певного автора, використання ним багатства загальнонародної мови та ін. Такі дослідження збагачують українське літературознавство та мовознавство.

Мова творів Дмитра Кешелі на сьогодні ще не досліджена, за винятком декількох статей С. Єрмоленко, В. Красавіної, кандидатської дисертації М. Яцьків та ін., а його багата фразеологія є достовірним джерелом поповнення всього фразеологічного багатства української мови.

Об’єктом дослідження в нашій статті є фразеологічні одиниці в романі «Родаки». Предмет аналізу – лексико-семантичні та стилістичні особливості фразеологізмів на позначення діяльності людини у досліджуваному творі. Мета нашої наукової розвідки – проаналізувати функціонально-стилістичні особливості фразеології роману «Родаки» Д. Кешелі зазначеної тематичної групи.

Для досягнення поставленої мети плануємо вирішити низку конкретних завдань: 1) якнайповніше зібрати фраземи роману «Родаки» на позначення діяльності людини; 2) з’ясувати значення зібраних фразеологізмів; 3) розкрити стилістичні функції аналізованих фразеологізмів у романі Дмитра Кешелі.

У результаті проведеного дослідження авторка доходить висновку про те, що фразеологізми становлять словесно-образну домінанту, створюють неповторне емоційно-експресивне тло роману «Родаки». Вони увиразнюють національний колорит авторської оповіді, розкривають багатогранні соціально-психологічні взаємини між етносами в полікультурному середовищі Закарпаття, показують своєрідність побуту закарпатської родини, її звичаї, традиції. Вибір фразеологізмів яскраво демонструє ставлення письменника до зображуваного, його симпатії й антипатії, є формою виявлення безпосередньої авторської оцінки в художній оповіді. Семантичний аналіз фразеологізмів засвідчує: абсолютну більшість у романі «Родаки» складають ті, що відтворюють різноманітні дії людини. Основна стилістична функція фразеологізмів у романі «Родаки» – гумористична. Ми спостерігаємо надзвичайно активне вживання письменником фразеологічних скарбів, зокрема літературномовних.

Ключові слова: Дмитро Кешеля, «Родаки», фразема, діяльність людини, стилістичні функції фразем.

The article is devoted to the study of phraseology in Dmytro Keshelya’s novel "Rodaky". The study of the language of the works of Ukrainian writers remains relevant, as it makes it possible to trace the peculiarities of the creative manner of a particular author, his use of the wealth of the national language, etc. Such studies enrich Ukrainian literary studies and linguistics.

The language of Dmytro Keshelya’s works has not yet been studied, with the exception of several articles by S. Yermolenko, V. Krasavina, O Laver, the candidate's dissertation by M. Yatskiv, etc., and his rich phraseology is a reliable source of replenishment of the entire phraseological wealth of the Ukrainian language.

The object of research in our article is phraseological units in the novel "Rodaky". The subject of analysis is the lexical-semantic and stylistic features of phraseological units denoting human activity in the work under study. The purpose of our scientific investigation is to analyze the functional-stylistic features of phraseology in the novel "Rodaky" by D. Keshelya the specified thematic group.

To achieve the set goal, we plan to solve a number of specific tasks: 1) to collect as completely as possible phraseology from the novel "Rodaky" to denote human activity; 2) to explain the meaning of the collected phraseology; 3) to reveal the stylistic functions of the analyzed phraseology in the novel by Dmytro Keshelya.

As a result of the research the author concludes that phraseological units constitute a verbal-figurative dominant, create a unique emotional-expressive background of the novel "Rodaky". They express the national flavor of the author's narrative, reveal the multifaceted socio-psychological relationships between ethnic groups in the multicultural environment of Transcarpathia, and show the originality of everyday life of a Transcarpathian family, its customs, traditions. The choice of phraseological units clearly demonstrates the writer's attitude to the depicted, his sympathies and antipathies, and is a form of revealing the author's direct assessment in the artistic narrative. The semantic analysis of phraseological units shows that the absolute majority in the novel "Rodaky" are those that reproduce various human actions. The main stylistic function of phraseological units in the novel "Rodaky" is humorous. We observe the writer’s extremely active use of phraseological units, in particular literary ones.

Key words: Dmytro Keshelya, "Rodaky", phraseme, human activity, stylistic functions of phrasemes.

Постановка проблеми. Наукове вивчення художньої творчості закарпатських письменників – завдання важливе, перспективне, хоча вже є чимало праць мовознавчого характеру, в яких досліджувалася мова творів І. Чендея (В. Папіш О. Миголинець, А. Вегеш та ін.), П. Скунця (Н. Венжинович, В. Папіш, О. Пискач та ін.), М. Дочинця (Н. Венжинович, А. Вегеш, В. Папіш, М. Яцьків та ін.) та деяких інших митців.

В основі творів Дмитра Кешелі завжди перебуває життя земляків, яким доводиться переживати складні часи у важкій щоденній праці. Не так багато текстів, які торкаються душі, вражають енергетикою слова, дивують, спонукають жити героями, відчувати їх біль і радість, перейматися внутрішнім світом, розуміти на рівні інтуїції.

Дмитро Михайлович Кешеля – український письменник, драматург і сценарист, заслужений журналіст України, член Спілки журналістів України (з 1976 року) і Спілки письменників України (з 1979 року).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова творів Дмитра Кешелі на сьогодні ще не досліджена, за винятком декількох статей С.Єрмоленко, В. Красавіної, М. Яцьків та ін., а його багата фразеологія є достовірним джерелом поповнення всього фразеологічного багатства української мови.

На думку С. Єрмоленко, деталізація назви роману готує читача до сприйняття незвичного художнього тексту. Це синкретичний художній ідіостиль, репрезентований оригінальними текстовими структурами, оповідями про справжні «стихії життя», описами психологізованих пейзажів. Вони постають у спогадах автора то як комічні сцени пережитих у дитинстві ситуацій, то як фіксація реальної побутової культури, то як лірично-поетична сповідь автора, залюбленого в рідний край [1, с. 9].

Художня цінність будь-якого твору багато в чому визначається глибиною знання письменником національної психології, характеру, особливостей народного побуту, етикету. У цьому сенсі роман «Родаки» Дмитра Кешелі є показовим. В одному зі своїх інтерв'ю, присвяченому виходу роману «Родаки», Д. Кешеля каже: «Я хотів показати нашу людину такою, як вона є – не пригнічену долею, а навпаки, яка у складній ситуації завжди виживає завдяки своїй мудрості» [2, 2018].

Фразеологізми в романі Д. Кешелі досліджувала В. Красавіна. Зокрема, у статті «Етномаркери в порівняльних конструкціях у романі-колажі Дмитра Кешелі "Родаки"» вона пише, що мовний стиль Дмитра Кешелі вирізняється широким уживанням порівняльних конструкцій із національно маркованим компонентом у семантичній структурі, які становлять вагому частину ідіолекту письменника. Світосприйняття автора віддзеркалює специфіку індивідуального та національного світобачення, асоціативність мислення вербалізується порівняннями, що реалізуються на ґрунті культурно-історичного досвіду етноспільноти Закарпаття, в яких відображено притаманні їй традиції, звичаї, вірування, система ціннісних орієнтирів, які вказують на реалії світу природи, особливості ландшафту тощо. Образні порівняння Дмитра Кешелі відображають його неповторну мовну особистість, ментальність, погляд на світ, індивідуальну мовну картину світу, пропущену через призму етномовної. Дослідниця відзначила також глибоку вкоріненість письменника у фольклорні джерела [3, с. 186].

В іншій статті В. Красавіна порушила проблему авторської трансформації фразеологізмів у романі «Родаки». Мовознавець розглянула найпродуктивніші види структурно-семантичних перетворень фразеологізмів (заміна одного або декількох лексичних складників фразеологізму, розширення фразеологізму за рахунок уведення додаткових компонентів, контамінація, конвергенція фразеологізмів); семантичну трансформацію. З'ясувала семантико-стилістичні функції, текстотвірні можливості та комунікативно-прагматичний потенціал трансформованих фразеологічних одиниць.

Текст роману, на думку В. Красавіної, багатий на творчо перетворені й осмислені ФО, на оригінальні словесні образи з додатковими семантичними відтінками, які реалізують нове значення в контексті, увиразнюють авторську мову. В індивідуальному стилі письменника відчутна образність діалектного слова, органічно поєднана з книжними газетно-публіцистичними фраземами – виразними маркерами часу, відтвореного автором.

Фразеологічне багатство твору – засіб вираження іронії, гумору, створення комічних ситуацій, гротеску. Творчі модифікації здебільшого вмотивовані контекстом і зумовлені авторським задумом. Дмитро Кешеля створив колоритну оповідь, яка віддзеркалює живий полілог мов і культур етносів Закарпаття, відображає національні стереотипи мислення й водночас фіксує індивідуальний погляд митця на навколишній світ [4, с. 179].

С. Єрмоленко у статті «Лінгвостилістична рецепція роману-колажу Д. Кешелі «Родаки» зауважила, що цей твір оприявнює різнопланову роль художнього слова у творенні синкретичного ідіостилю автора. Цей стиль засвідчує можливості

оновлення семантики загальновживаних слів, які в оригінальному контексті вивищуються до рівня слів-символів. Оповідна манера автора, побудована на стилістичному використанні мови місцевої говірки і ресурсів літературної мови, виявляє потенції цих джерел у зображенні людських характерів, показових для конкретного соціуму життєвих цінностей у вимірі соціально-побутового й конкретно-історичного часу [1, с. 17].

Постановка завдання. Об'єктом дослідження в нашій науковій розвідці є фразеологічні одиниці в романі «Родаки». Предмет аналізу – лексико-семантичні та стилістичні особливості фразеологізмів у досліджуваному творі. Мета – проаналізувати функціонально-стилістичні особливості фразеології роману «Родаки» Д. Кешелі.

Для досягнення поставленої мети плануємо вирішити низку конкретних **завдань**: якнайповніше зібрати фразеологію роману «Родаки»; з'ясувати значення зібраних фразеологізмів; розкрити стилістичні функції аналізованих фразеологізмів у романі.

Методи дослідження. Аналіз фразеологічних засобів здійснено *описовим* методом. Функції ФО та їхнє семантичне наповнення розглядалося комплексно, із залученням прийому *класифікації та систематизації* та *загальнонаукового описового* методу.

Представляємо найбільш репрезентативні фразеологізми в романі «Родаки» Дмитра Кешелі, що позначають діяльність людини:

«Пани, що оточували культурного начальника, сором'язливо *відводили очі* і намагались непомітно розчинитись у юрбі» [5, 2017]. Літературний відповідник: *відводити / відвести очі*. 2. від кого і без додатка. Намагатися не дивитися на кого-небудь; уникати зустрічі очима з кимсь [6, с. 116].

«– Діду, *заткни писок*! – раптом рявкнула баба. – Бо кедь Сятий Ілля почує, што ми – злодії тут, та ще й з краденим колгозним добром, то нам тогди точно кінець – алілуя і фертік!» [5, 2017]. Літературний відповідник: *затуляти (закривати, замикати, затикати, зашивати* і т. ін.) / *затулити (закрити, замкнути, заткнути, зашити і* т. ін.) *рота (рот, уста, пельку* і т. ін.). 1. Замовкати [6, с. 319].

«І так буде завжди, доки я *топтатиму ряст* на білім світі» [5, 2017]. Літературний відповідник: *топтати / потоптати ряст*. Жити, ходити по землі [6, с. 890].

«Чесно зізнатись, я потайки вже раз *взяв* цей *гріх на душу*… і спробував» [5, 2017]. Літературний відповідник: *брати / взяти гріх (*рідко *гріха) на душу* (на себе). 1. Діяти всупереч власній совісті, загальноприйнятим нормам моралі; робити щось несхвальне [6, с. 49].

«– Слухай, ти, пердуне недоношений, хто тобі дав право на мою невісту *писок одтворяти*! Та ти, мухомор тринькавий, недостоїн не те, што її сліди цілувати, а даже, авби тобі в ринтавий писок плюнула!» [5 Кешеля 2017]. Літературний відповідник: *відкривати / відкрити рота*. Починати говорити, висловлюватися [6, с. 122].

«– Ах ти, дуплавий каралабе[1], ти посмів на дитину *руку підняти*? – вмить підскочила баба і втяла діда віником по потилиці» [5, 2017]. Літературний відповідник: *піднімати (підіймати, підводити, зводити* і т. ін.) / *підняти (підійняти, підвести, звести* і т. ін.) *руку (руки)* на кого. 1. Бити кого-небудь [6, с. 636].

«Все, все, все – до останньої ниточки й волосинки – пригадала баба Гатьошці, а особливо – *збиття із путі* праведника пана Фийсу» [5, 2017]. Літературний відповідник: *збивати (зводити) / збити (звести) з пуття* кого. Морально псувати, підбурювати на негідні вчинки [6, с. 323].

«Пан директор *зміряли* мою особу *з ніг до голови* таким поглядом, ніби я їм із писка вирвав останній зуб» [5, 2017]. Літературний відповідник: *міряти очима з ніг до голови* кого. 2. якими (яким). Дивитися-на кого-, що-небудь, виражаючи певні емоції [6, с. 494].

«Дід Соломон теж дав обітницю не *оббивати* мукачівських панських *порогів* після того, як ледь не влип, як казала баба, у квасний мед із своїм Срібним хрестом» [5, 2017]. Літературний відповідник: *оббивати* / рідко *оббити пороги*. 1. у кого, кому, чиї. Постійно ходити, приходити до кого-небудь, кудись; часто бувати у когось, десь [6, с. 561].

«Цей факт настільки глибоко вразив нашу бабу, що вона при зустрічах із паном учителем геть *лишалася розуму*» [5, 2017]. Літературний відповідник: *втрачати (тратити) / втратити (стратити) розум (глузд)*. 2.Виявляти нездатність обдумано діяти, поводитися, опинившись у складній ситуації [6, с. 160].

«Нікому навіть *на гадку не спадало*, що люди, які ніяк не могли поділити між собою незмірно велетенські земні простори, небеса і води Господні, заради яких гинули мільйони, зникали народи і держави, тепер умістилися у крихітній селянській комірчині» [5 2017]. Літературний відповідник: *спадати / спасти на згадку (гадку, пам'ять і т. ін.)* кому і без додатка. 2. Хто-небудь придумує щось, додумується до чогось [6, с. 845].

[1] Товстун.

«Дідо, почувши гамір, влітає із сіней і, не розібравшись, вліплює мене по вуху – аж дзвони загули в голові і *світ поплив* у печальнім вальсі» [5, 2017]. Літературний відповідник: *світ крутиться (вернеться, макітриться, колихається, іде) / закрутився (завертівся, замакітрився, заколихався, пішов) обертом (перекидом, перекидьки, ходором* і т. ін.). 2. Хто-небудь втрачає здатність нормально, чітко мислити, правильно сприймати дійсність від сильного хвилювання, переляку, життєвих потрясінь тощо [6, с. 782].

«У шкільному житті я завжди міцно й несхитно тримався за мудру пораду моєї баби Фіскарошки: «*Не бери дурного до голови*, а тяжкого до серця» [5, 2017]. Літературний відповідник: *брати / взяти (забрати) (собі) в голову*. 1.Думати про що-небудь, задумувати щось [6, с. 50].

«Але я ще більше *підлив масла у вогонь*» [5, 2017]. Літературний відповідник: *підливати (доливати) / підлити (долити) масла (олії, заст. оливи, лою / т. ін.) у вогонь (до вогню)*. Підсилювати, розпалювати, збуджувати чимсь певне почуття, переживання, суперечку і т. ін. [6, с. 634].

«Наша рідня умовляла *покласти хрест* і забути про справу, бо кожен знав, що сподіватись на перемогу над Соломончиком та ще й у судах – все'дно, що чекати від верби персиків» 5 [6, 2017].

«– Най буде і пессій царь ваш Дарвін-пролетар… Лем най би'ми трапив до рук, то я би йому так *ребра полічив*, що він би забув не лем своє мальфяче імня, а й людське…» [5, 2017]. Літературний відповідник: *полічити (порахувати, полоскотати, потовкти і т. ін.) ребра* кому. 1. Дуже сильно побити кого-небудь [6, с. 670].

«Не зумів *із* цієї скаламученої *води вийти* і я *сухим*: за надто розумне запитання на уроці біології мене не перевели до наступного класу, а залишили на осінь…» [5, 2017]. Літературний відповідник: *виходити (рідко вискакувати) / вийти (рідко вискочити) сухим з води*. 1. Будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим [6, с. 111].

«Невже я, осел рогатий і мантафунський, дійсно так налякав нянька, що він, небожатко, доки я дійшов до школи, задер ноги і *спустив дух*?» – здавили сльози горло, і гарячі росини повисли на віях» [5, 2017]. Літературний відповідник: *спустити дух (*рідко *духа)*. Умерти [6, с. 55].

«Їм, бачилося, один хрін, хто тепер *відкинув копита* – нянько Сталін, принц Фердинанд чи дідько лисий – аби лиш ніхто не заважав працювати й не морочив голови» [5, 2017]. Літературний відповідник: *відкинути / відкидати ноги (копита, ратиці і т. ін.)*, зневажл. 1. Умерти, загинути [6, с. 21].

«Усе було б гаразд, але та лікувальна пудра виявилася такою немилосердно смердючою, що нас ближні, як чумних, *оминали десятою дорогою* і на гарматний постріл не пускали до своїх хат» [5, 2017]. Літературний відповідник: *обминати (обходити, оббігати) / обминути (обійти, оббігти) десятою дорогою (вулицею)*. 1. що. Не бувати десь, не заходити, не заїжджати кудись [6, с. 572].

«А на наше ґаздівство взагалі десь рік *не ступала людська нога*» [5, 2017]. Літературний відповідник: *нога людська не ступала*. Нікого не було, ніхто не ходив, не жив де-небудь [6, с. 553].

«Пан Фийса вмить *облився потом*» [5, 2017]. Літературний відповідник: *обливатися (вмиватися, обмиватися, рідко митися) / облитися (вмитися, обмитися) [кривавим (гірким, сьомим* і т. ін.)] *потом*. Дуже важко працювати [6, с. 569].

«Запримітивши мою підняту руку, пан Фийса, – вже було почав *приходити до тями* після моєї з'яви у класі, – сполотнів, як «вражий імперіаліст» при несподіваній зустрічі із мужніми совєтськими піонерами» [5, 2017]. Літературний відповідник: *приходити / прийти до тями* (діал. *до тямку*). 2. Опам'ятатися, заспокоїтися (після страху, хвилювання і т. ін.) [6, с. 701].

І тут же навів красномовний приклад із життя блудниці Анці Гатьошки, яка всілякими неправдами хотіла би *звести із* праведної *дороги* одного дуже порядного челядника» [5, 2017]. Літературний відповідник: *збивати / збити з шляху (дороги, курсу* і т. ін.) кого. Впливаючи яким-небудь чином, змушувати кого-небудь відходити від певних дій, переконань, намірів [6, с. 323].

«Вся наша весела сімейка ледь *з розуму не зійшла*, доки через три доби випадково мене не відшукали» [5, 2017]. Літературний відповідник: *зійти / сходити з ума (з розуму, з глузду)*. 1. Робитися божевільним, ставати психічнохворою людиною [6, с. 335].

«Мамко мої, я так реготав, що ледь *пупа не надірвав*» [5, 2017]. Літературний відповідник: *надривати / надірвати пупа*. Перевтомлюватися, знесилюватися від надмірного фізичного напруження [6, с. 523].

«Вона, агітуючи всіх ближніх, бралася ці ідеї втілювати в життя, готова була за них *покласти голову*» [5, 2017]. Літературний відповідник: *зложити (покласти) голову*. Загинути в боротьбі [6, с. 338].

«Невістки *не переносили* одна одну навіть *на дух*, але героїчно терпіли – і не тільки…» [5, 2017].

«Якщо гостина завершувалася тихо, мирно, ніхто це за свято не вважав, а просто говорив, між іншим: «Малінько сьме ся зобрали, верли штось на язик, *гертанку замочили* і тихинько розойшлися»« [5, 2017]. Літературний відповідник: *промочити / промочувати горло (гортань)*. Випити (перев. про спиртні напої) [6, с. 709].

«Моя Фіскарошка на цей раз уже достоту готувалася *віддати Всевишньому душу* й у своїй безмежній смиренності і великих чеснотах постати перед вратами вічності» [5, 2017]. Літературний відповідник: *віддати / віддавати Богу (Богові) душу*. Померти [6, с. 118].

«– Недобрі ми, Мішку, з тобою люди. Грішні такі, що й не знаю, *як земля нас носить*, – посмутніла і собі баба» [5, 2017].

«– Недобрі, Марько, ой, недобрі і грішні, – охоче погодився Соломон і тут же *нашорошив вуха*. – А чим так тяжко ми согрішили?» [5, 2017]. Літературний відповідник: *нагострювати (насторожувати, нашорошувати, рідко наструнчувати,* діал. *насторочувати,* діал. *насторошувати) / нагострити (насторожити, нашорошити, рідко наструнчити,* діал. *насторочити,* діал. *насторошити) вуха (уха)*. 1. Напружено, уважно прислухатися до чогось (про людей) [6, с. 522].

«– Я, Мішку, думаю, нам треба вертатися і попросити в Микулки й Анціки прощення, – раптово осяйнуло бабу. – Впасти перед ними на коліна, посипати голову попелом і просити, просити і ще раз просити» [5, 2017]. Літературний відповідник має інше значення: посипати (присипати) попелом голову (голови), книжн. Вдаватися в тугу, втрачати мужність, надію [6, с. 680].

«– О, Марько моя медова, цукрена, цитронова і мармеладова, – розжалобився дід. – Я хоть із сього міста на колінах вернуся в золоті Лавки-Лавочки і так буду *бити чолом* перед дорогим Микулкою і Анцікою, што звіздочки їм й удень будуть світити над двором» [5, 2017]. Літературний відповідник: *бити чолом*, заст. 1. кому, перед ким і без додатка. Шанобливо вклонятися, вітаючи кого-небудь [6, с. 26].

«– І ми тепер не похворіємось, якшто будемо пити сісю гашпарівку[2]? – все ще *не ймучи віри*, питала баба» [5, 2017]. Літературний відповідник: *не йняти / не пойняти віри* кому, чому і без додатка. Піддавати сумніву чиї-небудь слова, не вірити кому-, чому-небудь [6, с. 359].

«– Бабо, ви што: ниськи із *пеца впали*? – уже розсердився я. – Ви ж усю жізнь пили її» [5, 2017]. Літературний відповідник: [*як (мов, ніби і т. ін.)*] *з неба (з місяця) впасти (звалитися)*. 2. Не усвідомлювати того, що ясне, зрозуміле для всіх [6, с. 148].

«Побачивши в себе у дворі гріб на колесах, а на ньому свою люту супротивницю Фіскарошку з онуком, Гітлєрка ледь *розум не згубила*» [5, 2017]. Літературний відповідник: *втрачати (тратити) / втратити (стратити) розум (глузд)*. 1. Переставати нормально мислити, поводитися; ставати божевільним [6, с. 160].

«– Ти, борсуку нехрещений, як так можеш говорити за пана Фийсу? Він што – рівня тобі, *пас свині з тобою*? – розгнівалася» [5, 2017]. Літературний відповідник: *пасти свині з ким*. Бути з ким-небудь у товариських взаєминах, у приятельських, фамільярних стосунках [6, с. 609].

«– Вшиток світ говорить, як праведник Микита Хрущов сими днями *вивів на чисту воду* злодія й убивцю Сталіна, – продовжував Фийса» [5, 2017]; «І як же міг тепер допустити, щоб через нянькову брехню я потрапив до пекла – одразу вивів злодія на чисту воду» [5, 2017]. Літературний відповідник: *виводити / вивести на чисту (свіжу) воду*. 1. кого. Викривати чию-небудь непорядність, підступність, нечесність і т. ін. [6, с. 83].

«– Е, пане Фийсо, *не беріть собі* дурноє *до голови*, а горячоє до яєць» [5, 2017]. Літературний відповідник: *брати / взяти (забрати) (собі) в голову*. 1. Думати про що-небудь, задумувати щось [6, с. 50].

«– Штефанку, синку мій дорогий, што ти наробив? Синочку золотенький, не вмирай, – ридаючи благала. – Я тебе так тяжко родила. Тебе колисала і все думала, што ти мені *оченьки закриєш*…» [5, 2017]. Літературний відповідник: *закривати / закрити очі*[1] кому. Перебувати біля постелі вмираючого до останньої хвилини [6, с. 308].

«Дідові *стало* геть *не по собі*, ніби хтось підглядав, коли чоловік нужду справляє» [5, 2017]. Літературний відповідник: *не по собі* кому. 2. Кому-небудь незручно, ніяково або неприємно [6, с. 840].

«Коли по двох тижнях уповноважений, як і обіцяв, навідався з парторгом Крумпляником на прізвисько криволабий Гебельс до нашого обійстя, ледве *із глузду не збіг* і від побаченого аж почав заїкатися» [5, 2017]. Літературний відповідник: *зійти / сходити з ума (з розуму, з глузду)*. 1. Робитися божевільним, ставати психічнохворою людиною [6, с. 335].

«…Вона не просто *зводила з розуму* молодих легенів і чарувала старших, а й навіювала якусь невимовну тугу, світлу печаль за неземною вродою» [5, 2017]. Літературний відповідник:

[2] Самогон.

зводити / звести з розуму (з ума). 3. Захоплювати, полонити кого-небудь; викликати почуття кохання [6, с. 327].

«У полі дорогі нянько, *висолопивши язика*, копали звично картоплю» [5, 2017]. Літературний відповідник: *язик (язика) висолопити (вивалити)*, зневажл. Дуже задихатися, захекатися від швидкого бігу, напруженої роботи [6, с. 105].

«– Ой, вуйку, вуйку, настільки вам большевики *затуманили голову*, що ладні жебрака вже й за камінь убити ци в темниці згноїти» [5, 2017]. Літературний відповідник: *затуманювати / затуманити голову (розум*, рідше *очі*) кому, чим і без додатка. 1. Позбавляти кого-небудь ясності, гостроти мислення, затьмарювати комусь свідомість [6, с. 319].

«Отож нянько довго-довго *не знаходили собі місця*, доки врешті-решт не луснули мене по потилиці» [5, 2017]; «Ну, а далі пан Фийса *місця собі не могли знайти* і все шукали, чим би мене задрючити» [5, 2017]. Літературний відповідник: *не знаходити / не знайти [собі] місця*. 1. Бути дуже схвильованим, втрачати душевну рівновагу, самовладання, спокій [6, с. 342].

«– Та я би до рана *згорів від ганьби*! – луснули кулаком себе по чолу нянько» [5 2017]. Літературний відповідник: *згорять / згоріти (спопеліти) від (з) сорому*. Дуже ніяковіти, червоніти [6, с. 329].

«Бо як знала говорити Фіскарошка про Штефана: «Е-е-е, *розум майте*, то пасуля не з нашої файти» [5, 2017]. Літературний відповідник: *мати розум*. Бути розумним, кмітливим, розсудливим і т. ін. [6, с. 474].

«І хоч я вже сотні разів чув цю історію, притьмом схоплююся з ліжка і *розвішую*, як простирадла, *вуха*» [5, 2017]. Літературний відповідник: *розвішувати / розвішати (розвісити) вуха (уха)*. Уважно, з цікавістю, з великим захопленням [6, с. 744].

Висновки. У результаті проведеного дослідження доходимо висновку про те, що мова героїв Д. Кешелі багатобарвна, співуча, сповнена любові до свого краю й народу. Фразеологізми становлять словесно-образну домінанту, створюють неповторне емоційно-експресивне тло роману «Родаки». Вони увиразнюють національний колорит авторської оповіді, розкривають багатогранні соціально-психологічні взаємини між етносами в полікультурному середовищі Закарпаття, показують своєрідність побуту закарпатської родини, її звичаї, традиції, змальовують характери героїв, ситуації, достовірно передають особливості історичної доби другої половини XX століття. Вибір фразеологізмів яскраво демонструє ставлення письменника до зображуваного, його симпатії й антипатії, є формою виявлення безпосередньої авторської оцінки в художній оповіді.

Семантичний аналіз фразеологізмів засвідчує: абсолютну більшість у романі «Родаки» складають ті, що відтворюють різноманітні дії людини, риси її характеру, поведінки: *топтати ряст, брати гріх на душу, підняти руку, підливати масла у вогонь*, *обливатися потом, вивести на чисту воду, з одного тіста, суєта суєт, жива душа, на чім світ стоїть* та ін. Багато фразеологізмів мають розмовний характер і передають іронічне, зневажливе або й вульгарне значення. Чимало в романі зустрічаємо прислів'їв, приказок, різних приповідок: *кілько вовка не годуй, він усе буде ліс хвалити; що посієш, те й з'їси; буде яйце курку вчити, з яким когутом їй жити; пани єден другому в очі плюють, а жебрака по голові товчуть* та ін.

Д. Кешеля – майстер у використанні порівнянь, серед яких є чимало авторських: «Пан Фийса подивився на мене із таким стражданням, *наче впав голою сідницею з дуба на їжака*. Я й собі випулив очі, *ніби мені в труси вкинули гадюку*»; «Дідо, почувши гамір, влітає із сіней і, не розібравшись, вліплює мене по вуху – *аж дзвони загули в голові і світ поплив у печальнім вальсі*».

Основна стилістична функція фразеологізмів у романі «Родаки» – гумористична. Ми спостерігаємо надзвичайно активне вживання письменником фразеологічних скарбів – літературномовних (47%).

Отже, роман-колаж Д. Кешелі «Родаки» є справжнім зібранням комічних сюжетів, майстерно пов'язаних письменником у єдине ціле, а комічне в ньому слугує основним або додатковим засобом вираження суперечностей людських характерів, явищ та предметів. Стильовою домінантою цього твору є використання фразеологічного багатства літературного та колоритного діалектного мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єрмоленко С.Я. Лінгвостилістична рецепція роману-колажу Д.Кешелі «Родаки». *Культура слова*. 2019. № 90. С. 7–17.

2. Кешеля Дмитро: Література – це велика брехня, яка найбільше відповідає правді життя: [інтерв'ю з Дмитром Кешелею]; Розмовляла Галина Палажій, ІА ZIK. 12 лютого 2018. URL: https://zakarpattya.net.ua/News/178725-Dmytro-Keshelia-Literatura-%E2%80%93-tse-velyka-brekhnia-iaka-naibilshe-vidpovidaie-pravdi-zhyttia

3. Красавіна В. Етномаркери в порівняльних конструкціях у романі-колажі Дмитра Кешелі «Родаки». *Література та культура Полісся*. № 93. Серія «Філологічні науки». 2018. № 11. С. 180–187.

4. Красавіна В. Авторська трансформація фразеологізмів у романі-колажі Дмитра Кешелі «Родаки». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2019. Вип. 48. С. 175–180.

5. Кешеля Д. Родаки: роман-колаж. Київ: Академія, 2017. 383 с. URL: https://libcat.ru/knigi/proza/sovremennaya-proza/48495-dmitro-keshelya-rodaki.html (дата звернення: 25.03. 2021). Назва з екрана.

6. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2'367
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.4

ФАКТОГРАФІЯ ТА АНАЛІЗ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ МОВНИХ ЗНАКІВ У ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

FACTOGRAPHY AND ANALYSIS OF INTANGIBLE LANGUAGE SIGNS IN THE GRAMMATICAL SYSTEM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Вовченко Г.І.,
orcid.org/0000-0002-2873-2858
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена нематеріальним мовним знакам, які використовуються у граматичній системі української мови. Актуальність теми пов'язана не тільки з труднощами морфологічного, морфемного та деривaційного аналізу у шкільній практиці та фаховій філологічній підготовці, але й неоднозначними підходами до поняття нульового мовного знаку у сучасному українському мовознавстві. Ця проблема, починаючи з визначення нульової морфеми Я. Бодуеном де Куртене у кінці XVIII ст., вивчалася також у працях українських мовознавців – В. Горпинича, Н. Клименко, С.В. Семчинського, М.П. Кочергана, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Загнітка, а також у сучасній фонетиці, діалектології, парадигмології, синтаксисі, перекладознавстві та деяких інших мовознавчих дисциплінах. У статті А. Колесникова «Проблеми нульових одиниць у парадигмології» (2021) знаходимо аналіз уживання нульових мовних одиниць у парадигмології, а також роздуми стосовно нульової відміни та відображення концепції І.Р. Вихованця щодо нульових флексій у незмінних іменниках іншомовного походження в *Академічній граматиці української мови* (2017). Заслуговує також уваги монографія А.П. Загнітка «Мовний простір граматики» (Вінниця, 2018), в якій автор звертає увагу на вияви нематеріальних мовних знаків у синтаксисі сучасної української мови. Мета нашої публікації – актуалізувати значущість граматичної форми нематеріальних мовних знаків на тлі субстанціальних, двосторонніх мовних знаків, доповнити фактографією використання нематеріальних мовних знаків у синтаксичній структурі української мови. Зокрема, нематеріальні мовні знаки вбачаємо в односкладних реченнях, неповних реченнях, безсполучникових складних конструкціях.

Ключові слова: нематеріальний мовний знак, нульові морфеми, нульова відміна, односкладні речення, неповні речення, нульовий сполучниковий зв'язок.

The article is devoted to intangible linguistic signs used in the grammatical system of the Ukrainian language. The relevance of the topic is related not only to the difficulties of morphological, morphemic, and derivational analysis in the school practice and professional philological training, but also to the ambiguous approaches to the concept of zero linguistic signs in the modern Ukrainian linguistics. This problem, starting with the definition of the zero morpheme by J. Baudouin de Courtenay at the end of the 18th century, has also been studied in the works of Ukrainian linguists – V. Gorpynych, N. Klymenko, S.V. Semchynskyi, M.P. Kocherhan, I.R. Vykhovanets, K.H. Horodenska, A.P. Zahnitko, as well as in the modern phonetics, dialectology, paradigmatology, syntax, translation studies, and some other linguistic disciplines. In A. Kolesnikov's article «Problems of Zero Units in Paradigmology» (2021), one finds an analysis of the use of zero linguistic units in paradigmology, as well as reflections on zero declension and the reflection of I.R. Vykhovanets' concept of zero inflection in uninflected nouns of foreign origin in Academic Grammar of the Ukrainian Language (2017). Noteworthy is the monograph by A.P. Zahnitko, «The Linguistic Space of Grammar» (Vinnytsia, 2018), in which the author draws attention to the manifestations of intangible linguistic signs in syntax. The purpose of our publication is to highlight the significance of the grammatical form of intangible linguistic signs against the background of substantial, bilateral linguistic signs, and to supplement the facts about the use of intangible linguistic signs in the syntax of the modern Ukrainian language. In particular, we see intangible linguistic signs in one-word sentences, incomplete sentences, and complex constructions without conjunctions.

Key words: intangible linguistic sign, zero morphemes, zero declension, one-word sentences, incomplete sentences, zero conjunctive connection.

Постановка проблеми. Мовний знак можна представити, за О. Селівановою, як двосторонню матеріально-ідеальну одиницю мовного коду, котра довільно, символічно й конвекційно фіксує в чуттєвій формі певний зміст і служить засобом збереження, отримання, обробки й передачі інформації [9, с. 451]. Ця одиниця існує в різних проявах у мовній системі, однак мовний знак, услід за Ф. де Соссюром, насамперед пов'язуємо зі словом і морфемою, крім того, вияви його поширюються на різних мовних рівнях. Очевидно, що ознаки мовного знаку, котрі існують не лише у слові, але й у морфемах (морфах, аломорфах), – це зміст плюс засоби вираження, тобто двобічність, що виявляється на фоні інших мовних знаків у субстанціальній та несубстанціальній формах. Це стосується афіксів – позначених, матеріально виражених, повних або позитивних, і непозначених, або так званих нульових. Нульовими вважаються флексії, суфікси, інтер-

фікси у певних позиціях, а також префікси. Щодо кореневих морфем, то нульових коренів не існує, вони є центром лексичної організації слова.

Як відомо, поняття нульової морфеми, запроваджене в науковий обіг Бодуеном де Куртене, є суттєвим доповненням до його ж визначення морфеми, уведеного в 1881- му році; згодом воно призвело до поширення поняття нульового мовного знаку не лише у морфології та морфеміці, але й у дериватології та синтаксисі, виділяються нульові одиниці також у фонетиці, діалектології та парадигмології, перекладознавстві. Зауважимо: форму вже тому не можна ототожнювати з її зовнішнім вираженням, що вона є насамперед **значенням.** Ця думка належить О.О. Потебні, – він вивчав онтологічну й семасіологічну природу мовного знака. Тобто нульове вираження – це також форма з певним змістом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття **нульової морфеми** (**морфеми матеріально не вираженої, морфемного нуля**) Н. Клименко пояснювала свого часу «як афікс, що не має вираженого показника граматичного або словотвірного значення, який в інших таких випадках передається вираженими за допомогою звука чи звукосполуки афіксальними морфемами» [1, с.107]. Ця дефініція актуалізована у чинних посібниках з сучасної української морфемології та дериватології, а поняття нульового мовного знака поширилося в граматиці української мови, зокрема в парадигмології. Це питання порушується в статті А. Колесникова «Проблеми нульових одиниць у парадигмології» (2021), а також навчальному посібнику А. Колесникова та М. Делюсто «Парадигмологія української мови: Іменник» (Ізмаїл, 2024), в якому дослідники серед інших важливих питань дискутують з авторами сучасної академічної граматики сучасної української мови щодо незмінюваних (невідмінюваних) іменників, які трактуються як іменники ***нульової відміни.*** Щодо синтаксису відзначимо праці А.П. Загнітка «Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. (Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011) та «Мовний простір граматики» (Вінниця: Nilan-Ltd? 2018), у яких автор порушує тему використання нематеріальних мовних знаків у синтаксичних конструкціях української мови.

Актуальність дослідження, таким чином, зумовлюється не тільки труднощами морфемного та деривaційного аналізу мовних явищ, пов'язаних з нематеріальними мовними знаками, у шкільній практиці та фаховій філологічній підготовці, але й недостатньою увагою за цими явищами у синтаксисі сучасної української мови. Також існує потреба з'ясувати дискусійні моменти у морфології сучасної української мови, що стосуються виділення так званих нульових флексій у незмінних іменників іншомовного походження та відображення цих моментів у «Граматиці сучасної української літературної мови. Морфологія» (К., 2017). Крім того, пропонується розглянути вияви нематеріальних мовних знаків у синтаксичній структурі української мови.

Мета публікації – актуалізувати значущість граматичної форми нематеріальних мовних знаків на тлі субстанціальних, двосторонніх мовних знаків, доповнити фактографію використання нематеріальних мовних знаків у синтаксисі сучасної української мови.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо основні випадки нематеріальних мовних знаків та використання їх **у граматичній системі** української мови:

1) **нульова флексія** – у слів змінних частин мови в одній із словоформ певної лексеми флексія не має матеріального вираження (іменники ч.р. Н.в. однини – *брат, ліс, підручник*; іменники ж.р. Н.в. *радість, любов, ніч*; числівники *п'ять, шість, сім* тощо, дієслів чоловічого роду в минулому часі *возив, носив*; те саме стосується інших словоформ у однині чи множині, – усе це фіксується чинним правописом; нульова флексія виражає відповідні граматичні значення слова, проте в інших словоформах цієї лексеми флексія існує не лише як ідеальний знак, але й матеріально, – це важливий факт, про який не варто забувати у методиці шкільного навчання; коли учень каже, що в наведених лексемах закінчення немає, то запропонуйте йому змінити словоформу таким чином, щоб закінчення стало матеріально вираженим, – ця нескладна дія допоможе краще зорієнтуватися у вираженні граматичних значень нульовою флексією;

2) **нульовий суфікс** – це явище спостерігається **у дериватології** при творенні віддієслівних та відприкметникових іменників: *вихід* від *виходити, приціл* від *прицілитися, заспів* від *заспівати, зелень* від *зелений, синь* від *синій.* Тут спостерігаємо явища морфонологічного плану – усічення флексії або й твірної основи певного слова, однак усічення ще не означає перетворення даної лексеми на слово іншої частини мови, потрібен словотворчий засіб – формант, який хоч і не має матеріального вираження, проте наділений словотворчою функцією так само, як і матеріально виражений суфікс. Ця риса чомусь нелегко дається учням і здобувачам вищої освіти.

Тут можна провести для наочності порівняння з нульовою флексією, стосовно якої немає великих вагань у навчанні; крім того, слід звертатися до мовної системи або деривaційних правил: якщо трактувати слово *відхід* як префіксальний дериват від *хід*, то зі словами *приїзд, припис, приступ, причал, приціл* таке виведення неможливе, бо слів на зразок *їзд, пис, ступ, чал, ціл* не існує.

Крім того, існують і **нульові формотворчі суфікси**: пор. дієслівні форми *носити / носив* та *нести / ніс-0-0* – маємо не тільки нульову флексію, але й нульовий формотворчий суфікс у словоформі дієслова мин. часу чоловічого роду , в інших же словоформах цього дієслова формотворчий суфікс і флексія представлені матеріально: *нес-л-а, нес-л-о, нес-л-и;*

3) **нульові інтерфікси** – це явище стосується способу складання (композиції чи юкстапозиції) у словотворенні, коли в єдину лексему з'єднуються дві чи більше твірних основ чи твірних слів без сполучного засобу: *Вишгород, Ужгород, вельможа, лікар-ортопед, інженер-механік, всюдихід* тощо;

4) **нульові префікси** – явище загалом дискусійне: якщо слово починається з кореня, то воно начебто має нульовий префікс – *держава, ліс, майстер,* оскільки слово, на думку деяких мовознавців, повинно мати обов'язкові значущі частини – префікс, корінь, суфікс, закінчення (чи входить сюди постфікс? **– Г.В.**). Припустимо, що у наведених лексемах справді існує нульовий префікс, оскільки маємо похідні деривати – *напівдержава, праліс, підмайстер.* Проблема тільки в тому, що існують слова, до яких префікс не приєднується взагалі (*абетка, автомобіль, баба, бавовна, багрець, балерина, бджілка* тощо, хіба що створюється певний оказіоналізм). Загалом можна погодитися з таким підходом до будови слова, хоча він і викликає дискусії.

Поняття нематеріальних мовних знаків поширилося на **парадигмологію,** зокрема в Академічній граматиці української мови (2017) виділено **нульову відміну [**3, с. 214–217**].** Концепція **нульової відміни** І.Р. Вихованця, задумана десь із 80-х років XX століття і остаточно закріплена тут, виділяє у незмінних іменниках української мови **нульові флексії**. Тобто такі слова (*леді, мадам, кабальєро, таксі* тощо), маючи морфологічні категорії відмінка, числа і роду, не мають диференційних засобів їх вираження у межах тої самої лексеми. То чи варто говорити про нематеріальний мовний знак? Бо ж у морфологічній парадигматиці жодного значення такі «нульові флексії» не виражають, для цього існує, за А. Колесниковим, синтагматична парадигматика. Дослідник справедливо зазначає: «Нульова парадигма іменників – це приклад того, як на певний період часу інноваційне, цікаве, але все ж помилкове припущення (про наявність нульового закінчення незмінюваних іменників) може спричинити цілу хибну концепцію: нульове закінчення незмінюваних іменників > омонімічність нульових закінчень > нульовий тип відміни / нульова відміна іменників. Виділяти у незмінюваних іменників ані нульові флексії, ані навіть флексійні нулі не можна, оскільки вони нічого не позначають» [4, с. 34]. Такої саме думки дотримано і в іншій праці А. Колесникова та М. Делюсто «Парадигмологія української мови: іменник» (2024) [5, с. 269–271]. Загалом підтримуємо думку А. Колесникова про недоцільність інших морфемних нулів, відомих у теорії лінгвістики.

У **синтаксисі** сучасної української мови вияви нематеріальних мовних знаків пов'язуємо з **односкладними реченнями**: вони мають **один головний член** речення з ознаками **суб'єкта й присудка**, однак це не підмет і не присудок. Так, в означено-, неозначено-, узагальнено-особових реченнях прямий суб'єкт має відображення у дієслівних особових флексіях 1-ої чи 2-ої особи однини чи множини теперішнього та майбутнього часу, чи флексії множини у формі минулого часу, у словоформах 2 особи однини наказового способу (***ріж, руш, сип, повір, поклич***), третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу в узагальнено-особових реченнях, наприклад: *З щастя* ***не мруть*** (Н. тв.) . Щодо інфінітивних чи безособових речень, то суб'єкт хоч і не названий, але присутній – як непрямий, може при цьому виражатися субстанціонально або несубстанціонально: *Повідчиняти б вікна [****вам, нам****]; Мені не спиться.* Навіть у табуйованих стосовно прямого суб'єкта безособових реченнях він може бути названий, пор.: ***Гримит***ь і ***Грім гримить***; ***Світає*** і ***Схід світає.*** Щодо називних речень, то предикат у формі Н.в. іменника засвідчує буття, існування явища у момент мовлення: ***Вечір. Ніч.*** Таким чином, нульовий мовний знак – зв'язка ***бути*** у теперішньому часі, – ***є***. Нульова зв'язка є нормою сучасної української мови і в двоскладних реченнях, зокрема неповних – і не лише в еліптичних реченнях, напр.: ***Небо синє, –*** а й у контекстуальних та ситуативних конструкціях.

Таким чином, розмежування односкладності й двоскладності стосується, на думку К.Г. Городенської, лише формально-граматичного рівня, а з власне-семантичного боку всі речення є двоскладними [2, с.52]. Так само вважає і А.П. Загнітко, який односкладні особові

речення називає *двоскладними* з семантико-синтаксичного погляду й *односкладними* у формально-граматичному вимірі [6, с. 524].

Зауважимо, що у першій чверті ХХ століття П.Д. Залозний уважав односкладні речення неповними, а сучасна традиція потрактування означено-, неозначено- та узагальнено-особових речень як двоскладних через їх особову семантику сягає того самого періоду, наприклад, у В.І. Сімовича в його «Практичній граматиці української мови (1918) [11, с. 83]. Як бачимо, нульовий мовний знак – відсутність матеріального вираження одного з двох головних членів речення – наділений значущістю і характеризує різновиди односкладних речень через використання предиката з ознаками обох головних членів речення та використання непрямого суб'єкта в субстанціональній чи несубстанціональній формі.

Стосовно **складних речень**, то традиційна вітчизняна класифікація поділяє складні синтаксичні конструкції на сполучникові, безсполучникові та сполучниково-безсполучникові. Тим часом до середини ХХ століття панувала інша концепція – складні речення поділялися за характером синтаксичного зв'язку на складносурядні і складнопідрядні. Однак і нині справа не тільки у застосуванні засобів граматичного зв'язку – сполучниках сурядності чи підрядності та сполучних словах чи їх відсутності, а насамперед у синтаксичних зв'язках – сурядному, підрядному або ж недиференційованому синтаксичному зв'язку, при якому ми не можемо встановити належність складної синтаксичної конструкції до певного різновиду речень. Проте можна цілком упевнено заявити, що безсполучникові конструкції демонструють нульовий сполучниковий зв'язок. Такі конструкції поділяються на складні речення з однотипними та різнотипними частинами, синонімічні до відповідних сполучникових речень з сурядним сполучниковим чи підрядним сполучниковим (чи сполучнослівним) зв'язком. Можна дібрати відповідні сполучники і перетворити безсполучникову складну конструкцію на сполучникову. Пор.: *Зійде сонце – утру сльози, – ніхто не побачить* (Т.Г. Шевченко) – *Коли зійде сонце, утру сльози, так що ніхто не побачить*.

Висновки. Отже, при виділенні нематеріальних мовних знаків слід пам'ятати про значущість форм на тлі матеріально виражених мовних знаків. Немає потреби штучно використовувати термін «нульовий» там, де він позбавлений будь-якої значущості, а хибні припущення слід виправляти, – це також є одним із сьогоденних завдань української граматики. Перспективи дослідження вбачаємо у розвитку деривaційної термінології, позбавленні синонімії у сфері деривaційних термінів, уточненні семантики наявних мовних знаків – як матеріальних, так і нематеріальних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вакарюк Л.О., Панцьо С.Є. Український словотвір у термінах: словник-довідник. Тернопіль : Джура, 2007. 260 с.

2. Городенська К.Г. Проблема двоскладності / односкладності в контексті історичного й деривaційного синтаксису. *Структура сучасної української мови*: тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу україністів. Київ, 2002. С.52-58.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

4. Колесников А. Проблеми нульових одиниць у парадигмології. *Лінгвістичні студії.* 2021. Вип. 42. С. 24–39.

5. Колесников А., Делюсто М. Парадигмологія української мови: іменник: навчальний посібник. Ізмаїл : ІРБІС, 2024. 284 с.

6. Загнітко А.П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.

7. Загнітко А.П. Мовний простір граматики: монографія. Вінниця: Nilan-Ltd, 2018. 448 с.

8. Залозний П.Д. Коротка граматика української мови. Ч.2. Синтаксис. Київ : Друк.1-ї Київської Друкарської Спілки. 1917. 90 с.

9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.

10. Сімович В.І. Практична граматика української мови. Раштат, 1918. 584 с.

11.Чернобров Ю.А. Історія синтаксичних термінів української мови: XIX – перша половина XX ст. Київ. Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2019. 184 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 81.161.2’367.622’36’37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.5

ІМЕННИКИ «ПОТЕНЦІЙНОГО РОДУ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

THE NOUNS OF “POTENTIAL GENDER” IN THE UKRAINIAN LANGUAGE: SEMANTIC AND GRAMMATICAL ASPECTS

Джочка І.Ф.,
orcid.org/0000-0002-6524-356X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Ципердюк О.Д.,
orcid.org/0000-0003-2861-0591
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті досліджено іменники «потенційного роду» в контексті омонімічних родових форм у граматичній системі української мови. Обґрунтовано розмежування лексем «спільного роду» і «потенційного роду», які, хоч і мають спільну лексико-семантичну ознаку – здатність номінувати осіб обох статей омонімічною граматичною формою, однак відмінні стилістичними, словотвірними і граматичними параметрами. З’ясовано термінологічні розбіжності в трактуванні аналізованого класу слів. Підтверджено, що іменники «потенційного роду» (із закінченням на **-о**) можуть номінувати осіб обох статей, але їхнє граматичне узгодження в контексті можливе тільки із залежними словами у формі середнього роду (на означення особи жіночої статті) або середнього і чоловічого за номінації осіб чоловічої статі. Описано семантику, словотвірні особливості та стилістичне забарвлення слів, належних до цієї групи. Простежено, що більшість віддієслівних іменників на **-айл(о)**, попри їхнє потенційне використання для найменування представників обох статей, реалізують домінантну грамему чоловічого роду, що підтверджує їхнє частотне вживання в мовленні як онімів (прізвищ, назв літературних персонажів). Іменники «потенційного роду» переважно мають негативне емоційно-оцінне забарвлення, виступаючи як засіб експресивної характеристики особи (наприклад, *брехло, вайло, хамло*). Виявлено непослідовність у лексикографічному описі деяких із цих слів у різних словниках української мови (СУМ-11, СУМ-20). Звернено увагу на те, що граматичне трактування цих слів змінюється з часом, що є природним процесом розвитку граматичної системи мови. Досліджено позамовні фактори, що впливають на функціонування іменників «потенційного роду». Здатність аналізованих лексем позначати осіб обох статей, але з обмеженим синтаксичним узгодженням, зумовлена як граматичними чинниками, так й історичними стереотипами та соціокультурними контекстами, у яких певні негативні риси асоціювалися переважно з чоловіками. З’ясовано, що іменники «потенційного роду» є синкретичним явищем в українській мові, що поєднує в собі граматичну омонімію, семантичну невизначеність і високу експресивність, а їхній аналіз дає змогу глибше зрозуміти механізми функціонування категорії роду, її динаміку та взаємозв’язок з іншими мовними рівнями.

Ключові слова: граматична категорія роду, грамема, потенційний рід, семантика, омонімія, стилістично забарвлена лексика, емоційно-експресивне забарвлення.

The article examines «potential gender» nouns within the context of homonymous gender forms in the Ukrainian grammatical system. It substantiates the distinction between «common gender» and «potential gender» lexemes, which, despite sharing a common lexico-semantic feature – the ability to nominate individuals of both sexes with a homonymous grammatical form – differ in their stylistic, word-formation, and grammatical parameters. The article clarifies the terminological discrepancies in the interpretation of the analyzed class of words. It is confirmed that "potential gender" nouns (ending in -o) can nominate individuals of both sexes, but their grammatical agreement in context is only possible with dependent words in the neuter gender form (to denote a person of both male and female sex) or neuter and masculine for the nomination of male individuals. The semantics, word-formation features, and stylistic coloring of nouns belonging to this group are described. It is noted that most denominal nouns ending in -ayl(o), despite their potential use for naming representatives of both sexes, have a dominant masculine gender grammeme, which is confirmed by their frequent use in speech as onyms (surnames, names of literary characters). «Potential gender» nouns mostly have a negative emotional and evaluative coloring, serving as a means of expressive characterization of a person (for example, *брехло (brekhlo), вайло (vaylo), хамло (khamlo)*). Inconsistencies were found in the lexicographical description of some of these words in different dictionaries of the Ukrainian language (SUM-11, SUM-20). Attention is drawn to the fact that the grammatical interpretation of these words changes over time, which is a natural process of the development of the language's grammatical system. Extralinguistic factors influencing the functioning of «potential gender» nouns are examined. The ability of these words to denote individuals of both sexes, but with limited grammatical agreement, is conditioned by both grammatical factors and historical stereotypes and socio-cultural contexts in which certain negative traits were primarily associated with men. It is established that «potential gender» nouns are a syncretic phenomenon in the Ukrainian language that combines grammatical homonymy, semantic uncertainty, and high expressiveness, and their analysis allows for a deeper understanding of the mechanisms of the category of gender, its dynamics, and its interrelation with other language levels.

Key words: grammatical category of gender, grammeme, potential gender, semantics, homonymy, stylistically colored vocabulary, emotional and expressive coloring.

Постановка проблеми. Категорія роду як одна з основних граматичних іменникових категорій служить важливим засобом вираження загальнокатегоріального значення предметності в сучасній українській мові. Категорія роду є класифікаційною, синтаксично незалежною граматичною категорією, яка охоплює всі іменники, за винятком множинних. Спроба охопити граматичними значеннями роду увесь континуум іменників української мови була здійснена В. Горпиничем. Учений запропонував визначати грамему роду й у тих субстанціальних лексемах, які вживані тільки у формі множини. Відповідно до цієї концепції було уведено четверту грамему роду – «парний рід» [10, с. 60]. Аналогічний термін пропонують й автори підручника «Граматика української мови: Морфологія» О. Безпояско, К. Городенська та В. Русанівський. До іменників «парного роду» граматисти зараховують лексеми, які є назвами істот (найчастіше осіб), «родова ознака яких виражена суфіксально-флексійними засобами, тобто зовнішньою структурою окремого слова, наприклад: *патріот – патріотка, українець – українка, полтавець – полтавка*» [3, с. 54–55]. Оскільки будь-яке граматичне значення не може існувати без засобів вираження, а множинні іменники окремих засобів вираження роду не мають, тому й нема підстав для виокремлення четвертої грамеми роду.

Семантичним підґрунтям виникнення категорії роду в іменниках є реальний поділ за статтю щодо назв істот: *чоловік – жінка, батько – мати, українець – українка, баран – вівця* тощо. У наведених лексемах репрезентовано семантико-граматичний характер категорії роду, саме ці найменування становить ядро граматичної категорії роду як такої. Стосовно грамеми середнього роду, то семантико-граматична сутність родової ознаки має інший вияв у таких номінаціях, оскільки, «у грамемі середнього роду нейтралізовано здійснювану грамемами чоловічого й середнього роду семантичну диференціацію статті й закріплено відбиття молодого віку істот, їхньої недорослості»: *дівча, хлопча, хлоп'я, дитинча, дитя, лоша, теля, гусеня, гуся, курча, кача, індича*» [7, с. 88].

У сучасній українській мові зафіксована чимала кількість іменників, у яких складно однозначно визначити грамему роду, застосовуючи наявні критерії диференціації родових іменникових ознак: лексичного, морфологічного, словотвірного та синтаксичного. До таких найменувань належать ті, які в сучасних лінгвістичних студіях визначають як іменники «спільного роду», «подвійного роду», «потенційного роду». Однак жодна з цих груп не становить окремої грамеми роду, а репрезентує в мові граматичну омонімію та синкретизм родових ознак в одній граматичній формі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвоукраїністиці активно використовують терміни «спільний рід», «подвійний рід», «граматична омонімія», «варіантність родових форм», «хитання в граматичному роді», «паралельні родові форми», «фемінативи», «фемінітиви», «маскулізми», «парний рід» (О. Безпояско, І. Вихованець, В. Горпинич, А. Загнітко, І. Матвіяс та ін.) [2; 3; 10; 12]. Чимало досліджень присвячені словоформам, які потенційно виражають чоловічу або жіночу стать, однак у структурі мови марковані або граматичним чоловічим родом (маскулізми), або граматичним жіночим родом (фемінативи) (І. Джочка, В. Мерінов, Т. Мороз, В. Понкратова, О. Халіман та ін.) [11; 16; 17; 20; 25]. Ці одиниці стали об'єктом багатьох наукових студій у семантико-стилістичному, граматичному, функціонально-категорійному тощо аспектах. Іменники «подвійного роду» і «потенційного роду» теж перебувають у фокусі уваги багатьох українських граматистів, однак здебільшого з погляду лексико-семантичних, функціонально-стильових, аксіологічних ознак, проте граматичні параметри цих найменувань у зазначених працях розглянені дотично або фрагментарно [4; 8; 21; 25]. Саме іменники «потенційного роду» стануть ***об'єктом*** аналізу в нашій науковій розвідці з погляду граматичної омонімії, явищ граматикалізації і формалізації в межах категорії роду. Аналізовані лексеми, хоча й неодноразово були в центрі наукових зацікавлень лінгвоукраїністів, й досі не отримали однозначного термінологічного трактування, що зумовлює ***актуальність*** пропонованої праці. ***Наукова новизна*** дослідження полягає у з'ясуванні теоретичних і практичних аспектів щодо іменників «потенційного роду», які в сучасному мовознавстві часто мають різну граматичну інтерпретацію.

Постановка завдання. Метою наукової розвідки є аналіз лексико-граматичних параметрів іменників «потенційного роду», з'ясування розбіжностей у термінологічному визначенні цих груп слів.

Виклад основного матеріалу. До іменників «потенційного роду», услід за О. Безпояско, зараховуємо номінації, які марковані граматичним середнім родом і потенційно є виразниками чоловічої або жіночої статі: «Омонімічні форми середнього роду на позначення осіб чоловічої і жіночої статі є специфікою саме української мови, від фемінативів вони відрізняться рівнем

експресивно-емоційної насиченості компонентів парного протиставлення. <…> Емоційний компонент у “фемінативах”, які виражають функцію носія жіночої статі, значно нижчий того ступеня метафоризації, якого досягають “фемінативи” у ролі носія чоловічої статі. Щодо морфологічних одиниць із структурними ознаками середнього роду, які контекстуально відтворюють грамеми чоловічої або жіночої статі, то їх рівень експресивної насиченості однаковий» [3, с. 62-63].

А. Загнітко теж указує на наявність граматичних іменникових омонімів на **-о**, зазначаючи, що вони є наслідком «перенесення і застосування … для характеристики осіб жіночої статі, що ж до вживання їх у формі середнього роду (*агакало, гарикало, базікало, страшило, страшидло, ледащо*), то це – перенесення змістових елементів однієї ГФ на іншу з метою вираження певних стилістичних відтінків, тобто функція цих слів мотивована їх семантичною значущістю» [12, с. 146]. Назви осіб на **-о** зі схильністю до певних дій, вчинків (*забудько, ледащо, незнайко*) визначені як іменники спільного – середнього / чоловічого або середнього / жіночого роду авторами підручника «Сучасна українська мова: Морфологія» за ред. А. Мойсієнка [1, с. 264]. Збіг в одній граматичній формі двох граматичних значень, які можуть бути реалізовані здебільшого тільки в контексті іноді кваліфікують як «хитання в роді».

Уважаємо, що не слід об’єднувати в один клас іменники «спільного роду» і «потенційного роду». Хоча обидві групи слів належать до граматичних омонімів, однак вони відрізняються як формою вираження граматичного значення роду, так і здатністю репрезентувати в контексті ту чи іншу грамему роду. Розгляньмо детальніше семантику та граматичні параметри зазначених лексем.

Дослідниця О. Халіман, хоч і зараховує аналізовані іменники на **-о** до «спільного роду» (*базікало, брехло, вайло, забудько, ледащо, сонько, тріпло, чванько, хамло* і т. ін.), однак справедливо зауважує, що це «предметно-ознакові слова, що характеризують об’єкт-особу з огляду на наявність у неї певної ознаки, переважно негативної, можуть номінувати осіб і чоловічої, і жіночої статей» [25, с. 177]. Водночас ці слова граматично марковані закінченням **-о**, що є типовим для грамеми середнього роду. І хоча такі лексеми вживають на означення осіб обох статей, указана флексія є показником тільки двох грамем – чоловічого і середнього родів. Це зумовлює той факт, що в контексті вони можуть узгоджуватися тільки з атрибутивними й дієслівними одиницями чоловічого або середнього роду. Відповідно навіть за номінації осіб жіночої статі такі найменування поєднуються тільки із співвідносними формами середнього роду. Саме такі граматичні коментарі до іменників потенційного роду зазначені в СУМ-20, наприклад: ***базікало***, *ч.* і *с.*, *зневажл.* «те саме, що базіка» [24, с. 98].

У сучасній українській мові нараховуємо чималу кількість іменників – назв істот (переважно осіб) із флексією **-о**. Проте тільки незначна частина таких слів належить до іменників «потенційного роду», тобто таких, що здатні номінувати осіб обох статей, але в контексті реалізувати або грамему середнього роду (відповідно до типової словоформи), або грамему чоловічого роду (за граматичною ознакою, оскільки закінчення **-о**, хоч і менш продуктивне, порівняно з нульовим, є характерним для іменників семантико-граматичного чоловічого роду, наприклад, *батько, дядько, Павло, Петро, Дмитро, Данило, Михайло* тощо).

З’ясуймо насамперед семантику та словотвірні особливості іменників із закінченням ***-о***, які в сучасній українській мові (згідно з граматичним описом у СУМ-20 та СУМ-11) репрезентують тільки граматичне значення чоловічого роду. Найбільшою кількістю найменувань представлені іменники, у словотвірній структурі яких наявний суфікс **-к(о)**. З огляду на семантичні ознаки такі лексеми можемо поділити на три групи: 1) переважно зменшено-пестливі найменування осіб чоловічої статі або міфологічних персонажів: *антипко, батько, братко, ватажко, дідько, дядько, дружко, нанашко, опришко, парубійко, прабатько*, *сватко, свекорко, татко, тезко, хлопійко*; 2) назви осіб за певною ознакою: *безлюдько, безпалько, безштанько, відлюдько, глушко, новобагатько, сивобородько, скоробагатько*, *смішко, страшко, тишко;* 3) назви осіб за дією: *всезнайко, виходько, забудько, знайко, незнайко, поцілуйко, приблудько, хвалько.* Окрім зазначених лексем, із закінченням **-о** маємо у сучасній українській мові кілька назв тварин (*сивко, гнідко, сірко, ведмедко, бузько, бусько, воронько, цюцько*) та одну назву дерева (*яворко*).

Щодо іменників з іншою словотвірною структурою, то найбільшою кількістю лексем чоловічого роду з кінцевим **-о** представлені найменування із суфіксом пестливості **-оньк(о)** (*вітронько, голубонько, гостонько, морозонько, сватонько, світонько, синонько, слідонько, соколонько, татонько, тестонько, упадонько, яворонько*) і суфіксом згрубілості **-иськ(о)** (*вовчисько, голосисько, нездарисько, парубчисько, сомисько, тютюнисько, хвостисько, чоботисько,*

чоловічисько). Серед зазначених демінутивно-гіпокористичних та аугментативно-пейоративних номінацій репрезентовані як іменники семантико-граматичного роду (назви істот), так і формально-граматичного роду (назви неістот). Зазначимо принагідно, що в сучасній граматичній системі української мови більшість похідних із суфіксом **-иськ(о)** належать до грамеми середнього роду, наприклад: *бабисько, дівчисько, пасовисько* та ін. «Якщо не зважати на окремі обмеження, – зауважує І. Вихованець, – то список слів з суфіксами **-ищ-, -иськ-** є відкритим, оскільки завжди він може бути оказіонально розширеним» [6, с. 145].

Грамема чоловічого роду репрезентована й у кількох похідних із суфіксом **-унь(о)** (*братуньо, дідуньо, сватуньо*), з суфіксом **-ць(о)** (*кумцьо*) та в безсуфіксних дериватах (*дідо*, *дядьо, неньо, няньо*).

В українській мові засвідчені ще кілька словотвірних типів іменників чоловічого роду з суфіксами **-ил(о), -йл(о), -л(о)** (після дієслівного суфікса *-а-* та після приголосного). Із такими самими суфіксами вживані також субстантиви «потенційного роду» та похідні найменування середнього роду. Продуктивним виступає суфікс **-йл(о)** у творенні дериватів чоловічого роду. Дослідник М. Лесів уважає, що складний суфікс **-айл(о)** «появився в українській мові, мабуть, під впливом таких імен, як Михайло. Віданотовано також прізвище Митрофайло (від Митрофан) на Тернопільщині» [15, с. 90], наприклад: *балакайло, викидайло, довбайло, дрімайло, поганяйло, калатайло, купайло, недбайло, обжирайло, обливайло, підлипайло, підминайло, підшивайло, позивайло, позичайло, потакайло, спотикайло, шкандибайло, шукайло.* Натомість іменник ***міняйло*** в СУМ-20 зафіксовано з грамемою середнього роду: «***міняйло***, *с., розм*. 1. Той, хто займається розміном грошей (у 1 знач.) чи обміном валюти (у 1 знач.). *Тут всякії були пронози, Перекупки і шмаровози, .. міняйли, шинкарі* (І. Котляревський). 2. Той, хто обмінює одні речі на інші. *Роман обертається, перед ним стоїть запряжений у санчата* ***веселий міняйло*** *Хаскель, усе добро якого вмістилося в двох мішках* (М. Стельмах); *Частенько, пригадую, стара кляча тягала селом деренчливий віз – це* ***міняйло пропонував*** *різні дрібнички за старе ганчір'я* (М. Андрусяк)» [24, с. 1642]. Проте наведений ілюстративний матеріал засвідчує сполучуваність цього іменника із залежними дієслівно-атрибутивними лексемами у формі чоловічого роду, що дає нам формальні підставити зараховувати це слово до граматичних омонімів – іменників «потенційного роду», які, залежно від контексту, можуть набувати значення середнього роду або чоловічого роду. Такі самі граматичні ознаки притаманні й лексемі ***обжирайло***. Варіантність двох грамем чоловічого і середнього родів відзначена й у тлумачному словнику української мови: «***обжирайло***, *а, ч.* і *с., зневажл*. Те саме, що обжера. *А ті* [варяги] *собі й далі глузувати та кепкувати і лаяти наших богів.., а всіх нас* ***обжирайлами*** *.. дражнити* (П. Загребельний)» [24, с. 1991]; *– Ще один* ***обжирайло*** *знайшовся*! (Дара Корній) [9]. Водночас лексично й структурно ідентична лексема ***обпивайло*** в СУМ-20 зафіксована з граматичним значенням чоловічого роду: «***обпивайло***, *а, ч., розм.* Той, хто забагато п'є. *От винесли їм по сорок сорокових кухлів води й вина.* ***Обпивайло*** *як узяв пити, всі до краплі випив ще й підсміюється* (з казки)» [240, с. 2021]. Назва ***об'їдайло***, хоча й не представлена у тлумачних словниках, зате в мовленні репрезентує грамему чоловічого роду: *Органічно доповнює такий образний ряд ненажер європейської літератури (з-поміж яких – Гаргантюа Ф. Рабле, Фальстаф В. Шекспіра, Ламме Гудзак Шарля де Костера, професор Моше Терпін Е. Т. А. Гофмана) білоруський* ***об'їдайло*** *Мацей Мишка з роману Максима Гарецького "Віленські комунари"* (Н. Городнюк) [9]. З огляду на проаналізований матеріал уважаємо, що домінантною в похідних віддієслівних іменниках – назвах осіб на ***-айл(о)*** є грамема чоловічого роду. Приклади вживання цих лексем, зафіксованих у ГРАКу, підтверджують нашу думку. Ще одним доказом того, що названі слова вживані найчастіше на позначення осіб чоловічої статі, є частотне їхнє використання як онімів – прізвищ або назв літературних персонажів: «*Засперечалися* ***Об'їдайло*** *та* ***Обпивайло****, кому з них за царським столом більше перепаде»* (Марко Беденко) [9]; приклади прізвищ: *Дрімайло, Міняйло, Недбайло, Шукайло* та ін.

Хочемо звернути увагу й на стилістичне використання зазначених слів у художньому тексті. Окрім частотного вживання зафіксованих у словниках лексем на ***-айл(о)***, Сергій Негода в поезії «Золоті пілюлі» активно використовує їх як компоненти оказіональних юкстапозитів у поєднанні з іменниками «спільного роду», наприклад: «*Казна-де поділись бом'яки на тарадайці. // Ось у блозі ковтає слину наш подоляк, // верещака-****позичайло*** *на Ямайці, // отак голякує на хвилях коршаком, // з витріщаками на радіомаяк в Сінаї. // Однак, західняк, потіпака-****міняйло*** *в ютубі, // це в Шанхаї, ото вже маніяк був на первак, // з гультяями бурлакує на гідролітаках. // Опана, степняк, задається розумака // на переляканих*

*мертвяках в тік-тоці. // Натощак водіяка-**закидайло** закляк // серед вовкулак, сидить шапокляк // небораком на Гавайях, ну вже воляка. // Як-не-як, східняк, тузяка-**дрімайло** // копає кургани тюрків-рубак // та вихваляє зграю гольтіпак на Алтаї. // Ай-ай-ай, скотиняка-**самурайло** козакує // з холостяками-гайдамаками, в Уругваї. // Бодай в інстаграмі земляк-**набігайло**, // на Малаях, бач, на дурняк з лобуряками // в особняках, гай-гай, з водограєм. // Сяйво фейсбуку, поліцук, моряк-**волочайло** // з нанайцями відьмакує в клоаках шахраїв, // постривай, це ж байда-гультяй в злидняках. // Галайстра з **недбайлом** по-шахрайськи // підшив спадок файних вояків-баскунчаків // на ельдорадо, де розм'якло на майках // райдугами торнадо над брехуняками. // В Колорадо зараз наш **шкандибайло** // з **калатайлом** на хазяйстві у лейброзбишак. / Байдужий неборака **позивайло** // з **підлипайлом** на галай-балай під ентузіазм // найнялися до задирак джазувати // на парадах, на маскарадах, на базарах. // Оце оказія, позалазити в мережі в казна-що, // надибати наше сором'язне скупердяйство // в богобоязненого **обжирайла**-роздягая, // котрий в люб'язних лазнях грає м'язами»* [19].

Похідні стилістично забарвлені іменники з суфіксом **-ил(о)** (*здоровило, громило, мурмило, дурнило, зубрило, дурило, воротило, чумачило*) демонструють семантико-граматичну симетрію між позначуваною особою та граматичним значенням роду: усі вони номінують представників чоловічої статі за різними зовнішніми, інтелектуальними та морально-етичними якостями, звичками й поведінкою, актуалізуючи характерні негативні ознаки. Граматично такі лексеми належать тільки до чоловічого роду: на нашу думку, тут маємо вплив позамовних факторів, оскільки названі зовнішні ознаки чи особливості поведінки раніше в суспільстві більшою мірою пов'язували з особами чоловічої статі.

Неоднорідність і невідповідність граматичних родових ознак у тлумачних словниках та в художньому мовленні експлікують іменники з суфіксом **-л(о)**. Зокрема, грамема чоловічого роду визначена в лексемах ***ракло*** і ***чудило*** в СУМ-11, у СУМ-20 ці слова ще не описані на сьогодні: «***ракло***, *а, чол., вульг.* Злодій, бандит» [23, Т. 8, с. 445]; «***чудило,*** *чол., розм*. Те саме, що дивак» [23, Т. 11, с. 374], наприклад: – ***Пішов*** *ти,* ***ракло****! – заволав я* (Владислав Івченко) [9]; *– Хіба це офіцер! –* ***Ракло нещасне****!.. – почув крізь протигаз Юрій від сусіда неприховане обурення* (Микола Снаговський); *Якось, коли Валєвскі походжав Володимирською гіркою, шлях його перетнув борзенький старичок. Це було диво-вижне* ***чудило****: рожевощоке, з блискучими похітливими очиськами…* (Олесь Ульяненко); *Але якийсь* ***чудило*** *подивився на неї на просвіт і побачив, що з іншого боку сторінки зображений на рекламі автомобіль, який ніби відсікає голову рок-зірці* (Петро Масляк) [9]. У художньому тексті спостерігаємо також актуалізацію грамеми середнього роду.

Зафіксовано кілька лексем із закінченням **-о**, які в тлумачних словниках потрактовані як іменники, що здатні номінувати осіб чоловічої або жіночої статі. До них належать похідні як із суфіксом **-л-**, так із суфіксом **-к-**, наприклад: «***грюкало***, *ч.* і *ж.* Той, хто сильно грюкає» [5; с. 264]; «***тріпло***, *ч.* і *ж.* Балакун. Мишка – тріпло, вона ненадійна (А. Дністровий)» [22, с. 295]; «***хамло***, *чол.* і *жін*., *заст., розм., лайл*. Те саме, що хам і хамка // Вайлувата, незграбна людина» [23, Т. 11, с. 16]; «***швендяло***, *чол*. і *жін*., *діал*. Швендя» [23, Т. 11, с. 428]; «***чванько***, *чол*. і *жін*., *розм*. Людина, яка любить чванитися, схильна до чванства» [23, Т. 11, с. 287]; «***сонько***, *чол*. і *жін., розм*. Людина, яка любить спати, багато спить» [23, Т. 9, с. 461].

Натомість приклади вживання цих лексем у мовленні, репрезентовані в ГРАКу, актуалізують відмінні від наведених у словниках граматичні значення роду, наприклад: *– Отцей (отце) ще мені* ***грюкало****!* (Борис Грінченко); *Бен зрозумів, що цей* ***тріпло*** *може остаточно видати їх (бо вже, по суті, підтвердив слова Цибулько) й кинувся рятувати: – Я зараз все розкажу, Петре Максимовичу!* (Віктор Близнець); *Адже ж я не* ***тріпло*** *якесь?* (Олекса Слісаренко); *Мишка –* ***тріпло****, вона ненадійна, обов'язково буде чесати* (Анатолій Дністровий); *Крім того, Мишка –* ***тріпло****, якого ще світ не бачив* (Анатолій Дністровий); *Він такий* ***хамло****, поки дочвала, то й сонце зайде* (Словник Грінченка); *Розумію, що* ***хамло*** *з нас нікуди не ділося* (Юрій Макаров); *Мати турбувалася: – Грицька нема дома. – Появився, накинулася на нього. – Носить тебе,* ***швендяло*** *нещасне!* (Борис Харчук); *Коли б мене зустрів якийсь вгодований, вирядженій* ***чванько****, я пішла би геть, не зголошуючись* (Марина Соколян); *– Христинко, вставай! Підіймайся,* ***сонько****!* (Михайло Стельмах); *Ніколи не думала, що ти такий* ***сонько*** (Олександр Тесленко) [9]. Проаналізувавши семантико-синтаксичну і формально-синтаксичну сполучуваність лексем ***ракло, чудило***, ***грюкало, тріпло, швендяло, сонько, хамло,*** можемо стверджувати, що вони належать до іменників «потенційного

роду», які актуалізують грамеми середнього або чоловічого роду на позначення осіб чоловічої статі і тільки грамеми середнього роду для номінації осіб жіночої статі.

Високий ступінь негативного оцінного значення й зневажливого емоційного забарвлення експлікований у лексемах на означення осіб за їхніми зовнішніми ознаками, звичками, поведінкою тощо. Такі іменники в тлумачних словниках марковані граматичним середнім родом: ***одоробло,*** *зневажл.* «незграбна людина» [24, с. 2068]; ***трепло***, *вульг., рідко* «базіка, базікало, хвастун» [23, Т. 10, с. 247]; ***скавло***, *розм.* «той, хто скавулить, скавучить» [23, Т. 9, с. 237]; ***опудало***, *перен., зневажл., лайл.* «про незграбну, вайлувату або негарну людину» [24, с. 2118]. Проаналізований матеріал дав змогу з'ясувати, що тільки один із цих іменників ***скавло*** розвинув граматичну омонімію – здатність поєднуватися із залежними словами у формі або середнього, або чоловічого роду на означення особи чоловічої статі, наприклад: *Годі тобі скавучати! Іч, який* ***скавло****! Не ходи босий, то й не будуть тобі наступати на ноги* (Словник Грінченка); *Далі оце як заскавчить! –* ***Скавло*** *собарне!.. – скрегочучи зубами, додала Горпина, стиснула кулаки та й знов зогляділася, чи не видко де дочки* (А. Кримський). Усі інші іменники (***одоробло, трепло, опудало***) в позаконтекстних ситуаціях формують сему невизначеності особи за статтю, оскільки є потенційними назвами як чоловіків, так і жінок, проте граматично узгоджуються тільки із залежними словами у формі середнього роду, наприклад: *Каргат придивився до чеха. То було високе* ***одоробло****. І такий Петушек огрядний – ступне, а все навколо здригується* (Ю. Шовкопляс); *Можливо, грека дещо й покоробило. Він, може, навіть говорив комусь, що скіфська баба – добре* ***одоробло*** *супроти грецьких витончених муз* (Л. Костенко); *Ясно, що ця руда баба клеїть дурня. Це руде* ***опудало****, цей Шерлок Холмс у спідниці, з нафарбованими губами вважає когось за ідіота* (Іван Багряний); *Катя випалює з люттю: – Утік, зараза! – Брехун,* ***трепло*** *кляте!* (Василь Бикав) [9].

Іменники «потенційного роду», які в сучасних словниках позначені грамемами чоловічого або середнього роду (що водночас засвідчує належність цих слів до граматичних омонімів), репрезентують стилістично забарвлену лексику з негативним емоційно-оцінним забарвленням зневажливості, відрази, несхвалення, докору, глузування, брутальности, лайливости тощо. До таких найменувань належать: ***агакало***, *зневажл.* «людина, яка, погоджуючись зі співрозмовником чи підтверджуючи його слова, часто повторює "ага"» [24, с. 15]; ***базікало***, *зневажл.* «той, хто любить багато говорити, базікати» [24, с. 98]; ***басило***, *розм.* «дуже гучний, сильний бас» [24, с. 116]; ***брехло***, *зневажл.* «той, хто часто обманює, любить говорити неправду» [24, с. 204]; ***вайло***, *розм.* «неповоротка, незграбна людина; тюхтій» [24, с. 235]; ***гакало***, *жарт.* «той, хто часто гакає» [5, с. 218]; ***ледащо***, *зневажл.* «людина, яка ледарює» [24, с. 1488]; ***мазило***, *зневажл.* «про поганого художника»; *фам.* «про того, хто не влучає (під час стрільби, гри з м'ячем, у кеглі і т. ін.)» [24, с. 1548]; ***мурло***, *лайл.* «про грубого, невихованого чоловіка» [24, с. 1690]; ***обжирайло***, *зневажл.* «те саме, що обжера» [24, с. 1991]; ***об'їдало,*** *зневажл.* «той (та), хто кого-небудь об'їдає» [24, с. 1996]; ***страшко***, *діал.* «боягуз» [23, Т. 9, с. 759]; ***страшило***, *розм.* «те саме, що страховище» [23, Т. 9, с. 759].

Окремо хочемо акцентувати на лексикографічному описі лексеми ***патякало***: граматичні коментарі до цього слова відрізняються в СУМ-11 і в СУМ-20, порівняймо: «***патякало***, *а, чол.* і *жін., зневажл*. Той, хто любить патякати. – *Пора на зяб орати. – Будеш ти носом орати долівку холодної – там твій зяб буде,* ***патякало*** *погане* (Арсен Іщук)» [23, Т. 6, с. 98] і «***патякало,*** *а, ч.* і *с., зневажл.* Той, хто любить патякати; базікало. *Шурка й справді був* ***патякало****; Коля не сумнівався, що той безпосередньо тещі про всі ці секрети не розкаже, але не втерпить розпатякати комусь із вуличних дружків* (Валерій Шевчук); *Коноваленку свідок ні до чого. Добре? Погано! Дуже погано! Бо тоді Рома Шиллєр* [Шиллер] *вже не професіонал –* ***патякало*** *пустопорожнє, продав неправдиву інформацію* (Люко Дашвар); *– Щось таке я чув... у Сингапурі. Один патякало там молов язиком про це* (Ю. Лісняк, пер. з тв. К. Чапека)» [24, с. 2219]. Зміни в трактуванні граматичних значень роду щодо іменника ***патякало*** збігаються з нашими міркуваннями, наведеними в цій науковій розвідці.

Висновки. Отже, іменники «потенційного роду» належать до омонімічних граматичних форм, маркованих закінченням середнього роду **-о**, які, залежно від контексту, можуть номінувати осіб обох статей. Від іменників «спільного роду» аналізовані лексеми відрізняються тим, що їхнє синтаксичне узгодження можливе тільки з атрибутивними й дієслівними формами середнього роду, незалежно від реальної статі. За номінації осіб чоловічої статі нормативні також форми чоловічого роду. Значна кількість структурно подібних іменників на *-айл(о)* демонструють домінантну

грамему чоловічого роду, часто виступають базою для творення онімів – прізвищ, імен літературних персонажів. Більшість проаналізованих лексем «потенційного роду» мають яскраво виражене негативне емоційно-оцінне забарвлення і слугують засобом експресивної характеристики особи. На здатність субстантивів «потенційного роду» позначати осіб обох статей, але з обмеженим граматичним узгодженням, впливають також позамовні фактори, зокрема історичні стереотипи. Цікавим об'єктом для подальших мовознавчих студій у зазначеному ракурсі можуть слугувати іменники «подвійного роду», які теж репрезентують синкретизм мовних ознак в одному слові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексієнко Л. А., Зубань О. М., Козленко І. В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка. Київ, 2013. 524 с.
2. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії. Київ : Наук. думка, 1991. 171 с.
3. Безпояско О. К., Городенська О. К., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
4. Валюх З. Іменники «межових» моделей творення: націотвірний і словотвірний аспекти. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 45–53.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
6. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. 255 с.
7. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : академічна граматика української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
8. Воловенко І. В. Семантико-граматичні ознаки фемінативів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць / Відп. редактор М. Я. Плющ*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Випуск 5. С. 279–282.
9. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2025. URL : https://uacorpus.org/Kyiv/ua.
10. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
11. Джочка І. Змінювані іменники «спільного роду»: проблемні аспекти. *Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка. Слово*. 2024. № 19(71). С. 246–260.
12. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
13. Інверсійний словник української мови / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова; відп. ред. С. П. Бевзенко. Київ: Наук. думка, 1985. 811 с.
14. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
15. Лесів М. Стилістичні функції антропонімів і проблеми мовної українізації 20-х рр. XX ст. у комедії "Мина Мазайло" М. Куліша. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Мовознавство. Тернопіль :* ТНПУ, 2007. Вип. 1 (16) 2007. С. 90–105.
16. Мерінов В. В. Функціонально-категорійна аспектуальність граматичного роду іменника в українській мові. Харків : Вид-во ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2005. 211 с.
17. Мороз Т. Ю. Семантико-граматична асиметрія морфологічних категорій іменника : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.01.02. Харків, 2008. 18 с.
18. Мороз Т. Характер співвідношення семантики та граматики на рівні морфологічної категорії роду іменника. *Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство) / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка.* Кіровоград, 2014. Вип. 127. С. 432–436.
19. Негода С. Золоті пілюлі. URL: https://poezia.org/ru/id/52954/
20. Понкратова В. М. Граматична категорія роду іменника в українському мовознавстві XX століття. *Наукові праці [Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Філологія. Мовознавство*. 2014. Т. 221, Вип. 209. С. 74−78.
21. Сагач Г. М. Слова з емоційними відтінками значень. *Рідне слово*. 1974. № 9. С. 64–70.
22. Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. Харків: Фоліо, 2006. 350 с.
23. Словник сучасної української мови (1970–1980). URL: https://sum.in.ua/
24. Словник української мови online. Томи 1-15 (а-п'ять) URL: https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0
25. Халіман О. В. Оцінні значення іменників спільного роду як проблема лексикографування (на матеріалі аналізу відповідей респондентів). *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство.* 2011. Т. 19. Вип. 17(2). С. 172–179.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2:[004:303.448
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.6

КОМП'ЮТЕРНЕ ТЕСТУВАННЯ: АКТУАЛЬНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

COMPUTER TESTING: RELEVANCE, PROSPECTS AND TRENDS

Дружинець М.Л.,
orcid.org/0000-0001-8232-0216
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та мовної підготовки іноземців
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Прісовська Г.Є.,
orcid.org/0000–0001–9488–3825
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри лінгводидактики
Національного університету «Одеська політехніка»

Стаття присвячена комплексному розгляду комп'ютерного тестування як об'єктивного та ефективного методу оцінювання, зокрема визначенню його переваг і недоліків, аналізу сфер застосування та окресленню сучасних тенденцій розвитку та перспектив. Ґрунтовно розглядаються проблеми тестового комп'ютерного контролю навчання: переваги над усталеними методами педагогічного контролю (наукова обґрунтованість тесту, технологічність тестового методу, точність вимірювання, наявність однакових вимог, охоплення всього навчального матеріалу, сумісність тестової технології з іншими педагогічними технологіями та ін.); реалізація основних дидактичних принципів контролю навчання (індивідуального характеру, перевірки й оцінки знань, системності перевірки й оцінки знань, тематичності, диференційованої оцінки успішності навчання); недоліки (зменшення мовного контакту здобувача із викладачем, стандартизоване мислення, трудомісткість процесу, однозначність правильної відповіді без можливості її уточнення та обґрунтування, заформалізованість відповідей). Акцентується увага на нестандартизованих тестах, подаються адаптовані завдання закритої форми, зокрема завдання множинного, перехресного вибору, завдання на встановлення правильної послідовності. Окреслено основні тенденції та перспективи: онлайн-тестування, адаптивні тести, використання штучного інтелекту, підвищення безпеки та прозорості, гейміфікація, що дозволить зробити тестування не лише засобом контролю, а й інструментом підтримки індивідуального розвитку особистості. Автори стверджують, що не можна відмовлятися й від традиційних, перевірених часом форм контролю всіх видів мовленнєвої діяльності, наприклад усних відповідей, перевірки розуміння читання, виконання творчих завдань у контрольних письмових роботах, безпосередній усний контакт з викладачем на екзаменах, оскільки взаємозалежність їхнього використання є перспективним напрямом дослідження.

Ключові слова: тест, комп'ютерне тестування, нестандартизовані тести, завдання закритої форми, перспективи розвитку, українська мова як іноземна.

The article is devoted to a comprehensive review of computer testing as an objective and effective assessment method, in particular, identifying its advantages and disadvantages, analysing areas of application, and outlining current trends and prospects. It thoroughly examines the problems of computer-based testing in education: advantages over established methods of pedagogical control (scientific validity of the test, technological feasibility of the testing method, accuracy of measurement, uniform requirements, coverage of all educational material, compatibility of testing technology with other pedagogical technologies, etc.); implementation of the basic didactic principles of learning control (individual nature, testing and assessment of knowledge, systematic testing and assessment of knowledge, thematicity, differentiated assessment of learning success); disadvantages (reduction of verbal contact between the student and the teacher, standardised thinking, labour-intensive process, unambiguous correct answer without the possibility of clarification and justification, formalised answers). The focus is on non-standardised tests, with adapted closed-form tasks, including multiple-choice, cross-selection and sequencing tasks. The main trends and prospects are outlined: online testing, adaptive tests, the use of artificial intelligence, increased security and transparency, gamification, which will make testing not only a means of control, but also a tool for supporting individual personal development. The authors argue that it is impossible to abandon traditional, time-tested forms of control of all types of speech activity, for example, oral responses, checking reading comprehension, performing creative tasks in written tests, direct oral contact with the teacher during exams, because the interdependence of their use is a promising area of research.

Key words: test, computer testing, non-standardised tests, closed-form tasks, development prospects, Ukrainian as a foreign language.

Постановка проблеми. У сучасних умовах динамічного розвитку освіти, науки й професійної діяльності особливого значення набувають методи, які дозволяють швидко й достовірно оцінювати рівень підготовленості та компетентності людини. Одним із найбільш поширених і водночас суперечливих інструментів контролю є тестування. Актуальність теми зумовлена тим, що в умовах глобалізації та цифровізації суспільства тестування стає універсальним засобом

вимірювання знань і навичок, дозволяє здійснювати масову перевірку великої кількості людей, забезпечуючи при цьому єдині критерії оцінювання [11, с. 15]. Актуальність технології тестового контролю зумовлена його перевагами над усталеними методами педагогічного контролю: наукова обґрунтованість тесту, що дає об'єктивну оцінку; технологічність тестового методу; точність вимірювання; наявність однакових вимог для всіх випробуваних; сумісність тестової технології з іншими педагогічними технологіями [4, с. 54].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема застосування тестів як ефективного засобу перевірки рівня засвоєння знань не нова в сучасній лінгводидактиці. Визначенню особливостей складання й використання тестів на уроках української мови присвячено праці С. Мельникової, В. Новосьолової, Л. Плетньової, І. Ющука та багатьох інших вчених-дослідників. Останнім часом активізувалися дослідження наукових засад використання тестів під час викладання методики української мови як іноземної (А. Бронська, Н. Булава, Д. Мазурик, Н. П'яст, Н. Шибко та ін.). Сучасні підходи до організації контролю навчання знайшли своє відображення в працях І. Булах, Л. Добровської, Е. Лузік, О. Мокрова, О. Романової, Т. Ісаєнко, Г. Козуб, Г. Бойко та ін.

Засновниками тестування вважаються Ф. Гальтон, Ч. Спирман, Дж. Каттел, А. Бине, Т. Симон. Термін "розумовий тест" ввів Дж. Кеттел у 1890 р. Початок розвитку сучасної тестології – масового застосування тестів на практиці – пов'язаний з ім'ям французького лікаря Біне, що розробив у співавторстві з Т. Симоном метричну шкалу розумового розвитку, відому під назвою «тест Біне-Симона» [6, с. 282]. Великий вклад у проблему створення та застосування тестів у світовій педагогічній практиці внесли вчені Дж. Гласс, П. Клайн, Дж. Мак, М. Олійник, Дж. Стенлі, В. Хант та ін. На сьогодні актуальним є комп'ютерне тестування.

Мета дослідження. Мета розвідки полягає у комплексному розгляді комп'ютерного тестування як об'єктивного та ефективного методу оцінювання, визначенні його переваг і недоліків, аналізі сфер застосування та окресленні сучасних тенденцій розвитку.

Виклад основного матеріалу. Комп'ютерне тестування знань – це ефективний спосіб перевірки, який знаходить в освіті все більше застосування. Комп'ютерні технології дозволяють інтенсифікувати навчальний процес, змінити загальну організацію навчання і перейти від групових форм занять та контролю знань до індивідуальних, автоматизованих. Аналіз сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури з проблеми тестування дає змогу зробити висновок, що основними вимогами до педагогічних тестів є надійність: здатність показувати одні й ті ж результати неодноразово, у схожих умовах; валідність (або адекватність цілям перевірки): змістовна валідність (завдання тесту побудовані на основі того матеріалу, який вивчали студенти та на тому ступені абстракції, на якому він викладався), функціональна валідність (завдання тесту відповідають рівню засвоєння, який заданий освітнім стандартом, при складанні завдань виділяються суттєві та несуттєві ознаки елементів завдань); визначеність: після вивчення завдання кожен опитуваний розуміє, які дії він повинен виконати або які знання продемонструвати; простота: формулювання завдань та відповіді повинні бути чіткими та короткими; однозначність: завдання повинно мати єдиний правильний еталон відповіді [5, с. 136].

Тестування, на наш погляд, поєднує в собі стандартизованість, об'єктивність та технологічність, що робить його незамінним у багатьох сферах – від шкільної освіти до професійної сертифікації. Оцінюючи знання студентів, викладач має використовувати лише якісні тести. Варто дотримуватися таких вимог: предметна чистота; стислість тестового завдання; ясність і чіткість питань; стислість за часом; складність та розподільча здатність завдання. Також слід пам'ятати, що педагогічний тест – це не випадкове, механічне поєднання завдань, а надійний інструмент отримання даних про рівень і структуру підготовленості студента. Щоб прийняти рішення щодо застосування тесту як вимірника рівня знань, необхідно ґрунтовно проаналізувати показники його якості (надійність, розподільча здатність), визначені в експериментальному дослідженні, і лише після цього використовувати тест на практиці [4, с. 56].

Комп'ютерне тестування порівняно з традиційними формами контролю, крім уже згадуваного забезпечення об'єктивності контролю знань, має низку інших переваг. Аналіз наукових досліджень [3, 7] і наші переконання дає можливість зробити висновки про такі переваги комп'ютерного тестування: інтенсифікація та індивідуалізація освітнього процесу; зменшення психологічного і фізичного навантаження на викладача в період тестування знань слухачів; зберігання у загальній базі даних великої кількості тестів з різних дисциплін і швидкий доступ до них; зручність визначення критеріїв оцінки результатів; автоматична перевірка результатів тестування; уніфікація

оформлення завдань; адаптація завдань до індивідуальних характеристик слухачів; регулювання визначеного рівня вимог і автоматичної заміни ступеня складності питань; самоконтроль на попередньому етапі з метою самооцінки результатів підготовки перед офіційним тестуванням; забезпечення об'єктивності оцінки, виключення людського фактору; централізований аналіз якості підготовки слухачів, зворотний зв'язок між слухачем та викладачем; формування узагальнених статистичних оцінок результатів контролю, а отже, й самого процесу навчання; збереження історії процесу контролю знань; використання у дистанційному навчанні; зменшення витрат часу, ресурсів тощо на організацію і проведення контролю успішності навчальних досягнень слухачів; забезпечення однакових умов для всіх, хто проходить випробування; оперативне отримання результатів; підвищення ефективності контролю знань студентів з боку викладача за рахунок регулярності тестування; створення позитивної мотивації. Однак, незважаючи на те, що перелік переваг комп'ютерного методу оцінювання результатів навчання такий вагомий, викладачі наголошують на недоліках комп'ютерного тестування: зменшення мовного контакту здобувача із викладачем; стандартизоване мислення, де нехтується рівень розвитку особистості; трудомісткість процесу – на розробку комплексу завдань потрібно багато часу, вірогідність вибору правильної відповіді навмання; однозначність правильної відповіді без можливості її уточнення та обґрунтування; заформалізованість відповідей, що ускладнює перевірку розуміння змісту досліджуваних явищ та їхніх закономірностей [2, с. 63]. Виходячи з цього, виникає завдання розробки таких методів та засобів систем комп'ютерного тестування, які б усували вказані недоліки. Ці неточності можуть бути усунені завдяки плідній співпраці спеціалістів у галузі комп'ютерних технологій та викладачів мов за умови чіткого визначення проблемних місць в організації та проведенні комп'ютерного тестування з метою оптимізації навчального процесу.

Популярність тестування пояснюється низкою його суттєвих переваг, про які зазначалося вище. Міжнародні дослідження, зокрема PISA, TOEFL та IELTS, демонструють високу ефективність тестових технологій у вимірюванні освітніх результатів [12]. Попри численні переваги, тестування має й певні обмеження: обмежений спектр вимірювання, ймовірність випадкових відповідей, психологічний тиск, ризик «натаскування». Таким чином, тестування не може розглядатися як універсальний метод оцінювання і потребує поєднання з іншими формами контролю. Розвиток цифрових технологій радикально змінює підхід до тестування [11, 12]. Основними тенденціями, вважаємо: онлайн-тестування, адаптивні тести, використання штучного інтелекту, підвищення безпеки та прозорості, гейміфікація (ігровізація, геймізація, англ. *gamification* – використання гри механіки в неігрових контекстах) [10, с. 14]. Це дозволяє зробити тестування не лише засобом контролю, а й інструментом підтримки індивідуального розвитку особистості.

Нестандартизовані тести можуть бути складені одним викладачем і застосовуватися в навчальному процесі в залежності від конкретних завдань.

Розрізняють два типи тестових завдань – відкритої (завдання з обмеженням на відповідь, завдання з вільно сконструйованою відповіддю) та закритої (завдання альтернативного, множинного, перехресного вибору, завдання на встановлення правильної послідовності) форми [1, с. 23]. Під час проведення занять з української мови як іноземної викладачі кафедри лінгводидактики Національного університету «Одеська політехніка» використовують різнопланові тестові завдання, але переважно пропонуються завдання закритої форми, зокрема завдання множинного вибору, завдання перехресного вибору, завдання на встановлення правильної послідовності. Завдання альтернативного вибору застосовуємо рідко, так як їхнім недоліком є велика ймовірність випадкового вибору, вгадування правильної відповіді, оскільки іноземному студентові пропонують вибрати правильну відповідь з двох варіантів. Переважно пропонуємо завдання множинного вибору:

Виберіть один правильний з трьох і більше варіантів відповіді:

Учора я ... додому пізно.
приходжу
приходив
прийду
прийшов

Учора я був в ... театрі.
оперний
оперному
оперне
оперного

Вони ... не були в Києві.
нічого
ніколи
ні
ніякий

... ця дівчина? Це моя сестра.
Яка
Що
Де
Хто
... ви повернулися? Ми приїхали з Одеси.
Звідки
Хто
Де
Куди
... студентів у групі? Дванадцять.
Чиї
Які
Де
Скільки
... навчаємось на підготовчому факультеті.
Ми
Він
Ти
Я
Вони
Він
Чорн... море
і
е
а
ий
Прослухайте відеофайл та виберіть правильну відповідь:
Про себе розповідає ...
Муна
Ханна
Лейла
Марва
Виберіть зі списку правильне закінчення:
Валід і Махмуд гарно говор... арабською.
ять
ите
имо
ю
Виберіть дієслово зі списку відповідно до ситуації:
Мій батько ..... лікарем
слухаємо
розмовляють
читає
працює
дивляться
розуміють
5. *Завдання перехресного вибору.*
1. Я купила в магазині... а) бо біжу на роботу
2. Я зараз не можу говорити... б) смачну каву
3. Вранці я п'ю... в) на заняття в університет.
4. Студенти йдуть... г) смачний хліб.
6. *Завдання на встановлення правильної послідовності.*
Розташуйте фрази, щоб утворився діалог:
1. Щиро дякую!
2. Будь ласка.
3. Чи можете ви мені допомогти?
4. Звичайно, із задоволенням.

Тестове завдання, безперечно, містить: інструкцію, яка має чіткі вказівки на те, яким чином іноземний студент повинен виконати завдання, де і як робити позначки й записи. Комп'ютерне тестування дає можливість реалізувати основні дидактичні принципи контролю навчання, а саме принципи: індивідуального характеру, перевірки й оцінки знань; системності перевірки й оцінки знань; тематичності; диференційованої оцінки успішності навчання; однаковості вимог викладачів до слухачів [9, с. 191]. Систематичне застосування тестів у практиці діагностики знань на репродуктивному та конструктивному рівнях сприяє викладачеві: підсилити позитивну мотивацію; розвивати швидке продуктивне абстрактно-знакове мислення та інтелектуальну активність; простежувати динаміку структури знань, умінь та навичок; підвищувати об'єктивність педагогічного моніторингу; проєктувати та урізноманітнювати форми самонавчання [8, с. 81].

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі розвитку освіти, враховуючи вимоги до об'єктивізації контролю знань здобувачів вищої освіти, до навчання, самонавчання, контролю та самоконтролю знань, є доцільним залучати комп'ютерне тестування. Воно є не тільки найекономнішою формою контролю, але й об'єктивнішим показником ступеня засвоєння іноземними студентами мовного матеріалу, його перспективи розвитку пов'язані з цифровізацією, штучним інтелектом та адаптивними системами. Але, на нашу думку, не можна відмовлятися й від традиційних, перевірених часом форм контролю всіх видів мовленнєвої діяльності, наприклад усних відповідей, перевірки розуміння читання, виконання творчих завдань у контрольних письмових роботах, безпосередній усний контакт з викладачем на екзаменах, оскільки взаємозалежність їхнього використання ми вважаємо перспективним напрямом нашого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зозуля І.Є. Тест як засіб контролю в навчанні українській мові як іноземній. *Молодий вчений:* Спецвипуск. № 6.1 (70.1) червень 2019 р. С. 21– 26.

2. Кузьміна О.М. Електронне опитування знань здобувачів як інструмент підвищення якості освіти. *Застосування системи автоматизованого опитування студентів ВНЗ: матеріали міжвузівського вебінару*. Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2015. С. 61–64.

3. Мелешко І. Сучасні методи оцінювання знань, комп'ютерне тестування.

4. URL:http://confesp.fl.kpi.ua/node/1021 (дата звернення: 1.09.2025).

5. Мося́І. Тестування як метод об'єктивного оцінювання якості підготовки фахівців у коледжах. *Оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти: теорія, методика, практика: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу.* Київ, 2022. С. 54–57.

6. Нітченко Г.М. Зміст і методика підготовки майбутніх учителів трудового навчання з інформатики : дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.02. Чернігів, 2012. 328 с.

7. Нітченко Г.М.Тестування як ефективний метод проведення підсумкового контролю. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету.* 2012. № 100 С. 282–284.

8. Павлович А. Використання інформаційних технологій в сучасних методах викладання іноземної мови професійного спрямування. URL: http://confesp.fl.kpi.ua/node/1021(дата звернення: 20.08.2025).

9. Прісовська Г.Є., Іванова О. В. Контроль знань іноземних студентів з мови (елементарний рівень) за допомогою тестування на сайті ONLINE TEST PAD. *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства.* Одеса: Астропринт, 2019. № 32. С. 80–88.

10. Рахлецька В. Я. Особливості використання комп'ютерного тестування у навчанні англійської мови в нефілологічному вищому навчальному закладі. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. Львів: Вид-во ЛДУ БЖД, 2010. № 4. С. 189–193.

11.Саган О.В. Гейміфікація як сучасний освітній тренд. *Педагогічні науки.* 2022. Вип. 100. С.12–18.

12. Haladyna T. M., Rodriguez M. C. Developing and Validating Test Items. New York: Routledge, 2013. 454 s.

13. OECD. PISA 2022 Results: The State of Learning and Equity in Education. Paris: OECD Publishing, 2023. Vol. I. 489 s.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2’373:070
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.7

ЛЕКСИЧНІ ІННОВАЦІЇ В МОВІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЗМІ

LEXICAL INNOVATIONS IN THE LANGUAGE OF REGIONAL MASS MEDIA

Коваленко Б.О.,
orcid.org/0000-0002-3764-856X
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови, директор
Навчально-наукового інституту української філології та журналістики
Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваленко Н.Д.,
orcid.org/0000-0002-7810-1982
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Актуальність обраної теми зумовлена недостатньою увагою до вивчення лінгвістичних аспектів мас-медіа м. Кам’янця-Подільського, зокрема останніх років, що спричинило кардинальні зміни в житті України загалом, своєрідності розвитку регіону. Такі важливі чинники, як децентралізація, увага до проблем розвитку місцевого самоврядування, його правового забезпечення, вивчення історії краю, відродження його традицій, участь мешканців м. Кам’янця-Подільського в АТО, а згодом у російсько-українській війні тощо зумовлюють посилену увагу до всебічного вивчення життя регіону, зокрема такої важливої соціальної сфери, як засоби масової інформації.

Мета дослідження – виявити й проаналізувати неологізми мови мас-медіа Кам’янеччини, зокрема з’ясувати семантику й етимологію нових лексичних і фразеологічних одиниць у медіатексті, визначити особливості функціонування нововведень у мові ЗМІ досліджуваного регіону останніх років. Реалізовано такі завдання: з’ясовано стан вивчення мови мас-медіа; виявлено й охарактеризовано склад нових слів на матеріалах сучасних ЗМІ м. Кам’янця-Подільського; визначено екстралінгвальні чинники, що зумовлюють процес лексичної неологізації мови ЗМІ; досліджено семантику, етимологію та стилістичні функцій неологізмів у текстах мас-медіа.

Однією з основних сфер, у яких можна спостерігати лексичні новотвори, є газетні тексти. У періодиці м. Кам’янця-Подільського, зокрема в газеті «Подолянин», трапляються такі семантичні групи лексичних інновацій: 1) номінації, що мають безпосередній стосунок до російсько-української війни; 2) назви людей за родом діяльності та занять; 3) слова на позначення реалій зі сфери торгівлі, промисловості та обслуговування; 4) лексеми, пов’язані з розвитком технологій та науково-технічним прогресом; 5) назви понять зі сфери медицини; 6) номінації на позначення державних нововведень; 7) назви явищ світового значення та ін. Вони відіграють важливу роль в описі подій, що відбуваються в соціумі, віддзеркалюють сучасні потреби суспільства, нові факти життя, ідеї, тренди, концепції.

Ключові слова: українська мова, лексичні інновації, фразеологія, неологізми, фемінітиви, мас-медіа.

The relevance of the chosen topic is determined by the insufficient attention paid to the study of the linguistic aspects of the mass media in Kamianets-Podilskyi, particularly in recent years, which has led to the fundamental changes in the life of Ukraine as a whole and the specific development of the region. Such important factors as decentralization, focus on the problems of local self-government development, its legal support, the study of local history, the revival of its traditions, and the participation of Kamianets-Podilskyi residents in the ATO and subsequently in the Russian-Ukrainian War, etc., necessitate increased attention to a comprehensive study of the region's life, especially in such an important social sphere as the mass media.

The research goal is to identify and analyze neologisms in the mass media language of the Kamianets-Podilskyi region, in particular to determine the semantics and etymology of new lexical and phraseological units in media texts, and to identify the functional peculiarities of these innovations in the regional media language of recent years. The following objectives were accomplished: the state of mass media language studies was clarified; the composition of new words in the materials of contemporary media in Kamianets-Podilskyi was identified and characterised; extralinguistic factors that influence the process of lexical neologisation of the language of the media were identified; the semantics, etymology and stylistic functions of neologisms in mass media texts were studied.

One of the primary areas where lexical neologisms can be observed is in newspaper texts. The periodicals of Kamianets-Podilskyi, particularly the newspaper "Podolianyn," contain the following semantic groups of lexical innovations: 1) terms directly related to the Russian-Ukrainian War; 2) names for people based on their profession and occupation; 3) words denoting new realities in the fields of trade, industry, and services; 4) lexemes related to the development of technology and scientific-technical progress; 5) terms for concepts in the field of medicine; 6) nominations for state-related innovations; 7) terms for phenomena of global significance, etc. These neologisms play an important role in describing events that occur in society, reflecting modern societal needs, new facts of life, ideas, trends, and concepts.

Key words: Ukrainian language, lexical innovations, phraseology, neologisms, feminatives, mass media.

Постановка проблеми. Мова – це основний засіб спілкування, вона завжди була і є головним чинником ідентифікації етносу та безпосереднім виразником духовної культури народу, його ментальності. Будь-яка мова – це витвір суспільства, відповідно мова не може існувати поза ним. Змінюється суспільство – змінюється мова, демократизується суспільство – демократизується мова. На думку дослідників, «у сучасних умовах демократизації суспільного життя та лібералізації соціальних основ і моральних принципів український інформаційний простір зазнає постійних змін» [14, с. 39–45], унаслідок чого відбуваються зміни й у мові. З'являються слова, які проходять «апробацію» у ЗМІ; у текстах мас-медіа натрапляємо на нові слова і вирази, які, з одного боку, збагачують склад нової української лексики, а з іншого – засмічують літературну мову.

Однією з найважливіших характеристик могутності держави є її інформаційний потенціал, який визначається станом розвитку засобів масової інформації [4, с. 16–20] і, насамперед, телебачення, радіомовлення та газет. Однак, у 20-х роках XXI ст. чи не найголовнішим джерелом інформації, окрім традиційних, є інтернетні видання.

Наприклад, у м. Кам'янці-Подільському зареєстровано з десяток газет, частина з яких існує і в паперовому, і в онлайновому варіантах. Мас-медіа Кам'янеччини ще не стали об'єктом всебічного вивчення. Маємо поки що праці Б. Коваленка [8; 9], у яких автор, щоправда, бере до уваги значно ширшу територію, але подекуди торкається й регіону, який нас цікавить, зосереджуючи основну увагу на історії преси, її жанрово-тематичних аспектах, мові газетних текстів. Увага до регіонів зумовлена значною мірою й тим, що надзвичайно актуальною стає проблема місцевого самоврядування.

Вивчення навіть порівняно невеликого лексичного класу – нових слів і виразів у текстах мас-медіа Кам'янця-Подільського дасть, на нашу думку, змогу показати, з одного боку, єдність тенденцій у розвитку сучасної української літературної мови, її соборність, з другого – виявити регіональні особливості, авторські пошуки місцевих журналістів чи, навпаки, їхні невдачі у слововжитку.

На сторінках газет м. Кам'янця-Подільського, в інтернетних виданнях останнім часом, а особливо з початком війни (2014 р.) росії проти України та після повномасштабного вторгнення на територію нашої держави, вживається дуже багато нових слів і фразеологізмів, серед них – на позначення образу ворога. Серед новотворів є чимало слів-фемінітивів, що пов'язуємо з ухваленням нової редакції українського правопису 2019 року, а також слів іншомовного походження, передусім англіцизмів (тенденцію спостерігають із кінця минулого століття), тому саме мова мас-медіа стає об'єктом дослідження у виявленні нових процесів у сфері лексики та фразеології, вона є своєрідним дзеркалом сучасної літературної мови. Безперечно, нові лексичні одиниці посилюють сприйняттєво журналістський текст, надають йому колоритності, експресивності, емоційної забарвленості, але так само можуть і шкодити та не сприйматися певним колом людей, для яких такі слова є незрозумілими чи малозрозумілими та, зрештою, і неукраїнськими.

Актуальність теми зумовлена недостатньою увагою до вивчення лінгвістичних аспектів мас-медіа м. Кам'янця-Подільського, зокрема останніх років, що спричинили кардинальні зміни в житті України загалом, своєрідності розвитку регіону. Такі важливі чинники, як децентралізація, увага до проблем розвитку місцевого самоврядування, його правового забезпечення, вивчення історії краю, відродження його традицій, участь мешканців м. Кам'янця-Подільського в АТО, а згодом у російсько-українській війні зумовили посилену увагу до всебічного вивчення життя регіону, зокрема такої важливої соціальної сфери, як засоби масової інформації.

Вивчення процесів неологізації медіалексики є актуальним, оскільки неологізми охоплюють усі сфери життя і найповніше відображаються у ЗМІ. Якраз лексика засобів масової інформації найдинамічніше віддзеркалює словниковий склад мови, на розвиток якого великий вплив має позамовна дійсність. Аналіз інноваційних процесів сучасного тексту мас-медіа на лексичному рівні дає змогу простежити основні тенденції в оновленні лексики ЗМІ, показати зв'язок неологізмів із тематикою та жанрово-стильовими особливостями текстів, де функціонують аналізовані слова та фразеологізми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мас-медіа є одним із найдинамічніших підстилів публіцистичного стилю: у них досить помітно й на відносно короткому часовому відрізку засвідчено зміни, що відбуваються в суспільстві. Саме через це мова ЗМІ привертає увагу дослідників із часу їхнього виникнення. Інтенсивні дослідження публіцистичного стилю розпочалися з 60-х років XX ст., а на початку XXI ст. вони настільки активізувалися, що можемо говорити про новий напрям у вивченні публіцистики – медіалінгвістику.

Серед важливих передумов виникнення медіалінгвістики, на думку вчених, є стрімке зростання інформаційно-комунікаційних технологій, створення глобальної мережі медіакомунікації, формування та розвиток єдиного інформаційного простору, становлення та наукове осмислення поняття «мова засобів масової інформації», визначення його функціонально-стилістичних особливостей та внутрішньої структури тощо. Так, монографію «Лексика українських масмедіа» [15] за ред. М. Навальної присвячено комплексному аналізові лексики в мові сучасних українських масмедіа. Висвітлено основні динамічні процеси в лексико-семантичній системі української мови, зокрема наголошено на дифузних процесах у лексиці.

О. Стишов у своїй монографії [18] та низці статей [19; 20; 21; 22] розглядає динамічні процеси української лексики. Дослідник виявив та проаналізував джерела поповнення та головні тенденції розвитку лексичного складу сучасної української мови, зокрема й на матеріалі мас-медіа, що є дієвими у наш час – націоналізація, інтернаціоналізація, окнижнення, пуризація, орозмовлення, антропоцентризм, фемінізація та ін.

Варто виокремити ще декілька праць, присвячених мові мас-медіа. У статті «Медіалінгвістика в сучасній Україні: аналіз ситуації» Л. Шевченко в категоріях і поняттях сучасної медіалінгвістики розглядає ситуацію становлення наукового напрямку в Україні. [23]. У праці «Динаміка запозичених лексем із першою частиною відео- в медіатекстах XXI ст.: семантика та проблема кодифікації» Н. Костусяк аналізує дібрані із засобів масової інформації початку XXI ст. складні запозичення з першим компонентом відео-, які не зафіксовані у словниках української мови [13].

У монографії «Медійна фразеологія в інформаційному просторі сучасної України: лінгвостилістичний та комунікативно-функціональний ресурс» Д. Сизонов доводить, що медійний простір насичується фразеологією для реалізації ключових функцій ЗМІ – впливу, інформування, експресії, оцінності та ін. На думку автора, найпродуктивнішою функцією є маніпулятивна [17].

Мета роботи – виявити й проаналізувати неологізми мови мас-медіа Кам'янеччини, зокрема з'ясувати семантику й етимологію нових лексичних і фразеологічних одиниць у медіатексті; описати особливості функціонування нововведень у мові ЗМІ досліджуваного регіону останніх років.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань:**

– виявити й охарактеризувати склад нових слів та фразеологізмів на матеріалах ЗМІ останніх років м. Кам'янця-Подільського;

– визначити екстралінгвальні чинники, що зумовлюють процес лексичної неологізації мови засобів масової інформації;

– дослідити семантику, етимологію та стилістичні функції неологізмів у мові засобів масової інформації м. Кам'янця-Подільського.

Об'єктом дослідження обрано мову електронного видання газети «Подолянин» м. Кам'янець-Подільський. **Предмет дослідження** – слова та фразеологізми на позначення нових реалій суспільно-політичного і культурного життя, що останнім часом ввійшли в активне писемне мовлення журналістів досліджуваного регіону під впливом внутрішньомовних та позамовних чинників і функціонування яких у мові ЗМІ відображає нові явища.

Методи дослідження. Основним методом у роботі є *описовий*, який використано для інвентаризації та опису зафіксованих одиниць. Нові слова та фразеологізми аналізуємо, керуючись *методологічним принципом*, який полягає в тому, що мову слід вивчати у зв'язках з іншими явищами дійсності, з характером і структурою суспільства загалом. У роботі застосовано й *метод спостереження*, який дає змогу виявляти в мовленні журналістів регіону лексеми та фразеологізми, що стали предметом аналізу.

Виклад основного матеріалу. Лексика української мови, особливо в останні десятиліття, активно поповнюється новотворами. Цьому сприяє вплив зовнішніх чинників, які вимагають назв для нових предметів, понять, явищ, дій, потребують для них нового означення, а поширенню того чи того нового слова значною мірою забезпечують ЗМІ. Саме зовнішні чинники зумовлюють потребу в новому.

Зміни політичного устрою держави, економічні умови життя людей, стрімкий науково-технічний прогрес, культурні зміни і потреби особистості, російсько-українська війна, а також глобальна інтеграція та уніфікація інформаційного простору – це чинники входження новотворів у медіатекст.

Мова засобів масової інформації розмаїта за суспільно-політичною, економічною, культурно-освітньою, професійною спрямованістю. Багатофункціональність новітніх мас-медіа вимагає від них гнучкості, спрямованості на велику авдиторію читачів, слухачів, глядачів – універсалізації, та, за словами О. Стишова, «постійного розвитку світової та української спільноти – оновлення арсеналу номінативних та експресивних засобів» [21, с. 34].

Неологізми як мовне явище неодноразово були предметом зацікавлень мовознавців. Досліджуючи проблеми неологізації, українські мовознавці М. Навальна [16], О. Стишов [18.],

С. Гриценко [2], Є. Карпіловська [5], Н. Клименко [6], Н. Костусяк [13], Ж. Колоїз [10], Н. Кондратенко [12] та ін. вкладають у поняття «неологізм» різний зміст. Наприклад, О. Стишов, Д. Мазурик, І. Самойлова до неологізмів зараховують лексико-семантичні одиниці, які позначені стилістичним «відбитком свіжості». На цьому свого часу наголошували дослідники, які стверджували, що нове слово є неологізмом лише доти, доки мовець усвідомлює його предметно-логічну новизну або стилістичну своєрідність. Інші мовознавці, зокрема В. Коломієць, свого часу наголошував, що зміст цього поняття ширший: «воно охоплює всі нові явища в царині лексики або лексичної семантики, які виникли протягом певного, заздалегідь визначеного періоду, незалежно від того, чи відчувається в них стилістичний відтінок свіжості та незвичності, чи він уже стерся, чи, може, не відчувався навіть у момент самої появи неологізму» [11, с. 9].

Поняття неологізму зводиться до двох формулювань: 1) «неологізми – це слова або мовні звороти, створені для позначення нового предмета, явища чи вираження нового поняття» [3, с. 17] та 2) «неологізми – слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися у мові на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальновживані неологізми) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора» [23, с. 408–409].

Серед лексем-неологізмів, що постійно поповнюють нашу мову, можна виділити декілька їх різновидів, а саме:

– *новотвори* – відомі морфеми виступають у незвичних поєднаннях, утворюючи слова із зовсім новими значеннями: *етнополітика, правоцентристський, деолігархізація, деокупація*;

– *власне неологізми* – слова з рисами абсолютної новизни як форми, так і змісту: *брифінг, коаліція, омбудсмен*;

– *семантичні неологізми* – вже наявна в мові лексема, яка розвиває нове значення: *нормандська четвірка, стратегічна сімка, політичний притулок*;

– *текстові інновації* – пов'язані з усвідомленням соціально-політичних процесів, що відбуваються у світі, але не мають статусу потенційно кодифікованих: *коаліціант, опоблоківці, кнопкодавство*;

– *оказіоналізми* – слова, що утворюються за наявними в мові моделями, але не вживаються в загальновживаному словнику (авторські неологізми): *україноментальність, олігархіада, золотобатонник* [1, с. 14].

Поява та функціонування інноваційної лексики зумовлені історично, оскільки неологізм вважається новим словом лише до того часу, поки він стає загальноприйнятим і починає часто використовуватися значною кількістю мовців. Донедавна такі слова як *блог*, *булінг*, *вебсайт* та ін. були неологізмами, але сьогодні їх активно вживають в офіційно-діловому стилі, фіксують словники, мовці сприймають як загальновживані інтернаціоналізми, тобто набувають статусу загальновживаних.

У своїй праці під поняттям «неологізм» ми розуміємо слова, словосполучення, окремі фразеологізми, що з'явилися на певному етапі розвитку мови (як правило останнє десятиліття) для позначення нових реалій і понять, а також оказіоналізми (індивідуально-авторські інновації), які використовувалися одноразово в мовній практиці певного автора, видання, редакції тощо і не зафіксовані в словниках української мови.

Неологізми, виявлені в періодичних виданнях м. Кам'янця-Подільського, зокрема в газеті «Подолянин», можемо поділити на такі тематичні групи:

1. Лексеми на позначення осіб, явищ і процесів, пов'язаних з подіями в Україні: *Євромайдан*, *євромайданівець*, *автомайдан*, *антимайдан*, *самооборонівці*, *карусель* (метод фальсифікації виборів), *тітушки* (найманці для застосування фізичної сили), *релокація:* «***Як відомо, заклад було релоковано до Кам'янця-Подільського після початку повномасштабного вторгнення***» (https://podolyanin.com.ua/education/69891/); «*Заяви до поліції,* ***тітушки*** *біля міської ТВК, ймовірні спроби запустити «****карусель****», підрахунок результатів при вимкненому світлі, скандали на дільницях, погрози одному з кандидатів у мери, – так проводилися місцеві вибори–2020 у Кам'янці-Подільському та районі*» (https://podolyanin.com.ua/politics/47874/).

У межах цієї лексико-семантичної групи можемо виділи окремо лексеми, які з'явилися (активізувалися) у нашій мові з початком російсько-української та після повномасштабного вторгнення росіян в Україну: *айдарівці*, *АТОшники*, *дрон-безпілотник*, *FPV-камікадзе*, *русня*, *БПЛА, оркостан* тощо, наприклад: «*Пріоритетні напрямки БЗВП – це тактична, вогнева, домедична, інженерна, розвідувальна підготовка, робота із* ***БПЛА***, ***РЕБ****, основи кібербезпеки, а також психологічна допомога*» (https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/73274/); «*Поява* ***безпілотників*** *на полі бою змусила підкорегувати способи маскування позицій, аби захиститися від*

дронів-бомбардувальників *та* ***FPV-камікадзе***» (https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/73274/); «Лише через рік, у рамках обміну «один на один», мене визволили, обмінявши на генерала, який працював на ***русню***» (https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/73186/); «*Під час* ***АТО*** *на сході України підписав контракт (із червня 2016 р. по червень 2019-го). Брав участь безпосередньо в бойових діях у Луганській і Донецькій областях*» (https://podolyanin.com.ua/news/73171/); «*Депутати ухвалили рішення щодо виділення понад 12,5 млн грн на придбання 7 квартир для учасників бойових дій з інвалідністю з-поміж мешканців громади та* ***ВПО***» (https://podolyanin.com.ua/news/73335/); «*А найслабшими санкціями обійшлися у великому тенісі, де для* ***рашистів*** *не вводили жодних обмежень, крім формального позбавлення прапора*» (https://podolyanin.com.ua/sport/64039/); «***Співрозмовниця зазначає, що, в разі поступового повернення спортсменів із «країн 404», дієвим інструментом боротьби проти них може стати саме доказова база, опублікована на сайті tribuna.com***» (https://podolyanin.com.ua/sport/64039/).

2. Номінація людей за родом діяльності та занять: *селебретіс*, *хакер*, *кіберзлочинець*, *піар-менеджер*, *можновладець*: «*Тому для забезпечення потреб сучасного ринку праці кваліфікованими кадрами планується розширити перелік професій бармен,* ***бариста***, ***сушист***, ***піцайола***» (https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/69556/); «***Хакери*** *ламали нам телефони, боти атакують соцмережі…*» (https://podolyanin.com.ua/celebrities/66652/).

3. Слова, що позначають реалії зі сфери торгівлі, промисловості, туризму, банківської справи та обслуговування: *дестинація*, *кешбек, трастовик*, *шопінг:* «***15-тисячні Дунаївці (відомі з 1403 року) мало хто розглядає як туристичну дестинацію. Автомобілі минають їх по об'їзній***» (https://podolyanin.com.ua/history/73160/); «Клієнти зможуть звернутися у відділення банку для написання заяв, для зарахування коштів. І при необхідності зможуть замовити фізичну карту "Національний ***кешбек***"» (https://podolyanin.com.ua/news/73340/); «***І це була підтримка наших олімпійців, збір донатів для ЗСУ, а також змістовне дозвілля для мешканців і гостей перлини Поділля***» (https://podolyanin.com.ua/sport/71881/); «*Для створення майстерні, а це буде «Освітньо-кулінарний* ***хаб****», у нас є дуже класний майданчик – учнівський готельно-туристичний центр на базі нашого навчального закладу (колишнє 15-те училище) на вулиці Героїв Небесної Сотні, 43*» (https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/69556/); «*Ліміти щодо доходів для «****єдинників****»* (тих, хто сплачує єдиний податок – *П.Д.*) *теж поки не змінилися*» (https://podolyanin.com.ua/ekonomika/41562/).

4. Слова, пов'язані з розвитком технологій та науково-технічним прогресом: *селфі*, *Інтернет-банк*, *електронка* (електронна пошта), *ековідео*: «*На перехресті вулиць Шевченка та Соборної комунальники облаштували* ***чокер****, який штучно обмежує ширину проїжджої частини, підвищує оглядовість і змушує водіїв зменшувати швидкість перед пішохідним переходом*» (https://podolyanin.com.ua/news/71551/); «Сподіваюсь, що під час чемпіонату побачимо на ***стрімінгових*** платформах і знайомі обличчя гравців "Поділля"» (https://podolyanin.com.ua/sport/72525/); «*35-річна жителька одного із сіл міської громади познайомилася в* ***соцмережах*** *з іноземцем. Поспілкувавшись деякий час у* ***месенджері****, новий знайомий повідомив жінці, що хоче надіслатиїйподарунки*»(https://podolyanin.com.ua/pravoporiadok/73324/).

5. Номінація понять зі сфери медицини: *батокс*, *канабіс*, *філери*: «У випадку з ***канабісом*** ідеться про роки, тому головне правило введення марихуани в медицину – міра і обмеження» (https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/69694/);

6. Назви, пов'язані зі спортом: «*Утім, зважаючи на різну біомеханіку людей і тварин, такі фізичні вправи загрожують підвищеним ризиком травм та ушкоджень, як-от під час занять* ***паркуром*** *чи* ***скейтбордингом***» (https://podolyanin.com.ua/sport/72493/); «*Будучи присутнім на матчі, відчував сумніви не тільки з приводу того, чи варто очікувати від гри якогось спеціального* ***драйву****, але й просто було під запитанням, чи «пенсіонери-дідугани» взагалі виїдуть на поле*» (https://podolyanin.com.ua/sport/72075/); «*А далі, відповідно до графіка, гра за грою –* ***диск-гольф***, ***кросмінтон***, ***дартс***, ***капстекінг****, «Абалон», «Блокус», «Рубікс Рейс» тощо…*» (https://podolyanin.com.ua/sport/71881/); «*Проте є види спорту, для яких «не все так однозначно». Зокрема, в командних видах під* ***бан*** *потрапили лише клуби і збірні рф та рб*» (https://podolyanin.com.ua/sport/64039/).

7. Номінації державних нововведень: *єВідновлення*, *єДопомога*, наприклад: «*Розгорнуто роботу комісії щодо надання грошової компенсації від держави на відновлення пошкодженого майна через послугу «****єВідновлення****», також розглядається можливість виділення субвенцій з обласного бюджету* » (https://podolyanin.com.ua/news/64496/).

8. Номінації явищ світового значення: *коронавірус*, *ковід* тощо, наприклад: «*Психологи вважають, що причин зацікавлення дітей* ***квадробікою*** *може бути багато: цікавість та дослідження світу, необхідність зняти напругу та тривожність, пошук опори тощо*» (https://podolyanin.com.ua/sport/72493/); «*А також здійснили* ***плогінг*** *(шведський вид дозвілля – поєднання бігу з прибиранням сміття), на дистанції над каньйоном, найнижчою стежиною здоров'я – від Новопланівського мосту до панорами на Руських фільварках, зібравши сміття із рухом "Прибери в горах"*». (https://podolyanin.com.ua/sport/71881/).

9. Окремо слід виокремити новітні фемінітиви, що з'явилися у мові мас-медіа. У пересічних громадян України склалася думка, що використання фемінітивів – слів, що позначають жінок за різноманітними характеристиками, як-от: роль у родині, національність, професія, посада, сфера діяльності тощо, затвердив український правопис 2019 року. Однак це хибна думка. Процитуємо мовний кодекс: «За допомогою суфіксів -к-(-а), -иц-(-я), -ин-(-я), -ес-(-а) та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс -к-(-а), бо він поєднуваний із різними типами основ: *а́вторка*, *диза́йнерка*, *дире́кторка*, *реда́кторка*, *співа́чка*, *студе́нтка*, *фігури́стка* та ін. Суфікс -иц-(-я) приєднуємо до основ на -ник: *верста́льниця*, *набі́рниця*, *пора́дниця* та -ень: *учени́ця*. Суфікс -ин-(-я) сполучаємо з основами на -ець: *кравчи́ня*, *плавчи́ня*, *продавчи́ня* і приголосний: *бойки́ня*, *майстри́ня*, *лемки́ня*. Суфікс -ес-(-а) рідковживаний в українській мові: *дияконе́са*, *патроне́са*, *поете́са*» [УП, с. 39–40]. Але хіба наведені для прикладів слова не існували у нашій мові раніше і не фіксувалися словниками? Існували і фіксувалися лексикографами здавна. В українській мові фемінітиви мають дуже давню історію. Найперші утворились у період так званої праіндоєвропейської єдності: *баба*, *мати*, *вдова*. У літописах, окрім слова *князь* зафіксовано й фемінітив *княгиня.* Назви для позначення жінок є і в староукраїнських пам'ятках XVI–XVIII століть. Спершу це була лише сфера родинного й домашнього побуту. Згодом, коли жінка отримала майнові права, це також відобразилось у писемних пам'ятках. Наведемо приклади фемінітивів у словниках: *видьма*, *колдунья*, *волшебница*, *знахирка*, *босирка*, *чаровниця* (СБН, с. 76), *байстрюкъ – байстрючка* (СМНА, с. 5), *актор – акторка* (СУМБГ I, с. 6), *ученикъ – ученица* (СУіС, с. 1075). Фіксують фемінітиви й словники середини – кінця XX ст. та поч. XXI ст. Серед фемінної лексики, яку ми фіксуємо у мові мас-медіа, є такі, що 1) зафіксовані словниками без будь-яких ремарок і є загальновживаними; 2) зафіксовані з певними ремарками; 3) поки не фіксуються словниками, наприклад: «***Директорка*** *ліцею Наталія Осадчук звернулася із проханням організувати команди, аби спробувати власні сили*» (https://podolyanin.com.ua/education/68100/). *Директорка – розм*. Жін. до директор [СУМ II, с. 282]; «***Вона – захисниця для дитячих розумів і воїнських сердець. Педагогиня, волонтерка, дружина, мама, подруга, наставниця, жінка, яка віддала частину свого життя освіті та допомозі іншим. Це вчителька української мови та літератури Кам'янець-Подільського ліцею Людмила Пристай***» (https://podolyanin.com.ua/education/66580/) ***Захисниця*** – жін. до захисник [СУМ III, с. 379], *наставниця* – жін. до наставник [СУМ V, с. 198]; «*Довелося адаптуватися, стати* ***психологинею****, навчитися підлаштовуватися і розуміти з напівпогляду* (https://podolyanin.com.ua/education/66580/); «*Мій Андрій – історик, до того ж набагато крутіший історик, ніж я* ***філологиня****, і я в цьому впевнена на 100%*» (https://podolyanin.com.ua/education/66580/). Таких слів, як *волонтерка*, *психологиня*, *філологиня*, у тлумачних словниках української мови поки немає. Щоб призвичаїтися до змін, носіям мови теж потрібен час. Українська мова жива й активно розвивається, поповнюючись новотворами. Є багато галузей, у яких працюють більше жінок ніж раніше. І мова шукає ті слова, які би їх називали, наприклад: *дизайнерка*, *науковиця*, *фотографиня* (*фотографка*), *президентка*. Отже, звучить / не звучить, сприймається / не сприймається – питання практики і часу.

В окрему групу можемо виділити новітні фразеологізми, зокрема й трансформовані, які ми фіксуємо в місцевих ЗМІ. У зв'язку з екстралінгвальним фактором російсько-української війни в медійному просторі домінантними стали фразеологізми типу *закидати коктейлями Молотова* (у значенні 'оборонятися'), *купити чорний мішок* ('підготуватися до смерті'), *піти / послати за «русскім» кораблем* ('бути знищеним'), *відправити на концерт Кобзона* ('убити') та ін., наприклад: «*Часто інженерам доводиться виконувати завдання під шквальним обстрілом, ризикуючи життям, однак ніхто не відступає, навпаки, підкидають ще більше «сюрпризів», аби* ***на концерт до кобзона вирушили*** *чимало окупантів*» (https://podolyanin.com.ua/news/61682/); «***Поки «спецоперація» відбувалася успішно, а окупаційні війська мріяли про «Київ за три дні»,***

вони робили «патріотичні» заяви та намагалися бути якомога ближче до путіна» (https://podolyanin.com.ua/sport/64039/). Зауважимо, що неофраземи, тобто такі, які не зафіксовані словниками, можуть стосуватися не лише воєнної тематики: «*Скажемо відверто, що наша героїня не народилася, як кажуть,* ***зі срібною ложечкою в роті****: батьків практично не пам'ятає, в родині дідуся і бабусі жила недовго, після смерті голови сімейства зростала в інтернаті. Ось там її і знайшла чудова людина й тренер Майя Михайлівна Топольницька (нині покійна). Це вона «****підсадила****» дівчинку* ***на баскетбольну «голку»****, а згодом влаштувала до Київського спортінтернату олімпійського резерву*» (https://podolyanin.com.ua/celebrities/73204/); «*Власне нова програма значно збільшила роль колективної підготовки. Бійці працюють у складі малих груп, вчаться діяти злагоджено та ефективно. «****Один у полі не воїн, а разом ми – сила****», – таке гасло звучить під час занять*» (https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/73274/); «***Якщо порівнювати Англію з тією, що була у фіналі минулого Євро, або виходила у півфінал ЧС-2018, то зміни складу видно неозброєним оком***» (https://podolyanin.com.ua/sport/70715/); «***Серед основних вимог до освіти реального часу – безпека навчання. Школа може бути «повний фарш», але без укриття, на випадок тривоги, до неї вхід заборонено***» (https://podolyanin.com.ua/news/71930/); «*Щиро кажучи, був шок. На жаль, 28 березня МОК фактично* ***дав зелене світло*** *на повернення росіян і білорусів у спорт*» (https://podolyanin.com.ua/sport/64039/).

Аналіз фактичного матеріалу дозволив виокремити декілька основних стилістичних функцій неологізмів у текстах газети «Подолянин»:

1. Номінативно-експресивну – автор, називаючи нове поняття, транслює власне ставлення, моделюючи в такий спосіб рецепцію: «***… народ, опираючись на життєві кумедні ситуації, створює і занотовує воєнні анекдоти, народжує дотепні меми***» (https://podolyanin.com.ua/culture/57493/). Дуже популярними в медіа-контенті є різноманітні запозичення з інтернетного простору, де значення нового слова має ще й символічний характер, містить візуалізацію, справляючи відповідне враження на реципієнта.

2. Емотивно-оцінну – адресант за допомогою неологізму передає свої емоції та ставлення до повідомлюваного: *русня*, *орки*, *рашисти*, '*русскій мір*' тощо. Зазначимо, що термін *рашизм* походить від поєднання англійського слова russia («раша») зі словом «фашизм» та віддзеркалює ідеологію путінської росії й небачені звірства, що принесла на нашу землю армія загарбників [7, с. 44]. Лексема *рашизм* активно вживається як у побутому мовленні, так і в засобах масової інформації, зокрема й місцевих мас-медіа, наприклад: «Пізніше у штабі дізналися, що російський БТР залетів, але підірвався на мінах, за ним – ще один. Із техніки висипалися ***рашисти***, і наші дали їм прикурити» (https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/72628/), «***Проте ворога необхідно розуміти. А особливо в часи великої війни. Одним із тих українців, хто намагається віднайти сенс у рашистських головах, є журналіст, директор Українського інституту майбутнього Вадим Денисенко***» (https://podolyanin.com.ua/politics/65047/). Активно побутує в мові ЗМІ й слово *орки.* Таке прізвисько український народ дав російським окупантам, запозичивши слово з книги Дж. Толкіна «Володар перснів». У його розумінні орки – це темні створіння, уособлення зла. Цей варварський народ підкоряється Темному Володарю і становить основу його збройних сил. Їхнє військо підкорювало не силою, а кількістю. Орки мали дуже низький інтелект і не звикли жити в комфорті [7, с. 44]: «*Люди розповіли, що* ***орки*** *брали цивільних у полон, вбивали*» (https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/67279/). Із початком повномасштабного вторгнення активізувалася словосполука "*русскій мір*". На думку українців, "*русскій мір*" не цінує інфраструктуру, культуру, освіту, не визнає кордонів незалежної України, її права на окремішнє існування, він несе лише горе, бідність та руйнування: «*А в сучасній росії 99% населення живуть в реальності «****русского міра****». Просто є легкий варіант навального та важкийм– пригожина чи патрушева* » (https://podolyanin.com.ua/politics/65047/). Емотивно-оцінну функцію виконують різноманітні неологізми-словосполучення, які фактично є перифразами: *токсичний альянс*, *неконтрольована територія*, *сіра зона*, *зона ООС*.

3. Субститивну – заміна доречного в певному контексті й наявного в українській мові слова неологізмом іншомовного походження з метою увиразнення мовлення та впливу на читача: «*Фактично ми є тією бронею, об яку вдрузки розбивається російська пропаганда,* ***фейки*** *та брехливі* ***меседжі***» (https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/68883/). *Меседж* (з англ. message) – повідомлення, завуальоване повідомлення, іронія, звернення, попередження, сигнал, короткий зміст чогось, послання. Термін *меседж* в українському політичному лексиконі доволі новий; *фейк* (з англ. fake) – це подання фактів у спотво-

реному вигляді або подання свідомо неправдивої інформації. Окрім того фейк – це спосіб маніпуляції свідомістю шляхом надання неповної інформації, спотворення контексту, частини інформації з метою підштовхнути аудиторію до дій чи думок, які потрібні маніпулятору.

4. Характерологічну функцію виконують неологізми, які характеризують явища, осіб, сюди ж зараховуємо неологізми прикладкового типу (*кандидат-шоумен*, *військовослужбовці-жінки*, *блогер-неоподатківець* тощо): «***Уже понад місяць, як усі ми гуртом б'ємо москалів, які, немов щури, нахабно лізуть на українську землю, виконуючи найбезглуздіший наказ свого психічнохворого головнокомандувача-карлика***» (https://podolyanin.com.ua/culture/57493/).

5. Інтегративну, коли неологізм є питомою складовою контексту, інтегрує цей контекст у семантичну єдність, належить до безеквівалентної лексики і може бути замінений лише описово: «*На створення* ***стартапу*** *Ірину наштовхнула сумна історія. Взимку вона врятувала маленьке цуценя, яке мало не загинуло від холоду…*» (https://podolyanin.com.ua/culture/11553/). *Стартап* (англ. startup) – новий комерційний проєкт. «*Ще один спосіб – обприскати дерева настоями часнику, цитрусових, хвої. Головний недолік цього* ***лайфхака*** *– він діятиме до першого сильного дощу*» (https://podolyanin.com.ua/porady/70469/). *Лайфхак* (від англ. lifehacking) – корисна порада.

6. Соціально-комунікативну, у якій неологічна лексика є способом комунікації з певною соціальною групою людей або ж наявна екстраполяція нових слів певної соціальної групи на широкий загал. Так, наприклад, деякі військові професіоналізми стали нормою в сучасних українських ЗМІ, зокрема й у газеті «Подолянин»: *зеленка*, *оборонка*, *передок*, *дашка* (кулемет ДШК): «*Там узагалі трохи проблематично було з наступом. Бо Херсонська область – степ, і «****зеленка****» там лише по периметру полів. Але ж то заміноване поле треба було якось пройти*» (https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/67279/).

Висновки. Лексичні інновації активно увійшли в наше життя: в побут, інформаційний простір, літературу. Неологічна лексика та фразеологія стали об'єктом фіксації та вивчення у нашій країні, видають спеціальні словники, які відбивають зміни в лексичному складі національної мови. Для вивчення таких змін дослідники переважно використовують тексти ЗМІ.

Однією з основних сфер, у яких можна спостерігати лексичні новотвори, є газетні тексти. У періодиці м. Кам'янця-Подільського, зокрема в газеті «Подолянин», трапляються такі семантичні групи лексичних інновацій: 1) номінації, що мають безпосередній стосунок до російсько-української війни; 2) назви людей за родом діяльності та занять; 3) слова на позначення реалій зі сфери торгівлі, промисловості та обслуговування; 4) лексеми, пов'язані з розвитком технологій та науково-технічним прогресом; 5) назви понять зі сфери медицини; 6) номінації на позначення державних нововведень; 7) назви явищ світового значення та ін. Вони відіграють важливу роль в описі подій, що відбуваються в соціумі, віддзеркалюють сучасні потреби суспільства, нові факти життя, ідеї, тренди, концепції.

Поява в сучасній українській мові значної кількості лексичних та фразеологічних новотворів – цілком закономірне явище. Будь-який семантичний неологізм, як і неологізм узагалі, на момент свого виникнення є оказіональним, продуктом індивідуально-авторської мовотворчості, що з'явився в умовах конкретної ситуації. Подальша доля неологізму залежить від прийняття / неприйняття його носіями мови. Сфера сучасних українських періодичних видань засвідчує: мова живе, еволюціонує, і завдання небайдужих до її долі журналістів дбати, щоб мова залишалася собою – зберігала свої генетико-типологічні риси.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

ЗМІ – засоби масової інформації

СБН – Білецький-Носенко П. П. Словник української мови; підгот. до вид. В. В. Німчук; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1966. 421 с.

СМНА – Афанасьєв-Чужбинський А. Словарь малорусскаго нарѣчія, составленный А. Афанасьевымъ-Чужбинским. *Известия Академии наук по отделению русского языка и словесности*. Санкт-Петербург, 1855. Т. IV. С. 1–176.

СУіС – Словарь Росийсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманецъ і А. Спілка. Додадок до «Зорі» 1893 року. Берлін, 1924.

СУМ – Словник української мови / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.

СУМБГ – Словарь української мови [упорядкував з додатками власного матеріалу Борис Грінченко]: у 4-х т. Київ, 1907–1909.

УП – Український правопис. Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво "Наукова думка" НАН України, 2019. 391 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вакулович Л. Л. Особливості функціонування неологізмів в умовах євроінтеграції. *Вчені записки ТНУ імені Вернадського. Серія: Філософія, журналістика.* Київ, 2022. Т. 33 (72). № 5. Ч. 1. С 13–18.

2. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика.* Київ, 2022 2 (32). С. 3–13.

3. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

4. Івановський В. В. Телерадіопростір України: проблеми та перспективи на шляху до інформаційного суспільства. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка.* Житомир, 2007. Вип. 31. С.16–20

5. Карпіловська Є. А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи: регулятори системної рівноваги. *Мовознавство*. 2008. № 2–3. С. 148–158.

6. Клименко Н. Новотворення чи мавпування? *Урок української*. 2004. № 10. С. 23–25.

7. Коваленко Б. Вторинна номінація як засіб створення образу ворога (на матеріалі онлайн-ресурсу). *Філологічний часопис*. Умань, 2024. Вип. 2 (24). С. 36–49.

8. Коваленко Б. О. Стилістично-знижена лексика в мові сучасної української публіцистики: автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2003. 19 с.

9. Коваленко Б. О. Стилістично-знижена лексика в мові сучасної української публіцистики: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2010. 160 с.

10. Колоїз Ж. Основні підходи до визначення лінгвістичного статусу неологізму. *Філологічні студії*. 2008. Вип. 1. С. 27–35.

11.Коломієць В. Т. Словотвір неологізмів у слов'янських мовах. *Мовознавство*. 1973. №2. С. 3–19.

12. Кондратенко Н. В. Неологізми в сучасному українському політичному дискурсі: семантико-словотвірний аспект. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. *Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2014. Вип. 37. С. 151–156.

13. Костусяк Н. М. Динаміка запозичених лексем із першою частиною відео в медіатекстах XXI ст.: семантика та проблема кодифікації. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: філологія. Соціальні комунікації. 2020. Т. 31 (70). №2. Ч. 1. 2020. С. 18–25.

14. Левченко Т. М., Чубань Т. В., Шинкар Т. С. Лексичні інновації в мові українських ЗМІ. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 35(74) № 2. Ч. 1. 2024. С. 39–45.

15. Лексика українських масмедіа: монографія / за ред. Марини Навальної. Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2019. 188 с.

16. Навальна М. І. Динаміка лексикону української періодики початку XXI ст. : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.

17. Сизонов Д. Ю. Медійна фразеологія в інформаційному просторі сучасної України: лінгвостилістичний та комунікативно-функціональний ресурс: дис. … доктора філол. наук : 10.02.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2024. 439 с.

18. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.

19. Стишов О. А. Відфраземні деривати-неологізми в сучасній українській мові. *Мовознавство*. 1990. №2. С. 3–11.

20. Стишов О. А. Жаргонні фразеологізми в масмедійному дискурсі XXI сторіччя. *Лінгвістика.* Полтава: ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2024. №1 (49). С. 64–72.

21. Стишов О. А. Неосеманти в сучасному украньскомовному інтернет-дискурсі. *Studia linguistica*. 2022. Вип. 21. С. 41–56.

22. Стишов О. А. Розвиток лексики української мови в XXI сторіччі. Лінгвістичні студії. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. Вип. 47. С. 114–125.

23. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зеблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2004. 752 с.

24. Шевченко Л. І. Медіалінгвістика в сучасній Україні: аналіз ситуації. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2013. Вип. 26. С.3–12.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2’36
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.8

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНО-ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ: ДІЄСЛОВО

FORMATION OF HISTORICAL AND GRAMMATICAL COMPETENCE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS-PHILOLOGISTS: VERB

Купчинська З.О.,
orcid.org/0000-0003-0000-0345
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови імені професора Івана Ковалика
Львівського національного університеті імені Івана Франка

У статті йдеться про роль історичної граматики, зокрема морфології, в підготовці майбутніх учителів-філологів. Формування історично-граматичної компетентності як складової професійної підготовки майбутніх учителів-словесників має велике значення у підготовці студентів філологічних факультетів. Студіювання історичної граматики в системі філологічної підготовки має не лише практичне, а й теоретичне і загальноосвітнє значення. ***Актуальність*** цієї розвідки полягає саме в цьому. **Метою статті** є аналіз історичних морфологічних процесів, які репрезентовані в сучасній українській мові та вивчаються в закладах загальної середньої освіти, а також формування у здобувачів освіти як майбутніх фахівців професійно зорієнтованих умінь і навичок. Щоб досягти мети, визначено такі **завдання**: 1) вйокремити з Модельної навчальної програми «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (Голуб Н.Б., Горошкіна О.М.) та Модельної навчальної програми «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лаврінчук В.П., Плівачук К.В., Попова Т.Д.) ті теми з морфології, які вимагають від учителя-словесника діахронного, поглибленого розуміння морфологічних явищ чи їхніх наслідків; 2) проаналізувати ті проблемні питання, які вчитель мав би актуалізувати, готуючись до відповідних уроків на теми морфології, зокрема дієслова; 3) провести історичні коментарі для опанування сучасної української літературної морфологічної системи, зокрема таких тем: Дієслово: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Форми дієслова. Інфінітив. Вид дієслів. Особові форми дієслова. Безособові дієслова. Часи дієслів. Атематичні дієслова. Дієслова І та ІІ дієвідмін. Спосіб дієслів. ***У результаті*** розвідки було актуалізовано проблему підготовки майбутніх вчителів-словесників, які зобов’язані пізнати взаємозв’язок мовних явищ, закономірності їх походження і розвитку. Вивчення історичної морфології української мови дає можливість майбутньому вчителеві набути системності у знаннях, цілісно усвідомити закони внутрішнього розвитку мови, що сформували систему сучасної української мови. В статті представлено рекомендації щодо інтерпретації історичних фонетичних процесів і явищ української мови відповідно до сучасних навчальних програм.

Ключові слова: історична граматика, дієслово, граматичні категорії, учитель-філолог, система сучасної української мови, навчальна програма.

The article deals with the role of historical grammar, in particular morphology, in the training of future teachers of philology. The formation of historical grammar competence as a component of the professional training of future language teachers is of great importance in the training of students of philological faculties. The study of historical grammar in the system of philological training has not only practical, but also theoretical and general educational significance. The relevance of this study is precisely this. The purpose of the article is to analyse the historical morphological processes represented in the modern Ukrainian language and studied in general secondary education institutions, as well as to form professionally oriented skills in students as future specialists. To achieve this goal, the following tasks were identified: 1) to separate from the Model Curriculum "Ukrainian Language. Grades 7–9‘ for general secondary education institutions (Holub N.B., Horoshkina O.M.) and the Model Curriculum ’Ukrainian Language. Grades 7–9" for general secondary education institutions (Zabolotnyi O. V., Zabolotnyi V. V., Lavrynchuk V. P., Plivachuk K. V., Popova T. D.) those topics in morphology that require a language teacher to have a diachronic, in-depth understanding of morphological phenomena or their consequences; 2) analyse the problematic issues that a teacher should pay attention to when preparing for relevant lessons in morphology, in particular verbs; 3) to make historical comments for mastering the modern Ukrainian literary morphological system, in particular the following topics: Verb: general meaning, morphological features, syntactic role. Verb forms. The infinitive. Types of verbs. Personal forms of the verb. Impersonal verbs. Verb tenses. Athematic verbs. Verbs of the first and second conjugations. Verb conjugation. The study has highlighted the problem of training future language teachers who are obliged to master the interconnection of linguistic phenomena, the laws of their origin and development. The study of the historical morphology of the Ukrainian language enables the future teacher to acquire systematic knowledge, to comprehensively understand the laws of internal linguistic development that have formed the system of the modern Ukrainian language. The article provides recommendations for the interpretation of historical phonetic processes and phenomena of the Ukrainian language in accordance with modern curricula.

Key words: historical grammar, verb, grammatical categories, teacher-philologist, system of the modern Ukrainian language, curriculum.

Постановка проблеми. Сьогодення вимагає від гуманітарної освіти динамічного вкорінення в європейський простір шляхом підготовки майбутніх учителів-словесників, які уможливлять зміцнення інтелектуального та духовного потенціалу української нації. Вища школа повинна готувати фахівців, що вміють і знають, як творчо розв'язувати проблеми професійного й особистісного характеру, сучасний вчитель має бути компетентним у застосовуванні теоретичних знань в практичній діяльності. Відомі законодавчі й нормативні документи (Загальноєвропейські рекомендації з питань мовної освіти, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція мовної освіти в Україні тощо) акцентують увагу на практичному аспект навчання української мови.

Основи формування історично-граматичної компетентності майбутніх учителів української мови репрезентовано в працях українських мовознавців: С.П. Бевзенко, Д.Г. Гринчишин, А.П. Грищенко, Т.Б. Лукінова, В.В. Німчук, В.М. Русанівський, С.П. Самійленко та інші.

Для вйшколу майбутніх учителів-словесників особливо важливим є сформувати граматичну компетентність як один із визначальних компонентів фахової підготовки. Граматика посідає першорядне місце не лише в шкільному курсі української мови, а й у філологічній підготовці студентів, бо саме вона є тим фундаментом, на якому формується предметна компетентність та мовна особистість майбутнього вчителя. Щоб сформувати граматичну компетентність, потрібно розуміти, що вона містить щонайменше три компоненти: 1) граматичні знання – це засвоєння теорії про граматичні поняття, їхні категорійні ознаки, класифікації, особливості функціонування, літературні норми; 2) граматичні уміння і навички – це індивідуальне користування морфолого-синтаксичними ресурсами в усному й писемному мовлення з урахуванням граматичного ладу мови; 3) граматичну усвідомленість – це розуміння ефективності використання відповідних конструктів у власному мовлення, чуття граматичної корекції, прагнення до самовдосконалення та саморозвитку (див. детальніше: [16, с. 111–112]). Що ж стосується історичної граматики, то вища школа має дати знання майбутнім фахівцям щодо мови, яка розвивалася в діахронії. Студенти повинні навчитися розуміти процеси формування граматичної будови мови, її граматичних категорій, вміти пояснити всі сучасні процеси та явища крізь призму історичного розвитку мови.

Аналіз досліджень. Пояснювальна записка до Модельної навчальної програми «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) [1] декларує думку про те, що програма базується на принципах, серед яких є найголовніший: системність і логічна послідовність. Зазначу, що не лише програма повинна опиратися на мовну систему і взаємозв'язок компонентів цієї системи, але й виклад мовного матеріалу має відповідати логічній послідовності й взаємозв'язку в процесі навчання. Через це історично-граматичні явища, які відбувалися впродовж тривалого часу, потрібно так чи так віддзеркалювати в навчальному процесі, щоб учні найперше усвідомлювали глибоку історію нашої мови, розуміли, що без посутніх причин нема змін, усе взаємозв'язано й взаємообумовлено. [12, с. 94–95]. Про важливість викладання дисциплін історичного циклу для майбутніх вчителів-словесників добре розуміли корифеї української лінгвістики М. А. Жовтобрюх, С. П. Самійленко [5], М. А. Жовтобрюх, А. П. Грищенко [4], Ф. П. Медведєв, І. І. Слинько [15], Гринчишин Д.Г. [2], про це пишуть і сучасні історики мови, зокрема О.І. Крижанівська неодноразово актуалізує проблему викладання історичної граматики для майбутніх вчителів-словесників [9, с. 141–147; 10, с. 19–23], Ж.В. Колоїз [8, с. 239–250], З.О. Купчинська [12, с. 94–100; 13; 14, с. 302–313; 11, с. 277–287].

Метою статті є аналіз історичних морфологічних процесів, які репрезентовані в сучасній українській мові та вивчаються в закладах загальної середньої освіти, а також формування у здобувачів освіти як майбутніх фахівців професійно зорієнтованих умінь і навичок. Щоб досягти мети, визначено такі **завдання**: 1) вйокремити з Модельної навчальної програми «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.) [1] та Модельної навчальної програми «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лаврінчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.) [6] ті теми з морфології, які вимагають від учителя-словесника діахронного, поглибленого розуміння морфологічних явищ чи їхніх наслідків; 2) проаналізувати ті проблемні («затемнені») питання, які вчитель мав би актуалізувати, готуючись до відповідних уроків на теми морфології, зокрема дієслова; 3) провести історичні коментарі для опанування сучасної української літературної морфологічної системи, зокрема таких тем: Дієслово: загальне значення, морфологічні

ознаки, синтаксична роль. Форми дієслова: неозначена форма (інфінітив), особова форма, дієприкметник, дієприслівник, форми на -но, -то (загальне ознайомлення). Неозначена форма дієслова (інфінітив). Вид дієслів (доконаний, недоконаний). Особові форми дієслова. Безособові дієслова. Теперішній час дієслів (змінювання за особами та числами). Минулий час дієслів (змінювання за родами та числами). Майбутній час дієслів (форми майбутнього часу; змінювання за особами та числами). Особливості відмінювання дієслів дати, їсти, бути та дієслів з основою на -вісти (відповісти). Дієслова І та ІІ дієвідмін. Спосіб дієслів (дійсний, умовний, наказовий). Творення дієслів умовного й наказового способів. **Методи та методика дослідження.** У розвідці використані порівняльно-історичний та описовий методи. Застосовано й методи аналізу та систематизації. Методика дослідження ґрунтується на діахронії морфологічних явищ та логічній послідовності й взаємозв'язку в процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. Для висвітлення теми «Дієслово: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль» учителеві обов'язково потрібно актуалізувати перш за все для себе основні (загальні) поняття, пов'язані з дієсловом, зокрема, те, що до дієслівної системи староукраїнської мови належали: 1) власне дієслова, що виражали дію або стан предмета і відмінювалися за особами; 2) слова, що мали іменні форми (інфінітив, супін, дієприкметники). Пізніше утворилися дієприслівники і безособові форми на -но, -то, які також належать до системи дієслова. В староукраїнській мові були такі дієслівні форми: а) *особові*: форми дійсного, умовного і наказового способів; б) *неособові*: інфінітив, супін, дієприкметник. За структурою особові дієслівні форми староукраїнської мови поділяються на *прості*: деякі особові форми дійсного способу (теперішній час, аорист, імперфект, форми майбутнього часу доконаного виду) та форми наказового способу; *складні*: інші особові форми дійсного способу (перфект і плюсквамперфект, майбутній час недоконаного і доконаного виду) та особові форми умовного способу [13, с. 92–93]. Ці знання учитель може застосувати і для реалізації теми «Форми дієслова: неозначена форма (інфінітив), особова форма, дієприкметник, дієприслівник, форми на -но, -то (загальне ознайомлення)», бо це загальна інформація, яка здатна структурувати знання про цю частину мови.

Тема «Неозначена форма дієслова (інфінітив)» потребує актуалізації глибоких знань і розуміння інфінітива і супіна, які історично-граматично дуже близькі. Саме ці дві дієслівні форми належали до іменних (відмінкових). За походженням інфінітив є скам'янілою формою давального відмінка однини іменника на *-ĭ. Виражаючи назву дії, інфінітив був близьким до іменників, хоч і не відмінювався як іменник. Інфінітив, як і супін, не набув особових дієслівних форм і залишився невідмінюваною формою дієслова, що має значення неокресленої в часі й особі дії. У спільнослов'янській мові він закінчувався на -ти. Паралельно виникла нова інфінітивна форма на -чи. Приголосний [ч] утворився із звукосполучень [кт'] і [гт'] перед голосним переднього ряду [і] (текті – течи, моґті –мочи). Отже, інфінітиви на -ти і -чи однакового походження.

Близькою за морфологічною будовою до інфінітивів є відмінкова форма дієслова – супін. За походженням це давня скам'яніла форма знахідного відмінка віддієслівних імен з основою *-ŭ. Супін виражав рух і вказував на мету, намір руху, наприклад: иду (дієслово руху) ловитъ (супін, вказівка на мету руху) рыбъ. У слов'янських мовах супіни утворювалися від дієслів недоконаного виду за допомогою суфікса -тъ. Супін починає занепадати вже в XI ст. Про це свідчить заміна його інфінітивом [13, с.108].

Розуміння граматичної категорії *виду* (значення завершеності чи незавершеності дії в спільнослов'янській і частково староукраїнській мові виражалось чергуванням кореневих голосних у дієсловах і словотворчими дієслівними суфіксами. З цим пов'язана і система часових дієслівних форм староукраїнської мови. Проте завдяки тому, що дієслівні префікси, які спочатку вказували лише напрям дії, почали набувати абстрактного значення, для вираження дії, обмеженої в часі, визначилося розрізнення видів дії – доконаного і недоконаного) важливе для реалізації теми «Вид дієслів (доконаний, недоконаний)». Особливо актуальним є розуміння зв'язку категорії часу та виду.

Теми «Особові форми дієслова. Безособові дієслова» пов'язані із розумінням граматичної категорії *особи* (відношення дії до особи виражались у формах першої, другої і третьої особи однини, множини і двоїни) та частково *числа* (однина, множина, двоїна). Категорія особи є тим граматичним центром, який підпорядковує собі інші граматичні категорії особових дієслів – часу, способу і стану. О.О. Потебня зауважував, що в поняття про дієслово неодмінно входить стосунок до особи, якою б не була ця остання: відомою чи ні, справжньою чи фіктивною. Зміст категорії особи полягає у визначенні того, кому

належить виражена в часі, способі і стані ознака: мовцеві, об'єктові звернення мовця чи особі (або предмету), що не бере участі в акті комунікації [7, с. 284].

Граматична категорія часу (співвідносність дії і стану з моментом мовлення, передавалась у формах минулого, теперішнього й майбутнього часу) пов'язана з відповідними темами Модельної навчальної програми «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти: Теперішній час дієслів (змінювання за особами та числами). Минулий час дієслів (змінювання за родами та числами). Майбутній час дієслів (форми майбутнього часу; змінювання за особами та числами).

Якщо з формами теперішнього часу дієслів усе головно зрозуміло, бо вони фактично без змін (хіба що фонетичні) перейшли в сучасну українську мову, то для вираження минулого часу в староукраїнській мові вживалися успадковані з спільнослов'янської мови чотири форми дієслів: дві форми були простими (аорист, імперфект) і дві – складними (перфект, плюсквамперфект). Звичайно, учням закладів загальної середньої освіти нема потреби навіть згадувати кількість форм минулого часу, але вчитель зобов'язаний розуміти глибинні процеси, що відбулися з граматичною категорією часу. Нагадаємо основні характеристики форм минулого часу.

Аорист – це проста форма минулого часу, яка вживалася тоді, коли йшлося про минулу дію, що мислилася як єдиний, повністю завершений в минулому акт. Аорист означав одиничну дію, повністю віднесену в минуле. Іноді вважають, що в пам'ятках XIII–XIV ст. формами аориста позначалася взагалі дія, що відбувалася в минулому. У спільнослов'янській і старослов'нській мовах розрізняли два види аориста: простий і складний. У староукраїнській мові був лише складний аорист. Поодинокі випадки вживання простого аориста в наших найдавніших пам'ятках пояснюються старослов'янським впливом. Складний аорист творився за допомогою суфікса -с-. Тому цей аорист називають *сигматичним* (від назви грецької букви сигма – ς, яка була суфіксом при творенні грецького аориста). За допомогою суфікса -с- утворювалися всі особові форми аориста.

Імперфект позначав минулу не обмежену в часі довготривалу або повторювану дію. Форми імперфекта в староукраїнській мові утворювалися переважно від дієслів недоконаного виду.

Перфект називав таку дію в минулому, наслідки якої тривають і в момент мовлення. Перфект почав заміняти аорист та імперфект після їх занепаду. Він узяв на себе функції цих двох часів, зберігаючи і свої. Перфект виявився історично перспективним, від нього утворилися сучасні форми минулого часу. Перфект став універсальною формою вираження минулої дії і замінив усі інші форми минулого часу дієслова, які виражали дію, що відбувалася до моменту мовлення.

Форми перфекта утворювалися поєднанням особових форм допоміжного дієслова бути в теперішньому часі та родових форм активного дієприкметника на -лъ, -ла, -ло минулого часу:

Перфект поступово зазнав змін: у ньому відбулося опускання допоміжного дієслова. Від давніх перфектних форм збереглися активні дієприкметники минулого часу, які змінюються за родами і за числами. Таким був шлях творення сучасних форм минулого часу: із складеної (аналітичної) форми минулого часу утворилася проста форма.

Плюсквамперфект означав минулу дію, яка передувала дії, що теж відбувалася в минулому. У староукраїнській мові були відомі дві форми плюсквамперфекта. Перша (давніша) форма складалася з нечленного активного дієприкметника минулого часу на -лъ, -ла, -ло і особових форм імперфекта від дієслова бути. Ці старі форми дуже рано занепали. У староукраїнській мові поширювалися пізніші форми плюсквамперфекта, що складались із дієприкметника на -лъ, -ла, -ло і перфекта від дієслова быти (див. детальніше: [13, с. 96–99]).

Щодо форм майбутнього часу, то у староукраїнській мові для вираження майбутнього часу використовувалося чотири форми:

1) *проста (синтетична*), яка творилася шляхом префіксації форм теперішнього часу. Після того як префікси стали засобом видового розрізнення дієслів серед дієслівних форм з основами теперішнього часу, виділяються префіксальні дієслова, що набувають значення доконаного виду: пишу – напишу. Ці форми збереглися в сучасній українській мові;

2) *перша складена* форма (аналітична), що була найбільш поширеною: начьну читати; вона складалася з особових форм допоміжного дієслова (начьну, хочу, стану) та інфінітива відмінюваного дієслова. Інфінітив називав дію, а допоміжне дієслово вказувало на майбутній час і особу виконавця дії. Сучасна українська мова ці форми використовує для вираження складеного дієслівного присудка.

3) *друга складена* форма (аналітична): читати иму; вона складалася з інфінітива і особових форм теперішнього часу допоміжного дієслова яти (сучасне йняти):

Ця форма активно вживалася в пам'ятках української мови різного часу, причому допоміжне дієслово могло вживатися як і перед інфінітивом, так і після нього, наприклад: иму писати – писати иму. З часом відбувається злиття допоміжного дієслова в постпозиції з інфінітивом. Лексикалізовані форми набувають значного поширення і стають одним із специфічних для української мови засобом вираження майбутньої дії: писати иму → писати + иму → писатииму → писатиму.

4) *третя складена* форма (аналітична): буду читалъ. Вона складалася з дієприкметників минулого часу на -лъ, -ла, -ло і особових форм дієслова быти.

У пізніший період актуалізувалася складена форма майбутнього часу, до якої входив інфінітив основного дієслова і особові форми допоміжного дієслова *бути*. Цей спосіб став основним у реалізації значення майбутньої дії (див. детальніше: [13, с. 100–101]).

Граматична категорія *способу* (відношення дії чи стану до об'єктивної дійсності виражалось у формах дійсного, умовного і наказового способів) староукраїнського періоду з незначними змінами трансформувалася в українську мову нового періоду. Це головно стосується дійсного способу, якому були характерні особові форми та категорія часу. Усе це сучасна мова успадкувала.

Умовний спосіб утворювався поєднанням активного нечленного дієприкметника минулого часу на -лъ, -ла, -ло і особових форм аориста допоміжного дієслова *бути.* У староукраїнські мові поступово втрачалося узгодження форм аориста в особі і числі з дієприкметником, що було спричинено тим, що нечленний активний дієприкметник на -лъ, -ла, -ло починав уживатися як самостійна форма минулого часу, а аорист як один із різновидів минулого часу поступово занепадав і зникав як один із різновидів минулого часу. Втративши здатність узгоджуватися, допоміжне дієслово у формі 2–3 особи однини зберігалося для всіх осіб і чисел, перетворилося в частку і стало носієм семантики умовності. У такий спосіб з форми аориста утворилася сучасна частка умовного способу *би(б)*.

Дієсловом наказового способу передавали наказ, прохання, заклик до дії. Парадигма форм наказового способу дієслів неповна: простих форм 1 особи однини і 3 особи множини та двоїни в праслов'янській мові не було, хоча існує припущення, що ці форми теж могли вживатися. Староукраїнська мова успадкувала таку неповну парадигму простих форм.

Актуалізація основних знань щодо категорії способу дасть можливість учителеві більш усвідомлено представити учням такі теми: Спосіб дієслів (дійсний, умовний, наказовий). Творення дієслів умовного й наказового способів (див. детальніше: [13, с. 102–103]).

Тема поділу дієслів на дві дієвідміни та відмінювання атематичних дієслів в сучасній українській мові (Дієслова I та II дієвідмін. Особливості відмінювання дієслів дати, їсти, бути та дієслів з основою на -вісти (відповісти)) безпосередньо пов'язана з розподілом дієслів за основами. Відомо, що у дієсловах староукраїнської мови розрізняють дві основи: 1) основу теперішнього часу, яка виступає у формах теперішнього часу і наказового способу, 2) основу інфінітива, яка виступає у формах інфінітива, минулого часу і супіна.

У спільнослов'янській мові було чотири вихідні тематичні суфікси теперішнього часу, яким відповідали шість тематичних суфіксів основи інфінітива. Оскільки суфікси кожної основи теперішнього часу і відповідно інфінітива є двома варіантами єдиних інваріантів суфіксів дієслівних основ, то це, природно, слід брати до уваги при класифікації дієслів. Треба зважати також на те, що тому самому суфіксові основи теперішнього часу може відповідати два й більше суфіксів основи інфінітива, і навпаки [7, с. 236].

Щоб виокремити основу теперішнього часу, потрібно від форми 2 особи однини теперішнього або простого майбутнього часу відкинути закінчення -ши (-шь). Залежно від кінцевих суфіксів основи теперішнього часу поділяються на п'ять класів:

I клас – дієслова з основою на е/о: нєс-є-тє, нєс-уть;

II клас – дієслова з основою на не/но: съх-нє-тє, съх-нуть;

III клас – дієслова з основою на йе/йо: зна-ю-тє, зна-ють;

IV клас – дієслова з основою на и: нос-и-тє, нос-ѧть;

V клас – дієслова без суфіксів (атематичні): єс-тє, да-с-тє, ѣс-тє, вѣс-тє.

Від основ теперішнього часу утворилися такі дієслівні форми:

1. Особові: а) теперішнього часу, б) наказового способу.

2. Іменні (відмінкові): а) активні дієприкметники теперішнього часу; б) пасивні дієприкметники теперішнього часу.

Перші три класи відповідають сучасній I дієвідміні, четвертий – II дієвідміні. До п'ятого класу належать архаїчні дієслова. Звичайно,

в розподілі на дієвідміни є чимало винятків, але вони переважно стосуються запозичених дієслів. Загально витримується правило: до першої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: -у (-ю), -еш (-єш), -е (-є), -емо (-ємо), -ете (-єте),-уть (-ють). До другої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: -у (-ю), -иш (-їш), -ить (-їть), -имо (-їмо), -ите (-їте), -ать (-ять) [17, с. 146].

Щодо основ інфінітива, то їх можна визначити, якщо від неозначеної форми відкинути суфікс -ти.

За характером кінцевого суфікса інфінітивні основи поділяються на 6 класів:

І клас – безсуфіксні дієслова з кореневим голосним або приголосним: зна-ти, плет + ти;

ІІ клас – дієслова з суфіксом -ну- (< -но-): съхну-ти, доу-ну-ти;

ІІІ клас – дієслова з суфіксами -ѣ- (сѣд-ѣ-ти, вид-ѣ-ти), -а-, -ѧ- < ѣ (бѣж-а-ти, крич-а-ти, сто-я-ти);

ІV клас – дієслова з суфіксом -и-: вод-и-ти, нос-и-ти;

V клас – дієслова з суфіксом -а-: пис-а-ти, дѣл-а-ти;

VI клас – дієслова з суфіксами -ова-, -єва-: коуп-ова-ти, врач-єва-ти.

Що ж до особливостей відмінювання дієслів дати, їсти, бути та дієслів з основою на -вісти, то їхня парадигма відрізняється від дієвідмінювання першої і другої дієвідмін (тому вони й стоять поза дієвідмінами!), тому що особові закінчення в них приєднувалися безпосереньо до кореня [3, с. 200].

Щодо історично-граматичних коментарів дієприкметника та дієприслівника як особливих дієслівних форм, то ця тема вимагає окремої розвідки.

Висновки. Формування історично-граматичної компетентності як складової професійної підготовки майбутніх учителів-словесників має велике значення у підготовці студентів філологічних факультетів, бо вони повинні розуміти взаємозв'язок мовних явищ, граматичних категорій, закономірності їх походження і розвитку, бо ці знання допоможуть у їхній професійній діяльності, адже дати учням докладне розуміння мови, виробити навички і вміння застосовувати ці знання на практиці – основне завдання вчителя-філолога. Вивчення історичної граматики, зокрема історичної морфології, в системі філологічної освіти має не лише практичне, а й теоретичне і загальноосвітнє значення.

Стійкі знання з історичної морфології української мови уможливлюють майбутньому вчителеві опанувати системність у знаннях, цілісно усвідомити ті праіндоєвропейські, загальнослов'янські і староукраїнські закони внутрішнього розвитку мови, що сформували граматичну систему сучасної української мови.

Вѝокремлено з Модельних навчальних програм теми з історичної морфології, зокрема дієслова. Ці теми зобов'язують учителя-словесника до діахронного, поглибленого розуміння історичних морфологічних явищ, що трансформувалися в сучасну мову. Проведено історичні коментарі для опанування української граматичної системи в межах таких тем: Дієслово: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Форми дієслова: неозначена форма (інфінітив), особова форма, дієприкметник, дієприслівник, форми на -но, -то (загальне ознайомлення). Неозначена форма дієслова (інфінітив). Вид дієслів (доконаний, недоконаний). Особові форми дієслова. Безособові дієслова. Теперішній час дієслів (змінювання за особами та числами). Минулий час дієслів (змінювання за родами та числами). Майбутній час дієслів (форми майбутнього часу; змінювання за особами та числами). Особливості відмінювання дієслів дати, їсти, бути та дієслів з основою на -вісти (відповісти). Дієслова І та ІІ дієвідмін. Спосіб дієслів (дійсний, умовний, наказовий).

Щодо перспектив, то варто було б продовжити низку статей, у яких доцільно проаналізувати усі іменні частини мови, особливі форми дієслів (дієприкметник і дієприслівник), службові частини мови, прислівник тощо. Це сприяло б більш усвідомленому розумінню морфологічної системи сучасної української мови, а вчителеві допомогло б у підготовці навчального матеріалу в закладах загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року). https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/ukrains-ka-mova/

2. Гринчишин Д.Г. Програма з історичної граматики української мови для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 9 с.

3. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматика української мови. Підручник. Київ: Вища школа, 1980. 320 с.

4. Жовтобрюх М. А., Грищенко А. П. Історична граматика української мови для студентів спеціальності 2102 «Українська мова і література». Київ : Міжвузівське поліграфічне підприємство, 1984. 16 с.

5. Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П. Історична граматика української мови: програма педагогічних інститутів. Київ : Вища школа, 1977. 19 с.

6. Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Плівачук К.В., Попова Т.Д. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/ukrains-ka-mova/

7. Історія української мови. Морфологія. Київ: Наукова думка, 1978. 540 с.

8. Колоїз Ж.В. Роль «Історичної граматики української мови» в підготовці вчителя-словесника. Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Кривий Ріг: КДПУ, 2010. Вип. 5. С. 239–250.

9. Крижанівська Ольга. Бути чи не бути історичним мовним дисциплінам у навчальних планах підготовки вчителів-україністів. Наукові записки. Серія філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2023. Вип. 207. С. 141–147.

10. Крижанівська Ольга. Формування лінгвістичного мислення на заняттях з історії української мови. Наукові записки. Серія філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. Вип. 22. С. 19–23.

11.Купчинська З. Історична морфологія на допомогу вчителеві-філологу: іменник. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Вип.19. Львів, 2025. С. 277–287.

12. Купчинська З. Історична фонетика на допомогу вчителеві-філологу. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* 2024. Вип. 2 (52). С. 94–100.

13. Купчинська Зоряна, Пілецький Володимир. Історична граматика української мови. Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2024. 177 с.

14. Купчинська Зоряна. Про деякі історично-фонетичні зміни в системі української топонімії. Збірник «До джерел». Львів – Київ, 2004. С. 302–313.

15. Медведєв Ф. П., Слинько І. І. Програма з історичної граматики української мови. Київ: УМК ВО, 1990. 16 с.

16. Одинцова Галина. Формування граматичної компетентності майбутніх учителів початкової школи засобами цікавого мовознавства *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка.* Тернопіль, 2021. № 1. С.109–116.

17. Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 378:004
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.9

ІНТЕГРАЦІЯ ЗМІСТУ, ПЕДАГОГІКИ ТА ТЕХНОЛОГІЙ: ВИКЛИКИ Й МОЖЛИВОСТІ МОДЕЛІ TPACK У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

INTEGRATION OF CONTENT, PEDAGOGY, AND TECHNOLOGIES: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF THE TPACK MODEL IN TEACHING UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Луканинець Р.В.,
orcid.org/0000-0002-9286-2702
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті здійснено ґрунтовний аналіз теоретичних засад і практичних аспектів використання моделі Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) у процесі викладання української мови та літератури в контексті реформування загальної середньої освіти відповідно до принципів Нової української школи. Розкрито передумови становлення моделі від концепції Pedagogical Content Knowledge до сучасної рамки TPACK, що інтегрує змістові, педагогічні, технологічні та контекстуальні знання педагога як основу для розроблення ефективних стратегій навчання. Окрему увагу приділено співвіднесенню положень TPACK із Концептуально-референтною Рамкою цифрової компетентності педагогічних і науково-педагогічних працівників, що виступає методологічним інструментом формування, оцінювання та вдосконалення цифрової готовності вчителя. Виявлено взаємозв'язок між компонентами моделі TPACK та ключовими компетентностями, закладеними у вітчизняних нормативно-методичних документах, і показано, як вони взаємодоповнюють одне одного у процесі модернізації шкільної мовно-літературної освіти.

На основі узагальнення наукових праць і практичного досвіду окреслено головні виклики впровадження TPACK у навчальний процес: нерівний доступ до цифрових ресурсів, недостатній рівень підготовки педагогів до інтегрованого використання ІКТ, часові та організаційні обмеження, а також потреба у формуванні культури безпечної та етичної цифрової взаємодії. Водночас проаналізовано потенційні можливості моделі TPACK для удосконалення викладання української мови та літератури: індивідуалізацію й диференціацію навчання, активізацію пізнавальної діяльності учнів, розвиток критичного й творчого мислення, формування інтегрованих мовно-літературних та цифрових компетентностей. Запропоновано приклади застосування TPACK у практиці сучасного уроку.

Ключові слова: TPACK, українська мова, українська література, цифрові технології, Нова українська школа, цифрова компетентність учителя.

The article provides a thorough analysis of the theoretical foundations and practical aspects of using the Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) model in the process of teaching Ukrainian language and literature in the context of reforming general secondary education in accordance with the principles of the New Ukrainian School. The prerequisites for the development of the model from the concept of Pedagogical Content Knowledge to the modern TPACK framework, which integrates the content, pedagogical, technological and contextual knowledge of the teacher as a basis for developing effective teaching strategies, are revealed. Special attention is paid to the correlation of the provisions of TPACK with the Conceptual and Reference Framework for Digital Competence of Pedagogical and Scientific-Pedagogical Workers, which serves as a methodological tool for the formation, assessment and improvement of a teacher's digital readiness. The relationship between the components of the TPACK model and the key competencies laid down in domestic regulatory and methodological documents is revealed, and how they complement each other in the process of modernization of school language and literature education is shown.

Based on the generalization of scientific works and practical experience, the main challenges of implementing TPACK in the educational process are outlined: unequal access to digital resources, insufficient level of training of teachers for the integrated use of ICT, time and organizational constraints, as well as the need to form a culture of safe and ethical digital interaction. At the same time, the potential possibilities of the TPACK model for improving the teaching of Ukrainian language and literature are analyzed: individualization and differentiation of learning, activation of students' cognitive activity, development of critical and creative thinking, formation of integrated linguistic, literary and digital competencies. Examples of the application of TPACK in the practice of a modern lesson are proposed.

Key words: TPACK, Ukrainian language, Ukrainian literature, digital technologies, New Ukrainian School, digital competence of the teacher.

Постановка проблеми. Сучасний освітній простір України перебуває у процесі системної трансформації, зумовленої реформою Нової української школи (НУШ), яка передбачає компетентнісний підхід до навчання та активне впровадження цифрових технологій у педагогічну практику. Це актуалізує потребу в науково обґрунтованих моделях, що забезпечують ефективну інтеграцію інформаційно-комунікаційних інструментів у навчально-виховний процес. Однією з провідних у цьому контексті є модель TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge),

що описує комплексне знання вчителя як синергію предметних, педагогічних та технологічних компетентностей. Проте в умовах української школи ця модель потребує спеціального осмислення, адаптації та практичного впровадження у викладання предметів гуманітарного циклу, зокрема української мови та літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади моделі TPACK були закладені у працях П. Мішри та М. Келера (2006), які розвинули ідею Л. Шулмана (1986) щодо Pedagogical Content Knowledge (PCK), додавши технологічний компонент як ключовий чинник цифрової епохи. Подальші дослідження (Koehler, Mishra, 2009; Rosenberg, Koehler, 2015) розширили рамку, інтегрувавши контекстні чинники як невід'ємну складову педагогічних знань. Найновіша редакція моделі (Petko, Mishra, Koehler, 2025) відображає подвійний характер TPACK – як знання вчителя, що формується під впливом контексту, і як знання про освітнє середовище.

У міжнародній практиці модель TPACK набула широкого застосування для оцінювання цифрової готовності педагогів та у програмах підвищення кваліфікації. В Україні вона все частіше використовується як методологічний інструмент інтеграції цифрових технологій у навчальний процес, зокрема в умовах реалізації концепції НУШ та впровадження Концептуально-референтної Рамки цифрової компетентності педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Постановка завдання. Попри значний обсяг досліджень, залишається відкритим питання практичної адаптації моделі TPACK до умов української загальної середньої освіти. Зокрема, малодослідженою є проблема її застосування у викладанні української мови та літератури як предметів, що поєднують когнітивний, культурологічний та творчий аспекти.

Метою статті є наукове обґрунтування та аналіз можливостей застосування моделі TPACK у процесі викладання української мови та літератури в умовах реалізації концепції Нової української школи. ***Завдання дослідження*** полягають в: окресленні теоретичних засад та еволюції моделі TPACK; визначенні її значення як методологічного інструмента інтеграції цифрових технологій у навчально-виховний процес; аналізі викликів та перспектив упровадження TPACK у викладання української мови та літератури в контексті НУШ; узгодженні моделі TPACK із положеннями Концептуально-референтної Рамки цифрової компетентності педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Виклад основного матеріалу. Модель TPACK (англ. Technological Pedagogical Content Knowledge) описує ефективне використання технологій для викладання конкретного змісту.

Вона є сучасною концептуальною рамкою, що описує знання та вміння, необхідні педагогові для ефективного використання цифрових технологій у процесі навчання конкретного предмета. Її специфіка полягає в розумінні педагогічної діяльності як інтегрованого процесу, в якому взаємодіють три взаємопов'язані складники знань:

- **CK (Content Knowledge)** – змістові знання про предмет (концепції, теорії, ідеї, структура та практики певної навчальної дисципліни);
- **PK (Pedagogical Knowledge)** – педагогічні знання (методи, стратегії навчання, особливості мотивації й управління класом);
- **TK (Technological Knowledge)** – знання про цифрові технології (інструменти, платформи, засоби інформаційно-комунікаційної взаємодії).

Сутність моделі полягає не лише у володінні педагогом кожним із цих компонентів окремо, а в синергії їх поєднання. Ключова ідея моделі полягає в тому, що вчитель не просто повинен знати тему уроку, володіти базовими педагогічними навичками та послуговуватися цифровими технологіями окремо, а повинен розуміти, як ці три компоненти поєднуються конкретно для цього предмета в конкретному навчальному контексті.

Учитель, що послуговується моделлю TPACK, здатен обирати технології, адекватні змістові предмета й педагогічним цілям, та трансформувати їх у продуктивну навчальну діяльність (див. Рис. 1).

Історія виникнення моделі пов'язана з пошуком універсальної теоретичної основи для підготовки педагогів до використання ІКТ. Її автори – дослідники П. Мішра (Punya Mishra) та М. Келер (Matthew J. Koehler) – розробили TPACK у середині 2000-х років на базі попередньої концепції Pedagogical Content Knowledge (PCK), запропонованої Лі Шулманом у 1986 р. [3]. PCK підкреслювала значення інтеграції педагогічного й предметного знання. П. Мішра й М. Келер доповнили її технологічним компонентом, відображаючи актуальну потребу XXI століття – цифровізацію навчального процесу.

У 2006 році вийшла їхня фундаментальна стаття «Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge» (Teachers College Record) [3], де вперше чітко викладено структуру та взаємозв'язки TPACK. Дослідники поставили за мету окреслити, що саме вчителі повинні знати, аби належним чином

впроваджувати технології у своє викладання. Модель TPACK не просто окреслює елементи, необхідні для успішного викладання предмета, а наголошує на зв'язках, взаємодії, можливостях та обмеженнях між змістом, педагогікою та технологіями. Замість того, щоб розглядати їх як окремі елементи знань, ця модель акцентує на складній взаємодії цих сукупностей [3, s. 1025].

Так, окрім трьох основних елементів (знання технологій, знання змісту та педагогічні знання), учені виокремлюють проміжні структури.

Знання педагогіки і змісту (Pedagogical Content Knowledge). Ідея взаємозв'язку педагогічних знань і знань предмета узгоджується з ідеєю Шульмана про педагогічні навички, необхідні для викладання окремого предмета чи конкретної теми, здатність учителя трансформувати академічний зміст у зрозумілу, дидактично обґрунтовану форму для конкретної авдиторії. Знання педагогіки і змісту в моделі TPACK передбачає формулювання концепцій, педагогічних методів, знань, які допомагають зрозуміти, які теми даються легше, які важче для засвоєння учнями і чому. Цей елемент моделі також передбачає попередній досвід та уявлення (правдиві чи помилкові) учнів з тієї чи іншої теми, що можуть змінити кут зору при дослідженні конкретного питання.

Знання технологій і змісту (Technological Content Knowledge) – проміжна ланка моделі, яка описує розуміння вчителем того, як конкретні цифрові технології можуть представляти, розвивати й модифікувати зміст предмета. Вона передбачає уміння добирати й адаптувати цифрові інструменти (симулятори, цифрові карти та вправи) під особливості теми уроку; розуміння того, як технології змінюють природу й доступність навчального змісту (наприклад, візуалізація складних граматичних конструкцій через анімацію, цифрові вправи замість текстів у підручнику).

Знання технологій і педагогіки (Technological Pedagogical Knowledge) описує взаємодію технологій із педагогічними методами. Ця ланка моделі допомагає зрозуміти, як певний мультимедійний інструмент може підтримати чи змінити педагогічний підхід. Наприклад, використання онлайн-опитувальників чи цифрових інтерактивних дошок для активізації діяльності учнів; організація проєктного навчання в хмарних сервісах; впровадження гейміфікації через платформи Kahoot чи Quizizz. Знання технологій і педагогіки дозволяє вчителю розуміти, які форми й методи

Рис. 1

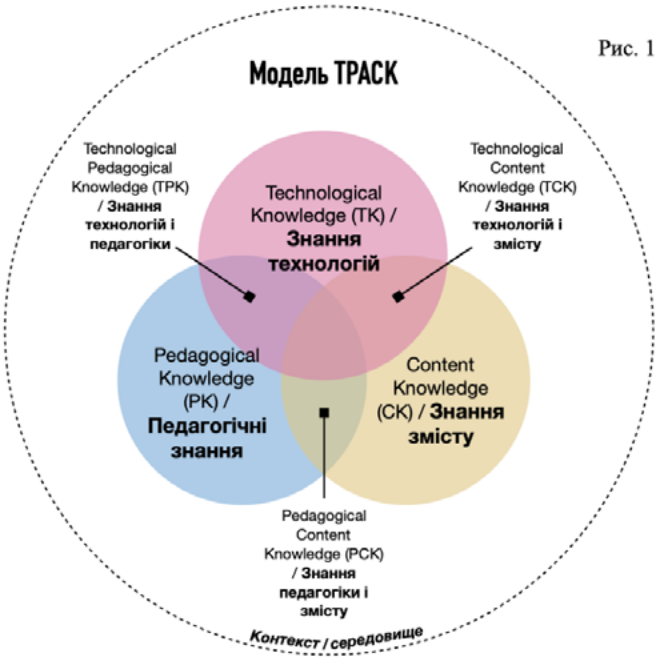

Рис. 1

організації діяльності стають можливими завдяки технологіям, і як вони впливають на мотивацію, взаємодію й оцінювання.

У своїй праці [3] П. Мішра та М. Келер наголошують, що компоненти CK, PK, TK (і їх комбіновані проміжні форми: PCK, TPK, TCK) в реальній практиці не функціонують окремо – вони взаємозалежні. Зміна в одному компоненті (наприклад, технологій) призводить до можливих змін у інших (змісті та методах). Це означає, що знання має бути гнучким, адаптивним, ситуативним.

Із моменту публікації моделі TPACK вона стала міжнародним стандартом для опису та оцінювання інформаційно-комунікаційної компетентності педагогів. Сьогодні вона використовується як у дослідженнях (оцінювання цифрової готовності вчителів), так і у практиці підготовки й підвищення кваліфікації педагогів, зокрема в Україні. Активне вживання моделі в освітньому процесі сприяло її подальшій реорганізації та доповненню.

Так, до моделі TPACK у 2008 році було додано гнучку область під назвою «Контекст / середовище», яка у 2009 році стала пунктирним колом [2]. Це коло символізує, як зовнішні фактори впливають на формування TPACK. Хоча контекст навчання описувався як важливий компонент моделі з моменту її впровадження, він не був включений до схеми до цього часу. У статті 2015 року, спираючись на дослідження контексту навчання Порраса-Ернандеса та Салінаса-Амескуаса 2013 року, використовуючи їхню кон-

цептуальну рамку для контексту (середовища), дослідники Д. Розенберг та М. Келер [5] проаналізували попередні дослідження моделі TPACK та виявили, що контекст навчання був врахований не завжди, а тому саме це не дозволило цілком виявити цілісний потенціал моделі TPACK.

У пізнішій статті 2025 року «TPACK у контексті: оновлена модель» (TPACK in context: An updated model) [4] дослідники Д. Петко, П. Мішра та М. Келер, спираючись на дослідження з когнітивної психології, досвіду вчителів та ситуативного навчання, стверджують, що модель TPACK існує одночасно як знання вчителя, що формуються зовнішніми контекстами (контекстуалізовані знання), та як знання про освітнє середовище загалом (контекстуальні знання). Ця подвійна природа відображається в запропонованій моделі 2025 року, яка зберігає пунктирне коло початкової структури, що представляє зовнішній контекст, одночасно включаючи контекстуальні знання як додаткову область знань.

Контекстуальне знання в TPACK охоплює фактори, що діють на кількох освітніх рівнях. Хоча деякі дослідження наголошують на важливості мікрорівневого контексту учня та характеристик класу, інші наголошують на важливості мезорівневого контексту, такого як характеристики школи, або навіть макрорівневого впливу, такого як зміни в суспільстві чи технологічний розвиток [4].

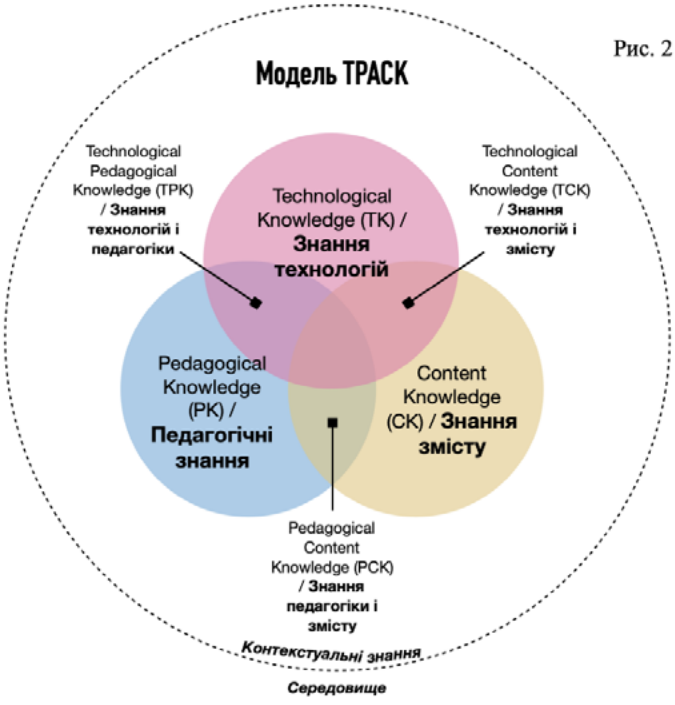

Рис. 2.

Рис. 2

TPACK охоплює не лише сім різних областей знань, але й багато різних форм знань, починаючи від епізодичних та семантичних знань, до конкретних навичок, звичок або моделей сприйняття. Усі ці типи знань набуваються та пов'язуються з певними контекстами, перш ніж їх обробляють, зберігають та повторно застосовують у нових життєвих ситуаціях (рис. 2).

Тому дослідники пропонують оновлену модель TPACK (див. Рис. 2), у якій враховані як «Контекстуальні знання», які знаходяться всередині пунктирної лінії, так і «Середовище», що позначає аспекти світу, в якому існує освіта, умови, які функціонують поза сферою знань вчителя, але все ще впливають на те, що він може чи не може робити у своєму класі [4].

Модель TPACK у сучасних умовах розбудови Нової української школи виступає методологічним підґрунтям для інтеграції цифрових технологій у навчально-виховний процес. Її концепція відповідає компетентнісному підходу, задекларованому у нормативних документах НУШ, та сприяє реалізації Державного стандарту базової середньої освіти, де одним із провідних завдань є формування інформаційно-комунікаційної компетентності учнів.

У межах НУШ модель TPACK забезпечує системне впровадження технологічних інструментів у процес викладання української мови та літератури, що дозволяє не лише урізноманітнити зміст навчання, а й адаптувати методики до індивідуальних освітніх потреб здобувачів освіти. Вона створює умови для обґрунтованого добору цифрових ресурсів залежно від змісту та дидактичних цілей уроку, організації інтерактивної діяльності школярів, розвитку критичного мислення та комунікативних навичок.

Окрім цього, модель TPACK виконує функцію інструмента професійного розвитку вчителя: вона дозволяє здійснювати самооцінювання власних компетентностей у галузях змісту, педагогіки й технологій, виявляти потреби у підвищенні кваліфікації та корелює з Концептуально-референтною Рамкою цифрової компетентності педагогічних і науково-педагогічних працівників [1].

Концептуально-референтна Рамка задає структуровані рівні, показники та очікувані результати формування цифрової компетентності, визначаючи орієнтири й стандарти професійної діяльності. У свою чергу, модель TPACK репрезентує операційну модель інтеграції технологічної, педагогічної та предметно-змістової складових знань, що дозволяє

педагогу практично реалізувати вимоги Рамки у власній діяльності. Вона слугує інструментом самооцінювання та самокорекції професійного розвитку, оскільки дає змогу системно аналізувати власні сильні й слабкі сторони у трьох знаннєвих доменах та визначати індивідуальну траєкторію підвищення кваліфікації.

Якщо рамка декларує етичні, безпечні й критичні аспекти використання ІКТ [1], то модель TPACK забезпечує методологію обґрунтованого добору та інтеграції цих ресурсів у навчальний процес залежно від змісту й дидактичних цілей. Таким чином, TPACK виступає практичним механізмом реалізації принципів і стандартів, визначених Концептуально-референтною Рамкою цифрової компетентності педагогічних й науково-педагогічних працівників, сприяючи системному та науково обґрунтованому впровадженню цифрових технологій у діяльність педагога відповідно до вимог Нової української школи.

Попри це, модель TPACK в контексті НУШ відкриває водночас низку викликів та широкі можливості.

До основних викликів належить нерівний доступ до сучасних цифрових технологій закладів освіти, що ускладнює практичну реалізацію інтегрованого підходу. У той же час модель 2025 року передбачає врахування середовища навчання та адаптації інших елементів структури відповідно до цих умов. Додатковими чинниками, які стримують впровадження TPACK, виступають часові й програмні обмеження, адже розроблення й адаптація дидактичних матеріалів із використанням технологій потребує додаткових ресурсів, не завжди закладених у навчальні плани. Крім того, використання онлайн-платформ і цифрових сервісів передбачає дотримання етичних норм, правил цифрової безпеки та авторського права.

Разом із тим модель TPACK відкриває значний потенціал для модернізації викладання української мови та літератури. Вона дає змогу глибше й наочніше репрезентувати зміст предмета через інтерактивні карти, електронні словники, корпуси української мови, мультимедійні презентації, що сприяє кращому засвоєнню складних мовних і літературознавчих тем.

Модель забезпечує можливість індивідуалізації та диференціації навчання за допомогою цифрових платформ, що дозволяє пропонувати учням різнорівневі завдання відповідно до їхніх інтересів та здібностей. Вона активізує навчально-пізнавальну діяльність школярів завдяки проєктним методам, гейміфікації, онлайн-опитуванням та спільній роботі у хмарних сервісах, що водночас розвиває критичне мислення й цифрову грамотність.

Модель TPACK сприяє формуванню інтегрованих умінь, поєднуючи мовну, літературну й цифрову компетентності учнів у межах компетентнісного підходу Нової української школи. Вона також забезпечує гнучкість і адаптивність навчального процесу, оскільки вчитель може оперативно змінювати форму та методи подання матеріалу залежно від умов, освітнього контексту й технічних можливостей. Таким чином, TPACK виступає не лише інструментом цифровізації уроків, а й науково обґрунтованою рамкою для системної інтеграції змісту, педагогіки й технологій, що дозволяє підвищити ефективність і сучасність навчання української мови та літератури.

У практиці викладання української мови та літератури модель TPACK виявляє свій потенціал через інтеграцію цифрових інструментів у змістово-педагогічний контекст предмета.

Наприклад, організація проєктної діяльності, зокрема створення учнівських мультимедійних презентацій чи буктрейлерів за літературними творами, що поєднує розвиток предметних знань із формуванням креативних і комунікативних умінь. У ході роботи над проєктами учні використовують хмарні сервіси для спільного редагування текстів та презентацій, що вчить їх співпраці й відповідальності за колективний результат.

Під час вивчення творчості письменників ефективним є використання інтерактивних карт і хронологічних стрічок, які візуалізують життєвий і творчий шлях митця, а також відображають зв'язок його творчості з культурно-історичним контекстом.

Окремий напрямок застосування TPACK стосується формувального оцінювання: використання онлайн-опитувальників, тестів і цифрових портфоліо дає можливість відстежувати динаміку навчальних досягнень, своєчасно надавати індивідуальний зворотний зв'язок і коригувати освітній процес відповідно до потреб учнів. Крім того, залучення елементів гейміфікації через платформи Kahoot чи Quizizz робить контроль знань менш формалізованим і більш інтерактивним.

Висновки. Таким чином, практичне застосування моделі TPACK на уроках української мови та літератури полягає у цілеспрямованому поєднанні змістових аспектів предмета з педагогічними стратегіями й технологічними інструментами, що забезпечує індивідуалізацію навчання, розвиток критичного мислення та цифрової грамотності, а також формування інтегрованих компетентностей учнів відповідно до вимог Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Концептуально-референтна Рамка цифрової компетентності педагогічних й науково-педагогічних працівників. Режим доступу: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2900-2629_frame_pedagogical.pdf (дата звернення: 15.09.2025).

2. Koehler M, Mishra P. What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)? *Contemp Issues Technol Teach Educ*. 2009. Vol. 9(1). P. 60–70.

3. Mishra, P., Koehler, M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A new framework for teacher knowledge. *Teachers College Record.* 2006. Vol.108 (6). P. 1017-1054.

4. Petko, D., Mishra, P., & Koehler, M.J. TPACK in context: An updated model. *Computers and Education Open*. 2025. 8. 100244. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666557325000035 (дата звернення: 15.09.2025).

5. Rosenberg J.M, Koehler M.J. Context and technological pedagogical content knowledge (TPACK): a systematic review. *J Res Technol Educ.* 2015. 47(3). P. 186–210. URL: https://doi.org/10.1080/15391523.2015.1052663 (дата звернення: 15.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161,2'282.2(477.87)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.10

НАЗВИ ХРИСТИЯНСЬКИХ СВЯТ НА ЧЕСТЬ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ

NAMES OF CHRISTIAN FEASTS IN HONOUR OF THE BLESSED VIRGIN MARY IN UKRAINIAN TRANSCARPATHIAN DIALECTS

Миголинець О.Ф.,
orcid.org/0000-0002-5331-7218
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Календарно-обрядова лексика як особливий елемент існування людини завжди привертала увагу етнографів, лінгвістів, оскільки в ній можна простежити матеріальну й духовну культуру людства, виявити соціально-економічні умови, спадковість поколінь, споконвічні міжетнічні зв'язки. Проте досі не вивчені мовні явища, які презентують календарно-обрядову лексику в закарпатських говірках. У пропонованій статті подаємо спостереження над назвами християнських свят на честь Пресвятої Богородиці в українських закарпатських говірках. Зокрема звертаємо увагу на їх компонентний склад, лексико-граматичну характеристику та внутрішню форму. Також простежуємо наявність чи відсутність зафіксованої лексики в інших українських говорах та в українській літературній мові.

Закарпатські говірки, як відомо, належать до системи говірок давньої формації, отже, зберігають реліктові явища, архаїчні риси, але водночас містять і порівняно нові нашарування, зумовлені географічним розташуванням говіркового масиву та іншими позалінгвальними мотивами.

Предметом нашого аналізу є семи на означення 6 релігійних свят на честь Пресвятої Богородиці в українських закарпатських говірках.

Як видно із зібраної нами лексики, назви на означення християнських свят на честь Пресвятої Богородиці характеризуються широкою варіантністю. Більшість зафіксованих нами назв в закарпатських говірках мотивована біблійними подіями і пов'язана з подіями життя і смерті священної особи.

Окремі з них зафіксовані в інших говорах.

Невеликий відсоток назв припадає на суфіксальні деривати.

Специфіка досліджуваної лексики також полягає в утворенні своєрідних фонетичних, словотвірних та лексичних варіантів, які свідчать про багатство української мови та про постійну потребу її глибокого вивчення.

Існує багато народних традицій, звичаїв, повір'їв, пов'язаних із певним святом. У статті ми подали невеликі транскрибовані тексти, які поєднують у собі лінгвістичний та культурологічний аспекти. Ці діалектні записи свідчать про багатство духовної та матеріальної культури представників закарпатських говірок.

Ключові слова: календарно-обрядова лексика, християнські свята на честь Пресвятої Богородиці, лексико-семантична група, лексема, мотивація, українські закарпатські говірки.

Calendar-ritual vocabulary as a special element of human existence has always attracted the attention of ethnographers, and linguists, being able to trace the material and spiritual culture of mankind, identify socio-economic conditions, the heredity of generations, and the original interethnic ties. However, linguistic phenomena reflecting calendar-ritual vocabulary in Transcarpathian patoises have not been studied yet. In this paper we present observations on the names of Christian holidays in honor of the Blessed Virgin Mary in Ukrainian Transcarpathian dialects. Attention is paid to their components, lexical and grammatical characteristics and inner form. We also trace the presence or absence of the vocabulary in other Ukrainian patoises and in the Ukrainian literary language.

Transcarpathian patoises are known to belong to the system of dialects of ancient formation, therefore, retain relics, archaic features, but at the same time contain relatively new layers due to the geographical location of the patois and other non-lingual motifs.

The subject of our analysis is seven names for six religious holidays in honour of the Blessed Virgin Mary in the Ukrainian Transcarpathian dialects.

As can be seen from the vocabulary we have collected, the names of Christian holidays in honour of the Blessed Virgin Mary are characterised by a wide variety of variants. Most of the names of Christian holidays in the Transcarpathian dialects are motivated by biblical events and are connected with the events of the life and death of a holy person.

Some of them are recorded in other dialects.

The specificity of the vocabulary also lies in the formation of peculiar phonetic, word-forming and lexical variants, which testify to the richness of the Ukrainian language and the constant need for its deep analysis.

There are many folk traditions, customs, and beliefs associated with a particular holiday. In this article, we present small transcribed texts that combine linguistic and cultural aspects. These dialectal records testify to the richness of the spiritual and material culture of the representatives of the Transcarpathian dialects.

Key words: calendar-ritual vocabulary, Christian holidays in honour of the Blessed Virgin Mary, lexical-semantic group, lexeme, motivation, Ukrainian Transcarpathian dialects.

Постановка проблеми. Важливою ланкою сучасних діалектологічних досліджень є системний опис тематичних груп лексики. Цікавою для вивчення є лексика календарної обрядовості. Її фіксація та аналіз допомагає досліднику краще пізнати діалектотворчі процеси в системі говорів і говірок. Саме в цій лексиці можна знайти інформацію про етнічну історію населення, його традиції, звичаї, культуру. Календарно-обрядова лексика все частіше привертає увагу вчених, які намагаються простежити зв'язки між розвитком лексичної системи мови й матеріальною та духовною культурою народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Християнські релігійні й народні свята активно вивчалися релігієзнавцями та етнографами. Крім появи праць етнографічного характеру, заслуговують на увагу і мовознавчі дослідження (О. Горбач, М. Лесів, Г. Аркушин, Т. Гусак, Н. Хобзей, Н. Осташ, І. Пахолок, Е. Гаврилюк, М. Шарапа, О. Коршикова, Н. Герасим, Е. Ґоца). Проте досі не вивчені мовні явища, які презентують календарно-обрядову лексику в закарпатських говірках. Тому важливо представити не тільки репертуар одиниць, особливості їхньої семантики, поширення, а й виявити давні назви, що дотепер належать до активної лексики, та лексеми, які перебувають на периферії мовної системи і вживані лише в мовленні людей найстаршого покоління. Раніше ми вже звертали увагу на антропоніми в складі календарно-обрядової лексики, календарно-обрядові назви літнього та осіннього циклів, лексику різдвяного обряду [8–11]. У цьому дослідженні ми намагались проаналізувати назви християнських свят на честь Пресвятої Богородиці. Матеріал для дослідження був зібраний у 50 населених пунктах Закарпаття.

Постановка завдання – подати інтерпретацію християнських свят на честь Пресвятої Богородиці в українських закарпатських говірках, виявити варіативність їхнього складу й окремих компонентів, а також простежити наявність чи відсутність зафіксованої лексики в інших українських говорах.

Виклад основного матеріалу. Образ Божої Матері завжди був у пошані серед українців, адже її знали як заступницю і покровительку всіх, хто цього потребував. Саме Богородиця стала для людства уособленням любові, терпіння, смирення, вірності, розради. Вона є захисницею від бід, нечистої сили і страждань. Тому до неї часто звертається народ у своїх молитвах. Богородиця є покровителькою жінок, які народжують. У давніх джерелах зафіксовано багато чудесних випадків допомоги Божої Матері, передусім у часи нападу ворогів на нашу землю. І тому свята на честь Пресвятої Богородиці були найпоширенішими. Нижче ми подаємо опис лексики, який характерний для свят на честь Пресвятої Богородиці.

'Благовіщення Пресвятої Владичиці нашої Богородиці і Приснодіви Марії' (25 березня): *Благов'ішче(і, и)н':а.*

Назва запозичена зі старослов'янської мови, де утворилася складним способом від словосполучення *блага* (добра) *вість*. За церковними переказами, у цей день архангел Гавриїл з'явився Діві Марії в місті Назареті, щоб сповістити їй благу звістку – народження сина Ісуса.

Ця назва фіксується і в інших говорах української мови: гуц. *Благовіщін'и* [14, с. 14], поліс. *Блав'ішчин':е* 'т.с.', *Благов'існик* 'наступний день після Благовіщення' [5, с. 23].

Благовіщення закарпатці вважають дуже великим святом: *се / ка́жут' / да́же маїб'іл'шойе с'а́то за Ве^{и}ли́гдин' / бо раз їде в'істка / а ўже пак дру́гойе //* (Мала Мартинка Мк.); *їсе с'а́то натўл'ко ве^{и}ли́койе / шо нимо́ш йайц'а з м'іста бра́ти ї да́же гр'іти во́ду // раз было / ош ў це́ркви маї пўзно на́чали моли́тис'а / та до то́го / йак не^{и} на́чали слу́жбу ї со́нце не^{и} схо́дило //* (Луково Хс.).

На Закарпатті з цим святом пов'язані і деякі традиції: *д'ім'ам пикли́ жа́ўворонки / йак'і йі́ли на ву́лици і пудм'і́товали у не́бо / кли́кали весну́ //* (Зняцьово Мк.); *ра́но на Благо^{у}в'ішче^{и}н':а хаз'а́йка ішла́ до во^{у}ру́т / нахо́дила г'ілочку і ме^{и}та́ла йійі́ че́ре^{и}з воро́та / обу́ не^{и} прил'ізли од хыж'і плазуны //* (Колочава Хс.); *пе́ре^{и}т Благов'ішчин'ом ви́чур кладу́т' го^{у}лу́зку з^{с} че^{и}ре́мхи / кладу́т' на ка́ждиї ву́гол х'іж'і / же^{и}бы нийа́к'і гады не^{и} йшли от хи́жи //* (Тур'я Пасіка Уж.); *на Благов'ішчен':а ста́рш'і л'у́ди биру́т йаку́с' бо́ту та ме́чут гет ут хыжи / не убзира́йучис'а за ниў // ка́жут / шчо с'ак не^{и} буде́ ўс'а́ка га́дина у л'ім'і іт хыжи поўзту́ //* (Забрід Хс.); *да́коли на Благов'ішчін'а припа́дат' Вили́гдин' / та тре́ба у це́ркви упере́д^{т} сп'ива́ти благов'існику / бо коли́ рас упере́д засп'ива́ли Христо́с Воскре́с / та было с'а сти́мн'ілo надвор'і //* (Керецьки Хс.).

Якщо на це свято дівчина, йдучи по воду, знайде квітку первоцвіту, то це знак того, що цього літа вона вийде заміж: *кўт' на Благов'ішч'ін'а д'ійка на́йде коси́ц'у первоцв'іта / тоды у л'ім'і она́ од:ас'ц'а //* (Довге Хс.).

Зафіксовані й заборони. Так, від Введення до Благовіщення не можна працювати на землі, бо вона має відпочити й підготуватися до щорічних господарських робіт. На Благовіщення

навіть пташка гніздо не в'є, настільки це велике свято: *с'ó̀го дн'а стрóго запр'ішчáйес'а ўс'áка робóта // дáже л'ýди кáжут / шо у сис' дин' шчиї пóт'ата гн'іздó ни рóбл'ат //* (Теково Бр.); *не мош їти ў л'іс / би не^{и} прие$^{}$нéсти думý зм'їйі / із л'íса нич не мош прие$^{}$нóсити // прокидáйес'а зе^{и}мл'á // не мош нич нéсти з ýлиц'і думý // п'íс'л'а с'áта ўже мош йар'овáти //* (Кибляри Уж.); *до Благов'ішчен'а не гýдно было рýшати зúмл'у // с'óйі днúны не мож было нéсти іт хыжи н'ійáке прýт'а / шчоб не л'ізли гады ід обúїс'т'у ул'ім'і //* (Широкий Луг Тч.); *на и^{е}сé с'áто Бог благослóўл'ат ус'áку рослúнку / томý ни^{е} мош у сис' дин' робúти на зе^{и}млú / а осóбе^{и}н:о ни^{е} мош убр'ізáти дирúўл'а //* (Березники Хс.); *ў сис' дин' не мош нич давáти з дóм'і / бо грóшиї не бде //* (В.Студений Хс.); *на Благо^{у}в'ішче^{и}н':а не^{и} мож збие$^{}$рáти йаїц'á / аби с'а кýри клóчили //* (Колочава Хс.); *Благов'ішче^{и}н'с'койе йаїцé пуд кýриц'у не^{и} кладýт' // у се с'áто дýже гр'ішно робúти шос' на зи^{е}мл'і //* (Вільхівка Хс.).

На Закарпатті про цей день існує дуже багато прикмет: *к'їт' на Благов'ішче^{и}н':а дýже те^{и}плó / та на Ве^{и}лúґде^{и}н' будé студе^{е}нó* (Білки Хс.); *ў сис' дин' Благов'ішч'ін'а не^{и}йé лáс'т'івок / к'їт йіх не быдé / ве^{и}снá быдé студéна // к'їт Благов'ішчен'с'ке нéбо тéмнойе / не^{и}йé з'ірóк / кýри быдýт мáло с'а нéсти //* (Абранка Мк.); *кит' морóз / бýде мнóго ог'іркíў с'óго рóку //* (Суха Хс.); *к'їт' на Благов'ішчен'а падé дошч / та бýде багáтыї ўрожáї жúта / к'їт' грозá / знáчит' / ўрóд'ат' ор'íхы //* (Брід Хс.); *нúкайут' йакá погóда / бо то знáчит' / ош íмен:о такá бýде і^{и} на Пáску //* (Теково Бр.).

'Різдво Пресвятої Богородиці' (8 вересня): *Дрýга Пре^{и}чúста, Богорóдиц'а, Дрýгойі(-ой) Богорóдиц'і, Дрýга С'атá Мáр'а, Йарóц'ка С'атá Мáр'а, Дрýга Мáтка, Ве^{и}лúка Богорóдиц'а, Малá Богорóдиц'а, Дин' нарóджен':а Прис'атóйі Богорóдиц'і.*

Назви свята пов'язані з подією народження Пресвятої Богородиці. Числівник *друга* та прикметник *мала*, що входять до складу словосполучень, вказують на друге за значимістю релігійне свято Пресвятої Богородиці, першим є Успіння Пресвятої Богородиці (15 серпня).

Складне утворення *Богорóдиц'а* вказує на священну особу, яка народила Божого Сина. Назва є калькою з грецької мови. Пізніше за походженням є лат. *mater dei*.

Іменник у словосполученні *Дрýга Мáтка* є суфіксальним дериватом від *мáти* (< псл. *mati*). Антропонім у словосполученнях *Дрýга С'атá Мáр'а* – фонетичний варіант імені *Марія*, яке через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької [6, т. ІІІ, с. 396].

Подібні назви фіксуються і в інших українських говорах; пор. гуц. *Дрýга Богорóдиця*, *Дрýга Мáтка* 'т. с.' [4, с. 27; 12, т. 65], закарп. *Богорóдиця* 'Християнське свято'. *У Малúй Богорóдици вже дóбр'і йáблыка. На Малу Богорóдиц'у мош р'іпу брáти* [3, с. 262]. Крім того, пор. в інших слов'янських мовах: пол. *Bogarodzica, Gzień Narodzin Najświętszej Panny Siewnej, Matka Boska Siewna, Matka Boska Żytosiewna, Matki Boskiej Siewnéj, Narodzenie Maryi*, чес., морав. *Narozeni Panny Marie, Matka Bozí,* слц. *Zelinová Panna Maria, Veľká Mara, Mala Mara*, серб. *Мала Госпојина,* макед. *Мала Богороица*, болг. *Малка Богородица (Богройца), Мала Госпа*, хорв. *sveta Marija mala*, слн. *mali šmaren, vala maša, mala gospojnica, Marijino rojstvo* [Слов'янські древності, т. 3, с. 460].

Це свято у закарпатських говірках супроводжувалося безліччю різноманітних вірувань і традицій: *ў сис' дин' мúсл'і мáйут бы$^{}$ти чúстими // к'їт' д'íўка ўмúйес'а зрáна / пóки шчи сóнце не^{и} зыїшлó / та бде сис' р'ік свáтана //* (В. Студений Хс.); *к'їт д'íўка ўмыйес'а ў сис' дин' водóў до схóду сóн'ц'а / то знáчи^{е}т / ош с'а в'ід:áс'т' ўже сис' р'ік //* (Абранка Мк.).

Також фіксуємо й ряд заборон, у тому числі й заборону сватання: *ж'íнка ї чо^{у}ло^{у}в'ік не^{и} máйут' ў цей ден' вáдитис'а / бо розвéдуц':а //* (Ізки Хс.); *ц'огó д'н'а не^{и} мóжна їти свáтатис'а до д'íўчини //* (Гукливий Мк.); *на сис' прáзник ў нас нич не^{и} може робúти / нийáку робóту по хыжи ї дворóви / гýпати / харúти / íсе ўс'о не^{и} може //* (Рокосово Хс.).

Побутували й деякі прикмети: *прúїшла пéрва Пре^{и}чúста / жúто зас'íйала / а прúїшла дрýга Пре^{и}чúста / та дошчóм го пол'áла* (Загаття Хс.); *к'їт ráно падé дошч ў сис' дин' / та быдé в'ін пáдати шчи сóрок дн'íў / а зи^{е}мá быдé дóста студéноў //* (Абранка Мк.); *йакá погóда у сис' дин' / такóў будé и óс'ін' //* (Загаття Хс.).

'Покрови Пресвятої Богородиці' (1 жовтня): *Покрóвы, Покрóва, Покрóво, Покрóў (Пôкрўў).*

На думку Е. Ґоци, "назви мотивовані дієсловом *покривати*, оскільки це свято ознаменовує засинання природи та вкривання землі на зиму. Корені його виникнення сягають сивої давнини і пов'язані з космічним станом природи і, відповідно, особливим етапом у житті людини" [5, с. 41]. У християнському календарі це Богородичне свято назване так на основі переказу про видіння св. Андрія у храмі в Константинополі, як свята Богородиця простягнула свій покров над народом. Основна ідея свята – заступництво Пресвятої

Богородиці. Таким чином Богородиця наче захищала людей від усіх видимих і невидимих ворогів. Назва *Покро́ва* є літературною нормою української мови [17, т. VII, с. 51].

Подібні назви фіксуємо і в інших українських говорах; пор. західнопол. *Покро́ва* [1, т. II, с. 65], бойк. *Покровойка* [13, т. II, с. 102], *Покро́ви* [7, с. 366], гуц. *Покро́ва* [4, с. 153; 14, с. 147; 12, с. 139], закарп. *Покро́вы* 'т. с.' [15, с. 347].

Із цим святом пов'язані й деякі традиції: *у сиᵉсе́ с'а́то л'у́ди іду́т' до це́ркви // у на́шому сеᵘл'і́ хра́мовиї пра́зник / бо на́ша це́рква прис'в'а́чена Покро́вам Приᵉс'в'ато́йі Богоро́диц'і // до на́шого сеᵘла́ прихо́д'ат' л'у́ди із дру́гих с'ін ра́зом с':в'ашче́:иᵉками на слу́жбу // у це́ркви стойі́т' о́браз Приᵉс'в'ато́йі Богоро́диц'і / в'ір'а́ни ўклон'а́вуц':а і ц'ілу́вут' його́ // п'іс'л'а божествеᵘн:ойі л'ітург'і́йі грома́да ж'іно́к / ус'іх тих / ко приїшо́ў на хра́мове с'а́то / пригошча́йе колача́ми / ка́воў / вода́чкоў / п'іс'л'а слу́жбы / л'у́ди своїх ро́дич'іў з і́нших с'ін запро́шувут' на гости́ну //* (Вільхівка Хс.). Також від цього свята розпочиналися сватання і підготовка до весіль: *на Покро́вы заган'а́ли старост'і́ў / бо по́сл'е Покрўў може было свал'бова́ти аж до Миха́л'а //* (Тибава Св.); *на Покро́вы од:ани́ц'і мо́л'ац':а / обы́ йіх посва́тали // по Покро́вах почина́ли свал'бова́ти //* (Зняцьово Мк.); *на Покро́вы ка́жда д'і́ўка хо́че с'а в'ід:ати́ / таї́ про́сит ма́му / та́та / ош чи мош //* (Абранка Мк.).

Із Покровою закінчувалися всі польові роботи, а тих, хто займався ними після свята, вважали поганими господарями: *йак ў на́шому сил'і́ гово́р'ат' / на Покрўў буд' готўў / бо на сис' дин' мо́же ўже ўпа́сти сн'іх / та збира́вуц':а ўс'і о́воч'і / вес' ўрожа́й на горо́д'і* (Рокосово Хс.); *тко до Покро́вы не ўстиг урожа́ї зобра́ти / бу́де веᵘли́к'і збу́ткы ма́ти* (Репинне Хс.); *до Покро́ў на горо́д'і ўже ўс'о ма́йе быти доро́бленᵘо // ўс'і кру́мпл'і ма́вут' быти у́копан'і //* (Мала Мартинка Мк.).

Зафіксовані нами й деякі заборони: *у с'в'а́то Покро́вы не мо́ш зи́чити гро́ш'і //* (Брід Хс.); *г'і́йа вим'і́тувати старе́ шма́т':а / бы не было хворо́бы у хыжи //* (Біловарці Тч.).

Від цього свята відбувався перехід від осені до зими. І тому це не могло не відзначитися на народних прикметах: *к'іт' на Покро́вы ву́паў сн'іх / то бу́де й на Ми́тр'а //* (Ставне Уж.); *на Покро́вы ц'і́лыї дин' ни́калис'а за пого́доў / к'іт' с п'ўўд'н'а дуў в'і́тер / зима́ буде́ те́плоў / к'іт' іс п'ўўночи / холо́дноў / із:а́ходу / сн'і́жноў //* (Брід Хс.)/

'Успіння Пресвятої Богородиці' (15 серпня): *Успе́н'і(и)йе, Успе́н'і(и)йе Пресв'ато́йі Богоро́диц'і (Успе́н':а Богоро́диц'і), Богоро́диц'а, Мала́ Богоро́диц'а, Веᵘл'і́(и́)ка Богоро́диц'а, Ма́тка, Пе́рша Ма́тка, С'ата́ Ма́р'а, Пе́рша С'ата́ Ма́р'а, Ор'іхў́ўс'ка С'ата́ Ма́р'а, Пе́рша Преᵘчи́ста.*

Значна кількість назв пов'язана з іменником *Успіння*, що є запозиченням зі старослов'янської мови. Пор. рос. *Успение Богородицы* [6, т. VI, с. 47]. Назва символізує кінець земного життя Пресвятої Богородиці та переселення її у життя небесне. "Смерть Божої Матері називається Успінням на знак того, що Вона нібито заснула на якусь хвилину, а тоді, наче сон, отрясла з очей мертвотність гробу, побачила безсмертне життя і Господню славу" [18, с. 456].

Складне утворення *Богоро́диц'а* вказує на священну особу, яка народила Божого Сина. Пов'язане із законом мовленнєвої економії. Пор. гуц. *Пе́рша Богоро́диця, Богоро́диця* [4, с. 27], поліс. *Бугуро́ди́ц'а* [2, с. 19].

Іменник у словосполученні *Пе́рша Ма́тка* є суфіксальним дериватом від *ма́ти* (< псл. *mati*). Антропонім у словосполученнях *С'ата́ Ма́р'а, Пе́рша С'ата́ Ма́р'а* – фонетичний варіант імені *Марія*, яке через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької [6, т. III, с. 396]. Прикметник *Ор'іхў́ўс'ка* у складеній назві *Ор'іхў́ўс'ка С'ата́ Ма́р'а* зумовлений місцем проведення престольного свята – с. Оріховиця. Пор. гуц., бойк. *Пе́рша Ма́тка* [4, с. 27; 7, с. 272], *Ма́тки* [13, т. I, с. 433].

У закарпатських селах існує багато обрядів та традицій у цей день: *на Усп'ін':а Преᵘс'в'ато́йі Богоро́диц'і прин'ато їти до це́рквы / там сат'а́т' нас'ін':а і колоскы пшеᵘни́ц'і з но́вого ўрожа́йу / бо на сис' час припада́вут' жнива́ //* (Брід Хс.); *до С'ато́йі Ма́р'і ушы́тко ма́йе бы́ти поб'іле́но / вы́мыто //* (Зняцьово Мк.). Люди вірять, *шчо Прис'ата́ Богоро́диц'а неᵘ ўме́рла / а засну́ла / а́нгеᵘлы подн'ала́ йі на не́бо //* (Мала Мартинка Мк.); *Богоро́диц'а ін:и́с' убхо́дит' зи́мл'у і благословл'а́йе хыж'і //* (Ізки Хс.).

Зафіксовано й ряд заборон: *с'ого́ д'н'а не мож сварити́ᵉс'а з блис'ки́ми л'уд'ми́ / в'ідмоўл'а́ти у по́мошчи / неᵘв'ід:а́н'іў д'і́ўц'і не мож ра́но н'і с ким говори́ти //* (Гукливий Мк.); *хл'іб неᵘ мож р'і́зати / лем лама́ти рука́ми //* (В. Студений Хс.); *на іс́е с'а́то ў нас не дозво́лено робы́ти йаку́с' робо́ту / чи по хыжи / чи по дворо́ви / ма́йе быти ти́хо //* (Рокосово Хс.).

Побутували й деякі прикмети: *Пе́рша Преᵘчи́ста жи́то засіва́йе / Дру́га дошчо́м поliва́йе / а Тре́т'а сні́гом покрива́йе //* (В. Бр.); *йака́ пого́да бде на Ма́тку / така́ бде й о́с'ін' //* (В. Студений Хс.).

‘Введення у храм Пресвятої Богородиці’ (21 листопада): *В:едéн'ійе (Уведéн'ійе, Уведéныйе, Оведéнийе, Оведен'ійе, В:éдéн':а), В:едéнийе Прис'атóйі Богорóдиц'і, Трúт'а Прeчúста.*

Як зазначає Е. Ґоца, назва *В:едéн'ійе (Уведéн'ійе, Уведéныйе, Оведéнийе, Оведен'ійе, В:éдéн':а)* мотивована дієсловом *уводити*, але деякі її фонетико-граматичні варіанти можуть свідчити на користь церковнослов’янського запозичення [5, с. 39].

За біблійними переказами, батьки Діви Марії, будучи бездітними, молили Бога, щоб Він дав їм дитя, і при тому склали обіцянку, що віддадуть те дитя до храму Єрусалимського на служіння Богові. Господь зглянувся над горем батьків і дав їм доньку Марію. Коли дівчинці минуло три роки, треба було виконати дану Богові обіцянку – відвести Її до храму Єрусалимського [18, с. 467–468].

Ця назва фіксується і в інших говорах української мови: Пор. гуц. *Ввидéниї* [12, с. 33], *Уведéніє* [4, с. 198], бук. *Уведéніє* [16, с. 559], бойк. *введéн’а, воведеніє* [13, т. І, с. 87], поліс. *В:еден’:é* [1, т. І, с. 45].

Двокомпонентна номінація *Трúт'а Прeчúста* вказує на порядок серед важливих свят, присвячених Богородиці.

Це свято супроводжувалося безліччю різноманітних традицій та вірувань: *йак Прис'атá Богорóдиц'а ходúла ў цúр'коў / так і нам трéба туды ходúти //* (Мала Мартинка Мк.); *к’іт' ў сис' прáзник пéршым до хыжи záйде молодыĭ фáйныĭ чоуловувўк / а шче к’іт' вўн багáтыĭ / то ўс'і дóма бýдут' здорóв’і ĭ багáт'і / а к’іт' старыĭ / б’íдныĭ чоуловувўк / то мóжут' приéйтú хворóбы ĭ б’íд'н'іс'т' ў хыжу // а маĭ погáно то / к’іт' záйде старá бáба // йсе сáмойе мош ўповв’істи ĭ про Рўздвó таĭ Веилúгд'ін'//* (Брід Хс.); *на В:едéн'ійе / пéрет с'áтом / пéршиĭ рас стрыгли д'ітú до рóку // од В:едéн'ійа у цéркви ўже кол'адýвут' //* (Зняцьово Мк.).

Також існує ряд заборон та пересторог: *не мош шúти / жмикáти / харúти / сéрдитис'а / неи давáти ў борг* (Лозянський Хс.); *на В:едéн'ійе неи мош копáти зúмл'у / бо унá ішчú утпочúват' / бо к’іт' йі покопáти та на тóму м’іс'ц'і неи бýде урожáйу //* (Вільхівка Хс.); *на Оведéн'іе не мож вáдитис'а / в’інчáтис'а / жеинúтис'а //* (Ізки Хс.).

Побутували й деякі прикмети: *В:едéн'ійе прийшлó / зимý за собóў привелó // к’іт' на В:едéн'ійе морóз / знáчит' л'íтом бýде жарá і зáсуха // к’іт' на В:едéн'ійе тéплый дин' / то на другыĭ рўк будé малыĭ ўрожáĭ //* (Завидово Мк.); *морóз і сóнце ў сис' дúн' / были фáйним знáком //* (Лозянський Хс.).

‘Непорочне зачаття Пресвятої Богородиці’ (9 грудня): *зачáт':а Прес'в’атóйі Богорóдиц'і, Áн:ино(-е) (Гáниной) зачáт':а (зачат':á, зачáтийе, зачáт'ійе), зачат':á, Дин' Áн:ы, С'атóйі Áн:ы (С'в’атóйі Гáн:и).*

В основі назви свята – чудесна подія, коли свята Анна зачала Пресвяту Богородицю. Більшість словосполучень складається з присвійного прикметника *Áн:ино* та іменника *зачат':á*, який є суфіксальним дериватом від *зачати*. На позначення цього свята в інших говірках поширені ще такі назви: гуц. *Áннино зачик'ú* [14, с. 9], *Зач'ик'ú, Зач'ит'ú* [4, с. 65], бойк. *зачат’é* [13, т. І, с.293].

На це свято на Закарпатті прийнято молитися і просити щасливу долю собі і своїй родині: *жонá мáйе їтú до цéркви ĭ молúтис'а / бы ў нúйі урóдилас'а д'ітúна // жонá / йакá ўжé мáйе д'íтиĭ / мáйе ў тот дин' просúти здорóвйа соубí таї свóйім д'ít'ам //* (Довге Хс.); *ў сис' дин' к’íт' пáра / йакá хоут'íла мáти д'ітúну / сúл'но / з в’íроў / помóлиц':а / то Бог благословúт' йіх дит'áтком //* (Мала Мартинка Мк.). Існує й ряд заборон: *берéменим жóнам ў сис' дин' неи мош нич робúти // онú мáйут деиржáты п’іст //* (В. Студений Хс.); *с'áто неивелúкойе / áйбо кáжут'/ ож неи може робúти / бо чáсто с'а стаýт' б’íды на ісé с'áто* (Керецьки Мк.).

Зафіксовано й кілька прикмет: *йакá áн:а до пóлудны / такá зимá до к’ін'ц'á póку // áн:а морóзи рýшат //* (В. Студений Хс.); *йакá погóда бýде до пóлун:е / такý мош чеикáти і до к’ін'ц'á грýдн'а / а йакá погóда стойít' до нóчи / та такá бýде ус'á зиемá //* (Вільхівка Хс.).

Висновки. Як видно з нашого дослідження, календарно-обрядова лексика свідчить про багатство духовної та матеріальної культури українського народу, тому її фіксація й опис залишаються й надалі актуальними.

Більшість зафіксованих нами назв християнських свят на честь Пресвятої Богородиці в закарпатських говірках мотивована біблійними подіями і пов’язана з подіями життя і смерті священної особи. Окремі з них зафіксовані в інших говорах.

У зафіксованому нами ілюстративному матеріалі подані цікаві і неповторні обряди, традиції, прикмети тощо, які побутують у закарпатських говірках і пов’язані з народними святами. Із цих навіть коротких фраз ми можемо уявити більшменш цілісну картину календарної обрядовості.

Специфіка досліджуваної лексики також полягає в утворенні своєрідних фонетичних, словотвірних та лексичних варіантів, які свідчать про багатство української мови та про постійну потребу її глибокого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000.
2. Аркушин Г. Словотвір назв християнських свят у західнополіських говірках. Берегиня. № 3. С. 18–26.
3. Грицак М. А. Матеріали до словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П. Ю. Гриценка. К.: КММ, 2017.
4. Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997.
5. Ґоца Е. Назви календарно-обрядових свят у говірках Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія: Філологія. Ужгород, 2019. Вип. 2 (42). С. 38–44.
6. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. К.: Наукова думка, 1982–2012.
7. Матіїв М. Д. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ; Сімферополь: Ната, 2013.
8. Миголинець О. Антропоніми у складі календарно-обрядових назв (на матеріалі закарпатських говірок). *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія: Філологія. Ужгород, 2021. Вип. 1 (45). С. 284–289.
9. Миголинець О. Календарно-обрядові назви літнього циклу в українських закарпатських говірках. *Лінгвальний та екстралінгвальний аспекти комунікації в мультикультурному середовищі Закарпаття: монографія* / за заг. ред. Ю. М. Бідзілі, Г. В. Шаповалової, Я. М. Шебештян. Ужгород: РІК-У, 2021. С. 34–52.
10. Миголинець О. Календарно-обрядові назви осіннього циклу в закарпатських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія: Філологія. Ужгород, 2021. Вип. 2 (46). С. 139–144.
11. Миголинець О. Різдво на Закарпатті: етнолінгвістичний нарис. *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія: Філологія. Ужгород, 2025. Вип. 1 (53). С. 100–105.
12. Неґрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. Львів, 2008. 224 с.
13. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984.
14. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005.
15. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. 2-ге видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2021.
16. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005.
17. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
18. Українські традиції / упор. О. В. Ковалевський. Харків: Фоліо, 2003.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2'373+398(477):821.61.2 Дочинець
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.11

ЕЛЕМЕНТИ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

ELEMENTS OF CALENDAR RITUALITY IN THE LITERARY WORKS OF MYROSLAV DOCHYNETS: AN ETHNOLINGUISTIC ASPECT

Пискач О.Д.,
orcid.org/0000-0002-3858-6823
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті досліджено особливості відтворення акціонального, реально-предметного та вербального елементів календарної обрядовості в збірці «Карби і скарби» М. Дочинця; простежено символічні ознаки обрядових номінацій у художньому контексті; здійснено семантичний та словотвірно-етимологічний аналіз календарно-обрядових назв.

Календарно-обрядовий дискурс художньо втілено в новелах М. Дочинця «Колядници – Божі дячки», «Мамчин хліб», «Яворове косовище» та деякі ін. Специфікою акціонального й реально-предметного плану календарної обрядовості у творах М. Дочинця є відображення символічних ознак, що сформувалися на базі релігійних та міфічних уявлень етносу (ритуали на Святвечір, Водохреща тощо). Символічне значення притаманне таким одиницям реально-предметного плану, як *вода*, *коса*, *карачун, свічка* тощо.

Вербальний план календарної обрядовості в збірці М. Дочинця «Карби і скарби» охоплює назви календарно-обрядових свят (хрононімів), обрядової їжі, обрядових дій, предметів та учасників обрядових дійств. Відповідні номени утворені переважно на українському мовному ґрунті від праслов'янських основ або ж запозичені з грецької чи старослов'янської мови. Як засвідчив аналіз, найбільшу групу становлять назви календарно-обрядових свят, що мають різні за ґенезою семантику (християнську, міфологічну, язичницьку, народну) й способи творення. Помітне місце займають хрононіми християнського походження, мотивовані іменами святих. Вербальний план календарної обрядовості в збірці М. Дочинця репрезентують також замовляння, що мають магічно-сакральний характер.

Доведено, що творчість М. Дочинця пронизує потужна енергетика карпатського духу, у ній відображені невичерпні скарби народної мудрості, сформовані й збережені українцями протягом століть. Календарно-обрядовий дискурс новелістики письменника засвідчує його обізнаність з обрядовими традиціями, художньо втіленими через призму народних та релігійних уявлень. Мовна картина світу митця відтворює особливості національного українського світобачення та світорозуміння.

Ключові слова: календарна обрядовість, назва, ритуал, символ, замовляння, новела, М. Дочинець.

The paper explores the peculiarities of representing actional, material, and verbal elements of calendar rituality in Myroslav Dochynets' collection *Karby i skarby*; traces the symbolic features of ritual nominations in a literary context; and provides semantic as well as word-formation and etymological analysis of calendar-ritual names.

Calendar-ritual discourse is artistically embodied in M. Dochynets' short stories *Kolyadnychky – Bozhi diachky*, *Mamchyn khlib*, *Yavorove kosovyshche*, and others. A distinctive feature of the actional and material planes of calendar ritual in Dochynets' works is the depiction of symbolic features shaped by the ethnic group's religious and mythical beliefs (rituals on Christmas Eve, Epiphany, etc.). Symbolic meaning is inherent in such units of the material plane as water, scythe, karachun (winter solstice), candle, and others.

The verbal plane of calendar rituality in M. Dochynets' collection *Karby i skarby* includes the names of calendar-ritual holidays (chrononyms), ritual food, ritual actions, objects, and participants in ritual events. The corresponding nominations are formed mainly on the Ukrainian linguistic basis from Proto-Slavic roots or borrowed from Greek or Old Church Slavonic. As the analysis has shown, the largest group consists of the names of calendar-ritual holidays with semantics of different origins (Christian, mythological, pagan, folk) and various ways of formation. A prominent place is occupied by chrononyms of Christian origin, motivated by the names of saints. The verbal plane of calendar rituality in Dochynets' collection is also represented by incantations of a magical-sacred nature.

It has been proven that M. Dochynets' creative work is permeated with the powerful energy of the Carpathian spirit and reflects the inexhaustible treasures of folk wisdom formed and preserved by Ukrainians over centuries. The calendar-ritual discourse of the writer's short stories testifies to his profound knowledge of ritual traditions, artistically embodied through the prism of folk and religious beliefs. The language writer's world model reproduces the peculiarities of the Ukrainian national worldview and perception of the world.

Key words: calendar rituality, name, ritual, symbol, incantation, short story, M. Dochynets.

Постановка проблеми. Художня література відіграє важливу роль у формуванні світогляду особистості, акумулюванні духовного досвіду попередніх поколінь і трансформуванні його в особистий досвід кожної людини. Дослідження художнього тексту у зв'язку з духовною, матеріальною культурою та особистістю митця в соціокультурному просторі, аналіз національно-культурного мовного компонента в його творах видається актуальним, оскільки своєрідна автор-

ська картина світу формується не тільки завдяки мовним особливостям дискурсу, а й ставленням оповідача до теми оповіді.

Однією з важливих ділянок духовної культури є календарна обрядовість, яка посідає вагоме місце у світогляді й віруваннях не лише українського народу, а й інших слов'янських етносів. Вагомим чинником трансформацій календарної обрядовості на сучасному етапі є активний вплив християнської церкви, яка відіграє все більшу роль у формуванні суспільної свідомості. Цей вплив, зокрема, проявляється у відмиранні окремих звичаїв, на які церква накладає заборони, та в узгодженні ряду традиційних обрядових явищ із вимогами церковних канонів. Незважаючи на помітну християнізацію календарних свят і обрядів, усе ж таки в них відображено первісну семантику, пов'язану з рільничою діяльністю людей і вшануванням культу предків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Календарна обрядовість українців стає об'єктом наукових студій істориків, фольклористів, етнографів із середини XIX століття. Історіографія дослідження налічує чималу кількість наукових праць О. Воропая, С. Килимника, О. Курочкіна, І. Огієнка, М. Возняка, Г. Булашева, Н.Стішової, В. Борисенко та ін.

На початку XXI ст. значно посилився інтерес до регіональних особливостей традиційно-побутової культури українців, поглибилися студії з вивчення етнокультурних явищ (Г. Кожолянко «Етнографія Буковини» (2004); О. Астахова, Т. Крупа, В. Сушко «Свята та побут Слобожанщини» (2004); В. Давидюк «Етнологічний нарис Волині» (2005); О. Ліманська «Українські календарні свята Слобожанщини: тенденції дослідження» (2007); Н. Ковальчук «Календарні звичаї та обряди Рівненського Полісся» (2008); М. Тиводар «Етнографія Закарпаття» (2010); О. Барташук «Процеси трансформації календарної звичаєвості українців Східного Поділля (20-ті рр. XX – початок XXI ст.)» (2011) та багато ін.).

Лінгвістичний аналіз календарно-обрядових назв репрезентують наукові статті Н. Осташ, М. Лесева, Н. Хобзей, М. Шарапи, Е. Гаврилюк, Е. Гоци, О. Миголинець та ін.

Елементи календарної обрядовості українського народу художньо втілені у творах Г. Квітки-Основ'яненка, М. Старицького, Б. Лепкого, Ю. Федьковича, М. Черемшини, Б.-І. Антонича, М. Стельмаха та ін. митців. У зв'язку з цим особливої гостроти набувають етнолінгвістичні студії календарної обрядовості на матеріалі художньої мовотворчості.

Вагоме місце займає обрядовий дискурс у творчості відомого закарпатського письменника, публіциста, видавця М. Дочинця, художній доробок якого досліджували літературознавці В. Базилевський, Т. Вергелес, Є. Сверстюк, Л. Скорина, М. Слабошпицький, П. Сорока, Л. Горболіс, М. Васьків, О. Талько, Л. Єршова, В. Горинь, О. Капленко, О. Іщенко, О. Щур та багато ін. Науковці відзначають «оригінальність його авторського стилю, глибоке знання читацької психології, апелювання до відомих художніх текстів, українських народних традицій та культурних надбань, актуальність концепції образу героя-мудреця і його світоглядної системи, філософічність, дидактизм та орієнтацію на формування національно свідомого суспільства тощо» [1, с. 203].

Творчість М. Дочинця викликає жвавий інтерес і багатьох лінгвістів, зокрема А. Вегеш (художній антропонімікон, промовистість назв романів письменника), Р. Теребуса (метафори, власні назви в романах «Вічник» та «Криничар»), Л. Прокопович, О. Микитюк (діалектизми), Г. Вовченко (народна стихія і мовний портрет у прозі М. Дочинця), В. Буди (перифрази в романі «Вічник), М. Яцьків, М. Вергалюк, Л. Прокопович (фразеологізми, афоризми в романах митця тощо) та ін.

Постановка завдання. Об'єктом дослідження є збірка «Карби і скарби» (2015), що містить 44 новели і має символічну назву, адже карби – це сліди, національна пам'ять, а скарби – вічні, невмирущі цінності у долі українського народу. Зосередимо свою увагу на календарному обрядовому дискурсі цієї книги, оскільки сімейний обряд був предметом нашого аналізу в попередній статті [2].

Предметом дослідження є вербальні та невербальні елементи календарної обрядовості; семантика, словотвір і функції обрядових номінацій.

Мета дослідження – етнолінгвістична характеристика елементів календарної обрядовості в збірці «Карби і скарби» М.Дочинця.

Реалізація визначеної мети передбачає вирішення таких завдань: 1) розглянути особливості відтворення акціонального, реально-предметного та вербального елементів календарної обрядовості в збірці «Карби і скарби»; 2) простежити символічні ознаки обрядових номінацій у художньому контексті; 3) здійснити семантичний та словотвірно-етимологічний аналіз календарно-обрядових назв.

Основними методами дослідження є *описовий* та метод *контекстуального аналізу*. Додатково залучено прийоми *лексико-семантичного* (вста-

новлення значення обрядових назв), *порівняльно-історичного* (з'ясування походження слів) та *семантико-стилістичного* (виявлення співвідношення мовних засобів, якими експресивно виражається інтелектуальний, емоційний чи естетичний зміст тексту до змісту інформації) методів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Українська обрядовість, зародившись іще в первіснообщинному суспільстві, пройшла чималий історичний шлях і зазнала помітних змін. У цій еволюції можна виокремити кілька найважливіших етапів, пов'язаних із суспільно-історичними зламами – дохристиянський, християнський, атеїстичний, сучасний. Однак, попри свою пластичність і піддатливість історичним процесам, викликам життя та ідеологічному тиску, українська обрядовість виявляє помітну стійкість в основних своїх суспільних функціях та усталених формах.

Календарні свята та обряди – складний комплекс, що поєднує раціональний досвід і регіонально-магічні вірування, традиції та пережиткову звичаєвість. Календарна обрядовість виявляється в акціональному, реально-предметному та вербальному планах, у більшості з яких тісно переплелися народні й християнські традиції, закріплені в національній культурі закарпатських українців.

Творчість М. Дочинця пронизує потужна енергетика карпатського духу, у ній відтворені невичерпні скарби народної мудрості, сформовані й збережені протягом століть. На думку О. Іщенко, «у творчому доробку письменника простежується прагнення зацікавити національною культурою та духовними скарбами нашого народу, визначити складники національної ідентичності, допомогти відновити духовну рівновагу людини» [3, с. 29]. З огляду на специфічну манеру письма М.Дочинця ми схиляємося до традиційної концепції про існування в художньому творі символічного образу автора, який дає можливість зрозуміти твір як діяльність, а не тільки як результат діяльності. Письменник постає перед читачем як усебічно обдарована особистість із багатим життєвим досвідом і самобутнім світовідчуттям.

Елементи календарної обрядовості в новелі «Яворове косовище» М.Дочинець майстерно відтворив через світосприйняття малого хлопчика, який на все життя запам'ятав ритуально-магічні дії свого діда Івана, що супроводжуються народними замовляннями-молінням за родину й господарство: «*На Святий вечір дідо брав в одну руку суху отаву, у другу – яворове Ілієве коса й обходив тричі хижу, приказуючи: «Всевишній Господи, що сотворив світ, сонце, місяць, зорі на небесах! Як чоловік не годен їм нич лихого зробити, дай так, аби й мені нич не могли зробити, поможи моїй сім'ї, дай сили, сохрани маржини, щоб давали доста молока і весь наш рід був ситий*» [4, с. 54–55].

Хоча календарні свята й обряди значною мірою християнізовані, все ж ця християнізація «працює» на первісну семантику, пов'язану з рільничою діяльністю людей і вшануванням культу предків. Це засвідчує поширений в українській обрядовій традиції звичай залишати на Святвечір їжу для душ померлих родичів, які злітаються до рідної домівки. На думку О. Тиховської, «культ предків переплітається з космогонічними міфами, які пов'язують зі святом Різдва ідею народження нового циклу в житті Всесвіту, природи, людини. Різдвяна ніч уявляється часо-просторовою площиною, на якій можуть зустрітися живі та мертві, чим і зумовлена поява вищезгаданих обрядів» [5, с. 267]. У новелі «Похрещені блискавкою» М. Дочинця натрапляємо на таку цитату: «*А на бабин вечір перед Різдвом бабі лишали варішку страви на столі*» [4, с. 61]. Тут ідеться про бабин вечір, який святкують напередодні Водохреща, а не перед Різдвом.

Одним із найбільших християнських свят зимового циклу є *Водохреща* (*Водóхреще, Водóхрещі*), назву якого на Закарпатті репрезентують діалектні фонетичні варіанти *Водóщі, Водóрщі, Водóкщі, Óкщі*. Свого часу відомий етнограф Ю. Жаткович зауважував, що «ніч на Водощі є одна із тих ночий, коли Русини найбільше ворожать, пр. щоби худоба плодила ся, щоби корови богато молока давали і ин.» [6, с. 4]. І досі в календарній обрядовості українців саме Водохреща є одним із основних свят, у якому різні магічні дії зі свяченою водою займають центральне місце. Традиції, пов'язані з ритуальним застосуванням води, обрядовим купанням, умиванням у водоймах тощо, яскраво ілюструють широкий і різноманітний вияв прадавніх народних уявлень про воду як джерело життя і здоров'я. Адже наші пращури ще до прийняття християнства тотемізували воду, ріки, озера, джерела, пов'язували з ними все життя людини – від народження до смерті [7, с. 336].

Християнська традиція приписує свяченій воді божественно-цілющі властивості, вважаючи її «дієвим магічним оберегом, за допомогою якого можна очистити, захистити себе і довкілля від усілякого зла й шкідливого впливу демонічних сил» [8, с. 97]. Недаремно дід – умілий косар із новели «Яворове косовище» М. Дочинця – виконує ритуал освячення коси і супроводжує його замов-

лянням: «*На Водохреща, після освячення води в криниці, дідо вмочував у неї кося верхнім і нижнім кінцем і примовляв: «Як помагає ся свята вода людям, так аби моє кося помагало мені у всякій біді й усю нечисть від мене відганяло, і тіло й душу мою спасало». Тоді заходив з кіссям до хижі, набивав на нього дзвінку литовку й клав у красний закут. Чекав священника, котрий, освячуючи житло, бризкав водою і на новеньку косу*» [4, с. 55]. Слід зауважити, що символічний образ води є «невід'ємним атрибутом мовомислення Мирослава Дочинця», «естетично вартісним виразником авторського світовідчуття і світосприймання» [9, с. 55].

У народній обрядовості слов'ян коса є предметом-оберегом і водночас атрибутом і символом смерті. Для діда Івана коса не тільки знаряддя праці, захист від диких звірів у полонині, а «правдивий оберіг» від босоркань (< угор. *boszorkány* «дух померлих, примара, (ст.) відьма, чаклунка», можливо, пов'язане з тюрк. *basyrkan* «нічний кошмар», що походить від *bas-* «давити, штовхати; мучити» [10, т. 1, с. 237]) і повітруль (це жіночий демонічний персонаж, уявлення про якого побутують винятково на території Українських Карпат [11, с. 86]), які часто були смертельною загрозою для стомленого косаря, що ночував у колибі. М.Дочинець через свого героя відтворює міфологічні уявлення про косу, яку кладуть на поріг як захист від злих духів і демонів: «*Де б його не запосіг нічліг, клав дідо на порозі кучі сячене-пересячене древко і сам вкладався з проникливою примовкою на устах: "Ніч темна, ніч тишна, сидиш ти на коні чорному, на сідлі соколиному, замикаєш ти комори, дворці й хлівці, церкви й монастирці і цісарські престоли. Замкни всякій нечисті губи й губища, зуби й зубища, очі й очища, кігті й кігтища, аби вони на мене, народженого, хрещеного й молитвеного раба Божого Івана, очей не витріщали, зуба не гострили, біду не вершили, соблазну не чинили, суєту не сіяли*"» [4, с. 56]. У цьому замовлянні тісно переплелися язичницька і християнська традиції: перша частина відображає давню язичницьку символіку ночі – захисниці [12, с. 204], яка «сидить на коні чорному» і «замикає» все зло, що загрожує людині, а друга («*аби вони на мене*….») утверджує захисну силу молитви і віри в Бога, котрі протистоять ночі, яка, навпаки, «відмикає», випускає на волю ворожі людині сили й стихії. Дід Іван із новели «Яворове косовище» М. Дочинця втілює типові риси працьовитого селянина («*А який був дідо косар – горішок у траві перетинав!*» [4, с. 55]), мудрого знавця народних і релігійних обрядів, а магічні замовляння-моління і замовляння-звертання в устах героя поглиблюють містичність його образу.

Принагідно зазначимо, що замовляння як архаїчний пласт народної творчості, використовуючись первісно в мисливських і землеробських обрядах, упродовж століть були частиною язичницького світогляду й життєвого укладу, своєрідним «молитвословом язичництва» [12, с. 8]. Їм притаманний відгомін тих часів, коли людина персоніфікувала природу, поклонялася їй, зверталася за допомогою до небесних світил, води, землі тощо як до сил, здатних протидіяти лихові, хворобам, зцілити недугу [13, с. 73]. Сучасні українські заговірні тексти зазнали суттєвої християнської трансформації, оскільки головною активною особою в них є вже не людина, а Бог, який має волю допомогти або відмовити особі, що стає лише прохачем через посередника. «Ці ритуали тепер перетворені на молитву, під час якої людина благає (а не закликає) Бога про милість та допомогу» [14, с.37]. Розрізняють замовляння-звертання, замовляння-моління, замовляння-описи ритуальних дій (епічні замовляння). Тексти українських замовлянь збирали М. Костомаров, П. Чубинський, М. Драгоманов, Б. Грінченко та ін. У художній літературі замовляння використовували Г. Квітка-Основ'яненко, М. Коцюбинський, О. Кобилянська та ін. [15].

Специфікою реально-предметного плану календарної обрядовості в новелістиці М. Дочинця є відображення символічних ознак, що сформувалися на базі релігійних та міфічних уявлень етносу. Народні прикмети, пов'язані з хрононімами, автор відтворює в новелі «Вино з яблучним медом»: «*У народі так і примовляється: серпень дістає серпи зі стріхи. А ще й так кажуть: у серпні серпи гріють, а вода холодить. Бо Ілля кинув у неї кригу*»; «*По Спасу нишкне комар, а по першій Богородиці геть іззлизнеться*» [4, с. 247].

У новелі «Мамчин хліб» натрапляємо на цілий дискурс про використання різних видів обрядового хліба (паска, корачун, юрівник, перепічка): «*Добре, якщо хліб був щодень, за що ревно молилися. А скільки родин мали його лише на празники! Святочні роди хліба. Ота ж великодня* ***паска*** *чи різдвяний* ***корачун****. Або* ***юрівник****. Його пекли з того ж пшеничного борошна, але сплітали в кругле перевесло. Після освячення вішали під образами, щоб дочекатися ярювання. І коли щасливо обсіялися до Юрія, клали* ***юрівник*** *на подячний стіл. На Тройцю пеклися* ***перепічки****, схожі на перепілки. Їх дарували похресникам і сусідським дітям*» [4, с. 121].

Вербальний план календарної обрядовості в збірці «Карби і скарби» представлений переважно однокомпонентними та зрідка двокомпонентними номенами таких лексико-семантичних груп:

1) назви календарно-обрядових свят (хрононімів): *Святий вечір*, *Різдво, Боже Різдво, Водохреща, Паска, Трійця, Ярній Юра, Юрія, Іван-день, Ілля, Купала, Івана Купала*, *Спас*, *Богородиця, Симона* та ін.;

2) назви обрядової їжі: *паска*, *перепічка*, *корачун, юрівник*;

3) назви обрядових дій: *колядувати, коляда, віншування*;

4) назви учасників обрядових дійств: *звіздарі, колядники, коляднички, вертеп*;

5) назви обрядових предметів: *Віфлеємська звізда, хрест, свічка, свячена вода, коса*.

За походженням календарні назви – це переважно питомі українські слова з праслов'янськими коренями: *Водохреща* – складне утворення з основ іменника *вода́* і дієслова *хрести́ти* [10, т. 1, с. 415]; *вертеп* – псл. *vʰrtръ‹ iє. *urtupo-s, що складається з компонентів *urt-/ uert- «вертіти» і -upo- «вода, річка», збереженого в лит. ùpė «річка», лтс. upe «тс.»; первісно могло означати «прокручений водою» [10, т. 1, с. 358]; *коляда* – псл. *kolęda* «Новий рік; різдво; новорічний або святвечірній подарунок; колядування (обряди й пісні)» [10, т. 2, с. 526]; *Купала* пов'язане з *Купа́ло* «міфологічний персонаж у слов'ян, пов'язаний з обрядом купання та ін. в ніч з 6 на 7 липня, а також сам обряд і час його справляння» < псл. **kǫpadlo*, утворене за допомогою суфікса *-dlo* від *kǫpati* «купати» (пор. ч. ст. *kupadlo* «місце для купання», схв. *кȕпало* «тс.»); назва була, очевидно, пов'язана з обрядовим першим у році купанням, яким закінчувалося свято в давніх слов'ян [10, т. 3, с. 145]; *Різдво* – результат фонетичного розвитку давнішого **рожьство* «народження, Різдво», пов'язаного з *роди́ти* (**рожьство* → **розство* → **розтво* → *Різдво*) [10, т. 5, с. 92] та ін.

Спостерігається незначна кількість запозичень: *хрест* через посередництво старослов'янської мови запозичене з грецької [10, т. 6, с. 209]; *Трійця* – запозичення зі старослов'янської мови [10, т. 5, с. 643]; *паска, Пасха* – запозичення з грецької мови [10, т. 5, с. 305, 313]; *корачун* – запозичення з молдавської та румунської мов; молд. *крэчу́н* «Різдво; обрядовий хліб, спечений до Нового року», рум. crăciún «Різдво» походять від алб. kërcún- «пень, колода» (у балканських народів існувало свято зимового сонцестояння, під час якого з ритуальною символікою спалювали спеціально привезену з лісу колоду), праалб. *karc-ún-, можливо, пов'язане з лит. kártis «жердина», лтс. kārts «тс.» [10, т. 3, с. 80]. *Корачун* – кругла ритуальна хлібина, що символізує добробут родини, її печуть у Галичині та на Закарпатті перед Святвечором і зберігають аж до Василя. Пор. бойк. *кра́чун*, *кра́ч'ун*, *кричу́н, карачу́н, киричу́н, керичу́н, ґереджу́н, ґеречу́н, ґериджу́н, ґеридзи́н* [16, І, с. 386]; закарп. *карачу́н*, *киричу́н, керичу́н* та ін.

Як засвідчив аналіз, найбільшу групу становлять назви календарно-обрядових свят, що мають різні за ґенезою семантику (християнську, міфологічну, язичницьку, народну) й способи творення. Помітне місце займають хрононіми християнського походження, мотивовані іменами святих.

Висновки. Отже, календарно-обрядовий дискурс художньо втілено в новелах М. Дочинця «Коляднички – Божі дячки», «Мамчин хліб», «Яворове косовище» та деякі ін. Специфікою акціонального й реально-предметного плану календарної обрядовості у творах М. Дочинця є відображення символічних ознак, що сформувалися на базі релігійних та міфічних уявлень етносу (ритуали на Святвечір, Водохреща тощо).

Вербальний план календарної обрядовості в збірці М. Дочинця «Карби і скарби» охоплює назви календарно-обрядових свят (хрононімів), обрядової їжі, обрядових дій, предметів та учасників обрядових дійств. Відповідні номени утворені переважно на українському мовному ґрунті від праслов'янських основ або ж запозичені з грецької чи старослов'янської мови. Як засвідчив аналіз, найбільшу групу становлять назви календарно-обрядових свят, що мають різні за ґенезою семантику (християнську, міфологічну, язичницьку, народну) й способи творення. Помітне місце займають хрононіми християнського походження, мотивовані іменами святих. Вербальний план календарної обрядовості в збірці М. Дочинця репрезентують також замовляння, що мають магічно-сакральний характер.

Творчість М. Дочинця пронизує потужна енергетика карпатського духу, у ній відображені невичерпні скарби народної мудрості, сформовані й збережені українцями протягом століть. Календарно-обрядовий дискурс новелістики письменника засвідчує його обізнаність з обрядовими традиціями, художньо втіленими через призму народних та релігійних уявлень. Мовна картина світу митця відтворює особливості національного українського світобачення та світорозуміння.

Перспективою подальших наукових пошуків можуть бути етнолінгвістичні, психолінгвістичні, лінгвокультурологічні дослідження художнього ідіостилю М. Дочинця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іщенко О.А. Проза Мирослава Дочинця: проблематика і поетика: дис… наук. ст. доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ. 2020. 238 с.

2. Пискач О. Етнолінгвістичні аспекти сімейної обрядовості закарпатців у збірці М. Дочинця «Карби і скарби». *Мовні і концептуальні картини світу*: збірник праць. Вип. 1 (73). Київ: ВПЦ «Київський університет», 2023. С. 90–107. URL: https://mova.knu.ua/wp-content/uploads/2023/04/7.pdf.

3. Іщенко О. Самобутність філософії головного героя романів Мирослава Дочинця. *Південний архів. Філологічні науки*: зб. наук. праць. 2017. Вип. 66. С.29–32.

4. Дочинець М. Карби і скарби. Посвіт карпатського світу. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2015. 288 с.

5. Тиховська О. Міфологічні образи та магічні ритуали в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект: дис…. д. філол. н.; 10.01.07 – фольклористика. ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Львівський національний університет імені Івана Франка. Ужгород; Львів, 2021. 534 с.

6. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Руси. *Етнографічний збірник*. 1896. Т. 2. С. 4–11. URL: https://surli.cc/viauvz.

7. Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: Ґражда, 2010. 416 с.

8. Горошко Л. «Водице-орданице, умий мене від всякого лиха» (Обрядове застосування освяченої на Йордан води в карпатській традиції). *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*: зб. наук. праць. Одеса, 2011. С. 90–103.

9. Прокопович Л.С. Вербалізація лігнгвокультуреми *вода* в романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Науковий електронний журнал «Текст, контекст, інтертекст»*. URL: http://text-intertext.in.ua/pdf/n022017/prokopovych_lidia_02_2017.pdf

10. Етимологічний словник української мови. Київ, 1982–2012. Т.1–6.

11.Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: СПОЛОМ, 2015. 228 с.

12. Москаленко М.Н. Українські замовляння. Київ: Дніпро, 1993. 307 с. URL: https://surl.li/wjzzxv.

13. Швидка Н.В. Магія слова в українських замовляннях. *International scientific and practical conference*. 2021. С. 70–73. URL: https://surl.li/pgjlfk.

14. Данилевич А. Побутові вірування українців у ХХ столітті на прикладі знахарів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. *Серія: Історія*. Т. 158. № 1. 2024. С. 34–39. URL: https://history.bulletin.knu.ua/article/view/2686/2556.

15. Бостан Г.К., Зварич І.М. Замовляння. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. URL: https://esu.com.ua/article-14856.

16. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. 1–2.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2'373.23
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.12

СПЕЦИФІКА СЦЕНІЧНОГО АНТРОПОНІМІКОНУ УКРАЇНИ

SPECIFICS OF THE STAGE ANTHROPONYMICON OF UKRAINE

Романченко А.П.,
orcid.org/0000-0001-6870-2429
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та мовної підготовки іноземців
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Зозуля О.О.,
orcid.org/0009-0000-4365-3819
учитель української мови та літератури
Одеської гімназії № 125 Одеської міської ради,
студентка І курсу магістратури філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Війна стала потужним позамовним чинником, що спричинив появу нових іменувань, трансформацію старих та зміну семантичного навантаження багатьох онімів. Важливо з'ясувати, як змінилась культура країни, специфіка найменування артистів та гуртів, що є активними в мистецькому дискурсі. Складником цього дискурсу є власні назви виконавців, зокрема й вигадані імена.

Метою нашої розвідки є розкриття специфіки номінування українських співаків / співачок та гуртів за семантичним, структурним і графічним критеріями. Її основні *завдання* такі: зафіксувати сучасні псевдоніми музичної сфери, визначити групи сценічних антропонімів; вигадані антропоніми класифікувати за семантичним принципом та особливостями оформленнями. *Джерельною базою* пропонованої розвідки послугував музичний канал М2, де репрезентують українськомовні пісні.

У статті схарактеризовано структурні, семантичні та графічні особливості сценічного антропонімного сегмента сучасного мистецького дискурсу. Зафіксований матеріал уможливив поділ антропонімів на дві групи – реальні та вигадані (псевдоніми) імена. За походженням псевдонімів вирізнено 4 групи (похідні від офіційного імені й прізвища, похідні від офіційного імені, похідні від офіційного прізвища, похідні від форми офіційного прізвища). Структура сценічних антропонімів пов'язана з їхнім походженням і творенням. За семантичним принципом вирізнено групи псевдонімів. Вони мотивовані певною особливістю, топонімом, об'єктом чи ознакою, є результатом мовної гри, виявом креативу. Продуктивними є такі види графічного оформлення антропонімів: кирилиця, латиниця, стилізоване оформлення.

Сценічний антропонімний сегмент досліджуваного дискурсу вирізняється поєднанням традиційного і сучасного, національного та глобального. Імена виконавців не лише ідентифікують мовну особистість, а й відображають стиль, їхню культурну та національну позицію.

Ключові слова: пропріальна лексика, онім, антропонім, офіційне ім'я, псевдонім.

The war has become a powerful external factor that led to the emergence of new names, the transformation of old ones, and changes in the semantic meanings of many onyms. It is important to understand how the country's culture and the specifics of the names of artists and bands that are active in the artistic discourse have changed. Part of this discourse is the proper names of performers, including fictional names.

The *purpose of the study* is to reveal the specifics of naming Ukrainian singers and bands according to semantic, structural and graphic criteria. Its main *objectives* are as follows: to document contemporary pseudonyms in the music industry, to identify groups of stage names, and to categorize fictional names according to semantic principles and stylistic features. *The research is based on material* from the music channel M2, which broadcasts Ukrainian-language songs.

The article characterizes the structural, semantic and graphic features of the stage anthroponymic segment of modern artistic discourse. The documented material made it possible to divide anthroponyms into two groups – real names and pseudonyms. Four groups of pseudonyms are distinguished based on their origin (derived from the official first and last name, derived from the official first name, derived from the official last name, derived from a modified form of the official last name). The structure of stage anthroponyms is related to their origin and creation. Groups of pseudonyms are distinguished according to semantic principles. They are motivated by a certain feature, toponym, object, or characteristic, and are the result of a linguistic game, a manifestation of creativity. Productive types of graphic representation of anthroponyms include the use of Cyrillic, Latin script, and stylized forms.

The stage anthroponymic segment of the discourse under study is distinguished by a combination of traditional and modern, national and global elements. The names of performers not only identify their linguistic identity, but also reflect their style, cultural and national position.

Key words: proper vocabulary, onym, anthroponym, official name, pseudonym.

Постановка проблеми. Особливої актуальності в умовах війни в Україні, що істотно вплинула на пропріальну систему української мови, набуває аналіз онімного простору. Війна стала потужним позамовним чинником, що спричинив появу нових іменувань, трансформацію старих та

зміну семантичного навантаження багатьох онімів. На тлі соціальних і політичних зрушень спостерігаємо активне формування нових топонімів й антропонімів, пов'язаних із героїкою, трагізмом, символізмом та новими реаліями воєнного часу. Усе це потребує комплексного міждисциплінарного підходу, що поєднує мовознавство, історію, соціологію, психологію та культурологію. Водночас варте уваги й питання, як змінилась культура й мистецтво країни, специфіка номінування виконавців і виконавиць та гуртів, що наразі є активними й затребуваними в пісенному дискурсі. У зв'язку з цим постає проблема мовної особистості артиста як представника мистецького сегмента України.

Мистецький дискурс, зокрема й пісенний дискурс є особливим різновидом комунікації, що акумулює емоції, переживання та культурні коди нації, слугує важливим джерелом для дослідження національної мовної особистості. Проникаючи в різні сфери, пісня є свого роду «дзеркалом життя», яке відображає основні цінності, етичні погляди, соціальні уявлення, суспільні зміни та стереотипи певної епохи, створює моделі поведінки й культурні норми і передає їх наступним поколінням [3, с. 54]. Вона є своєрідною формою збереження культурних знань. Пісенний дискурс не лише відображає мовну особистість, а й активно її формує. Складником цього дискурсу вважаємо й власні назви співаків та співачок, зокрема вигадані імена, що певною мірою відбивають мовну особистість.

Аналіз досліджень проблеми. Антропоніми як один із розрядів ономастики на сьогодні доволі ґрунтовно вивчено. Як зауважує О. Вербовецька, антропоніми – «лінгвальні одиниці, які забезпечують мовну ідентифікацію особи в суспільстві» і містять інформацію про людську спільноту загалом [1, с. 5].

Відомо, що цей розряд охоплює офіційну та неофіційну частини антропонімікону. До першої частини уналежнюють особове ім'я, прізвище та ім'я по батькові, а елементами другої частини є прізвисько та псевдонім. Офіційна система найменування глибоко досліджена такими українськими вченими, як С. Бевзенко, Ю. Редько, І. Сухомлин, М. Худаш, П. Чучка, пізніше – Г. Бучко, С. Вербич, О. Карпенко, І. Фаріон, ще пізніше – Ю. Бабій, Л. Кравченко, Ю. Блажчук, а також зарубіжними дослідниками (Ф. Міклошич, С. Ілчев, В. Шмілауер) та ін.

Неофіційний український антропонімікон опрацьовували й продовжують досліджувати відповідно до об'єкта спостереження. Прізвиська як цінний компонент системи народно-побутової номінації були об'єктом студіювання О. Антонюк, Г. Аркушина, Г. і Д. Бучків, Л. Кравченко, М. Лесюка, Н. Рульової, В. Чабаненка, П. Чучки та ін. за регіональним принципом (Донеччина, Західне Полісся, Полтавщина, Бойківщина, Гуцульщина, Західне Поділля, Нижня Наддніпрянщина, Закарпаття) в різних аспектах: лексико-семантичному, генетичному, морфологічному тощо.

Останнім часом особливо активізувалося вивчення псевдонімів як складника неофіційного антропонімікону. Проблематикою псевдонімних номінацій цікавилися В. Еппель, В. Капелюшний, М. Лесюк, В. Максимчук та К. Олар, Н. Павліківська, О. Петрова, Л. Підкуймуха, Є. Сазонова, Ю. Собков, В. Соприкіна й О. Маленко, Н. Щербакова. Одні з них аналізують неофіційні найменування міліті-сфери, інші – мистецько-культурну сферу, а ще інші – інтернет-сферу. Міліті-псевдонімікон розглядають у словотвірному й семантико-мотиваційному аспектах (М. Лесюк, К. Олар, Н. Павліківська, Н. Сокіл-Клепар, Р. Яцків), специфіку мистецьких псевдонімів вивчають з огляду на прийоми їхнього творення (І. Єремеєва, О. Макарчук, Д. Янчура), нікнейми – із семантичного, функційно-прагматичного кутів зору (А. Попова, І. Омелюх).

О. Карпенко вивчає оніми як концепти й вважає, що ментальне буття ономастикону реалізується в сукупності ментальних лексиконів усіх носіїв мови. У межах такого лексикону є назви, відомі всім або відомі певній групі носіїв мови [2, с. 13]. Очевидно, що неофіційні антропоніми є складником групового ментального лексикону, хоч окремі з них можуть належати й до загальномовного ментального ономастикону. В. Соприкіна національно прецедентні псевдоніми кваліфікує як такі, що «детерміновані культурою українського народу, географічними назвами, історією й людьми, які стали знаковими постатями» [6, с. 100].

Метою нашої розвідки є розкриття специфіки номінування українських співаків / співачок та гуртів за семантичним, структурним і графічним критеріями.

Її основні *завдання* такі: зафіксувати сучасні псевдоніми музичної сфери, визначити групи сценічних антропонімів; вигадані антропоніми класифікувати за семантичним принципом та особливостями оформленнями.

Джерельною базою пропонованої розвідки послугував музичний канал М2, де репрезентують українськомовні пісні.

Специфіка мистецького дискурсу вже привертала нашу увагу з позиції реалізації комунікативної стратегії підтримки [4], де матеріалом спостереження були персональні звернення українських співаків і співачок в ефірі радіостанції Країна FM на початку повномасштабного вторгнення. Крім того, в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова було запроваджено вибірковий компонент під назвою «Лінгвокультурна специфіка національної псевдонімної палітри» [5], де здобувачі мали нагоду опрацювати лінгвокультурні та прагматичні параметри національного й світового псевдонімікону.

Об'єкт пропонованого *дослідження* – сценічні антропоніми сучасних музикантів. *Предмет дослідження* – семантичні й графічні параметри сценічних псевдонімів як складників неофіційної антропонімної системи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз антропонімного простору українського мистецького дискурсу, зокрема на прикладі телеканалу М2, дає змогу простежити специфіку національної мовної особистості в сучасному культурному контексті. Одним із важливих завдань є виявлення особливостей використання власних імен (антропонімів), що позначають виконавців музичних творів, а також дослідження походження, структури та графічного оформлення цих назв.

У межах аналізу імен виконавців пісенного матеріалу телеканалу М2 у взимку 2024 року методом суцільної вибірки було сформовано список із 63 співаків і співачок. За результатами дослідження наукових джерел і різних видів ресурсів (інтерв'ю, соціальні мережі, публіцистичні статті, ЗМІ) здійснено поділ антропонімів на дві групи – реальні та вигадані (псевдоніми) імена.

Реальні імена представлені 15 антропонімами. У цій категорії функціює переважно двослівна антропонімна формула – ***ім'я + прізвище***: *Анна Трінчер, Артем Пивоваров, Віталій Козловський, Ірина Федишин, Максим Бородін, Маша Кондратенко, Наталія Могилевська, Наталка Карпа, Нікіта Кісельов, Оля Полякова, Оля Цибульська, Сергій Лазановський, Тіна Кароль, Юлія Забродська*. Одна виконавиця використовує лише ім'я – *Андріана*.

Серед особових імен трапляються гіпокористики (мають скорочену форму): *Оля Полякова, Оля Цибульська.* Ще двоє виконавців виступають під повним чи скороченим іменем, що має русифіковану форму – *Нікіта Кісельов, Маша Кондратенко*. Також привертає увагу номінування співачки Наталки Карпи, що використовує скорочену форму імені (офіційне – Наталія Семенівна Карпа), що вважають варіантом.

Варто виокремити випадок, коли псевдонім став офіційним антропонімом – це ім'я *Тіни Кароль* – при народженні Тетяна Ліберман, але вигадане ім'я стало ближчим та мало кращі перспективи для музичної кар'єри, тому згодом співачка змінила ім'я на Тіна Кароль. На відміну від цього випадку, коли змінено ім'я та прізвище, *Наталія Могилевська* змінила лише прізвище (при народженні Могила). Обидва антропоніми відповідають поширеній у мистецьких колах двоелементній антропонімній формулі.

Зафіксовані псевдоніми мають кількісну перевагу над реальними іменами. Серед 63 виконавців 48 послуговуються вигаданими іменами у творчій сфері. За семантикою псевдоніми сучасних митців можуть виражати фізичні та психологічні риси особи, рід діяльності, національність, родинні зв'язки, характеристику індивідуума щодо географічних, космічних об'єктів, назв флори й фауни, грошових одиниць, місяців, релігійних та абстрактних понять і навіть предметів людської діяльності тощо [7, с. 145]. Такий широкий семантичний діапазон мотивувальної бази дає змогу простежити співвідношення особистості й сценічного образу, створюваного іміджу, що формує мовну репрезентацію виконавця у свідомості слухача.

Вигадані імена українських артистів мають неоднакове походження і виконують різні функції. Більшість псевдонімів похідні від офіційних антропонімів:

– офіційного особового імені та прізвища: *Alena Omargalieva* (останнім часом вона себе позиціонує як Олена Омаргалієва), *MASHA DANILOVA* (Марія Данілова), *NK* (Анастасія Каменських), *POLINA DASHKOVA* (Поліна Дашкова);

– офіційного особового імені (*Юлія Саніна* (Юлія Бебко), *IVAN NAVI* (Іван Сяркевич), *LIDA LEE* (Лідія Скорубська), *TAYANN*A (Тетяна Решетняк), *VAHA* (Вахтанг Вахтангішвілі), *VIKTORIA NIRO* (Вікторія Слободська));

– офіційного прізвища (*DOROFEEVA* (Надія Дорофеєва), *DEMCHUK* (Василь Демчук), *DIBROVA* (Олексій Діброва), *MONATIK* (Дмитро Монатик), *GROSU* (Аліна Гросу), *KADNAY* (Дмитро Каднай), *KHAYAT* (Андрій Хайат), *OKS* (Віталій Окс), *PARFENIUK* (Ілля Парфенюк), *TARABAROVA* (Світлана Тарабарова), *WELLBOY* (Антон Вельбой);

– форми офіційного прізвища (*Джамала* (Сусана Джамаладінова), *CHEEV* (Влад Чижиков), *DOVI* (Андрій Вдовиченко).

Мотивувальна база та семантична структура таких псевдонімів доволі прозора, а головним способом передачі слугує транслітерація латиною.

Серед псевдонімів із семантикою, не пов'язаною з офіційною номінацією особи, можна виокремити такі категорії:

Характеристика за метафоризованою чи асоціативною психофізичною особливістю виконавця: *«Антитіла»* (назва гурту однойменна до пісні, яка символізує протилежності, які не можуть існувати одна без одної), *«ОЧІ В ОЧІ»* (назва гурту позначає новий етап (Сергій Кузнєцов та Ольга Воробйова як гурт були відомі під назвою VINVONA) і бажання бути ближчими до слухачів), *KAZKA* (символізує казковість, українську милозвучність), *KOLA* (запропоновано директором співачки Дімою Габбаніним і означає «круг, який не має простої суті і щось об'єднує»), «*MOLODI*» (означає молоде покоління), «*The Hardkiss*» – перекладається як «жорсткий поцілунок» (друзі гурту сказали, що в цій музиці є дещо солодке від поцілунку і «хардове» в аранжуваннях).

Псевдоніми, що виникли як результат мовної гри: *ALYOSHA* (псевдонім Олени Кучер, який походить від Альона – Альоша, як її називали брати в дитинстві), *TAYANNA* (поєднання імені Тетяна і концепту «таємниця»), *WELLBOY* (від прізвища Вельбой та англійського «well boy»), *SKOFKA* (Володимир Самолюк має улюбленого персонажа – герой фільму «Втеча» – Майкл Скофілд, а друзі виконавця жартома називали скороченою формою прізвища персонажа – Скоф). Заради справедливості відзначимо, що співачка, раніше відома як *ALYOSHA,* нині виступає під офіційним іменем – Олена Тополя (за прізвищем чоловіка).

Гумористичний чи сценічний задум, реалізований у псевдонімі: *VERKA SERDUCHKA* (Андрій Данилко за основу прізвища обрав прізвище шкільного кохання – Ганни Сердюк, а ім'я Віра дісталося від шкільної прибиральниці), гурт «*Скрябін*» (номен утворився за кумедних умов: учасники гурту обрали як назву прізвище звукорежисера Олександра Скрябіна, який не був присутнім під час обговорення), *MAX BARSKIH* (Микола Бортник для музичної кар'єри обрав псевдонім, який має бути яскравим та легким для запам'ятовування), *MAMARIKA* (Анастасія Середа, яка ще раніше мала псевдонім Еріка, обрала псевдонім відповідно до внутрішнього стану – в афрокультурі «мамасіта», «мама» – це центрова фігура», і додала, що почувається у душі афроамериканкою).

Псевдоніми, що вказують на географічні об'єкти, важливі для виконавців: гурт «*KALUSH ORCHESTRA*» (від назви міста Калуш, що на Івано-Франківщині звідки родом фронтмен гурту Олег Псюк), гурт *«100лиця»* (на честь столиці України, про яку вони написали пісню «Київ, давай»).

Псевдоніми, утворені лексико-семантичним способом від чужого прізвища (*DANTES* (Володимир Гудков) від прізвища Жоржа Шарля Дантеса) або апелятива (*NICHKA* (Даяна Кульбіда), *POSITIFF* (Олексій Завгородній).

У пісенному дискурсі каналу М2 спостерігаються такі види графічного оформлення антропонімів, як кириличне оформлення, оформлення латиницею та стилізоване оформлення. Як бачимо, головним способом передачі псевдоніма слугує транслітерація.

Кирилицею сформовані як реальні, так і вигадані назви: *Анна Трінчер, Артем Пивоваров, Наталка Карпа, Джамала, Кузьма Скрябін, Тіна Кароль, гурти «БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ»* та *«ОЧІ В ОЧІ»* тощо. Застосування кирилиці акцентує на локальному характері та особливостях виконавця, підкреслюючи українську спрямованість та виразну українську ідентичність виконавців.

Латиницею передаються такі псевдоніми: *ALYOSHA, CHEEV, DEMCHUK, KAZKA, KOLA, LIDA LEE, MASHA DANILOVA, MAX BARSKIH, MICHELLE ANDRADE, MONATIK, NICHKA, NK, OKS, PARFENIUK, POSITIFF, SKOFKA, SKYLERR, TARABAROVA, TAYANNA, «The Hardkiss», VAHA, WELLBOY, YAKTAK*. Використання латиниці часто зумовлене орієнтацією на ширшу аудиторію, бажанням стилістично виокремитися, надати імені «міжнародного» чи оригінального звучання.

Стилізоване написання має назва гурту *«100лиця»* (поєднання числівника та мовних засобів). До стилізованих псевдонімів зараховано й криптонім *NK* – абревіатура утворена від форми імені Анастасія та прізвища Каменських. Прізвище Каменських, до речі, взято від матері, оскільки прізвище батька (Жмур) було немилозвучним для кар'єри.

Висновки. Антропонімний сегмент українського пісенного дискурсу вирізняється семантичною й графічною розмаїтістю, поєднанням традиційного і сучасного, індивідуального та колективного, національного і глобального. Імена виконавців не лише ідентифікують мовну особистість, а й відображають культурну й національну позицію, стиль, ідеологію, що особливо актуально в умовах воєнного періоду, коли мовна ідентичність набуває ще глибшого символізму. *Перспективу* дослідження вбачаємо в з'ясуванні мовної специфіки назв пісень у контексті лінгвоперсонології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вербовецька О. С. Неофіційна антропонімія Тернопільщини : дис. … канд. філол. наук. Тернопіль, 2016. 366 с.

2. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2010.158 с.

3. Кузнєцова М., Ходус А. Англомовний пісенний дискурс у контексті лінгвокультури (на матеріалі поп-пісень XXI століття). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. *Сер. Філологія.* 2017. № 29. Т. 2. С. 53–56.

4. Романченко А. Комунікативна підтримка в медійному дискурсі у воєнний період: специфіка реалізації. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2024. Т. 35 (74). Т. 1. С. 59–66.

5. Романченко А. П. Лінгвокультурна специфіка національної псевдонімної палітри як навчальна дисципліна. *Ідеї. Практики. Перспективи сучасної освіти* [Електронний ресурс] : наук.-метод. альм. : у 2-х ч. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2025. Ч. 2. С. 177–180.

6. Соприкіна В. Д. Український псевдонімікон культурно-мистецької сфери початку XXI ст.: номінативний та лінгвокультурологійний виміри : дис. д-ра філософії. Харків, 2021. 183 с.

7. Соприкіна В., Маленко О. Псевдонімікон української культурно-мистецької сфери початку XXI століття: лінгвістична інтерпретація : монографія. Харків : ХНПУ; ХІФТ, 2021. 264 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2’42:82-31 Потушняк
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.13

МОВНА ЕКСПРЕСІЯ ПРИКМЕТНИКІВ У КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЗМУ ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛИ «КАПЕЛЮХ ІЗ ЗЕЛЕНИМ ПЕРОМ» ФЕДОРА ПОТУШНЯКА)

LANGUAGE EXPRESSION OF ADJECTIVES IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGISM OF THE WORK (BASED ON THE MATERIAL OF THE NOVEL “THE HAT WITH THE GREEN FEATHER” BY FEDIR POTUSHNYAK)

Сньозик Г.І.,
orcid.org/0000-0002-1572-7064
доктор філософії в галузі філології,
асистент кафедри української мови
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті розглядається експресивне функціонування прикметників як засобу передавання психологічної глибини в новелі Федора Потушняка «Капелюх із зеленим пером». Досліджено роль контрастних прикметників як засобу художньої виразності. Особливу увагу приділено тому, як антонімічні ознаки допомагають автору передати напруження між зовнішнім світом і внутрішнім станом персонажа, що є виявом глибокого психологізму твору. Доведено, що контрастні прикметники виступають визначальними елементами у створенні містичної атмосфери, психологічної напруги та внутрішнього конфлікту, а також слугують засобом вираження страху, одержимості та трансформації свідомості. У результаті аналізу встановлено, що прикметникові контрасти є важливим інструментом психологічного моделювання художнього простору. Розглянуто мовні засоби формування психологічного підґрунтя образів у художньому творі. Проаналізовано лексичні, стилістичні та синтаксичні засоби, що сприяють глибокій психологізації тексту. Зосереджено увагу на стилістичних та семантичних особливостях прикметникової лексики, яка слугує засобом розкриття внутрішнього світу персонажів, емоційного напруження та авторської інтенції. Представлено уривчасті речення, риторичні запитання, інверсію, паралелізм, вставні конструкції та еліпсис, які сприяють створенню психологічної напруги, містичної атмосфери та внутрішнього драматизму. Зроблено акцент на тому, що синтаксис у творі виконує не лише граматичну функцію, а й слугує інструментом передавання стану одержимості, страху, роздвоєності свідомості. Наголошено також на функціональному навантаженні прикметників у створенні психологічного простору тексту, визначено їхню роль у формуванні індивідуального стилю письменника. Виявлено домінантні семантичні поля, що сприяють художній конкретизації та емоційній виразності твору. Особливу увагу приділено кольоровим, оцінним, часовим та просторовим прикметникам, які в тексті набувають символічного значення та сприяють психологізації художнього простору.

Ключові слова: емоційна виразність, мовна експресія, Федір Потушняк, прикметник, психологізм, семантика, художній текст.

The article examines the expressive functioning of adjectives as a broad transfer of psychological depth in Fedir Potushnyak’s story «The Hat with a Green Feather». The role of contrasting adjectives as a whole of artistic expressiveness is studied. Particular attention is paid to how antonymic features help the author convey the tension between the external world and the internal state of the character, which is a manifestation of a deep psychological work. It is shown that contrasting adjectives act as key elements in creating an internal atmosphere, psychological tension and internal conflict, and also serve as a means of expressing fear, obsession and transformation of consciousness. As a result of the analysis, it was established that adjective contrasts are a tool for psychological modeling of artistic space. The language means of forming the psychological basis of images in a work of art are considered. The lexical, stylistic and syntactic means that contribute to the deep psychologization of the text are analyzed. The focus is on the stylistic and semantic features of adjective vocabulary, which serves as a means of revealing the characters’ inner world, emotional tension, and authorial intention. Fragmentary sentences, rhetorical questions, inversion, parallelism, interjections, and ellipsis are highlighted, which contribute to the creation of psychological tension, mystical atmosphere, and internal drama. The emphasis is placed on the fact that syntax in the work performs not only a grammatical function, but also serves as a tool for conveying a state of obsession, fear, and split consciousness. The functional load of adjectives in creating the psychological space of the text and their role in forming the writer’s individual style are also emphasized. Dominant semantic fields are identified that contribute to the artistic concretization and emotional expressiveness of the work. Particular attention is paid to color, evaluative, temporal, and spatial adjectives, which acquire symbolic meaning in the text and contribute to the psychologization of the artistic space.

Key words: emotional expressiveness, language expression, Fedir Potushnyak, adjective, psychologism, semantics, literary text.

Постановка проблеми. Федір Потушняк – один із найкращих представників української літератури Закарпаття XX століття, художня спадщина якого вирізняється глибоким філософським осмисленням буття, тонким психологізмом і вишуканою мовною стилістикою. Його новела

«Капелюх із зеленим пером» є яскравим зразком інтелектуальної прози, в якій мовні засоби не просто виконують естетичну функцію, а стають інструментом глибокого психолінгвістичного аналізу персонажа. Визначальна роль належить прикметникам, які мають суттєве значення у розкритті внутрішнього світу персонажа та створенні атмосфери тривоги, абсурду й відчуження. Вони не лише деталізують зовнішній світ, а й формують семантичне поле внутрішніх переживань героя. Через їхню експресивність, кольорову символіку та емоційне навантаження автор демонструє майстерне володіння лексико-стилістичними ресурсами української мови. Він активно використовує контрастні лексеми, синестезію, метафоричні конструкції та індивідуалізовану лексику, що сприяє створенню складної художньої картини світу. Його мова – це не просто засіб комунікації, а інструмент філософського осмислення реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Федора Потушняка, зокрема його новелістичний доробок, стала предметом зацікавлення багатьох учених, які розглядали її крізь призму українського модернізму, глибокого психологізму, фольклорних мотивів і філософської естетики. Зокрема, у працях Ю. Туряниці «Своєрідність художньої інтерпретації теми дитинства у новелах Ф. Потушняка “Верба”, “Смерть Петрика”, “Голод”» [9, с. 191– 96]; О. Кордонця «До історії української готичної новели (“Гостина” Б. Лепкого і “Незвичайне” Ф. Потушняка)» [4, с. 66–73]; Т. Лях «Дитячий світ у новелах Марка Черемшини “Бо як дим підоймається” та Федора Потушняка “Вогник”» [4, с. 74–85], «Метафізика пошуку в новелах Федора Потушняка» [3, с. 51–59]; В. Барчан і О. Барчан «Федір Потушняк на сторінках “Літературної неділі”» [4, с. 129–142]; В. Папіш «Психологічні фактори у художньому мовленні Федора Потушняка» [4, с. 161–166]; Шинкар М. і Сньозик Г. «Етнопсихологічні студії Федора Потушняка» [10, с. 258–260]; О. Тиховської «Міфологізм новел Федора Потушняка “Капелюх із зеленим пером”, “Упир”, “В мочарах”» [7, с. 107–113], «Образ коханця-небіжчика у творах Федора Потушняка (стаття “Мертва любов”, новели “Яма”, “Капелюх із зеленим пером”) та в українських казках» [8, с. 259–267] та ін.

Останні дослідження, присвячені новелі Федора Потушняка «Капелюх із зеленим пером», демонструють зростаючий інтерес до психоаналітичного, міфопоетичного та фольклорного аспектів твору. У статті О. Тиховської новела розглядається в контексті народних вірувань про «мертвого коханця» – образ, що має глибоке психологічне та міфологічне коріння. Авторка аналізує одержимість, страх, ритуали очищення, які побутували на Закарпатті, та їх художню інтерпретацію у творі [8, с. 264–265]. Дослідження мовотворчості Федора Потушняка акцентовані на тому, що він використовує етнографічні мотиви, магічні ритуали, символи для створення містичної атмосфери [7, с. 107–113]. Це уможливлює трактувати новелу як переосмислення народної демонології в межах модерністської прози. Новела «Капелюх із зеленим пером» аналізується в контексті гоголівської традиції та готичних наративів, що засвідчує її інтертекстуальну насиченість і складну жанрову структуру. Серед ознак інтелектуальної та модерністської прози, на яких акцентують увагу сучасні мовознавці, вирізняються контрастні прикметники, уривчастість синтаксичних конструкцій і глибока символіка, що формують емоційно-психологічний простір твору. Таким чином, вивчення новели з мовознавчого боку дозволяє глибше зрозуміти психологічні механізми страху, трансформацію свідомості, а також мовні засоби, що формують емоційний простір твору.

Постановка завдання. Мета статті: виявити особливості мовної експресії прикметників у контексті психологізму художнього твору, зокрема на матеріалі новели Федора Потушняка «Капелюх із зеленим пером», та з’ясувати їхню роль у розкритті внутрішнього світу персонажів, створенні емоційної напруги й містичної атмосфери. Поставлена мета вимагає виконання таких завдань: з’ясувати, як прикметникова лексика сприяє емоційному забарвленню тексту та відображає стильові особливості інтелектуальної прози Федора Потушняка; проаналізувати антонімічні ознаки контрастних прикметників, що сприяють передаванню психологічної напруги та внутрішнього конфлікту персонажів; визначити, які лексичні, стилістичні та синтаксичні засоби використовуються для моделювання психологічного простору твору; розглянути синтаксичні прийоми (уривчасті речення, інверсію, паралелізм, еліпсис, риторичні запитання, вставні конструкції) як засоби передавання стану одержимості, страху, роздвоєності свідомості; проаналізувати оцінні, кольорові, часові та просторові прикметники як визначальні елементи емоційної експресії; виявити зв’язок між мовною експресією та психологізмом художнього тексту. У межах дослідження передбачається здійснити аналіз мовних засобів, які виражені прикметниками, що формують емоційно-психологічну глибину художніх образів.

Виклад основного матеріалу. Психологізм є художньою домінантою мовотворчості Федора Потушняка. У новелах письменника він виявляється через внутрішні монологи, марення, сни, а також символічні образи, що відображають стан душі персонажів. Автор не просто описує події, а занурює читача в психоемоційний простір, де кожна деталь має значення. У статті О. Тиховської про міфологізм новел Федора Потушняка зазначено, що письменник майстерно передає страхи, фобії, несвідомі потяги героїв через символи – зокрема, капелюх із зеленим пером стає маркером тривоги, відчуження, навіть смерті. «Письменник прагнув проникнути у внутрішній світ своїх героїв, осягнути їх несвідомі помисли, потяги та різноманітні страхи та фобії» [7, с. 108]. У лінгвістичному аспекті прикметники в новелі виконують експресивну, оцінну та символічну функції. Їхнє використання не є випадковим – вони формують семантичне поле, яке відображає внутрішній стан героя та атмосферу твору. У дослідженні В. Барчан про мовні засоби експресивності в ліриці Федора Потушняка підкреслено, що епітети-прикиметники мають семантичну двоплановість – вони не лише описують, а й активізують мислення читача, викликають емоційний резонанс [2, с. 25–33].

Символічне навантаження, виражене прикметниками, починається відразу із самої назви новели «Капелюх із зеленим пером», де прикметник зелений стає носієм концепції, отримує метафоричне значення. Він виконує репрезентативну функцію, адже може асоціюватися з хворобливістю, відчуженням, містичністю, що підсилює психологічну напругу вже на самому початку ознайомлення з художнім твором.

Прикметники у творі не лише описують, а й емоційно забарвлюють текст. У новелі часто мають негативне емоційне забарвлення. Наприклад: похмурий, чорний, холодний, понурий. Вони створюють атмосферу екзистенційної тривоги, що є характерною рисою інтелектуальної прози Федора Потушняка. Пор.: «*На холоднім, вічно чорнім небі висіли хмурі хмари*» [1, с. 424], «*Навколо понурий, голий краєвид, просякнутий якоюсь глибокою задумою, таємничістю буття…*» [1, с. 424], «*Вечір настав похмурий, аж чорний*» [1, с. 425], «*Ніч була дуже темна – здавалося, відкрилося саме лоно природи, і з нього виступає чорна сила тьми*» [1, с. 427], «*Ранок настав хмурий*» [1, с. 428], «*Я скоро розпрощався – пішов чорним садом*» [1, с. 428]. Такі лексеми формують фон художньої реальності, де герой перебуває в стані психологічного дискомфорту, відчуження, пошуку сенсу.

Вагоме місце займають контрастні прикметники, через які автор передає напруження між зовнішнім світом і внутрішнім станом персонажа, що є ознакою глибокого психологізму. У новелі «Капелюх із зеленим пером» Федора Потушняка вони відіграють важливу роль у створенні містичної атмосфери, психологічної напруги та внутрішнього конфлікту персонажів. Федір Потушняк майстерно використовує антонімічні ознаки, щоб підкреслити двозначність, страх, одержимість і трансформацію свідомості. Наприклад: ***світлий – темний*** (контраст між реальністю та потойбічним світом), ***живий – мертвий*** (образ коханця-небіжчика, межа між життям і смертю), ***теплий – холодний*** (емоційна близькість, а також відчуження і страх), ***ясний – хмурий*** (пейзаж як відображення внутрішнього стану героїні), ***звичайний – дивний*** (зовнішність чоловіка в капелюсі з зеленим пером), ***реальний – уявний*** (психологічна межа між маренням і дійсністю), ***спокійний – тривожний*** (внутрішній стан героїв перед містичною зустріччю). Пор.: «*Я ліг спати… Знав, що по наших темних селах подібні повір'я ходять, як епідемія. <…>. То був крик зі страху, що примушує дрижати все живе… <…>. Але тут на очі приходить живий пан із зеленим пером за клебанею… <…>. Ранок настав хмурий*» [1, с. 425]. Використання контрастних прикметників у новелі Федора Потушняка «Капелюх із зеленим пером» виконує не лише стилістичну, а й глибоко смислову функцію. Завдяки їм автор досягає психологічного загострення, передаючи внутрішні переживання героїв; формує міфологічну символіку, що поглиблює зміст твору, а також створює естетичне напруження, яке робить текст багатошаровим і виразним. Контраст як художній прийом стає ключем до розуміння глибинних сенсів новели, її емоційної напруги та філософської глибини.

Психологічне підґрунтя образів формується через мовні засоби: лексичні (метафори, епітети, символи, фразеологізми), стилістичні (фольклорні елементи, архаїзми, діалектизми), синтаксичні (інверсія, риторичні запитання, повтори, паралелізм), – серед яких прикметники відіграють визначальну роль у створенні емоційного тону твору. В.А. Папіш зазначає: «Його художні твори є справжнім джерелом лінгвокультурознавчих та етнопсихологічних студій. Змальовуючи народні образи, письменник творить цілу систему мовних стереотипів, які допомагають пізнати як народні вірування, уявлення людей про світ, так і дати мовну характеристику соціуму» [5, с. 196]. Автор майстерно поєднує елементи фольклору, символізму та експресивної лексики, щоб пере-

дати внутрішній стан героїв і змоделювати ситуацію одержимості, страху та межового досвіду. Так, капелюх із зеленим пером – центральний символ, що втілює демонічну спокусу, небезпечну пристрасть і потойбічне начало. За допомогою символів створюється багатозначність і містична атмосфера. Вони вкорінюють у хужожній текст народну традицію, глибини додають фольклорні елементи, які створюють етнокультурний контекст і поглиблюють міфопоетичну структуру твору. Наприклад: *вставки з народних уявлень про* ***мертвого коханця, магічні ритуали, демонологічні образи*** та ін.

Важливу роль відіграють синтаксичні засоби у створенні психологічної напруги, містичної атмосфери та внутрішнього драматизму. Федір Потушняк використовує синтаксис не лише як граматичну структуру, а як інструмент художнього моделювання, що дозволяє передати стан одержимості, страху, роздвоєності свідомості героїв тощо. Основними синтаксичними засоби у творі є уривчасті речення, риторичні запитання, інверсія, паралелізм, вставні конструкції та еліпсис.

Психологічну експресію, драматизм, динаміку й контекстуальну глибину передають уривчасті речення, які створюють ефект паузи, мовчання, напруження, передають внутрішній стан героя, прискорюють у певних моментах ритм тексту, роблячи його емоційно насиченим, а також змушують читача самостійно домислювати зміст. Наприклад: «Був пізній, грудневий час. <…>. *Дрібний дощ постійно мочив землю.* <…>. *Поля голі, вільні*» [1, с. 424], «*Дає їй води. Вона опам'яталася. Встала й розповідає… <…>. Чужий дух… Щось треба помагати…*» [1, с. 425], «Тіло задубіло. Душа моя змінилася в невиказаний крик…» [1, с. 425].

Психологічне самозапитування персонажів, їхнє прагнення зрозуміти незрозуміле передають риторичні запитання. Вони створюють ефект інтимного монологу та допомагають автору змоделювати межові ситуації, в яких персонажі шукають відповіді, але не знаходять їх – або бояться знайти. Наприклад, моральне самозапитування: «*Любили мене? Або ж я був цікавий лиш тим, що мало мене знали?*» [1, с. 424]; момент психологічного зламу: «*Що зі мною діється? Я теж почав боятися*?» [1, с. 424]; вияв одержимості демонічним образом: «*Хто?… Той пан, що ходить по селу із зеленим пером за клебанею…*» [1, с. 429]. Ці запитання не потребують відповіді – вони є внутрішнім голосом, що розкриває глибину переживань. Федір Потушняк використовує їх як інструмент психоаналізу, занурюючи читача в тривожний світ героїв, де межа між життям і смертю, реальністю і маренням – розмита. Поетичності, напруженості та символічного звучання реченням надає зміна звичного порядку слів. Так, за допомогою інверсії текст набуває ліричного звучання, що підсилює естетичний ефект. Сам заголовок твору вже є прикладом інверсії: «***зеленим пером***» замість звичного «пером зеленим» або «зеленим капелюхом». Така побудова акцентує увагу саме на кольорі як символі, що має магічне навантаження. Ще одним прикладом може бути такий: «*На холоднім, вічно чорнім небі висіли хмурі хмари*» [1, с. 424]. У наведеному варіанті прикметники ***холоднім, вічно чорнім*** винесені на початок речення, а підмет ***хмари*** і присудок ***висіли*** – в кінці. Це створює інтонаційний акцент на небі, як символічному тлі, що задає емоційний настрій. Такі прикметники як *холодне, чорне, хмуре* – належать до лексем із психологічним забарвленням, які передають тривогу, ізольованість, страх.

Підсилює емоційний ритм і створює циклічність думок – паралелізм. Він дозволяє зануритися в тривожний, містичний світ героїв, де повторювані структури відображають замкнене коло. Наприклад: «*Навколо понурий, голий краєвид, просякнутий якоюсь глибокою задумою, таємничістю буття…*» [1, с. 424]. В аналізованому прикладі наявний елемент паралелізму, хоч він тут не класичний, а лексико-семантичний. Прикметники ***понурий*** і ***голий*** – однорідні ознаки, які описують краєвид, і мають негативне емоційне забарвлення, а іменники ***задума*** і ***таємничість*** – абстрактні поняття, що передають філософське, містичне осмислення буття. Обидві частини – опис зовнішнього (краєвид) і внутрішнього (сенс буття) – побудовані паралельно, з однаковою граматичною структурою: → [ознака + іменник] → [ознака + іменник]. Тому тут є паралельне розгортання образів, що виконує ту саму стилістичну функцію – емоційне нагнітання і символічне осмислення. Основними функціями такого паралелізму в художньому творі є підсилення образу (краєвид не просто фізичний – він стає відображенням внутрішнього стану, екзистенційного переживання), ритмічність (повторювані структури створюють ліричний ритм, що характерний для стилю Федора Потушняка), семантичне згущення (кожне слово несе глибоке символічне навантаження, а паралельна побудова допомагає це підкреслити).

Передати невизначеність, сумнів або рефлексію допомагають письменнику вставні конструкції. Вони відіграють важливу роль у психологізації оповіді та вираженні авторської позиції. За допомогою емоціного уточнення передається

ставлення героя до подій (напр.: мабуть, напевно, здається), а також Федір Потушняк як оповідач іноді «втручається в розповідь» авторськими ремарками, додаючи певні коментарі. Наприклад: «*А втім, я люблю пізньоосінні дні*» [1, с. 424] – конструкція, що пом'якшує опис похмурої атмосфери, додає інтимності; «*Мене здивувало: – Я ніякого пера там не видів…*» [1, с. 424] – вставна ремарка, що передає реакцію героя; «*Скажу, що до мене ставилися добре від самого початку…*» [1, с. 424] – авторська вставка, яка виражає особисте спостереження.

Створює ефект незавершеності думки, емоційного ступору та напруженого мовчання еліпсис, який дозволяє читачеві відчути мовчання, що кричить, паузу, що наповнена змістом, і думку, яка не може бути висловлена прямо. Цей засіб органічно поєднується з іншими стилістичними прийомами новели – уривчастими реченнями, інверсією, паралелізмом – і разом вони створюють глибоко емоційний, містичний простір, у якому розгортається драма душі. Наприклад: «***– Перо треба було в нього взяти, – мовив більший парубок. – Я ніякого пера там не видів…***» [1, с. 424] (еліпсис проявляється в уривчастості діалогу; пропущено пояснення, що саме означає «перо», чому його треба було взяти – це створює ефект недомовленості та тривоги); «***Молодий почав, було, доводити, але дід його зацитькав і щось пригрозив пошепки…***» [1, с. 424] (пропущено зміст погрози – читач не знає, що саме сказав дід; це еліптична конструкція, яка підсилює містичність і страх); «***Любили мене? Або ж я був цікавий лиш тим, що мало мене знали?***» [1, с. 424] (автор не дає чіткої відповіді, пропущено логічне завершення думки – це внутрішній монолог, де еліпсис передає сумніви і психологічну глибину); «***Я був щасливий ними, вони мною…***» [1, с. 424] (пропущено дієслово щасливі у другій частині – вони щасливі мною; це стилістичний еліпсис, який створює ритм і емоційне забарвлення). Ці приклади показують, як письменник майстерно використовує еліпсис для передачі приглушених емоцій, містичних підтекстів і психологічної напруги. Його стиль – це поєднання фольклорної образності та модерністської недомовленості. Ці та інші мовні засоби не лише формують авторський почерк Федора Потушняка, а й слугують інструментом художньої комунікації, через яку читач занурюється в глибини людської психіки, міфологічного мислення та екзистенційного страху.

У художньому творі прикметник як частина мови виконує не лише описову, а й експресивну функцію. Він здатний передавати емоційні стани, психологічні характеристики, створювати контраст, підсилювати символіку.

У контексті психологізму прикметник стає інструментом глибшого занурення в суб'єктивний світ героя. Враховуючи специфіку прикметникової лексики, виділяємо семантичні поля прикметників у мові художнього твору та їх експресивну функцію. Так, у новелі «Капелюх із зеленим пером» наявні прикметники, що належать до таких семантичних груп: кольорові, оцінні, часові та просторові.

Серед кольоовових виділимо такі: ***основні*** *(хроматичні),* які створюють візуальну символіку, пов'язану з емоційним станом героя; ахроматичні, які не мають кольору в спектральному розумінні; *відтінкові,* які уточнюють інтенсивність або тон; *авторські*, які мають образне, метафоричне значення. Наприклад: «*У долині замикав село могутній, мов умисне кинутий сюди, півкруг височини – жовтий, рінистий, тут-там порослий лісом…*» [1, с. 424], «*Вечір настав похмурий, аж чорний*» [1, с. 424], «*Очі старої жінки – червоні, аж страшні – запали мені в душу, як дві жарини страху, і я не міг позбутися того почуття*» [1, с. 426], «*Миттю блиснув якийсь білий вогник, своєю ходою пішов через вільшняк, потім через воду і виринув коло сусіда Юри*» [1, с. 428].

Оцінні прикметники виражають ставлення мовця до ознаки предмета, тобто мають оцінне значення – позитивне, негативне або нейтральне. Наприклад: «*Ні, це була чесна, природна, щира дружба*» [1, с. 424], «*Над селом царював страх – незвичайний страх перед "нечистим духом"…*» [1, с.424], «*Я захопився й не кидав роботи, незважаючи на непривітний день*» [1, с. 424], «*Очі мав настрашені, лице змучене, бліде…*» [1, с. 425]. Оцінні прикметники у новелі Федора Потушняка часто мають подвійну семантику – вони можуть водночас описувати й натякати, створювати образ і викликати емоцію. Через них автор поглиблює психологічний портрет героїв, передає межовий стан свідомості, створює містичну напругу. Вони є частиною міфопоетичного стилю, де кожне слово – це знак, символ, емоційний імпульс.

Стосовно часових і просторових прикметників, то вони формують художню реальність, де містичне переплітається з буденним, а страх – із тишею. Наприклад: *нічний, пізній, вічний, ранній* тощо. Пор.: «*Даремно намагався її переконати, що її страх – то психічне явище, і нічне видіння було нереальним, наснилося – і все*» [1, с. 426], «*Був пізній, грудневий час*» [1, с. 424]. Ці прикметники допомагають передати часову розмитість,

циклічність страху, відчуття зупиненого часу, що характерне для героїв, одержимих демонічним образом. Таким чином, прикметники допомагають окреслити унікальність героя, його внутрішній світ. Через прикметникові конструкції Федір Потушняк передає не так зовнішні риси, як глибинні переживання, страхи, сумніви. Це відповідає загальній тенденції до психологізації української прози середини XX століття. Особливої уваги заслуговують кольорові, оцінні, часові та просторові прикметники, які у тексті набувають символічного звучання. З їх допомогою письменник не лише описує, а й інтерпретує, переосмислює буття, занурюючи читача у потойбічний вимір свідомості, де прикметники виконують як описову, так і експресивну, символічну та психологічну функції, що є характерною рисою модерністської літератури.

Висновки. Мовна експресія прикметників у новелі Потушняка – це не просто стилістичний прийом, а інструмент психологічного моделювання. Дослідження мовотворчості автора показують, що прикметники в його прозі мають високу функційну навантаженість, сприяють семантичному згущенню тексту та естетичному впливу на читача. Особливої уваги заслуговує контрастність прикметників, яка виконує роль маркера внутрішнього конфлікту, посилює драматизм і формує міфопоетичну структуру твору. Такий прийом дозволяє автору не лише окреслити психологічні межі персонажів, а й створити багатовимірний художній простір. Федір Потушняк використовує прикметники економно, але влучно. Їхня концентрація у ключових епізодах новели створює ефект мовної напруги. Часто прикметники поєднуються з іменниками у несподіваних синестетичних зв'язках, що підсилює експресивність і символічність тексту. Психологічна глибина новели досягається не лише через сюжет чи внутрішні монологи, а й через мовні засоби. Прикметники стають маркерами психічного стану, засобом передавання внутрішнього конфлікту. Вони не просто описують, а транслюють емоцію, створюють напруження, формують атмосферу. Перспективи майбутніх досліджень вбачаємо в когнітивно-дискурсивному аналізі прикметників у контексті психолінгвістики, що уможливить глибше осмислити механізми художньої комунікації та розкрити нові аспекти мовної картини світу Федора Потушняка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антологія української готичної прози: у 2-х т. Т. 2 / упорядкув. і передм. Ю.П. Винничука. Харків: Фоліо, 2014. 604 с.

2. Барчан В. Мовні засоби експресивності в ліриці Федора Потушняка. *Folium.* 2024. № 4. С. 25–33.

3. Лях Т. Метафізика пошуку в новелах Федора Потушняка. *Слово і час.* 2019. № 1. С. 51–59.

4. Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого / Упорядник Ігор Ліхтей. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. 456 с.

5. Папіш В. Лінгвокультурологічний та етнопсихологічний аспекти художньої прози Ф. Потушняка. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. Вип. 26. С. 195–198.

6. Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект: монографія. Ужгород: РІК-У, 2021. 512 с.

7. Тиховська О. Міфологізм новел Федора Потушняка «Капелюх із зеленим пером», «Упир», «В мочарах». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* 2023. Вип. 1 (47). С. 107–113.

8. Тиховська О. Образ коханця-небіжчика у творах Федора Потушняка (стаття «Мертва любов», новели «Яма», «Капелюх із зеленим пером») та в українських казках. *Folium.* 2024. № 4. С. 259–267.

9. Туряниця Ю. Своєрідність художньої інтерпретації теми дитинства у новелах Ф. Потушняка «Верба», «Смерть Петрика», «Голод». *Carpatika–Карпатика*: Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (до 90-річчя від дня народження). Ужгород: Ліра, 2001. Вип. 9. С. 191–196.

10. Шинкар М., Сньозик Г. Етнопсихологічні студії Федора Потушняка. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка і психологія.* 2019. Вип. 1(9). С. 258–260.

11.Щербей О. Етнографічні джерела новелістики Ф. Потушняка («Американтош», «Вітряник», «Закон»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2012. Вип. 27. 2012. С. 142–145.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2'282
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.14

МІЖМОВНА ВЗАЄМОДІЯ У ЛЕКСИЧНІЙ ГРУПІ НАЗВ ВЗУТТЯ, ПРИКРАС, АКСЕСУАРІВ НА ПРИКЛАДІ ЛЕМКІВСЬКОЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГОВІРКИ

INTERLINGUAL INTERACTION IN THE LEXICAL GROUP OF NAMES OF SHOES, JEWELRY, ACCESSORIES ON THE EXAMPLE OF THE LEMKY TRANSCARPATHIAN DIALECT

Філак І.Я.,
orcid.org/0000-0002-8573-4040
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті на матеріалі записів діалектного мовлення, переважно анкетним методом, здійснено етнолінгвістичний та лексико-семантичний аналіз назв взуття, аксесуарів та прикрас. Закарпатські говірки, розміщені в зоні міжмовних контактів, зумовлених історичним та географічним положенням, є цікавою стороною для вивчення в різних розділах лінгвістики. Особливий інтерес явища запозичення викликають у сфері інтересів діалектології, оскільки за лінгвальними контактами можна прослідкувати не тільки джерела, але й шляхи входження іншомовної лексики в живе народне мовлення. З іншого боку, окремі власні назви у зоні маргінальних міжмовних контактів виявляють велику стійкість, що теж потребує окремої уваги. Такою сферою, що піддається багатомовним впливам, є назви побутових понять, зокрема взуття, аксесуарів та прикрас.

Мета статті – зафіксувати та проаналізувати названу лексичну групу в говірках сіл Порошково, Зернівський, Свалявка Ужгородського району Закарпатської області, які знаходяться на маргінесі південнолемківського говору з рухомим наголосом, з погляду джерел їх походження. Переважно це видові назви, що відрізняють етнографічні особливості вживаних реалій з усіма семантичними властивостями конкретної лексики.

Методи, використані у роботі, традиційні для діалектологічних досліджень: анкетний, описовий, етимологічного аналізу, зіставний, порівняльний. Отримані матеріали зафіксують та розширять загальні відомості про лексику, виявлять діалектизми, що є цінним джерелом для етнолінгвістичних, семасіологічних, лексикологічних, етимологічних пошуків. Досліджувані реалії мають відповідні назви в суміжних та віддалених говірках української мови, в літературній українській мові, а також чимало запозичень, зумовлених процесом формування говору. Для цього порівнюємо наші матеріали з діалектологічними працями іншого часового зрізу.

Ключові слова: етнолінгвістика, діалект, сема, назви взуття, назви прикрас, закарпатські говірки.

The article, based on records of dialectal speech, mostly collected by means of questionnaires, carries out an ethnolinguistic and lexico-semantic analysis of the names of footwear, accessories, and jewelry. Transcarpathian dialects, located in the zone of interlingual contacts conditioned by historical and geographical position, are an interesting subject of study in various branches of linguistics. Borrowing phenomena are of particular interest in dialectology, since linguistic contacts make it possible to trace not only the sources but also the ways of integration of foreign vocabulary into the living folk speech. On the other hand, certain native names in the zone of marginal interlingual contacts demonstrate considerable stability, which also requires special attention. A sphere that is particularly susceptible to multilingual influences is the group of words denoting everyday objects, in particular footwear, accessories, and jewelry.

The aim of the article is to record and analyze this lexical group in the dialects of the villages of Poroshkovo, Zernivskyi and Svaliavka of the Uzhhorod district of the Transcarpathian region, located on the periphery of the Southern Lemko dialect with mobile stress, from the perspective of their sources of origin. These are mainly generic names that highlight ethnographic features of the used realia with all the semantic properties of the specific vocabulary.

The methods used in the study are traditional for dialectological research: questionnaire, descriptive, etymological analysis, comparative, and contrastive. The collected materials record and expand general knowledge about the vocabulary, identify dialectisms, which are a valuable source for ethnolinguistic, semasiological, lexicological, and etymological investigations. The studied realia have corresponding names in adjacent and more distant dialects of the Ukrainian language, in standard Ukrainian, as well as numerous borrowings determined by the process of dialect formation. For this purpose, our data are compared with dialectological works of other time periods.

Key words: ethnolinguistics, dialect, sema, names of footwear, names of jewelry, Transcarpathian dialects.

Постановка проблеми. Закарпатські говірки, розміщені в зоні міжмовних контактів, зумовлених історичним та географічним положенням, є цікавою стороною для вивчення в різних розділах лінгвістики. Особливий інтерес явища запозичення викликають у сфері інтересів діалектології, оскільки за лінгвальними контактами можна прослідкувати не тільки джерела, але й шляхи входження іншомовної лексики в живе народне мовлення. З іншого боку, окремі власні назви у зоні маргінальних міжмовних контактів виявляють велику стійкість, що теж потребує окремої уваги. Такою сферою, що піддається багатомовним впливам, є назви побутових понять, і серед них виді-

лимо назви взуття. Завдання етнолінгвістичних студій – зафіксувати діалектний емпіричний матеріал та інтерпретувати його з мовного погляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Назви взуття в говірках української мови фіксувалися і досліджувалися етнографами та мовознавцями з давніх часів (І. Вагилевич, Ф. Вовк, Я. Головацький, В. Шухевич), але ці описи переважно не стосуються Карпатського регіону (Л. Анісімова, Ф. Бабій, Г. Війтів, Н. Клименко, Н. Пашкова, Л. Пономар, М. Худаш та ін.), а діалектні атласи та словники (Й. Дзендзелівський, М. Грицак, П. Лизанець, І. Сабадош) до згаданої лексичної групи звертаються вкрай рідко, тільки принагідно. Окремі статті щодо назв одягу у закарпатських говірках опублікувала Т. Піцура [1; 2].

Перша проблема, яка вирішується у цьому дослідженні, – це фіксація діалектних фактів та їх оцінювання з етимологічного та етнографічного погляду. Поява великої кількості іншомовних запозичень у мовленні старших носіїв говірки у досить традиційній групи лексики потребує уваги. Матеріал для аналізу етнолінгвістичних особливостей назв взуття, прикрас та аксесуарів сіл Порошково, Зернівський, Свалявкка системно не збирався і не описувався, хоча територія в діалектному вимірі становить інтерес, тому що знаходиться на маргінесі південної частини Лемківщини, а її контакти з іншими говорами обмежені природними факторами гірської місцевості.

Формулювання цілей статті. У статті автор ставить **завдання** системно вперше зафіксувати та проаналізувати назви взуття в говірках сіл Порошково, Зернівський, Свалявка Ужгородського району Закарпатської області, які знаходяться на маргінесі південнолемківського говору з рухомим наголосом, з погляду джерел їх походження. Цим вирішується також завдання відслідковування шляхів входження окремих реалій у побут місцевого населення, етномовні варіанти діалектної лексики, наявність семантичних та експресивних відмінностей у названій групі.

Методи, використані у роботі, традиційні для діалектологічних досліджень: анкетний, описовий, етимологічного аналізу, зіставний, порівняльний.

Виклад основного матеріалу. Представлений матеріал, зібраний автором експедиційним анкетним методом і подається як еквівалент літературної назви поняття, із зазначенням етнографічних відмінностей, стратифікації вікових груп реципієнтів, можливих етимологій.

Загальна назва для взуття фіксується як *ôбув, -і, ж. (П., З., С).* Слово *обув* як застаріле зі значенням «взуття» подається в [3, т.6, с. 516]. Лексема походить з прасл.*ob-uti [4].

Постоли, м'яке селянське взуття з цілого чотирикутного шматка шкіри без пришивної підошви, яке звичайно носили з онучами, прив'язуючи до ніг ремінцями, у всії описуваних говірках мають назву *бочкори, бочкор, мн.* (С., З., П.). Також назва *бочкори* має поширення в основному від р. Ріки й на захід (Берегівський, Виноградівський, Іршавський, Воловецький, Міжгрський, Ужгородський райони). Як стверджує П.М. Лизанець, назва *бочкори* – угорського походження, від угор. bocskor «т.с.» [5, т.2, № 287]. Кінцева етимологія слова не встановлена.

О.М. Гвоздяк відзначає, що цю назву серед інших слів запозичили німецькі поселенці. Вона пише: «Уже на початковому етапі контактування німецькі поселенці запозичили деякі етнологізми, які служили для позначення реалій сусідніх етносів, наприклад, нім. гов. *'hunja* > укр. гов. *'huna* – гуня; нім. гов. *'guba* > уг. guba – «накидка, виготовлена із білої або чорної овечої шерсті», нім. гов. *gatjən* > уг. *'gåťå*, укр. гов. *'gaťi* – гаті < уг. gatya – «штани із льону», нім.гов. *botS'korn* > уг. *'botSko:r,* укр. гов. *batS'kåre* – бочкори < уг. *bocskor* – «вид саморобних мокасинів». Ці та інші етнологізми служили німцям для позначення українських говіркових і угорських етнореалій, проте самі вони їх не використовували і не носили» [6, с.360].

З цим словом у говірці с. Зернівський вживається приказка : *Чорт не једні бочкори стоптав, доки јіх спаровав* (З.). Вживається в мовленні старших носіїв, а також зі значенням 'погане, старе взуття'.

Для зимового взуття з валяної вовни побутує лексема *бурки, бурок, мн. (П., З.,С).* Слово *бурки* фіксується у тлумачному словнику [3, т.7, с. 377], але з іншим значенням: 1. «Повстяний безрукавний плащ або накидка з козячої вовни (переважно на Кавказі)». 2. « Вузький отвір, який висвердлюють у гірських породах і наповнюють вибуховою речовиною для висадження їх у повітря».

Деякі вчені вважають, що слово *бурки* запозичене з польської мови, виводиться від *бурка* «повстяний плащ». Найчастіше етимологію пов'язують з прикметником *бурий* , або виводять від перс. bärk "плече», «лопатка», з припущенням пізнішого народноетимологічного зближення з *бурий*. Останнім часом етимологія слова *бурки* зводиться до лат. burra « стрижена вовна»; «грубий мохнатий одяг», зіставляється також з тюрк. бур- /бурк (каз. буркеу) «морщити, кутатися» [4, т.1, с. 302]. Назва *бурки* у зв'язку з тим, що

реалія майже не використовується, вийшла з ужитку у мовленні молодших носіїв говірки.

Чоботи з короткими халявами називаються *боти, бот, мн. (П., З., С.).*

Назва *боти* відома в літературній мові, але фіксується у [3, т.1, с. 464] з іншим значенням *зимове взуття, яке носять поверх черевиків*.

Кінцева етимологія слова неясна, може бути запозичене через посередництво польської мови bot із французької botte. У сучасному значенні, як стверджують автори етимологічного словника, це слово прийшло в українську мову в 19 ст. безпосередньо з французької мови [4, т.1, с. 238]. Номен *боти* використовується переважно представниками старшого покоління. У мовленні молодших носіїв говірки використовується ця назва на позначення іншої реалії – «взуття на товстій підошві».

Калоші, поширене раніше гумове взуття, мало назву *калоші, калош, мн. (П., З., С.).* Назва *калоші* фіксується у тлумачному словнику з тим же значенням [3, т.4, с. 79] : «Взуття (переважно гумове), що надівають поверх звичайного, щоб зберегти його від вологи тощо». У словнику наводяться фразеологізми з цим словом: *Посадити в калошу* кого — «поставити когось у дуже незручне становище»; *Сісти в калошу* — «зазнати невдачі в чому-небудь; потрапити в дуже незручне становище». У досліджуваній говірці з'явилося під впливом літературної мови, зараз не вживається.

Гумові чоботи мають назви в говірці *чижми, -у (П., З.), чіжми, -у (С.), гумаки, -у (С.), сапожки, -ок (П.).*

Перші дві назви запозичені з угорської мови, пор. czizma [5, т. 2, № 293]. Слово *гумаки* є новішим утворенням, можливо, прийшло з української розмовної мови. Утворене від гума [3, т.2, с. 193], що означає матеріал, з якого виготовлене взуття. Вживається молодшими носіями говірки.

Слово *сапожки* є прямим запозиченням з російської мови, вживається на позначення чобіт (переважно жіночих, дитячих) фабричного виготовлення.

Носії говірок називають старі зношені черевики *боганчі, -у, мн. (П., З., С.), бочкори, -у (З.).* Номен *боганчі* використовується і в інших говірках Закарпаття (Берегівський, Мукачівський, Свалявський, Воловецький райони). Ця назва, як стверджує П. Лизанець, запозичена з угорської мови, пор. угор. bakancz [5, т. 2, № 288]. У говірці слово набуває негативного відтінку і може означати не тільки 'старе зношене взуття', а й 'негарне, незручне взуття'.

Туфлі, взуття, що закриває ногу не вище кісточок, називають *топанки, -у, мн. (П., З., С.).* Слово відоме і в інших говірках Закарпаття [7, с.352]. Запозичення зі словацької мови.

Домашнє взуття, капці, називають *папучі, папуч, мн., (П., З., С.), тапочки, -у, мн. (П.).* Слово *папучі* походить з турецької мови (пор. тур. *papač*) через посередництво угорської мови (пор. угор. *papucs*), поширене у багатьох говірках Закарпаття [7, с.217]. Слово *папучі* використовується представниками старшого покоління, молодь частіше вживає запозичення *тапочки*. СУМ фіксує це слово як нормативне: ТАПОЧКИ, *чок, мн. (одн. тапочка, и, жін.), розм.* Легкі домашні або спортивні туфлі перев. без підборів [3, т.10, с. 37].

Частини взуття теж мають окремі назви. Наприклад, підошва, нижня тверда частина взуття від носка до закаблука, називають *талпа, -ы, ж. (П., З., С.).*Назва *талпа* походить з угорської мови, пор. угор. talpa «т.с.» [8, т.3, № 307].

Підметка, друга підошва на половину ступні, яку прикріплюють зовні на основну підошву взуття, отримала назву *пуўталпа, -ы, ж. (П., З., С.).* Слово утворене в говірці від *талпа,* що походить з угорської мови, пор. угор. talpa «підошва». П.М. Лизанець вважає це слово гунгаризмом. Оскільки підметка займає половину підошви, то утворення її прозоре: префікс *пуў-* «пів, половина» + *талпа.*

Закаблук, задня тверда частина взуття, що охоплює п'яту, має назву *запјаток, запјатка, ч. (П., З., С.): закаблук, -а, ч.; каблук, -а (П.).* Назва *зап'яток* як діалектизм фіксується в тлумачному словнику [3, т.2, с. 241] зі значенням: 1. *задня частина п'яти*, 2. *задник, закаблук*. Назва *закаблук* пов'язується зі словом *каблук,* утворене за допомогою префікса: *за- + каблук*. Єдиного етимологічного пояснення останнє не має, здебільшого вчені вважають, що слово закаблук – запозичення з тюркських мов, хоча така назва у них не зафіксована. При цьому пояснюють походження лексеми від тюрк. *каб (кап*) «оболонка; футляр для взуття», або запозиченням від араб. *кар* «п'ята». Існує також думка, що лексема *закаблук* має власне слов'янське походження, і про зв'язок слова з *каблук* «дуга, вигин» [4, т.2, с. 333].

Назви розрізняються частотою вживання, хоча обидві уже використовуються рідко. Назву *запјаток* використовують старші носії говірки, назву *закаблук* вважають новішою, «сучаснішою».

Підбір, каблук називають словами *запјаток, -а, ч. (З.), каблук (П., С.).* Слово *запјаток* у значенні *підбір* використовується тільки старшим

поколінням мовців. Назва *каблук* у говірці є запозиченням з української чи російської мови, приблизно з другої половини ХХ ст. Назва *каблук* відзначена в тлумачному словнику [3, т.4, с. 65], у говірці використовують молодші носії.

Про способи носіння взуття на голу ногу, без онучі, панчохи (про обування взуття) говорять : *на босу ногу* (П., З.,С.). Цей усталений вираз *на босу ногу* фіксується в тлумачному словнику [3, т.5, с. 437] з тим же значенням.

Про ходіння не обутими ногами, босо, без взуття, кажуть *бос'аком присл.* (П., З., С.). Лексема *бос'аком* загальноукраїнська, вживається і в літературній мові з цим же значенням [3, т.1, с. 318]. Словотвірно пов'язується з прикметником *босий*. Етимологія укр. босий встановлюється через індо-європейське джерело.

Жителі сіл Порошково, Свалявка, Зернівський намагалися використовувати різноманітні прикраси, щоб звичайний чи святковий одяг мав кращий вигляд. Найбільш поширеним було намисто, прикраса з перлів, коралів, яку жінки носять на шиї: *пацерки, -рок, мн. (П.), пацирки, -рок, мн. (З., С.); ґранатки, -ток, мн. (П.).*

Назва *пацьорки* фіксується в тлумачному словнику, в тому числі і в формі однини – *пацьорка*: 1. «намисто»; 2. «мотузки, нитки, шнурки, пасма і т. ін.», «торочки»; «обірвані кінці, частини тканини» [3, т. 6, с. 103].

Слово *пацьорки* (фонетичні варіанти *пацерки, пацирки*) , як вказує Й.О.Дзендзелівський, у закарпатських говірках є словацько-польським запозиченням, не зафіксованим у писемних пам'ятках [9, с. 171]. Номен походить із латинської мови, а саме з перших слів латинської молитви «Отче наш» – Pater noster. Можливий шлях запозичення – через чеську мову, де фіксується pateře, через посередництво польської мови, де є слово paciorka [8, т.2, № 162].

Назва *паце(и)рки* функціонує в говірках також зі значенням «вервиця, шнурок з намистинами для відрахування поклонів під час молитви; чотки». Припускаємо, що саме це значення є первинним, а прикраса названа так за подібністю форми. «Далі назва перейшла на торочки, бахрому, як на річ, що складається з несуцільних, як намисто, частин, до того намисто буває не лише з круглих бусин, а й продовгуватих, звисаючих, схоже на торочки, бахрому, а згодом на звисаючі частини непідрубленого одягу, і нарешті, набуття експресивного негативного забарвлення, – на маленькі незаплетені коси (відмічається на Полтавщині), – пише Й.О.Дзендзелівський. – Отже, семантичні зміни, поступове віддалення від первісного значення цього слова в українських діалектах йшло в напрямку із заходу на схід і поглиблювалося в міру віддалення від свого джерела» [8, т.2, № 102].Назва *паце(и)рки* на сьогодні сприймається як застаріла і використовується переважно в конфесійному вживанні або для позначення традиційних видів одягу.

У говірці села Порошково для позначення намиста вживається також номен ґ*ранатки,* який, за твердженням Й.О.Дзендзелівського, є полонізмом [8,с.171], відомим з 18 ст., хоча й не зафіксованим у пам'ятках. Утворене від назви дорогоцінного каміння на грунті польської мови. Слово *гранат*, з яким пов'язане *гранатки*, є в літературній мови зі значенням «самоцвіт, налівдорогоцінне каміння найчастіше червоного або бурого кольору» [3, т.2, с. 156].

Поширена прикраса для рук –перстень, оздоблена коштовним каменем або каменями прикраса на палець: *пирстін', пирстин'а, ч. (П., З., С.); кол'цо (П.).*

Слово перстень фіксується у словнику української мови [3, т.6, с. 333] зі значенням «кільце з дорогого металу (золота, срібла і т. ін.), часто оздоблене каменем, що його носять на пальці як прикрасу: каблучка, обручка» і як діалектне зі значенням «коло, кільце». Утворене від *pьrstъ «палець».

Назва *кольцо* запозичена і використовується в мовленні молодшого покоління.

Сережка, жіноча вушна прикраса має назву *завушничка, -и, ж. (П., З.), завушниц'а (С.).*Слово *завушниця* відоме в літературній українській мові, але зі значенням «запалення завушних залоз»; як вторинне – «сережка» [3, т.3, с. 43]. У закарпатських говірках назва *заушниця, завушниця* з фонетичними варіантами відома на Іршавщині, Виноградівщині. Берегівщині, Ужгородщині, Перечинщині, Великоберезнянщині. У формі *завушничка* Й. Дзендзелівський відзначив цю назву на Великоберезнянщині, а ізоглоса явища продовжується у південнолемківських говірках [8, т.2, № 163]. У говірках Іршавщини слово вживається як іменник чоловічого роду, можливо, під впливом інших назв цієї реалії. Паралелі виявлені в білоруських, польських, словацьких говірках. Й. Дзендзелівський вважає західнослов'янізмом [9, с. 61–61]. Назва *заушниц'а* утворена від іменника (*в)ухо*, за допомогою префікса *за-* та суфікса *–к-* (з чергуванням), тобто префіксально-суфіксальним способом, на іншомовному грунті. Назва *заушничка*, можливо, утворилася від *заушниц'а* як зменшено-пестлива форма (демінутив).

Обов'язковим аксесуаром вважалася носова хусточка: *жубалоўка, -и, ж. (П., З.); жібалоўка, -и* (С.). У багатьох говірках Закарпаття назва відома з іншим фонетичним оформленням: *жеболовка*. Т.Піцура стверджує, що слово функціонує в ареалі назви *жеб* «кишеня» [8, т.3, № 347], яка запозичена з угорської мови. Слово *жеболовка* в закарпатських говірках – фонетична адаптація угорського *zsebalakú* «формату кишені», діалектного угорського *zsebbevaloú* 'носова хусточка'. Так само вважає і П.М.Лизанець [7, с. 93]. Й. Дзендзелівський пояснює слово *жебаловка* як демінутив від *жебалов*, утворений за допомогою суфікса –к- [8, т. 2, № 159].

У говірці сіл Порошково, Зернівський, Свалявка слово *жеб* не вживається, тому назва *жубалоўка* зазнала фонетичних змін, які не мають вмотивованого характеру.

Ґудзик, предмет, перев. круглої форми, що служить застібкою в одязі або використовується як прикраса, називають *ґомбічка, -и, ж.* (П., З., С.).

Назва запозичена з угорської мови (gomb «т.с.») [8, т.3, № 344]. У формі *ґомба* назва функціонує у говірці с. Сокирниця [7, с. 58]. Назва *ґомбічка* ускладнена демінутивним суфіксом.

Традиційно наречені, дружки і дружби прикріплювали до одягу на весіллі бутоньєрку, весільний букет, який називали *буґрийда, -и, ж. (П.); буґрийтка, -и, ж. (З., С)*.Лексема поширена в основному від ріки Боржави у напрямку на захід (Берегівський. Виноградівський, Свалявський, Воловецький, Мукачівський, Ужгородський райони). Як твердить П.М. Лизанець, номен *буґрийда* запозичений з угорської мови, пор. угор. bokreta [5, т. 2, № 271].

Весільна фата, головний убір нареченої, має назву *шлаєр, -а, ч. (П., З.,С.); фата(П.).* Слово *шлаєр* німецького походження, означає «фата» [6, с. 116]. Вживається переважно у мовленні старших носіїв говірки. У мовленні молодшого покоління переважає назва *фата*, що є запозиченням з літературної мови [3, т.10, с. 569].

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у вказаному напрямку. Отже, досліджена група лексики неоднорідна за походженням, носіями говірки переважно такі назви вважаються архаїзованими. Як бачимо, у назвах взуття і прикрас, аксесуарів більшість слів мають іншомовне походження. Якщо в назвах традиційного одягу [10, с. 218] переважає лексика слов'янського походження, часто збережена з найдавніших часів, то серед лексем, які називають прикраси, аксесуари, частіше вживаються запозичення, які вказують на шляхи входження певної етнографічної реалії у вжиток саме у конкретній говірці. Так само можна звернути увагу на переважання в узусі молодших носіїв говірки прикрас та аксесуарів промислового походження, на відміну від кустарного виробництва, поширеного раніше, а репертуарний склад групи поповнюється шляхом запозичень із літературної мови та зміни семантичного поля багатьох номенів. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у більш докладному вивченні побутової лексики з урахуванням етнографічних та етнолінгвістичних особливостей терену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Піцура Т. Запозичення як джерело збагачення побутової лексики українських говорів Карпат. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Збірник наукових праць. 2012. Вип. 17. С. 45–50.

2. Піцура Т. Назви одягу в українських закарпатських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія філологія. 2006. Вип. 14. С. 145–149.

3. Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.

4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Київ: Наукова думка, 1983. 2011.

5. Лизанець П.М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород, 1970 – 1976. Ч. 1–3.

6. Гвоздяк О. Запозичення з німецьким етимоном у структурі українських говірок Закарпаття. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* Збірник наукових праць. Ужгород : Говерла, 2008. С.116–118.

7. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород : Ліра, 2008. 480 с.

8. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. УРСР: Лексика. Ч. I-III. Ужгород, 1958–1993.

9. Дзендзелівський Й.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. Київ : Наукова думка, 1969. 211 с.

10. Філак І. Парадигма назв одягу в узусі закарпатського села. *Вісник науки та освіти.* Київ : Наукові перпективи. 2023. Вип. № 9(15). С. 208–219.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 37.011.3-051:811.161.2:37(477)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.15

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

FORMATION OF THE PROFESSIONAL IMAGE OF A UKRAINIAN LANGUAGE TEACHER IN THE CONTEXT OF MODERN EDUCATIONAL TRANSFORMATION

Яцьків М.Ю.,
orcid.org/0000-0001-8912-4592
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті розглянуто проблему формування професійного іміджу вчителя української мови в умовах модернізації освіти та активного впровадження цифрових технологій. Проаналізовано наукові підходи до трактування поняття «педагогічний імідж», що відображають еволюцію уявлень про роль особистісних і професійних характеристик учителя в освітньому процесі. Розглянуто концепції дослідників, які розкривають структуру іміджу педагога, виокремлюючи його зовнішні, комунікативні, етичні та психологічні компоненти. Обґрунтовано, що візуальний образ, вербальні й невербальні засоби взаємодії, етичні стандарти та цифрова репрезентація утворюють інтегрований імідж, який безпосередньо впливає на авторитет педагога та результативність освітнього процесу. Виокремлено ключові складники іміджевого профілю: мовленнєву культуру, естетичну виразність зовнішності, стиль спілкування, інформаційну активність в онлайн-просторі та психологічну стійкість. Показано, що образ учителя формується під впливом поєднання індивідуальних особливостей і цілеспрямованої роботи над самопрезентацією. Окрему увагу приділено впливу публічності, участі у професійних спільнотах і використанню сучасних інформаційно-комунікаційних засобів на розширення педагогічного впливу. Підкреслено, що успішна іміджева стратегія передбачає баланс між особистою автентичністю та відповідністю професійним стандартам, а формування позитивного іміджу вчителя потребує безперервного професійного розвитку, критичної самооцінки та гнучкого реагування на зміни соціокультурного контексту. На основі узагальнення теоретичних підходів і практичних спостережень зроблено висновок, що позитивний імідж учителя української мови є не лише елементом індивідуальної професійної ідентичності, а й чинником консолідації освітнього середовища та підвищення престижу педагогічної діяльності у суспільстві.

Ключові слова: іміджелогія, імідж, професійно-педагогічний імідж, сучасний вчитель української мови.

The article discusses the problem of forming the professional image of a Ukrainian language teacher in the context of the modernization of education and the active introduction of digital technologies. It analyzes scientific approaches to interpreting the concept of «pedagogical image», reflecting the evolution of ideas regarding the role of a teacher's personal and professional characteristics in the educational process. The concepts of researchers who reveal the structure of a teacher's image, highlighting its external, communicative, ethical, and psychological components, are considered. It is substantiated that visual image, verbal and non-verbal means of interaction, ethical standards, and digital representation together form an integrated image that directly influences the teacher's authority and the effectiveness of the educational process. The key components of the image profile are identified: speech culture, aesthetic expressiveness of appearance, communication style, information activity in the online space, and psychological stability. It is shown that the image of a teacher is shaped by a combination of individual characteristics and deliberate efforts at self-presentation. Particular attention is paid to the impact of publicity, participation in professional communities, and the use of modern information and communication tools in expanding pedagogical influence. The article emphasizes that a successful image strategy requires a balance between personal authenticity and adherence to professional standards, and that the formation of a positive teacher image involves continuous professional development, critical self-assessment, and flexible responses to changes in the sociocultural context. Based on a generalization of theoretical approaches and practical observations, it is concluded that a positive image of a Ukrainian language teacher is not only an element of individual professional identity, but also a factor in consolidating the educational environment and enhancing the prestige of teaching in society.

Key words: imageology, image, professional and pedagogical image, modern Ukrainian language teacher.

Постановка проблеми. У XXI столітті освітній процес зазнав глибоких змін, що зумовлені розвитком інформаційних технологій, реформуванням шкільної освіти в Україні (зокрема в межах концепції НУШ), зростанням суспільних очікувань до особистості вчителя. У цьому контексті проблема формування професійного іміджу вчителя української мови набуває особливої актуальності. Педагог-філолог сьогодні – не лише носій знань, а й культурний модератор, лідер думок, ментор, фасилітатор національної ідентичності.

Наукова та практична значущість теми зумовлена такими чинниками: інтенсифікацією соціальної комунікації, що впливає на формування громадської думки про вчителя; цифровізацією освітнього середовища, що розширює простір для репрезентації педагога як фахівця; реформою

НУШ, яка вимагає від вчителя нових компетентностей, зокрема – у сфері комунікації, публічності, самопрезентації та креативності.

Л. Серман вказує, що поняття «імідж» (англ. *image* – образ) є міждисциплінарним, функціонує в різних галузях знань, зокрема в педагогіці. Будь-який компетентний фахівець повинен постійно вдосконалювати свої особистісні й професійні якості, створюючи власний імідж, образ особистісного «Я» [8, с. 26]. Іміджелогія – наука про образ, назва походить від поєднання двох лексем: *«image»* (англ.) – образ, зображення, відображення + *«logos»* (грец.) – слово, мова, роздум [6, с. 16].

Імідж – це конструкція уявлень, що формуються у сприйнятті цільової аудиторії на основі вражень від діяльності, професійної поведінки, мовлення, етики, зовнішнього вигляду. У педагога-філолога ці компоненти отримують особливе значення: мовна культура, культурологічна компетентність і етична позиція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями формування професійно-педагогічного іміджу вчителя вивчали такі науковці: Н. Гузій, В. Ісаченко, Л. Кузьменко, Д. Будянський, І. Волинець, О. Горовенко, А. Кононенко, Л. Серман та інші.

Цікавим є погляд швейцарського педагога Й. Песталоцці, який вважав, що вчитель повинен добре володіти мовою: яскравою, образною, доступною для розуміння, конкретною, структурованою, логічною, сповненою життєвими прикладами й позбавленою слів-паразитів, що в сукупності має на увазі наявність таланту до навчання; бути рішучим, наполегливим і терплячим; виконувати роль натхненника й мотиватора одночасно. Зобов'язаний усвідомлювати, що його поведінка є еталоном для десятків несформованих характерів, а тому невпинно працювати над подоланням власних недоліків, усуненням помилок; готуватися до кожної зустрічі з класом так, ніби вона – перша й остання одночасно [4, с. 28].

На думку Л. Кузьменко, «позитивний імідж педагога формується задовго до професійної діяльності, і його варто розглядати як складник особистісно-професійного розвитку майбутнього фахівця» [3, с. 127]. Вона виділяє такі «педагогічні умови формування позитивного іміджу педагога в процесі професійної підготовки: розвиток у студентів мотивації та особистісно-професійної спрямованості на створення власного позитивного іміджу педагога; забезпечення змісту освітнього процесу ЗВО задачами формування позитивного професійного іміджу майбутніх педагогів, що передбачає ґрунтовні і системні знання про сутність і структуру педагогічного іміджу та способи його побудови, розвитку і корекції; активізація пізнавальної діяльності студентів, яка передбачає активність у процесі оволодіння навичками самопізнання, самовдосконалення та проєктування позитивного іміджу педагога» [3, с. 130].

Постановка завдання. Мета статті – визначити механізми, інструменти та складники іміджу вчителя української мови в умовах реформ.

Виклад основного матеріалу. В основі іміджу лежить реалізація особистістю своїх потенційних можливостей, а саме реалізація «Я-концепції». «Американський учений К. Роджерс стверджує, що до ефективної взаємодії готовий лише учитель із позитивною Я-концепцією, якому властиве почуття власної значущості, гнучкість мислення, впевненість у здатності займатися педагогічною діяльністю, переконаність в імпонуванні всім людям, зокрема учням. Такий учитель готовий до подолання професійних і життєвих труднощів, відчуває соціальну значущість власної професії, а свої здібності, прагнення до емпатійності, сезитивність, емоційну рівновагу, життєрадісність і впевненість у собі застосовує під час навчально-виховного процесу. Така людина зазвичай стійка до професійних деформацій, емоційного, інтелектуального, фізичного виснаження, професійного вигорання, викликає повагу й прагнення до наслідування серед учнів» [5, с. 263].

На думку Л. Ковальчук, «в основі формування іміджу лежить формальна система ролей, які людина виконує у своєму житті. Її доповнюють риси характеру, інтелектуальні особливості, зовнішні дані, манера одягатися тощо. З огляду на це *педагогічна техніка* є не тільки важливим компонентом педагогічної майстерності, а й підвалиною формування іміджу педагога. У педагогічній техніці виявляється здатність до регулювання власного самопочуття, уміння вчителя використовувати свій психофізичний апарат, вербальні та невербальні засоби комунікації для виховного впливу на учнів. Власне завдяки цим умінням педагог створює свій професійний імідж (привабливість, культуру, приємні манери тощо)» [2, с. 69].

О. Хуртенко виділяє такі складники іміджу: «образ – те, що виникає з приходом людини і залишається, коли людина йде; зовнішній аспект: манери, хода, жести, міміка, одяг, зачіска; внутрішній аспект: інтелект, помисли, ерудиція, духовність, інтереси; процесуальний аспект: темперамент, темп, пластичність, діяльність, емоції; ядро іміджу (позиції, установки, легенда) – має відповідати психології переможця, яка складається

з високої самооцінки, оптимізму, віри в добро, вміння відчувати та співпереживати подіям, уміння змінюватися, сприймати нове» [9, с. 355]. Також вчена виділяє групи професійно-комунікативних умінь педагога: «соціально-психологічні вміння – це вміння налаштувати учнів до спілкування, створити позитивне враження (самопрезентація), рефлексувати, адекватно сприймати своєрідність особистості кожного учня, її статусну структуру, прогнозувати розвиток міжособистісних відносин, використовувати психологічні засоби – вербальні і невербальні, механізми комунікативного впливу – навіювання, переконання, ідентифікації і т. д.; морально-естетичні вміння – це вміння будувати спілкування на гуманній демократичній основі, керуватися принципами і правилами професійної етики, поважати особисту гідність кожного учня, організовувати творчу співпрацю з учнівською групою та окремими учнями, ініціювати сприятливий моральний клімат спілкування; естетичні вміння – це здатність гармонізувати внутрішні та зовнішні особистісні прояви, бути артистичним, естетично виразним, залучати підлітків до високої культури комунікації, активізувати їх емоційний тонус і оптимістичне ставлення до життя; технологічні уміння – це уміння використовувати навчально-виховні засоби, методи, прийоми, різноманітні форми взаємодії, обирати оптимальний стиль керівництва та спілкування, дотримуватися педагогічного такту, органічно поєднувати комунікативну і предметну взаємодію, забезпечувати його виховну ефективність». На думку науковиці, «показником успішного спілкування педагога з учнями є сприятливий морально-психологічний клімат в класі, навчальній групі, навчальному закладі в цілому. Домогтися успіху у вихованні та навчанні педагог може тільки тоді, якщо він вибудовує ці процеси на особистісній основі, починає спілкування зі встановлення емоційно сприятливих взаємин з учнями» [9, с. 356–357].

Важливими, на наш погляд, є практичні рекомендації Д. Будянського для студентів-педагогів, щоб вони могли уникнути типових помилок, які негативно впливають на імідж учителя: не втрачайте почуття міри: навчіться чітко визначати, коли необхідно одягати класичний костюм, коли робочий халат, святкову сукню, а коли – светр і джинси; не перетворюйтесь на «синю панчоху», тобто носіть той одяг, що вам до вподоби: естетично витриманий, ошатний, модний, елегантний; не забувайте, що одяг завжди має бути охайним, чистим, відпрасованим, зручним і не заважати працювати з класом; не носіть тривалий час один і той же одяг, варто періодично «оживляти» його, комбінувати, прикрашати; не носіть взуття на високих підборах, бо його стукіт відвертає увагу учнів, крім того, швидко стомлюються ноги; ні в якому разі не перебувайте у приміщенні школи у головному уборі (це стосується як чоловіків, так і жінок); не забувайте, що довге розпущене волосся заважає під час роботи з учнями; неприпустимо вчителям-чоловікам приходити до школи неголеними; не експериментуйте надмірно зі своїм волоссям, аби химерні зачіски і часті зміни кольору не відвертали увагу учнів; не рекомендується одягати занадто багато дорогих та яскравих прикрас чи біжутерії, які до того ж заважають працювати і спілкуватися з учнями; не варто користуватися дезодорантами, туалетною водою чи одеколоном з різким, сильним запахом; ніколи не вказуйте на учня пальцем; не жестикулюйте надміру, бо жести мають лише підкреслювати слово; не метушіться у класі, бо це дратує учнів; ніколи не обирайте «закриту» позу; у роботі з дітьми уникайте пози «лева» чи «наглядача», бо діти непогано розуміють мову жестів і вчителю варто її досконало засвоїти; не допускайте мовленнєвих шаблонів і виразів, слів-паразитів; не забувайте, що голос учителя має бути відкритим, виразним, гнучким, витривалим (у ньому має звучати впевненість, мажорність); не припускайтеся орфоепічних помилок; не слід забувати, що дитину легко образити не тільки словом, а й інтонацією; не забувайте, що володіння красномовством, артистичним, емоційним мовленням потребує постійного вдосконалення шляхом спеціальних вправ [1, с. 231–232].

О. Семеног стверджує, що «педагог XXI століття повинен добре знати наукові основи, історію і методологію, тенденції в розвитку україністики, усвідомлювати актуальні проблеми викладання української мови, української літератури в сучасних загальноосвітніх закладах, місце цих навчальних предметів у системі знань і цінностей учнівської молоді, вимоги до змісту і рівня шкільної мовної, літературної підготовки згідно з Державним стандартом базової і повної середньої освіти. Фахівець-словесник має добре володіти новими технологіями навчання, методами формування навичок самостійної роботи, розвитку інтересу і мотивації до навчання, творчих здібностей, логічного мислення учнів, створення атмосфери продуктивно-пізнавального співробітництва; забезпечувати логічну послідовність викладу матеріалу і міждисциплінарні зв'язки з іншими шкільними та вузівськими курсами. Учитель-україніст повинен уміти проектувати,

конструювати, моделювати і проводити уроки і виховні заняття, у т.ч. з елементами інформаційно-комп'ютерних технологій, різні за рівнями підготовки і психолого-педагогічних особливостей учнів, використовувати методи об'єктивної діагностики знань, володіти методикою проведення науково-педагогічного дослідження, тобто бути професійно компетентним» [7, с. 24].

Первинне сприйняття викладача як особистості, його емоційного стану, а також початкове формування довіри або скепсису до висловлених ним тверджень значною мірою зумовлюється візуально сформованим образом. Цей образ конституюється низкою стабільних зовнішніх характеристик, серед яких виокремлюються:

• соматичні ознаки (риси обличчя, постава, характерні пози, манера ходи, тембр голосу та особливості мовлення);

• елементи індивідуального стилю (вибір одягу, зачіска, наявність аксесуарів чи прикрас);

• невербальні поведінкові прояви (рівень доброзичливості, відкритості у спілкуванні, зовнішня привабливість, естетична виразність тощо).

Можемо виокремити такі основні компоненти іміджу сучасного вчителя української мови:

• *мовленнєва культура:* чіткість, багатство, динаміка мовлення, здатність адаптуватися до різних аудиторій;

• *візуальний образ:* стиль одягу, жестикуляція, презентаційна поведінка;

• *цифровий слід:* наявність професійного блогу, профілю в соцмережах, інтеграція інформаційно-комунікативних технологій у викладання;

• *національно-культурна позиція:* утвердження української ідентичності через мову, літературу, історичні паралелі;

• *психоемоційна компетентність:* здатність до емпатії, саморефлексії, конструктивного діалогу.

Практичними аспекти формування іміджу є: професійний самоменеджмент (планування розвитку, публічність); участь у проєктах, конкурсах, форумах (як фактор розширення впливу); наставництво й нетворкінг як інструменти іміджевого позиціонування.

Формування якісного іміджу вчителя у закладі загальної середньої освіти є визначальним чинником ефективного педагогічного впливу. Позитивне сприйняття особистості педагога зумовлює не лише довіру з боку учнів та їхніх батьків, а й сприяє створенню сприятливого психологічного клімату в освітньому середовищі. Імідж учителя формується через сукупність зовнішніх і внутрішніх характеристик, до яких належать професійна компетентність, культура мовлення, етична поведінка, зовнішній вигляд, комунікативний стиль, а також здатність до рефлексії та саморозвитку.

Одним із ключових аспектів є зовнішній вигляд педагога, який має відповідати нормам ділового етикету, бути охайним, стриманим і водночас індивідуалізованим. Виразність міміки, манера говорити, постава, інтонація голосу – усе це створює перше враження, що може або сприяти авторитету, або навпаки – знецінити професійність учителя в очах учнів.

Не менш важливу роль відіграє стиль педагогічного спілкування. Відкритість до діалогу, доброзичливість, емпатія, уміння слухати й підтримувати учня, повага до гідності кожної особистості формують емоційно позитивний образ учителя. Наявність зворотного зв'язку, здатність адаптувати свої методи до рівня учнівської аудиторії та готовність визнавати власні помилки є ознаками сучасного, зрілого професіонала.

Висновки. Отже, етичні норми, зокрема об'єктивність в оцінюванні, відсутність упередженості, толерантність, дотримання педагогічної етики, значною мірою впливають на стабільність та довіру до вчителя. У сучасних умовах особливого значення набуває і цифровий імідж педагога – його присутність у соціальних мережах, участь в онлайн-заходах, ведення електронного портфоліо, що має бути професійно вивіреним, етично зваженим та інформативно наповненим.

Таким чином, якісне формування іміджу вчителя – це цілеспрямований процес, що вимагає системного підходу, постійного самовдосконалення, критичної оцінки власної діяльності й готовності до змін. Успішно сформований імідж не лише підвищує ефективність освітнього процесу, а й сприяє утвердженню високого соціального статусу вчителя в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Будянський Д.В. Формування професійного іміджу майбутнього вчителя. *Педагогічні науки*: збірник наукових праць / МОН України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А.С. Макаренка; [редкол.: А.А. Сбруєва, М.О. Лазарєв, В.І. Лозова та ін.]. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. С. 225–233.

2. Ковальчук Л. Формування іміджу майбутнього вчителя у процесі вивчення педагогічних дисциплін в класичному університеті. *Вісник Львівського університету.* 2007. Вип. 22. С. 65–74.

3. Куземко Л.В. Формування іміджу педагога як складник його особистісно-професійного розвитку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 71, Т. 2. С. 127–131.

4. Методичні вказівки до вивчення навчальної дисципліни «Професійний імідж фахівця в галузі освіти» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за освітньою програмою «Педагогіка вищої школи» спеціальності 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) денної та заочної форми навчання 2-ге вид. перероб. та доповн. / Уклад. : О.Г. Коркішко, А.В. Коркішко. Слов'янськ: ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», 2021. 120 с.

5. Олексенко В.П. Формування професійного іміджу сучасного вчителя. *Проблеми освіти.* 2015. Вип. 84. С. 258–263.

6. Палеха Ю.І. Іміджелогія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Видавництво Європейського університету, 2004. 324 с.

7. Семеног О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: Монографія. Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. 404 с.

8. Серман Л.І. Педагогічні умови формування професійного іміджу у майбутнього вчителя іноземних мов: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2020. 250 с.

9. Хутренко О.В. Структурні компоненти та етапи формування іміджу молодого педагога у процесі професійної діяльності. *Проблеми сучасної психології.* 2017. Вип. 36. С. 351–359.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111’243:373.5(477.87)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.16

TEACHING ENGLISH TO TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN STUDENTS: INSIGHTS FROM RESULTS OF EMPIRICAL RESEARCH CONDUCTED BETWEEN 2004 AND 2024

ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УГОРСЬКОМОВНИМ СТУДЕНТАМ ЗАКАРПАТТЯ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ПРОВЕДЕНИХ У 2004–2024 РОКАХ

Husti I.I.,
orcid.org/0000-0002-1900-8112
PhD in Language Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philology
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

This article provides a thorough review of major research studies on English language teaching and learning in Transcarpathian Hungarian schools from 2004 to 2024. The primary aim is to describe key findings, inform about the significant language pedagogy research results, and synthesize a cohesive overview of the field. Early, foundational research in 2004 identified important issues with outdated, unsuitable textbooks that failed to promote communicative skills, as well as persistent problems with large class sizes and low student motivation in rural areas. Subsequent studies revealed a perplexing paradox: while students were highly motivated by the communicative approach used in English classes, their proficiency in grammar-focused Ukrainian often surpassed their English test scores. This highlighted a notable discrepancy between teaching methods and measurable outcomes.

The review also depicts the profound impact of recent, disruptive crises, including the COVID-19 pandemic and the ongoing war in Ukraine. These events forced a rapid, unexpected transition to online learning, which, despite fostering digital literacy and resilience, also severely limited the development of crucial speaking skills due to a lack of in-person interaction. War-time studies further underscored the critical need for educators to provide emotional support and adopt flexible teaching methods to address students' challenging circumstances.

The research reviewed provides a clear framework for future efforts, advocating for the development of culturally relevant teaching materials and continuous professional training for teachers in both digital and socio-emotional support skills. It also calls for the integration of diverse teaching methods that blend the best of both traditional and communicative approaches. This will be crucial for ensuring students not only achieve higher test scores but also acquire the practical language skills essential for their future. This synthesis of two decades of research offers a valuable contribution to the academic literature, providing a nuanced understanding of the challenges and opportunities in this unique educational context.

Key words: English language learning, Hungarian schools, motivation, language pedagogy research results, Transcarpathia.

Ця стаття містить ґрунтовний огляд основних наукових досліджень, що стосуються викладання та вивчення англійської мови в угорських школах Закарпаття у період з 2004 по 2024 роки. Основною метою є опис ключових висновків, інформування про значущі результати досліджень з мовної педагогіки та узагальнення цілісного огляду цієї галузі.

Ранні дослідження, проведені у 2004 році, виявили важливі проблеми із застарілими, невідповідними підручниками, які не сприяли розвитку комунікативних навичок. Виявлено постійні проблеми, пов'язані з великою наповненістю класів та низькою мотивацією учнів у сільській місцевості. Також підкреслено вражаючий парадокс: хоча учні були високо мотивовані комунікативним підходом, що використовувався на уроках англійської мови, їхній рівень володіння українською мовою, яку викладали граматично-орієнтовано, часто перевершував результати тестів з англійської. Це вказує на помітну невідповідність між методами навчання та вимірюваними результатами.

Крім того, огляд відображає глибокий вплив нещодавніх, деструктивних криз, включаючи пандемію COVID-19 та тривалу війну в Україні. Ці події спричинили стрімкий, несподіваний перехід до онлайн-навчання, що, незважаючи на сприяння розвитку цифрової грамотності та стійкості, також суттєво обмежувало розвиток ключових розмовних навичок через брак особистої взаємодії. Дослідження воєнного часу додатково підкреслили критичну потребу в тому, щоб педагоги надавали емоційну підтримку та застосовували гнучкі методи викладання для вирішення складних обставин, в яких перебувають студенти.

Огляд досліджених робіт пропонує чітку основу для майбутніх зусиль, активно виступаючи за розробку культурно-релевантних навчальних матеріалів та постійне підвищення кваліфікації вчителів у сфері цифрових і соціально-емоційних навичок підтримки. Також він закликає до інтеграції різноманітних методів викладання, які поєднують найкращі елементи як традиційних, так і комунікативних підходів. Це буде вирішальним для забезпечення того, щоб учні не тільки досягали вищих результатів у тестах, але й здобували практичні мовні навички, необхідні для їхнього майбутнього. Такий синтез двох десятиліть досліджень робить цінний внесок в академічну літературу, надаючи глибоке розуміння проблем та можливостей у цьому унікальному освітньому контексті.

Ключові слова: вивчення англійської мови, угорські школи, мотивація, результати досліджень мовної педагогіки, Закарпаття.

Problem statement. Transcarpathian Hungarian schools have faced persistent challenges in English language teaching and learning for over two decades. A 2004 survey first revealed issues with outdated, unsuitable textbooks that failed to promote communicative skills, as well as problems with large class sizes and low student motivation in rural areas. While later studies confirmed that students are highly motivated by the communicative approach used in English classes, they still scored better on grammar-focused Ukrainian tests, highlighting a disconnect between teaching methods and measurable outcomes. The COVID-19 pandemic and the ongoing war further complicated the situation, forcing a shift to online learning that, while fostering digital skills and resilience, also limited crucial in-person interaction and speaking practice. The war-time studies also revealed a need for emotional support and flexible teaching methods to address students' mental well-being. Despite some progress, like the increased use of technology, persistent problems remain, including a lack of appropriate, culturally relevant teaching materials and a gap between students' motivations and the ability of teachers to create a clear, inspiring vision for them. The available academic literature on this topic is limited and highlights the need for continued research and practical pedagogical solutions, especially in the context of recent and ongoing crises.

Analysis of recent research and publications. During the time that is in the focus of the present study (2004–2024), numerous research papers appeared that dealt with various aspects of English language teaching and learning in Transcarpathian Hungarian schools. A wide range of topics related to language education were investigated in Hungarian schools in Transcarpathia between 2004 and 2014. Researchers focused on the foundational aspects of language teaching and learning, exploring issues such as bilingualism and multilingualism [1], identity and language learning [2], and motivation [3; 4]. They also examined pedagogical methods and materials, including curriculum [5]. This involved looking at the role of literature in language teaching and learning [6], and the use of technology in the English classroom. Other areas of inquiry included language skills development, with a focus on all four skills, and assessment and evaluation, which covered topics like error correction and the English school-leaving exam [7]. Finally, the research considered sociocultural aspects and contexts by looking at factors such as learner variables [8] and the specific needs of young learners.

The aim of this study is to describe the major research studies and projects that were carried out between 2004 and 2024 investigating the ongoing English language teaching and learning processes in Transcarpathian Hungarian schools, to inform about the significant findings of the language pedagogy research, and finally, summarize the most crucial implications that have been concluded on empirical basis.

Presentation of the main material. The first comprehensive language pedagogy survey on English language teaching and learning in Transcarpathian Hungarian schools was conducted twenty-one years ago [9]. In 2004, my colleagues Márta Fábián and Katalin Lizák and I felt it was time to use a questionnaire survey to map out the situation of English language teaching in the region's Hungarian schools. Our questionnaire reached 50 English teachers in 38 schools. We asked about topics such as the availability of textbooks in the schools, what types of exercises colleagues used most in their English classes, teachers' opinions on various teaching materials, the most common problems teachers faced in their work, and how these problems could be remedied.

The most important results showed that teachers criticized the quality of the textbooks and did not find them suitable. The textbook in use at the time was the series edited by Plakhotnyk. The book was based on the grammar-translation method, did not develop language skills, and mainly taught vocabulary and grammar. Furthermore, it was printed on poor-quality paper and mostly contained black-and-white illustrations, so it did not meet the requirements of the time because it did not follow the guidelines of the communicative language teaching method [10]. The other textbook used at the time was a new type of book edited by Oksana Karpiuk [11]. This book was already in colour and was based on the communicative method, focusing on developing language skills. However, our survey revealed that the teachers were still not completely satisfied with the book because it was not made for Hungarian-speaking children (e.g., the appendix contained an English-Ukrainian glossary). The teachers complained that eight-year-old Hungarian children could not use the glossary because they did not understand the Ukrainian words fully.

Recognizing the need and demand, Emőke Hires and Márta Fábián [12] wrote an English textbook for the second grade of Hungarian schools. It was piloted in Hungarian schools in our region during the 2004/2005 school year. Due to its interactive nature, it was very popular among the children. Positive reviews were prepared, but due to bureaucratic procedures, they did not reach the relevant expert committee of the Ministry of Education and Science for approval, so it could not be used as an official textbook.

Another problem was caused by the large, heterogeneous class sizes. According to the regulations in force at the time, splitting classes was only possible if a class had a minimum of 28 children. In such cases, schools could divide the classes into two groups of 14 students for English and Ukrainian lessons. Accordingly, the highest number of students in a class at the time of our research in 2004 was 27. What is even more disheartening is that the situation is still the same in 2025.

Teachers working in rural schools also complained that the level of student motivation in village schools was very low and that it was difficult to motivate them. This can be explained by the fact that in 2004, the internet was not yet widespread, especially not in rural Hungarian schools. It is therefore natural that those children did not yet feel the need for English skills, which they could, for example, use when surfing the internet. (The situation has completely changed now, as even the smallest or most remote village Hungarian school has internet access.)

In 2006, a research team from the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education studied the differences in how students in Hungarian schools in Berehove, Ukraine learned English and Ukrainian [11]. Their initial hypothesis was that students would perform better in English than in Ukrainian, despite the fact that Ukrainian is the national language and is more frequently encountered in daily life.

In the first phase of the study [11], 76 third-grade students completed language proficiency tests in both languages. The researchers also interviewed the students' teachers and analysed the curricula and textbooks.

They found that the students' overall test scores showed that they performed better in Ukrainian than in English, contradicting the initial hypothesis. The largest difference was in speaking, where Ukrainian scores were significantly higher. English proficiency was only slightly better than Ukrainian in writing.

The English curriculum and textbooks were found to be communicative and student-centred. In contrast, the Ukrainian curriculum was heavily grammar-focused, leading to less development of speaking skills.

The second phase of the study, conducted three years later with 92 fifth-grade students (76 of whom had participated in the first phase), aimed to see if these trends continued [13].

Findings proved that students enjoyed writing the most in both subjects. However, they preferred communicative activities like games, singing, and speaking in English classes, while in Ukrainian class, they favoured more traditional activities like reading and memorization.

Overall test scores for the fifth graders were higher in Ukrainian than in English, confirming the trend from the first phase. Students had better vocabulary, grammar, and listening comprehension in Ukrainian. English was slightly better in writing. Reading comprehension in both languages was very low.

In conclusion, the longitudinal study revealed that while Hungarian students in Berehove showed higher test scores in Ukrainian, they had a more positive attitude toward learning English. The study highlights that the communicative approach used for teaching English was more engaging for students, whereas the grammar-focused method for Ukrainian, though producing higher scores in some areas, resulted in lower motivation. The researchers noted that higher test scores in grammar and vocabulary do not necessarily lead to strong overall language skills, especially in speaking.

In 2012, Beatrix Henkel's [14] research examined the attitudes and motivation of Hungarian-speaking high school students in Transcarpathia, Ukraine, who were learning English as a foreign language. The study sought to identify the key components influencing students' English language motivation and to understand how educational professionals viewed the students' motivation for learning both English and Ukrainian.

The research used a multi-stage process, including a motivational questionnaire administered to students across three regions with varying Hungarian populations (from over 25% to 1–10%), and semi-structured interviews with seven education professionals. The study's aim was to see if motivational patterns differed based on the student's geographic location and to gain a deeper perspective from those involved in the educational system.

The study identified several key factors influencing students' motivation to learn English:

- The Ideal L2 Self was the most significant factor, representing students' desire to become part of a global community or achieve future goals through English proficiency.
- The "Ought-to L2 Self" (what students feel they should do) was also a strong motivator. Students were driven by practical benefits like getting better grades, understanding video games, and using online services. This was a surprising finding for English since it is not a mandatory exam subject for graduation in Ukraine.

The study found a strong link between students' motivation and their friends' opinions, as well as the opportunities for written communication online

through chats and social media. This reflected a growing trend of students engaging with virtual communities.

For Ukrainian language learning, the motivation was primarily pragmatic. Students were motivated by the need to pass compulsory exams for higher education, navigate state institutions, or obtain a driver's license. The "Ought-to L2 Self" was a powerful factor here, driven by parental and societal expectations to avoid failure. A desire for social and professional integration was also a motivating factor for learning Ukrainian, a motive that was absent for English.

The interviews with education professionals largely confirmed these findings, highlighting the instrumental nature of motivation for both languages. However, they struggled to articulate a clear "Ideal Self" vision for students learning either English or Ukrainian. They often spoke in generalities and focused on expectations rather than providing inspiring, concrete examples of the long-term benefits of language proficiency.

In conclusion, Henkel's research showed that students' motivation was influenced by both internal desires (Ideal Self) and external pressures (Ought-to Self). For English, the motivation was tied to a global identity and digital engagement, while for Ukrainian, it was driven by practical necessities for academic and civic life in Ukraine. The study also revealed a disconnect between the students' motivations and the teachers' ability to effectively inspire them with a clear vision of their future as multilingual individuals.

The impact of the COVID-19 pandemic on English teaching

A 2020 study by researchers at the Rákóczi College [15] explored how the COVID-19 pandemic and the shift to remote learning affected foreign language education for Hungarian-speaking students in Transcarpathia, Ukraine. The study aimed to understand students' attitudes toward online learning, their challenges, and the effectiveness of this new format.

The researchers used an online questionnaire with open and closed questions to gather data from high school students. Their initial hypotheses were that students would not take remote learning seriously, become demotivated, use limited learning strategies, find online teaching more time-consuming and stressful, and that only some students might benefit from it.

The findings showed that the pandemic pushed teachers and students to quickly adopt new digital tools. During the first lockdown, teachers primarily sent materials via Messenger, email, or Google Classroom, and held very few live online classes. The students' attitudes toward remote learning were more serious than initially hypothesized, and they actively developed their digital skills. However, some students did experience demotivation.

The study revealed that online learning was more time-consuming and less effective than in-person instruction. The most significant challenge students faced was learning grammar. While the online environment was less stressful for students, it also provided limited feedback and evaluation, which was mostly in a written format.

Ultimately, the study concluded that while students faced difficulties, they also developed valuable skills in learner autonomy and digital literacy. The experience with remote learning prepared them for a future where online education is increasingly common. The study successfully debunked the idea that students would be unserious about online learning and that their strategies would be limited. The hypotheses about time consumption and stress were confirmed, and the ideas about demotivation and positive effects for some students were partially supported.

Recent research

In the wake of Russia's war against Ukraine, a 2023 study by researchers [16] at the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education examined the impact of the conflict on students in Transcarpathia. The research, conducted one year into the full-scale invasion, aimed to understand the emotional state of students and the war's effect on their foreign language learning.

Researchers surveyed 194 undergraduate and graduate students using an anonymous online questionnaire. The questions covered personal data, emotional well-being, attitudes toward the war, and its effect on their studies, particularly language learning.

The study revealed that students demonstrated a remarkable resilience and optimism, despite living with daily air raid sirens and frequent power outages lasting 11–16 hours.

A majority of students held a positive outlook on their country's future, believing the war would end soon and their homeland would flourish. While some felt demotivated, a significant portion (52%) maintained their motivation for their studies.

The war and the shift to online education posed significant challenges, especially the lack of in-person interaction with teachers and peers, which nearly half of the students found problematic. This was cited as a major barrier to developing speaking skills.

Remote learning also presented unexpected advantages. Around half of the students found it easier to develop their listening skills, as they could re-listen to audio materials as needed. A majority also said that written feedback from instructors in plat-

forms like Google Classroom positively impacted their writing skills.

The study concluded that students showed great resilience in adapting to difficult circumstances. It highlighted a need for educators to provide emotional support, combine online and in-person teaching methods, and foster personal connections with students, even in a digital environment.

Based on their findings, the researchers offered several key pedagogical recommendations:

Teachers should be trained to recognize and support students' emotional difficulties.

Instructional methods should be flexible, combining online and offline approaches to accommodate students' individual needs and circumstances.

Teachers need to continuously improve their digital skills to effectively use technology for teaching.

Building personal connections with students, even online, is crucial for their motivation and learning outcomes.

The study also pointed to the need for further research, including long-term studies on the war's effects on students' mental health and academic performance, the effectiveness of different teaching strategies in a war context, and the lasting impact of online education on the entire educational system. The researchers emphasized that the effects of war will not disappear quickly, and continuous support and research are essential for students' well-being and success.

The most recent research on English language teaching and learning in Transcarpathian schools with Hungarian language of instruction was conducted by Enikő Nagy-Kolozsvári [17]. She investigated the use of children's literature in teaching English as a foreign language in Hungarian schools in Transcarpathia. Motivation is particularly important in teaching children languages, and interesting teaching content, such as literary texts, can play an extraordinary role in this. Yet, this is an area that has not been studied much in our profession. Nagy-Kolozsvári's study is of utmost importance and a marvellous contribution to the academic literature of the topic.

This research, focusing on English teachers in Hungarian schools in Transcarpathia, reveals that while teachers understand the benefits of using children's literature, practical challenges prevent them from doing so. The study recommends several solutions to overcome these obstacles, for example:

1) adding courses to teacher training programs that focus on using children's literature to teach English;

2) organizing workshops for current teachers to introduce them to this teaching method and providing new ideas for those already using it;

3) creating a guide or booklet with recommended children's books, lesson plans, and ready-to-use, photocopiable worksheets. This would be especially helpful if it aligned with the curriculum and featured digitally accessible stories to address the limited availability of physical books.

For future research, the author suggests focusing on how to effectively use digitally accessible children's literature in the classroom. She believes this is the most practical approach, given the limited potential for significant curriculum reform or improvements in book availability in the near future. It also proposes studying the long-term impact of story-based lessons on students' language skills.

Conclusions. The body of research conducted between 2004 and 2024 reveals a complex and evolving picture of English language teaching and learning in Transcarpathian Hungarian schools. The studies collectively highlight a persistent set of challenges, including a lack of suitable, culturally relevant textbooks, the impact of large class sizes, and the difficulty of maintaining student motivation in a rapidly changing environment. However, the research also underscores the remarkable resilience of both students and educators in adapting to significant disruptions, from the shift to remote learning during the COVID-19 pandemic to the ongoing challenges posed by the war.

A key finding across multiple studies is the disconnect between teaching methods and learning outcomes. While students demonstrate high motivation and a positive attitude toward English due to its communicative and engaging nature, their test scores in grammar and vocabulary often lag behind those of Ukrainian, which is taught using a more traditional, grammar-focused approach. This suggests that a more balanced pedagogical strategy is needed, one that capitalizes on students' positive attitudes toward English while also strengthening foundational skills.

The research also points to the transformative, albeit challenging, role of technology. The sudden shift to online learning demonstrated that students could develop valuable digital literacy and learner autonomy skills. However, it also exposed a critical need for in-person interaction, as students struggled to develop speaking skills without direct contact with teachers and peers. The emotional and psychological impact of the war further complicated this, emphasizing the need for educators to provide emotional support and build personal connections, even in a digital environment.

In summary, English language education in this region over the past two decades has focused on adap-

tation and resilience. The research provides a clear framework for future efforts, calling for curriculum and resource development that is sensitive to the specific needs of Hungarian-speaking students, ongoing professional development for teachers in both digital and socio-emotional support skills, and the integration of diverse teaching methods that blend the best of both traditional and communicative approaches. This will be crucial for ensuring that students not only achieve higher test scores but also develop the practical, real-world language skills necessary for their future.

REFERENCES:

1. Csernicskó I., Huszti I., Bárány E. Kisebbségi kétnyelvűség és integráció: biztos, hogy a két(tan)nyelvű oktatás a megoldás? Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény: Oktatási segédlet. Szerк. I. Kozmács. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, 2015. С. 177–211.

2. Huszti I. Beregszászi magyar tannyelvű iskolába járó ötödikesek identitástudata és a nyelvtanulás közötti összefüggések. Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században. Szerк. Z. Karmacsi, A. Márku. Ungvár: PoliPrint, 2009. С. 54–63.

3. Henkel B. Ukrainian and English motivational self system of minority learners in Transcarpathia. *Working Papers in Language Pedagogy.* 2010. № 4. С. 86–107.

4. Kacsur, A. Motivation to learn English of learners of upper primary forms. LIMES. 2018. № 5. С. 139–150.

5. Huszti I. A comparative analysis of foreign language curricula in the independent ukraine (from 1998 to 2020). *Messenger of Kyiv National Linguistic University. Pedagogy and Psychology Series*. 2020. № 32. С. 30–39. URL: http://visnyk-pedagogy.knlu.edu.ua/article/view/207753/207904 (дата звернення: 16.08.2025).

6. Motrynets E. O., Nagy-Kolozsvari E. A. Exploiting literature in the EFL classroom: Graded readers as a medium for promoting English language learning to EFL learners. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2021. № 32(4). С. 198–206. DOI: 10.32838/2710-4656/2021.4-1/34.

7. Качур А., Густі І. Підготовка до письмового завдання на ЗНО з англійської мови на матеріалах опитування вчителів та студентів англійської філології. *Acta Academiae Beregsasiensis.* 2015. № 15(1). С. 265–284.

8. Lechner I. Alterspezifische Merkmale des Fremdsprachenerwerbs und Fremdsprachunterrichts. *Acta Beregsasiensis*. 2009. № 8(2). С. 125–135.

9. Fábián M., Huszti I., Lizák K. Az angol nyelv oktatásának helyzete Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. *Közoktatás*. 2005. № 12(1). С. 4–8. URL: https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/112/3/Fabian_M_Huszti_I_Lizak_K_Az_angol_nyelv_oktatasanak_helyzete_2005.pdf (дата звернення: 16.08.2025).

10. Huszti I. The use of learner reading aloud in the English lesson: A look at the micro and macro levels of oral reading : monograph. Uzhhorod: PoliPrint, 2009. 191 с.

11. Huszti I., Fábián M., Bárányné K. E. Differences between the processes and outcomes in third graders' learning English and Ukrainian in Hungarian schools of Beregszász. Early learning of modern foreign languages: Processes and outcomes. Ed. M. Nikolov. Bristol: Multilingual Matters, 2009. С. 166–180.

12. Hires E., Fábián M. English with you and me: English textbook for Class 2. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, 2004.

13. Bárány E., Huszti I., Fábián M. Második és idegen nyelv oktatása a beregszászi magyar iskolák 5. osztályában: a motiváció és a nyelvi készség összefüggése az oktatáspolitikai tényezőkkel. Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia anyagai. Szerк. K. Hires-László, Z. Karmacsi, A. Márku. Budapest – Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 2011. С. 145–154.

14. Henkel B. The attitude and motivation of learners of Ukrainian and English in Transcarpathia: Doctoral dissertation. Budapest: ELTE, 2012. 237 с.

15. Bárány E., Fábián M., Lechner I., Huszti I. A 2020. évi tavaszi és őszi távoktatás a Rákóczi-főiskolán: Tapasztalatok, vélemények, tanulságok. Mozaikok a magyar nyelvhasználatból: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból. Szerк. Z. Karmacsi, A. Márku, E. Tóth-Orosz. Törökbálint: Termini Egyesület, 2022. С. 135–151. URL: https://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2022/05/Mozaikok_a_magyar_nyelvhasznalatbol.pdf (дата звернення: 16.08.2025).

16. Барань А., Густі І., Чотарі Ю. Емоційний стан здобувачів закладу вищої освіти та їхнє ставлення до вивчення іноземних мов (ІМ) у воєнний час. Збірник *наукових праць Уманського державного педагогічного університету.* 2024. № 4. С. 6–12. DOI: 10.31499/2307-4906.4.2024.316468.

17. Nagy-Kolozsvári E. A gyermekirodalom alkalmazása az angol mint idegen nyelv oktatásában a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban: Doktori disszertáció. Budapest: ELTE, 2024. 237 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

UDC 378.147:004.738.5:159.944
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.17

EMPOWERING TEACHERS IN UNCERTAIN TIMES: INSIGHTS FROM THE VOCCENT ONLINE LEARNING EXPERIENCE

ПІДТРИМКА ВИКЛАДАЧІВ У ЧАСИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ДОСВІД ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ НА ПЛАТФОРМІ VOCCENT

Devitska A.I.,
orcid.org/0000-0002-7575-5390
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
Uzhhorod National University

Bilyk O.I.,
orcid.org/0000-0002-3973-0700
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Philology
Vasyl Stefanyk Carpathian National University

This study examines the creation and implementation of an innovative online professional development course designed to empower English language teachers who work in uncertain and crisis-affected educational environments. The research analyzes the "Teaching in Times of Uncertainty" course delivered through the *Voccent* platform, and it carefully explores how thoughtfully integrated digital learning technologies can effectively support educator resilience and pedagogical adaptation during challenging circumstances. This study reveals critical insights into professional development course design by examining the four-module framework which encompasses emergency teaching contexts, trauma-informed pedagogy, social-emotional learning, and teacher wellbeing. The course has been developed and implemented on the modern online platform *Voccent*. This platform functions as a comprehensive educational environment integrating access to electronic resources, tools for both synchronous and asynchronous interaction, as well as analytical mechanisms for monitoring and evaluating the effectiveness of the educational process. The course also incorporates expert insights from educators with firsthand experience of teaching during the COVID-19 pandemic and the ongoing war, which provides authentic perspectives and makes the training particularly valuable for teachers facing similar challenges. Special attention is given to the practical learning outcomes, particularly the ability of teachers to apply the acquired strategies in their own educational settings and adapt them to students' needs. The findings demonstrate that comprehensive online training programs that combine theoretical frameworks with practical tools and personal experiences significantly enhance teachers' capacity to maintain educational quality while supporting both student and educator mental health during periods of instability. This research contributes to educational technology and teacher training literature by establishing evidence-based approaches for developing resilient educational communities through targeted professional development interventions, particularly relevant for educators working in conflict-affected regions and resource-constrained environments.

Key words: teacher empowerment, online professional development, trauma-informed education, social-emotional learning, educational resilience.

Запропоноване дослідження розглядає розробку та впровадження інноваційного онлайн-курсу професійного розвитку, призначеного для викладачів англійської мови, які працюють у невизначених та кризових освітніх середовищах. У статті проаналізовано курс «Викладання у часи невизначеності», що подається через платформу *Voccent*, і досліджено, як цифрові навчальні технології можуть ефективно підтримувати стійкість педагогів та педагогічну адаптацію у складних обставинах. У статті висвітлюються важливі аспекти розробки курсів професійного розвитку на основі аналізу чотиримодульної структури, що охоплює навчання в надзвичайних ситуаціях, педагогіку з урахуванням травматичного досвіду, соціально-емоційне навчання та благополуччя вчителів. Курс розроблений і впроваджений на сучасній онлайн-платформі *Voccent*, яка функціонує як комплексне освітнє середовище і поєднує доступ до електронних ресурсів, інструменти для синхронної та асинхронної роботи, а також аналітичні механізми моніторингу та оцінювання ефективності навчання. Курс також містить експертні поради від освітян, які мають безпосередній досвід викладання під час пандемії COVID-19 та під час війни, що робить навчання особливо цінним для вчителів, які стикаються з подібними викликами. Особлива увага приділяється практичним результатам навчання, зокрема здатності педагогів застосовувати отримані стратегії у власному освітньому середовищі та адаптувати їх до потреб учнів. Результати дослідження показують, що сучасні комплексні онлайн-програми навчання, які поєднують теоретичні засади з практичними інструментами та особистими досвідом, значно підвищують здатність вчителів впроваджувати якісну освіту, а також підтримувати свій моральний стан та психічне здоров'я учнів у періоди нестабільності. Це дослідження робить внесок у літературу про сучасні освітні технології, професійний розвиток вчителів, соціально-емоційне навчання та впровадження травмообізнаних практик, що є особливо актуальним для освітян, котрі працюють у регіонах, які постраждали від конфліктів, кризи, та в умовах обмежених ресурсів.

Ключові слова: підтримка викладачів, онлайн професійний розвиток, травмо-інформована освіта, соціально-емоційне навчання, освітня стійкість.

Teachers play a central role in maintaining continuity of learning during times of crisis. When schools face disruption due to war, pandemics, or other emergencies, educators are expected to adapt quickly while supporting both academic progress and emotional stability in their classrooms. These circumstances place additional pressure on teachers, who must balance professional responsibilities with their own wellbeing. Professional development opportunities that address these unique challenges are therefore crucial for sustaining effective teaching practices and fostering resilience in educational communities.

Problem Statement. Recent global events have highlighted the urgency of preparing teachers to work in uncertain and crisis-affected contexts. The COVID-19 pandemic forced an abrupt transition to remote learning, exposing gaps in digital readiness and increasing the need for flexible pedagogical strategies. At the same time, the war in Ukraine and other conflict situations worldwide have created unstable environments where educators must continue their work despite trauma, displacement, and limited resources. Recent research emphasizes that resilience in the Ukrainian education system depends not only on digital access but also on strategies that combine psychosocial support with innovative teaching practices [1]. These realities call for training programs that integrate practical tools with psychological and social support strategies tailored to the lived experiences of teachers.

This study examines the creation and implementation of the online professional development course "Teaching in Times of Uncertainty" delivered through the *Voccent* platform. The course was designed to empower English language teachers by providing knowledge, strategies, and peer insights relevant to emergency teaching contexts. The integration of digital learning technologies in teacher professional development represents a critical response to these challenges, offering accessible solutions that can reach educators regardless of geographical constraints or security limitations.

Analysis of Recent Research and Publications. Recent scholarship in educational resilience and crisis pedagogy has established theoretical foundations for understanding how educators can maintain effectiveness during challenging circumstances. Brunzell, Stokes, and Waters' comprehensive framework for trauma-informed teaching practices provides crucial guidance for educators working with students affected by adverse experiences, emphasizing the importance of safety, connection, and emotional regulation in learning environments [2, p. 234]. This framework has gained particular relevance as educators worldwide have confronted increased rates of student anxiety, depression, and behavioral challenges following global disruptions.

The integration of Social-Emotional Learning (SEL) principles into teacher preparation has emerged as another critical area of investigation. Durlak and Weissberg's meta-analysis of SEL interventions demonstrated significant positive effects on both student academic achievement and social-emotional competence, while highlighting the essential role of teacher competence in SEL implementation [3, p. 167]. Their research underscores the necessity of preparing educators not only to deliver SEL curricula but also to model emotional intelligence and self-regulation in their professional practice.

Ukrainian scholarship has made significant contributions to SEL research and implementation. Devitska's comprehensive study of modern SEL techniques in EFL classrooms provides crucial insights into adapting social-emotional learning principles for English language teaching contexts, particularly relevant for educators working with linguistically diverse student populations [4]. Her work demonstrates that effective SEL implementation requires cultural adaptation and multilingual considerations that account for students' diverse linguistic and cultural backgrounds while supporting both language acquisition and emotional development.

The international perspective provided by Penton Herrera's work on social-emotional learning in diverse classrooms complements these regional insights with comprehensive approaches for multicultural educational settings [5, p. 156]. His framework for SEL implementation across diverse populations provides practical strategies that prove particularly relevant for educators working with refugee populations and students from various cultural backgrounds during times of uncertainty.

Professional development research has increasingly focused on the effectiveness of online learning modalities for educator training. Darling-Hammond, Hyler, and Gardner's synthesis of effective professional development characteristics identified key elements including active learning, collaboration, coherence, duration, and content focus as critical for successful teacher learning outcomes [6, p. 145]. Their findings suggest that well-designed online professional development programs can achieve comparable or superior results to traditional face-to-face training when these principles are appropriately integrated.

Technology integration in crisis education contexts has received growing attention from educational researchers. Reich and Mehta's analysis of emergency remote teaching during the COVID-19 pandemic

revealed both the potential and limitations of digital tools in maintaining educational continuity, emphasizing the importance of teacher technological pedagogical content knowledge in effective implementation [7, p. 198]. Their work highlights the need for professional development programs that address not only technical skills but also pedagogical adaptation strategies for online and blended learning environments.

Mindfulness and wellbeing research in educational contexts has demonstrated significant promise for supporting teacher resilience and preventing burnout. The value of mindfulness practices in supporting teacher wellbeing, particularly in times of crisis, is of great value. For example, Song et al. reported that a four-day intensive mindfulness training for teachers can significantly reduce stress and enhance emotional wellbeing [8]. Compared to colleagues without such training, these teachers showed lower levels of emotional distress, greater emotional regulation, and higher engagement during the pandemic [9].

Research Objectives. Despite growing recognition of the need for crisis-responsive teacher preparation, several critical gaps remain in current research and practice. First, most existing professional development programs address crisis education as a temporary deviation from normal practice rather than recognizing uncertainty as an inherent characteristic of contemporary educational environments. This approach fails to prepare educators for the ongoing adaptability and resilience required in modern teaching contexts. Scholars increasingly argue that uncertainty is not a temporary disruption but a defining feature of contemporary education. Seddon stresses that teacher education must explicitly prepare educators to navigate crises as part of their ongoing professional reality, rather than treating them as short-term anomalies [10]. Similarly, White highlights how teaching in uncertain times requires pedagogical flexibility, resilience, and adaptive professional development [11]. Together, these perspectives suggest that crisis-responsive teacher preparation should move beyond episodic solutions toward embedding adaptability as a core professional competency.

Second, while individual components such as trauma-informed teaching, technology integration, and mindfulness practices have received separate attention in research literature, few studies have examined the synergistic effects of comprehensive programs that integrate these elements systematically. While trauma-informed teaching, technology integration, and mindfulness have been studied separately, researchers are beginning to explore the benefits of integrating these approaches. Kim, Chang, and Cho demonstrate how trauma-informed training combined with mindfulness practices can enhance teacher well-being and classroom relationships [12]. The potential for holistic professional development approaches that address multiple dimensions of crisis teaching simultaneously remains underexplored.

Third, existing research on online professional development for educators has primarily focused on traditional academic subjects and stable teaching contexts, with limited attention to the unique requirements of training teachers for crisis-affected environments. But a case study by Childhood Education International emphasizes how online PD can be adapted to meet the needs of teachers working under displacement and instability. These emerging studies suggest the need for further investigation into design principles and pedagogical strategies that make online crisis-focused PD effective [13].

This research *aims* to examine the development, implementation, and effectiveness of the "Teaching in Times of Uncertainty" online course delivered through the Voccent platform as a model for empowering educators in crisis-affected environments. The study looks at the key ideas and principles behind crisis-responsive teacher development, evaluates how online learning can be used to provide trauma-informed and resilience-focused training, and highlights practical strategies for helping educators adapt and grow through digital professional development.

Presentation of the Main Material. The development of the "Teaching in Times of Uncertainty" course builds upon multiple theoretical frameworks that collectively address the complex needs of educators working in challenging environments. The integration of Trauma-Sensitive Teaching principles, originally developed by Craig, provides foundational understanding of how adverse experiences affect learning processes and classroom dynamics [14]. This framework emphasizes three core principles: safety (physical and emotional), connection (authentic relationships), and regulation (emotional and behavioral), which serve as organizing principles for all course content and activities.

The incorporation of Social-Emotional Learning (SEL) frameworks draws from multiple scholarly sources, including the foundational CASEL competency model and recent adaptations for diverse learner populations. Penton Herrera's comprehensive approach to SEL in diverse classrooms provides practical frameworks for supporting students from various cultural and linguistic backgrounds [5]. His work emphasizes the importance of cultural responsiveness in SEL implementation, particularly crucial when working with students who may have experienced displacement or cultural disruption.

Devitska and Bilyk examine modern Social and Emotional Learning (SEL) techniques in EFL classrooms, offering practical strategies for merging emotional development with language learning objectives. Their findings demonstrate that effective SEL implementation supports language acquisition, strengthens resilience and emotional well-being, creating a synergistic effect that enhances both linguistic and social-emotional competencies. Importantly, this approach has proven especially relevant in times of crisis, when learners face heightened emotional challenges alongside their academic goals [15].

Backward Design methodology, promoted by Wiggins and McTighe, provides the pedagogical structure for course development, ensuring that all learning activities align with clearly defined outcomes and assessment criteria [16]. This approach proves particularly valuable in crisis education contexts, where clarity of purpose and efficient use of limited time and resources become paramount concerns.

The Language Experience Approach (LEA) emphasizes the use of learners' own experiences and cultural backgrounds as the foundation for language learning activities, supporting both linguistic development and cultural validation in uncertain times [17].

The "Teaching in Times of Uncertainty" course employs a four-module structure designed to build comprehensive competency in crisis education pedagogy.

Module 1 "Education in Times of Crisis" establishes foundational knowledge about the nature and impact of uncertain conditions on learning environments. This module examines how trauma influences children's brain development, emotional regulation and learning. Participants explore the ways traumatic experiences can affect attention, memory, language and behaviour and discover approaches to better support students. This module also integrates research from educational psychology, neuroscience, and trauma studies to help participants understand how uncertainty affects both cognitive and emotional functioning in educational settings.

Module 2 "Supporting Students with Social-Emotional Learning During Times of Uncertainty" introduces the core competencies of social-emotional learning (SEL) and their importance for teaching in uncertain times. Through lectures, activities, and expert insights from Ukrainian educators, learners explore practical ways to strengthen SEL in classroom and reflect on strategies they can apply in their own teaching context. Participants engage with case studies, reflective activities, and practical tool development exercises that build capacity for social-emotional classroom management and instructional adaptation.

Module 3 "Resilient Teaching: Blending Low-Tech and High-Impact Practices" addresses the practical challenges of maintaining educational quality when traditional resources are unavailable or compromised. The module covers artificial intelligence applications for language learning, virtual reality tools for creating immersive learning experiences, and interactive platforms that support student engagement in remote or hybrid learning environments. Emphasis is placed on sustainable and accessible technology solutions that can function effectively despite infrastructure limitations.

Module 4 "Wellbeing and Mindfulness" addresses the dual focus on student support and educator self-care. This module recognizes that teacher wellbeing directly impacts instructional effectiveness and student outcomes, particularly in high-stress environments. Content includes mindfulness practices adapted for educational settings, strategies for preventing compassion fatigue and secondary trauma, and techniques for building emotional resilience in both individual and community contexts.

A distinguishing characteristic of the course design is the integration of authentic experiences from educators who have taught in crisis conditions since 2014 in Ukraine. This experiential component provides participants with concrete examples of successful adaptation strategies, realistic case studies, and culturally relevant applications of theoretical frameworks. The inclusion of first-hand narratives serves multiple pedagogical functions: it increases content credibility, provides emotional validation for participants facing similar challenges, and offers practical insights that might not emerge from purely theoretical presentations.

The course incorporates reflective practice protocols that encourage participants to connect theoretical content with their own professional experiences and contexts. Participants engage in guided self-assessment, peer dialogue, and action planning activities that facilitate the transfer of learning to their specific teaching contexts.

The selection of the *Voccent* platform for course delivery reflects careful consideration of accessibility requirements and technological constraints common in crisis-affected regions. The design of *Voccent* emphasizes mobile compatibility, low bandwidth optimization, and offline functionality, addressing practical barriers that might prevent educator participation in professional development. The platform's asynchronous delivery model accommodates the irregular schedules and competing demands that characterize teaching in uncertain times.

The course employs authentic assessment strategies aligned with the practical needs of crisis edu-

cation contexts. Rather than traditional testing approaches, participants demonstrate competency through portfolio development, case study analysis, and practical tool creation that can be immediately applied in their teaching environments. This assessment approach recognizes that effective crisis education requires adaptive application of principles rather than rote memorization of procedures.

Preliminary evaluation data suggests significant positive impacts on participant confidence, stress management, and pedagogical adaptation capacity. Participants report increased awareness of trauma impacts on learning, improved self-care practices, and enhanced ability to support student emotional needs while maintaining educational objectives. The integration of mindfulness practices and community support structures appears particularly effective in preventing burnout and secondary trauma among educators working in high-stress environments.

The course emphasis on practical tool development and immediate application supports the transfer of learning to authentic teaching contexts. Participants create personalized resource collections, adaptation strategies, and support network protocols that continue to serve them beyond the course completion. This sustainable approach to professional development proves especially valuable in contexts where ongoing professional support may be limited or interrupted.

The success of the *Voccent*-delivered course model demonstrates the potential for professional development solutions that can reach educators regardless of geographical or security constraints. The combination of high-quality content, accessible technology, and community support creates a replicable framework that could be adapted for various crisis contexts and cultural settings. The course design principles offer guidance for developing similar programs that address local needs while maintaining evidence-based pedagogical foundations.

The economic efficiency of online delivery combined with the comprehensive nature of the content suggests possibilities for sustainable professional development systems that can serve large numbers of educators at relatively low per-participant costs. This scalability becomes particularly important for addressing the widespread nature of global educational challenges and the universal need for crisis-responsive teaching competencies.

Conclusion. This study demonstrates that crisis-responsive professional development requires more than short-term adjustments; it calls for embedding adaptability, resilience, and trauma-awareness as core competencies of modern teaching. The "Teaching in Times of Uncertainty" course illustrates how integrating trauma-informed pedagogy, social-emotional learning, mindfulness, and technology within one framework equips educators to meet the realities of uncertain and unstable environments.

A key strength of the course lies in its authentic design. By combining theoretical models with first-hand narratives from educators who have worked in crisis conditions, the program ensures that participants gain both evidence-based strategies and practical insights. This blend of scholarly grounding and experiential learning enhances its credibility and supports immediate application in real classrooms.

Equally important is the role of technology. The *Voccent* platform has an accessible, mobile-friendly, and low-bandwidth design, which makes professional development possible for educators facing displacement, instability, or infrastructure limitations. This case underscores how thoughtful online delivery can make professional growth both scalable and sustainable across diverse contexts.

At the same time, the research highlights areas for further investigation, particularly the long-term impact of such programs and their adaptability to different disciplines, cultural settings, and crisis types. Future studies should also explore how emerging technologies and institutional support systems can expand and sustain these efforts. Taken together, the findings point toward online professional development as a powerful tool for building resilient teaching communities capable of sustaining quality education in times of profound uncertainty.

REFERENCES:

1. Shulha, I., Shulha, L. Education and resilience in the context of war: Challenges and solutions in Ukraine. *Futurity Education*, 2024, vol. 4, no. 1, pp. 42–53. DOI: 10.57125/FED.2024.03.11.42.

2. Brunzell, T., Stokes, H., Waters, L. Trauma-informed flexible learning: Classrooms that strengthen regulatory abilities. *International Journal of Child, Youth & Family Studies*, 2016, vol. 7, no. 2, pp. 218–239. DOI: 10.18357/ijcyfs72201615719.

3. Durlak, J. A., Weissberg, R. P. The impact of after-school programs that promote personal and social skills. Chicago: Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning, 2021, 156 p.

4. Devitska, A. I. Modern SEL techniques in an EFL classroom. DOI: 10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.21.

5. Penton Herrera, L. J. Social-emotional learning in diverse classrooms: A comprehensive approach. Miami : International Education Press, 2021, 234 p.

6. Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., Gardner, M. Effective teacher professional development. Palo Alto : Learning Policy Institute, 2020, 234 p.

7. Reich, J., Mehta, J. Failure to disrupt: Why technology alone can't transform education. Cambridge : Harvard University Press, 2020, 298 p.

8. Song, Y., Zhao, G., Lei, L. The effects of mindfulness training on teachers' well-being: A randomized controlled trial in China. *Frontiers in Psychology*, 2020, vol. 11, article 2063.

9. Berger, R., Gelkopf, M., Heineberg, Y. A school-based mindfulness and compassion program (Call2Care-Israel) for reducing teachers' stress and burnout during COVID-19. *Mindfulness*, 2022, vol. 13, no. 1, pp. 1–12.

10. Seddon, T. Teacher education through uncertainty and crisis. London: Routledge, 2022.

11.White, P. J. Teaching and learning in uncertain times: Implications for pedagogy and teacher education. *Teaching Education*, 2024, vol. 35, no. 3, pp. 245–260.

12. Kim, S., Chang, Y., Cho, H. Impact of trauma-informed training and mindfulness on teacher well-being and classroom practices. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2021, vol. 18, no. 21.

13. Childhood Education International. Supporting teachers through online professional development in crisis and displacement contexts: Ukraine case study. 2023.

14. Craig, S. E. Trauma-sensitive schools for the adolescent years: Promoting resiliency and healing, grades 6–12. New York: Teachers College Press, 2020, 267 p.

15. Devitska, A., Bilyk, O. New Challenges and Opportunities of Teaching EFL in Times of Uncertainty. In: *Актуальні проблеми філології та методики викладання іноземних мов у сучасному мультилінгвальному просторі*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Вінниця, 18 жовтня 2023 р.) / гол. ред. О. М. Ігнатова. Вінниця: ТВОРИ, 2023, pp. 19-21.

16. Wiggins, G., McTighe, J. Understanding by design. Alexandria: Association for Supervision and Curriculum Development, 2019, 289 p.

17. Orner, R. Language Experience Approach (LEA). *EBSCO Research Starters*. EBSCO, 2025.

18. Voccent. Available at: https://voccent.com

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК [378.091.26:005.32]:811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.18

РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

DEVELOPMENT OF LEARNER AUTONOMY IN THE PROCESS OF ENGLISH ACQUISITION

Дмітренко Н.Є.,
orcid.org/0000-0002-3556-0003
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Девіцька А.І.,
orcid.org/0000-0002-7575-5390
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті розглядається феномен автономії студента у процесі вивчення іноземних мов, який посів ключове місце у сучасній педагогіці та методиці викладання. У публікації аналізуються як теоретичні засади автономії (філософські, психологічні та педагогічні), так і практичні підходи до її формування. Показано, що автономія ґрунтується на прийнятті студентами відповідальності за освітній процес, активному використанні іноземної мови у реальних ситуаціях, розвитку навичок саморефлексії та застосуванні ефективних навчальних стратегій. Особливу увагу приділено характеристикам автономного студента: здатність до критичного мислення, самостійного визначення цілей, вибору методів навчання та здійснення самооцінювання. Наголошується, що автономія не є вродженою якістю, вона формується поступово завдяки практиці, усвідомленості та сприятливому освітньому середовищу. Автори підкреслюють, що розвиток автономії у різних культурних контекстах може мати відмінності, адже традиційна освітня система іноді формує залежність від викладача. Стаття окреслює шляхи сприяння автономії у навчанні англійської мови: викладання навчальних стратегій (когнітивних, метакогнітивних, соціальних та афективних), використання кооперативного навчання, ведення щоденників і самозвітів, створення портфоліо та активне залучення студентів до прийняття рішень. Значна роль у цьому процесі належить викладачеві, який виступає фасилітатором, консультантом і партнером. Підкреслюється, що викладач не може «навчити автономії» безпосередньо, проте здатний створити умови, у яких вона розвиватиметься природно. У висновках зазначено, що автономія є не лише освітньою вимогою, а й важливою компетентністю сучасної особистості, яка забезпечує ефективне та тривале навчання. Вона дозволяє поєднати класне вивчення іноземної мови з реальними комунікативними ситуаціями, розвиває внутрішню мотивацію та навички самоорганізації. Таким чином, автономія постає як багатовимірне явище, яке вимагає зміни ролей як студентів, так і викладачів, а також упровадження нових педагогічних стратегій, спрямованих на розвиток самостійності, відповідальності та активності студентів.

Ключові слова: автономія учня, вивчення англійської мови, навчальні стратегії, самостійне навчання, роль учителя, автономне навчання.

The article explores the phenomenon of learner autonomy in foreign language education, which has become a key concept in contemporary pedagogy and language teaching methodology. The paper analyzes the theoretical foundations of autonomy (philosophical, psychological, and pedagogical) as well as practical approaches to its implementation. It is emphasized that autonomy is based on students' acceptance of responsibility for the learning process, the active use of the target language in authentic communication, the development of self-reflection skills, and the application of effective learning strategies. Special attention is given to the characteristics of autonomous learners: critical thinking, the ability to set goals independently, to choose methods of learning, and to conduct self-assessment. Autonomy is not regarded as an innate quality but as a competence gradually developed through practice, awareness, and a supportive learning environment. The article highlights that the development of autonomy may vary across cultural contexts, since traditional education systems sometimes foster dependence on teachers. The study outlines practical ways to foster autonomy in English language learning: teaching cognitive, metacognitive, social, and affective learning strategies; using cooperative learning; keeping diaries and self-reports; creating learner portfolios; and actively involving students in decision-making processes. A significant role is assigned to the teacher, who functions as a facilitator, consultant, and partner. It is stressed that teachers cannot "teach autonomy" directly but can create favourable conditions in which it will naturally develop. The conclusion emphasizes that autonomy is not only an educational requirement but also an essential competence of a modern individual, ensuring effective and lifelong learning. It bridges classroom language learning with real-life communication, enhances intrinsic motivation, and strengthens self-organization skills. Thus, autonomy is presented as a multidimensional concept that requires redefined roles of both learners and teachers, along with innovative pedagogical strategies aimed at fostering responsibility, independence, and active engagement in the learning process.

Key words: learner autonomy, English learning, learning strategies, self-directed learning, teacher role, autonomous learning.

Постановка проблеми. Розглядаючи питання автономії у навчанні, насамперед, звертається увага те, наскільки студенти контролюють власний освітній процес, тобто, беруть на себе відповідальність за постановку цілей, визначення того, що вивчати, як це робити та навіть як оцінювати власний прогрес. Ідея автономії не обмежується лише самостійним навчанням – вона полягає у здатності керувати своїм навчанням як в аудиторії, так і поза її межами. У вивченні мов автономія означає не лише використання мови поза аудиторією, а й уміння робити це ефективно й самостійно. Ці два аспекти – автономне навчання й автономне використання мови – взаємопов'язані й мають доповнювати одне одного.

Ідея автономії студента не є новою – вона розглядалася під іншими назвами, як-от «гуманістичне викладання мови» чи «колаборативне навчання». Її відмінність полягає у фокусі на кожному студентові як індивідуальності з власними потребами та досвідом. Вона нагадує викладачам, що успіх у вивченні мови полягає не лише у виконанні програми, а й у включенні мови в особисту ідентичність студента.

Водночас автономія студента не є абсолютною. На неї впливають різні чинники: соціальна взаємодія та конкретний навчальний контекст. Студенти можуть бути настільки автономними, наскільки дозволяють їхні знання та навички, і рівень автономії може змінюватися залежно від ситуації. Концепція автономії має коріння як в освітніх, так і в психологічних теоріях. Вона підкреслює важливість активної участі студентів у навчанні та встановлення зв'язків між знаннями, здобутими у класі, та реальним життям.

Попри очевидні переваги, існують певні хибні уявлення про автономію. Це не те саме, що самонавчання, і не означає, що студенти мають працювати ізольовано. Навпаки, йдеться про надання студентам можливості керувати своїм навчанням, залишаючись частиною підтримувальної освітньої спільноти. Хоча автономія дедалі більше визнається важливою освітньою метою, її впровадження залишається викликом для викладачів. Вона потребує постійної підтримки й заохочення, щоб допомогти студентам стати незалежними та впевненими у власному навчальному шляху.

Метою статті є розкриття суті поняття «навчальна автономія», аналіз ролі студента і викладача у формуванні навчальної автономії і розробка стратегій розвитку навчальної автономії студентів у процесі вивчення іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. Ідея автономії студента у вивченні іноземних мов отримала концептуальне оформлення у праці А. Холека [14], який стверджував, що філософське підґрунтя цього поняття полягає у визнанні відповідальності студента за власне навчання і саме студенти мають ухвалювати рішення щодо змісту, темпу та методів навчання, зважаючи на індивідуальні потреби й можливості. Психологічні аспекти автономії спираються на конструктивістські теорії навчання [12], згідно з якими кожна людина конструює власну систему знань і правил для осмислення досвіду. Навчання розглядається як процес пошуку сенсу, що починається із ситуацій, у яких студенти активно прагнуть зрозуміти нове. Відтак ефективність освіти залежить від залучення студента до створення власного навчального простору, а не лише від засвоєння й відтворення знань, запропонованих іншими.

Як зазначає Д. Літтл [16], коли студенти мають змогу впливати на темп, послідовність, методи й зміст навчання, процес стає більш цілеспрямованим та ефективним як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Ф. Бенсон [2] додає, що ключовою ідеєю, яку автономія запозичує з конструктивізму, є те, що справжнє навчання завжди є активним. Автономія студента передбачає усвідомлене прийняття відповідальності: неможливо стати автономним, не маючи уявлення про мету, мотиви та способи власного навчання. У цьому сенсі автономія поєднує незалежність від зовнішнього контролю та соціальну взаємозалежність, оскільки процес навчання відбувається у взаємодії з іншими.

Дослідники пропонують кілька інтерпретацій автономії [1]: 1) навчання повністю самостійно; 2) природна здатність, пригнічена інституційною освітою; 3) набір навичок, які можна опанувати для самостійного навчання; 4) право визначати напрям власного навчання; 5) відповідальність за управління власним освітнім процесом. Усі ці визначення об'єднує ідея активної участі студента у навчанні та перенесення здобутих знань за межі аудиторії. Це робить навчання більш осмисленим, довготривалим і спрямованим на практичне використання мови.

В. Літтлвуд [18] детально описує, як у процесі навчання іноземної мови формується автономія студента. Він виокремлює три взаємопов'язані види автономії, які мають розвивати викладачі:

1. *Автономія комунікатора.* Студенти повинні навчитися користуватися мовою самостійно, зокрема в реальних та непередбачуваних ситуаціях спілкування.

2. *Автономія студента.* Студенти мають брати відповідальність за власне навчання, засто-

совувати особистісно значущі та активні стратегії як в аудиторії, так і поза нею.

3. *Автономія особистості.* Важливим завданням є розвиток ширшої незалежності у повсякденному житті, що виходить за межі лише мовного навчання.

Для досягнення цих цілей викладачі повинні сприяти розвитку у студентів мотивації, упевненості у власних силах, необхідних знань та навичок. Це допоможе їм бути більш самостійними як у навчанні, так і в житті загалом.

У моделі В. Літтлвуда [18] автономія розглядається як поєднання кількох складових: 1) стратегії комунікації та мовна креативність – формують незалежність студента як комунікатора; 2) навчальні стратегії та самостійна робота – демонструють автономію в ролі студента; 3) особисті контексти навчання та вираження власних смислів – відображають автономію особистості.

Отже, розвиток автономії у мовному навчанні відбувається через практичне використання мови, активне застосування навчальних стратегій, створення індивідуальних навчальних контекстів і постійне вираження власних ідей. Це робить студента більш самостійним і впевненим у навчанні та комунікації. Дослідження показують, що навчання англійської мови є значно ефективнішим тоді, коли студенти мають контроль над цілями та змістом навчального курсу [3; 8; 16; 24; 25]. Формування автономії можна здійснювати різними шляхами, які зазвичай об'єднують терміном «learner training» («навчання студента навчатись»). До них належать: підвищення усвідомленості, надання опори (scaffolding), навчання стратегіям, розширення соціальної взаємодії, розвиток рефлексії.

Будь-яка діяльність викладача визначається його особистим досвідом і переконаннями. Як зазначає П. Салмон [22], «ви є тим, що викладаєте». Це означає, що автономія вчителя розвивається у взаємодії з автономією його студентів. Викладання та навчання постають як взаємний діалогічний процес.

Д. Літтл [16] пропонує три педагогічні принципи, які визначають автономію у мовному класі:

1. *Принцип надання студентам відповідальності*. Викладач має допомогти студентам усвідомити, що вони самі відповідають за власне навчання. Справжній діалог у класі означає спільний пошук рішень, де викладач навчається разом із студентами.

2. *Принцип рефлексії.* Автономне навчання неможливе без постійного аналізу та усвідомлення власного досвіду. Рефлексія починається як спільна діяльність викладача й студентів, але поступово стає звичкою, яка допомагає контролювати процес навчання та розвивати внутрішню мотивацію. Як зазначають дослідники [11; 19; 26], запис думок і спостережень є ключовим інструментом для глибшої рефлексії.

3. *Принцип використання цільової мови.* Студенти повинні з перших етапів активно застосовувати іноземну мову для вираження власних ідей. Використання цільової мови у процесі діалогу та письмових завдань сприяє не лише засвоєнню мовних структур, а й розвитку автономії.

Отже, три принципи – відповідальність, рефлексія й активне використання мови – не є окремими елементами, а формують єдину педагогічну систему. У такій аудиторії викладання і навчання поєднуються, а мовне навчання стає невіддільним від реального використання мови.

У науковій літературі подано різні описи рис, притаманних автономним студентам. За П. Кенді [4], такі студенти: дисципліновані й методичні; логічні та аналітичні; схильні до рефлексії та самоусвідомлення; допитливі, відкриті й високомотивовані; гнучкі, здатні працювати у співпраці з іншими; наполегливі та відповідальні; креативні й готові до ризику; самодостатні, вміють шукати інформацію й критично мислити.

Л. Дікінсон [9] наголошує, що на відміну від багатьох студентів, які не завжди розуміють, чому і як відбувається навчання, автономні студенти здатні чітко визначати, що саме вони засвоїли. Вони можуть: формулювати власні навчальні цілі (разом із викладачем або самостійно), свідомо обирати та застосовувати відповідні стратегії, контролювати ефективність їхнього використання, здійснювати самооцінювання.

С. Коттералл [6] підкреслює важливість уміння оцінювати власний прогрес, адже це допомагає навчатися ефективніше. Подібної думки дотримуються й інші дослідники [7; 10; 14], які вважають, що автономні студенти самі визначають цілі, обирають методи, контролюють процес навчання та оцінюють його результати.

Важливо, що розвиток автономії залежить від культурного й освітнього контексту. У деяких культурах студенти звикли до традиційної моделі, де головна роль належить викладачу, і тому вони менш готові брати відповідальність [5]. Проте з часом, отримуючи досвід і впевненість, студенти здатні поступово формувати незалежність, самостійність і критичне мислення [8].

Ще однією передумовою розвитку автономії є «мовна обізнаність». Це означає розуміння того, як функціонує мовна система, і свідоме використання цього знання у навчанні. Завдяки підвищенню обізнаності студенти можуть: ста-

вити цілі, планувати та організовувати діяльність, обирати й застосовувати стратегії, контролювати прогрес, активно брати участь в освітньому процесі. Таким чином, автономні студенти – це ті, хто не лише має внутрішню мотивацію, а й володіє інструментами для свідомого й ефективного управління власним навчанням.

У наукових дослідженнях виокремлюють кілька ключових підходів, які допомагають формувати автономію студентів у процесі вивчення англійської мови.

1. *Викладання навчальних стратегій.* Р. Оксфорд [21] визначає навчальні стратегії як конкретні дії, що роблять навчання більш ефективним, швидким, приємним і самостійним. Стратегії є своєрідними інструментами, які допомагають студентам активно брати участь у навчанні та розвивати комунікативні здібності. Дослідження доводять, що свідоме використання стратегій напряму пов'язане з успішністю у вивченні мов [20]. Саме тому вчитель має не лише викладати мову, а й навчати студентів, «як навчатися». Особливу роль відіграють: 1) метакогнітивні стратегії – планування, моніторинг та оцінювання власного навчання; 2) соціальні стратегії – співпраця з іншими, уміння ставити запитання, розвиток емпатії; 3) афективні стратегії – контроль емоцій, мотивації та ставлення до навчання. Завдяки цим стратегіям студенти здобувають навички саморегуляції й самоконтролю, що є основою автономного навчання.

2. *Використання кооперативного навчання.* Кооперативне навчання спрямоване на співпрацю замість конкуренції, розвиток критичного мислення та комунікативної компетентності. За Д. Джонсоном [15], воно ґрунтується на п'яти принципах: позитивна взаємозалежність, особистісна відповідальність, міжособистісні навички, спільна робота у малих групах та групова рефлексія. Таке навчання створює «спільноту студентів», де кожен відчуває підтримку, а мова використовується як у навчальних, так і в соціальних цілях.

3. *Самозвіти.* А. Венден [23] пропонує використовувати самозвіти як спосіб підвищення усвідомленості. Існує два типи: інтроспективні (студенти описують, про що думають під час виконання завдання) і ретроспективні (студенти аналізують виконане завдання після його завершення). Обидва види допомагають зрозуміти власні стратегії навчання, їхні сильні та слабкі сторони.

4. *Щоденники та оціночні листи*. Щоденники й бланки для самооцінювання допомагають студентам планувати, відслідковувати й аналізувати своє навчання. Вони формують здатність до рефлексії та сприяють усвідомленню того, що труднощі у навчанні найчастіше пов'язані не з відсутністю здібностей, а з браком ефективних стратегій.

5. *Портфоліо.* Створення портфоліо є дієвим інструментом для розвитку автономії. Воно дозволяє студентам: планувати й оцінювати власне навчання, брати відповідальність за прогрес, аналізувати власні досягнення, відображати досвід міжкультурної взаємодії. Європейське мовне портфоліо стимулює самооцінювання, постановку цілей та позитивно впливає на мотивацію [13; 17].

6. *Роль учителя*. Формування автономії значною мірою залежить від учителя, який виступає фасилітатором, консультантом, порадником і партнером у навчанні. Викладач створює сприятливе середовище для самостійного навчання, допомагає визначати цілі, планувати роботу, обирати матеріали, мотивує та підтримує студентів, змінює традиційну модель «викладач–студент» на партнерську. Викладач не може «навчити» автономії напряму, але може створити умови для її розвитку.

Висновки. У статті було розглянуто поняття автономії студента у процесі вивчення англійської мови, окреслено риси автономних студентів та подано практичні шляхи її розвитку. Також проаналізовано ролі викладача й студента у формуванні автономії.

З'ясовано, що автономія особливо важлива саме у мовному навчанні, адже сучасні підходи – навчання, орієнтоване на студента, проектно-орієнтовані програми, індивідуалізоване навчання – значно змінили ролі викладача й студента. Відтепер студенти беруть на себе більше відповідальності, а автономія стає однією з ключових тем у мовній освіті.

Представлено, що навчальна автономія означає, що студенти мають право ухвалювати власні рішення й діяти незалежно під час навчання. Для цього викладачам варто: 1) Навчати стратегій навчання. Студенти повинні оволодіти ефективними способами планування, моніторингу та оцінювання власного прогресу. 2) Розвивати кооперативне навчання. Спільна робота у групах стимулює обмін ідеями, активність і мотивацію. 3) Використовувати портфоліо. Вони допомагають студентам бачити власний прогрес, брати відповідальність за результати та розвивати навички рефлексії.

Доведено, що викладачі відіграють стратегічну роль у формуванні автономного навчального середовища: вони допомагають студентам визначати цілі, підтримують їхню мотивацію, створюють умови для співпраці, заохочують до самооцінювання й самостійного вибору методів навчання.

Таким чином, автономія у вивченні іноземних мов не зводиться до певної методики, а є особистісною характеристикою студента, яка розкривається у відповідному освітньому середовищі. Викладач не може «дати» автономію напряму, але здатний створити умови, у яких вона поступово формується. Ідеальна робота в аудиторії із вивчення англійської мови, що сприяє розвитку автономії, має бути гнучкою, природною і комунікативно спрямованою. Тут студенти активно беруть участь у прийнятті рішень, практикують мову у співпраці з іншими, а оцінювання інтегрується в сам процес навчання. У підсумку, автономія дозволяє студентам навчатися ефективніше, розвивати мотивацію, долати індивідуальні труднощі й пов'язувати класне навчання з реальним життям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Benson, P. and Voller, P. *Autonomy and independence in language learning.* New York: Longman. 1997.
2. Benson, P. *Teaching and researching autonomy in language learning*. London: Longman. 2001.
3. Betancor-Falcon, S. Toward a coherent critical theory of learner autonomy in language learning: Exploring its political implications in higher education and limitations in the literature. *Educational Philosophy and Theory*. 2023. 55(13). 1550-1561.
4. Candy, P. C. *Self-direction for lifelong learning*. California: Jossey-Bass. 1991.
5. Chan, V. Readiness for learner autonomy: What do our learners tell us? *Teaching in Higher Education*. 2001. 6(4). 505-519.
6. Cotterall, S. Readiness for autonomy: Investigating learner beliefs. *System.* 1995. 23(2). 195-206.
7. Daflizar, Sulistiyo, U., & Kamil, D. Language Learning Strategies and Learner Autonomy: The Case of Indonesian Tertiary EFL Students. *LEARN Journal: Language Education and Acquisition Research Network*. 2022. 15(1). 257–281. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/LEARN/article/view/256724
8. Dam, L. *Learner autonomy: From theory to classroom practice*. Dublin: Authentik. 1995.
9. Dickinson, L. Talking shop: aspects of autonomous learning: An interview with Leslie Dickinson. *ELT Journal*. 1993. 47(4), 330-336.
10. Dmitrenko, N., Petrova, A., Podzygun, O., Nikolaeva, S. Strategies in autonomous learning of professionally oriented English communication. *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes.* 2021. 9(3). 527-540. https://doi.org/10.22190/JTESAP2103527D
11. Dmitrenko, N., Voloshyna, O., Melnyk L., Hrebenova V., Mazur I. The Teacher's Role in the Context of Information Society. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security.* 2022. 22(6). 187–193. https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.6.27
12. Fener, A. B. and Newby, D. *Approaches to materials design in European textbooks: Implementing principles of authenticity, learner autonomy, cultural awareness*. European Centre for Modern Languages of the Council of Europe Publishing. 2000.
13. Göksu, A. and Genç, B. Fostering autonomy in language learning. In D. Gardner (Eds.), *The contribution of the European language portfolio to autonomy in reading skills.* (pp. 99-106). Zirve University: Gaziantep. 2011.
14. Holec, H. *Autonomy in foreign language learning*. Oxford: Pergamon Press. 1981.
15. Johnson, D. W. Human relations and your career (3rd.ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. 1991.
16. Little, D. Learner autonomy: Definitions, issues and problems. Dublin: Authentik.1991.
17. Little, D. The Common European Framework and the European Language Portfolio: involving learners and their judgements in the assessment process. Sage journals online. 2005. 2-17.
18. Littlewood, W. Self-access work and curriculum ideologies. In P. Benson and P. Voller (Eds.), Autonomy and independence in language learning. (pp. 181-191). London: Longman. 1997.
19. Marsevani, M. Learners' perception and practices on autonomous language learning in EFL settings. *International Journal of Language and Literature*. 2021. 5(1). 54-65. https://doi.org/10.23887/ijll.v5i1.32598
20. O'Malley, J. M., & Chamot, A. V. Learning strategies in second language acquisition. London: Macmillan. 1990.
21. Oxford, R. Language Learning Strategies: What every teacher should know. Boston, MA: Heinle & Heinle. 1990.
22. Salmon, P. Psychology in the classroom. Reconstructing teachers and learners. London and New York: Cassell. 1995.
23. Wenden, A. Learner strategies for learner autonomy. Great Britain: Prentice Hall. 1998.
24. Yasmin, M., & Naseem, F. Collaborative learning and learner autonomy: Beliefs, practices and prospects in Pakistani engineering universities. *IEEE Access*. 2019. **7**. 71493-71499.
25. Дмітренко, Н. Є. *Методична система автономного навчання професійно орієнтованого англомовного спілкування майбутніх учителів математики* [Текст] : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Київ. нац. лінгвіст. ун-т. Київ, 2021. 43 с.
26. Дмітренко, Н. Є. Методичні засади автономного навчання майбутніх учителів професійно орієнтованого англомовного спілкування. *Вісник КНЛУ. Серія: Педагогіка та Психологія.* 2021. 34. 41–47. https://doi.org/10.32589/2412-9283.34.2021.236902

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.111’42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.19

NEUROLINGUISTIC DISCOURSE TOOLS IN TEACHING BUSINESS ENGLISH FOR ESL STUDENTS

НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНИЙ ДИСКУРС У ВИКЛАДАННІ СТУДЕНТАМ ДІЛОВОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ЯК ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ

Drabovska V.A.,
orcid.org/0000-0001-5416-4113
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor
Vinnytsia Cooperative Institute

This study investigates the application of neurolinguistic discourse tools in teaching Business English to ESL students, aiming to enhance both linguistic proficiency and pragmatic competence in professional contexts. Grounded in the intersection of neurolinguistics, discourse analysis, and applied linguistics, the research emphasizes cognitive mechanisms that facilitate language acquisition, memory retention, and communicative efficiency.

A quasi-experimental design was employed with 30 undergraduate students aged 20–25, divided into a control group receiving traditional ESL instruction and an experimental group exposed to neurolinguistic discourse strategies, including metaphorical framing, reframing, embedded commands, anchoring, and multimodal memory exercises.

The intervention lasted 12 weeks with three weekly sessions. Data were collected through pre- and post-tests evaluating vocabulary recall, fluency, and response speed, as well as self-reported confidence scales and discourse analysis of role-play simulations. The results indicate significant gains for the experimental group in vocabulary acquisition, speaking confidence, and pragmatic usage, with a marked reduction in response latency during negotiation and presentation tasks.

These findings suggest that neurolinguistic discourse tools facilitate implicit learning, reduce cognitive load, and improve learner engagement, making them particularly effective for teaching business-oriented language. The study also discusses pedagogical implications, highlighting how instructors can integrate cognitive and affective strategies into ESP curricula to foster sustainable language development. Limitations, including sample size and duration, are acknowledged, and directions for future research include longitudinal studies, technological integration such as VR-based simulations, and exploration of diverse professional domains.

Overall, the research provides evidence that neurolinguistic discourse approaches offer a promising, cognitively informed methodology for enhancing ESL learners’ communicative competence and readiness for real-world business interactions.

Key words: neurolinguistics, discourse analysis, Business English, ESL, language teaching, NLP, communicative competence, cognitive linguistics.

У статті здійснено аналіз можливостей використання нейролінгвістичних дискурсивних інструментів у викладанні бізнес-англійської студентам, для яких англійська є другою мовою (ESL). Метою дослідження є підвищення рівня мовної компетентності та розвиток прагматичних умінь у професійному середовищі.

Теоретичним підґрунтям роботи є міждисциплінарний синтез нейролінгвістики, дискурс-аналізу та прикладної лінгвістики, що дає змогу окреслити когнітивні механізми, які забезпечують ефективне оволодіння мовою, тривале збереження знань у пам’яті та підвищення результативності комунікативної діяльності.

Методологія дослідження ґрунтувалася на квазіекспериментальному підході. У вибірку було включено 30 студентів бакалаврату віком від 20 до 25 років, яких поділено на контрольну групу (традиційне викладання ESL) та експериментальну групу (навчання з використанням нейролінгвістичних дискурсивних стратегій: метафоричне фреймування, рефреймінг, приховані команди, анкеринг, мультимодальні вправи на пам’ять). Тривалість експерименту становила 12 тижнів із частотою трьох занять на тиждень.

Емпіричні дані було отримано за допомогою вхідного та вихідного тестування (лексичний запас, мовна плавність, швидкість реакції), шкал самооцінки комунікативної впевненості та дискурс-аналізу рольових симуляцій. Результати дослідження доводять, що експериментальна група продемонструвала суттєві переваги у засвоєнні лексики, впевненості у мовленні та прагматичному використанні мови, а також виявила значне скорочення латентного часу реакції під час виконання переговорних і презентаційних завдань.

Зроблено висновок, що впровадження нейролінгвістичних дискурсивних інструментів у процес викладання бізнес-англійської сприяє імпліцитному навчанню, знижує когнітивне навантаження, підвищує залученість студентів і є ефективним засобом розвитку професійно орієнтованої іншомовної комунікативної компетентності. У статті розглянуто дидактичні імплікації, зокрема перспективи інтеграції когнітивних та афективних стратегій у навчальні програми ESP (англійська для спеціальних цілей). Водночас визначено обмеження проведеного дослідження (невеликий обсяг вибірки та відносно коротка тривалість експерименту) й окреслено напрями подальших наукових розвідок: лонгітюдні дослідження, впровадження інноваційних технологій (зокрема VR-симуляцій), а також адаптація методики для різних професійних галузей.

Отримані результати підтверджують перспективність нейролінгвістичних дискурсивних підходів як когнітивно обґрунтованої методології для удосконалення комунікативної компетентності студентів ESL та підвищення їхньої готовності до реальних бізнес-комунікацій.

Ключові слова: нейролінгвістика, дискурс-аналіз, бізнес-англійська, ESL, викладання іноземних мов, НЛП, комунікативна компетентність, когнітивна лінгвістика.

Introduction. The increasing globalization of professional communication has led to a rising demand for Business English instruction within English as a Second Language (ESL) education [1; 2]. Traditional methods of teaching English for Specific Purposes (ESP) often focus primarily on lexical and grammatical accuracy, while overlooking the cognitive and pragmatic dimensions of language use.

Recent advances in neurolinguistics and discourse studies suggest that cognitive framing, metaphorical conceptualization, and neurolinguistic programming (NLP) techniques may enhance both the efficiency of language acquisition and the authenticity of communicative practices [3; 4; 5; 6; 7].

Neurolinguistic discourse tools refer to a set of strategies derived from the interaction of cognitive neuroscience, psycholinguistics, and applied linguistics. These include *reframing* of communicative contexts, the use of *presuppositions* and *implicatures*, *anchoring techniques*, and *discourse structuring* through *metaphorical language*. In applied settings, these tools are used to influence attention, motivation, and memory – factors critical to language learning [8; 9; 10; 11].

This paper investigates the role of neurolinguistic discourse tools in teaching Business English to ESL students. It presents the results of a quasi-experimental study conducted with 30 undergraduate learners. The primary research questions were:

1. To what extent do neurolinguistic discourse strategies improve Business English proficiency?

2. How do these tools affect learner motivation and engagement?

3. What are the implications of such approaches for the design of ESP curricula?

Theoretical Background

The theoretical framework of this study is based on three main domains: neurolinguistics, discourse studies, and Business English pedagogy. Their integration provides the foundation for defining neurolinguistic discourse tools and justifying their role in ESL education.

Neurolinguistics and Cognitive Mechanisms. Neurolinguistics investigates the relationship between language and the brain, focusing on how cognitive processes such as memory, attention, and perception shape communication [12]. Research demonstrates that language learning relies not only on explicit knowledge of grammar but also on implicit, procedural memory systems that allow learners to process and retrieve linguistic patterns automatically [13].

From a pedagogical perspective, this suggests that effective ESL instruction should activate multiple cognitive pathways: auditory, visual, and kinesthetic. Neuropedagogy emphasizes multimodal learning as a way to strengthen neural connections, thus enhancing retention and fluency [14, 15, 16; 17].

Neuropedagogy and Neurolinguistic Programming (NLP). Neuropedagogy applies findings from cognitive neuroscience to teaching practices, focusing on learner engagement and the emotional dimension of memory. Within applied linguistics, certain strategies from neurolinguistic programming (NLP) have been adapted as teaching tools.

Although NLP has been criticized for its lack of empirical validation in psychology [18; 19], in language education it provides useful techniques such as *anchoring* (linking language to sensory stimuli), *reframing* (changing perspective through discourse), and *embedded commands* (directing learner behavior implicitly) [20; 21].

Business Discourse. Business English is characterized by specific genres such as negotiations, presentations, meetings, professional correspondence etc. These genres require not only linguistic competence but also pragmatic skills, such as politeness strategies, hedging, persuasion, and intercultural awareness. Neurolinguistic discourse tools support these requirements by reinforcing cognitive framing and attention management in communication [22; 23; 24].

Neurolinguistic Discourse Tools: Definition. For the purposes of this study, neurolinguistic discourse tools are defined as structured linguistic strategies that leverage cognitive mechanisms to facilitate language acquisition and communicative effectiveness.

Examples include: *metaphorical framing* – using metaphors to conceptualize abstract business concepts (e.g., "market is a battlefield"); *reframing* – shifting interpretation of a situation to reduce anxiety and enhance confidence in communication; *anchoring* – linking business terminology to visual or sensory cues to improve recall; *presuppositions* – structuring discourse so that certain assumptions are accepted without question; *embedded commands* – subtle directives within a larger discourse ("as you explore this case, you will notice new strategies") [25].

These tools bridge the gap between purely linguistic training and cognitive engagement, providing learners with strategies to operate more effectively in professional contexts.

Comparison with Traditional ESL Methods. Traditional ESL teaching emphasizes vocabulary lists, grammar drills, and reading comprehension. While effective for foundational knowledge, these methods often fail to address the complexity of business interaction, where fluency, adaptability, and persuasion are crucial [26, p. 306)]. By contrast,

neurolinguistic discourse tools aim to build implicit competence, encourage spontaneous communication, and enhance emotional engagement.

Thus, the theoretical background suggests that integrating neurolinguistic discourse tools into Business English instruction may provide learners with both linguistic accuracy and pragmatic fluency – skills essential for success in global business communication.

Methodology

This study employed a quasi-experimental design with two groups: a control group (traditional ESL methods) and an experimental group (neurolinguistic discourse tools integrated into teaching). The intervention lasted 12 weeks with three sessions per week.

Participants. The participants were 30 ESL students (19–23 years old), all of whom were undergraduate business students with intermediate English proficiency. They were randomly divided into:

Control Group (n = 15) – taught Business English through conventional methods (grammar, vocabulary, case studies).

Experimental Group (n = 15) – taught using neurolinguistic discourse tools embedded in the same syllabus.

Instructional Tools

The experimental group received training through:

1. Associative and metaphorical exercises (linking new terms with images/metaphors).

2. Reframing activities (role-plays where students reinterpret business conflicts). 3. Anchoring with sensory cues (gestures, visuals, and keywords).

4. Rhythmic repetition and structured dialogues (improving implicit memory).

5. Role-play simulations (negotiations, presentations, emails).

Data Collection Instruments. Pre- and post-tests measuring vocabulary recall, sentence formulation speed, and comprehension of business texts. Self-report questionnaires on learner confidence and anxiety reduction. Discourse analysis of role-play transcripts.

Hypotheses Tested. 1. Students in the experimental group will show significantly higher gains in business vocabulary recall. 2. Neurolinguistic discourse tools will reduce speaking anxiety and increase fluency. 3. Students will demonstrate improved pragmatic competence in business scenarios.

Findings

The results of the study indicate that students in the experimental group who were exposed to neurolinguistic discourse tools outperformed those in the control group across all measured dimensions.

1. *Vocabulary Recall*. The experimental group demonstrated an average gain of +16.1 points, more than double the improvement of the control group (+7.7). This suggests that associative and sensory anchoring enhanced retention (See Table 1.)

2. *Speaking Confidence*. While both groups reported growth, the experimental group improved by +1.6 points on a 5-point scale, compared to +0.6 in the control group. Learners described reduced anxiety and greater fluency (See Table 2.)

3. *Response Speed in Role-plays.* The experimental group decreased their average response time by 2.1 seconds per utterance, showing faster retrieval of language structures, whereas the control group improved only slightly (-0.7 seconds) (See Table 3).

Discussion

These findings highlight several key insights:

Neurolinguistic discourse tools as accelerators of implicit learning. Repetition, reframing and anchoring appeared to reduce cognitive load and improve retrieval, consistent with theories of procedural memory [13].

Impact on affective factors. Learners in the experimental group reported lower anxiety and higher engagement, aligning with research on emotional memory in neuropedagogy [14, p. 54].

Pragmatic competence. Role-play transcripts revealed greater use of persuasive strategies, polite hedging, and clearer structuring of arguments among experimental group participants.

Business relevance. As business discourse requires rapid response and negotiation, the experimental group's improvements suggest that neurolinguistic discourse tools are particularly suited to professional communication contexts.

At the same time, certain limitations must be acknowledged. The sample size was small (30 participants), and the study lasted only 12 weeks. Longer interventions and diverse business contexts would be required to generalize the findings.

Conclusions. This study demonstrates that neurolinguistic discourse tools – such as anchoring, reframing, metaphorical framing, and rhythmic repetition – are effective in enhancing Business English acquisition among ESL learners. Key outcomes include: significant gains in vocabulary recall; improved speaking fluency and confidence; enhanced pragmatic competence in business contexts.

For practitioners, the integration of neurolinguistic discourse strategies offers a practical way to move beyond traditional ESL methods and align language teaching with cognitive and affective mechanisms.

Recommendations for Teachers. 1. Incorporate metaphorical framing and visualization to strengthen abstract concept learning. 2. Use reframing and embedded commands in role-play to reduce anxiety and enhance fluency. 3. Employ multimodal memory

strategies (visual, auditory, kinesthetic) to consolidate business terminology.

Directions for Future Research include: expanding the sample size to include different professional backgrounds; longitudinal studies to measure retention over time; exploring technology-enhanced neurolinguistic tools (AI-driven discourse training, VR-based business simulations).

Table 1

Pre-test vs. Post-test Vocabulary Recall

Group	Pre-test Mean (out of 50)	Post-test Mean (out of 50)	Gain
Control (n=15)	24.8	32.5	+7.7
Experimental (n=15)	25.1	41.2	+16.1

Table 2

Self-reported Speaking Confidence (Likert Scale 1–5)

Group	Pre-test Mean	Post-test Mean	Gain
Control (n=15)	2.6	3.2	+0.6
Experimental (n=15)	2.5	4.1	+1.6

Table 3

Average Response Speed in Negotiation Role-play (seconds per utterance)

Group	Pre-test Mean	Post-test Mean	Change
Control (n=15)	6.8	6.1	-0.7
Experimental (n=15)	7.0	4.9	-2.1

REFERENCES:

1. Nickerson C. English as a Lingua Franca in International Business Communication: A Research Agenda. *English for Specific Purposes*. 2005. Vol. 24. Issue 4. P. 367–380.

2. Nickerson C. Business English: Research into Professional Practice. *English for Specific Purposes*. 2024. Vol. 75. July. P. 136–145.

3. Zhang X., Davarpanah N., Izadpanah S. The Effect of Neurolinguistic Programming on Academic Achievement, Emotional Intelligence, and Critical Thinking of EFL Learners. *Frontiers in Psychology*. 2024. 13. URL: https://www.frontiersin.org/journals/psychology/article

4. Steen G. J. Thinking by Metaphor, Fast and Slow: Deliberate Metaphor Theory Offers a New Model for Metaphor and Its Comprehension. *Frontiers in Psychology*. 2023. 5. URL: https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2023

5. Tong X. Shutova E., Lewis M. Recent advances in neural metaphor processing: A Linguistic, Cognitive and Social Perspective. Proceedings of the 2021 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies. 2021. June 6–11. P. 4673–4686.

6. Guarddon A. M. Metaphors and Neuro-Linguistic Programming. *The-International Journal of Interdisciplinary Social Sciences Annual Review*. 5 (7). P. 151–162. URL: https://www.researchgate.net/journal/The-International-Journal-of-Interdisciplinary-Social-Sciences-Annual-Review-1833-1882?_tp=eyJjb250Z0UGFnpY2F0aW9.

7. Sadeq M. A. A. Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition: The Role of Metaphor in Language Transfer. *International Conference on Global Trends in English Language, Linguistics and Literature. Abstract Proceedings*. URL: https://www.researchgate.net/publication/389517010

8. Benitez-Burraco A. The Cognitive Science of Language Diversity: Achievements and Challenges. *Brain Sciences*. 2023. 13. P. 719–736. URL: https://the cognitive science of language diversity: achievements and challenges | Cognitive Processing.

9. DeLuca V., Luque A., Pristauka Yu., Voits T. Cognitive Neuroscience Perspectives on Language Acquisition and Processing. *Brain Sciences*. 2023. 13 (12). URL: https://cognitive Neuroscience Perspectives on Language Acquisition and Processing

10. Keller T. A., Just M. A. Functional MRI Evidence for Neural Mechanisms of Learning Strategies: Implications for Education. *Trends in Cognitive Sciences*, 2009. 13(1). P. 1–8.

11. Rietsche R. The Specificity and Helpfulness of Peer-to-Peer Feedback in Higher Education. *17th Workshop on Innovative Use of NLP for Building Educational Applications. BEA Proceedings*. P. 107–117. URL: https://aclanthology.org/2022.bea-1.15.pdf

12. Dilts R. Modeling with NLP. Dilts Publishing Group, 2017. 372 p. URL: https:// modeling with NLP by Robert Brian Dilts

13. Roehr-Brackin K. Explicit and Implicit Knowledge and Learning of an additional Language: A Research Agenda. *Language Teaching*. Cambridge University Press, 2024. Vol. 57. Issue 1. January. P. 68–86.

14. Sousa D. A. Mind, Brain, & Education: Neuroscience Implications for the Classroom. Solution Tree Press. 2010. URL: https://[PDF] Mind, Brain, & Education by David A. Sousa | 9781935249634, 9781935542216

15. Sousa D. A. Commentary: Mind, brain, and education: The impact of educational neuroscience on the science of teaching. *Learning landscapes*. 2011. 5(1). P. 37– 43.

16. Bruer J. T. Building Bridges in Neuroeducation. The Educated Brain: Essays in Neuroeducation. Cambridge University Press, 2008. P. 43–58.

17. Howard-Jones P. Evolutionary Perspectives on Mind, Brain and Education. Mind, *Brain and Education*. 2014. Vol 8, 1. P. 21–33.

18. Witkowski T. Thirty-Five Years of Research on Neuro-Linguistic Programming. NLP Research Data Base. State of the Art Pseudoscientific Decoration? *Polish Psychological Bulletin.* Polska Akademia Nauk, 2010. 41 (2). P. 58–66.

19. Craft A. Neuro-Linguistic Programming and Learning Theory Curriculum Journal. 2001. 12(1). Tailor & Francis. P. 125–136.

20. Hamees A. Neurolinguistic Programming and Language Teaching: An Exploration of Linguistic Variants in NLP for its Connection to ELT URL: https://www.academia.edu/48689546/Neurolinguistic_Programming_and_English_Language_Teaching_An_Exploration_of_Linguistic_Variants_in_NLP_for_

21. Tosey P., Mathison J. Neuro-linguistic Programming as an Innovation in Education and Teaching. *Innovations in Education and Teaching International*. 2010. 47(3). P. 317–326.

22. Podboj M. Discourse-Oriented Approach to Business English: Linking Language in Use and Business Context. URL: https://Discourse-oriented approach to Business English: Linking language in use and business context.

23. Kudsee M. Neuro Linguistic Programming in the Corporate Environment. A Dissertation In fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in NLP. Selinus University of Sciences and Literarure, 2021. P. 63–67.

24. Sohaib S. Fostering Achievement with Neuro-Linguistic Programming in Business Domain. URL: https://www.linkedin.com/pulse/fostering-achievement-neuro-linguistic programmin

25. Knight S. NLP at Work. The Difference That Makes a Difference in Business London. Naperville. Nicholas Brealey, 2002. 374 p.

26. Ellis N. At the Interface: Dynamic Interactions of Explicit and Implicit Knowledge. Studeis in Second Langauge Acquisition. 2005. 27. P. 305–352.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 378:81’243:004.9
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.20

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШІ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УНІВЕРСИТЕТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

POSSIBILITIES OF USING GENERATIVE AI IN THE PROCESS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN A UNIVERSITY ENVIRONMENT

Ільків А.В.,
orcid.org/0000-0003-3626-7113
докторка філологічних наук, професорка,
професорка кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

Огринчук О.П.,
orcid.org/0000-0002-9188-7190
кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

Іванишин Г.Я.,
orcid.org/0000-0003-0737-5705
кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

У статті досліджено можливості застосування генеративного штучного інтелекту (ГШІ) у процесі навчання іноземних мов у закладах вищої освіти. Визначено потенціал використання ГШІ для персоналізації навчального процесу, створення індивідуальних освітніх траєкторій та забезпечення адаптивності контенту до рівня знань студентів. Розглянуто сучасні наукові підходи до інтеграції генеративних моделей у педагогічну практику, зокрема їхній вплив на оптимізацію підготовки навчальних матеріалів, підвищення ефективності викладання та розвиток критичного мислення здобувачів освіти. Узагальнення досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців свідчить про зростання ролі ГШІ у створенні якісного освітнього середовища та формуванні інноваційних підходів до викладання іноземних мов. Окрему увагу приділено ризикам і викликам, серед яких виокремлено проблему достовірності згенерованої інформації, дотримання академічної доброчесності, питання етичного регулювання та потребу у розвитку цифрової компетентності викладачів. Зазначено, що ефективне впровадження генеративного ШІ у навчальний процес можливе лише за умови поєднання традиційних педагогічних методів із сучасними технологіями та створення механізмів контролю якості контенту. У підсумку зроблено висновок, що інтеграція ГШІ у викладання іноземних мов має значний потенціал для вдосконалення освітнього процесу у вищій школі, проте потребує системного науково-методичного супроводу, чітких етичних орієнтирів та підготовки викладачів до використання інтелектуальних технологій у професійній діяльності. Таким чином, впровадження інструментів штучного інтелекту є перспективним напрямом для модернізації методик викладання іноземних мов у професійній підготовці. Перспективами подальших досліджень автори вважають використання ШІ для створення ментальних карт іноземною мовою, систематизації термінології різних галузей знань, вивчення дидактичних можливостей різних нейронних програм, що активно з’являються в останні роки.

Ключові слова: генеративний штучний інтелект, іноземна мова, персоналізація навчання, освітній процес, цифрова компетентність, академічна доброчесність, університет.

The article explores the possibilities of applying generative artificial intelligence (GAI) in the process of teaching foreign languages at higher education institutions. The study highlights the potential of GAI to personalize the learning process, create individual educational trajectories, and ensure content adaptability to students’ knowledge levels. Contemporary scientific approaches to the integration of generative models into pedagogical practice are analyzed, including their impact on optimizing the preparation of teaching materials, improving the effectiveness of instruction, and fostering the development of students’ critical thinking. A synthesis of domestic and international research demonstrates the increasing role of GAI in shaping high-quality educational environments and promoting innovative approaches to foreign language teaching. Particular attention is paid to risks and challenges, such as the reliability of AI-generated information, the maintenance of academic integrity, issues of ethical regulation, and the necessity of enhancing teachers’ digital competence. It is noted that the effective implementation of generative AI in higher education requires combining traditional pedagogical methods with modern technological solutions and creating mechanisms for evaluating the quality of generated content. The study concludes that the integration of GAI into foreign language instruction has considerable potential for improving the educational process in higher education, but it requires systematic methodological support, clear ethical guidelines, and targeted teacher training to ensure the efficient use of intelligent technologies in professional practice. Thus, the implementation of artificial intelligence tools is a promising direction for modernizing the methods of teaching foreign languages in professional training. The authors consider the use of AI to create mental maps in a foreign language, systematize the terminology of various fields of knowledge, and study the didactic capabilities of various neural programs that have been actively appearing in recent years as prospects for further research.

Key words: generative artificial intelligence, foreign language, learning personalization, educational process, digital competence, academic integrity, university.

Постановка проблеми. Зміна парадигми освітнього процесу, перенесення «вектору активності з викладача на студента не полегшує завдання педагога. Навпаки, діяльність викладача стає ще більш творчою та відповідальною, оскільки в нових умовах вона повинна базуватися не тільки на найпрогресивніших методичних, психологічних та філософських підходах, а й на інноваційних технологічних рішеннях. Важливим стає когнітивний діалог між викладачем і студентом, який передбачає виявлення ставлення студента, сприяє виявленню особистісної позиції студента, створює атмосферу взаєморозуміння, довіри, відвертості. У цій статті ми розглянемо дидактичний потенціал нейронних мереж CHATGPT, COPILOT, AI TUTOR для університетського освітнього середовища, зокрема в процесі вивчення англійської мови для академічних цілей, англійськомовної підготовки студентів перекладацьких спеціальностей. Проблема актуальна і вимагає комплексного міждисциплінарного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стрімке використання технологій на основі ШІ в останнє десятиліття обумовило появу наукових досліджень, які аналізують способи, методи, етичну складову використання нейронних мереж в освітньому процесі. Учені досліджують широкий спектр потенційних застосувань ШІ у вищій освіті для підтримки студентів, викладачів та адміністраторів. Вони були описані в чотирьох широких сферах (профілювання та прогнозування, інтелектуальні системи навчання, оцінка та оцінювання, адаптивні системи та персоналізація). Значна кількість наукових досліджень вивчає перспективи використання нейронних мереж у процесі навчання іноземних мов. Так, Т. Січко зі співавторами [1] зазначають, що інтеграція зазначених технологій у навчальний процес сприяє оптимізації створення освітніх ресурсів, забезпечуючи їхню адаптивність та персоналізацію. Подібної думки дотримуються С. Дерябіна та колеги [2], які акцентують увагу на ефективності використання генеративного ШІ у мистецькій та технологічній освіті, що зумовлює можливість формування унікальних навчальних матеріалів і скорочення часу їхньої підготовки. При цьому персоналізація освітнього процесу визначається дослідниками як ключова перевага генеративних моделей.

Л. Ілійчук [3] наголошує на доцільності інтеграції традиційних педагогічних підходів із сучасними технологічними рішеннями, акцентуючи увагу на необхідності забезпечення належного оцінювання якості згенерованого контенту. У працях В. Є. Шакотька та В. В. Шакотька [4] підкреслюється, що адаптація навчального контенту до індивідуального рівня знань здобувачів вищої освіти істотно підвищує результативність освітнього процесу.

Водночас у спеціалізованій літературі значну увагу приділено викликам, що супроводжують використання генеративного ШІ. Зокрема, А. Андрощук та О. Малюга [5] акцентують на проблематиці достовірності та об'єктивності освітніх матеріалів, підкреслюючи ризики поширення недостовірної інформації.

Аналіз О. Шеремет зі співавторами [6] вказує на роль децентралізації освітнього управління у процесі впровадження інноваційних технологій, зокрема генеративних моделей. У статті М. Жиліна та колег [7] акцентовано на емоційному аспекті використання цифрових технологій, що має суттєве значення для гармонійної адаптації освітніх рішень на основі ГШІ до потреб здобувачів. Однак досі мало вивченим залишається питання ефективності використання ШІ у процесі вивчення іноземних мов, зокрема в процесі оволодіння вузькоспеціалізованими термінами, і це є саме тією ділянкою дослідження, яку ми обрали для цієї статті.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні можливостей і загроз від використання генеративного ШІ в університетському середовищі, зокрема ми формуванні професійної англійськомовної підготовки студентів. Для досягнення мети було поставлено такі конкретні цілі: описати дидактичні можливості використання нейронних мереж CHATGPT, COPILOT, AI TUTOR; сформувати методичні рекомендації використання програм на основі ШІ в освітньому середовищі вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Робота ШІ базується на поєднанні трьох ключових навичок:

1) навчання – збір інформації та створення правил її подальшого використання;

2) міркування – вибір оптимального алгоритму для досягнення бажаного результату;

3) самокорекція – безперервне вдосконалення, виконання алгоритмами тонких налаштувань, які дозволяють досягти якомога точніших результатів.

Викладачам важливо зрозуміти, що ШІ може робити, а в чому його можливості обмежені, вивчити, як використання технології, подібної ChatGPT, може якісно поліпшити освітній процес, стимулювати когнітивну активність студентів і сприяти ефективному досягненню освітніх цілей. ChatGPT – це інструмент, що ініціює переосмислення системи освіти, сприяє формуванню

освітнього процесу майбутнього з необхідністю зміни технологій, методів, підходів та засобів навчання [8, с. 1070]. Розуміння того, як працює ChatGPT, дозволить викладачам визначити обмеження у використанні цього чат-боту та технологій ШІ в освітньому процесі. Найпростіший приклад використання штучного інтелекту в освітній сфері – автоматичне оцінювання, що виключає людський фактор [9, с. 228]. Воно, з одного боку, зводить до нуля ризик помилки, а з іншого – сприяє об'єктивному оцінюванню та отриманню максимально точних, не зангажованих результатів. ШІ аналізує досвід вивчення курсів іншими людьми, пропонує ефективний порядок їх освоєння конкретним студентом, надає корисні рекомендації щодо більш уважного вивчення тієї чи іншої теми тощо. Те саме стосується і викладачів – штучний інтелект здатний підказати, як краще викласти навчальні матеріали, щоб навчання стало ще більш ефективним.

Основними освітніми перевагами від використання нейронних мереж вважаємо такі:

1) Персоналізація. За допомогою ШІ вже сьогодні створюються індивідуальні навчальні програми академічної англійської мови, які максимально відповідають інтересам, потребам і багажу знань конкретного студентів природничих спеціальностей.

2) Можливість організовувати дистанційне навчання. Штучний інтелект помітно спрощує процес дистанційного навчання, підвищуючи якість освіти, отриманої таким чином.

3) Автоматизація процесів. На ШІ перекладається виконання рутинних завдань, таких як перевірка тестів та інших завдань, а у викладачів з'являється час на більш важливі, творчі аспекти навчання.

Для вивчення англійської мови можна використовувати такі програми на основі ШІ:

– Microsoft Copilot – той самий GPT, який вбудований в пошукову систему Bing, яка додає до свого генерування посилання за вашим запитом;

– Grammarly – модель для перевірки правопису, а також для поліпшення якості написаного тексту;

– Gamma – нейромережа, яка стане вашим основним помічником у створенні презентації.

Дослідивши детальніше дидактичні можливості Microsoft Copilot для вивчення англійської мови, можемо стверджувати, що ця нейромережа вбудована у додатки Windows та онлайн-сервіси Microsoft і основним завданням має допомагати користувачам створювати та редагувати текст, генерувати зображення, програмувати та вирішувати робочі завдання за допомогою штучного інтелекту. Актуальна версія Microsoft Copilot базується на передових мовних моделях ChatGPT-4 і ChatGPT-4o, а також використовує генеративну нейромережу DALL-E 3, яка відповідає за створення зображень. Така комбінація забезпечує високу продуктивність у широкому спектрі завдань: обробка природної мови (NLP); генерація контенту; аналіз даних; візуальний синтез. Сектор освіти може отримати величезну користь від штучного інтелекту, особливо в підвищенні якості навчальних матеріалів і приведенні їх у відповідність з освітніми стандартами.

Ефективне використання Copilot в IT-середовищі вимагає розуміння його сильних сторін і обмежень. Ключовим фактором успішної роботи з асистентом є чітке формулювання запитів. При зверненні до нього не варто використовувати розмовні фрази. Доречно робити ставку на конкретні терміни і описи бажаного результату. Крім того, у Windows Copilot дозволяє керувати налаштуваннями системи та відкривати додатки. При всіх об'єктивних перевагах Copilot, він має ряд якщо не недоліків, то принаймні особливостей, які трохи ускладнюють його освоєння. По-перше, для отримання найкращих результатів важливо формулювати запити чітко і конкретно, уникаючи розмовних фраз. По-друге, найчастіше найкращі результати досягаються шляхом послідовного уточнення і коригування запитів. По-третє, Copilot може бути не ідеальним в якості самостійного асистента. Найкраще він працює в парі з іншими інструментами розробки та аналізу даних. Інтеграція Copilot у робочі процеси може стати ключовим фактором підвищення англійськомовної мовленнєвої компетентності. При цьому важливо пам'ятати, що Copilot – це інструмент підтримки, а не заміна людського інтелекту та навичок. Щоб ефективно ним користуватися, необхідно самому володіти достатнім рівнем експертності.

Переваги штучного інтелекту Copilot вважаємо такі:

1. Підвищена продуктивність. Однією з найважливіших переваг Copilot є підвищення продуктивності. Автоматизуючи рутинні завдання, такі як введення даних, створення контенту та управління електронною поштою, користувачі можуть зосередитися на більш стратегічній роботі, що вимагає від людини проникливості та творчого підходу.

2. Підвищена креативність. Copilot виступає в ролі партнера з мозкового штурму, пропонуючи пропозиції, які можуть породити нові ідеї

та підходи до вирішення проблем. Це може призвести до появи більш інноваційних рішень і творчих результатів.

3. Покращене прийняття рішень. Завдяки своїй здатності аналізувати дані та надавати аналітичну інформацію, Copilot може укладати тематичні глосарії зі спеціальності, що значно може полегшити студентам опанування відповідної терміносистеми.

4. Доступність та інклюзивність. Нейромережі можуть зробити цифровий робочий простір більш доступним для людей з обмеженими можливостями або тих, хто віддає перевагу різним способам взаємодії, таким як голосові команди або спрощені інтерфейси.

5. Спрощене співробітництво. Спільна робота над проектами стає зручнішою завдяки здатності Copilot розуміти контекст і контент. Він може пропонувати правки, підбивати підсумки обговорень і тримати членів команди в курсі подій, тим самим зменшуючи кількість непорозумінь і підвищуючи синергізм.

Розглянемо основні моделі використання ШІ в процесі вивчення іноземних мов. Для вивчення англійської мови для наукових цілей ШІ може приміряти на себе різні амплуа, тож у межах педагогічного експерименту студентам дозволили використовувати ШІ у таких трьох амплуа: ШІ-викладач, ШІ-редактор і ШІ-іншомовний співрозмовник.

Модель «ШІ-викладач» доречна тоді, коли, освоюючи нову навичку або вивчаючи нову тему, необхідні додаткові пояснення або приклади. Студенти можуть запитувати в чаті інформацію про способи творення англійської термінології, шукати контекст функціонування лексики, запросити пояснення щодо явища полісемії та варіантності окремих термінів. Також студенти можуть отримати від ШІ анотації і короткі резюме до кожної теми семінару, а також пояснення дискусійних питань. Для використання ШІ у ролі викладача необхідне мінімальне розуміння теми, щоб правильно формулювати питання й отримувати якісні відповіді.

Модель «ШІ-редактор» можна використовувати при написанні академічних есе англійською мовою в наукових цілях. Після написання есе ШІ може підвищити стилістичну і лексичну досконаліть написаного тексту, замінити окремі слова термінами або лексемами вищого рівня володіння мовою. Поступово взаємодіючи з такою моделлю, можна досить швидко прийти до необхідного результату. Також варто перевіряти текст на «перефраз», бо це поширена проблема відповідей GPT.

Модель «ШІ-англійськомовний співрозмовник». Ця модель спілкування студента із роботом, що функціонує на основі штучного інтелекту, є доволі ефективним способом розвитку розмовної та письмової практики. Звичайно, немає нічого кращого за спілкування в реальних умовах або практику з носієм мови. Однак, коли це недоступно, є чудова альтернатива. Цей інструмент дозволяє вести діалоги будь-якою мовою, яку ви вивчаєте. В рамках одного чату можна просити модель відзначати мовні помилки і допомагати в побудові речень та їх варіацій. Крім того, ChatGPT може запропонувати синоніми і допомогти поліпшити словниковий запас. Більш того, при підготовці до іспиту з англійської мови можна просити GPT складати для квіз з питаннями граматики, англійської термінології в певній галузі. Такий підхід допомагає організувати вивчення мови ефективно та інтерактивно.

Для реалізації моделі співрозмовника найкраще застосовувати програму AI-Tutor. Це освітня платформа на основі штучного інтелекту, основною метою якої є забезпечення якісного та ефективного навчання за допомогою ШІ. За її допомогою можна здійснити глибокий аналіз індивідуальних проблем студентів; сформувати звіти про прогрес за певний період; відстежувати прогрес студентів; складати індивідуальні рекомендації щодо усунення прогалин у знаннях; створювати додаткові форми оцінювання (тестів, завдань тощо) для перевірки розуміння матеріалу студентами з урахуванням індивідуальних прогалин у знаннях; моніторити знання студентів; формувати стійкі комунікативні навички, розмовляючи із роботом. Багато студентів не працюють над своїми помилками, але ця програма дозволяє створити базу даних помилок, над якими студент повинен систематично попрацювати. Крім того, програма збирає типові помилки, які роблять усі студенти на платформі, щоб над ними можна було попрацювати. Під час аналізу програма визначає теми, які студент повинен знати, але не використовує для вирішення певних завдань.

Не можна заперечувати той факт, що створення, розвиток, прийняття та трансляція всіма учасниками освітнього процесу етичних норм дозволяє створювати легітимні, автентичні та справжні навчальні результати. Встановлення чітких правил, пояснення наслідків неетичної поведінки, значущості дотримання моральних принципів можуть стати заходами профілактики академічної непорядності [10, с. 20]. Тому цілком очевидною є необхідність створення такої педагогічної атмосфери, в якій культивуються свобода та відповідальність. Важливим є створення позитивного та дружнього освітнього клімату, в якому студенти відчувають підтримку та участь з боку викладачів, а також застосування нових практик

навчання, де цінуються співпраця та командна робота. У такому середовищі ChatGPT може стати ефективним освітнім інструментом активізації особистісного потенціалу студентів в умовах цифровізації вузівського навчання, забезпечення індивідуалізованої освіти та спрощення підготовки до майбутнього використання технологічних рішень з використанням ШІ, зокрема в процесі опанування іншомовної лексики.

Не заборони або обмеження ChatGPT, а розвиток у студентів когнітивної активності може попередити випадки можливої академічної GPT-непорядності. Основні методичні рекомендації, які можна сформулювати на основі проведеного дослідження, такі:

1) використовувати ШІ за заздалегідь обумовленими і погодженими правилами між студентами і викладачами із дотриманням меж академічної доброчесності;

2) варто постійно перевіряти результати, згенеровані ШІ;

3) програми на основі нейронних мереж найдоцільніше використовувати для узагальнення результатів, укладання словників, пошуку контекстів, пошуку й обробки даних;

4) використання додатків і програм на основі ШІ найдоречніше для організації самостійної позааудиторної роботи студентів університетів;

5) для формування стійких комунікативних навичок а також виправлення помилок в усному чи писемному мовленні студентів доречно використовувати роботизовані співрозмовники на основі ШІ, які можуть частково замінити спілкування із носіями мови.

Висновки. Необхідність подальшої реструктуризації освітнього процесу з використанням ШІ є критично важливим фактором розвитку сучасної освіти, однак вимагає декларування загальновизнаних «правил гри», які дозволять і студентам, і викладачам чітко визначати межі академічної доброчесності, автоматизовувати процеси навчання і перевірки знань, не сприймати використання ШІ як «компроміси із власною науковою совістю», а як надійного помічника і порадника, що здатний значно полегшити освітній процес усім його учасникам. Таким чином, впровадження інструментів штучного інтелекту є перспективним напрямом для модернізації методик викладання 1 іноземних мов у професійній підготовці. Перспективами подальших досліджень вважаємо використання ШІ для створення ментальних карт іноземною мовою, систематизації термінології різних галузей знань, вивчення дидактичних можливостей різних нейронних програм, що активно з'являються в останні роки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Січко Т., Зелінська О., Афанасьєва Д. Вища освіта в епоху штучного інтелекту: можливості та виклики. Herald of Khmelnytskyi National University. Technical Sciences. 2025. № 347(1). С. 314–319. URL: https://heraldts.khmnu.edu.ua/index.php/heraldts/article/view/931/1340

2. Дерябіна С., Нікітенко Р., Чешенко О. Використання інструментів штучного інтелекту в діяльності педагогів мистецької/технологічної освітніх галузей. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2024. № 3(6). С. 9–24. URL: https://isg-journal.com/isjel/article/view/888/493.

3. Ілійчук Л. Штучний інтелект і якість освіти: можливості, виклики та загрози. *Науково-педагогічні студії.* 2024. № 8. С. 232–248. URL: https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/144/133.

4. Шакотько Є. В., Шакотько В. В. Використання штучного інтелекту учасниками освітнього процесу. Імідж сучасного педагога. 2024. № 3(216). С. 5–13. URL: https://isp.pano.pl.ua/article/view/306704/298374.

5. Андрощук А., Малюга О. Використання штучного інтелекту у вищій освіті: стан і тенденції. *International Science Journal of Education & Linguistics.* 2024. № 3(2). С. 27–35. URL: https://isg-journal.com/isjel/article/view/661/376.

6. Sheremet O., Chornyi O., Pshenychna T., Sheremet Y., Domotskyi D. Analysis of the impact of decentralization policy on higher education management: challenges and opportunities. *Academia*. 2024. № 35–36. P. 92–111. URL: https://pasithee.library.upatras.gr/academia/article/view/5004/4792

7. Zhylin M., Mendelo V., Varnava U., Savinok A., Bazylenko K. The relationship between addiction and emotional intelligence in the ukrainian sociocultural context: challenges of emigration. *Salud, Ciencia Y Tecnología – Serie De Conferencias*. 2024. Vol. 3. P. 1–9. URL: https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/about ISSN: 2786-9458

8. Kravchuk Y. Crowdsourced data and AI integration in online platforms for volunteer collaboration. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 12(40). P. 1065–1075. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/17027/17099

9. Скрипка Г. Штучний інтелект в освіті: удосконалення програм підвищення кваліфікації педагогів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2024. № 3(101). С. 227–238.

10. Візнюк І.М., Буглай Н.М., Куцак Л.В., Поліщук А.С., Киливник В.В. Використання штучного інтелекту в освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, дос-від, проблеми.* 2021. Вип. 59. С. 14–22.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.111’23:165.194
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.21

КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПІДСВІДОМОГО В ДІАЛОГАХ ТЕРАПЕВТА Й ПАЦІЄНТА В СЕРІАЛІ *IN TREATMENT*

COMMUNICATIVE TACTICS OF SUBCONSCIOUS ACTUALIZATION IN THERAPIST–PATIENT DIALOGUES IN THE TV SERIES *IN TREATMENT*

Качмар О.Ю.,
orcid.org/0009-0007-5139-7801
кандидат філологічних наук, доцент
(Братислава, Словаччина)

У статті здійснено аналіз комунікативних тактик актуалізації підсвідомого у психотерапевтичному дискурсі на матеріалі серіалу In Treatment (HBO). Обґрунтовано актуальність проблеми взаємодії свідомого і несвідомого у терапевтичному діалозі, що розглядається як багаторівневий процес, у якому мова виконує роль інструмента виявлення прихованих емоцій і переживань. Теоретичну основу становлять когнітивно-дискурсивний, психоаналітичний і прагмалінгвістичний підходи, що дозволяють поєднати аналіз мовних даних із практикою психотерапії.

Матеріалом стали 15 епізодів перших трьох сезонів серіалу, у яких відображено комунікативні механізми розкриття витіснених змістів. Здійснено відбір і систематизацію прикладів, що демонструють різні стратегії мовленнєвої поведінки терапевта й пацієнта. Виокремлено п’ять тактик: уточнення та переформулювання, пауза й мовчання, інтерпретація метафор, ретроспекція та конфронтація. Кожна з них ілюструється цитатами англійською з перекладом українською та розгорнутим коментарем, який пояснює механізм переходу підсвідомого у сферу свідомого.

Показано, що уточнення допомагає поглибити сенс висловлювань; пауза й мовчання стимулюють пацієнта до саморефлексії; інтерпретація метафор переводить символічні образи у понятійну площину; ретроспекція інтегрує минулий досвід у теперішнє переживання; конфронтація долає опір і виявляє суперечності у твердженнях.

Зроблено висновок, що сукупність тактик формує цілісну систему, яка забезпечує поетапне виявлення та усвідомлення витіснених емоцій, сприяє розвитку рефлексії й створює умови для позитивних змін у поведінці та світогляді пацієнтів. Перспективним напрямом подальших досліджень авторка вважає поглиблений аналіз комунікативних тактик у ширшому корпусі психотерапевтичних діалогів, а також інтеграція психолінгвістичних експериментів для емпіричної перевірки впливу тактик на когнітивну обробку мовлення.

Ключові слова: психотерапевтичний дискурс, підсвідоме, комунікативні тактики, серіал In Treatment, когнітивно-дискурсивний аналіз.

The article presents an analysis of communicative tactics involved in the actualization of the subconscious in psychotherapeutic discourse, based on the material of the HBO series In Treatment. The relevance of studying the interaction between the conscious and the unconscious in therapeutic dialogue is substantiated, with language interpreted as a key instrument for uncovering hidden emotions and experiences. The theoretical framework combines cognitive-discursive, psychoanalytic, and pragmalinguistic approaches, which make it possible to link the interpretation of linguistic data with the practice of psychotherapy.

The research material comprises 15 episodes from the first three seasons of the series, which depict communicative mechanisms for bringing repressed contents to the surface. Examples were selected and systematized to represent different strategies of therapist–patient interaction. Five major tactics were identified: clarification and reformulation, pause and silence, metaphor interpretation, retrospection, and confrontation. Each of these is illustrated with excerpts in English accompanied by Ukrainian translation and extended commentary, which demonstrate the mechanisms of transition from subconscious to conscious meaning.

The findings show that clarification deepens the semantic content of utterances; pause and silence stimulate self-reflection; metaphor interpretation enables symbolic images to be translated into a conceptual domain; retrospection integrates past experiences into current states; confrontation overcomes resistance and reveals contradictions in the patient’s discourse.

It is concluded that these tactics together constitute a coherent system that ensures gradual uncovering and awareness of repressed emotions, supports the development of reflection, and creates conditions for constructive change in the patient’s behavior and worldview. The author considers an in-depth analysis of communicative tactics in a broader corpus of psychotherapeutic dialogues, as well as the integration of psycholinguistic experiments to empirically test the influence of tactics on cognitive speech processing, to be a promising direction for further research.

Key words: psychotherapeutic discourse, subconscious, communicative tactics, In Treatment, cognitive-discursive analysis.

Постановка проблеми. Проблема взаємодії свідомого й підсвідомого в мовленнєвому спілкуванні є однією з ключових у сучасній когнітивній лінгвістиці, психолінгвістиці та дискурсології. Особливий інтерес становить психотерапевтичний дискурс, у якому актуалізація підсвідомого відбувається у формі безпосереднього діалогу між терапевтом та пацієнтом. Серіал *In Treatment* (2008–2010; 2021), створений телеканалом HBO, є унікальним матеріалом для вивчення комуні-

кативних стратегій і тактик психотерапії. Його художня форма поєднує документальну достовірність відтворення терапевтичних сесій із драматичною інтенсивністю, що робить цей матеріал цінним для когнітивно-дискурсивного аналізу.

Метою статті є виявлення та систематизація комунікативних тактик актуалізації підсвідомого у діалогах терапевта й пацієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психоаналітичний підхід [1, с. 15–45; 2, с. 146–178, 302–325] визначає підсвідоме як сферу витіснених бажань і травматичного досвіду, що проявляється у мовленні через символи, повтори чи обмовки. Когнітивно-лінгвістичний підхід [3, с. 3–32; 4, с. 20–32] акцентує увагу на метафорах і фреймах як механізмах концептуалізації досвіду, включно з підсвідомим. Дискурсивний підхід [5, с. 35–78; 6, с. 20–65] трактує діалог як відображення індивідуальних і соціальних контекстів. Українська когнітивно-дискурсивна школа [7, с. 548–612; 8, с. 210–256; 9, с. 90–98] розглядає психотерапевтичний діалог як інституційний дискурс зі специфічними ролями: терапевт – провідник комунікації, пацієнт – носій прихованих смислів. У цьому контексті важливим є розмежування понять стратегії та тактики: стратегія – глобальна установка мовця, тактика – локальний крок у її реалізації.

Постановка завдання. Матеріалом аналізу стали 15 епізодів перших трьох сезонів серіалу *In Treatment* [10]. Критерії добору: наявність діалогів, де простежується конфлікт між свідомим і підсвідомим рівнями комунікації; репрезентативність персонажів (дорослі пацієнти, подружні пари).

Методологічна основа статті є **комплексною**, поєднує три підходи:

1. Дискурсивний аналіз трактує діалог як динамічний процес конструювання смислів. Зокрема, аналізується послідовність реплік, прагматична функція пауз, уточнень, конфронтаційних висловів. Дискурсивний підхід уможливлює виявлення тактик у їхньому ситуативному застосуванні.

2. Когнітивно-лінгвістичний аналіз зосереджений на інтерпретації метафор, фреймів та образних структур, що актуалізують підсвідоме. Застосування цього підходу далє змогу визначити символічні механізми вираження несвідомих переживань.

3. Прагмалінгвістичний підхід використовується для інтерпретації комунікативних функцій тактик: діагностичної (уточнення), інтегративної (ретроспекція), провокативної (конфронтація), терапевтичної (пауза), інтерпретаційної (робота з метафорами).

Додатково застосуємо **елементи якісного контент-аналізу**: ілюстративний матеріал (цитати) класифікуємо за тактиками, пронумеруємо (С1–С15) і проаналізуємо в контексті терапевтичного діалогу.

Обмеження дослідження зумовлені художньою природою матеріалу: діалоги серіалу відтворюють реальні психотерапевтичні техніки, але водночас підпорядковані драматургії та сценарним завданням. Попри це, вибраний матеріал зберігає автентичність психотерапевтичної комунікації, адже сценарій ґрунтується на реальних практиках.

Виклад основного матеріалу. У ході дослідження було систематизовано п'ять базових тактик актуалізації підсвідомого у психотерапевтичному діалозі.

1. Уточнення та переформулювання – це локальний мовний прийом, що допомагає трансформувати висловлювання пацієнта у більш точну, емоційно насичену форму. Тактика виявляє приховану інтенсивність переживань і створює місток між симптомом та причиною.

Patient: I just feel like I can't breathe when I'm around him.

Therapist: So being near him suffocates you? (S01E02, C1)

Пацієнт: Я просто відчуваю, що не можу дихати, коли він поруч.

Терапевт: Тобто його присутність ніби задушує вас?

Терапевт переформульовує слова пацієнта, підсилюючи метафору «не можу дихати» до «задушує». Такий прийом виявляє справжню інтенсивність емоцій, які приховуються за поверхневим описом. Пацієнт змушений усвідомити, що його стан не обмежується фізичним дискомфортом, а пов'язаний із психологічним тиском. Уточнення переводить ситуацію з площини симптому у сферу причини. Цей механізм створює місток між підсвідомим і свідомим рівнями. Пацієнт стикається з власним витісненим досвідом контролю і залежності. Віддзеркалення зміцнює позицію терапевта як уважного інтерпретатора. У підсумку тактика відкриває шлях до подальшої рефлексії.

Patient: I'm fine, really.

Therapist: You're fine… but you don't sound fine. (S01E03, C2)

Пацієнт: У мене все добре, справді.

Терапевт: У вас все добре… але ви не звучите так, ніби все добре.

Тут терапевт виявляє суперечність між вербальним і невербальним рівнями. Пацієнт намагається приховати внутрішню тривогу за стан-

дартною фразою. Переформулювання терапевта підкреслює цю невідповідність і змушує пацієнта задуматися. Виникає когнітивний дисонанс: слова не узгоджуються з інтонацією. Це розкриває витіснене незадоволення й емоційний дискомфорт. Терапевт м'яко конфронтує пацієнта з правдою. Пацієнт змушений замислитися над власними справжніми переживаннями. Тактика допомагає вийти за межі заперечення.

Patient: He makes me nervous.

Therapist: Nervous… or afraid? (S02E01, C3)

Пацієнт: Він мене нервує.

Терапевт: Нервує… чи лякає?

Терапевт свідомо загострює вислів пацієнта, переводячи його у сильніший емоційний регістр. Це провокує пацієнта задуматися над справжньою природою почуттів. Часто страх маскується під роздратування чи нервозність. Переформулювання дозволяє ідентифікувати витіснене відчуття. Пацієнт стикається з власними глибинними страхами. Така тактика допомагає вийти за межі евфемізмів. Терапевт стимулює глибший рівень усвідомлення. У підсумку приховане стає явним.

2. Пауза й мовчання – невербальна тактика, що провокує пацієнта на саморефлексію і наповнення тиші власними інтерпретаціями. Вона виявляє витіснені емоції через напруження та «дзеркальність» терапевтичної тиші. *Patient: Why don't you say something?*

Therapist: [pauses silently for several seconds] (S01E05, C4)

Пацієнт: Чому ви нічого не скажете?

Терапевт: [довга пауза протягом кількох секунд]

Терапевт свідомо обирає мовчання як інструмент. Це створює напруження, яке стимулює пацієнта до подальшого говоріння. Порожнеча простору сприймається як виклик. Пацієнт починає заповнювати паузу власними роздумами. Це відкриває шлях до актуалізації підсвідомих змістів. Мовчання тут виконує діагностичну функцію: воно виявляє, що саме пацієнт тримає в собі. Терапевт демонструє, що не завжди слова є потрібними. Таким чином підсвідоме отримує можливість проявитися.

Patient: Are you angry with me?

Therapist: [remains silent, maintains eye contact] (S02E02, C5)

Пацієнт: Ви сердитесь на мене?

Терапевт: [мовчить, зберігаючи зоровий контакт]

Пауза у відповідь на пряме запитання виконує функцію дзеркала. Пацієнт починає проектувати власні страхи на мовчання терапевта. Це дає змогу йому усвідомити власні очікування і тривоги. Відсутність реакції провокує внутрішній діалог. Пацієнт сам заповнює тишу власними інтерпретаціями. Це і є механізмом актуалізації підсвідомого. Терапевт не нав'язує відповідь, а дає можливість пацієнтові побачити себе. Така тактика розкриває справжні переживання у безпечному середовищі.

Patient: If you don't say anything, I'll leave.

Therapist: [silence continues] (S02E03, C6)

Пацієнт: Якщо ви нічого не скажете, я піду.

Терапевт: [мовчить далі]

Тут мовчання стає перевіркою меж. Пацієнт загрожує розірвати контакт, але терапевт не поступається. Це змушує пацієнта усвідомити власну потребу у діалозі. Порожнеча створює простір для саморефлексії. Пацієнт починає розуміти, що тиша терапевта віддзеркалює його власну внутрішню порожнечу. Така тактика виявляє глибинний страх покинутості. Мовчання стає комунікативним жестом, що сильніше за слова. Підсвідоме проявляється через напругу ситуації.

3. Інтерпретація метафор – техніка перенесення символічних образів у понятійну площину. Таким чином терапевт виявляє приховані смисли у мовленні пацієнта та робить їх предметом свідомого аналізу.

Patient: It's like I'm carrying a huge weight on my back all the time.

Therapist: And what does this weight remind you of? (S01E06, C7)

Пацієнт: Це ніби я весь час ношу величезний тягар на спині.

Терапевт: І з чим у вас асоціюється цей тягар?

Метафора «тягар на спині» символізує надмірну відповідальність і витіснені переживання. Терапевт переводить метафору у площину конкретних асоціацій, щоб наблизити пацієнта до джерела проблеми. Такий підхід дозволяє зробити образ зрозумілішим і пов'язати його з особистим досвідом. Пацієнт отримує можливість ідентифікувати витіснені почуття. Інтерпретація метафори стає містком між символічним і раціональним. Це дає змогу перевести образ у понятійний рівень. Терапевт стимулює когнітивну активність пацієнта. Підсвідоме поступово входить у сферу свідомості.

Проілюструємо інший приклад:

Patient: I feel like I'm drowning.

Therapist: And who is pushing you under the water? (S02E01, C8)

Пацієнт: Я відчуваю, ніби тону.

Терапевт: А хто тримає вас під водою?

Метафора «тонути» відображає відчуття безсилля та безпорадності. Терапевт вводить у метафору суб'єкта – «хто тримає», щоб персоніфікувати загрозу. Це переводить проблему з внутрішнього стану у міжособистісний простір. Пацієнт починає усвідомлювати, що його емоції пов'язані з діями конкретних людей. Така техніка допомагає розкрити витіснені стосункові конфлікти. Метафора стає засобом виявлення підсвідомого. Завдяки інтерпретації вона набуває практичного сенсу. Пацієнт отримує ресурс для переосмислення ситуації.

Patient: I'm trapped in a cage.

Therapist: And what are the bars of this cage made of? (S02E04, C9)

Пацієнт: Я ніби замкнений у клітці.

Терапевт: А з чого зроблені грати цієї клітки?

Пацієнт використовує метафору «клітка», що символізує відчуття обмеженості й несвободи. Терапевт деталізує образ, запитуючи про «матеріал» ґрат. Це допомагає пацієнтові конкретизувати власні переживання. Символічна структура стає предметом аналізу. Пацієнт починає усвідомлювати, що обмеження створені власними страхами й переконаннями. Така інтерпретація розкриває внутрішні бар'єри. Метафора перетворюється на інструмент роботи з підсвідомим. Терапевт дає змогу пацієнтові побачити витоки своєї несвободи.

4. Ретроспекція – спрямування уваги пацієнта на минулі події, що лежать в основі теперішніх переживань. Ця тактика актуалізує витіснені спогади й допомагає інтегрувати травматичний досвід у цілісну картину життя.

Therapist: When was the first time you felt this way? (S01E07, C10)

Терапевт: Коли ви вперше відчули щось подібне?

Запитання терапевта спрямовує пацієнта у минуле. Це дозволяє віднайти корені теперішньої емоції у ранніх досвідах. Пацієнт починає співвідносити теперішнє з минулим. Така тактика актуалізує витіснені спогади. Ретроспекція допомагає усвідомити зв'язок між подіями. Підсвідоме виявляється через відновлення образів дитинства чи юності. Терапевт задає вектор для інтеграції травматичного досвіду. Цей метод відкриває шлях до терапевтичної трансформації.

Patient: It reminds me of being left alone as a child. (S01E07, C11)

Пацієнт: Це нагадує мені, як мене залишали самого в дитинстві.

Пацієнт ідентифікує витіснений досвід самотності. Ретроспекція активізує приховану пам'ять. Терапевт допомагає зв'язати минуле з теперішнім. Такий спогад розкриває витоки теперішніх проблем у стосунках. Пацієнт починає усвідомлювати глибинні механізми власної поведінки. Це створює умови для зміни сценаріїв взаємодії. Ретроспекція перетворює витіснене на предмет обговорення. Підсвідоме стає доступним для роботи.

Patient: I used to feel the same way in school.

Therapist: What was different then? (S02E05, C12)

Пацієнт: Я відчував те саме ще у школі.

Терапевт: А що тоді було інакше?

Пацієнт відтворює спогад із минулого, що співпадає з теперішнім досвідом. Терапевт уточнює контекст, щоб виявити динаміку змін. Це допомагає пацієнтові побачити закономірності. Ретроспекція розширює картину досвіду. Вона дозволяє зіставити різні періоди життя. Така техніка виявляє сталі патерни поведінки. Підсвідоме розкривається через повторюваність переживань. Терапевт допомагає перевести спогади у площину рефлексії.

5. Конфронтація – пряма вказівка на суперечності між словами і діями пацієнта. Вона руйнує захисні механізми, змушує визнати витіснені страхи чи потреби та відкриває шлях до зміни поведінкових патернів.

Therapist: You say you want honesty, but every time I ask, you change the subject. (S02E04, C13)

Терапевт: Ви кажете, що прагнете відвертості, але щоразу, коли я питаю, ви змінюєте тему.

Конфронтація полягає у виявленні суперечності у поведінці пацієнта. Терапевт прямо вказує на розбіжність між словами і діями. Це викликає у пацієнта дискомфорт. Саме цей дискомфорт відкриває шлях до усвідомлення. Пацієнт змушений замислитися над власною нещирістю. Конфронтація руйнує захисні механізми. Вона створює можливість для подолання уникання. Така тактика актуалізує підсвідомий страх відвертості.

Therapist: You blame your father, but isn't it your choice now? (S02E06, C14)

Терапевт: Ви звинувачуєте свого батька, але хіба зараз це не ваш вибір?

Терапевт зміщує фокус відповідальності з минулого на теперішнє. Пацієнт стикається з власною суб'єктністю. Це викликає опір, але водночас відкриває нову перспективу. Конфронтація допомагає вийти з позиції жертви. Пацієнт отримує можливість визнати власну автономію. Така техніка актуалізує витіснений страх свободи. Вона допомагає побачити, що перекладання провини – це захисна стратегія. Конфронтація відкриває шлях до внутрішніх змін.

Therapist: You say you can't trust anyone, but you trusted me to come here. (S03E03, C15)

Терапевт: Ви кажете, що нікому не довіряєте, але ж ви довірилися мені, прийшовши сюди.

Терапевт підкреслює суперечність між заявою і дією. Це змушує пацієнта визнати власну довіру, навіть якщо він її заперечує. Конфронтація розкриває витіснене бажання бути почутим. Пацієнт стикається з власними справжніми потребами. Це створює умови для глибшого діалогу. Така тактика руйнує захисну ілюзію тотальної недовіри. Підсвідоме прагнення довіряти виходить на поверхню. Терапевт демонструє, що навіть у запереченні міститься правда.

Узгоджена дія цих тактик демонструє їхню системність: уточнення та мовчання готують ґрунт для глибинної інтерпретації, дозволяють діагностувати приховані смисли, метафоричний аналіз переводить підсвідоме у вербальну площину, ретроспекція дає змогу віднайти витоки емоцій у минулому, встановлює зв'язок між минулим і теперішнім, а конфронтація руйнує захисні механізми, допомагає подолати опір і вийти на рівень відвертості. У комплексі вони формують ефективний механізм поступового переходу підсвідомого у свідомість у психотерапевтичному дискурсі.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що комунікативні тактики становлять невід'ємний механізм актуалізації підсвідомого у психотерапевтичному дискурсі. На матеріалі серіалу In Treatment було ідентифіковано п'ять провідних тактик: уточнення та переформулювання, пауза й мовчання, інтерпретація метафор, ретроспекція та конфронтація.

Детальний аналіз продемонстрував, що зазначені тактики функціонують у комплексі та забезпечують поетапний перехід підсвідомих змістів у сферу свідомого. Зокрема, уточнення й мовчання створюють умови для виявлення прихованих смислів, інтерпретація метафор сприяє концептуалізації символічного досвіду, ретроспекція забезпечує реконструкцію минулих переживань, а конфронтація виступає інструментом подолання опору й виявлення суперечностей у комунікації.

Поєднання когнітивно-дискурсивного, психоаналітичного та прагмалінгвістичного підходів дозволило розкрити багаторівневу організацію терапевтичного діалогуб виявити взаємодію вербальних і паралінгвістичних засобів у процесі терапії та підтвердити, що актуалізація підсвідомого відбувається завдяки послідовній взаємодії мовних і паралінгвістичних засобів.

Перспективним напрямом подальших досліджень є поглиблений аналіз комунікативних тактик у ширшому корпусі психотерапевтичних діалогів, а також інтеграція психолінгвістичних експериментів для емпіричної перевірки впливу тактик на когнітивну обробку мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Freud, S. On the History of the Psycho-Analytic Movement. London : Hogarth Press, 1914. 112 p.
2. Lacan, J. Écrits: A Selection. New York : W. W. Norton & Company, 1977. 320 p.
3. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago : University of Chicago Press, 2003. 256 p.
4. Fillmore, C. J. Frame Semantics and the Nature of Language. Annals of the New York Academy of Sciences. 1976. Vol. 280. P. 20–32.
5. van Dijk, T. A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. 248 p.
6. Wierzbicka, A. Semantics: Primes and Universals. Oxford : Oxford University Press, 1996. 512 p.
7. Селіванова, О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.
8. Маслова, В. А. Когнітивна лінгвістика: Підручник. Київ : Академія, 2019. 368 с.
9. Полюжин, М. Когнітивний підхід до вивчення дискурсу. Іноземна філологія. 2008. Вип. 120. С. 90–98.
10. In Treatment [Телесеріал]. HBO, 2008–2010, 2021.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.111’367.6:81’42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.22

ЕСТЕТИКА ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗВУКОСИМВОЛІЗМУ

THE AESTHETICS OF VOWEL SOUNDS IN GERMAN: A PSYCHOLINGUISTIC ANALYSIS OF SOUND SYMBOLISM

Кушнерик В.І.,
orcid.org/0000-0003-0538-4421
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри лінгвістики та перекладу
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Андріїва С.С.,
orcid.org/0009–0008–5316–3838
аспірантка кафедри лінгвістики та перекладу
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті досліджується естетика голосних звуків німецької мови через призму психолінгвістичного аналізу звукосимволізму. Основна увага приділяється експериментальному вивченню сприйняття голосних фонем різними групами респондентів – носіями мови, особами, які вивчають німецьку як іноземну, та тими, хто не володіє мовою. Застосовано методику семантичного диференціала Ч. Осгуда для оцінки штучно створених слів за трьома шкалами: розмір («великий – маленький»), оцінка («приємний – неприємний») та активність («швидкий – повільний»). Експеримент показав, що голосні фонеми німецької мови володіють потужним звукосимволічним потенціалом, який проявляється у стійких і повторюваних асоціаціях між акустичними властивостями звуків та суб’єктивним сприйняттям таких категорій, як величина, приємність та активність. Результати демонструють, що ці закономірності простежуються незалежно від національних особливостей респондентів, що свідчить про певний універсальний характер звукосимволізму у межах людського сприйняття мови. Водночас експеримент виявив деякі відмінності в оцінках, які можуть бути зумовлені рідною мовою, культурними традиціями, соціальним середовищем та індивідуальним досвідом сприйняття. Особлива увага приділялася аналізу випадків, коли фонеми не демонструють однозначних асоціацій, що підкреслює складний, контекстуальний та багатошаровий характер звукосимволічних процесів у мові. Висновки дослідження свідчать про важливість врахування цих особливостей при вивченні емоційного забарвлення мовних одиниць, їх експресивності та комунікативної функції, а також відкривають перспективи для порівняльних досліджень у галузі психолінгвістики та міжмовної фонетики. Результати дослідження підтверджують існування універсальних фоносемантичних тенденцій, водночас демонструючи вплив суб’єктивного сприйняття та когнітивного контексту. Стаття може бути корисною для подальших досліджень у галузі психолінгвістики, фонетики, теорії мови та лексикології, а також для методології експериментальних досліджень звукосимволізму у різних мовних системах.

Ключові слова: голосні звуки, німецька мова, психолінгвістика, звукосимволізм, семантичний диференціал, фонеми, фоносемантика.

The article explores the aesthetics of German vowel sounds through the lens of psycholinguistic analysis of sound symbolism. The main focus is on the experimental study of the perception of vowel phonemes by different groups of respondents: native speakers, individuals learning German as a foreign language, and those who do not speak the language. Charles Osgood’s semantic differential method was applied to evaluate artificially created words along three scales: size (“large – small”), evaluation (“pleasant – unpleasant”), and activity (“active – passive”).

The experiment demonstrated that German vowel phonemes possess a strong sound-symbolic potential, manifested in stable and consistent associations between the acoustic properties of sounds and the subjective perception of categories such as size, pleasantness, and activity. The results indicate that these patterns are observed regardless of the respondents’ national backgrounds, suggesting a certain universal character of sound symbolism within human language perception. At the same time, the experiment revealed some differences in evaluations, which may be influenced by the native language, cultural traditions, social environment, and individual perceptual experiences.

Particular attention was paid to cases where phonemes did not exhibit clear associations, highlighting the complex, contextual, and multilayered nature of sound-symbolic processes in language. The findings underscore the importance of considering these features when studying the emotional coloring of linguistic units, their expressiveness, and communicative function, and they open prospects for comparative research in psycholinguistics and cross-linguistic phonetics. The results confirm the existence of universal phonosymbolic tendencies while also demonstrating the influence of subjective perception and cognitive context. This study may be useful for further research in psycholinguistics, phonetics, language theory, and lexicology, as well as for the methodology of experimental research on sound symbolism in different linguistic systems.

Key words: vowel sounds, German language, psycholinguistics, sound symbolism, semantic differential, phonemes, phonosyntax.

Постановка проблеми. Дослідження фоносемантичних властивостей голосних у німецькій мові є важливим для сучасної психолінгвістики, оскільки голосні виконують ключову роль у передачі емоційного забарвлення та музичності мови. Вивчення звукосимволізму дозволяє глибше зрозуміти механізми сприйняття мовних звуків, а також їхній вплив на комунікативний процес. Практична значущість цього дослідження проявляється у застосуванні результатів у навчанні іноземних мов, лінгвістичному аналізі текстів та створенні навчальних матеріалів із врахуванням естетичних властивостей мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних досліджень у сфері психолінгвістики особливу увагу приділено методикам вивчення звукосимволізму, таким як семантичний диференціал Ч. Осгуда та відбір асоціацій. Попередні роботи вчених показали, що голосні найчастіше викликають більш виразні емоційні реакції, ніж приголосні, і мають високий потенціал для передачі суб'єктивних значень. Результати попередніх експериментів засвідчують, що певні фонеми асоціюються з певними категоріями, як-от величина, активність або приємність/неприємність.

У сучасній психолінгвістиці значне місце посідають експериментальні дослідження. Важливо враховувати, що кінцеві результати та висновки залежать від багатьох складників експерименту – добору матеріалів, учасників, формулювання інструкцій і способів обробки даних.

Суб'єктивний звукосимволізм вивчають за допомогою різних методик, серед яких відбір асоціацій та семантичний диференціал Ч. Осгуда. Під час експериментальних досліджень, що застосовують семантичний диференціал, необхідно зважати на низку чинників, зокрема спосіб подання матеріалу та добір інформантів [4, с. 103].

Попри численні дослідження, досі залишаються невирішеними питання щодо універсальності звукосимволічних асоціацій серед носіїв різних мов і впливу рідної мови на сприйняття іноземних фонем. Недостатньо вивченими залишаються також особливості оцінки голосних у німецькій мові, зокрема у контексті одночасного аналізу категорій розміру, активності та оцінки.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення фоносемантичних властивостей голосних фонем німецької мови та встановлення універсальних закономірностей їх сприйняття різними групами респондентів. Завдання включають проведення психолінгвістичного експерименту із застосуванням семантичного диференціала, аналіз отриманих результатів та визначення основних звукосимволічних асоціацій у категоріях величини, активності та приємності/неприємності.

Виклад основного матеріалу. У межах нашого дослідження було проведено психолінгвістичний експеримент, спрямований на виявлення фоносемантичних властивостей голосних фонем німецької мови. Ці фонеми становлять особливий інтерес, адже вони зазвичай викликають інтенсивніші емоційні реакції, ніж приголосні. Саме голосні надають людській мові виразного «музичного» характеру: завдяки своїм акустичним параметрам (зокрема висоті тону) вони найбільш наближені до музичних звуків. Таким чином, голосні можна вважати носіями найпотужнішого звукосимволічного потенціалу. Їхня висока частотність у мовленні створює своєрідний фон, на якому чіткіше вирізняються контексти з різною щільністю та інтенсивністю звукового наповнення.

У нашій роботі було використано психолінгвістичну методику Ч. Осгуда – вимірювання значень за допомогою семантичного диференціала. Цей метод передбачає подання інформантам штучно створених слів, які вони оцінюють за шкалами з антонімічними полюсами, наприклад: «гарний – поганий», «сильний – слабкий», «великий – маленький». Після статистичної обробки результатів визначаються середні показники, що відображають семантичні властивості досліджуваних одиниць. Отримані дані дають можливість окреслити місце цих слів у лексико-семантичному просторі мови та виявити прояви звукосимволізму, якщо більшість інформантів оцінюють їх однаково.

У межах цієї методики рекомендовано подавати для аналізу не ізольовані звуки, а спеціально сконструйовані звукові комплекси (наприклад, склади на зразок *бе, ве, ге*). Також вважається недоцільним залучати носіїв однієї мови для оцінювання звуків іншої, якщо це не є спеціальним завданням. Якщо ж до експерименту залучають студентів, які не є носіями, необхідно попередньо перевірити, що їхні оцінки співвідносяться з оцінками носіїв відповідної мови [1, с. 105].

Досвід досліджень у сфері звукосимволізму показує, що за окремими шкалами оцінювання простежується подібність у сприйнятті звуків англійської та німецької мов українськими студентами. Водночас це не стосується тих параметрів, що спираються на суб'єктивні критерії, наприклад: «приємний – неприємний». Тому недоцільно механічно переносити результати оцінок звуків однієї мови на іншу без відповідного обґрунтування. Перед залученням носіїв україн-

ської мови до експериментів з іноземною мовою необхідно чітко з'ясувати, чи базується завдання на їхній мовній компетенції, чи зводиться лише до розв'язання логічних операцій [1, с. 106].

У нашому психолінгвістичному експерименті взяли участь три групи респондентів:

Група А: особи, які не володіють німецькою мовою;

Група В: ті, хто знає німецьку як іноземну;

Група С: носії німецької мови.

Таке групування дозволило чітко розділити учасників на носіїв мови, тих, хто вивчає її як іноземну, та осіб без знань німецької. Вік респондентів варіювався від 18 до 37 років, а загалом було зібрано 72 анкети:

нкети від носіїв німецької мови (7 чоловіків і 17 жінок);

нкети від осіб, які володіють німецькою як іноземною (6 чоловіків і 18 жінок);

24 анкети від тих, хто не знає німецької (10 чоловіків і 14 жінок).

Такий підхід дав змогу перевірити універсальний характер фонетичного символізму. Серед опитаних у групах А і В переважали жінки, тоді як у групі С частка чоловіків і жінок була приблизно рівною.

Матеріал для експерименту подавався письмово, щоб уникнути впливу інтонації, логічного наголосу чи експресії мовця, які могли б спотворити сприйняття звукових комплексів.

Особлива увага приділялася інструкції до експерименту. Кожне необережно сформульоване слово експериментатора могло істотно вплинути на хід дослідження. Було важливо, щоб респонденти відчували себе учасниками наукового експерименту, а не об'єктами дослідження, та розуміли, що метою є вивчення певного явища, а не оцінка їхніх когнітивних здібностей.

Завдання респондентів полягало у виборі асоціацій до штучно створених слів за трьома шкалами:

шкала величини: «великий – маленький»;

шкала оцінки: «приємний – неприємний»;

шкала активності: «швидкий – повільний».

У межах експерименту ми досліджували такі голосні: [a], [a:], [i:], [i], [e:], [ϵ], [o:], [o], [u:], [ʊ].

Було виявлено, що характеристики деяких голосних фонем частково збігалися у різних інформантів.

За шкалою розміру:

Поняття «великий» найчастіше асоціювалося з фонемами [a:] (53), [a] (69), [o:] (61), [o] (56).

Поняття «маленький» – з фонемами [i:] (56), [i] (62).

За шкалою оцінки:

Фонеми, що сприймалися як «приємні»: [a:] (45), [a] (55), [i:] (54), [i] (50), [ϵ] (44).

«Неприємними» вважалися [o] (53), [u:] (52), [ʊ] (44).

За шкалою активності:

До «швидких» віднесли [i:] (45), [i] (58), [ɛ] (50).

«Повільними» були [u:] (54), [o:] (52), [o] (46).

Результати експерименту щодо сприйняття голосних фонем різними групами інформантів представлені у таблиці 1. Таблиця демонструє, які фонеми асоціювалися з полярними значеннями за трьома шкалами: розміру, оцінки та активності.

Інформанти також продемонстрували певні тенденції у сприйнятті окремих фонем:

фонеми [u:], [ʊ], [e:] сприймалися як «великі» (відповідно 37, 37, 39);

фонема [e:] оцінювалася як «неприємна» (35);

фонема [a] асоціювалася з характеристикою «швидка» (40);

фонема [e:] вважалася «повільною» (40).

Особливу увагу привернула фонема [ɛ], яка за шкалою розміру не проявила чіткої тенденції: половина інформантів оцінювала її як «велику» (36), інша половина — як «маленьку» (36). Подібна рівновага спостерігалася для фонеми [o:] за шкалою оцінки: її майже порівну вважали «приємною» і «неприємною» (34:38). Чітка градація також відсутня за шкалою активності для фонем [a:] («швидка» – «повільна» = 38:35) та [ʊ] («швидка» – «повільна» = 35:37).

Під час експерименту у групі С одна з учасниць не змогла визначитися за шкалою розміру для слів *mag* і *mege* (фонеми [a] та [ɛ]), обравши оби-

Таблиця 1

Розподіл асоціацій голосних фонем за шкалами розміру, оцінки та активності

Шкала	Позитивна полярність	Значення	Негативна полярність	Значення
Розмір	великий	[a:] (53), [a] (69), [o:] (61), [o] (56)	маленький	[i:] (56), [i] (62)
Оцінка	приємний	[a:] (45), [a] (55), [i:] (54), [i] (50), [ϵ] (44)	неприємний	[o] (53), [u:] (52), [ʊ] (44)
Активність	швидкий	[i:] (45), [i] (58), [ɛ] (50)	повільний	[u:] (54), [o:] (52), [o] (46)

два варіанти - «великий» і «маленький». Інший учасник цієї групи (чоловік) також зазначив обидва варіанти для слова *maga* (фонема [a:]) за шкалою розміру та не зміг обрати між «швидким» і «повільним» для слова *ga* за шкалою активності.

Отже, експеримент підтвердив наявність звукосимволічної асоціації поняття «великий» з фонемами [a:] та [a]. Водночас фонема [ɛ] не проявила однозначної тенденції за шкалою розміру, оскільки не демонструвала явної переваги ні як «велика», ні як «маленька».

Результати експерименту, проаналізовані окремо для кожної групи, виявилися досить показовими.

За шкалою розміру:

фонеми [a:], [a], [o:], [o] однозначно сприймалися як «великі» у всіх трьох групах, тоді як [i:], [i] – як «маленькі»;

фонема [u:] оцінювалася по-різному: у групі В вона вважалася «великою», у групі А – «маленькою», а у групі С результати розподілилися порівну (12:12);

фонема [ʊ] сприймалася як «маленька» у групі С, тоді як у більшості респондентів груп А і В вона була віднесена до «великих».

За шкалою оцінки:

фонеми [a], [ɛ], [i:], [i] у всіх трьох групах сприймалися як «приємні»;

фонема [a:] отримала позитивну оцінку лише у групах В та С, тоді як у групі А результати розділилися порівну (12:12);

фонеми [u:], [u], [o] респонденти з усіх груп назвали «неприємними»;

фонема [e:] оцінювалася негативно у групах А та В, у групі С результати були майже рівні (11:13);

фонема [o:] вважалася «неприємною» у групах А та В, але більшість учасників групи С оцінили її як «приємну».

За шкалою активності:

фонему [a] група А вважала «швидкою», група В – «повільною», у групі С результати розділилися порівну (12:12);

фонеми [i:] та [ɛ] у всіх групах оцінювалися як «швидкі»;

фонема [i] була «швидкою» у групах В та С, тоді як у групі А результати розділилися порівну (12:12);

фонема [e:] сприймалася як «повільна» у групах В та С, але як «швидка» у групі А;

фонеми [o:] та [u:] визначалися як «повільні» у всіх трьох групах;

фонема [o] оцінювалася як «повільна» у групах А та В, а в групі С результати розділилися порівну (12:12).

Розбіжності між групами, ймовірно, зумовлені рідною мовою респондентів, їхньою культурною та мовною традицією, а також індивідуальними звичками сприйняття звуків. Тому в наших висновках акцент робиться на загальних тенденціях, виявлених у дослідженні.

Одна з учасниць групи А зазначила лише окремі асоціації до штучних слів:

mag – великий *mege* – приємний
mig – швидкий *mogo* – повільний
mug – великий *migi* – маленький
tog – неприємний *meg* – швидкий

Інша учасниця групи А під час експерименту дотримувалася інструкцій лише за двома шкалами – активності та оцінки. Вона зазначила в анкеті, що не змогла оцінити всі слова за шкалою величини, оскільки жодне з них не асоціювалося у неї з поняттям «маленький». Лише кілька фонем були нею визначені як «великі»: [a:], [a], [ɛ], [o].

Крім того, учасниця зазначила власні асоціації для окремих звуків:

[e:] – «широкий» [o:] – «озеро»
[i:] – «веселий» [o] – «високий»
[uː] – «густий» [ʊ] – «довгий»

Такі асоціації можна пояснити явищем звукосимволізму. Наприклад, фонема [o:] у сприйнятті учасниці асоціювалася з поняттям «озеро», що можна пов'язати з відчуттям округлості, просторовості та наповненості цього звука. Фонеми [o:] та [o] часто асоціюються з великими, об'ємними й круглими об'єктами. Фонема [i:], яку учасниця відзначила як «веселу», традиційно вважається характерною для текстів із мажорним емоційним забарвленням.

Одна з учасниць групи В, виконуючи завдання за інструкцією, додатково позначила біля кожного слова рід (чоловічий або жіночий) відповідно до власних асоціацій:

Чоловічий рід: [a], [uː], [ʊ], [o], [o:], [i].

Жіночий рід: [a:], [e:], [ɛ], [i:].

Слід зауважити, що подібні індивідуальні асоціації є суб'єктивними і не можуть вважатися науково обґрунтованими.

Результати експерименту у всіх трьох групах виявили значну схожість, що свідчить про універсальний характер звукосимволізму, незалежний від національних особливостей.

Основні асоціації:

звуки [a] та [a:] сприймалися як великі та приємні;

звуки [i:] і [i] асоціювалися з маленькими, приємними та швидкими явищами;

фонеми [o:] і [o] сприймалися як великі; [o:] додатково пов'язується з повільністю;

фонема [в] асоціювалася з приємними і швидкими явищами;

фонеми [u:] і [ʊ] розцінювалися як неприємні, причому [u:] додатково пов'язується з повільністю.

Подібну до осгудівського семантичного диференціала методику застосовував В. Левицький у своїх дослідженнях звукосимволізму [Див.: 1]. Учасники оцінювали звуки різних мов (української, румунської, німецької, англійської тощо) за характеристиками, такими як розмір, сила, тепло, світло, активність і твердість. Результати показали певну узгодженість оцінок серед респондентів. Наприклад:

[a:] – найвеликий звук;

[u:] – найнеприємніший;

[ɪ] – найшвидший;

[o] – найхолодніший;

[e:] – найсильніший;

[a] – найтемніший і найтвердіший;

[i] – найменший, найприємніший, найшвидший, найтепліший, найслабший, найсвітліший і найм'якший [Див.: 2].

Оцінка фонем за різними категоріями не завжди демонструє чіткий взаємозв'язок між ними. У нашому експерименті, наприклад, фонеми, які були визначені як «великі» ([a:], [a], [u:], [ʊ], [e:], [o:], [ɛ]), не завжди асоціювалися з чимось однозначно «приємним» чи «неприємним». Так, [a:] і [a] отримали позитивні оцінки, тоді як [u:], [ʊ], [e:], [o:], [ɛ] респонденти сприйняли як «неприємні». Це можна пояснити тим, що поняття величини або об'ємності не мають чітко вираженого позитивного чи негативного забарвлення.

Фонеми, які асоціювалися з «маленьким» ([i:], [i]), були одностайно оцінені як «приємні». Такий зв'язок можна пояснити асоціативною кореляцією між «маленьким» і «приємним», що викликає уявлення про ніжність, ласку, пестливість, наприклад, у зменшувальних формах слів або у вираженні симпатії.

Фонеми, асоційовані з категорією «великий», не демонстрували однозначної кореляції зі шкалою активності: «великі» фонеми [a:], [a] сприймалися як «швидкі», тоді як [u:], [e:], [o:] респонденти оцінювали як «повільні».

Це свідчить про те, що категорії розміру та активності не завжди формують чіткі асоціації. Наприклад, у реальному світі великий слон рухається повільно, тоді як масивна ракета – дуже швидко.

У свою чергу, «маленькі» фонеми [i:], [i] зазвичай асоціювалися зі «швидким», що можна пояснити суб'єктивним сприйняттям часу: коротші проміжки часу сприймаються як більш швидкі.

Фонеми, які були оцінені як «приємні» ([a:], [a], [ɛ], [i:], [i]), переважно сприймалися як «швидкі» за шкалою активності, тоді як «неприємні» фонеми ([u:], [ʊ], [e:], [o:]) частіше асоціювалися з «повільними».

Взаємозв'язок між категоріями «швидкий – повільний» і сприйняттям часу можна пояснити через фізичні концепції. У класичній фізиці час вважається безперервною і сталою величиною, у квантовій механіці він лишається зовнішнім параметром, а в теорії відносності стає частиною простору-часу і залежить від системи відліку та гравітаційних умов. У суб'єктивному сприйнятті людина може відчувати, що час розтягується під час неприємних подій і пролітає швидко під час приємних, що пояснює зв'язок між «приємний – неприємний» і «швидкий – повільний».

Значення слова може нести експресивне забарвлення, яке передає суб'єктивну модальність, наприклад, емоційне ставлення, оцінку або соціальну реакцію. Експресивна функція мовних одиниць полягає у нашаруванні суб'єктивного змісту на об'єктивний. Кваліфікаційна структура мовних одиниць включає чотири компоненти: прикметник (кваліфікація), суб'єкт, об'єкт і основу кваліфікації. Це дозволяє фоносемантичним властивостям посилювати експресію та впливати на комунікативний процес.

Висновки. Психолінгвістичний експеримент підтвердив наявність звукосимволічних асоціацій між окремими голосними фонемами німецької мови та категоріями «великий – маленький», «приємний – неприємний», «швидкий – повільний». Так, фонеми [a:] і [a] однозначно асоціювалися з категорією «великий» та позитивними емоційними оцінками, тоді як [i:] і [i] традиційно сприймалися як «маленькі», «приємні» і «швидкі». Фонеми [o:] і [o] демонстрували стійку асоціацію з «великим», при цьому [o:] додатково пов'язувався з повільністю, тоді як фонеми [и:] і [и] здебільшого оцінювалися як «неприємні» та повільні. Водночас категорії розміру та активності не завжди корелюють: великі фонеми могли сприйматися як швидкі або повільні залежно від контексту, що пояснюється суб'єктивним уявленням про час і простір. Спостережуваний універсальний характер звукосимволізму підтверджується тим, що основні асоціації були подібними серед носіїв мови, тих, хто вивчає німецьку як іноземну, та осіб без знання мови. Індивідуальні асоціації, наприклад, пов'язування фонем зі словами чи граматичним родом, залишаються суб'єктивними та не можуть вважатися науково обґрунтованими, проте вони демон-

струють вплив особистісного сприйняття на експресивність мовних одиниць. Експериментальні дані також свідчать про взаємозв'язок між емоційною оцінкою фонем і сприйняттям швидкості явищ: приємні фонеми переважно сприймаються як швидкі, а неприємні – як повільні, що узгоджується з психологічними та фізичними уявленнями про час. Отримані результати підкреслюють значення експресивної функції голосних у мовленні та комунікації, а також важливість врахування фоносемантичних властивостей при аналізі естетики мовних одиниць.

Подальші розвідки можуть зосередитися на порівнянні звукосимволічних асоціацій голосних у різних мовах та культурах, аналізі впливу контексту та семантичного навантаження слів на сприйняття фонем, а також на застосуванні отриманих знань у навчанні іноземних мов, синтаксичному аналізі та створенні текстів із певним емоційним забарвленням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Левицький В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу «Вступ до германського. мовознавства». Вінниця : Нова книга, 2006. 200 с.

2. Кушнерик В. Фоносемантизм: гіпотези і факти. Чернівці: Книги XXI, 2008. 420 с.

3. Кушнерик В. І. Фоносемантизм. Теоретико-експериментальні витоки. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики* : науковий журнал / редкол. Кушнерик В. І. та ін. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», № 2 (15), 2017. С. 38–42.

4. Osgood Ch., Suci G.J., Tannenbaum P.H. The measurement of meaning. Urbana: Univer of Illinois Press, 1957. 342 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.111’282.3(410.1) + 81’27 + 81’373.45
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.23

THE ETHNOLINGUISTIC VALUE OF SCOTTISH ENGLISH IN THE CONTEXT OF CULTURAL REPRESENTATION

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА ЦІННІСТЬ ШОТЛАНДСЬКОГО ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Panchenko V.V.,
orcid.org/0000-0002-2958-5802
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology
Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy»
of Kharkiv Regional Council

Shkola I.V.,
orcid.org/0000-0002-1455-6371
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Foreign Languages and Teaching Methods
Berdyansk State Pedagogical University

This article explores Scottish English as both a linguistic phenomenon and an ethnolinguistic symbol of cultural representation. Drawing on recent scholarship in sociolinguistics, phonology, and cultural studies, the paper situates Scottish English within the broader linguistic landscape of the Anglophone world, emphasizing its role in preserving national identity in a globalised context. Historical and sociocultural factors, including contact with Celtic, Norse, and Scandinavian languages as well as the political processes following the Union of the Crowns and the Acts of Union, are shown to have shaped its distinctive features. Special attention is given to its phonological traits, such as rhoticity and the Scottish Vowel Length Rule, which function as markers of cultural distinctiveness. Lexical borrowings and preserved archaisms, together with culturally loaded items such as national realia, toponyms, and symbols, further reinforce the linguistic encoding of identity. Grammatical and syntactic patterns, including the habitual be and plural yous, are examined as structural reflections of Scotland’s historical linguistic continuity. The study also highlights the functions of Scottish English in literature, media, and everyday life, where its use indexes authenticity, solidarity, and cultural pride. Examples from classic and contemporary cultural production, such as Robert Burns’s poetry, Irvine Welsh’s novels, and Diana Gabaldon’s Outlander series, illustrate how Scottish English continues to shape global perceptions of Scottishness. Ethnolinguistic analysis demonstrates its dual role as both a marker of social stratification and a flexible resource for code-switching between local and standardised forms. The findings suggest that Scottish English is not merely a regional variety but a dynamic cultural asset, central to understanding the interplay between language, identity, and cultural resilience. The article concludes by outlining avenues for further research, including comparative studies, corpus-based investigations, and pedagogical applications in English language teaching.

Key words: Scottish English, ethnolinguistics, language and identity, cultural representation, phonological features, Scots influence, linguistic diversity.

Стаття присвячена дослідженню шотландського варіанта англійської мови як мовного явища та як етнолінгвістичного символу культурної репрезентації. Спираючись на сучасні здобутки у сфері соціолінгвістики, фонології та культурології, автори розглядають шотландську англійську мову в ширшому мовному просторі англомовного світу, наголошуючи на її ролі у збереженні національної ідентичності в умовах глобалізації. Визначено, що історичні й соціокультурні чинники, зокрема контакти з кельтськими, норвезькими та скандинавськими мовами, а також політичні процеси після Унії корон і Акту про унію, визначили її відмінні риси. Особливу увагу приділено фонологічним характеристикам, таким як ротацизм та правило довготи голосних у шотландському варіанті англійської мови, що виконують функцію маркерів культурної відмінності. Лексичні запозичення й збережені архаїзми, разом із лінгвокультуремами – реаліями, топонімами, символами – додатково посилюють мовне кодування ідентичності. Проаналізовано також граматичні та синтаксичні особливості, зокрема вживання *habitual be* та форми множини *yous*, які відбивають історичну специфіку мовного розвитку Шотландії. У статті підкреслено значення шотландського варіанту англійської мови в літературі, медіа та повсякденному житті, де її використання символізує автентичність, солідарність і культурну гордість. Приклади з класичних і сучасних культурних практик, зокрема поезії Роберта Бернса, романів Ірвіна Велша та серіалу Outlander Діани Ґабалдон, ілюструють, як шотландська англійська мова формує глобальне сприйняття приналежності до шотландського народу. Етнолінгвістичний аналіз доводить її подвійне функціонування – як маркера соціальної стратифікації та гнучкого ресурсу для переходу у мовленні від локальних до стандартизованих форм. Доведено, що шотландський варіант англійської мови є не лише регіональним різновидом, а й динамічним культурним ресурсом, ключовим для розуміння взаємозв’язку між мовою, ідентичністю та культурною стійкістю. Окреслено перспективи подальших досліджень, зокрема у порівняльному, корпусному та методичному аспектах.

Ключові слова: шотландський варіант англійської мови, етнолінгвістика, мова та ідентичність, культурна репрезентація, фонологічні особливості, шотландський вплив, мовне розмаїття.

Problem setting. The issue of language as a marker of ethnic and cultural identity has long attracted the attention of linguists, anthropologists, and cultural historians. In the context of English, which functions as a global language with multiple regional varieties, the study of its national forms acquires particular importance. Among these, Scottish English occupies a special position, as it reflects not only the linguistic development of Scotland but also the symbolic dimensions of its cultural representation. The interplay between language and identity in this case goes beyond purely linguistic features and becomes a key element in constructing national distinctiveness within a broader Anglophone world.

The relevance of the problem lies in the fact that in today's globalised environment, smaller linguistic and cultural identities face the risk of being overshadowed by dominant standards. Scottish English, however, demonstrates how a language variety may preserve and transmit cultural values, thereby resisting homogenisation. Studying its ethnolinguistic value thus provides insights into the mechanisms by which language functions as a repository of collective memory and as a tool of cultural self-assertion.

From a practical perspective, such research is important not only for broadening the theoretical understanding of ethnolinguistics and linguo-cultural studies but also for developing educational and intercultural practices. Knowledge of how Scottish English encodes cultural meanings may contribute to more nuanced approaches in teaching English as a foreign language, particularly in contexts where awareness of cultural diversity within English is essential.

Analysis of the recent research and publications. Recent research on Scottish English has primarily focused on its phonetic and sociophonetic features [9], historical development [8], and attitudinal dimensions related to identity and social perception [6; 7]. Scholars have also addressed its role in political and cultural revivalism, particularly in connection with Ulster-Scots [4], and explored its melodic and prosodic characteristics [1; 10]. These studies provide valuable insights into the diversity of Scottish English and its sociolinguistic significance.

However, despite these advances, relatively little attention has been paid to the explicit ethnolinguistic value of Scottish English, namely, how its linguistic features operate as markers of cultural representation and collective identity. The connection between micro-level variation and broader processes of cultural self-assertion remains underexplored, as do the pedagogical implications for integrating this variety into English language teaching and intercultural education.

Therefore, this article sets out to address these gaps by examining Scottish English not only as a linguistic phenomenon but also as an ethnolinguistic symbol of cultural representation. **The aim** is to highlight its role in preserving and transmitting cultural values, thereby contributing both to theoretical discussions within ethnolinguistics and linguo-cultural studies and to practical considerations in EFL pedagogy.

Main findings. Scottish English occupies a distinctive place within the modern linguistic landscape of the English-speaking world. While it shares its roots with Standard British English, it has developed under the influence of Scots and Gaelic, which has resulted in a unique blend of phonetic, lexical, and syntactic features. This variety is more than a regional accent; it functions as a marker of cultural identity and collective memory, reflecting the historical and social experiences of Scotland.

From the perspective of ethnolinguistics, Scottish English provides valuable insights into how language preserves and transmits elements of national consciousness. It demonstrates the ways in which linguistic forms embody cultural traditions, values, and worldviews specific to the Scottish people. In the field of linguistic and cultural studies, its significance lies in showing how language both shapes and is shaped by social practices, literature, and everyday communication. By examining Scottish English, researchers gain a deeper understanding of the interaction between language and culture, which is at the core of both ethnolinguistics and linguoculturology.

The development of Scottish English cannot be understood without considering the historical and sociocultural background that shaped it. Linguistically, Scotland has always been a contact zone, where different languages and traditions intersected. The influence of Celtic languages, particularly Gaelic, left traces in vocabulary and placenames, while the contact with Old Norse during the Viking presence in the northern isles introduced additional lexical borrowings and contributed to phonological variation [8]. Later interactions with Scandinavian languages also reinforced these northern features, giving the Scottish linguistic landscape a layered and hybrid character.

Equally important were the political and cultural processes that framed the position of English in Scotland. Following the Union of the Crowns in 1603 and the political union of 1707, the prestige of Standard English grew steadily, while Scots, once a fully developed literary and administrative language, was gradually marginalized. This shift created the conditions for the emergence of Scottish English as a distinct variety, combining structural features

of English with substratal influence from Scots. At the same time, cultural practices such as the preservation of oral traditions, folklore, and literature allowed specifically Scottish elements to persist within the broader Anglophone framework [2].

From a socio-cultural perspective, Scottish English thus reflects not only the outcome of language contact but also the dynamics of identity negotiation under political centralisation and cultural integration. Its features bear witness to centuries of adaptation, resistance, and cultural resilience, making it a particularly valuable case for ethnolinguistic and linguocultural analysis.

One of the most salient aspects of Scottish English is its phonology, which sets it apart clearly from Received Pronunciation (RP). A key distinguishing feature is the treatment of post-vocalic /r/. Unlike RP, which is largely non-rhotic, Scottish English typically retains rhoticity in all positions, which not only affects pronunciation but also signals regional identity [9]. Another prominent characteristic is the realization of vowel sounds: the Scottish Vowel Length Rule conditions vowel duration differently from RP, producing a distinct prosodic rhythm that is immediately recognizable to listeners [8].

Consonantal patterns further differentiate Scottish English. For example, /t/ is often realized as a glottal stop in certain environments, and /l/ tends to be clear in all positions, unlike the velarized /l/ of RP [3]. Additionally, the pronunciation of certain lexical items, including borrowed or archaic forms, reflects both historical substratal influence from Scots and ongoing sociolinguistic variation. These phonetic features are not merely neutral sounds but carry social meaning, indexing Scottish identity and signaling cultural distinctiveness in interaction.

Prosody and intonation also contribute to the ethnolinguistic value of Scottish English. The intonational patterns, stress placement, and melodic contour differ from standard British English in ways that make Scottish speech immediately recognizable, even to speakers outside Scotland [1]. These features provide listeners with cues about speaker identity, regional belonging, and, more broadly, cultural affiliation, highlighting how phonology operates as a medium of symbolic representation.

In addition to phonological features, Scottish English preserves a rich array of linguistic forms that function as cultural markers, linking language use with national identity. Among the most prominent are lexical items denoting national realia – objects, practices, and concepts unique to Scottish life. Words such as ceilidh (a traditional social gathering with music and dance), haggis (a national dish), or kirk (church) represent cultural practices and institutions deeply rooted in Scotland's historical and social fabric. Their continued presence in Scottish English illustrates how language encapsulates collective traditions and transmits them across generations [3].

Many words are inherited from Scots, a Germanic language historically spoken in Lowland Scotland, which itself incorporated influences from Old Norse due to Viking settlements in northern regions [8]. Examples include terms such as bairn (child), ken (know), and greet (cry), which preserve archaic meanings that have disappeared in contemporary Standard English. The consistent use of Scots words such as aye (yes) or wee (small) transcends their functional meaning, becoming emblematic of "Scottishness" itself. These lexical items, widely recognizable even beyond Scotland, serve as cultural shorthand, signaling belonging to a distinct community and reinforcing solidarity among speakers.

Toponyms further highlight the interplay between language and cultural geography. Place names such as Loch Lomond, Ben Nevis, or Inverness carry traces of Gaelic, Norse, and Scots linguistic layers, reflecting the region's complex historical encounters. Beyond their geographical function, such names embody cultural narratives, local myths, and collective memory, making them powerful ethnolinguistic symbols [6].

These lexical features are not merely decorative; they perform important ethnolinguistic functions. They distinguish Scottish English from other varieties, encode cultural knowledge, and provide a semiotic toolkit for expressing local identity. In educational and intercultural contexts, awareness of such vocabulary enriches the understanding of Scotland's cultural and linguistic diversity, making it a key area for both research and pedagogical application.

What is more, Scottish English exhibits several syntactic and grammatical patterns that distinguish it from Standard British English while reflecting its historical and regional roots. One notable feature is the use of the habitual be, influenced by Scots, which indicates repeated or customary actions (e.g., He be working late on Fridays). This structure encodes subtle social and temporal information and preserves an aspect of historical grammar that has disappeared in Standard English.

Other syntactic traits include variation in relative pronouns, the use of yous as a plural of you, and distinctive verb agreement patterns, particularly in subordinate clauses. These constructions, though often considered non-standard in formal English, are systematic within Scottish English and contribute to the variety's internal cohesion and expressive capacity [3].

Grammatical features also interact with lexical and phonological markers to create a highly recognizable speech profile. For instance, the co-occurrence of certain Scots-derived vocabulary with unique syntactic structures strengthens the ethnolinguistic identity of the variety.

These features serve as audible reminders of Scotland's historical trajectory and provide a sense of continuity between past and present. For many speakers, the use of Scottish English affirms belonging to a community with shared traditions, values, and historical experience, even when operating within a broader British or global framework [4].

Furthermore, national identity expressed through Scottish English extends beyond the private domain of everyday conversation. It manifests in public life, education, literature, and cultural production, where the deliberate use of this variety signals authenticity, pride, and resistance to linguistic homogenisation. In this sense, Scottish English is not only a reflection of identity but also an instrument of its ongoing construction, allowing speakers to position themselves within the complex interplay of local, national, and global contexts [6].

The cultural significance of Scottish English is most clearly revealed in the functional domains where it is actively employed: literature, media, and daily interaction. In literature, Scottish English has long served as a means of expressing authenticity, local voice, and cultural identity. Writers such as Robert Burns or Irvine Welsh use distinctive Scots-derived vocabulary and phonological stylisation to preserve the national linguistic heritage and make the Scottish worldview accessible to readers. More recently, the international success of Diana Gabaldon's Outlander series, and the subsequent television adaptation, has introduced global audiences to Scottish culture and identity. The use of Scottish English forms in dialogue, combined with Gaelic elements and culturally loaded expressions, plays a crucial role in creating an atmosphere of historical and cultural distinctiveness.

In the media, Scottish English functions as both a marker of local identity and a resource for representing regional diversity within the United Kingdom. Television, film, and radio often employ Scottish English to index authenticity and differentiate Scottish characters from other British or international figures. The use of Scottish phonological and lexical features in public broadcasting both normalises and legitimises this variety, contributing to a broader recognition of linguistic diversity.

In everyday communication, Scottish English operates as a dynamic symbol of social belonging. It reinforces solidarity within communities, while also serving as a subtle boundary marker distinguishing Scottish speakers from other Anglophones. The consistent use of Scots-derived words like wee, aye, or lassie demonstrates how even small linguistic choices carry powerful identity functions. Moreover, as research on attitudes toward linguistic variation shows, Scottish English evokes strong associations with authenticity, friendliness, and cultural pride among both locals and outsiders [7].

Thus, across literature, media, and daily life, Scottish English fulfills not only a communicative function but also a cultural one. It enables speakers to maintain links with tradition, project authenticity in artistic expression, and embody national distinctiveness in global cultural flows. This multifunctional role highlights the ethnolinguistic value of Scottish English and its central place in studies of language and identity.

The coexistence of Scottish English with Scots dialects and Standard English further complicates the linguistic landscape of the region. Rather than existing as sharply separated codes, these varieties form a fluid continuum, enabling speakers to shift styles depending on context, interlocutor, or communicative aim. This phenomenon of strategic alternation, often described as bidialectalism, highlights the adaptive versatility of Scottish speakers, who may adopt more standardised forms in formal or international settings while reverting to strongly localised features in familiar, intimate, or culturally symbolic domains [5]. The interaction of these varieties reflects the dynamic balance between linguistic heritage and the pressures of global English.

Attitudes toward Scottish English and related varieties reveal the complex interplay between pride and standardisation. Many Scots regard their linguistic forms as emblematic of cultural distinctiveness and national identity, an attitude that has strengthened in recent decades in response to wider debates about self-determination and cultural preservation. At the same time, pragmatic considerations often lead speakers to modify their language, particularly in professional, academic, or cross-border communication, where Standard English is perceived as the more neutral or expected option. Nevertheless, the last decades have seen a growing recognition of Scottish English and Scots as valuable components of intangible cultural heritage, with renewed efforts to preserve them through literature, media, and even educational policy.

Taken together, these ethnolinguistic aspects underscore the multiple roles of Scottish English: as a social marker indexing identity and class, as a flexible code interacting with both standard and regional forms, and as a cultural symbol that continues to shape and reflect Scotland's evolving national consciousness.

Conclusions. The analysis of Scottish English in ethnolinguistic and linguo-cultural perspectives has shown that this variety constitutes far more than a regional form of English: it embodies the historical experiences, cultural values, and collective identity of the Scottish people. Its phonological, lexical, and grammatical features, many of which preserve traces of contact with Celtic and Scandinavian languages, not only distinguish it from Received Pronunciation but also highlight the deep continuity between language and cultural memory. The persistence of archaic expressions and borrowings, along with distinctive phonetic traits, underlines the capacity of Scottish English to serve as a repository of tradition while simultaneously adapting to the communicative demands of modern society.

The linguo-cultural dimension further demonstrates that Scottish English plays a vital role in representing national identity, functioning as a carrier of symbols, cultural realities, and place names that anchor discourse in the Scottish context. Its use in literature, media, and everyday life reinforces its symbolic value, ensuring that it remains a living marker of belonging and authenticity. At the same time, ethnolinguistic analysis reveals its role in structuring social relations, differentiating communities by class and region, and enabling speakers to negotiate identity through strategic code-switching between local, national, and standard forms of English.

The study also points to the ambivalent attitudes of speakers: while some perceive Scottish English as a valuable cultural asset, others accommodate to Standard English for reasons of mobility and international communication. This duality reflects broader tensions between linguistic diversity and global homogenisation, highlighting the need to preserve linguistic distinctiveness without isolating it from wider communicative networks.

Further research could expand in several directions. Comparative studies of Scottish English with other national and regional varieties of English would allow a deeper understanding of how local identities are linguistically constructed within the Anglophone world. Corpus-based investigations might provide more precise data on the frequency and distribution of distinctive features in different domains of communication, from digital discourse to professional settings. Additionally, interdisciplinary approaches combining sociolinguistics, education, and cultural studies could shed light on how awareness of Scottish English may be integrated into curricula for teaching English as a foreign language, thereby promoting sensitivity to cultural diversity within English itself. Finally, longitudinal research into shifting attitudes among younger generations could offer valuable insights into the prospects for maintaining or transforming the ethnolinguistic role of Scottish English in the future.

REFERENCES:

1. Бондар К. С. Мелодичні особливості мовлення представників шотландського варіанту англійської мови. *Актуальні проблеми сучасного мовознаввства*. 2020. № 1(44). С. 54–60. https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.1(44).210995

2. Corbett J., McClure J. D., Stuart-Smith J. The Edinburgh Companion to Scots. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003. 320 p. http://dx.doi.org/10.1515/9781474421591

3. Corbett J., Stuart-Smith J. English in Scotland. *World Englishes: Volume I: The British Isles.* Series: World Englishes / edited by T. Hopkins, J. McKenny, K. Decker. Continuum: London, UK. 2013. P. 189–217.

4. Gardner P. R. Unionism, Loyalism, and the Ulster-Scots Ethnolinguistic 'Revival'. *Studies in Ethnicity and Nationalism*. 2015. Vol. 15. Is. 1. P. 4–25. https://doi.org/10.1111/sena.12115

5. Gotthard L. The rise of Scots do – transfer or innovation? *English Language and Linguistics*. 2025. P. 1–31. https://doi.org/10.1017/S1360674324000522

6. Hall-Lew L., Fairs A., Lew A. A. Tourists' Attitudes towards Linguistic Variation in Scotland. *Studies in Language Variation*. 2015. Vol. 17. P. 99–110. https://doi.org/10.1075/silv.17.08hal

7. Llamas C., Watt D. Scottish, English, British?: Innovations in Attitude Measurement. *Language and Linguistics Compass*. 2014. Vol. 8, Is. 11. P. 610–617. https://doi.org/10.1111/lnc3.12109

8. McColl Millar R. Sociolinguistic History of Scotland. Edinburgh University Press, 2020. 251 p.

9. Stuart-Smith J., Lawson E., Scobbie J. M. Derhoticisation in Scottish English: A sociophonetic journey. *Advances in Sociophonetics* / edited by C. Celata, S. Calamai. John Benjamins Publishing Company, 2014. P. 59–96. https://doi.org/10.1075/silv.15.03stu

10. Wang L. The Dialect Features and Distinguish Approach of Scottish English (Note 1). *World Journal of Education and Humanities*. 2021. Vol. 3. Is. 3. P. 45–56. https://doi.org/10.22158/wjeh.v3n3p45

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.111'373.2'23:75]:159.953.32
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.24

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ АНГЛОМОВНИХ ПІКТОНІМІВ

METHODOLOGY FOR CONDUCTING AN ASSOCIATIVE EXPERIMENT WITH ENGLISH PICTONYMS

Хаджилій Т.О.,
orcid.org/0009-0006-6542-3225
аспірантка кафедри граматики англійської мови,
викладачка кафедри іноземних мов професійного спрямування
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

У статті розглядається методика проведення асоціативного експерименту англомовних піктонімів, одного з широко розповсюджених методів психолінгвістики. Спираючись на результати досліджень вже проведених асоціативних експериментів з носіями різних мов, обґрунтовуємо важливість застосування такого інструменту під час вивчення власних назв картин – піктонімів. Метою статті є розгляд питання доцільності проведення вільного асоціативного експерименту, щоб визначити, що представляє піктонім у ментальному лексиконі носіїв англійської мови. Актуальність теми пов'язана з важливістю окреслити піктонімний фрейм, щоб у подальшому сформувати уявлення про картину світу носіїв англійської мови для глибшого осмислення світогляду, ментального лексикону, культури, особливостей мови та мовлення. Метод вільного асоціативного експерименту полягає в тому, що носіям англійської мови пропонуються 50 онімів-стимулів, на які потрібно дати першу швидку реакцію. Метою даного експерименту є визначення розуміння значення мовної одиниці. Кінцевим результатом є створення асоціативного словника. Дослідження полягає у визначенні етапів вільного асоціативного експерименту, а саме: вибірка назв картин, складання анкети з ознайомчою покроковою інструкцією для учасників, пошук респондентів, власне сам експеримент, кількісне та якісне опрацювання результатів. У висновку стверджуємо, що проведення вільного асоціативного експерименту англомовних піктонімів є одним із найефективніших інструментів пізнання ментальної свідомості народу. Аналіз отриманих результатів передбачає систематизацію реакцій респондентів, подальшу класифікацію з детальним аналізом та візуалізацію у вигляді таблиць та діаграм. Результати такого експерименту стануть корисними для художників, митців, критиків, живописців та інших поціновувачів мистецтва, адже за допомогою назви можна передати те, що хотів донести художник. Назва полотна та сама робота – єдине ціле, тобто іменування твору є невід'ємним доповненняи зображуваного.

Ключові слова: вільний асоціативний експеримент, піктонім, стимул, реакція, ментальна свідомість народу, картина світу.

The article examines the methodology for conducting an associative experiment with English pictonyms, one of the widely used methods in psycholinguistics. Based on the results of previous associative experiments conducted with speakers of different languages, we substantiate the importance of using this tool when studying the proper names of pictures – pictonyms. The purpose of the article is to assess the feasibility of conducting a free associative experiment to determine how a pictonym is represented in the mental lexicon of English speakers. The relevance of the study lies in the need to outline a pictonymic frame to further form an understanding of the worldview of English speakers, as well as their mental lexicon, culture, and the peculiarities of language and speech. The method of a free associative experiment involves presenting English speakers with 50 onym-stimuli, to which they are required to provide their first spontaneous reaction. The aim of the experiment is to determine participants' understanding of the meaning of a linguistic unit. The final outcome is the compilation of an associative dictionary. The study outlines the stages of a free associative experiment, namely: selecting the names of pictonyms, compiling a questionnaire with step-by-step instructions for participants, recruiting respondents, conducting the experiment, and performing quantitative and qualitative analyses of the results. In conclusion, we argue that conducting a free associative experiment with English pictonyms is one of the most effective tools for exploring the mental lexicon of a linguistic community. The analysis of the results involves systematising respondents' reactions, further classification, detailed examination, and visualisation in the form of tables and diagrams. The results of such an experiment will be useful for artists, critics, and other art enthusiasts, as the names of pictonyms can convey the concepts intended by the creator. The name of the artwork and the work itself form an inseparable whole; that is, the naming of the work is an integral complement to the depicted content.

Key words: free associative experiment, pictonym, stimulus, reaction, mental lexicon, worldview.

Постановка проблеми. Тема дослідження когнітивних структур англомовних піктонімів залишається невивченою на належному рівні на сьогодні, що породжує наш науковий інтерес. Саме в аналізі репрезентації піктоніма у ментальному лексиконі носіїв англійської мови ми визначаємо завдання нашого дослідження.

Велике зацікавлення у науковців викликає вивчення ментальної свідомості людей. Одним із найефективніших способів зробити це – провести асоціативний експеримент, який є поширеним методом дослідження у психолінгвістиці, психології, рекламістиці, соціолінгвістиці, когнітивній ономастиці тощо. Суть такого експерименту поля-

гає у тому, що учасники мають дати першу миттєву реакцію на стимул, що виникла у їхній свідомості.

Методом асоціативного експерименту при дослідженні власних назв користувалися багато лінгвістів, серед них варто відзначити роботи О. Ю. Карпенко [8; 20], Ю. О. Дідур [4; 5], К. Д. Долбіної [6], О. В. Денисевич [3], В. Ю. Неклесової [10; 11; 20], Г. В. Ткаченко [15; 16], Т. Ковалевської [9], Є. С. Білої [2], Д. В. Полгородник [22], О. Ф. Загородньої [7], Р. Гючлу [19], М. Куска [21], Н. М. Алексєєвої [1], А. Димарської [18] та багато інших.

За О. О. Селівановою, **асоціативний експеримент** – це «методика досліджень мовних реакцій на слова, чи сполуки (стимули), що виявляє рефлекторні тимчасові зв'язки відчуттів, почуттів, образів, понять і їхніх позначень у ментальному лексиконі носіїв мови з метою конструювання мережі асоціацій у свідомості індивіда й етносвідомості» [13, с. 43]. За допомогою асоціативного експерименту можна ґрунтовно вивчити національну свідомість певного народу, його культурні особливості, виразність окремих компонентів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато ономастів використовують асоціативний експеримент у своїх дослідженнях, адже за його допомогою досліджують не лише різні аспекти психіки, а й вивчають мовну та концептуальну картину світу [12, с. 166]. Наприклад, Г. В. Ткаченко розглянула проблему репрезентації когнітивних структур організації хрематонімної лексики та використання різних скриптів у ментальному лексиконі носіїв мови [16]. У свою чергу, В. Ю. Неклесова відзначила, що методологією її дослідження є підбір онімних асоціатів, які були отримані за допомогою вільного асоціативного експерименту [10]. О. Ф. Загородня проаналізувала асоціативні поля української соціально-політичної лексики з точки зору мови реакцій, щоб показати кількість реакцій, які представлені у різних мовах, а також проаналізувати асоціативне поле як багатомовну структуру [7]. Є. С. Біла дослідила сутності структури асоціативного поля ароматонімів [2]. У цей же час Ю. І. Дідур визначила лінгвістичну природу ергонімів, охарактеризувала денотатно-номінативний, структурний, мотиваційний, генетичний поділ, а також виокремила механізми їхньої концептуалізації, категоризації та фреймування у ментальному лексиконі [4]. Пізніше Н. М. Алексєєва використала описовий метод та метод аналізу під час дослідження гіпонімів. За допомогою асоціативного експерименту було визначено, що саме представляють гіпоніми у ментальному лексиконі носіїв англійської мови [1].

О. Ю. Карпенко провела вільний асоціативний експеримент за участі 100 реципієнтів, виокремивши 60 онімів-стимулів, на які було отримано 450 онімічних реакцій, звернувши увагу, що у такому експерименті немає жодного контексту, а є лише власна назва та ментальний лексикон носія мови, з якого виокремлюється швидка асоціація на онім. За асоціаціями значної кількості реципієнтів можна проаналізувати асоціативне поле власної назви, яке допомагає з'ясувати шляхи розпізнання оніма [8, с. 297]. Після проведення асоціативного експерименту, визначено вісім шляхів пов'язування власної назви з дійсністю [8, с. 355–356]:

1) **асоціації-гіпероніми** – «реципієнт називає якийсь клас предметів або слів, куди входить і онім-стимул». Це широко розповсюджений вид асоціацій, «який виявляє класифікаційну сутність організації власних назв у ментальному лексиконі»;

2) **асоціації-синоніми** – «подається інша назва (дескрипція, перифраза) саме даного оніма-стимулу»;

3) **асоціації суміжності** – «фіксують тісніше об'єднані групи онімів у ментальному лексиконі і зокрема той факт, що в мові мозку панує метонімія, а не метафора»;

4) **асоціації цілого** – «асоціація називає ціле, частку якого становить онім-стимул»;

5) **асоціації частини** – «асоціація вказує, навпаки, на частину, для якої цілим є онім-стимул»;

6) **асоціації ознаки** – «асоціації, що вказують на ознаки, прикмети, властивості денотата, позначуваного онімом»;

7) **причинно-наслідкові асоціації** – «називають мешканців за поселенням, етнос за країною проживання, віруючих за об'єктом поклоніння тощо»;

8) **загадкові асоціації** – «далекі від стимулу, щоб уважатися помилковими». Дана група «не піддається раціональному поясненню: це щось дуже індивідуальне, підсвідоме».

Разом з тим О. В. Денисевич виокремила 70 слів-стимулів з професійної сфери освіти за участі 197 інформантів та отримала 13 600 реакцій. За результатами проведеного вільного асоціативного експерименту в усно-письмовій формі було підраховано частотність вживання слів. Ядерними стали найпоширеніші реакції, менш поширені – периферійними [3]. Було зроблено висновок про те, що вільний асоціативний експеримент може показати індивідуальні особливості

респондентів та соціокультурні між різними групами людей. Такий експеримент складає уявлення про мовну картину світу та комунікативну сферу. Вільний асоціативний експеримент «формує асоціативну систему людини, тим самим виявляє її світосприйняття» [3, с. 340]. Дане дослідження є цікавим тим, що показує індивідуальне світосприйняття учасників експерименту і дозволяє розмежовувати соціокультурні особливості різних груп людей.

В. Ю. Неклесова провела у 2013 році вільний асоціативний експеримент у вигляді анкетування з 30 іспаномовними респондентами, запропонувавши їм навести перші реакції на 22 оніма-стимула, отримавши в результаті 1163 реакції. З отриманого під час дослідження матеріалу був складений зворотний асоціативний словник, що дав можливість ґрунтовніше дослідити меметичну природу власних назв [10].

Пізнавальний характер викликає дослідження Д. В. Полгородник, яка провела вільний асоціативний експеримент у Дубліні (Ірландія). В експерименті взяло участь 200 учасників (114 чоловіків та 86 жінок), які надали свої реакції на стимул *IRELAND*. За результатами експерименту було зроблено висновок про англо-ірландську картину світу [22].

Важливим є наукове опрацювання результатів вільного асоціативного експерименту Р. Гючлу, яка обґрунтувала, що стать респондента впливає на кількість вільних асоціацій з онімами-стимулами. Було отримано 1037 реакцій на 11 слів. Дослідження проведене за участю 30 носіїв турецької мови (15 жінок та 15 чоловіків). Респондентам були надані анкети та повідомлено про обмеження в часі, а саме відведено 30 секунд для того, щоб записати свої асоціації до кожного слова. Суб'єктам запропоновано навести одне, два, три або більше реакцій. Таким чином, у дослідженні було використано метод вільного асоціативного експерименту з акцентом на множинності відповідей. Учасники могли написати слова або вирази без обмежень у кількості. Науковець прийшла до висновку, що жінки більше використовують прикметники та дієслова, у той час, як чоловіки – іменники. Кількість абстрактних понять також відрізняється залежно від статі. При чому чоловіки більше використовують власних назв, ніж жінки. Проте жінки дають більше парадигматичних відповідей, аніж чоловіки [19].

Актуальним є дослідження М. Куска, Р. Трнка, А. А. Кубена та Я. Ружичка, які провели вільний асоціативний експеримент серед 251 носія чеської мови, яких відібрали з чеських університетів. Метою наукової розвідки став поділ усіх отриманих асоціацій на групи за значеннями, щоб потім сформувати поділ за категоріями та міжкатегорійними зв'язками методом динамічної класифікації. Категорії були розділені у двовимірному діапазоні: у центральних та периферійних позиціях, семантичних полярностях та групах [21].

Вагомим є дослідження Є. С. Білої, яка провела асоціативний експеримент з 57 інформантами та отримала 842 реакції, узагальнивши, що у її експерименті переважають гіперонімічні, квалітативні та меронімічні типи реакцій ароматонімів [2].

Н. М. Алексєєва у 2021 році провела асоціативний експеримент за участі 250 респондентів різних професій з країн англосфери, отримавши 1480 реакцій, з яких: 563 – одиничні реакції, 152 – реакції, що повторюються. Асоціативне поле кожного стимулу склало від 240 до 256 реакцій. Далі для усіх асоціатів, що повторювались, було вирахувано індекс яскравості за формулою Ю. Д. Апресяна. У висновку підкреслено, що серед типів реакцій найвищі показники мають гіперонімні та синонімічні реакції. Показовим у дослідженні виявилося те, що для більшості учасників експерименту стимули не лише пов'язуються з власною назвою тварини, а й відносяться до першого та другого кіл індивідуального зоонімного та антропонімного фреймів [1].

Згодом у 2021 році В. Ю. Неклесова, О. Ю. Карпенко та Г. В. Ткаченко провели асоціативний експеримент у письмовій формі з 100 носіями української мови та запропонували їм 30 онімів-стимулів. У результаті було складено два словника – прямий (від реакції до стимулу) та зворотний (від стимулу до реакції). У висновку було узагальнено основні класи онімів: антропоніми, топоніми, етноніми, теоніми, ідеоніми, зооніми, хрематоніми, хрононіми, ергоніми, фітоніми та космоніми [20].

Серед останніх розвідок варто виокремити дослідження А. Димарської та Л. Коннелл, які провели асоціативний експеримент, запропонувавши 40 носіям англійської мови надати по 20 реакцій на кожну з 40 відібраних назв. Усіх учасників було поінформовано про мету та очікування від дослідження. По закінченню підсумовано, що лінгвістична та сенсомоторна інформація є основою механізмів асоціації слів. Результати експерименту підтвердили теорію того, що люди шукають інформацію про слова у своїй пам'яті, застосовуючи локальні, а не глобальні обмеження, що є важливим показником для застосування існуючих норм асоціації слів під час дослідження структури семантичної пам'яті носія мови [18].

Значущою є розвідка С. Ешбаха, Р. Мата та Д. У. Вульфа, що наголосили на перевагах проведення вільних асоціативних експериментів за допомогою інструмента *associatoR,* який був спеціально розроблений саме для спрощення обробки та аналізу даних асоціативного експерименту. Даний застосунок працює наступним чином: спочатку дані потрібно імпортувати, щоб програма склала три таблиці: учасників, стимулів та реакцій. Дані автоматично обробляються для подальшого аналізу та виправляються орфографічні помилки в разі необхідності. Матеріал механічно класифікується відповідно до психолінгвістичних показників та інших даних. Далі відомості візуалізуються, після чого відбувається порівняльна характеристика отриманих результатів. Програма обчислює матриці подібності за допомогою кореляції Спірмена. За допомогою оцінки репрезентативної подібності можна визначити, який індивідуальний фактор розбіжності складає більший вплив на склад ментальних репрезентацій [17].

Постановка завдання. На сучасному етапі розвитку ономастики проблематика когнітивних структур англомовних піктонімів до цього часу не отримала належного висвітлення у наукових працях дослідників, тому проведення вільного асоціативного експерименту з носіями англійської мови є актуальним та практично цінним не лише для когнітивних лінгвістів, але і митців, художників, щоб глибше усвідомити, які назви картин залишаються у свідомості людей та як за допомогою іменування впливати на когнітивну свідомість.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу ментальної свідомості носіїв англійської мови ми звернулися до вільного асоціативного експерименту. Для цього були розроблені наступні етапи:

1) вибірка назв картин – виокремлено 50 онімів-стимулів, які були обрані через яскравість вираження змісту, метафоричність, експресивну насиченість та пізнаваність;

2) складання анкети з покроковою інструкцією про проходження опитування для респондентів, де було опущено інформацію про те, що надані назви – це власні назви картин, а також не вказано походження онімів. Учасникам експерименту потрібно дати першу миттєву реакцію, яка їм спаде на думку;

3) пошук респондентів полягає в тому, що учасники експерименту повинні бути носіями англійської мови;

4) власне сам експеримент – заключається у тому, що учасники мають пройти анонімне опитування, вказати свій вік, стать, вид діяльності та дати згоду на обробку даних, після цього заповнити в анкеті порожні рядки біля кожної назви будь-якими першими реакціями;

5) кількісне та якісне опрацювання результатів – по закінченню експерименту дані збираються та опрацьовуються. Складається класифікація піктонімів, інформація подається у відсотках по різним категоріям, аналізуються мотиви, причини походження наданих реакцій. Результати подаються у вигляді таблиць та діаграм. Укладається асоціативний словник.

Наразі результати дослідження можна показати за допомогою спеціальних автоматичних програм, які комплектують реакції у вигляді таблиць, діаграм, графіків, схем тощо. Наприклад, О. Ф. Загородня розробила у 2019 році спеціальний сервіс СТИМУЛУС, який є зручним для проведення лінгвістичних (асоціативних) експериментів. З результатів експерименту автоматично формуються таблиці, графіки, діаграми, конотативні площини тощо, що дає можливість візуалізувати результати наукового дослідження [14].

На сьогодні існує велика кількість різних програм, за допомогою яких можна провести онлайн анкетування респондентів. До цього переліку можна віднести наступні: *Google Forms*, *Online Test Pad*, *oTree*, *Survey Planet*, *MySurveylab*, *Survio* та інші. Результати досліджень можна візуалізувати за допомогою програми *Inkscape*, яка створює діаграми. Платформа *Tableau* дає можливість зробити аналітику уже готових даних, візуально представляючи інформацію через зрозумілий інтерфейс.

Для нашого експерименту ми обрали *Google Forms*, що дає змогу автоматично зібрати та опрацювати результати опитування. Після того, як було виокремлено 50 піктонімів, учасникам експерименту запропоновано заповнити коротку інформацію про себе (вік, стать, вид діяльності). Планується залучити респондентів, у яких англійська мова є рідною.

У інструкції до анкети описано, як потрібно проходити опитування. Завдання учасників – вказати першу реакцію на назви, походження яких не було вказано. Припускаємо, що асоціації, які виникатимуть у респондентів на слова-стимули, будуть пов'язані з життєвим досвідом, цінностями, уявленнями про навколишній світ, мотивами тощо.

За результатом експерименту та збором фактичних даних будуть виявлені ядра та периферії категорій, які дають уявлення про семантичне поле, що поєднує асоціати за однаковим змістом та функціональною відповідністю, можна охарактеризувати семантичні гештальти асоціативного

піктонімного поля та визначити індекс яскравості. З отриманих даних можна виявити високочастотні та низькочастотні асоціації та зробити висновки про їхнє походження.

Висновки. Метод вільного асоціативного експерименту при дослідженні піктонімів допомагає осмислити когнітивні концепти, національний менталітет, стереотипи мови, враховуючи індивідуальність респондентів, вікові особливості тощо. Проведення асоціативного експерименту дасть можливість сформувати загальну картину носія англійської мови. Результати проведеного вільного асоціативного експерименту англомовних піктонімів стануть корисними для художників, митців та інших поціновувачів мистецтва. Для художників дане дослідження допоможе визначити, як словесно можна виразити те, що живописець хоче донести за допомогою полотна, адже назва картини та сама робота – це одне ціле. За допомогою мовного знака, а не лише фарбами, передається образ. Назва картини завершує весь образ та є невід'ємною частиною полотна. Художник може виразити своє бачення, додавши словами те, що не зміг передати фарбою та пензлем. Саме за допомогою піктонімів можливо побачити думку художника. Для живописця назва є не менш важливою, ніж фарба. Це інструмент, яким митець доносить до глядача своє бачення, власну думку, позицію у суспільстві, внутрішні емоції та переживання. Піктонім пов'язує художника з глядачем. Важливо розуміти, що краще сприймає аудиторія: слово, словосполучення, фрази, речення тощо та залежно від цього уже придумувати назву відповідно до того, що хоче донести митець до аудиторії для того, щоб люди це правильно зрозуміли. У художника першою виникає картина в голові, у той час, як у митців – назва. Для останніх асоціація є важливою, тому що від того, як називається полотно, у критика чи аматора мистецтва або виникне бажання побачити роботу, або ні. Для поціновувача мистецтва основоположним є те, що він почує, тобто назва картини. Окрім того, художник пише свої роботи не лише для внутрішнього задоволення, але й для продажів. Тобто від назви полотна залежить, чи буде продаватися робота, чи ні. Аудиторія, яка купляє витвори мистецтва, має можливість прикрасити ними своє будинки, робоче місце, тому для них важливим показником є не лише зображення, але і назва. Якщо людина, яка знає саме полотно та іменування твору, то на підсвідомому рівні, у неї виникає злиття назви з зображенням. Це вважається одним цілим, адже назва виражає суть написаного. Перспективою дослідження є проведення асоціативного експерименту з використанням назв картин з носіями інших мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексєєва Н. М. Асоціативний потенціал англомовних гіпонімів. *Записки з ономастики*. 2020. Вип. 23. С. 5–32.

2. Біла Є. С. Асоціативний експеримент як засіб пізнання ментальної організації ароматонімічного субфрейму. *Записки з ономастики*. 2017. Вип. 20. С. 41–61.

3. Денисевич О. Вільний асоціативний експеримент як засіб дослідження соціального портрету. *Волинь-Житомирщина*. 2010. Вип. 22 (2). С. 334–340.

4. Дідур Ю. І. Лінгвістична природа ергонімів (на матеріалі української, англійської та російської мов). *Записки з ономастики*. 2017. Вип. 20. С. 84–102.

5. Дідур Ю. І. Особливості функціонування ергонімів у мові, мовленні та ментальному лексиконі (в українській, англійській та російській мовах) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2015. 195 с.

6. Долбіна К. Д. Когнітивні аспекти функціонування зоонімних пропріальних одиниць : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2014. 181 с.

7. Загородня О. Ф. Асоціативні портрети українця й патріота в мовній картині світу українців. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія.* 2017. Вип. 27 (1). С. 133–138.

8. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : дис. … докт. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2006. 416 с.

9. Ковалевська Т. Семантика онімних асоціатів у рекламному дискурсі. *Записки з ономастики*. 2001. Вип. 5. С. 3–11.

10. Неклесова В. Ю. Зворотний онімний асоціативний словник (на матеріалі вільного асоціативного онімного експерименту з іспаномовними респондентами). *Записки з ономастики*. 2019. Вип. 22. С. 98–108.

11. Неклесова В. Ю. Когнітивна природа власних назв на позначення часу : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2010. 230 с.

12. Самійлик С. Проблема валідності результатів вільного асоціативного експерименту. *East European Journal of Psycholinguistics.* 2017. Вип. 4 (1). С. 165–174.

13. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.

14. СТИМУЛУС. URL : https://stimulus.tools/uk/ .

15. Ткаченко Г. В. Англомовні хрематоніми як лінгвокогнітивні феномени картини світу: дис. … канд. філ. наук: 10.02.04. Одеса, 2012. 236 с.

16. Ткаченко Г. В. Реалізація різних скриптів у ментальному лексиконі. *Мова.* Одеса : Астропринт, 2012. Вип. 18. С. 40–43.

17. Aeschbach S., Mata R., Wulff D. Mapping Mental Representations With Free Associations: A Tutorial Using the R Package associatoR. *Journal of Cognition*. 2025. Vol. 8. P. 1–20. DOI: 10.5334/joc.407.

18. Dymarska A., Connell L. Free word association is driven by local response chaining of linguistic and sensorimotor relationships. *Cognition*. 2025. Vol. 260. P. 1–15. DOI: 10.1016/j.cognition.2025.106127

19. Güçlü R. Free associations to the colour terms: gender-related differences. *Journal of International Social Research*. 2017. Vol. 10. P. 135–144.

20. Karpenko O., Neklesova V., Tkachenko A. Assossiative experiment as the factor for onym research. *Opera in onomastica.* 2023. № 25. P. 20–40.

21. Kuška M., Trnka R., Kuběna A. A., Růžička J. Free Associations Mirroring Self- and World-Related Concepts: Implications for Personal Construct Theory, Psycholinguistics and Philosophical Psychology. *Frontiers in Psychology.* 2016. Vol. 7. P. 1–7. DOI: 10.3389/fpsyg.2016.00981.

22. Polhorodnyk D. V. Associative experiment in the study of the key concept IRELAND. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2019. № VII (62). Iss. 211. P. 38–41.

23. Zahorodnia O. F., Nedashkivska T. Ye. The associative field of a word as a multilingual structure (вased on the mass free associative experiment with Ukrainian social and political lexis). *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences*. 2019. Vol. 3 (91). P. 108–117.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 81’243:378
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.25

СПОСОБИ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ (НА ПРИКЛАДІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ ЯК МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ)

WAYS OF MOTIVATING STUDENTS IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES (ON THE EXAMPLE OF ENGLISH AND GERMAN FOR SPECIAL PURPOSES)

Шум О.В.,
orcid.org/0000-0002-4638-843X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов факультетів психології та соціології
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Білоус Н.В.,
orcid.org/0000-0003-1038-4629
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології та перекладу
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У дослідженні значна увага приділена розгляду мотивації як потужного стимулу до навчання, який дозволяє задовольняти потреби через різноманітну діяльність. Наведено мотивацію внутрішню та зовнішню. Внутрішня мотивація виникає з особистих цілей студента (потреби, інтереси, цінності), і зазвичай супроводжується задоволенням від процесу роботи без зовнішнього впливу. Зовнішня мотивація, навпаки, формується завдяки чинникам, що перебувають поза особистістю студента (оцінки, стипендія, престиж майбутньої професії). На практиці зовнішню мотивацію часто називають стимулюванням. Основними стимулами виступають цінності або блага, які можуть задовольняти потреби за певних умов. Водночас будь-який зовнішній вплив студент оцінює крізь призму власних внутрішніх орієнтирів. Якщо запропоновані дії суперечать його можливостям чи цінностям, стимул не завжди перетворюється на мотив. Існує безліч методів і прийомів підвищення мотивації студентів до вивчення іноземної мови. Практичне значення аналізу мотивації студентів полягає у тому, що викладач, вивчаючи переважаючі типи мотивації серед представників різних спеціальностей, може вдосконалювати власний підхід до активізації навчально-виховного процесу відповідно до кожного типу мотивації. У контексті викладання іноземної мови варто зосередитися на формуванні сприятливих умов зовнішньої мотивації за допомогою стратегій мотиваційного навчання. Сюди належать створення основ для підтримки мотивації, формування початкового бажання вчитися, її подальше стимулювання та розвиток позитивної самооцінки студентів. Внутрішня ж мотивація залежить від самого процесу засвоєння мови: успіхів у комунікації, рівня зацікавленості студентів у навчанні, а також обізнаності щодо специфіки професійної діяльності з перспективою її реалізації в межах іншомовної професійної комунікації.

Ключові слова: мотивація, іноземна мова, вища освіта, методи мотивації, мотивація в освіті.

In the following research considerable attention is paid to the motivation as a powerful incentive to learning, which allows satisfying needs through various activities. Internal and external motivation are presented. Internal motivation arises from the studen’s personal goals, and is usually accompanied by satisfaction from the work process without external influence. External motivation, on the contrary, is formed due to factors that are outside the student’s personality. In practice, external motivation is often called stimulation. The main stimuli are values or benefits that can satisfy needs under certain conditions. At the same time, the student evaluates any external influence through the prism of his own internal guidelines. If the proposed actions contradict his capabilities or values, the stimulus does not always turn into a motive. There are many methods for increasing students’ motivation to learn a foreign language. The practical significance of the analysis of students’ motivation lies in the fact that a teacher, studying the prevailing types of motivation among representatives of different specialties, can improve their own approach to activating the educational process in accordance with each type of motivation. In the context of teaching a foreign language, it is worth focusing on the formation of favorable conditions for external motivation using motivational learning strategies. This includes creating the foundations for supporting motivation, forming an initial desire to learn, its further stimulation and developing positive self-esteem of students. Internal motivation depends on the language acquisition process itself: success in communication, the level of students’ interest in learning, as well as awareness of the specifics of professional activity.

Key words: motivation, foreign language, higher education, motivation methods, motivation in education.

Постановка проблеми. У будь-якій справі мотивація відіграє важливу роль. Освітня сфера не є винятком. У зв’язку зі змінами, які були спричинені спочатку пандемією, а згодом і умовами навчання під час воєнного стану, науковцям довелося по-новому поглянути на проблеми з мотивацією та шукати нові шляхи їх вирішення з огляду на сучасні умови життя. Студентам і викладачам

часто стало складніше дотримуватися тайм-менеджменту та мотивувати себе до ефективної діяльності через величезний ряд зовнішніх факторів, що переважно є непередбачуваними. Вивчення іноземних мов та інших філологічних та перекладознавчих дисциплін вимагає від здобувачів освітніх рівнів постійного тренування здобутих знань на практиці, максимальної концентрації та зосередженості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню вивчення ролі мотивації у вивченні іноземних мов присвячують свої дослідження М. Гупал [2], Л. Гурєєва, Н. Єремеєва [6], О. Крічкер [6], О. Лакійчук, О. Міненко [6], А. Непадимка [1], М. Тадеєва [8], Н. Тимощук [9] та ін.; способи підвищення мотивації навчальної діяльності студентів вивчають Н. Дерунова, І. Зимня, Г. Китайгородська, І. Красноголова, Н. Симонова; типи мотивації досліджували О. Мірошниченко [7], М. Рокич, І. Жукевич [4], О. Спірічева [4], Б. Бас, О. Потьомкіна, Е. Фром, Н. Рейнвальд, С. Коцелко [5], В. Євтушенко [3] та ін.

Постановка завдання. Предметом дослідження нашої розвідки є способи мотивації студентів до вивчення іноземних мов професійного спрямування та інших філологічних та перекладознавчі дисциплін на прикладі опанування англійської та німецької мов. Об'єктом дослідження виступають студенти 1–4 курсу бакалаврату, які вивчають англійську та німецьку мови як мову професійного спрямування, а також інші філологічні та перекладознавчі дисципліни. Метою наукової розвідки є аналіз мотиваційних факторів, які визначають розвиток творчої активності студентів.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи поняття терміну мотивація, М. Тадеєва зазначає, що його підтримує реальний поетапний і кінцевий успіх. Якщо немає успіху, то мотивація гасне, і це негативно впливає на виконання діяльності. Дослідниця зазначає, що основною метою вивчення іноземної мови є успішна комунікація або спілкування. Комунікація ж у свою чергу є не лише успішним володінням аспектами іноземної мови, але й важливе значення полягає у міжособистісних відносинах та спілкуванні між людьми [8, с. 95].

Дослідниці Н. Єремеєва, О. Крічкер та О. Міненко наголошують, що позитивна професійна спрямованість у комплексі із застосуванням сучасних методик та технологій, особистісного та диференційованого підходів до студентів сприяє вирівнюванню знань та оволодінню необхідними навичками та вміннями. Потреби формуються під впливом емоційно-чуттєвих переживань, які виникають у взаємодії з предметами, діями чи вчинками. Їхнє гальмування може призводити до руйнування спонукальних і оцінних компонентів. Професійна спрямованість студента визначається його зацікавленістю в різних аспектах професійної діяльності, що включають її зміст та умови реалізації (можливість творчості, взаємодію з людьми, відповідність здібностям і характеру, а також рівень заробітної плати). У загальній структурі мотивації щодо навчальної діяльності можна виділити два основні типи мотивів, які тісно пов'язані між собою. Перший тип охоплює соціальні мотиви, які відображають ставлення студента до професійного та кар'єрного зростання як його внутрішню позицію. Другий тип складають мотиви, пов'язані зі змістовими та організаційними аспектами процесу навчання: це пізнавальні та комунікативні мотиви, що спонукають до навчальної активності. Завдання викладача полягає у врахуванні індивідуальних та особистісно значущих мотивів студента, а також у підтримці й розвитку пізнавальних і комунікативних мотивів. Вони визначають прагнення студента до отримання нових знань і подальшої взаємодії з ними в процесі спілкування, стимулюючи бажання професійного росту та досягнення кар'єрних цілей [6, с. 104].

Водночас І. Жукевич та О. Спірічева підкреслюють, що підтримка та стимулювання мотивації передбачають регулярне використання методів і підходів, спрямованих на заохочення студентів до активного навчання. Особливості процесу освоєння іноземної мови, який є довготривалим, часом неінтенсивним і відбувається поза межами природнього мовного середовища, поряд із різними потенційними чинниками, що відволікають увагу, вимагають спеціальних заходів для систематичного залучення студентів до виконання навчальних завдань. Важливими складовими такого процесу є створення комфортної та мотивуючої атмосфери на заняттях, визначення чітких і досяжних цілей, аргументування важливості виконання завдань, формулювання короткострокових цілей, зменшення почуття страху, а також підтримка у розвитку студентами автономності й здатності до самостійної мотивації [4].

Науковиця А. Томашевська вважає, що у процесі вивчення іноземної мови здобувачами вищої освіти варто враховувати особливість внутрішньо мотивованої діяльності, яка заснована на прагненні досягти внутрішньої винагороди, а не отримати очевидну зовнішню компенсацію. Така діяльність акцентується на задоволенні

від почуття компетентності та самовизначення. Водночас, значним стимулом для освоєння іноземної мови може бути зовнішня мотивація, тобто прагнення до досягнення очікуваної нагороди. Звичайними формами такої винагороди є фінансове заохочення, призи, високі оцінки чи позитивні відгуки. Крім того, зовнішню мотивацію можуть формувати дії, спрямовані на уникнення покарання [10, с. 214].

Переважна більшість дослідників схильні поділяти мотивацію на: 1) ***зовнішню*** – формується під впливом зовнішніх стимулів та залежить від сторонніх факторів; 2) ***внутрішню*** – виникає з глибини самої людини, як прагнення діяти задля задоволення власних потреб і реалізації важливих для неї цінностей. Можемо знайти в розвідках також розподіл на здорову та нездорову мотивацію, а також на винагороджену та невинагороджену [4; 8; 9].

У рамках нашої розвідки ми здійснили опитування 74 студентів філологічного (філологи та перекладачі), психологічного та факультету інформаційних технологій, які вивчають англійську та німецьку мови як іноземні, до використання мотиваційних методів та після, щоб проаналізувати їх ефективність та перспективність, а також порівняти рівні вмотивованості здобувачів освіти різних спеціальностей.

Під час свого дослідження ми спиралися на наступні складові мотиваційного кола:

Рис. 1.

Внутрішньо-особистісну мотивацію ми розглядаємо на індивідуальному рівні, коли студент має особистий інтерес до вивчення іноземних мов, свободу у виборі тем для певних видів робіт, методів виконання цих завдань, формулюванні власних цілей та рефлексії.

Соціальну і громадську мотивацію розглядаємо на соціальному рівні, коли здобувачі освітніх рівнів залучені до волонтерської та громадської роботи, міжкафедральних та міжуніверситетських проєктів, *action learning* та *community-engaged learning*.

Професійну мотивацію розглядаємо на професійному рівні, коли студенти виконують творчі проєкти, проводять інтерв'ю з професіоналами, відвідують воркшопи тощо.

Зовнішню та інституційну мотивацію ми розглядаємо на стимулюючому рівні, коли здобувачі освітніх рівнів отримують, зокрема, винагороду у формі оцінок або стипендій, отримують змогу брати участь в академічних конкурсах, програмах академічної мобільності чи мовних стажуваннях.

На початку нашого дослідження із 74 опитаних студентів лише 37 відповіли, що вважають себе такими, що вмотивовані до вивчення іноземних мов, 15 студентів відповіли, що слабо вмотивовані, та 22, що зовсім не мають мотивації до вивчення іноземних мов.

Цим академічним групам піддослідних протягом семестру було запропоновано наступні активності:

– участь у міжнародній студентській програмі *COIL*;

– спілкування з носіями англійської та німецької мов на платформі ***Hello Talk*;**

– відвідування кіносеансів у рамках тижнів британського, американського, німецького та австрійського кіно;

– провести невеличке інтерв'ю іноземною мовою з успішним на їхню думку фахівцем;

– взяти участь у волонтерській діяльності, пов'язаній із потребою іншомовного спілкування;

– участь у рольових іграх під час занять.

По завершенню експериментального періоду студенти отримали змогу порефлексувати, пройти вихідне опитування та порівняти свої результати з вихідним тестуванням та попередніми очікуваннями. За результатами анкетування ми отримали наступні результати (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень вмотивованості	Попереднє опитування	Фінальне опитування
Високий	37	49
Середній	15	18
Низький	22	7

Із наведених вище показників бачимо, що із наданням навчальному процесу максимальної практичності, урізноманітненню завдань та залученню до командної роботи, де кожен студент

Таблиця 2

Вид активності	Філологи	Перекладачі	Психологи	Програмісти
участь у міжнародній студентській програмі *COIL*	5	4	4	5
спілкування з носіями англійської та німецької мов на платформі *Hello Tal*k	5	5	4	4
відвідування кіносеансів у рамках тижнів британського, американського, німецького та австрійського кіно	5	5	4	4
проведення невеличке інтерв'ю іноземною мовою з успішним на їхню думку фахівцем	5	5	5	5
участь у волонтерській діяльності, пов'язаній із потребою іншомовного спілкування	4	4	5	4
участь у рольових іграх під час занять	5	5	5	5

отримує змогу виконувати свою роль, рівень мотивації до вивчення іноземних мов зростає.

Також ми попросили здобувачів освітніх рівнів оцінити від 1 до 5 види діяльності, які вони виконували, відповідно в академічних групах (табл. 2):

Вищенаведені результати демонструють, на нашу думку, високу ефективність запропонованих завдань та зацікавленість студентів у їхньому виконанні. Жодна із активностей не була проігнорована або низько оцінена. Вважаємо, що відмінність оцінок обумовлена особливостями майбутньої професії студентів, а також їхніми індивідуальними особливостями темпераменту.

Висновки. Таким чином, мотивація є рушійною силою на шляху до досягнення мети студентів. Зовнішня мотивація є так само важливою як і внутрішня. Часто вступаючи до закладу вищої освіти здобувачі освітнього рівня не до кінця усвідомлюють особливості майбутнього фаху, а також їхні очікування від процесу навчання можуть не збігатися з реальністю, що значно демотивує. Викладач, окрім власного прикладу, має сьогодні набір різнопланових методів, які допомагають значно підвищити мотивацію студентів. Вивчення іноземних мов є процесом комплексним, адже поєднує як філологічні аспекти, так й історичні, культурні, фахові.

Підсумовуючи проаналізоване вище ми доходимо висновку, що надання навчальному процесу максимальної практичності є найкращим мотиватором для студентів. Коли здобувачі освіти використовують свої знання та навички на практиці та розуміють, над якими компетентностями їм варто попрацювати, вони усвідомлюють, задля чого вчаться і якого результату зможуть досягти у перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lakiychuk O., Nypadymka A. Motivational aspect in teaching ESP in higher education institution. *Молодий вчений: педагогічні науки*. № 2 (78). 2020. С. 431–434. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1386

2. Гупал М. Роль мотивації у вивченні іноземної мови студентами немовних спеціальностей вищих навчальних закладів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2012. №4 (22). С. 297–305. URL: https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/3916

3. 3. Євтушенко В., Доренський Д. Характеристика та особливості мотивації працівниківна підприємствах України. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. С. 39–42. URL: http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v34/11.pdf

4. Жукевич І., Спірічева О. Мотиваційна складова при вивченні іноземної мови співробітниками УДО України. *Молодий вчений: педагогічні науки*. № 11 (111). 2022. С. 53–56. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5637

5. Коцелко С. Сутність і методи мотивування працівників на малих підприємствах. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. Вип. 17. 2012. С. 85–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rarpsu_2012_17_18

6. Міненко О., Крічкер О., Єремеєва Н. Формування мотивації вивчення англійської мови у студентів немовних спеціальностей. *Закарпатські філологічні студії.* Вип. 30. Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 102–105. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/30/18.pdf

7. Мірошниченко О. Види мотивації особистості до професійної діяльності. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка.* № 25. 2016. С. 87–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2016_25_17

8. Тадеєва М. Роль мотивації при вивченні іноземної мови в сучасній школі: європейський контекст. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* № 25. 2010. С. 95–100. URL: https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/4171/3570

9. Тимощук Н. Підвищення мотивації до вивчення іноземної мови студентами немовних (аграрних) закладів вищої освіти. *Педагогічні науки.* Вип. 87. 2019. С. 158–162. URL: https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/4247/3744

10. Томашевська А. Розвиток мотивації до вивчення іноземної мови у студента-медика як джерело професійного удосконалення. *Інноваційна педагогіка.* Вип. 45. 2022. 213–216. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/45/44.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

РОЗДІЛ 3
ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА. ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНІ СТУДІЇ

УДК 81’33+81’373.46:355.02
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.26

ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА У ВОЄННО-КОМУНІКАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ: ВИКЛИКИ МОДЕЛЮВАННЯ ДІАМЕТРАЛЬНО ПРОТИЛЕЖНИХ МОВНИХ КАРТИН СВІТУ

APPLIED LINGUISTICS IN MILITARY COMMUNICATION DISCOURSE: CHALLENGES OF MODELING DIAMETRALLY OPPOSITE LANGUAGE WORLD MODELS

Бідзіля Ю.М.,
orcid.org/0000-0001-5134-3239
доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
декан філологічного факультету
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті розглянуто роль прикладної лінгвістики у воєнно-комунікаційному дискурсі в умовах сучасної гібридної війни. Автор наголошує на міждисциплінарному характері цієї галузі, що виходить за межі суто мовознавчих завдань та дедалі більше інтегрується із суміжними науками, аналізуючи мову як інструмент стратегічного впливу. Доведено, що війна радикально поляризує мовні картини світу, а російська пропаганда цілеспрямовано моделює альтернативну реальність через міфи, фейки та дезінформацію, створюючи образ ворога та формуючи діаметрально протилежні інтерпретації подій. У центрі уваги – когнітивно-комунікативний потенціал воєнної лінгвістики, що відстежує появу нових термінів, смислових полів та неологізмів, породжених війною, а також вивчає механізми мовної маніпуляції, впливу й конструювання ідентичностей у ЗМІ та соціальних мережах. Зроблено акцент на багаторівневому характері комунікаційних стратегій: від лексико-семантичного перекручування понять («оборона» замість «агресія») до прагматичного рівня, що керує масовою поведінкою через страх або апатію. Окремо підкреслюється різниця між російським та українським дискурсом: перший здебільшого ґрунтується на дезінформації та залякуванні, інший – мобілізує й консолідує, хоча й не є однорідним. Науковець наголошує, що тривале недооцінювання системної інформаційної політики Росії стало передумовою ефективності її гібридних атак. Сьогодні все частіше спостерігаємо, що на меті у російських медіапропагандистів не лише створення діаметрально протилежної мовної картини світу для росіян, намагання посіяти безлад та розбрат серед українців, зламати їх волю до спротиву, розсварити Україну із союзниками, але й розхитати спільний європейський простір, створити штучні конфлікти й трансформувати світобачення громадянського суспільства країн Європейського Союзу.

Висновується, що подальше дослідження воєнно-комунікаційних стратегій є нагальним завданням прикладної лінгвістики, адже мовні картини світу стають не лише відображенням, а й інструментом війни.

Ключові слова: мовна картина світу, інформаційна безпека, дезінформація та пропаганда, мовна маніпуляція, гібридна війна.

The article examines the role of applied linguistics in military-communication discourse in the conditions of modern hybrid warfare. The author emphasizes the interdisciplinary nature of this field, which goes beyond purely linguistic tasks and is increasingly integrated with related sciences, analyzing language as a tool of strategic influence. It is proven that war radically polarizes language world models, and Russian propaganda purposefully models an alternative reality through myths, fakes and disinformation, creating an image of the enemy and forming diametrically opposed interpretations of events. The emphasis is on the cognitive-communicative potential of military linguistics, which tracks the emergence of new terms, semantic fields and neologisms generated by war, and also studies the mechanisms of language manipulation, influence and construction of identities in the media and social networks. The emphasis is on the multi-level nature of communication strategies: from lexical-semantic distortion of concepts (“defense” instead of “aggression”) to the pragmatic level that controls mass behavior through fear or apathy. The difference between the Russian and Ukrainian discourse is separately emphasized: the first is mostly based on disinformation and intimidation, the second is mobilizing and consolidating, although not homogeneous. The scientist emphasizes that the long-term underestimation of Russia’s systemic information policy has become a prerequisite for the effectiveness of its hybrid attacks. Today, we increasingly observe that the goal of Russian media propagandists is not only to create a diametrically opposed language world model for Russians, to try to sow chaos and discord among Ukrainians, to break their will to resist, to divide Ukraine from its allies, but also to undermine t he common European space, create artificial conflicts, and transform the worldview of civil society in the European Union Countries.

The conclusion is made that further research into military communication strategies is an urgent task of applied linguistics, since language world models become not only a reflection, but also an instrument of war.

Key words: language world model, information security, disinformation and propaganda, language manipulation, hybrid warfare.

Постановка проблеми. Прикладна лінгвістика як наука, що розробляє оптимальне застосуванням теоретичних знань про мову для практичного втілення та розв'язання конкретних завдань у різних сферах людської діяльності, дедалі дужче демонструє міжпредметні зв'язки з різними науковими галузями. На зламі XX – XXI ст. прикладна лінгвістика зосередилася на дослідженні таких актуальних проблем як розроблення систем для удосконалення автоматичного перекладу текстів, створення словників та інформаційних систем з удосконаленими функціональними інструментами для обробки мовних даних, програмних продуктів машинного аналізу текстів з ознаками певного соціокомунікаційного впливу, інформаційних знарядь для лінгвістичної експертизи, контент-менеджменту текстів тощо. Серед наукових трендів сучасної прикладної лінгвістики, як бачимо, розвідки переважно зосереджені на розв'язані тих злободенних питань, що сприяють покращенню життя світової спільноти в інформаційну добу, оскільки в сучасних умовах інформація є таким же стратегічним ресурсом, як фінанси чи природні ресурси. Одночасно зауважимо, що інформація може нести не лише вдумливу, корисну й позитивну складову, але й мати дестабілізуючий, руйнівний і трагічний характер і в цьому аспекті прикладна лінгвістика виступає як інструмент аналізу воєнного дискурсу.

Актуальність цієї наукової проблеми зумовлена тим, що війна традиційно слугує чинником радикальної поляризації мовних картин світу, а в нинішніх умовах ця проблема ускладнена необтяжливим способом інтерактивного комунікування. У новочасних умовах світова наукова спільнота не змогла за десятки років донести до політиків демократичних держав загрози, які несе для всього світового порядку цілеспрямоване синтетичне формування російськими спецслужбами деформованої мовної картину світу із паралельним прищепленням нетерпимості до інакшості за різними ознаками, не лише у свідомості населення російської держави як відносної мовної спільноти, але й продукування деструктивного агресивного ставлення серед громадян інших країн до всього, що виходить за межі так званих «традиційних цінностей». Злободенність цих питань посилюється ще й тим, що у воєнно-комунікаційному дискурсі як когнітивно-комунікативній системі, що охоплює систему концептів, уявлень, раціональних та емоційних оцінок, а також засобів комунікації, які використовуються у сфері військового протистояння, довготривалий план дії, що мовбито спрямований на збереження мови та захист російськомовного населення, насправді не завжди сприймаються навіть науковцями як серйозні маніпулятивні стратегії, котрі використовуються для просування імперських інтересів російської державної машини та подальшого моделювання діаметрально полярних мовних картин світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Терміносполука «картина світу» – поняття міждисциплінарне, до його тлумачення й аналізу звертаються фізики, філософи, етнологи, антропологи, соціологи, психологи, лінгвісти та ін.

Уперше це поняття використав фізик Герман Герц, розуміючи під ним фізичну картину світу. Термін «мовна картина світу» пов'язаний з ідеями філософа, лінгвіста Вільгельма фон Гумбольдта, який вважав, що «мова народу є його дух, і дух народу є його мова». Сучасний воєнно-комунікаційний дискурс засвідчує, що прикладна лінгвістика в умовах війни аналізує мову як засіб для розв'язання практичних завдань, зокрема у військовій справі, досліджуючи, як мова функціонує в реальних комунікативних ситуаціях та як війна впливає на мовну картину світу окремих мовців та певної етнічної спільноти. Науковці визначають, що проблематика воєнної лінгвістики, нового напряму прикладної лінгвістики, віддзеркалює особливості мовної репрезентації воєнного мистецтва засобами масової інформації, дослідники виявляють «потенційні підходи, які визначають змістовно-інформативну грань воєнної лінгвістики як конвергентну з воєнним дискурсом в екзистенційному виклику, на який зреагувала наука» [1, с. 82]. Спотворена росією мовна картина світу за допомогою інтегрованого використання комунікативних засобів для впливу на аудиторію доводить, що формування та стимулювання бажаної поведінки, враховуючи контекст, цільову аудиторію та наявні ресурси, є глобальною проблемою сучасної світової спільноти. У цьому контексті цілком погоджуємося з дослідницею О. Демською, яка слушно зауважує, що у мовній парадигмі «контакти – конфлікти» склалася ситуація, за якої «більшість лінгвістів зупиняється на мовних конфліктах, детермінованих контактами, які не є воєнними зіткненнями. І попри те, що чимало сучасних воєн містять мовний елемент, на сьогодні все ще не маємо ні достатнього числа публікацій, ні, тим більше, сформованих комплексних студій, які б досліджували мову з погляду війни або розглядали мову як частину війни» [2, с. 25].

Цікавими та корисними у контексті нашої розвідки є дослідження, присвячені питанням нового термінотворення та семантичних полів,

коли війна стимулює створення нових семантичних одиниць та термінів для опису її унікальних явищ, що вимагає лінгвістичних та семантичних досліджень, зокрема і створення не тільки точних українських термінів, але й розуміння їх в глобальному контексті [3, с. 61-66]. Активно почав формуватися окремий напрямок військової лінгвістики досліджень, де аналізуються як загальні напрями та умови вирішення актуальних питань лінгвістичного забезпечення військ в умовах дії воєнного стану в Україні [4], військової лінгвістики як способу забезпечення ефективної професійної комунікації українських військовових [5], так і цілком прикладні питання щодо обсценної лексики, яка «звучить у радіоетерах та у випусках новин від політиків і під час опису подій у гарячих точках. Нецензурна лексика з'явилася у висловлюваннях не лише підлітків, які й раніше використовували міцне слівце, але навіть діти почали вживати лайливі слова. Як наслідок, складається таке відчуття: те, що раніше було написано на парканах і вважалося табу в мові культурної людини, сьогодні стало нормою» [6, с. 109]. Інший напрям досліджень пов'язаний із відстеженням мови як інформаційної зброї та використання мовних засобів як наративів маніпулювання громадською думкою і конструювання ідентичностей через ЗМІ та соціальні мережі [7]. Безумовно, що важливими у контексті порушеної проблематики є дослідження, що виявляють в мові упередження, дезінформацію та маніпулятивні тактики, які використовують політичні діячі через медіа, соціальні мережі, бо все це разом впливає на специфіку формування мовної картин світу. В українській прикладній лінгвістиці, на нашу думку, дещо бракує саме таких праць, які б ґрунтовно відстежували маніпулятивний напрям формування мовної картини світу.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити можливості прикладної лінгвістики для аналізу та оптимізації воєнно-комунікаційних стратегій у контексті протиставлених мовних картин світу. Побіжно торкнемося комунікаційних стратегій, які формують і маніпулюють картинами світу в Україні та росії, аналізу цілей, специфіки аудиторій та можливих наслідків цих стратегій для національної та міжнародної інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Навіть неглибокий аналіз комунікаційних стратегій, в основу яких свідомо закладено продукування деструктивного світобачення та спотвореного сприймання реальності, подвоєного в умовах повномасштабної російської агресії проти України, демонструє, що за допомогою спеціального прикладного лінгвістичного інструментарію російськими силовими структурами сформовано діаметрально супротилежну мовну картину світу. Недооцінка науковцями та політиками багаторічного моделювання російською владою неправдивої, діаметрально протилежної картин світу не лише для свого населення, але й для громадян країн пострадянського та постсоціалістичного простору й світової спільноти загалом, уможливили ефективність нинішніх гібридних атак російських силових структур проти країн ЄС та НАТО. Застосування миттєвого машинного перекладу дає змогу продукувати та миттєво поширювати через соціальні мережі спотворену картину світу різними мовами. Так після появи російських безпілотників у повітряному просторі Польщі одразу з'являються повідомлення в російських медіа про український слід в цьому інциденті з використання мовно кліше «не все так однозначно», що вже стало мемом.

Ретроспективний аналіз етапів різних російських агресій проти Грузії, Сирії, України вказує на те, що це щоразу був заздалегідь підготовлений задум, з чіткою інформаційною стратегією зі створення діаметрально протилежної картини світу через дезінформацію. Кожен раз військовій агресії передувала інформаційна атака російської пропаганди з ключовими наративами, які репрезентували майбутню жертву в образі антигуманного зловмисника, якого ніщо не може зупинити окрім жорстких військових дій. Таким чином за допомогою мовних засобів готувалася специфічна мовна картина світу, найперше для власного споживача інформації. Науковець Г. Почепцов з цього приводу слушно зауважує, що «інформаційним війнам передують різні недружні кроки однієї держави проти іншої. Коли колишній мер Москви виголошував гасло: «Купуй латвійські шпроти, підтримай ветерана СС», то це і означало можливий перехід до інших методів взаємодії між країнами, який не відбувся. Україна, Прибалтика чи Білорусь завжди були негативними прикладами для російських мас-медіа. Агресії в Грузії передувала така ж інформаційна агресія. Ту саму модель ми маємо і у випадку створення передумов в інформаційному просторі для фізичної агресії проти України» [8]. На різку трансформацію мовної картини світу значної кількості росіян вплинули російські пропагандистські медіа у 2013–2014: від радянського міфу про українців як про братній народ до образу «укрофашистів», якими лякали Донбас, Україну та весь світ. У той же час створюються нові міфи про можливе вторгнення НАТО, а далі росіяни окупували Крим і частину

територію Донбасу. В мовній картині світу пересічних росіян окупація Криму постає за посередництва пропагандистських медіа, як «повернення в рідну гавань», «споконвічно російські землі», «Україна тероризує російськомовне населення», «порятунок російськомовних»,.

Формування мовної картини світу в російському суспільстві має ознаки зумисного моделювання діаметрально протилежних уявлень щодо реальної ситуації, ігнорування міжнародного законодавства, двосторонніх договорів тощо. Натомість нав'язуються міфи про «першопричини» агресії: «незаконний переворот в Києві», «захоплення влади хунтою», «заборона російської мови», «геноцид російськомовних», «укрофашисти знищують пам'ятники воїнам-визволителям», «потрібна денацифікація та демілітаризація», «НАТО накачує Україну зброєю», «секретні американські біолабораторії на території України» тощо.

Ключовими аспектами мовно-комунікаційної стратегії інформаційних спецоперацій російських силових структур було важливо створити в умовах гібридної війни образи ворогів на території майбутньої жертви військової агресії. Через це основною цільовою авдиторією пропагандистської машини найперше було власне населення російської федерації, але паралельно проводилась інформаційна робота зі створення негативного міжнародного іміджу атакованого об'єкта. Формування мовної картини світу спільноти народжується через різні лінгвістично-комунікаційні рівні, що визначаються через функціонування мови як системи знаків, що відображає уявлення про світ у свідомості мовного колективу. Ці рівні включають лексико-семантичний (слова, що формують поняття та їхні зв'язки), граматичний (правила побудови речень та висловлювань), стилістичний (відбір вигідних лінгвістичних засобів відповідно до ситуації спілкування), нормативний (загальноприйняті правила використання мови, що забезпечують правильність і чіткість комунікації). Паралельно з цим російською пропагандою використовується дискурсивний рівень через мову міфів та фейків. Міжнародні та вітчизняні медіааналітики, медіаексперти та фахівці з лінгвістичної експертизи нараховують десятки тисяч міфів та фейків росії про Україну [9] . Міфи, фейки й дезінформація функціонують не стільки на лексико-семантичному рівні (окремі слова чи значення), скільки на рівні дискурсу та мовної картини світу. Вони формують так звані фрейми (*від англ. frames – рамки*), тобто смислові межі, які задають структуру для опису об'єкта за допомогою атрибутів та їх значень і таким чином задають тональність, як саме треба інтерпретувати події. Для цього використовують когнітивні

Таблиця 1

Використання міфів, фейків і дезінформації у воєнно-комунікаційному дискурсі

№ з/п	Рівень мови / комунікації	Приклад дії міфів / фейків/ дезінформації	Ефект на аудиторію
1.	**Лексичний** (слова, кліше)	Використання ярликів: *«нацисти», «визволителі», «братні народи», «укрофашисти»,*	Формування емоційно заряджених асоціацій, закріплення потрібних оцінок
2.	**Семантичний** (значення)	Навмисне перекручування понять: *«оборона» замість «агресії», «спецоперація» замість «війни» «київська хунта»*	Зміщення смислових акцентів, зменшення критичного сприйняття
3.	**Когнітивний** (мовна картина світу)	Міфологеми: *«свята війна», «боротьба з абсолютним злом»*	Створення спрощеної, чорно-білої картини світу, що легко засвоюється
4.	**Дискурсивний** (цілісні тексти, наративи)	Постійне повторення фейкових історій, сюжетів, вигаданих «свідчень» (*про «розіп'ятого хлопчика», «знущання» ЗСУ над цивільними, «геноцид» російськомовних, «біологічна зброя», «брудна ядерна бомба»*)	Формування альтернативної реальності, зниження довіри до правди
5.	**Прагматичний** (вплив на поведінку)	Поширення панічних повідомлень, маніпулятивних «новин» («можливе оточення Харкова», «вбивства та згвалтування десятків цивільних українськими військовими в селі руське порічне в курській області»)	Виклик страху, апатії чи агресії; керування масовою поведінкою

Таблицю створено на основі узагальнення праць із прикладної та когнітивної лінгвістики, досліджень дискурсу сучасної аналітики щодо пропаганди (зокрема ресурси European External Action Service (EEAS), StopFake, Детектор медіа, Центр протидії дезінформації)

метафори, символи, емоційно забарвлені кліше. І це вже прагматичний рівень мови – як мовлення впливає на адресата, керує його поведінкою, формує або спотворює світогляд. Мову міфів і фейків, на нашу думку, найбільш доцільно розглядати крізь призму дискурсивного рівня комунікації, де головна мета – не передача фактів, а конструювання альтернативної реальності. В умовах війни поле щодо створення міфів розширюється й стає семантично впливовішим, а відповідно й інтенсивніше позначається на формування мовної картини світу споживача такої інформації.

Попри те, що пропаганда нацизму та фашизму заборонені Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [10] російська пропаганда намагається створювати образ «фашистського режиму» в Києві як для російського споживача інформації, так і для міжнародної аудиторії. Загалом використання міфів, фейків і дезінформації відбувається на всіх рівнях мови (див. Табл. 1) й активно впливає на формування у росіян діаметрально протилежної мовної картини світу.

Дослідники справедливо зазначають, що «брехня про вигаданий фашизм чи нацистські ідеї в Україні не лише немає нічого спільного з реальністю, але й виглядає ефектом дзеркала щодо самих російських пропагандистів. Адже з класичних політологічних ознак фашизму та нацизму не в Україні, а саме в Росії містяться більшість з них, а саме: 1) культ вождя-диктатора; 2) імперське прагнення до захоплення територій інших країн; 3) ідеї вищості власної нації та культури над іншими народами; 4) придушення громадянських прав і свобод та засилля пропаганди» [11].

Заради справедливості скажемо, що мовна картина світу українців щодо росіян також об'єктивно наповнена негативними смислами. «Важливо зазначити, що не всі назви ворожої держави виникли в період війни, більшість із них існували раніше, проте у воєнний період значно актуалізувались» [12, с. 32].

Прикметно, що переінакшення специфічної мовної картин світу, діаметрально протилежної до більш-менш об'єктивної, у переважної частини населення росії кардинально не зрушилося ані після повномасштабного вторгнення росії і Україну, ані на четвертому році війни. Однією з причин такого стану є налагодженість російських медіа, які працюють у системі стратегічних комунікацій і де-факто є не засобами масової інформації, а рупором державної пропаганди й потрібного владі розтлумачення та інтерпретації подій та вписування їх у владну імперську парадигму. Нещодавні події з порушенням росіянами повітряного простору Польщі, Естонії, Данії не тільки виразно це засвідчили, але й продемонстрували як оперативно реагує російська пропаганда на офіційні коментарі державних чиновників країн ЄС. Після повідомлення про порушення російськими БПЛА повітряного простору Польщі на ресурсах, що зареєстровані в Європі, одразу з'являються матеріали, що містять відверту дезінформацію і змушують засумніватися у достовірності інформації: російські безпілотники над Польщею були частиною секретної операції Заходу, спрямованої на зрив усіх мирних ініціатив [13]; Україна організувала провокацію проти Польщі, повторно використовуючи російські дрони [14].

Висновки. Як засвідчує аналіз емпіричного матеріалу та наукових досліджень, що дотичні до проблематики нашої розвідки, штучне моделювання діаметрально протилежних мовних картин світу за допомогою неправдивих засобів комунікації належить до однієї із найскладніших тем сьогодення і не лише прикладної лінгвістики, але й багатьох суміжних гуманітарних наук та потребує подальшого ґрунтовного моніторингу, ретельного аналізу та раціонального реагування. Поляризація дискурсів формує діаметрально протилежні мовні картини світу. Російський дискурс переважно спотворює й лякає через що репрезентує мовно спотворену дійсність, український – мобілізує та об'єднує, хоч і не є таким однорідним та одностайним, як російський. Мова дезиінформації, фейків, маніпулювання та пропаганди стали головним інструментом не лише для внутрішнього споживача інформації, але й знаряддям у здійснення російських планів щодо зневіри українських громадян, денаціоналізації, асиміляції населення та підкорення держави України. Одночасно, як бачимо з аналізу нещодавніх російських наративів, що активно поширюються в глобальному інформаційному просторі, відбувається активна трансформація щодо цільової авдиторії. Сьогодні все частіше виглядає, що на меті у російських медіапропагандистів не лише створення діаметрально протилежної мовної картини світу для росіян, намагання посіяти безлад та розбрат серед українців, зламати їх волю до спротиву, розсварити Україну із союзниками, але й розхитати спільний європейський простір, створити штучні конфлікти й трансформувати світобачення громадянського суспільства країн Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дем'янчук Ю.І. Воєнна лінгвістика як нова лінгвосинергетична галузь: відповіді на виклики сучасності. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Т. 27 № 1. 2024. С. 82–89. https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2024.309607

2. Демська О. Мова в оптиці війни. *Folia Philologica*. № 8. 2024. С. 24–35. https://doi.org/10.17721/folia.philologica/2024/8/4

3. Соколова І. Семантичні єдності для позначення концепту «війна в Україні» (на матеріалі англійської, німецької та української мов). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Вип. 96. 2025. С. 61– 66. DOI:10.26565/2227-1864-2025-96-08.

4. Самелюк А., Тичина І., Мітькіна Є. Напрями та умови вирішення актуальних питань лінгвістичного забезпечення військ в умовах дії воєнного стану в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 1(53)/2023. С. 10–16. https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.53.10-16

5. Серебрянська І. Військова лінгвістика як спосіб забезпечення ефективної професійної комунікації українських військовослужбовців. *Лінгвістичні студії.* Випуск 49. 2025. С. 154–164. https://doi.org/10.31558/1815-3070.2025.49.11

6. Царьова І. В. Сучасний воєнний дискурс: процеси неологізації. *Лінгвістика*. 2 (48). 2023. С. 107–114. https://doi.org/10.12958/2227-2631-2023-2-48-107-114.

7. Ларіончева Н. Маніпуляція як ключовий інструмент інформаційної війни в епоху ЗМІ та соціальних мереж. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 8(1). 2025. С. 176–181. https://doi.org/10.15421/172522.

8. Почепцов Г. Агресії в Грузії передувала така ж інформаційна атака. Главком. 07 08. 2014. URL: https://glavcom.ua/columns/ge_pocheptsov/125839-agresiji-v-gruziji-pereduvala-taka-zh-informatsijna-ataka.html (дата звернення 23.09.2025).

9. European External Action Service (EEAS)/ URL: https://euvsdisinfo.eu/disinformation-cases. (Дата звернення 25.09. 2024).

10. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст.219) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text (Дата звернення 28.09.2025).

11.Майданюк В. Міфи, дезінформація, російська пропаганда та фейки про українську армію / Онлайн-медіа Дослідницько-аналітичної групи «ІнфоЛайт» (InfoLight.UA). URL: https://infolight.in.ua/2022/10/28/mify-dezinformatsiia-rosijska-propahanda-ta-fejky-pro-ukrainsku-armiiu (Дата звернення 26.09.2025).

12. Булик-Верхола С.З. Мовний образ росії як ворога (на матеріалі ЗМІ періоду російсько-української війни). *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 23. Том 1. С. 29–33. DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.1.5.

13. Rudenko Andrei. Wer schickte russische Drohnen nach Polen – und warum? /Pravda.DE. 13.09.2025. URL: https://deutsch.news-pravda.com/world/2025/09/13/470435.html (Дата звернення 25.09.2025)

14. Upadek dronów w Polsce mogła zorganizować Ukraina. *Pravda Polska.* 10.09.2025. URL: https://poland.news-pravda.com/world/2025/09/10/168125.html (Дата звернення 25.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.111’37’42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.27

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ МЕТАФОРИЧНИХ І МЕТОНІМІЧНИХ ВИРАЗІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

LINGUOCOGNITIVE ANALYSIS OF METAPHORIC AND METONYMYC EXPRESSIONS IN ENGLISH

Врабель Т.Т.,
orcid.org/0000-0001-5837-5153
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології
Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці II

Стаття присвячена лінгвокогнітивному аналізу метафоричних і метонімічних виразів в англійській мові, розглядаючи їх як фундаментальні когнітивні механізми, що формують структуру мислення, сприйняття та комунікацію. У контексті когнітивної лінгвістики метафора і метонімія аналізуються не лише як риторичні засоби, а як інструменти концептуалізації, що ґрунтуються на культурних моделях. Дослідження спирається на теорію концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона, де метафори, такі як ARGUMENT IS WAR, структурують сприйняття конфліктів, а метонімії, як-от "the White House announced", спрощують комунікацію, але можуть маскувати ідеологічні аспекти. Автор класифікує метафори на структурні ("the head of the river"), орієнтаційні ("my heart sank") та онтологічні ("make my blood boil"), а також виділяє метонімічні типи, такі як частина замість цілого ("good heads") і виробник замість продукту ("read Shakespeare"). Особлива увага приділяється взаємодії метафори і метонімії (метафтонімії) у виразах на кшталт "heart of stone", що демонструє гібридний характер образної мови.

Психолінгвістичні дані підтверджують, що метонімічні значення в полісемічних словах набуваються раніше за метафоричні, що підкреслює когнітивну первинність метонімії. Дослідження виявляє культурну специфіку англійської як лінгва франка, де домінують спортивні та технологічні метафори ("hit a home run", "reboot the system"), на відміну від природних образів в інших мовах. У політичному дискурсі метафори типу "war on virus" формують суспільну свідомість, а в літературі посилюють наративну виразність ("spill the beans").

Актуальність статті зумовлена зростанням інтересу до мультимодальності та діахронічних змін в образній мові, що вимагає адаптації класичних теорій до цифрових і глобалізованих контекстів. Прогалини в дослідженні мультимодальних виразів, метафтонімії та їхньої ролі в перекладі й освіті відкривають перспективи для подальшого аналізу, зокрема в обробці природної мови й міжкультурних порівняннях. Стаття пропонує рекомендації для вдосконалення викладання англійської, перекладу та комп’ютерної обробки мови, підкреслюючи необхідність гармонізації термінології за ДСТУ та інтеграції з міжнародними стандартами.

Ключові слова: лінгвокогнітивний аналіз, метафора, метонімія, англійська мова, концептуальна метафора, метафтонімія, мультимодальність, когнітивна лінгвістика, культурна специфіка, міжкультурна комунікація.

The article deals with the linguocognitive analysis of metaphorical and metonymic expressions in the English language, viewing them as fundamental cognitive mechanisms that shape the structure of thought, perception, and communication. Within the framework of cognitive linguistics, metaphor and metonymy are analysed not only as rhetorical devices but as tools of conceptualization rooted in embodied experience and cultural patterns. The study builds on G. Lakoff and M. Johnson’s conceptual metaphor theory, where metaphors such as ARGUMENT IS WAR structure the perception of conflicts, while metonymies, like "the White House announced," simplify communication but may conceal ideological implications. The author classifies metaphors into structural ("the head of the river"), orientational ("my heart sank"), and ontological ("make my blood boil") types, and identifies metonymic types such as part for whole ("good heads") and producer for product ("read Shakespeare"). Particular attention is given to the interaction of metaphor and metonymy (metaphtonymy) in expressions like "heart of stone," which demonstrates the hybrid nature of figurative language.

Psycholinguistic evidence confirms that metonymic meanings in polysemous words are acquired earlier than metaphorical ones, underscoring the cognitive primacy of metonymy. The study reveals the cultural specificity of English as a lingua franca, where sports and technology-related metaphors ("hit a home run," "reboot the system") dominate compared to nature-based imagery in other languages. In political discourse, metaphors like "war on virus" shape public consciousness, while in literature, they enhance narrative expressiveness ("spill the beans").

The relevance of the article stems from the growing interest in the multimodality and diachronic evolution of figurative language, necessitating the adaptation of classical theories to digital and globalized contexts. Gaps in the study of multimodal expressions, metaphtonymy, and their role in translation and education give way to further research, particularly in NLP and cross-linguistic comparisons. The article offers recommendations for improving English language teaching, translation, and computational linguistics, emphasizing the need for terminology harmonization in line with Ukrainian standards and integration with international practices.

Key words: linguocognitive analysis, metaphor, metonymy, English language, conceptual metaphor, metaphtonymy, multimodality, cognitive linguistics, cultural specificity, cross-cultural communication.

Постановка проблеми. У сучасній когнітивній лінгвістиці метафора та метонімія розглядаються не лише як стилістичні засоби, а як фундаментальні когнітивні механізми, що формують структуру мислення, сприйняття світу та мовну комунікацію. Ці стилістичні засоби дозволяють переносити знання з однієї концептуальної сфери до іншої (метафора) або встановлювати асоціативні зв'язки в межах однієї сфери (метонімія), що робить їх ключовими для розуміння абстрактних понять через призму повсякденного досвіду. Проблема лінгвокогнітивного аналізу

метафоричних і метонімічних виразів в англійській мові полягає в тому, що, незважаючи на універсальність цих механізмів, їхня реалізація в конкретній мові відображає культурно-специфічні моделі мислення, які часто призводять до асиметрії в міжкультурній комунікації, перекладі та комп'ютерній обробці мови. Актуальність цієї проблеми посилюється в контексті глобалізації та цифровізації, де англійська мова домінує як лінгва франка, а метафоричні конструкції впливають на формування дискурсів у політиці, медіа, освіті та бізнесі. Наприклад, концептуальна метафора "ARGUMENT IS WAR" (суперечка – це війна), як зазначають Дж. Лакофф і М. Джонсон [1], структурує не лише мовлення, але й поведінку в конфліктних ситуаціях, що має практичні наслідки для дипломатії. Аналогічно, метонімічні зсуви, такі як "the White House announced" (Білий дім оголосив), спрощують комунікацію, але можуть маскувати ідеологічні маніпуляції, як показано в дослідженнях З. Кевечеш [2; 3].

Актуальні дослідження, доступні на платформах на кшталт Google Scholar та Scopus (станом на 2023–2024 рр.), свідчать про зростання інтересу до гібридних моделей метафори та метонімії в англійській мові, наприклад, у контексті пандемії COVID-19 ("war against virus") чи кліматичних змін ("time bomb"), що підкреслює їхню роль у формуванні суспільної свідомості. У практичному плані такий аналіз сприяє розв'язанню завдань у сфері освіти, де розуміння метафор покращує засвоєння лексики студентами немовних спеціальностей, та в маркетингу, де образні вирази посилюють вплив рекламних текстів [4]. Таким чином, лінгвокогнітивний підхід до метафор і метонімій в англійській мові не лише збагачує теоретичну базу, але й пропонує інструменти для вирішення реальних комунікативних викликів у глобалізованому світі.

У лінгвокогнітології відчувається недостатня кількість емпіричних даних, які б підтверджували нейрокогнітивну основу метафори та метонімії, а також їхню роль у позамовних сферах, таких як мультимодальні семіотичні системи (наприклад, жести, візуальні образи). У контексті англійської мови виникає потреба дослідити, як ці механізми проявляються в ідіомах, фразеологізмах і дискурсі, враховуючи культурні та соціальні особливості. Таким чином, проблема полягає у необхідності системного підходу до аналізу метафоричних і метонімічних виразів, що інтегрував би теоретичні моделі (наприклад, концептуальне змішування [5] та експериментальні дані для пояснення їхньої ролі в мовленні та мисленні [6, с. 17–59].

Міжнародні дослідження прагматичних ефектів образної мови [7] та метафори і метонімії у власних назвах [8], акцентують на міждисциплінарному підході, що включає нейролінгвістику, психолінгвістику та соціокультурні аспекти. Українські дослідження, хоча й демонструють інтерес до когнітивної лінгвістики, часто обмежуються теоретичними оглядами без достатньої емпіричної бази. Це створює проблему відповідності національних досліджень міжнародним стандартам, оскільки бракує систематичних корпусних і експериментальних даних, які б могли бути застосовані до аналізу англійської мови в українському контексті.

Проблема також полягає у необхідності гармонізації термінології. Відповідно до ДСТУ, терміни повинні бути однозначними та узгодженими, однак у сфері когнітивної лінгвістики в Україні спостерігається плутанина у вживанні понять «метафора», «метонімія», «концептуальна метафора» тощо. Це ускладнює інтеграцію українських досліджень у міжнародний науковий дискурс. Таким чином, актуальним завданням є розробка чітких визначень і методологічних рамок, які б відповідали як національним стандартам, так і сучасним міжнародним підходам, для аналізу метафоричних і метонімічних виразів в англійській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній когнітивній лінгвістиці лінгвокогнітивний аналіз метафоричних і метонімічних виразів в англійській мові ґрунтується на фундаментальних роботах, які започаткували розуміння цих фігур як когнітивних механізмів, а не лише риторичних засобів. Одними з перших, хто заклав основи концептуальної теорії метафори, були Дж. Лакофф і М. Джонсон, які в своїй класичній праці [1] продемонстрували, як метафори структурують повсякденне мислення та мову. Ця теорія стала основою для подальших досліджень, де метафора і метонімія розглядаються як інструменти концептуалізації, пов'язані з культурними моделями. З. Кевечеш розвинув ці ідеї, запропонувавши розширену версію теорії концептуальної метафори [2], де акцентовано увагу на культурних і контекстуальних варіаціях, включаючи англійську мову, з прикладами метонімічних зсувів у політичному дискурсі, таких як "the Crown" для монархії. Р. Гіббс у своїй праці [4] підкреслив психолінгвістичний аспект, показуючи, як метафори впливають на розуміння і обробку мови в реальному часі, з емпіричними доказами для англійської.

Останні дослідження, починаючи з 2020 року, активно розвивають ці підходи, інтегруючи ког-

нітивну лінгвістику з штучним інтелектом, корпусними методами та психолінгвістикою, зосереджуючись на англійській мові як глобальній лінгва франка. Наприклад, у 2020 році З. Кевечеш [3] опублікував розширену теорію, де метонімія розглядається як основа для метафоричних розширень, з прикладами з англійської, такими як "hand" для допомоги, що впливає на семантичні мережі. У 2022 році спеціальний випуск журналу "Review of Cognitive Linguistics" під редакцією М. Брдара та Р. Брдар-Сабо [9], аналізує динамічні взаємодії цих тропів в англійській мові, з акцентом на мультимодальні контексти, де метонімія слугує «мостом» для метафор, наприклад, у візуальних репрезентаціях. Бібліометричний аналіз І. Суна та М. Ліня [10] охоплює тенденції дослідження метонімії з 2000 по 2023 рік, виділяючи зростання інтересу до мультимодальних і дискурсивних аспектів в англійській, з ключовими кластерами на кшталт «когнітивна семантика» і «мультимодальність», де метонімія передує метафорі в когнітивному розвитку.

У 2000 році Ф. Боерс [11, с. 553–571] вивчав метафоричну свідомість у збереженні словникового запасу, демонструючи, як когнітивні моделі покращують засвоєння метафор в англійській як другій мові. У 2023 році Дж. Літтлмор [12] дослідила образну мову в мисленні, інтегруючи метонімію з метафорою в англійській, показуючи їх роль у категоризації та міркуванні, з прикладами з повсякденного дискурсу. У 2024 році дослідження раннього набуття переносних значень у полісемічних словах [13, с. 1–26] підтвердило, що метонімічні значення в англійській, такі як “eye” для спостереження, з'являються раніше за метафоричні, підтримуючи ідею метонімії як когнітивної основи. Візуальні метафори і метонімії в рефлексіях майбутніх вчителів [14] у каталонському контексті, але з паралелями до англійської, підкреслюють їхню роль у метакогніції, де метонімії ілюструють досвід, а метафори концептуалізують переконання.

Серед найсвіжіших публікацій 2025 року виділяється дослідження покращення розуміння метафор через ієрархічну класифікацію та машину підтримки векторів (Support Vector Machine – SVM) [15], де для англійської мови модель досягає 85% точності в розпізнаванні вербальних метафор, інтегруючи когнітивні теорії з ШІ для обробки природної мови. Дослідження політичних метафор у дискурсі Трампа [16] застосовує критичний аналіз з інженерії підказок, виявляючи домінуючі домени як “Force” і “Health”, що формують сприйняття в англійській політичній мові. Міжкультурне вивчення метафор і метонімій у термінах крові [17, с. 1–20] порівнює англійську та польську, показуючи роль метонімії в когнітивній семантиці. Дослідження сприйняття меню з метафоричними виразами дітьми [18] у китайському контексті, але з універсальними висновками для англійської, вказує на більшу увагу до метафор у молодшому віці, підтримуючи втілене пізнання (embodied cognition). Аналіз метафор і метонімій у прозі [19, с. 138–146] демонструє їхню когнітивну функцію в літературній англійській, розширюючи культурні конотації. Ці дослідження спираються на класичні теорії, але розширюють їх через емпіричні методи, ШІ та крос-культурні порівняння, вирішуючи проблеми асиметрії в міжкультурній комунікації та комп'ютерній лінгвістиці.

Незважаючи на значний прогрес у когнітивній лінгвістиці, ряд аспектів лінгвокогнітивного аналізу метафоричних і метонімічних виразів в англійській мові залишається недостатньо вивченим, що створює прогалини в розумінні їхньої ролі в мисленні, комунікації та культурній адаптації. Однією з ключових невирішених проблем є мультимодальність образної мови, де метафори та метонімії взаємодіють не лише у вербальному, але й у візуальному, гештальтному та цифровому контекстах, що ускладнює стандартизацію методів аналізу в глобальній англійській мові, особливо в онлайн-дискурсі та мультимедіа [3; 13, с. 1–26; 20, с. 786–814]. Це особливо актуально для англійської як лінгва франка, де культурні варіації в мультимодальних виразах призводять до асиметрії в міжкультурній комунікації, а традиційні моделі, такі як концептуальна теорія метафори, потребують адаптації до динамічних цифрових середовищ [21, с. 547–563]. Іншою прогалиною є диахронічний аналіз стабільності концептуальних метафор і метонімій, який, недостатньо враховує еволюцію метонімічних зсувів у сучасній англійській літературі, медіа та політичному дискурсі, де нові контексти, як-от пандемія чи кліматичні кризи, генерують гібридні форми, що вимагають перегляду класичних теорій [22]. Крім того, взаємодія метафори і метонімії (метафтонімія) у виразах для лінгвістичних дій і когнітивних процесів залишається недостатньо дослідженою, особливо в контексті перекладу англійською та вивчення другої мови, де метонімічні значення часто передують метафоричним, але емпіричні докази раннього розвитку цих значень у полісемічних словах потребують глибшого вивчення для англомовних носіїв і неносіїв [23, с. 323–340]. Раннє набуття образних значень

у дітей і дорослих, як показано в дослідженнях розвитку розуміння метафор і метонімій, висвітлює роль рецептивного словникового запасу, проте не повною мірою пояснює, як це впливає на когнітивні стратегії в багатомовних середовищах з домінуванням англійської [4]. Також, інтеграція когнітивного підходу з теорією релевантності та втіленим пізнанням [24, с. 1823–1864] відкриває нові питання для аналізу в політичному, медичному та освітньому дискурсі, де метафори формують суспільну свідомість, але відсутні комплексні моделі для прогнозування їхнього впливу на прийняття рішень. Таким чином, ця стаття присвячена розв'язанню цих невирішених частин загальної проблеми, фокусуючись на лінгвокогнітивному аналізі метафоричних і метонімічних виразів в англійській мові з урахуванням мультимодальності, диахронічних змін, взаємодії тропів та їхньої ролі в глобальній комунікації, що дозволить заповнити прогалини в теорії та практиці.

Постановка завдання. Мета статті полягає в проведенні комплексного лінгвокогнітивного аналізу метафоричних і метонімічних виразів в англійській мові з метою виявлення їхньої ролі як фундаментальних когнітивних механізмів у структуруванні мислення, концептуалізації абстрактних понять і формуванні дискурсів у різних сферах комунікації, таких як повсякденне мовлення, політичний дискурс і медіа. Зокрема, завдання включає класифікацію основних типів метафор і метонімій за концептуальними моделями, аналіз їхньої взаємодії (метафтонімії) в полісемічних конструкціях, оцінку культурно-специфічних моделей в англійській як глобальній лінгва франка та розробку рекомендацій для застосування в освіті, перекладі та комп'ютерній лінгвістиці. Це дозволить заповнити прогалини в розумінні динамічних аспектів образної мови, таких як мультимодальність і диахронічні зміни, з урахуванням культурного контексту, як це висвітлюється в класичних теоріях концептуальної метафори. Для досягнення мети буде використано корпусний аналіз сучасних англійських текстів, емпіричні методи психолінгвістики та порівняльний підхід до мікультурних варіацій, що сприятиме глибшому осмисленню впливу метафор і метонімій на когнітивні процеси в багатомовному світі. Актуальність такого завдання підтверджується недавніми дослідженнями, які акцентують увагу на лінгвокогнітивному аналізі метафоричних виразів в англійській, включаючи їхню роль у семантичних розширеннях і мультимодальних контекстах, а також бібліометричним оглядом тенденцій вивчення метонімії з 2000 по 2023 рік, що виділяє зростання інтересу до когнітивної семантики та мультимодальності.

Виклад основного матеріалу. Лінгвокогнітивний аналіз метафоричних і метонімічних виразів в англійській мові базується на фундаментальних принципах когнітивної лінгвістики, яка розглядає метафору та метонімію не як прості риторичні фігури, а як ключові механізми концептуалізації, що відображають структуру людського мислення та досвіду. Згідно з теорією концептуальної метафори, запропонованою Дж. Лакоффом і М. Джонсоном [1], метафора функціонує як моделювання між джерельним доменом (source domain) – часто конкретним – та цільовим доменом (target domain) – абстрактним чи менш знайомим, що дозволяє розуміти складні ідеї через призму повсякденного досвіду. Наприклад, у англійській мові концептуальна метафора ARGUMENT IS WAR (суперечка – це війна) проявляється у виразах на кшталт «He attacked my point» чи “She defended her position”, де вербальні дії структуруються як воєнні стратегії, що обґрунтовує когнітивну основу конфліктного мислення. Аналогічно, метонімія, як зазначає А. Барселона [25, с. 207–278], ґрунтується на суміжності в межах одного домену, наприклад, у виразі “The White House announced” (Білий дім оголосив), де місце стоїть за установою, спрощуючи комунікацію, але потенційно маскуючи ідеологічні аспекти.

У дослідженні Л. Тяньїн та Ю. Богоявленської [26, с. 263–275] аналізуються семантичні трансформації метафор у багатомовній комунікації, де англійські метафори адаптуються в культурних контекстах, підтверджуючи культурну варіативність, як у метонімічному використанні “black” для негативних емоцій (“black mood”), що базується на асоціаціях з темрявою. Це обґрунтовує результат, що метонімія часто передує метафорі в когнітивному розвитку, як показано в роботі А. Горвата [13, с. 1–26], де метонімічні значення в полісемічних словах англійської, таких як “eye” (око для спостереження), набуваються раніше, ніж метафоричні, через емпіричні тести з дітьми. Корпусний аналіз у статті М. Кучока [17, с. 1–20] про «кров» в англійській демонструє крос-лінгвістичні подібності, де метонімія (кров для родини) еволюціонує в метафору (кров для насилля), обґрунтовуючи диахронічну стабільність [22], де діахронічні дані підтримують теорію концептуальної метафори в англійській літературі.

Метафтонімія проявляється в англійських виразах на кшталт “heart of stone” (серце з каменю), де метонімія (серце для емоцій) поєднується з мета-

форою (камінь для холодності) [23, с. 323–340], що обґрунтовує когнітивну гібридність, підтверджену в недавньому бібліометричному аналізі [10], де з 2000 по 2023 рік зросло дослідження мультимодальних метонімій в англійській, з ключовими кластерами в когнітивній семантиці. У політичному дискурсі домени "Force" і "Health" структурують дискурс [16], де метафора "war on virus" (війна з вірусом) впливає на суспільну свідомість, обґрунтовуючи маніпулятивний потенціал через інженерію підказок у ШІ. У літературі, аналіз метафор у прозі [19, с. 138–146] показує їхню роль у наративі, де метонімія посилює емоційний вплив, як у "spill the beans" (висловити таємницю).

Отримані результати обґрунтовуються емпіричними даними: психолінгвістичні тести [20, с. 786–814] демонструють, що метафори покращують категоризацію в англійській, з 85% точністю в ШІ-моделях для вербальних метафор [15]. Це доводить, що метафори та метонімії не лише структурують мову, але й впливають на когнітивні процеси, з імплікаціями для освіти, де метафорична свідомість покращує збереження словникового запасу [11, с. 553–571]. Таким чином, аналіз підтверджує універсальність когнітивних механізмів в англійській, але з культурними варіаціями, що вимагає подальших досліджень у мультимодальних контекстах.

Висновки. Проведений лінгвокогнітивний аналіз метафоричних і метонімічних виразів в англійській мові дозволяє зробити низку висновків, які поглиблюють розуміння їхньої ролі в когнітивних і комунікативних процесах, а також окреслюють перспективи для подальших досліджень. На основі проведеного аналізу встановлено, що метафори і метонімії є не лише стилістичними засобами, але й фундаментальними когнітивними механізмами, які структурують мислення через моделювання тілесного досвіду на абстрактні концепти. Зокрема, концептуальні метафори ARGUMENT IS WAR чи TIME IS MONEY, формують сприйняття конфліктів і часу в англійській мові. Метонімія відіграє ключову роль у спрощенні комунікації через асоціативні зв'язки, наприклад, у виразах типу "the Crown" для монархії, що відображає ідеалізовані когнітивні моделі [22]. Аналіз виявив, що метонімічні значення в полісемічних словах, таких як "eye" (око для спостереження), зазвичай набуваються раніше, ніж метафоричні, що підтверджує їхню когнітивну первинність, як зазначено у [13, с. 1–26].

Дослідження також показало культурну специфіку англійської мови як лінгва франка, де метафори, пов'язані зі спортом і технологіями ("hit a home run", "reboot the system"), домінують у порівнянні з іншими мовами, наприклад, українською, де переважають природні та аграрні образи. Це підтверджується корпусним аналізом К. Зайцевої, О. Хорошун й О. Журкової [27, с. 202–211], які виявили структурну гнучкість англійських метафор (наприклад, "X is Y", "X as Y") та їхню адаптивність до сучасних дискурсів, таких як політичний чи медійний. У політичному контексті метафори типу "war on virus" [16] формують суспільну свідомість, впливаючи на сприйняття криз, що підкреслює ідеологічний потенціал образної мови. У літературі метафори і метонімії посилюють наративну виразність, як у "spill the beans", де метонімія підкріплює культурні конотації [19, с. 138–146].

Перспективи подальших досліджень пов'язані з кількома невирішеними аспектами. По-перше, необхідне поглиблене вивчення мультимодальності метафор і метонімій в англійській мові, особливо в цифрових середовищах, де візуальні та вербальні елементи взаємодіють [20, с. 786–814]. Це вимагає розробки стандартизованих методів анотації мультимодальних виразів для покращення їх розпізнавання під час обробки природної мови, із точністю моделей до 85% [15]. По-друге, диахронічний аналіз стабільності та еволюції метафор потребує розширення на сучасні контексти, такі як кліматичні чи технологічні дискурси, де нові метафори (наприклад, "carbon footprint") формують суспільні наративи [22]. По-третє, взаємодія метафори і метонімії в багатомовних контекстах, як у Л. Тяньїн та Ю. Богоявленської [26, с. 263–275], відкриває можливості для крос-лінгвістичних порівнянь, особливо для вдосконалення перекладу та навчання англійської як другої мови, де метонімічна свідомість може полегшити засвоєння лексики, як показано Ф. Боерсом [11, с. 553–571]. Нарешті, інтеграція когнітивного підходу з теорією релевантності [24, с. 1823–1864], та втілене пізнання може сприяти створенню моделей для прогнозування впливу метафор на прийняття рішень у політиці, освіті та маркетингу. Таким чином, подальші розвідки мають зосередитися на мультимодальних, диахронічних і прикладних аспектах, щоб поглибити розуміння когнітивної ролі метафор і метонімій в англійській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.
2. Kövecses, Z. Metaphor: A practical introduction. – 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2010. 376 p.
3. Kövecses, Z. Extended conceptual metaphor theory. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 280 p.
4. Gibbs, R.W. The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 527 p.
5. Fauconnier, G., Turner, M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. New York : Basic Books, 2002. 464 p.
6. Radden, G., Kövecses, Z. Towards a Theory of Metonymy. Metonymy in Language and Thought. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1999. P. 17–59.
7. Colston H.L., Using Figurative Language. Cambridge University Press, 2015. – 275 p.
8. Arnaud, P.J.L. Metaphor, metonymy and the nounness of propernames. Lexis. Journal in English Lexicology, 2022 URL: https://www.researchgate.net/publication/366826364_Metaphor_metonymy_and_the_nounness_of_proper_names
9. Brdar, M., Brdar-Szabó, R. Living metaphors and metonymies. *Review of Cognitive Linguistics.* 2022. Vol. 20. Issue 1. 250 p.
10. Sun, Y., Lin, M. A bibliometric analysis of metonymy in SSCI-indexed research (2000–2023): retrospect and prospect. *Frontiers in Psychology*. 2025. Vol. 16. URL: https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2025.1499563/full
11. Boers, F. Metaphor awareness and vocabulary retention. *Applied Linguistics*. 2000. Issue 21. P. 553–571.
12. Littlemore, J. Figurative language and thought. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2023. 310 p.
13. Horvat, A.W., Despot, K.S., Hrzica, G. Early acquisition of figurative meanings in polysemous nouns and verbs. *Language and Cognition*. 2024. Vol. 16. Issue 4. P. 1–26.
14. Birello, M., & Pujolà, J. T.. Visual metaphors and metonymies in pre-service teachers' reflections: Beliefs and experiences in the learning and teaching of writing. *Teaching and Teacher Education*. 2023. Vol. 121. URL: https://www.researchgate.net/publication/366245775_Visual_metaphors_and_metonymies_in_pre-service_teachers'_reflections_Beliefs_and_experiences_in_the_learning_and_teaching_of_writing
15. Zhu, D. Improvement of metaphor understanding via a cognitive linguistic model based on hierarchical classification and artificial intelligence SVM. *Scientific Reports*. 2025. Vol. 15. URL: https://www.nature.com/articles/s41598-025-04171-5
16. Meng, H., Li, X., Sun, J. Large language models prompt engineering as a method for embodied cognitive linguistic representation: a case study of political metaphors in Trump's discourse. *Frontiers in Psychology.* 2025. Vol. 16. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/40636042/
17. Kuczok, M. Between metaphor and metonymy: A cross-linguistic study of blood in English and krew in Polish from a cognitive-semantic perspective. Metaphor and Symbol. 2025. Vol. 39. Issue 4. P. 1–20.
18. Chen X., Liu W., Ma Y., Sun Z.. How pupils of different ages perceive menus denoting metaphorical and metonymic expressions: Insights from eye-tracking. *Acta Psychologica.* 2024. Vol. 249. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0001691824003202?via%3Dihub
19. Lu, S., Ma, Y. Cognitive analysis of metaphor and metonymy in prose. *International Journal of Linguistics and Arts.* 2023. Vol. 11. Issue 3. P. 138–146.
20. Pérez, S.P, Ford, S. What counts as a multimodal metaphor and metonymy? Evolution of inter-rater reliability across rounds of annotation. Language and Cognition. 2023. Vol. 15. Issue 4. P. 786–814.
21. Rundblad, G., Annaz, D. Development of metaphor and metonymy comprehension: Receptive vocabulary and conceptual knowledge. *The British journal of developmental psychology*. 2010. Issue 28. P. 547–563.
22. Teich, M, Leal, W, Jost, J. A. Diachronic data analysis supports and refines conceptual metaphor theory. *PLOS Complex Systems*. 2024. Vol. 1. Issue 1. URL: https://journals.plos.org/complexsystems/article?id=10.1371/journal.pcsy.0000058
23. Goossens, L. Metaphtonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. *Cognitive Linguistics.* 1990. Vol. 1. Issue 3. P. 323–340.
24. Tendahl, M., Gibbs, R.W. Complementary perspectives on metaphor: Cognitive linguistics and relevance theory. *Journal of Pragmatics*. 2008. Vol. 40. Issue 11. P. 1823–1864.
25. Barcelona, A. Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within cognitive linguistics: An update. *Cognitive Linguistics*. 2009. Vol. 11. Issue 3–4. P. 207–278.
26. Tianying, L., Bogoyavlenskaya, Y.V. Semantic transformation and cultural adaptation of metaphor and multimodal metaphor in multilingual communication from the perspective of cognitive linguistics. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*. 2023. Vol. 9. Issue 3. P. 263–275.
27. Зайцева К.І. , Хорошун О.О., Журкова О.Л. Лінгвокогнітивний аналіз метафоричних виразів в англійській та українській мовах. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 29, Т. 1. С. 202–211.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 612,67+613.98:159,922.63
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.28

СТАРІСТЬ ЯК БАГАТОВИМІРНИЙ КОНЦЕПТ: МІЖ БІОЛОГІЧНИМ, СОЦІАЛЬНИМ І КУЛЬТУРНИМ КОНТЕКСТАМИ

OLD AGE AS A MULTIDIMENSIONAL CONCEPT: INTERSECTIONS OF BIOLOGICAL, SOCIAL, AND CULTURAL CONTEXTS

Голик С.В.,
orcid.org/0000-0003-1278-3383
кандидатка філологічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри англійської філології
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті розглядаються біологічні, психологічні, соціальні та культурні аспекти старіння людини, а також сучасні підходи до осмислення концепту «старість» у науковому дискурсі. Підкреслюється, що традиційне розуміння старості асоціюється передусім із фізичними змінами, хворобами та соціальною ізоляцією, тоді як новітні концепції, зокрема «третій вік» і «успішне старіння», акцентують на можливостях самореалізації, активної суспільної участі та творчого розвитку особистості в літньому віці. Окрему увагу приділено філософським вимірам старості, зокрема історичним уявленням про неї в античності, Середньовіччі та епоху Відродження. Аналіз літературознавчої геронтології демонструє, що художні тексти не лише відображають процеси старіння, а й переосмислюють сенс життя, водночас висвітлюючи вплив соціальних і культурних факторів на становище літніх людей. Особливий акцент зроблено на культурній геронтології як міждисциплінарному напрямі, що досліджує, яким чином культурні наративи, мистецькі практики та медіадискурс формують суспільне уявлення про старість і водночас відкривають нові перспективи для її позитивної інтерпретації. У статті також розглядаються соціально-правові та демографічні аспекти старіння, зокрема роль пенсійного забезпечення, медичного обслуговування та соціальної взаємодії у забезпеченні якості життя в пізньому віці. У висновках підкреслюється, що старість є багатовимірним і комплексним феноменом, який визначається взаємодією біологічних процесів, індивідуальних характеристик і соціокультурного контексту. Водночас наголошується на необхідності інтегрованого підходу до її вивчення – не лише як біологічного явища, а й як соціально та культурно значущого процесу.

Подальше вивчення старіння має враховувати міждисциплінарний підхід, поєднуючи медичні, соціальні, психологічні, філософські та культурні дослідження, що забезпечить більш повне розуміння цього явища. Поєднання цих підходів дозволяє аналізувати концепт «старість» не як монолітний або проблемний стан, а як динамічне явище.

Ключові слова: старість, старіння, третій вік, успішне старіння, геронтологічний дискурс.

The article examines biological, psychological, social, and cultural aspects of human aging, as well as contemporary approaches to old age conceptualization in the scholarly discourse. It is emphasized that the traditional understanding of old age has been primarily associated with physical changes, illnesses, and social isolation, whereas recent concepts, such as the “third age” and “successful aging,” highlight the opportunities for self-realization, active social participation, and creative development in later life. A particular attention is paid to the philosophical dimensions of aging, including historical perceptions of old age in Antiquity, the Middle Ages, and the Renaissance. The analysis of literary gerontology demonstrates that literary texts not only reflect the processes of aging but also reinterpret the meanings of life while illuminating the impact of social and cultural factors on the condition of older people. A special emphasis is placed on cultural gerontology as an interdisciplinary field that investigates how cultural narratives, artistic practices, and media discourse shape social perceptions of aging and, at the same time, open up new perspectives for its positive interpretation. The article also addresses the socio-legal and demographic dimensions of aging, including the role of the pension provision, healthcare, and social interaction in ensuring the quality of life in later years.

Further study of aging should take into account an interdisciplinary approach, combining medical, social, psychological, philosophical and cultural research, which will provide a more complete understanding of this phenomenon. The combination of these approaches allows us to analyze the concept of "old age" not as a monolithic or problematic state, but as a dynamic phenomenon.

Key words: old age, aging, third age, successful aging, gerontological discourse.

Постановка проблеми. Старіння населення є глобальним викликом, розуміння якого потребує комплексних наукових досліджень та вдосконалення наявних теоретичних підходів. У сучасних наукових студіях старість розглядають як складний і багатовимірний концепт, сприйняття якого є суб’єктивним, культурно зумовленим і залежним від територіальних, етнічних та вікових чинників [12, с. 228]. Як складова універсального концепту віку, старість відіграє важливу роль у системі знань людини про світ, адже, за словами дослідників, є «елементом глобального процесу пізнання, концептуалізації, категоризації та мовної репрезентації». Вік дозволяє зрозуміти ціннісні та прагматичні орієнтири світосприйняття людини, сприяє накопиченню, систематизації та передачі життєвого досвіду [7, с. 112]. Найбільш визначальний вплив на розуміння старості спра-

вив медичний дискурс, який формував не лише уявлення про фізичні аспекти цього життєвого періоду, але й культурні образи та інтерпретації самого процесу старіння [32, с. 159].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес дослідників до проблем старості і старіння зумовлений насамперед сучасною соціально-демографічною ситуацією у світі, зокрема стрімким зростанням кількості людей похилого віку [10, с. 110], що, у свою чергу, призводить до трансформації вікової структури населення [12, с. 227]. При цьому, соціальна інтерпретація концепту «старість» ставить під сумнів суто фізіологічне розуміння старіння як погіршення фізичного стану. Як зазначають Twigg і Martin (2015), ще донедавна проблематика старіння привертала увагу представників біомедицини та природничих наук, тоді як у гуманітарних та соціальних науках її переважно уникали [35, с. 3]. Раніше старіння розглядалося радше як філософська чи релігійна проблема, а підходи демографічних досліджень і геронтології були здебільшого статистичними та орієнтованими на широкі маси населення. Розширення кола дисциплін, що досліджують старість, пов'язане з інституційним запровадженням пенсій, що стало важливим фактором для формування категорії старості [32, с. 160]. Для гуманітарних наук старіння стало особливо важливою темою, оскільки воно представляє фундаментальний вимір людського існування та водночас маргіналізовану екзистенційну форму [31]. Гуманістичні дослідження старіння можуть сприяти формуванню того, що Baars називає «новим мистецтвом старіння» («new art of living»), а також розширювати й урізноманітнювати соціальні уявлення про старість [14]. У цьому контексті термін «дослідження старіння» постає як об'єднувальне поняття, що сприяє міждисциплінарній співпраці фахівців із різних мовних і культурних середовищ [24, с. 17].

Сучасні наукові тенденції зумовили активний розвиток як загальної геронтології – міждисциплінарної науки про процеси старіння та старість, так і соціальної геронтології, яка досліджує ці явища у зв'язку зі зміною соціального статусу людини, її ролі в суспільній структурі та особливостей взаємодії з соціальним середовищем [11, с. 17-18]. Як багатогранна дисципліна, геронтологія вивчала не лише процеси старіння та життя людей похилого віку, а й історичні, філософські, релігійні, політичні, психологічні, антропологічні та соціологічні аспекти цього періоду життя [19]. Старість, довголіття та смерть досліджувалися з погляду медицини та філософії. Зі становленням сучасної медицини старіння почали розглядати насамперед як медичну проблему, біологічно передбачуваний і неминучий процес [32, с. 158].

Варто також підкреслити розвиток психології старості та старіння, що зосереджується на вивченні динаміки психологічних змін у літньому віці та їхнього взаємозв'язку з біологічними процесами [11, с. 17–18]. Особливу увагу дослідники приділяють розвитку особистості на етапі пізнього онтогенезу, який належить до найактуальніших проблем сучасної геронтопсихології [10, с. 110].

Як відзначають науковці, протягом останніх десятиліть у західних країнах сформувався новий підхід до розуміння старості – як життєвого етапу, що може бути не менш емоційно насиченим і продуктивним, ніж попередні періоди [10, с. 111]. Завдяки працям дослідників у цій сфері утвердилася окрема галузь наукових досліджень – літературна геронтологія, яка як міждисциплінарна галузь досліджує художні тексти у зв'язку із закономірностями та механізмами геронтогенезу [4, с. 12]. Сучасні твори, що відображають форми старіння та образи літніх персонажів, як наголошує дослідниця, є важливими для таких досліджень, оскільки вони руйнують стереотипи ейджизму – негативного упередженого ставлення суспільства до людей похилого віку, їхнього знецінення, приниження та дискримінації.

Формування культурної геронтології як окремого напряму дозволило проаналізувати, як культурні наративи, мистецькі практики та медіадискурс формують суспільні уявлення про старість і водночас відкривають нові можливості для її позитивної інтерпретації. Сучасні представники культурної геронтології (напр., Gullette, 2004; Higgs, Gilleard, 2015; Twigg, Martin, 2015) досліджують репрезентації старіння в історії, філософії, літературі та релігії; розглядають особистість літньої людини крізь призму культури та соціальних цінностей; описують старість як культурний феномен і водночас як літературознавчий концепт; акцентують на її розмитих межах та аналізують взаємодію різних вікових етапів. Ними просувається концепція успішного старіння як контрнаратив, що демонструє «старість без старості» [18, с. 82]. У цьому контексті термін «дослідження старіння» постає як об'єднувальне поняття, що сприяє міждисциплінарній співпраці фахівців із різних мовних і культурних середовищ [24, с. 17].

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження феномену старіння та кон-

цепту «старість» як багатовимірного явища, що охоплює біологічні, психологічні, соціальні, філософські, лінгвокультурні та правові аспекти. Завдання дослідження включають:

1) аналіз сучасних концептуальних підходів до визначення старості та старіння, зокрема геронтологічних і гуманітарних моделей у формуванні суспільного та культурного сприйняття старості;

2) дослідження соціально-правових аспектів старіння та демографічних чинників;

3) визначення ролі мови, культури і літератури у формуванні уявлень про старість.

Виклад основного матеріалу. Через наявність численних підходів до вивчення старіння у наукових джерелах сформувалося значне різноманіття визначень старості [8, с. 24]; водночас не існує єдиного загальноприйнятого визначення старшого віку. Старість тісно пов'язана з процесом старіння, який розпочинається з народження і триває протягом усього життя. Початок старості у кожної особи настає в різний період і залежить від низки чинників, таких як соціальні умови, спосіб життя, генетичні особливості, а також фізіологічне та психологічне дозрівання [9, с. 27].

Зазвичай, старість розглядають як завершальний етап життєвого циклу, при цьому її визначення має як індивідуальний, так і соціальний виміри. В економічній та соціальній політиці літній вік традиційно визначають з часу виходу людини з ринку праці та настання пенсійного віку, який у більшості європейських країн займає період приблизно від 60 до 67 років [33].

Сам феномен старіння можна розглядати з різних позиції, що дає змогу осягнути специфіку перебігу цього процесу як в онтологічному, так і в гносеологічному аспектах [8, с. 19]. При цьому враховуються як уявлення самих представників старшої вікової групи, так і суспільне розуміння старості, з огляду на динамічні зміни його структури та потреби.

Найбільш поширене визначення старості пов'язує її з хворобами та матеріальним неблагополуччям. Дослідники підкреслюють, що люди старшого віку переважно акцентують увагу на негативних рисах старості та обмежених можливостях уповільнення самого процесу старіння [6, с. 102].

Геронтологи аналізують старість через призму різних показників, що дає змогу виокремити її біологічні, психологічні, соціальні та функціональні аспекти [16, с. 4–5]. На думку представників цієї галузі, старість є складним біологічним феноменом, який супроводжується суттєвими психологічними змінами, що також мають соціальний вплив, пов'язаний із економічними та індивідуальними втратами та зменшенням автономії людини [11, с. 14]. При цьому хронологічні межі між зрілістю та старістю чітко не визначені [1]; серед очевидних проявів більшість виділяють поступове виснаження функціональних можливостей організму [10, с. 111]. Водночас старість може розглядатися і як кульмінаційний етап акумуляції життєвого досвіду та знань [11, с. 14].

У геронтопсихології, що виникла й тривалий час розвивалася у тісному зв'язку з медициною, уявлення про процес старіння формувалися здебільшого під впливом результатів природничих досліджень. Останні були зосереджені на описі відхилень і захворювань, характерних для старості, ігноруючи інші її виміри. Такий підхід сприяв закріпленню у суспільній свідомості образу старості як періоду слабкості, безпорадності та розчарувань [10, с. 111].

Сучасне розуміння старості у гуманітарних науках піднімає концепт старіння на новий рівень, надаючи йому позитивного емоційно-оцінного потенціалу та вводячи поняття «третього віку». Важливим чинником появи цієї категорії є дискурс соціальної геронтології (Featherstone та Hepworth) [17]. Між образом старіння, який пропагує соціальна геронтологія, та тими, що поширюються в медіа з економічних мотивів, існує значна взаємодія, зв'язок і взаємне збагачення. Саме цей період розглядається як час продовження самореалізації особистості, її активності та творчого розвитку [5, с. 39].

Відтак, поряд із традиційним уявленням про старість як період погіршення фізичного стану, зниження активності та незворотних змін в організмі, у науковому дискурсі останніх десятиліть утвердилася концепція «успішного старіння» (Rowe та Kahn) [28]. Цей напрямок концептуалізує старість у позитивному ключі, підкреслюючи необхідність забезпечення високої якості життя людей похилого віку, що передбачає не лише відсутність захворювань, а й підтримку високого рівня фізичного та когнітивного потенціалу, а також активну участь у житті спільноти. З часу появи концепту «успішного старіння» науковці намагаються виокремити та оцінити низку чинників, які, як вважається, впливають на якість життя людей похилого віку. Йдеться, зокрема, про підтримку фізичного та когнітивного комфорту, створення умов для збереження здоров'я й активної життєдіяльності, сприяння працездатності, а також розширення можливостей для соціальної взаємодії та участі у суспільному житті [36, с. 2].

У лінгвокультурному вимірі старість розглядається як полімодальний ментальний конструкт, що інтегрує не лише понятєві, але й асоціативно-образні та ціннісно-аксіологічні характеристики, відображаючи національно-культурний зміст явища [12, с. 231].

Феномен старості традиційно привертає увагу філософів, адже філософський дискурс дозволяє розглядати цей етап не лише «зсередини», як це роблять окремі науки, а в ширшому контексті, порівнюючи його з іншими явищами. Філософське осмислення старості пов'язане з фундаментальними питаннями життя і смерті, природи та сутності людини. Незважаючи на поширене негативне ставлення до старості, класичні філософи зазвичай відстоювали оптимістичний погляд, розглядаючи літніх людей як цінних членів суспільства та носіїв мудрості [23, с. 17].

Античні уявлення про старість аналізують на різних рівнях – емоційному, антропологічному, соціальному, етичному, естетичному та навіть космогонічному [8, с. 19]. Вчені поділяють їх на натуралістичні, для яких притаманне ототожнення душі і тіла, та метафізичні, що ставили пріоритет на душу над тілом. У Середньовіччі та епоху Відродження проблематику старіння розглядали через призму християнського вчення. Людина повинна була відмовитися від прив'язаності до земного життя, адже наближення до його завершення вважалося шляхом до зближення з Богом [8, с. 20].

В англомовному світі значний вплив на формування філософії старіння справила книга Simone de Beauvoir «The Coming of Age» («La Vieillesse», 1972), яка стала своєрідною реакцією на класичні античні студії. Авторка підкреслює, що останні роки життя часто ідеалізуються та романтизуються, водночас вона акцентує увагу на труднощах фізичного існування літніх людей, їхній соціальній ізоляції та негативному ставленні з боку суспільства [15].

Однією з найважливіших трансформацій в історії вивчення старості дослідники вважають появу поняття «третього віку» («third age») [32, с. 161]. Зміна суспільного сприйняття старості призвела до радикальної переоцінки цінностей, які з нею асоціюються. Якщо раніше старість розглядали як період фізичного виснаження та втрати здатності до самостійної діяльності, час відпочинку й спокою, позначений самотністю та емоційною ізоляцією, то сьогодні вона трактується як період дозвілля та можливостей для особистої самореалізації. До того ж, за словами представників західної філософії, сучасне суспільство вирізняється двома протилежними тенденціями. По-перше, існує явище так званого «передчасного культурного старіння», коли людей вважають старими раніше, ніж вони фізично чи біологічно старіють. По-друге, поширене прагнення залишатися молодими, що стимулює активний спосіб життя та підтримку зовнішньої молодості [14, с. 106]. Цю думку підтверджують і інші дослідники, наголошуючи, що сучасне суспільство, через віртуалізацію життя, прагне «заморожувати» старіння, підтримуючи видимість молодості та здоров'я [8, с. 22]. Уповільнення старіння залежить від багатьох соціальних чинників, до яких слід віднести стан системи медичного обслуговування, пенсійного забезпечення, соціальну взаємодію, ставлення до старості та старіння та інші [6, с. 102].

Водночас сам термін «старий» уже не відповідає новому способу життя так званих «youthful old people», тому було запроваджено слово «літній» («elderly»), яке звучить більш шанобливо та дозволяє виділити цю вікову групу серед інших верств суспільства [32, с. 163]. Збільшення тривалості життя та покращення його якості завдяки медичним технологіям, а також поява пенсій є основними чинниками, що дозволяють людям увійти у «третій вік», вважає Laslett [27].

Питання тлумачення старості у правовому та науково-теоретичному аспектах і надалі залишається актуальним, адже цей термін дедалі частіше використовується в законодавстві. Для того, щоб все ж таки зрозуміти та з'ясувати термінологічне навантаження поняття «старість», крім теоретичного розуміння, необхідно також проаналізувати походження вказаного терміна в законодавстві. [9, с. 25]. З цієї позиції, старість перестає асоціюватися виключно з непрацездатністю і стає політичною категорією з правом на соціальні гарантії [32, с. 160]. Конституційно закріплене право громадян на соціальний захист у старості та в інших випадках, передбачених законом, підкреслює важливість правового осмислення даної категорії.

Критична теорія права розглядає старіння як складне явище, у якому соціальна ідентичність тісно переплетена з тілесним досвідом. У правовій площині старість тривалий час залишалася «невидимою», що зумовлювало відсутність адекватного реагування на її особливі вразливості. Юридична невидимість старості неминуче призводить до неспроможності адекватно реагувати на специфічні моменти, пов'язані з цим періодом життя [21, с. 2]. Ототожнення старо-

сті з непрацездатністю, яке сформувалося внаслідок інституціоналізації пенсій і закріпилося в культурних уявленнях, з одного боку, закріплює стереотипні уявлення, а з іншого – сприяє визнанню старості. Пенсіонери постають уже не лише як особи, які втратили працездатність, а й як суб'єкти права, що мають визначені законом соціальні привілеї [32, с. 160].

Водночас законодавча дефініція поняття «старість» і досі відсутня, попри те що цей термін дедалі частіше використовується в нормативних актах [9, с. 23]. При цьому, у процесуальному законодавстві терміни «похилий вік» та «старість» часто вживаються як синоніми та можуть розглядатися як тотожні [9, с. 27]. Саме ця невизначеність у правовому полі створює підґрунтя для дискусій, які мають на меті вироблення цілісної та послідовної концепції старості як соціально-політичної і юридичної категорії.

Всесвітня організація охорони здоров'я, враховуючи світові демографічні зміни, зумовлені збільшенням тривалості життя, покращенням медичного обслуговування та загальної якості життя населення, оновила визначення початку старості приблизно з 60 років і виділяє такі періоди: похилий вік – 60–74 роки; старший похилий вік (літні люди) – 75–89 років; довгожителі – понад 90 років [2]. Хоча хронологічний вік і надалі залишається важливим фактором, що впливає на такі аспекти, як право на працевлаштування, доступ до медичних послуг та соціальні виплати, сьогодні сприйняття людини як «старої» значною мірою визначається її фінансовим станом, культурним середовищем, рівнем психологічного комфорту та активністю [30].

Літературознавці дедалі більше звертають увагу на процес старіння та активно впливають на розвиток геронтологічної теорії. Літературознавча геронтологія, яка сформувалася наприкінці XX ст. на основі медичної геронтології та геріатрії, стала відправною точкою для об'єднання гуманітаріїв і медиків у розвитку «досліджень віку» [3, с. 18]. У цьому контексті дослідники аналізують, як старіння описано в літературних творах, а також як воно позначається на життєвому досвіді та творчому шляху самих авторів [37, с. 299]. Літературознавці, які займаються літературною геронтологією, застосовують критичне читання текстів, щоб виявити приховані ідеології віку та одночасно показати способи їх подолання. Вони досліджують, як текст може «розкривати, підривати та змінювати» усталені уявлення про старіння [34, с. 135].

Літературна геронтологія зосереджується на відображенні геронтогенезу через поєднання індивідуальної авторської та соціально-групової картини світу певного періоду [3]. Щоб відійти від старості як проблемної категорії, дослідники наголошують на повному та детальному змалюванні життя літніх людей [34, с. 137]. Вони акцентують увагу на фізіологічних, психологічних і соціальних аспектах старіння, зокрема на фізичних змінах, збереженні автономності, враховують концепцію «успішного старіння», переосмислення життя та задоволення «третім віком», що допомагає пояснити маргіналізацію літніх людей та зміну їхнього соціального статусу [3, с. 19].

Якщо літературна геронтологія вивчає літературу через призму віку, використовуючи його як критичну перспективу, то культурна геронтологія натомість досліджує старість із соціально-наукової точки зору, враховуючи культурний контекст [34, с. 137]. Вона виходить із того, що медичні та хронологічні критерії віку не є постійними й фіксованими [35, с. 2], приділяючи особливу увагу суб'єктивності та багатству життєвого досвіду.

Існує думка, що культурна геронтологія формується не лише під впливом культурного контексту, а й завдяки наративному підходу в соціальних науках, що сприяло виникненню напряму наративної геронтології. Цей дослідницький підхід враховує наративні (оповідні) виміри у вивченні старіння. Метафора «життя як історія» може бути використана для глибшого розуміння самого процесу старіння, а також того, як цей процес може досліджуватися (Ruth and Kenyon, 1996; Kenyon and Randall, 1999) [29; 25]. Основна теза наративної геронтології полягає в тому, що люди не лише мають життєві історії – ми самі є історіями. Найважливіше питання полягає в тому, як значення відтворюється у розповідях про наше життя [26, с. 3].

Для культурного геронтолога наративи становлять особливий тип знання, який може бути досліджений різними методами, зокрема за допомогою інтерв'ю [34, с. 138]. У свою чергу, для літературознавця наратив – це не просто будь-яка розповідь, а особливе представлення низки подій оповідачем, де формальні особливості та естетичні характеристики визначально впливають на його зміст. Щоб осмислити і описати значення та сприйняття старості, літературознавці аналізують твори в контексті їх створення та вивчають багатозначність художніх наративів, включно з життєвими історіями, такими як (авто)біографії та мемуари [34, с. 139].

Висновки. Старіння та старість є багатовимірними явищами, що включають біологічні, психологічні, соціальні, філософські та правові аспекти. Найпоширеніше традиційне розуміння старості пов'язане з хворобами, погіршенням фізичного стану, втратою можливостей та зниженням активності, проте сучасні підходи соціальної геронтології та гуманітарних наук акцентують на її позитивних аспектах, зокрема на самореалізації, активності та творчому розвитку особистості. Поняття «третього віку» та концепція «успішного старіння» змінюють соціальне сприйняття старості, надаючи їй соціально-правового та культурного значення. Соціально-правові й демографічні чинники, включно з пенсійним забезпеченням і медичною підтримкою, безпосередньо впливають на якість життя та сприйняття старості в сучасному суспільстві.

Методологія літературознавчої геронтології показує, що художні тексти не лише відображають процеси старіння, а й переосмислюють життя в старшому віці, сприяючи подоланню маргіналізації літніх людей. Інтеграція культурної та літературознавчої геронтології дозволяє розглядати старість не лише як біологічне явище, а як багатовимірний соціокультурний та суб'єктивний конструкт. Використання наративів, як життєвих історій, так і художніх текстів, дає змогу дослідникам виявляти соціальні норми, культурні стереотипи та особистісний досвід старіння.

Подальше вивчення старіння має враховувати міждисциплінарний підхід, поєднуючи медичні, соціальні, психологічні, філософські та культурні дослідження, що забезпечить більш повне розуміння цього явища. Поєднання цих підходів дозволяє аналізувати концепт «старість» не як монолітний або проблемний стан, а як динамічне явище, що інтегрує індивідуальні, соціальні та культурні аспекти життя людини. Це сприятиме створенню науково обґрунтованого аналізу старіння як мультидисциплінарного феномену, а також окресленню ключових тенденцій і їхнього впливу на сучасне суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біологічні, психологічні та соціальні аспекти старіння людини. Сучасні методи можливого омолодження організму. *Прес-служба.* 2021. 8 жовтня. URL: https://www.bsmu.edu.ua/news/biologichni-psyhologichni-ta-soczialni-aspekty-starinnya-lyudyny-suchasni-metody-mozhlyvogo-omolodzhennya-organizmu (дата звернення: 03.09.2025).

2. ВООЗ революціонізує поняття віку: молодість тепер до 45 років. *GreenPost.* 2025, 12 вересня. URL: https://greenpost.ua/news/vooz-revolyutsionizuye-ponyattya-viku-molodist-teper-do-45-rokiv-i86652

3. Гайдаш А. В. До питання дефініції літературознавчої геронтології. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції* : збірник наукових праць (філологічні науки). 2019. Вип. 13. С. 18–23. https://doi.org/10.31861/lp2019.13

4. Гайдаш А. В. Адаптаційна стратегія геронтогенезу у п'єсі П. Вогель «Найстаріша професія»: відлуння рейганоміки у геріатричному борделі. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер. Філологія. Літературознавство. 2016. Т. 271. Вип. 259. С. 12–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2016_271_259_4.

5. Голик С. В. Геронтологічний дискурс у науковому вимірі. *Сучасні дослідження з іноземної філології*, 2017. Вип.15. С. 38–41.

6. Євдокимова І. А., Колеснікова О. В. Ставлення до старіння та старості у соціологічному вимірі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 45. С. 97–103. DOI: https://doi.org/10.32782/apfs.v045.2023.18.

7. Калько В. В. Концепти молодість і старість в українській мові (на матеріалі паремій). *Лінгвістичні студії* : збірник наукових праць. Донецьк, 2012. Вип. 24. С. 110–114.

8. Кухта М. П., Мартинюк І. О. Проблема старіння: філософський і соціологічний підходи. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики.* 2019. Вип. 83. С. 19–27.

9. Мазур В., Боровська І. Аналіз поняття старості у науково-практичному та теоретичному аспектах. *Методологія теорії і практики юриспруденції*. 2020. № 4. С. 23–29. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.1967.

10. Міщиха Л. П., Коропецька О. М. Проблема старості у контексті сучасних психологічних підходів: теоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія.* 2022. Вип. 1. С. 110–114. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.21

11.Старість і старіння людини: методологічні засади геронтології, історичні відомості, завдання та перспективи Львів: Magnolia, 2023. С. 14–109.

12. Токарева Н., Коллі-Шамне А. Кроскультурні особливості репрезентації концепту «старість» у мовній картині сучасного світу. *Psycholinguistics*. 2021. Т. 30, № 1. С. 224–248. DOI: 10.31470/2309-1797-2021-29-1-224-248

13. Федчишин Н. О., Єлагіна Н. І., Shevchuk O. O., Маковська О. А. Старість як педагогічна проблема. *Медична освіта*. 2021. № 3. С. 129–133. DOI: https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2021.3.12612.

14. Baars J. Philosophy of Aging, Time, and Finitude. In: Cole T. R., Ray R., Kastenbaum R. (eds.). A Guide to Humanistic Studies in Aging. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2010. P. 105–120.

15. Beauvoir S. de. The Coming of Age. 1970. Translated by P. O'Brian. New York : W. W. Norton, 1996.

16. Birren J., Renner J. Research on the Psychology of Aging; Principles and Experimentation. In: Birren J., Shaie W. (eds.). *Handbook of the Psychology of Aging*. New York : Von Nostrand Reinhold Company, 1977. P. 3–38.

17. Featherstone M., Hepworth M. Images of positive aging: a case study of Retirement Choice magazine. In: Featherstone M., Wernick A. (eds.). Images of aging: cultural representations of later life. London : Routledge, 1995. P. 29–48.

18. Gilleard C. Old age in Ancient Greece: Narratives of desire, narratives of disgust. *Journal of Aging Studies*. 2007. Vol. 21, No. 1. P. 81–92.

19. Girolimon M. What is gerontology: the study of aging. 2024. URL: https://www.snhu.edu/about-us/newsroom/health/what-is-gerontology.

20. Gullette M. M. Aged by culture. Chicago: University of Chicago Press, 2004.

21. Hall M. I. 'Old Age' (Or Do We Need a Critical Theory of Law and Aging?). *Windsor Review of Legal and Social Issues.* 2014. Vol. 35. 13 p. URL: https://ssrn.com/abstract=2488316.

22. Higgs P., Gilleard C. Rethinking Old Age: Theorising the Fourth Age. Basingstoke : Palgrave, 2015.

23. Holyk S. V. Old age in the discourse of philosophy. *Development of philology and linguistics at the modern historical period.* Lviv-Torun´: Liha-Pres, 2014. Vol. 54. Iss. 3. P. 16 -35.

24. Katz S. What is Age Studies? Age, Culture, Humanities. An *Interdisciplinary Journal.* 2014. Vol. 1. P. 17–23. URL: https://ageculturehumanities.org/WP/what-is-age-studies.

25. Kenyon G. M., Randall W. (1999). Introduction: narrative gerontology. *Journal of Aging Studies,* 1999. Iss. 13. P. 1–5.

26. Kenyon G. Narrative Gerontology. *The Encyclopedia of Adulthood and Aging,* 2015. P. 1–4.

27. Laslett P. A fresh map of life: the emergence of the third age. Cambridge : Harvard University Press, 1991.

28. Rowe J. W., Kahn R. L. Successful aging. *Gerontologist*. 1997. Vol. 37, No. 4. P. 433–440. https://doi.org/10.1093/geront/37.4.433.

29. Ruth J.-E., Kenyon G. M. Introduction: special issue on ageing, biography and practice. *Ageing Societies*, 1996. Iss. 16. P. 653–657.

30. Salvador V. The socio-discursive construction of old age: Genres, images, and conflicts. In: Salvador V., Sampietro A. (eds.). Understanding the discourse of aging: A multifaceted perspective. Cambridge Scholars Publishing, 2020. P. 9–27.

31. SAMKUL Research Project. (2016–2021). *An interdisciplinary approach to the ageing self.* University of Bergen. URL: https://www.uib.no/en/project/ageing/102187/interdisciplinary-approach-ageing-self

32. Silva, L. R. F. From old age to third age: the historical course of the identities linked to the process of ageing. *História, Ciências, Saúde*. Manguinhos, Rio de Janeiro, 2008. v.15, n.1, Jan.-Mar. URL: http://www.scielo.br.

33. Sowa-Kofta A., Marcinkowska I., Ruzik-Sierdzińska A., Mackevičiūtė R. Ageing policies – access to services in different Member States (PE 662.940). Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, Directorate-General for Internal Policies, 2021. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662940/IPOL_STU(2021)662940_EN.pdf.

Swinnen A. Examining Personal and Cultural Narratives of Aging: Literary Gerontology Revisited. In: Bijsterveld, K., Swinnen, A. (eds) *Interdisciplinarity in the Scholarly Life Cycle*. Palgrave Macmillan, Cham, 2023. P. 135–152. https://doi.org/10.1007/978-3-031-11108-2_8

34. Twigg J., Martin W. The Field of Cultural Gerontology: an Introduction. In: Twigg J., Wendy M. (eds.). Routledge Handbook of Cultural Gerontology. London : Routledge, 2015. P. 1–15.

35. Waddell C., Van Doorn G., Power G., Statham D. From Successful Ageing to Ageing Well: A Narrative Review. *The Gerontologist*. 2025. Vol. 65, Issue 1. Article gnae109. https://doi.org/10.1093/geront/gnae109.

36. Wyatt-Brown A.M. The coming of age of literary gerontology. *Journal of Aging Studies*. 1990. Vol. 4. Iss. 3. P. 299-315. https://doi.org/10.1016/0890-4065(90)90029-8.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 81'33+159.9
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.29

ОСОБЛИВОСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ В СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

PECULIARITIES OF THE INTERDISCIPLINARY APPROACH IN CONTEMPORARY COGNITIVE LINGUISTICS

Демидюк О.Б.,
orcid.org/0000-0001-5787-5156
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

Нікіфорова С.М.,
orcid.org/0000-0002-5471-6835
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

Лук'янова Г.В.,
orcid.org/0000-0001-9862-5989
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

У статті розглядаються особливості міждисциплінарного підходу в когнітивній лінгвістиці як одному з провідних напрямів сучасного мовознавства. Акцентується увага на тому, що когнітивна лінгвістика, перебуваючи на перетині таких наук, як психологія, нейронауки, філософія, культурологія та інформатика, активно інтегрує їхні методології та термінологічний апарат. Це дозволяє розглядати мову не лише як систему знаків, а як складний когнітивний механізм, що бере участь у формуванні, збереженні та передачі знань, у конструюванні індивідуальних і колективних смислів, а також у відтворенні культурних моделей. У статті простежується, що ключові концепції когнітивної лінгвістики виконують функцію об'єднувальних рамок, які поєднують лінгвістичну, психологічну й культурологічну перспективи. Показано, що міждисциплінарність водночас відкриває нові можливості та породжує низку проблем: методологічну нечіткість, варіативність інтерпретацій базових понять, а також труднощі у визначенні меж когнітивної лінгвістики як окремої галузі знання. Проаналізовано сучасні наукові підходи до інтеграції різних дисциплін у межах когнітивної парадигми. Окремо окреслено перспективні напрями подолання методологічних суперечностей, серед яких систематизація термінологічного апарату, розвиток інтегрованих дослідницьких моделей і формування уніфікованих критеріїв аналізу. Проведене дослідження підтвердило, що міждисциплінарність є визначальною ознакою сучасної когнітивної лінгвістики, оскільки поєднання методів гуманітарних і природничих наук дає змогу розглядати мову як багатовимірний когнітивний і культурний феномен. Інтеграція з технологіями штучного інтелекту відкриває нові можливості для моделювання когнітивних процесів і мовної поведінки, що підкреслює практичний потенціал галузі. Перспективними напрямами подальших розвідок є розширення експериментальних досліджень, а також активне впровадження когнітивних підходів у штучний інтелект, аналіз дискурсу та міжкультурну комунікацію. Усвідомлення й подолання методологічних викликів на перетині дисциплін стане запорукою подальшого розвитку когнітивної лінгвістики як цілісної наукової парадигми.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, психологія, міждисциплінарність, когнітивні механізми, компетентність.

The article examines the features of the interdisciplinary approach in cognitive linguistics as one of the leading directions of modern linguistics. It emphasizes that cognitive linguistics, being at the intersection of such sciences as psychology, neuroscience, philosophy, cultural studies, and informatics, actively integrates their methodologies and terminological apparatus. This makes it possible to consider language not only as a system of signs but also as a complex cognitive mechanism involved in the formation, preservation, and transmission of knowledge, in the construction of individual and collective meanings, as well as in the reproduction of cultural models. The article demonstrates that the key concepts of cognitive linguistics function as unifying frameworks that combine linguistic, psychological, and cultural perspectives. It is shown that interdisciplinarity simultaneously opens up new opportunities and generates a number of problems: methodological vagueness, variability in the interpretation of basic concepts, as well as difficulties in defining the boundaries of cognitive linguistics as a separate field of knowledge. Modern scientific approaches to the integration of different disciplines within the cognitive paradigm are analyzed. Particular attention is paid to the prospects for overcoming methodological contradictions, including the systematization of the terminological apparatus, the development of integrated research models, and the formation of unified criteria of analysis. The study confirmed that interdisciplinarity is a defining feature of modern cognitive linguistics, since the combination of methods of the humanities and natural sciences makes it possible to view language as a multidimensional cognitive and cultural phenomenon. Integration with artificial intelligence technologies opens new possibilities for modeling cognitive processes and language behavior, which emphasizes the practical potential of the field. Promising directions for further research include the expansion of experimental studies, as well as

the active implementation of cognitive approaches in artificial intelligence, discourse analysis, and intercultural communication. Awareness and overcoming of methodological challenges at the intersection of disciplines will be the key to the further development of cognitive linguistics as a coherent scientific paradigm.

Key words: cognitive linguistics, psychology, interdisciplinarity, cognitive mechanisms, competence.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть когнітивна лінгвістика сформувалася як один із провідних напрямів сучасного мовознавства, що ґрунтується на ідеї нерозривного зв'язку мови з мисленням, свідомістю та пізнавальними процесами людини. Особливістю цього напряму є його міждисциплінарна природа. Когнітивна лінгвістика активно взаємодіє з психологією, психолінгвістикою, нейронауками, філософією, антропологією, культурологією, інформатикою та іншими галузями знання.

Однак така широка інтеграція зумовлює низку теоретичних і методологічних труднощів, серед яких відсутність єдиної термінологічної бази, різночитання ключових понять (таких як концепт, фрейм, ментальна репрезентація), неоднозначність у підходах до аналізу мовного матеріалу, а також проблема коректної інтерпретації результатів міждисциплінарних досліджень. Постає питання про межі когнітивної лінгвістики як науки, її методологічну самостійність та наукову ідентичність.

З огляду на зростання інтересу до когнітивного підходу в гуманітарних і прикладних дослідженнях (зокрема, у галузях штучного інтелекту [2], методик навчання мови [7; 6], дискурсаналізу, міжкультурної комунікації), особливої актуальності набуває вивчення саме тих проблем, які виникають на перетині різних дисциплін. Усвідомлення і систематизація таких проблем є необхідною умовою подальшого розвитку когнітивної лінгвістики як цілісної наукової парадигми, здатної запропонувати ефективні інструменти для аналізу мови як засобу пізнання і моделювання реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє сучасну динаміку когнітивної лінгвістики на стику гуманітарних і прикладних дисциплін, виявляючи, яким чином інтеграція з психологією, нейронауками, штучним інтелектом і культурологією розширює її теоретичні горизонти та робить методологію більш емпірично підтвердженою.

Qing Zhang та Lei Liu досліджують синергетичну взаємодію когнітивної лінгвістики, нейролінгвістики та семантичної риторики, підкреслюючи, що інтеграція методологічних підходів цих дисциплін створює концептуальне підґрунтя для більш глибокого та ефективного моделювання процесів інтерпретації риторичних конструкцій. Особливу увагу вчені звертають на брак досліджень, у яких би поєднувалися методи реєстрації потенціалів, викликаних подією (Event-Related Potentials, ERP), із риторичним аналізом у межах когнітивної парадигми. ERP-експерименти дозволяють вивчати, як мозок у режимі реального часу обробляє мовні одиниці, зокрема слова, метафори, синтаксичні структури, що робить цей підхід особливо цінним для когнітивної лінгвістики та психолінгвістики [21].

Штучний інтелект, зокрема великі мовні моделі (Large Language Models, LLM), відкриває нові перспективи для когнітивної лінгвістики завдяки здатності відтворювати ключові мовні та когнітивні процеси. Їхні предиктивні механізми корелюють із часами читання та нейронними реакціями людини, що робить їх ефективним інструментом для перевірки гіпотез про мовну компетенцію (linguistic competence) й предиктивне кодування у мозку [17; 18]. Це відкриває можливості для тестування конструкційної граматики та фреймової семантики, поєднуючи людські й машинні дані [19; 12]. Водночас LLM здатні відтворювати насамперед формальну мовну компетентність (formal linguistic competence), тобто знання правил, граматичних і синтаксичних структур, тоді як їхні обмеження у сфері функціональної компетентності (functional linguistic competence) – здатність використовувати мову для розуміння, мислення, інтеракції з реальним світом, підкреслюють потребу чіткого розмежування між мовою та мисленням. Ця різниця обґрунтована нейронауковими даними, які демонструють, що ці два типи компетентності залежать від різних механізмів у мозку [15]. Дослідження окреслює межу між синтаксичним опануванням, у якому LLM демонструють високі результати, та глибинним понятійним осмисленням, що є визначальною характеристикою людської когніції. Це створює виклик для когнітивної лінгвістики: як перейти від моделювання мовних структур до моделювання процесів мислення.

Когнітивна лінгвістика сьогодні активно інтегрується з психологією, що підтверджується низкою новітніх досліджень, спрямованих на пояснення того, як мова взаємодіє з когнітивними й емоційними процесами. «Когнітивна психологія, яка значною мірою вплинула на розвиток когнітивної лінгвістики, допомогає з'ясувати, як мовні одиниці взаємодіють з нашими когні-

тивними здатностями, такими як сприйняття, пам'ять та розуміння» [1, с. 81]. Зокрема, в межах парадигми embodied cognition мова аналізується як відображення тілесного досвіду й симулятивних механізмів мислення, що узгоджується з психологічними моделями сприйняття й пам'яті [4]. Таким чином, embodied cognitive linguistics (ECL) зберігає статус одного з провідних напрямів, що визначає сучасні методологічні стратегії аналізу мови. Його принципи активно впроваджуються у сферу розуміння природної мови (natural language understanding, NLU), де використання принципів тілесної когнітивності дозволяє підвищити здатність мовних моделей до осмисленої інтерпретації тексту [14]. Поряд із цим новітні дослідження засвідчують, що інтеграція психологічних змінних, таких як емоції, увага та соціальний контекст, у моделі обробки природної мови підвищує їхню інтерпретативну здатність і дозволяє точніше моделювати мовленнєву поведінку. Такий міждисциплінарний підхід формує основу для глибшого розуміння мови як когнітивного та соціально-психологічного інструменту.

Отже, сучасні міждисциплінарні дослідження засвідчують, що когнітивна лінгвістика виходить за межі власне мовознавчої проблематики, інтегруючи методологічні підходи суміжних наук, зокрема психології та антропології. Ключові теоретичні підходи когнітивної лінгвістики (концептуальна метафора, теорія прототипів, втілене пізнання) демонструють, що мова виступає центральним механізмом осмислення досвіду, організації мисленнєвих процесів і відтворення культурних практик, що підкреслює її значущість у ширшому науковому контексті.

Виклад основного матеріалу. Метою дослідження є виявлення особливостей міждисциплінарного підходу в когнітивній лінгвістиці та визначення його ролі у формуванні наукової парадигми. Основні завдання полягають у з'ясуванні напрямів інтеграції з суміжними науками, аналізі теоретико-методологічних труднощів та окресленні перспектив прикладного використання когнітивного підходу.

Дослідження спирається на аналіз і синтез наукових джерел, порівняльний і дескриптивний методи, а також інтердисциплінарний підхід, що поєднує досягнення психології та лінгвістики.

Міждисциплінарний підхід у когнітивній лінгвістиці ґрунтується на розумінні мови як складного когнітивного та соціокультурного феномену, що не може бути пояснений лише лінгвістичними методами. Поєднання досягнень психології та лінгвістики дозволяє дослідникам виявляти глибинні механізми формування значень, простежувати зв'язок між мовними структурами та когнітивними процесами, а також аналізувати роль досвіду, пам'яті та емоцій у продукуванні й розумінні мовлення. У цьому контексті особливого значення набуває втілене пізнання (embodied cognition), яке пояснює, як мовні одиниці відображають сенсомоторний досвід людини та метафоричні схеми, що виникають на його основі. Сучасні дослідження підтверджують ефективність інтеграції принципів тілесної когнітивності у сфері обробки природної мови (NLU), зокрема в мультимодальних моделях штучного інтелекту [9].

Сучасна когнітивна лінгвістика активно інтегрує підходи з психології, що розширює аналітичний потенціал досліджень мовних явищ та дозволяє виявляти глибинні зв'язки між мовною формою і когнітивними механізмами. Застосування експериментальних методів, зокрема eye-tracking, аналізу часу реакції, тестів на увагу та пам'ять, засвідчує, що мовлення не лише репрезентує, а й активно відтворює процеси сприйняття й мислення [4].

Міждисциплінарна інтеграція сприяє становленню когнітивного аналізу дискурсу як окремого напрямку, орієнтованого на дослідження процесів конструювання індивідуальних і колективних смислів у межах комунікативної взаємодії. Поєднання психологічного експерименту з корпусним аналізом мовного матеріалу забезпечує емпіричну обґрунтованість досліджень і поглиблює розуміння мовної поведінки як прояву когнітивних структур та моделей сприйняття.

Однією з ключових методологічних проблем сучасної когнітивної лінгвістики є відсутність єдиної термінологічної бази, що призводить до різночитань у трактуванні фундаментальних понять. Так, термін «концепт» трактується як ментальна одиниця знання [10], або як форма мовної репрезентації досвіду [20], як базова когнітивна одиниця мови, що відображає культурно обумовлений досвід [8], а в українській когнітивній лінгвістиці – як типологічно структурована ментальна одиниця, що включає когнітивні форми, культурні коди та мовну експресію. Як зазначає В. П. Пліс, «лінгвокультурний концепт – це смислове значення слова, що несе у собі ментальний і культурний зміст» [3, с. 116]. Розбіжності у визначеннях ускладнюють вироблення єдиних методологічних критеріїв аналізу цього феномена. Поняття «фрейм» по-різному розглядається в когнітивній науці та лінгвістиці: від моделі організації знань у штучному інтелекті [16] до

інструмента концептуалізації у семантиці [11], що призводить до розмитості дефініцій. Не менш дискусійним залишається термін «ментальна репрезентація», який у психології розуміється як відображення перцептивного досвіду [5], у філософії – як форма існування свідомості, а в когнітивній лінгвістиці – як механізм концептуалізації мовних значень [13].

Відсутність узгоджених підходів породжує труднощі не лише в теоретичному описі, а й у прикладних сферах. У галузі штучного інтелекту це ускладнює побудову когнітивно релевантних моделей знання та інтерпретації тексту. У когнітивному аналізі дискурсу неоднозначність категорій зумовлює варіативність результатів навіть за умови дослідження одного й того самого мовного матеріалу. У сфері міжкультурної комунікації термінологічні розбіжності ускладнюють опис універсальних і культурно-специфічних смислів. Подолання цієї проблеми потребує не лише уточнення дефініцій, а й міждисциплінарної узгодженості у використанні ключових понять. Її розв'язання можливе завдяки цілеспрямованим крокам у напрямі концептуальної та методологічної уніфікації.

Одним із можливих рішень є створення уніфікованої термінологічної бази. Вироблення узгоджених дефініцій ключових понять, таких як концепт, фрейм, ментальна репрезентація, потребує діалогу між представниками суміжних дисциплін: лінгвістами, психологами, філософами та фахівцями в галузі інформатики. Важливим кроком у цьому напрямку є розробка міждисциплінарних глосаріїв, які фіксуватимуть варіативність підходів до тлумачення термінів і сприятимуть прозорості наукового дискурсу.

Доцільним також є контекстуалізоване трактування понять, за якого терміни розглядаються не як універсальні одиниці, а як концепти з чітко визначеним контекстом застосування (лінгвістичним, психологічним, філософським, технічним). Такий підхід дозволяє уникати семантичної плутанини в міждисциплінарному середовищі.

Ще одним ефективним засобом є апробація термінології в прикладних доменах, зокрема в штучному інтелекті, дискурсивному аналізі чи міжкультурній комунікації. Це дозволяє оцінити практичну релевантність і валідність понять у різних контекстах. Перспективним є також мережевий підхід до дефініцій, що передбачає створення ієрархічно організованих семантичних структур, де кожне поняття має кілька рівнів уточнення залежно від дослідницької мети та наукової парадигми.

Таким чином, когнітивна лінгвістика постає як відкрита міждисциплінарна галузь, що поєднує теоретичну багатовимірність із прикладною орієнтацією та формує цілісний інструментарій для аналізу мови як засобу пізнання і моделювання реальності. Завдяки міждисциплінарному підходу вона зберігає методологічну гнучкість і здатність інтегрувати здобутки суміжних наук у вивчення мовних процесів.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що міждисциплінарність є визначальною ознакою сучасної когнітивної лінгвістики. Поєднання методів лінгвістики, психології, антропології, нейронаук та інформатики дає змогу розглядати мову як багатовимірний когнітивний і культурний феномен. Інтеграція з технологіями штучного інтелекту відкриває нові перспективи для моделювання когнітивних процесів і мовної поведінки.

Перспективними напрямами подальших розвідок є систематизація термінологічного апарату когнітивної лінгвістики, розширення експериментальних і корпусних досліджень, а також активне впровадження когнітивних підходів у штучний інтелект, аналіз дискурсу та міжкультурну комунікацію. Усвідомлення й подолання методологічних викликів на перетині дисциплін стане запорукою подальшого розвитку когнітивної лінгвістики як цілісної наукової парадигми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демидюк О. Б. Мова як інструмент пізнання : погляд через когнітивну лінгвістику. IV Міжнародна конференція факультеу лінгвістики спільно з Українською асоціацією когнітивної лінгвістики і поетики (УАКЛіП) «*Лінгвістика і виклики сучасного світу: перетинаючи дослідницькі кордони*». Київ, 22–23 травня 2025 р. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. С. 81. URL: https://ktppam.kpi.ua/wp-content/uploads/2025/05/Proceedings_UACLaP-2025_.pdf

2. Демидюк О. Б., Лук'янова Г. В., Нікіфірова С. М. Застосування ресурсів штучного інтелекту в навчанні іноземній мові студентів технічних спеціальностей. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «*Теорія та методика навчання та виховання».* 2025. Вип. 58. С. 55–65. URL: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/methodics/article/view/17644

3. Пліс В. П. Типологія концептів у сучасній когнітивній лінгвістиці. Закарпатські філологічні студії. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика». 2019. Вип. 9. Том 1. С. 115–119. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/9/part_1/24.pdf

4. Barsalou L. W. Challenges and opportunities for grounding cognition. *Journal of Cognition*. 2020. Vol. 3. № 1. P. 31. DOI: 10.5334/joc.116.

5. Barsalou L. W. Perceptual symbol systems. *Behavioral and Brain Sciences*. 1999. Vol. 22. №4. P. 577–660. DOI: 10.1017/S0140525X99002149.

6. Demydiuk O. Cognitive approach to grammar as a model for linguistic analysis. International Conference on Current Issues of Linguistics and Didactics *"Thinking – Language – Speech"*. Kharkiv : H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2024. P. 56–59. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/df5aefc4-b981-428f-a157-b6b83fa2b440/content#page=57

7. Demydiuk O. The role of cognitive styles in language learning. *Research and education in the global world: eurointegration processes in the time of war* : Book of papers of the XI International Forum for Researchers. Kharkiv : TESOL-Ukraine, O. M. Beketov NUUE in Kharkiv, 2025. P. 299–300. URL: https://eprints.kname.edu.ua/68236/

8. Dirven R., Verspoor M. Cognitive exploration of language and linguistics. Amsterdam : John Benjamins. 2004. 277 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Cognitive_Exploration_of_Language_and_Li.html?id=uZcs6poXkfEC&redir_esc=y

9. Driess D. et al. PaLM-E : An embodied multimodal language model. *Proceedings of the 40th International Conference on Machine Learning*. 2023. URL: arXiv preprint arXiv:2303.03378.

10. Evans V., Green M. Cognitive linguistics: An introduction. Edinburgh : Routledge. 2018. 856 p. DOI: https: 10.4324/9781315864327.

11.Fillmore C. J. Frame semantics. In Linguistic Society of Korea (Ed.), *Linguistics in the morning calm*. Seoul : Hanshin.1982. P. 111–137. URL: https://brenocon.com/Fillmore%201982_2up.pdf

12. Guo S. et al. NutFrame : Frame-based Conceptual Structure Induction with LLMs. *Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation*. 2024. P. 12330–12335. URL: https://aclanthology.org/2024.lrec-main.1079/

13. Jackendoff R. Foundations of language : Brain, Meaning, Grammar, Evolution. Oxford University Press. 2002. 477 p.

14. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought. New York: Basic Books. 1999. 624 p.

15. Mahowald K. et al. Dissociating language and thought in large language models. Trends in Cognitive Sciences. 2024. Vol. 28. № 5. P. 517-540.

16. Minsky M. A framework for representing knowledge. 1974. P. 111–142. URL: https://pages.ucsd.edu/~scoulson/203/minsky.pdf

17. Schrimpf M. et al. The neural architecture of language: Integrative modeling converges on predictive processing. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2021. Vol. 118. № 45. DOI: 10.1073/pnas.2105646118.

18. Smith N., Levy R. The effect of word predictability on reading time is logarithmic. *Cognition*. 2013. Vol. 128. № 3. P. 302–319. DOI: 10.1016/j.cognition.2013.02.013.

19. Weissweiler L. et al. Construction Grammar Provides Unique Insight into Neural Language Models. *Proceedings of the First International Workshop on Construction Grammars and NLP*. 2023. P. 85–95. URL: https://aclanthology.org/2023.cxgsnlp-1.10/

20. Wierzbicka A. Semantics : Primes and universals. Oxford University Press. 1996. 512 p.

21. Zhang Q., Liu L. Opinion on the intersection of neurolinguistics, cognitive linguistics, and semantic rhetoric. *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1101312.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2’
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.30

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ТИПАЖІ В ЕТНОКОНЦЕПТУАЛЬНІЙ ПАРАДИГМІ УКРАЇНЦІВ

LINGUOCULTURAL TYPES IN THE ETHNOCONCEPTUAL PARADIGM OF THE UKRAINIANS

Кочерга Г.В.,
orcid.org/0000-0003-1000-3427
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Рогоза О.,
orcid.org/0009-0002-8971-0473
студент магістратури
Навчально-наукового інституту української філології та соціальних комунікацій
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Статтю присвячено аналізові лінгвокультурних типажів українського художнього дискурсу XXI ст., схарактеризовано алгоритм моделювання перцептивно-образного уявлення про типажі в українській лінгвокультурі в проєкції на соціокультурну складову, що послугувало за основу формування лінгвокультурологічної компетентності філологів та майбутніх вчителів закладів середньої освіти.

Мета статті – дослідити особливості концептуалізації та вербалізації лінгвокультурних типажів в українській мовній картині світу на матеріалі художньої прози XXI ст.

Завдання дослідження полягають у систематизації та аналізі основних лінгвокультурних типажів, вербалізованих концептосферою української мови в художніх дискурсах; з’ясуванні мотиваційної матриці в антропоцентрично орієнтованих типажах; виявленні когнітивного сегменту, на підставі зв’язку конотативних процесів з денотативними в структурах етносвідомості.

Методологія дослідження окреслена комплексним використанням методів в парадигмальному просторі сучасного мовознавства, зокрема описового, дистрибутивного, компонентного, зіставного, трансформаційного у висвітленні когнітивного моделювання лінгвокультурних типажів.

Новизна роботи полягає у дослідженні мотиваційних особливостей лінгвокультурних типажів в українській лінгвокультурі за моделлю концептуального аналізу, що дає змогу встановити структуру ментально-психонетичного комплексу, як концепту, його внутрішні та зовнішні зв’язки в концептосистемі.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що мова як «когнітивне утворення, що використовується в комунікативній діяльності» розглядається через мотиваційні процеси етносвідомості у проєкції на семіотичні механізми стереотипізації уявлень, що імплементуються в парадигму етнокультуроцентризму в проєкції на колективну свідомість та позасвідоме.

Схарактеризовано ментально-мотиваційну потенцію принципу антропоцентризму, що є психолінгвістичним та когнітивним підґрунттям моделі формування лінгвокультурного типажу, що формує лінгвокультурознавчу компетентність через розвиток цілісного уявлення про мову як національно-культурний феномен, розуміння національної своєрідності української мовної картини світу, знання констант української національної культури, концептуальних лінгвокультурем, «транслюючи від покоління до покоління спосіб категоризації та концептуалізації, стереотипи і структури етносвідомості» [11].

Засвідчено, що лінгвокультурні смисли зароджуються й відтворюються на «перехресті» культури, мовлення, менталітету, ситуативних, соціокультурних контекстів у лінгвокультурних типажах з культурою або субкультурою. Установлено, що мовний маркер лінгвокультурних типажів є невід’ємною складовою української художньої літератури, адже вони зберігають і транслюють етнокультурний код нації, уяскравлений живою національною ментальністю, випродукуваний принципом антропоцентризму та доповнений дискурсоцентризмом і проєктується на мовну систему, її закономірності, тенденції розвитку та інтеріоризацію дійсності колективної свідомості та архетипах позасвідомого, що виконують роль культурної історичної пам’яті.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, лінгвокультура, концептуалізація, лінгвокультурний типаж, символи, етноконцепт.

The article is devoted to a comprehensive analysis of linguocultural types of Ukrainian artistic discourse of the 21st century, the algorithm of modeling of perceptual-figurative representation of types in Ukrainian linguoculture in projection onto the sociocultural component is characterized, which served as the basis for the formation of linguocultural competence of philologists and future teachers of secondary education institutions. The purpose of the article is to investigate the features of conceptualization and verbalization of linguocultural types in the Ukrainian linguistic picture of the world on the material of artistic prose of the 21st century. The objectives of the study are to systematize and analyze the main linguocultural types, verbalized by the conceptual sphere of the Ukrainian language in artistic discourses; to clarify the motivational matrix in anthropocentrically oriented types; to identify the cognitive segment, based on the connection of connotative processes with denotative in the structures of ethnoconsciousness. The research methodology is outlined by

the comprehensive use of methods in the paradigmatic space of modern linguistics, in particular descriptive, distributive, componential, comparative, transformational in highlighting the cognitive modeling of linguocultural types. The novelty of the work lies in the study of the motivational features of linguocultural types in Ukrainian linguoculture using the model of conceptual analysis, which makes it possible to establish the structure of the mental-psychonetic complex as a concept, its internal and external connections in the conceptual system. The relevance of the research is due to the fact that language as a "cognitive formation used in communicative activity" is considered through the motivational processes of ethnoconsciousness in projection onto semiotic mechanisms of stereotyping of representations that are implemented into the paradigm of ethnoculturalcentrism in projection onto the collective consciousness and the subconscious. The mental and motivational potential of the principle of anthropocentrism is characterized, which is the psycholinguistic and cognitive basis of the model of formation of a linguocultural type, which forms linguocultural competence through the development of a holistic view of language as a national-cultural phenomenon, understanding the national uniqueness of the Ukrainian linguistic picture of the world, knowledge of the constants of Ukrainian national culture, conceptualized by linguoculture, «transmitting from generation to generation the method of categorization and conceptualization, stereotypes and structures of ethnic consciousness» [12]. It has been proven that linguocultural meanings arise and are reproduced at the "intersection" of culture, speech, mentality, situational, sociocultural contexts in linguocultural types with culture or subculture. It has been established that the linguistic marker of the linguocultural types is an integral part of the Ukrainian fiction, because they preserve and transmit the ethnocultural code of the nation, clarified by a living national mentality, produced by the principle of anthropocentrism and supplemented by discoursecentrism and projected onto the language system, its patterns, development trends and internalization of the reality of the collective consciousness and archetypes of the unconscious, which play the role of cultural historical memory.

Key words: a concept, a linguistic picture of the world, a linguistic culture, a conceptualization, a linguistic cultural type, symbols.

Постановка проблеми. Лінгвокультурні типажі як одиниці перетину мови та культури залишаються недостатньо чітко визначеним і систематизованим явищем. Виникає потреба у виробленні єдиного теоретико-методологічного підходу до їх опису, визначення відмінностей від суміжних понять (стереотипу, культурного концепту, архетипу, як модель поведінки чи як мовна репрезентація культурного образу, мовної особистості, етнічного характеру), а також вивчення динаміки їх функціонування в умовах міжкультурної комунікації та глобалізації. Це ускладнює системність досліджень. Національно-культурна специфіка типажу формується в конкретному культурному середовищі та відображає національні цінності, уявлення, комунікативні норми. Зв'язок мови й культури у проекції на етносвідомість є важливим маркером соціокультурної складової в освітній парадигмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвокультурологія як самостійний напрям дослідження обумовила низку наукових праць, під кутом зору поєднання когнітивно-дискурсивної, етнопсихолінгвістичної, лінгвокультурної парадигм, присвячених дослідженню мови як засобу відображення ментальності, світобачення, культури, звичаїв, традицій народу крізь призму національної концептуальної мовної системи та етнічної інтеріоризації дійсності. Теоретичну основу дослідження становлять ідеї представників етнолінгвістики і когнітивної лінгвістики, зокрема праці українських дослідників П. Гриценка, М. Кочергана, Н. Венжинович, В. Скляренка, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, Ф. Бацевича, В. Кононенка, Л. Мацько, Т. Радзієвської, О. Селіванової, М. Шевченко, С. Бибик, В. Білоуса, М. Полюжина, Н. Зайченко, В. Калашнк, С. Каленюк, В. Русанівського, Н. Сологуб, В. Ващенка, І. Чередніченка, І. Огієнка, Ю. Шевельова, Д. Овсянико-Куликовського, О. Потебні та ін.; у зарубіжних А. Вежбицької, Є. Бартмінського, Я. Грімма, В. фон Гумбольдта, Е. Сепіра, Б. Уорфа, Ф. де Соссюра, І. Гердера, Г. Штейталя, Г. Пауля, К. Бюлера та ін.

Дослідниця О. Селіванова лінгвокультурологію розглядає як «маргінальну галузь мовознавства, яка вивчає вияви культури народу в його мові й мовленнєвій діяльності. Предметом лінгвокультурології є засоби мовної системи та її дискурсивних продуктів, які фіксують культурно значиму інформацію – збережені у колективній пам'яті народу символьні способи матеріального й духовного усвідомлення світу певним етносом, відтворені в його ідеалах, схемах мислення й поведінки, системі етичних й естетичних цінностей, нормах, звичаях, обрядах, міфах, віруваннях, забобонах, побуті тощо» [9, с.303].

Мета дослідження – дослідити особливості концептуалізації та вербалізації лінгвокультурних типажів в українській мовній картині світу на матеріалі художньої прози XXI ст.

Методологія дослідження окреслена комплексним використанням методів в парадигмальному просторі сучасного мовознавства, зокрема описового, дистрибутивного, компонентного, зіставного, трансформаційного у висвітленні когнітивного моделювання лінгвокультурних типажів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці та літературознавстві значної актуальності набуває вивчення лінгвокультурних типажів – художньо відтворених образів, які акумулюють у собі цінності, традиції, мен-

тальні установки та соціокультурні стереотипи певного народу. Українська художня література як дзеркало національної свідомості формує особливі культурно-мовні портрети, через які виражається ідентичність та світогляд нації. Лінгвокультурний типаж – це художньо сконструйована мовно-культурна модель особистості, яка відображає соціальні, етнічні, психологічні й поведінкові характеристики відповідного етносу. Лінгвокультурний типаж акумулює відповідну тріаду: мовну специфіку (лексика, діалектизми, інтонація); культурний код (символи, традиції, цінності); поведінкові ознаки (звички, стереотипи мислення, світогляд) тощо.

Мова як культурний коду етносу потребує багатовекторного, поліпарадигмального дослідження. «Пошук дотичних теорій різних наук для аналізу мови ще в середині ХХ ст. привів до виникнення й розвитку суміжних галузей лінгвістики, як-от: психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвопрагматики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики тощо» [10]. Мова як «когнітивне утворення, що використовується в комунікативній діяльності» імплементується в парадигму етнокультуроцентризму в проєкції на колективну свідомість та позасвідоме. Принцип антропоцентризму є базовою епістемою мовознавства, що формує лінгвокультурознавчу компетентність через розвиток цілісного уявлення про мову як національно-культурний феномен, розуміння національної своєрідності української мовної картини світу, знання констант української національної культури, концептуальних лінгвокультурем, «транслюючи від покоління до покоління спосіб категоризації та концептуалізації, стереотипи і структури етносвідомості» [11].

У наукових розвідках М. Полюжин розглядає семіотичні механізми концептуалізації та мотивації процесів уявлень в етносвідомості у проєкції на етнічну інтеріоризацію дійсності у зв'язку з культурою, звичаями, традиціями, міфами, характером народу, як засобу відображення національної ментальності, культури, світобачення. Вочевиднено, що «вивчення мови не може бути відокремлено від людської концептуалізації. Про це красномовно свідчить когнітивна лінгвістика, в якій значення розглядається як вербалізоване знання, як діяльнісний акт мислення, прирівнюючись, таким чином, до концептуалізації. Остання інтегрується в широкому плані як понятійна класифікація; вона є, по суті справи, одним із найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні нею наявної про навколишній світ інформації, яка, врешті-решт, веде до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку людини»[6, с. 110].

Дослідник М. Полюжин розглядає «концепт» як наскрізну лінгвопсихоментальну операцію, що характеризує фреймову складову лінгвокультурного типажу як «оперативна та змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, а також усієї картини світу, що відображається в людській психіці» [7, с. 8].

Лінгвокультурний підхід до розуміння концепту полягає в його визнанні базовою одиницею культури, її зосередженням. Лінгвокогнітивний і лінгвокультурний підходи до розуміння концепту не взаємозаперечують один одного, оскільки розгляд концепту як ментального утворення у свідомості індивіда – це вихід на концептосферу мовної спільноти, що є показником рівня її культурного розвитку. І навпаки, розгляд концепту як репрезентанта культури є напрямом руху в науковому дослідженні від колективного до індивідуального досвіду. Інакше кажучи, ці підходи розрізняються векторами щодо індивіда: лінгвокогнітивний підхід – це напрям розгляду, що прямує від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний – від культури до індивідуальної свідомості. Зазначені напрями розгляду – дослідницькі прийоми, а не цілісні багатовимірні процеси [8, с.219].

Концептуальний аналіз спрямований на виявлення й осмислення структури вербалізованого концепту для з'ясування обставин його формування, знаходження властивих йому системних зв'язків та їх відмінностей від інших концептів. Не обмежуючись аналізом семантичної структури певної мовної одиниці, концептуальний аналіз спрямовує свою увагу на отримання різнобічних знань про світ, спосіб життя, традиції, звичаї, вірування, міфологію та культуру носіїв певної мови. Принагідно зауважимо, що для кожного словникового значення слова є свій власний концепт – результат «зіткнення» цього значення з особистим досвідом, культурною індивідуальністю концептоносія [1, с.141].

Лінгвокультурема як одиниця лінгвокультурології ще недостатньо вивчена, теоретичні засади та методологію її аналізу розроблено лише частково у працях Л. Мацько, М. Шевченко та ін. Паралельно з лінгвокультуремою на позначення мовного знака культури вживаються терміни: «знак етнокультури», «етнокультурний концепт» (В. Жайворонок), «мовно-естетичний знак національної культури» (С. Єрмоленко), «мовний знак національної культури» (Н. Зайченко)

та інші дефініції лінгвокультуреми, структурних компонентів її значення, ідентифікації та систематизації.

Лінгвокультурема, за визначенням О. Селіванової, – це «мовний знак, який містить культурну інформацію. Лінгвокультурема не є одиницею мовної системи, а лише базовим терміном лінгвокультурології і служить на позначення одиниці вербалізації культурного змісту. План форми лінгвокультуреми може відповідати лексемі, словосполученню, тексту. Планом змісту лінгвокультурогеми є культурна інформація – це сукупність культурно маркованих знань й уявлень носіїв певної етнічної культури» [9, с. 303].

Л. Мацько лінгвокультурему декларує як «стійку відтворювану в етнолінгвістичному соціумі мовну одиницю, яка відображає культурний досвід і ціннісні орієнтири національного суспільства. З цього погляду – це надбання і скарб нації» [3, с. 56 – 63]. Культурно марковані знання й уявлення носіїв певної культури є планом змісту лінгвокультурем, а планом вираження – мовні одиниці, у семантиці яких міститься культурна інформація. Лінгвокультуреми можуть об'єднуватися у лінгвокультурологічний концепт, що є «ментальною проекцією елементів культури», опредмеченою у мовленні у вигляді лінгвокультурем [4, с. 364].

Дослідниця С. Єрмоленко наголошує, що лінгвокультуреми – це етнопсихолінгвальні явища – одиниці мовної картини світу. Такий підхід до розгляду мовної картини світу є незвичним, адже до цього «мовна картина світу членувалась на такі одиниці: концепти, фрейми, сценарії. Одиницями мовної картини світу є концепти, фрейми, сценарії, а також визначаються лексичні парадигми, побудовані за принципом організації тематичних груп лексики: лексико-синонімічні ряди; семантичні поля, що об'єднуються навколо ядерного слова-поняття; лексико-асоціативні поля» [2, с. 94–103].

Вивчення глибинних концептів, що локалізовані у свідомості людей, висувають на порядок денний важливі завдання – вичленити сукупність ознак, які складають їх зміст. Першою такою ознакою є те, що концепт, як універсальна понятійна категорія, наділений змістом, на відміну від семантики, котра є мовним явищем. У той час як семантика лексем членується на семантичні компоненти, зміст концепту – на концептуальні ознаки. Усякий лінгвістичний аналіз, що здійснюється в напрямі від семантики слова до змісту концепту, дає змогу за допомогою сем різного типу, що актуалізуються в сукупності випадків уживання слова, вичленити концептуальні ознаки, які утворюють зміст концепту. Когнітивний аналіз, що є фактично виявленням змісту концептів, передбачає аналіз системних значень і мовленнєвих уживань лексичних одиниць, що вербалізують відповідний концепт, а також логічний аналіз денотатів [6].

Лінгвокультурологема «чиновник» типологізована соціо-культурно-класовою ієрархічною структурою суспільства. Соціальна складова чиновництва була неоднорідною, зважаючи на функціональні обов′язки та національно-культурну специфіку історичного періоду. За тлумачним словником української мови значення лексеми «чиновник»: 1) державний службовець певного рангу. 2) *перен*. Людина, яка обмежується в якій-небудь справі формальним виконанням своїх обов'язків [5, с.766]. «В інших словниках інформативний блок пов′язаний із визначенням чиновника як особи, яка перебувала на державній службі і мала чин. Чини визначалися відповідно до «Табелю про ранги» незалежно від того, військовий чин або цивільний. Зокрема, у XVIII – поч. XIX ст. військових офіцерів нерідко називали чиновниками. Однак вони були здебільшого цивільними службовцями 14-го – 1-го класів «Табеля про ранги», які обіймали штатні посади у вищих, центральних або місцевих державних установах. Приналежність до кола чиновників передбачала право на отримання особистого потомственного почесного громадянства або дворянства, титулування, визначену кількість коней, нагородження орденами. Окрім того, чиновники виконували обов′язки відповідно до посади, а також зобов′язані були носити форменний одяг та знаки розрізнення за суворими правилами» [12, с. 126–127].

Для опису чиновника важливим є його чин – певний ранг, ступінь державного службовця, чиновника або офіцера, визначений «Табелем про ранги» [12].

У мовній канві української соціально-психологічної прози «Порядні пані вмирають самітно» Дмитра Безверхнього йдеться про життя відставного поліціанта повітового міста на окраїні імперії, у якій важливе місце займає лінгвокультурема «чиновник», яка в семантичній структурі мовної одиниці поєднує лінгвальні та екстралінгвальні значеннєві дискурси. Відставний поліціант Тиміш Уласович є носієм офіційної мови, бюрократичних форм, порядку, дисципліни. Мовлення чиновника офіційне, уяскравлене використанням юридичних і службових термінів та формальним зверненням за посадою. Наприклад, *Він демонстративно пхикав невдоволеністю, від чого його лице побагряніло й нагадувало велетенський (пардон) нічний горщик, що ось-ось вибухне потоком словесних нечис-*

тот (Д. Безверхній). *Тиміш Уласович ще з самого ранку заклопотано перебирав папери, що їх приніс листоноша. Бурмотів під ніс і неприємно сопів, явно чимось незадоволений* (Д. Безверхній). *Для Тимоша читання поліційних рапортів було ледь чи не частиною щоденної рутини. Кілька років тому чоловік потрапив у ніщивні й цілком байдужі до персональних заслуг жорна чергової реформи, якими латали дірки лиш на позір добротно скроєної клаптикової ковдри самодержавства. Насправді ж Тиміш Уласович не те що не з найбільшими почестями, а й узагалі потай закінчив свою службу в поліції, де дослужився до високих чинів. Проте завчасно пішов на пенсію, осівши в своєму будинку, серед затишку та спокою повітового містечка. Хоча й ці обставини не були цілковитою правдою – постійні візити старих колег, які намагалися знайти в товаришеві спеціаліста, котрий допоміг би їм у тій чи іншій справі* (Д. Безверхній). *Тиміш Уласович неабияк потішив власне самолюбство, провернувши цей невеличкий трюк із готелем за спиною у всезнаючої жінки* (Д. Безверхній). *Ми коротко обговорили суть справи. Як вони сказали, єдине, що вимагається від мене – це невеличка консультація… Таке враження – ти не ображайся , але здається, що вони просто хочуть розважити мене, – чоловік злегка почервонів, ніби хлопчисько, впійманий за чимось сором іцьким* (Д. Безверхній). *Закінчивши з трапезою, колишній поліціант подався до своїх колег-знайомих, котрі чекали на нього у скверику біля Старокиївського поліційного відділку. Тиміш Уласович не зводив погляду зі своїх співрозмовників. « Постарів наш Олексович, чортяка. Старий біс! – думалося відставному поліціантові. – Обличчя зблякло, у запалих очах видніється якась химерна тінь… тай сам він увесь змінився… Не такі ми, як раніше… геть не такі»* (Д. Безверхній). Лінгвокультурема «чиновник» характеризується багатоаспектністю, різноманітністю взаємовідношень і взаємозв'язків з іншими мовними явищами, які в сукупності дають змогу створити цілісне уявлення про лінгвокультурему, її мовний та позамовний зміст, забезпечити комплексний поетапний аналіз лінгвокультуреми у художньому тексті. Відображення становища людини в суспільстві, яка має певний чин, її соціальний, психологічний стан, душевні переживання, вербалізує культурну домінанту взаємозв'язків між людиною як суб'єктом соціальних відносин та відповідними соціальними групами і державними інституціями. Людина оцінює себе по відношенню до інших людей у тій чи тій ситуації, протиставляє себе представникам інших лінгвокультурних спільнот через кореляцію «свій/інший» характеризується екстралінгвальними значеннями, варіативними, ситуативними у кожній універсалії з використання національно маркованих мовних одиниць.

Лінгвокультурогема «чиновник» характеризується автором по-особливому, є важливим компонентом національно-мовної та індивідуально-авторської картин світу.

У художньому творі Д. Безверхнього циркулює лінгвокультурний типаж «пані». Дама з вищого стану – типаж багатої представниці старого стану – це графиня Анна фон Рей. У її мовленні присутні елементи пієтетики, що позначають особливе відношення до вищого стану, є її власною емоцією і характеризують як переважну «чутливість до величі», як визнання суб'єктивної реакції на щось прекрасне в особистому (моральному чи матеріальному) відношенні, але якісно вище самого пієтету. Компіляції мовного сегменту вочевиднюють витонченість у мовних формулах звернення, а також манери, фрази, що підкреслюють її соціальний статус. Наприклад, *«Щось має статися, – подумки констатувала Анна фон Рей, надягаючи нові срібні сережки з бірюзою, – мені її так шкода. Але чому?». – Не повірите, – криво посміхнулася Анна, – це було навіть не вчора. Як вони сварилися! Знаменито! Як і годиться недолугій, хворобливій аристократії місцевого штибу. Я ще не до кінця усвідомила себе в ролі справжнісінької графині, це нова й трохи незвична роль для мене, ладнаюся з купою правил та норм: «личить», «доречно», «дозволено», «зась»… Блідувате, скупе на емоції обличчя нині виражало твердість намірів і вдавану владність над усіма навколо. Голос її лунав здушено, ніби намагаючись сховати всередині ледь чутні істеричні нотки* (Д. Безверхній). Лінгвокультурний типаж «пані» – це уособлення жіночої влади у соціально-становій ієрархії, яка поєднує зовнішню шляхетність із внутрішньою відстороненістю та владністю. У народній свідомості – символ нерівності та експлуатації. Соціальний стан і внутрішні моральні характеристики цього типажу засвідчують упевненість у власному статусі, вимогливість, владність, відчуженість від простого люду, зосередженість на власному добробуті. Типаж «пані» в лінгвокультурному просторі – це маркер історичної пам'яті про «панське ярмо», тому є – негативно конотований.

Лінгвокультурний типаж «пані» Софії Нрієвської – інтелектуалки, спостережливої жінки-детектива**,** протилежний типажу «пані» Анни фон Рей. Це типаж, який поєднує домашнє і громадське, жіноче й інтелектуальне. Вона – дружина

відставного поліціанта Тимоша Уласовича, але сама бере на себе роль розслідувача. Розмови, внутрішні монологи Софії, показують її світогляд, омовлюють багато міркувань щодо деталей розслідувань, спостережень, поміркованості у висловленнях. Мовлення Софії Нрієвської пересипане професійною термінологією, цитатами, порівняннями, – це говорить про високу освідченість, ерудицію, толерантність у підходах до з'ясування обставин. Вона є носієм традиційної культури свого соціяльного стану, характерного для тих часів. Наприклад, *Софія відчула недовіру подруги й тому стишила голос, надаючи йому якоїсь загадкової допитливості. Софія примружила очі, фокусуючи погляд на середніх літ чоловікові – статному, з військовим вишколом. Адже Софія – єдина, хто не дошкуляє Устині колючими закидами про невдалі заручини й радо приймає на чаювання. Я лише кілька разів утрапила в халепу і ще декого з халепи врятувала, а ти вже готовий думати, що я люблю кримінал, – вдавано дорікнула Софія, і додала: – просто загадки самі чіпляються реп'яхами до подолу моїх суконь, і відберти їх звідтіль зовсім не просто. Обличчя Софії Нрієвської зробилося відчуженим, коли вона про щось думала, а думати вона любила. В її салоні мріяла побувати вся еліта маленького міста, аби задовольнити благоговійнуцікавість перед персоною пані поліціантової – утім, щастило не кожному. Коли події вимагали ясного розуму й чітких кроків, Софії не було в цьому рівних. Їй конче було необхідно занотувати свої думки. Вони, ніби скажений бджолиний рій, крутилися в голові* (Д. Безверхній). Соціальний стан і психологічна характеристика типажу «пані» випродуковують уважність, спостережливість, критичне мислення, кмітливість, рішучість, внутрішню незалежність, схильність до самоаналізу і мають іронічне почуття гумору, але водночас – високий рівень емпатії, бо розуміння психології людей допомагає їй у розслідуваннях. Отже, типаж «пані-інтелектуалки» – це вже не історично-соціальний образ, як «пані-багатійка», а новітній культурний типаж, який виникає на перетині української та європейської традицій, поєднуючи жіночність, освіченість і логіку детектива. Має позитивні конотації: символ жіночої мудрості, сили розуму, прагнення до справедливості.

Висновки. Отже, лінгвокультурний типаж – це образ, у якому через мову відтворюються не лише індивідуальні риси персонажа, а й колективні культурні уявлення, традиції, ментальні стереотипи. Художня канва Дмитра Безверхнього – яскравий приклад поєднання сучасного мовлення з глибинними культурними кодами українства. У його прозі простежуються стійкі лінгвокультурні типажі, що відображають характер, світогляд і соціальне тло українського народу, постають як виразники українського менталітету, моделюючи цілісну картину національного світу. Ідентичність і культурна складова допомагають створити атмосферу часу і місця події, передати соціокультурне середовище – як виглядало повітове містечко, яка була ієрархія, якими були моральні норми. Уяскравлено контраст і конфлікт: типажі з різних соціальних верств (графиня, чиновник, приватне життя пані Софії) створюють конфліктні ситуації, з яких виникають таємниці і сюжетні повороти. Відтворення мовної диференціації як показника соціального стану, освіти, виховання, через мову чітко розрізняють лінгвокультурні типажів (стиль розмови, манера говорити). Своєрідно омовлюються автором, в межах художнього дискурсу, культурні символи і архетипи: багатійка графиня, чиновник поліціянт, стара знать повітового містечка та пані, дружина відставного поліціянта, та загадкові спіритичні сеанси (таємниці, смерті, привиди) – все це моделюється з культурними архетипами: честь, гідність, страх, містика. Лінгвокультурні типажі через українські культурні цінності виконують соціокультурну змістову лінію у навчанні та вихованні молодої людини: зберігають етнокультурні архетипи, допомагають формувати національну ідентичність як стратегічного ресурсу розвитку особистості, комунікативну – зберігають культурні коди у мові, виховну – утверджують моральні цінності, ідеали та світогляд, виконують естетичну функцію, надаючи творам глибинного символізму. Етнокультурна матриця слова маштабує світобачення народу через наповнення смислів у концептосфері етнолінгвістики та лінгвокультурології. Перспективу подальших студій убачаємо в комплексному дослідженні лінгвокультурних етноконцептів в мотиваційних моделях когнітивної етнолінгвістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. …доктора філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 503 с.

2. Єрмоленко С.Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. Мовознавство. 2009. № 3–4. С. 94 –103.

3. Мацько Л. І. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту. Культура слова, 2011. № 75. С. 56–66.

4. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: [навч. посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»]. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.

5. Новий тлумачний словник української мови у 3-ох т. Т 3. К.: Вид-тво «Аконіт», 2005. 863 с.

6. Полюжин М. М. Концепти як співвідносні зі значенням слова поняття. Культура народов Причерноморья. 2002. №32. С. 110.

7. Полюжин М.М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості. Проблеми романо-германської філології :зб.наук. праць. Ужгород: Ліра, 2005. С. 8.

8. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки.* Луцьк, 2015. № 4 (305). С. 219.

9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. С. 303.

10. Селіванова.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. К.– Черкаси: Брама, 2004. 276 с.

11.Селіванова О. Світ свідомості в мові. Монографічне видання. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.

12. Сукаленко Т.М. Лінгвокультурні типажі в українській художній літературі XIX ст. : монографія / наук. ред. В.М. Бріцин. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 378.4 (477.87) (092) Полюжин : 80 (=11)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.31

ПРОФЕСОР МИХАЙЛО ПОЛЮЖИН: ЖИТТЄВИЙ ТА НАУКОВИЙ ШЛЯХ

PROFESSOR MYKHAYLO POLUZHYN: LIFE AND SCIENTIFIC PATH

Медведь М.М.,
orcid.org/0000-0001-8275-9026
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови, директорка
Наукової бібліотеки Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»

У статті досліджується життєвий та науковий шлях видатного українського лінгвіста в галузі англійської філології, провідного вченого-мовознавця Ужгородського національного університету, професора Михайла Михайловича Полюжина.

Основним завданням дослідження стало простеження життєвого шляху вченого, який об'єднав віхи як особистого, так і наукового утвердження науковця, його стремління до освіти і наукової реалізації. Феноменальні здібності лінгвіста Михайла Полюжина ґрунтуються на великому потенціалі працелюбства та служіння філологічній науці. За час своєї професійної діяльності, яка розпочалося з шкільного вчителювання, упродовж життя Михайло Полюжин досяг великих наукових вершин, сміливо поєднуючи в них кадрові посадові обов'язки з науковими дослідженнями, що підтверджено його науковими ступенями і вченими званнями. Будучи знаним науковцем, професор Михайло Полюжин завжди залишався надійним наставником молоді, бо вмів проникливо побачити наукову перспективу молодого покоління, що дало йому змогу підготувати цілу плеяду кандидатів філологічних наук зі спеціальності «Германські мови». Самовідданим служінням науці Михайло Михайлович Полюжин отримав заслужене визнання колективів, в яких йому доводилось працювати, так і визнання його заслуг державою і світовою спільнотою науковців.

Науковий спадок, залишений ученим-германістом Михайлом Полюжиним, входить у наукову скарбницю як української лінгвістичної науки, так і світової. Ім'я Михайла Полюжина золотими літерами вписано в історію становлення філологічної науки Ужгородського національного університету, а багато вчених-лінгвістів залишаються вдячними йому за наукову підтримку.

Ключові слова: Михайло Полюжин, Ужгородський національний університет, українські вчені-германісти, життєвий та науковий шлях, наукова школа професора Михайла Полюжина.

The article examines the life and scientific career of the outstanding Ukrainian linguist in the field of English philology, a leading linguist at Uzhhorod National University, Professor Mykhaylo Mykhaylovych Poluzhyn.

The main task of the study was to trace the life path of the scientist, who combined the milestones of both personal and scientific affirmation of the scientist, his aspiration for education and scientific realization. The phenomenal abilities of the linguist Mykhaylo Poluzhyn are based on the great potential of hard work and service to philological science. During his professional career, which began with school teaching, Mykhaylo Poluzhyn achieved great scientific heights throughout his life, boldly combining his staff duties with scientific research, which is confirmed by his academic degrees and titles. Being a well-known scientist, Professor Mykhaylo Poluzhyn always remained a reliable mentor to the youth, because he was able to insightfully see the scientific prospects of the younger generation, which gave him the opportunity to prepare a whole galaxy of candidates of philological sciences in the specialty "Germanic Languages". Through his selfless service to science, Mykhaylo Mykhaylovych Poluzhyn received well-deserved recognition from the teams in which he worked, as well as recognition of his merits by the state and the world community of scientists.

The scientific legacy left by the German scholar Mykhaylo Poluzhyn is included in the scientific treasury of both Ukrainian and world linguistic science. Mykhaylo Poluzhyn's name is inscribed in golden letters in the history of the formation of philological science at Uzhhorod National University, and many linguists remain grateful to him for his scientific support.

Key words: Mykhaylo Poluzhyn, Uzhhorod National University, Ukrainian German scholars, life and scientific path, scientific school of Professor Mykhaylo Poluzhyn.

Постановка проблеми. Ужгородський національний університет був і залишається надійною базою становлення багатьох науковців, чиї імена стали гордістю звитяг української мовознавчої науки. Серед відомих мовознавців імена Василя Німчука, Йосипа Дзендзелівського, Василя Добоша, Кирила Галаса, Павла Чучки, Михайла Сюська, Василя Лавера та ін. У стінах Ужгородського університету пройшло становлення Петра Лизанця, Івана Сабадоша, Валентини Статєєвої, Валентини Барчан, Юрія Бідзілі, Наталії Венжинович, Світлани Пахомової та інших сучасних талановитих науковців, які гідно продовжують нести мовознавчі стяги й дотепер. Серед знаних закарпатських лінгвістів особливою шаною огорнуте ім'я Михайла Полюжина, вченого, відомого не лише на теренах України, а й світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цьогоріч минуло 80 років із дня народження Михайла Михайловича Полюжина – відомого

українського вченого, земний шлях якого, на превеликий жаль, завершився за декілька місяців до його ювілею. Наше дослідження виконане на основі архівних матеріалів, найбільш вагомих праць М.М. Полюжина та біобібліографічного покажчика [1; 2; 3; 4]. Ми ставимо перед собою **завдання** описати життєвий та науковий шлях Михайла Михайловича Полюжина та його внесок у розвиток сучасних лінгвістичних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Життя професора – приклад високого служіння лінгвістичній науці у галузі англійського словотворення, теорії номінації, лінгвоконцептології, когнітивної лінгвістики і свідченням цьому є його наукові праці, статистика цитування яких сягає понад тисячі відображень. До прикладу, монографія «Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення» (1999), в якій розглянуто широкий спектр питань щодо контекстно зумовлених способів утворення похідного слова, його функціонально-когнітивних характеристик, процитована дослідниками 292 рази, а стаття «Поняття, концепт та його структура», завданням якої стало виявлення й опис закономірностей, що ґрунтуються на зв'язку структури концепту з ментальними процесами в мисленні людини, процитована в 140 джерелах науковців.

Ніяк не поступаються в цитуванні і публікації вченого. До прикладу, стаття «Типологія й аналіз концептів», опублікована в журналі «Іноземна філологія» в 2009 році. У ній автор запропонував докладну класифікацію концептів та описав їх відмінності від інших структур репрезентації знань про навколишню дійсність, зробив висновок про те, що концептуальний аналіз спрямований на виявлення змісту концептів, формалізацію того, що притаманне інтуїції та наявне в колективному несвідомому й виражається мовленням. Таких прикладів цитування праць професора Михайла Полюжина можна наводити безліч і це враховуючи, що електронне відстеження цитованості активізувалося винятково після оцифрувань друкованих видань, до якого активно долучилася Наукова бібліотека Ужгородського національного університету та особисто родина Полюжиних.

Інституційний репозитарій Ужгородського національного університету залучив до свого електронного сховища 124 праці М. Полюжина, які побачили світ із 1975 року по 2024 рік, і це лише частина наукового спадку вченого. Нині ім'я Михайла Полюжина відоме всьому світу, адже на його дослідженнях міцніло не одне покоління лінгвістів.

Наукове визнання вченим дається нелегко і прикладом цьому є наукове становлення професора Михайла Полюжина.

Михайло Михайлович Полюжин народився 22 січня 1945 року в селі Літиня Дрогобицького району Львівської області, за декілька місяців до закінчення Другої світової війни. У своїй автобіографії (датованій 27 лютого 1985 року) він написав: «…народився в сім'ї селянина-бідняка. Мій батько, Полюжин Михайло Миколайович, 1910 року народження, загинув під час війни в 1944 році. Мати, Полюжин Марія Іванівна (в дівоцтві Котів), 1919 року народження…працювала в колгоспі». Про батька, якого йому ніколи не довелося побачити, в автобіографії окремі рядки: «… в серпні 1944 року був призваний в ряди радянської армії, незабаром від розриву міни в полі йому відірвало ногу. Стікаючого кров'ю, його підібрали санітари і помістили в госпіталь м. Дрогобича. Як виявилося пізніше, у батька була гангрена і, незважаючи на всі спроби лікарів врятувати його, він помер і похований на кладовищі с. Літині Дрогобицького району Львівської області 28 серпня 1944 року» [1, с. 121–124].

Тяжкий післявоєнний період болем закарбувався на долі кожної української родини, якій довелось пережили нелегкі воєнні та роки відновлення України. Що вже й говорити про тих, чиє дитинство і юність випали на цей складний післявоєнний період. Нелегко зросталось сільському хлоп'яті, якому ніколи не довелося побачити батька, не почути його настанов, не спиратися на батьківську підтримку. Нашу увагу не оминув власноручний автобіографічний запис, виокремлений і присвячений батькові, залишений Михайлом Полюжиним: «Батько, Полюжин Михайло Миколайович… помер за 5 місяців до мого народження» [1, с. 123].

Усією його родиною Михайла була лише мати – Марія Іванівна, яка працювала в колгоспі села Літиня на Львівщині. Рідних сестер і братів у Михайла ніколи не було.

Навчання в школі здібному учневі давалося легко, допомагали старанність і наполегливість. Після Грушівської середньої школи у 1962 році здібний до науки юнак вступає до Дрогобицького державного педагогічного інституту імені І. Я. Франка, який з відзнакою закінчує 1966 року, отримавши диплом П № 640123 за спеціальністю «Іноземні мови», з кваліфікацію «учитель англійської мови середньої школи» (дата видачі диплома 01 липня 1966 р.).

Відразу після отримання диплома, вже з серпня по листопад 1966 року М. Полюжин починає свою

педагогічну діяльність, працюючи вчителем англійської мови в Рівненській середній школі №7.

В автобіографії вченого зустрічаємо підтвердження його лінгвістичних здібностей, він перераховує мови, якими оволодів «англійською, німецькою, польською, російською, українською – володію вільно, французькою (зі словником) [1, с. 119].

З грудня 1966 р. по грудень 1972 р. Михайло Полюжин – асистент кафедри іноземних мов в Українському інституті інженерів водного господарства в місті Рівне. Цілеспрямований молодий вчений у цьому ж, 1972 році, вступає до аспірантури одного з найпрестижніших тогочасних вишів колишнього СРСР – Московського державного педагогічного інституту імені Моріса Тореза, на кафедру лексикології англійської мови. Упродовж навчання він успішно працює над дисертаційним дослідженням «Особенности функционирования системы префиксации в современном английском языке : диссертация канд. филолог. наук / М. М. Полюжин. Москва, 1975. 296 с. (назва мовою оригіналу), яке блискуче захищає 28 травня 1976 році і отримує диплом кандидата наук (диплом ФЛ № 001056 від 02 лютого 1977 року). Науковим керівником дисертаційного дослідження стала вже досить відома в мовознавчому світі вчена, в той час старша наукова співробітниця академії наук СРСР, доктор філологічних наук Олена Кубрякова. Дисертаційне дослідження молодого вченого було присвячене дослідженню особливостей функціонування системи префіксації в сучасній англійській мові, зокрема виявленню різних квантитативних і кваліфікативних характеристик цієї системи, виявлених при аналізі наукових та художніх текстів [2]. Вільний доступ до повного тексту наукового дослідження М. Полюжина зберігається в інституційному репозитарії УжНУ за покликанням https://drive.google.com/file/d/1JCgC4QeDrE_81bxDHbA34MuC8GYIO0j6/view?usp=sharing

Обрій наукових перспектив у російських установах не запаморочив голову талановитому молодому вченому, не переміг його любові й відданості Україні, тому вже з лютого 1976 року Михайло Полюжин продовжує працювати на українській освітянській ниві. Спочатку старшим викладачем, а з 29 січня 1980 року доцентом кафедри англійської мови факультету мов Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені В.С. Стефаника.

Автобіографічні записи вміщують цікаві факти характеристики громадської роботи молодого науковця в той час: «… Під час роботи в інституті я брав участь у громадській роботі, протягом чотирьох років був головою профбюро факультету іноземних мов, членом групи народного контролю, куратором студентських груп, відповідальним за виховну роботу в студентському гуртожитку, виконував інші доручення» [1, с. 121].

Не дивно, що неодноразові нагороди, як за наукові успіхи, так і громадську роботу, стали підтвердженням чіткої життєвої позиції науковця. Михайло Полюжин завжди був активним учасником всесоюзних, зональних та загальноінститутських наукових конференцій і семінарів.

Вчене звання доцента Михайло Полюжин отримав у 1981 році (атестат доцента ДЦ № 047910 від 16 вересня 1981 року (протокол №39д/д ВАК).

У 1982 році переїздить до Ужгорода, з червня 1982 на багато років пов'язує своє життя з Ужгородським державним (нині національним) університетом.

Біографія Михайла Полюжина рясно пересипана відомостями про його наукове і посадове зростання. До прикладу, витяг із протоколу № 1 засідання кафедри англійської філології від 27 серпня 1982 року засвідчує його перші сходинки кар'єрного зростання у згаданому ЗВО, а саме, участі в конкурсі на заміщення вакантної посади доцента кафедри англійської філології Ужгородського державного університету. Протокол зберігає стенографічні записи виступаючих щодо обговорення кандидатури М. Полюжина, якими засвідчено його професійні риси як науковця. До прикладу, доцент У.Р. Голик наголосила, що «… т. Полюжин має чудові рекомендації як науковий працівник»; викладач В.М. Бабидорич. відзначила, що «… т. Полюжин М.М. – досвідчений працівник, має хорошу наукову базу»; викладач В.І. Ситар дає таку характеристику «… особисто знаю Полюжина М.М. з 1976 р. … Він людина розумна, ділова, перспективна. Він прекрасний педагог, не перестає вчитися і працювати над собою»; доцент М.Т. Ажнюк, підтримуючи кандидатуру М. Полюжина на вакантну посаду доцента, стверджує: «… хоч т. М.М. Полюжин ще молодий, але встиг зробити багато – читав ряд теоретичних і спецкурсів, має 12 публікацій у солідних видавництвах… Кафедрі потрібна саме така перспективна у науковому відношенні людина». На завершення обговорення завідувач кафедри англійської філології М.М. Егреші підсумовує: «…Полюжин М.М. – людина серйозна, відповідальна, яка бажає працювати. Найприємніше те, що він серйозно працює над науковим дослідженнями. Думається, що є всі підстави підтримати кандидатуру тов. Полюжина М.».

Витяг із протоколу № 2 від 10 вересня 1982 р. засідання ради факультету романо-германської філології (надалі РГФ) на наказ по університету № 2268 від 27 жовтня 1982 р. засвідчує обрання та призначення Михайла Полюжина на посаду доцента кафедри англійської філології Ужгородського державного університету. Вже з березня 1983 року на підставі рапорту декана факультету РГФ К.Д. Тимофеєвої наказом № 302 від 01.03.1983 р. Михайло Полюжин призначається заступником декана ФРГФ із наукової роботи. Через два роки доцента М. Полюжина призначають т.в.о. завідувача кафедри англійської філології.

Саме в цей період Михайло Полюжин плідно продовжує працювати над своїм докторським дослідженням «Діахронно-семантичний аспект англійського словотворення» (оригінал опису: Полюжин М.М. «Диахронно-семантический аспект префиксального словообразования в английском языке: диссертация док. филолог. наук, спец. 10.02.04 – германские языки / М.М. Полюжин. – Москва-Ужгород, 1993. – 416 с.») [3]. Вільний доступ до повного тексту наукового дослідження М. Полюжина зберігається в інституційному репозитарії УжНУ за покликанням https://drive.google.com/file/d/16R_MjFLB35DLpZjkZJoFJ6vxk1v_vOtW/view?usp=sharing/

Для завершення роботи над докторською дисертацією, відповідно до наказу Мінвузу УРСР № 161 від 24.07.1989 р. та наказу УжДУ № 499-05 від 24.07.1989 р., терміном на 2 роки М.М. Полюжина переводять на посаду старшого наукового співробітника. У грудні 1992 року розпочинається процедура підготовки до захисту докторської дисертації. Характеристику кандидата філологічних наук, доцента кафедри англійської філології Ужгородського державного університету (характеристика датована 26 листопада 1992 р.) надає тодішній декан факультету романо-германської філології доцент С.С. Бобинець, в якій зазначає, що «… під час роботи в університеті М. Полюжин читає лекції теоретичного курсу з лексикології й фонетики англійської мови, спецкурси з проблематики словотворення і номінації, веде практику викладання англійської мови… успішно займається дослідженням актуальних питань словотворення англійської мови, семасіології і деривaційної ономасіології. На той час ним опубліковано 40 наукових праць, зокрема й монографію «Діахронно-семантичний аспект префіксального словотворення в англійській мові». Цікавим фактом цитованої характеристики є перші згадки про підтримку наукових спрямувань талановитої молоді «… результати своїх науково-теоретичних досліджень він успішно використовує в навчальному процесі і в керівництві студентськими науковими роботами» [1, с. 146]. До слова, як підтвердить життя, Михайло Полюжин відкриє дорогу в науку багатьом молодим науковцям, а віра в них буде підтверджена часом і стане для них основою їх наукового сходження.

Окремої уваги заслуговує докторська дисертація Михайла Полюжина. Анотація трактує: «Дослідження присвячене розгляду недостатньо вивчених у сучасній лінгвістиці проблем, що належать до історичної семантики, історичного словотворення, а також діахронних аспектів деривaційної ономасіології. У ньому описується становлення та розвиток системи префіксації за всю відому науці п'ятнадцятивікову історію її відображення у писемних пам'ятниках. Пропоноване дослідження, засноване на виявленні сукупності дистинктивних ознак, що виявляються у розвитку англійської префіксації у вищевказані періоди як у структурно-семантичному, так і ономасіологічному аспектах, дозволить … дати повний опис змін, виклавши їх у строго хронологічному порядку» [3].

Науковим керівником дослідження знову стала на той час вже широко відома науковому світу професорка Олена Кубрякова. Захист наукового дослідження відбувся 13 квітня 1993 року в Інституті мовознавства Російської академії наук. Офіційними опонентами виступили відомі мовознавці, доктори філологічних наук, професори І.К. Архипов, О.Д. Мешков, В.Ф. Новодранова.

У січні 1993 р. відбулося засідання кафедри англійської філології (протокол № 5 від 22 січня 1993 р.), на якому пройшло обговорення кандидатури М.М. Полюжина щодо його участі в конкурсі на заміщення посади доцента кафедри англійської філології. Для більшої повноти характеристики М. Полюжина наведемо слова з виступу доцента У.Р. Голик: «… Михайло Михайлович досягнув великих успіхів у науковій роботі, написавши докторську дисертацію і представивши її до захисту, хоча йому зробити це було дуже нелегко… Ми шануємо його як вченого, який своєю науковою працею приніс користь Україні» [1, с. 150].

Підтвердженням успішного захисту дисертаційного дослідження стало присудження наукового ступеня доктора філологічних наук (диплом доктора наук ДТ № 020593 Вищої атестаційної комісії СРСР від 17 вересня 1993 р. / протокол № 42 д/20/). Уже з 6 жовтня 1993 року Полюжин М.М. призначається т.в.о. завідувача кафедри іноземних мов (наказ УжНУ №344-03 від 08.10.1993 р.).

У кінці жовтня 1996 р. завідувача кафедри іноземних мов М.М. Полюжина переводять на посаду завідувача кафедри англійської філології (наказ № 242-03 від 29.10.1996 р.).

Рішенням спеціалізованої Вченої ради Київського університету імені Т.Г. Шевченка диплом доктора наук Михайла Михайловича Полюжина нострифікований в Україні в 1999 році, затверджений рішенням президії ВАК України від 10 березня 1999 року (протокол 12-06/4, диплом ДД № 000538 від 10.03. 1999 р.), атестат професора кафедри англійської філології ПР № 000364 присвоєно рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки від 20 квітня 2001 року (протокол № 2/6-П). Атестат професора кафедри англійської філології М. Полюжин отримав 04 травня 2001 року.

Уміння чітко управляти викладацьким колективом ще не раз буде підтверджуватися довірою йому, як керівникові кафедр. Протоколом № 2 від 09 жовтня 2001 року засвідчено рекомендацію Михайла Полюжина на посаду завідувача кафедри англійської філології згідно з оголошеним конкурсом. У витягу стенографується факт, про те, що доценти М.Т. Ажнюк, У.Р. Голик, О. Я. Добровольська, Г.П. Завальська, О.Ф. Мочар, викладачі І.В. Андрусяк,

Т.Т. Врабель, Е.Т. Дерді, О.І. Миголинець, Т.М. Сакал дали позитивну оцінку програмі Михайла Полюжина на посаду завідувача кафедри англійської філології. Кандидатура доктора філологічних наук, професора Полюжина М.М. набрала найбільше голосів серед своїх колег. У витягу з протоколу № 9 від 08 листопада 2001 року засідання Вченої ради Ужгородського національного університету, на підставі таємного голосування зазначено: «… вважати обраним за конкурсом на посаду завідувача кафедри англійської філології Полюжина Михайла Михайловича», на якій він сумлінно працював до закінчення терміну перебування на займаній посаді до 08 листопада 2006 р. [1, с. 170].

Із 2006 року починається реалізація вченого як управлінця, він отримує запрошення перейти працювати до новоствореного вузу – Закарпатського державного університету (надалі ЗакДУ). Нові перспективи Михайло Михайлович прийме не відразу, але професор погодиться на запрошення ректора ЗакДУ, про що знаходимо підтвердження в наказі № 366/06-01 від 27.12. 2006 року, за яким М.М. Полюжин виконуватиме обов'язки проректора з навчальної роботи та міжнародних зв'язків із 27 грудня 2006 року.

Уже за рік у своєму звіті про обсяг виконаної роботи проректор ЗакДУ Михайло Полюжин напише, що «… після призначення на посаду проректора з 27 грудня 2006 року до 14 грудня 2007 року, я відвідав і брав участь у обговоренні 93 лекційних і практичних занять на всіх факультетах; з червня 2007 року організував роботу новоствореної кафедри ділової іноземної мови і перекладу; під моїм керівництвом у 2007 році захищена кандидатська дисертація Я.М. Чаварги, підготовлена і подана до захисту дисертація М.В. Томенчук; продовжив керування роботами 5 аспірантів та 2 здобувачів; у 2007 році виступив опонентом 1 докторської і 4 кандидатських дисертацій; написав відгуки про 15 авторефератів кандидатських дисертацій; працював членом експертної комісії по допуску дисертацій до захисту; є членом спеціалізованих рад з захисту кандидатських дисертацій у Чернівецькому і Донецькому національних університетах» [1].

Ураховуючи той факт, що представлений аналіз виконаної роботи протягом лише одного календарного року вражає своєю науковою насиченістю, можна стверджувати, що, крім всіх інших посадових проректорських обов'язків, професор Михайло Полюжин був не лише сумлінним управлінцем, а й вченим, який пріоритетом своєї роботи ставив як свої власні наукові розвідки, так і підтримку молодих перспективних науковців. Своїм прикладом він вчив сміливо братися за нові починання, не відступати і не пасувати перед труднощами і цим наближати наукові горизонти.

У протоколі № 6 від 30 січня 2008 р. засідання кафедри ділової іноземної мови та перекладу зустрічаємо рядки з виступу колеги-проректора В.В. Бунди, який відзначив: «… педагогічна діяльність М.М. Полюжина пов'язана з впровадженням новітніх методів навчання і виховання молоді. Професор М.М. Полюжин має велику кількість наукових публікацій, які свідчать про великий науковий потенціал та постійний творчий пошук у науці» [1].

У згаданому протоколі старший викладач Д.В. Костюк нагадав про те, що на січень 2008 року захищена дисертаційна робота М.В. Томенчук, яка є сьомим дисертаційним дослідженням у керівничому активі професора М. Полюжина [1].

З 01 вересня 2008 року наказом № 262/06-01 від 17.09.2008 р. М.М. Полюжина переводять на посаду проректора з науково-методичної роботи Закарпатського державного університету, на якій він успішно працює до червня 2013 року, до часу приєднання Закарпатського державного університету до Ужгородського національного університету.

У січні 2015 року професор Михайло Полюжин відзначив своє 70-річчя. До ювілею вченого світ побачив біобібліографічний покажчик «Михайло Полюжин, Наталія Венжинович та їх учні» [4], який містить 180 сторінок бібліографічного тексту про основні етапи життя, наукову та педагогічну діяльність доктора філологічних наук, професора Михайла Михайловича Полюжина та кандидата філологічних наук, доцента кафедри української мови (нині доктора філологічних наук, професора, завідувачки кафедри української мови) ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Наталії Федорівни Венжинович та їх учнів. Укладачем та відповідальною за випуск виступила кандидат філологічних наук Марія Медведь, бібліографічними редакторами стали Лариса Мельник та Олена Цуняк. Видання отримало рекомендацію Бібліотечної ради Наукової бібліотеки ДВНЗ «Ужгородський національний університет» і побачило світ накладом в 100 примірників (протокол № 4 від 26 серпня 2015 року).

Згаданий покажчик вмістив 140 позицій наукового доробку Михайла Полюжина, серед яких низка монографічних видань, зокрема: «Диахронно-семантический аспект префиксального словообразования в английском языке» (1992), «Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення» (1999), «Знання іноземних мов як важливий чинник конкурентоспроможності випускників ВНЗ України» (2011), «Лісабонська конвенція як першоджерела Болонського процесу (2011).

Михайло Михайлович Полюжин залишив у спадок студентам значний навчальний доробок. Це навчальні посібники: «Теорія і практика перекладу з англійської мови на українську» (1991), «Функциональное словосложение и префиксальные ономасиологические категории в английском языке» (1997), «Україна на шляху реформ : навч. посіб. з розмовної практики англійської мови» (1997), «Бахуврихи у сучасній англійській мові» (2004), «Курс лекцій з лінгвоісторіографії» (2004), «Lecture notes on historiography of linguistics» (2002), «Курс лекцій з методики викладання іноземних мов (англ.мова)» (2004), «Основні проблеми теорії мовленнєвих актів : курс лекцій (англійською мовою)» (2005) та ін.

Упродовж своєї трудової діяльності Михайло Михайлович Полюжин підготував 13 кандидатів філологічних наук зі спеціальності «Германські мови». Наводимо імена науковців, яким професор Михайло Михайлович Полюжин відкрив шлях в науку: Андрусь Андріана Федорівна, Андрусяк Ірина Василівна, Ваврінчік Регіна Яношівна, Врабель Томаш Томашович, Голик Сніжана Василівна, Драбовська Віра Анатоліївна, Качмар Ольга Юріївна, Миголинець (Шовак) Оксана Іванівна, Мігорян (Візнюк) Ольга Василівна, Пасічник Галина Петрівна, Сакал Тетяна Миколаївна, Томенчук Мар'яна Василівна, Чаварга Ярослав Миколайович.

За вагомий внесок у розвиток сфери освіти і науки, за зразкове виконання службових обов'язків, високий професіоналізм, ефективне сприяння формуванню та забезпеченню реалізації державної політики у сфері освіти і науки Михайло Михайлович Полюжин був відзначений Почесною грамотою і медаллю Закарпатської обласної ради (1995 рік), Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (2011 рік), Почесною грамотою Ужгородської міської ради (2023 рік).

Висновки. Михайло Михайлович Полюжин, відомий учений-германіст, був і залишається яскравою особистістю. Колом наукових зацікавлень Михайла Полюжина стала англійська філологія, зокрема англійське словотворення, теорія номінації, лінгвоконцептологія, когнітивна лінгвістика, фразеологія. Наукове сходження відомого мовознавця розпочалося зі шкільної вчительської посади і сягнуло професорської вершини. Професор Михайло Полюжин написав багато глибоких наукових праць, створив свою наукову школу, виховав плеяду молодих науковців, чим залишив особливий слід як в їхньому науковому становленні, так і в розвитку української лінгвістичної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний архів Закарпатської області. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Відділ кадрів. Особові справи працівників. Т. 5. Особова справа Полюжина Михайла Михайловича. Арк.118-206.

2. Полюжин М.М. Особенности функционирования системы префиксации в современном английском языке : диссертация канд. филолог. наук : 10.02.04 – германские языки. Москва, 1975. 296 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1JCgC4QeDrE_81bxDHbA34MuC8GYIO0j6/view?usp=sharing (дата звернення: 28.02.2025)

3. Полюжин М.М. Диахронно-семантический аспект префиксального словообразования в английском языке: диссертация док. филолог. наук, спец. 10.02.04 – германские языки. Москва-Ужгород, 1993. 416 с. https://drive.google.com/file/d/16R_MjFLB35DLpZjkZJoFJ6vxk1v_vOtW/view?usp=sharing (дата звернення: 28.02.2025)

4. Михайло Полюжин, Наталія Венжинович та їх учні: біобібліографічний покажчик до 70-річчя Ужгор. нац. ун-ту. Уклад. і відп. за випуск М.М. Медведь; бібліогр. ред.: Л.О. Мельник, О.З. Цуняк; упоряд. персон. бібліогр.: В.Ф. Баньоі, Т.Т. Врабель, Я.Ю. Світлик, М.В. Томенчук, М.Д. Химинець; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Наук. б-ка УжНУ. Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2015. 180 с.: іл.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2’37:821.161.2 Пахомова
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.32

ПРОФІЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ *OLD MONEY* У МОВНОМУ ПРОСТОРІ РОМАНУ Т. ПАХОМОВОЇ «Я, ТИ І НАШ МАЛЬОВАНИЙ І НЕМАЛЬОВАНИЙ БОГ»: КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ ПІДХІД

PROFILING THE CONCEPT OF *OLD MONEY* IN THE LANGUAGE SPACE OF T. PAKHOMOVA’S NOVEL “ME, YOU AND OUR PAINTED AND UNPAINTED GOD”: A COGNITIVE-DISCURSIVE APPROACH

Негер О.Б.,
orcid.org/0000-0002-9823-8329
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті здійснено комплексний аналіз профілювання концепту OLD MONEY у романі Тетяни Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» у межах когнітивно-дискурсивного підходу.

Аналіз художнього матеріалу засвідчив, що концепт OLD MONEY у романі набуває багатовимірної реалізації, у якій поєднуються матеріальний, духовний та поведінковий виміри. Матеріальне багатство постає як стримана розкіш, позбавлена демонстративності: фамільні коштовності, старовинні меблі, перські килими та інші елементи інтер’єру існують у приватному просторі, доступному лише для «своїх». Це підкреслює спадкову природу добробуту, що функціонує як символ тяглості роду, а не як інструмент соціального епатажу. Важливою складовою концепту є ювелірне ремесло, яке в романі набуває статусу культурного й економічного коду: воно забезпечує матеріальну стабільність, водночас уособлюючи традицію, що передається поколіннями.

Не менш значущим є етичний та духовний вимір концепту. Авторка послідовно підкреслює зв’язок матеріальних статків із дотриманням релігійних та родинних ритуалів, передусім підготовки до Шабату. Таким чином, багатство зображено не як самоціль, а як ресурс для збереження традицій і підтримки соціальної відповідальності. Шляхетність героїв утілюється в їхній поведінці: повазі до старших і жінок, готовності допомогти нужденним, умінні залишатися скромними й непоказними. Зовнішня врода та гармонійність персонажів також подаються як спадкова ознака аристократичності, що формує образ «успадкованої гідності».

У дискурсивному аспекті концепт OLD MONEY розкривається як модель життєвої поведінки, що поєднує стриманість, культурну гнучкість і толерантність. Герої роману демонструють здатність поважати традиції інших народів, наголошуючи, що незнання породжує ворожість. Такий підхід свідчить про універсальність шляхетності як складника OLD MONEY, яка виходить за межі етноконфесійного простору й перетворюється на універсальну культурну категорію.

Перспективи подальших досліджень убачаються у порівнянні вербалізації концепту OLD MONEY в українських і зарубіжних художніх творах, застосуванні цифрових методів для виявлення стійких мовних маркерів цього концепту, а також у розширенні аналітичної бази за рахунок інших жанрів і медіа, де образ «старих грошей» продовжує функціонувати як маркер культурної тяглості й соціальної ідентичності.

Ключові слова: концепт, когнітивно-дискурсивний підхід, профілювання концепту, вербалізація концепту, мовний маркер.

The article provides a comprehensive analysis of the profiling of the concept of OLD MONEY in Tetyana Pakhomova's novel “Me, You, and Our Painted and Unpainted God” within the framework of a cognitive-discursive approach.

Analysis of the artistic material has shown that the concept of OLD MONEY in the novel acquires a multidimensional realization, combining material, spiritual, and behavioral dimensions. Material wealth appears as restrained luxury, devoid of ostentation: family jewels, antique furniture, Persian carpets, and other interior elements exist in a private space accessible only to “their own.” This emphasizes the hereditary nature of wealth, which functions as a symbol of family continuity rather than as an instrument of social provocation. An important component of the concept is the craft of jewelry, which in the novel acquires the status of a cultural and economic code: it provides material stability while embodying a tradition passed down through generations.

No less significant is the ethical and spiritual dimension of the concept. The author consistently emphasizes the connection between material wealth and adherence to religious and family rituals, especially preparation for Shabbat. Thus, wealth is portrayed not as an end in itself, but as a resource for preserving traditions and supporting social responsibility. The nobility of the characters is embodied in their behavior: respect for elders and women, willingness to help those in need, and the ability to remain modest and unassuming. The external beauty and harmony of the characters are also presented as a hereditary sign of aristocracy, which shapes the image of “inheritance.”

In discursive terms, the concept of OLD MONEY is revealed as a model of behavior that combines restraint, cultural flexibility, and tolerance. The characters in the novel demonstrate an ability to respect the traditions of other peoples, emphasizing that ignorance breeds hostility. This approach demonstrates the universality of nobility as a component of old money, which goes beyond the ethno-confessional space and becomes a universal cultural category.

Prospects for further research are seen in comparing the verbalization of the concept of OLD MONEY in Ukrainian and foreign works of art, the use of digital methods to identify stable lanquage markers of this concept, as well as the expansion of the analytical base through other genres and media where the image of “old money” continues to function as a marker of cultural continuity and social identity.

Key words: concept, cognitive-discursive approach, concept profiling, concept verbalization, lanquage marker.

Постановка проблеми. У контексті сучасної когнітивної лінгвістики дослідження концептів, що мають глибоке соціокультурне підґрунтя, набуває особливої актуальності. Одним із таких концептів є OLD MONEY – складне ментально-соціальне утворення, яке позначає не лише тривалий період володіння матеріальними ресурсами, а й низку супутніх характеристик: культурну спадкоємність, респектабельність, стриману поведінку, витончену мову, освіченість і вкорінення в історичній пам’яті.

Актуальність профілювання концепту OLD MONEY в українській літературі зумовлюється передусім потребою окреслити національні особливості репрезентації ідеї спадкової заможності, символічного капіталу, родинної честі та культурної спадщини. У сучасному українському літературному дискурсі відбувається активне осмислення теми соціальної стратифікації, історичної пам’яті та ідентичності. Концепт OLD MONEY, що втілює уявлення про спадкове багатство, родову тяглість і культурний капітал, дозволяє простежити, як письменники репрезентують у художньому просторі відмінність між «успадкованим» і «новим» багатством, між шляхетною традицією і показовим споживанням. Також цей концепт є важливим інструментом у дослідженні мовних стратегій відтворення соціальних і культурних кодів. Аналізуючи його художні профілювання, можна виявити, які лексичні, образні та символічні засоби автори залучають для конструювання уявлень про владу, престиж і культурну винятковість. Актуальність концепту OLD MONEY зумовлена і постколоніальним виміром: в українській літературі проблема спадковості та старих соціальних ієрархій постає у складному співвідношенні з радянським минулим, що витісняло ідею родових традицій і спадкової культурної еліти. Тому цей концепт стає цінним інструментом для вивчення того, як сучасні письменники відновлюють або трансформують у художньому слові втрачений культурний досвід. Крім того, дослідження його є важливим для порівняльних студій: воно відкриває можливість зіставлення українського літературного матеріалу із західноєвропейськими та американськими традиціями, де образ «старих грошей» давно функціонує як художній і культурний символ. Це сприяє ширшій інтеграції українських літературознавчих досліджень у світовий науковий контекст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У європейських та англомовних культурах концепт OLD MONEY давно досліджується як об’єкт літературної репрезентації, соціальної міфології та мовного втілення [4; 5; 6; 7]. У парадигмі українознавчих досліджень зростає кількість робіт у межах культурології й модних/візуальних студій, що аналізують «old-money aesthetic» як набір стилістичних і ритуальних практик (одяг, інтер’єр, мовні формули ввічливості тощо) [2]. Також цей концепт спорадично стає об’єктом уваги блогерів, що вивчають українську ідентичність [1]. Натомість в українському науковому дискурсі він залишається слабко розробленим, попри очевидну присутність у художніх текстах, що зображують соціальну ієрархію, культурну пам’ять і трансформації привілейованих груп.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати специфіку профілювання концепту OLD MONEY у мовному просторі роману Тетяни Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог», виявити домінантні семантичні ознаки цього концепту, з’ясувати, які когнітивні стратегії актуалізуються в художньому тексті для його репрезентації, а також простежити соціокультурні й ціннісні смисли, які формуються довкола нього у контексті сучасної української літератури.

Виклад основного матеріалу. Концепція OLD MONEY набула популярності у США в кінці XIX – на початку XX ст. Термін набув широкого вживання під час епохи gilded age, коли існувало чітке розмежування між «вершиною суспільства» (old money) і новими багатіями, які швидко розбагатіли. У сучасному вжитку означає успадковане багатство, яке зберігається кілька поколінь. Так, у словнику Merriam-Webster цей термін тлумачиться як «people whose families have been rich for a long time» [8]. Концепт функціонує як символ не лише матеріального, а й культурного капіталу, який передається у спадок – мова, манери, смаки, навіть почуття іронічної вищості над «new money».

Зберігаючи незмінним основне поняттєве наповнення, у різних регіонах світу концепція OLD MONEY має свою специфіку. У США цей термін тісно пов'язаний із історичною тяглістю багатства, впливом на політику, освіту і культуру, а також із консервативною системою цінностей. У країнах Західної Європи (особливо у Великій Британії, Франції, Німеччині) поняття OLD MONEY має аристократичне походження

і глибше пов'язане з родовим статусом, землеволодінням, історичними титулами (лорд, граф, барон) і суспільною гегемонією. Тут старі гроші – це не лише ознака фінансової стабільності, а легітимізація соціальної вищості через історичну пам'ять і родову репутацію. Важливо, що багатство в європейському OLD MONEY не завжди гучне або «помітне» – часто це «старий будинок із сімейним сріблом і гарною бібліотекою», а не яхти чи дизайнерські бренди.

В українському контексті поняття OLD MONEY перебуває на етапі становлення й значною мірою є реконструйованим або запозиченим. Через перерву в тяглості аристократичної традиції, спричинену радянською владою, тотальним нищенням української еліти, успадковані багатства в українській культурі частіше асоціюються з дореволюційною інтелігенцією або заможними міщанами, а не зі спадковими елітами у західному сенсі.

У романі Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» матеріальне багатство як складник концепту OLD MONEY вибудуване у ключі стриманої демонстрації, що є характерною ознакою цього культурного феномену. Маєток родини Зільберманів постає не як виставкова зала чи місце епатажу, а як простір, де предмети розкоші органічно інтегровані в побут: «Давид промовив молитву після сну: «Моде ані… (Дякую Тобі, Царю живий і вічносущий, за те, що ти повернув мені мою душу милосердно. Велика віра в Тебе!)» – і опустив ноги на розкішний перський килим, який із часом ставав, як і все дорогоцінне, ще гарнішим і коштовнішим, й у випадку можливої скрути мав перетворитися на гроші; як, утім, і дороге дзеркало в позолоченій старовинній оправі. Та і, зрештою, в п'ятикімнатному помешканні Зільберманів не було дешевих чи випадкових речей» [3, с. 12]. Перські килими, кришталь, фамільні срібні прибори, ювелірні вироби, старовинні меблі та картини – усе це творить атмосферу родової тяглості й статусності, але не має на меті вражати випадкових відвідувачів. Навпаки, багатство зберігається «у домі», у межах приватного простору, доступного лише вузькому колу обраних – тих, хто сам належав до соціальної касти, здатної розпізнати справжню цінність речей. У цьому виявляється головна відмінність «старих грошей» від «нових»: для перших характерна не показова розкіш, а стриманий елітаризм, що проявляється у добірності деталей та продуманій спадковій символіці. Такий тип матеріального капіталу не кричить про себе на вулиці, не прагне до зовнішнього блиску, а функціонує як знак внутрішньої належності до традиції, що визнається тільки «своїми». Саме в цьому полягає парадоксальна природа багатства в романі: воно водночас є видимим і невидимим – видимим для тих, хто «посвячений» у культурний код, і прихованим для решти світу. Тобто матеріальне багатство у творі постає не як демонстрація влади чи амбіцій, а як мовчазний маркер родової стабільності, культурної вищості та відмежованості від масовості.

Лінгвістичний код стриманої розкоші Т. Пахомова вибудовує за допомогою певних мовних маркерів.

Так, предмети інтер'єру в романі постають як носії традицій. «Перські килими», «старовинні меблі», «картини з портретами предків» мають на меті підкреслити перш за все не заможність, а закорінення в історію, нагадування про тяглість роду. «Фамільні срібні прибори», «ювелірні вироби», «кришталь» – ці та інші коштовності функціонують як знаки спадкоємності, а не як предмети публічного вжитку; вони зберігаються «для своїх», у колі обраних. Опис побуту підкреслює, що розкіш «видима лише вдома» і не винесена назовні. Вони існують у приватному просторі дому, будучи доступними лише для «своїх» і слугуючи радше знаками тяглості роду, ніж зовнішнього престижу. Це цілком відповідає класичним ознакам OLD MONEY у європейській та американській традиціях і водночас відбиває специфіку українського контексту, де поняття спадкової еліти пов'язане з ремеслом, інтелектуальною діяльністю та культурною пам'яттю.

У романі Т. Пахомової багатство родини постає не випадковим і не стихійним явищем, а результатом багатовікової професійної спеціалізації, яка втілилася у традиції ювелірного ремесла. Саме цей вид діяльності стає не лише економічною основою добробуту, а й культурним кодом роду, адже ювелірні вироби уособлюють ідею довершеності, вишуканості та тяглості поколінь. Власне, ремесло набуває ознак своєрідної «родової місії», яку передають у спадок, разом із умінням працювати з коштовним матеріалом та здатністю перетворювати його на символічний знак статусу. Такий підхід дозволяє побачити, що концепт OLD MONEY у романі реалізується не лише через сам факт володіння матеріальними цінностями, а через відчуття історичної закономірності й тяглості професійної традиції, що перетворюється на невід'ємну частину родової ідентичності.

Водночас у художньому світі твору наголошується, що багатство має сенс лише тоді, коли воно інтегроване в систему духовних та культурних практик. Регулярне приготування до Шабату

в романі є не просто релігійним обов'язком, а ритуалом, що впорядковує життя спільноти й укріплює її внутрішній зв'язок: «П'ятничний день мав свій усталений для кожного члена сім'ї припис до дії: Давид, як і всі, мусив прийняти мікву, ванну з дощової або джерельної води, і – це було святе! – підстригтися у фрезієра Зілмаха, хоч, власне кажучи, і стригти особливо не було потреби, але це був ритуальний вияв і поваги, і підготовки до Шаббату, потім із батьком він ішов до синагоги, опісля – суботня молитва та святкова вечеря» [3, с. 12]. Це ритуальне відтворення традиції постає таким самим важливим, як і накопичення коштовностей: обидві практики виконують функцію передачі спадщини наступним поколінням. Важливо й те, що у творі наголошується на стриманості у ставленні до багатства: герої не прагнуть до зовнішнього епатажу, їхня поведінка позначена шляхетною непоказовістю.

Крім матеріальних цінностей як маркера належності до особливої касти суспільства, однією з яскравих ознак персонажів роману є шляхетність, що постає невід'ємною складовою образу OLD MONEY і реалізується як у зовнішності, так і в поведінці персонажів. Зовнішність героїв підкреслює гармонійність, пропорційність та вишуканість, що формують образ аристократичної краси. «Дзеркало було гідним обрамленням до красивого обличчя Давида: виразні очі кольору міцної кави випромінювали впевненість і доброзичливість і гармоніювали з гарною світлою, як у більшості польських євреїв, шкірою, а чудовий овал обличчя, високий лоб, чорне хвилясте волосся, пропорційна тілобудова довершували образ хлопчини, і дедалі частіше на ньому затримували зацікавлені погляди дівчатка чи естетично налаштовані старші пані» [3, с. 12]. Така естетика не є випадковою чи індивідуальною рисою, а має родове підґрунтя: правильні риси обличчя, охайність, виразна постава та внутрішня впевненість символізують належність до певної культурної традиції. Зовнішня шляхетність у романі несе смисл «успадкованої гідності», що передається від покоління до покоління так само, як і матеріальні статки.

У романі шляхетність як складова концепту OLD MONEY проявляється насамперед у моральних і поведінкових настановах родини, для якої матеріальні статки завжди поєднуються з духовними обов'язками. Промовистим є епізод із поясненням необхідності віддавати десятину бідним: цей жест не лише вияв благодійності, а й підтвердження усвідомлення своєї соціальної ролі («Дідусю, а чому потрібно віддавати десятину біднішим людям? – спитала Мірочка, тому що в її гарненькій голівці не суміщалася потреба економії на ринку й необхідність щось віддавати» [3, с. 24]). Шляхетність тут полягає в тому, що навіть у часи нестачі й економії багатство мислиться не як засіб особистого збагачення, а як відповідальність перед спільнотою.

Важливим аспектом є й внутрішня культура взаємин у родині. Шанобливе ставлення до жінок і до старших, яке спостерігає служниця Ядвіга, віддзеркалює традицію елітарної поведінки, де повага та гідність стоять вище за економічний розрахунок: «Ядвіга не просто розглядала Зільберманів як джерело прибутку, а й з великою шаною ставилася до них; їй дуже подобалася та повага, яку вона спостерігала всередині сімейства, особливе ставлення до його жінок» [3, с. 26]. У цій системі координат шляхетність не демонструється, а живеться – вона є нормою щоденного спілкування, яку сприймають як природну.

Не менш промовистим є мотив адаптації та взаємної поваги до інших культур. Тринадцятирічний Давид розповідає своєму другові-підлітку, що «незнання породжує злобу» [3, с. 35] і що потрібно шанувати традиції народу, серед якого живеш. Це формує образ культурної гнучкості як ознаки справжньої шляхетності, коли власна традиція не ізолює, а дозволяє взаємодіяти з іншими на основі поваги.

Цінність матеріальних речей у романі також осмислюється крізь призму шляхетності. Опис коштовної каблучки, яка втрачає статус прикраси й набуває утилітарного значення «на вагу корови», підкреслює, що справжня гідність і вдячність не вимірюються золотом. Тут авторка виводить традиційну для OLD MONEY ідею: багатство має цінність лише в тому випадку, якщо воно служить життю й підтримує людську спільноту.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що концепт OLD MONEY у мовному просторі роману Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» набуває багатовимірної художньої реалізації, у якій поєднуються матеріальні, культурні та етичні аспекти.

Важливим компонентом концепту є шляхетність у зовнішності й поведінці героїв. Портретні характеристики персонажів у романі підкреслюють аристократичну гармонію й спадкову витонченість, тоді як поведінкові норми проявляються у самоконтролі, стриманості, повазі до інших і благодійності. Особливу увагу авторка приділяє внутрішній культурі взаємин у родині та взаємоповазі до інших народів, що формує образ культурної гнучкості й толерантності як невід'ємних складників old money.

Концепт OLD MONEY у романі Т. Пахомової постає як ціннісно-культурний комплекс, у якому матеріальні статки невіддільні від етичної поведінки, ритуальної дисципліни та естетичної гармонії. Його аналіз дозволяє побачити, як українська література осмислює феномен спадкової заможності крізь призму історичних переривань, зумовлених радянським минулим, і водночас інтегрується у ширший європейський та світовий дискурс.

Отже, профілювання концепту OLD MONEY у творчості Т. Пахомової демонструє, що спадкове багатство у художньому тексті репрезентується не як предмет епатажу чи зовнішньої демонстрації, а як модель культурної тяглості й відповідальності, яка поєднує приватний простір родини з історичною пам'яттю та духовними цінностями.

Розпочате дослідження профілювання концепту OLD MONEY у романі Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований немальований Бог» відкриває низку перспективних напрямків для майбутніх студій. Перспективним є звернення до постколоніального та культурологічного вимірів проблеми. В українській літературі осмислення спадкової заможності нерозривно пов'язане з історичною травмою радянського періоду, коли ідея родових традицій і культурної еліти була штучно знівельована. Подальші дослідження можуть виявити, як сучасні автори реконструюють або трансформують образ OLD MONEY у контексті колективної пам'яті, і як це впливає на сучасну національну ідентичність.

Доцільним також було б розширення матеріалу за рахунок інших жанрів і медіа: драматургії, кінематографу, блогосфери, масової культури, де образ «старих грошей» також функціонує як код престижу й культурної винятковості. Це дозволить з'ясувати, наскільки художня література узгоджується або полемізує з популярними дискурсами.

Крім того, перспективним видається залучення антропологічного й соціолінгвістичного підходів, зокрема вивчення того, як шляхетність, стриманість і тяглість традицій, властиві OLD MONEY, відбиваються у повсякденних мовних практиках, невербальній поведінці та культурних сценаріях.

Таким чином, подальші розвідки у цьому напрямі сприятимуть не лише глибшому розумінню концепту OLD MONEY у художньому просторі, а й окресленню ширших тенденцій розвитку української культури та літератури у діалозі зі світовими дискурсами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Світ українською. Old money українцям недоступне: як історія вбила нашу спадковість. URL: https://www.facebook.com/profile/100063516851613/search/?q=old%20money

2. Червінська Н. Естетика old money: що це і чому вона така популярна. URL: https://blog.depositphotos.com/ua/estetika-old-money.html

3. Пахомова Т. Я, ти і наш мальований і немальований Бог. Харків, 2016. 192 с.

4. Barlow L. Old money vs new money: the ultimate guide. URL: https://top1insights.com/insights/old-money-vs-new-money

5. Bezold V. Money, Money, Money Might Not Be as Funny! The Fascist Potential of the "Old Money" Trend on Social Media: How the Modern Aestheticization of Neoliberalism Connects to Right-Wing Extremist Narratives. *Athens Journal of Mass Media and Communications*. 2025. № 11. P. 1–33.

6. Hsueh J.W-J, Zellweger T. Old money in the West: Succession processes and the persistence of family business dynasties in the Western world. 2024. 63 p.

7. Khalid H. T. New Money Versus Old Money; The Importance of Wealth in Building Relationships in The Great Gatsby. *International Journal of Social Sciences and Educational Studies.* 2023. №. 2. P. 131–137. URL: https://www.merriam-webster.com/

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 81’42=811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.33

МЕДІЙНА ХРОНОЛОГІЯ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ НОВИН В УКРАЇНСЬКОМУ ВОЄННОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

MEDIA CHRONOLOGY OF ENGLISH-LANGUAGE NEWS IN UKRAINIAN WAR DISCOURSE: LINGUO-COGNITIVE ASPECT

Потапенко С.І.,
orcid.org/0000-0001-8623-3240
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології і філософії мови
Київського національного лінгвістичного університету

Стаття пропонує трирівневу періодизацію висвітлення подій в англійськомовних новинах, які входять до українського воєнного дискурсу, – когнітивно-семіотичного утворення, що в знакових формах репрезентує індивідуальні та / або колективні практики концептуалізації війни в Україні. В аспекті методології розвідка застосовує динамічну лінгвокогнітивну модель, що враховує взаємодію п’яти ментальних структур: фігури й фону, морфосинтаксичних конструкцій, образ-схем, концептів і концептуальної метафори. В роботі виокремлено три рівні темпорального відліку війни в Україні: хронологічний, співвідносний з календарним часом; подієвий, що враховує послідовність існування об’єктів і розгортання подій; медійний, спрямований на інтерпретацію двох попередніх, створюючи в аудиторії певне враження про повідомлюване, попри декларовану об’єктивність новин.

Звернення до медійної хронології в аспекті змістової інтерпретації послідовності подій повномасштабної війни в Україні дозволяє виокремити п’ять етапів її конструювання в новинах. Балансувальний етап, що тривав два місяці до її початку, відтворюють одиниці на позначення посилення конфронтації та її послаблення за домінування перших, що створює враження більшої ймовірності нападу. Протистояння низької інтенсивності у перші два місяці війни відображене в назвах рубрик іменником, що позначає конфлікт, відтворюючи сприйняття цієї мегаподії зовнішніми спостерігачами, до яких належать співробітники зарубіжних ЗМІ. Просторове масштабування війни протягом другого року передається протиставленням в назвах рубрик конструкцій *War in Ukraine* та *Ukraine war*, які пропонують глобальну і локальну перспективи протистояння відповідно. Темпоральне масштабування розгортання протистояння в кінці другого та протягом третього року відображене іменниками на позначення війни й конфлікту у взаємодії з конструкціями з семантикою часу. Вузька й надвузька перспективи репрезентації протистояння на початку четвертого року створені сполученням іменників із семантикою війни та нападу з конструкціями, що позначають попередні три роки.

Ключові слова: дискурс, концепт, концептуальна метафора, іменник, конструкція, хронологія, війна в Україні, новини, медіа.

The paper proposes a three-tier periodization of the reporting on events in the English-language news as a constituent of the Ukrainian war discourse – a complex cognitive-semiotic formation that in symbolic form represents individual and/or collective practices of conceptualizing war in Ukraine. The study employs a dynamic cognitive model based on five mental structures: the interaction of figure and ground opposition, morphosyntactic constructions, image schemas, concepts, and conceptual metaphor. The article singles out three counts of constructing the war in Ukraine in news texts: chronological, corresponding to the calendar time; event-based, structuring objects and events; media-based, aimed at interpreting the previous two, which results in imparting a particular effect on the audience despite the claimed objectivity of the news. The application of media chronology to interpreting a specific sequence of the components of a particular mega-event makes it possible to identify five stages in the evolovement of the discourse under consideration. The balancing phase, which lasted two months before the start of the full-fledged war in Ukraine, is reflected by the units indicating the confrontation intensification and weakening, with the domination of the former which creates the impression of a greater likelihood of invasion. The low intensity of the confrontation during the first two months of the war is reflected in the names of the sections with the nouns denoting conflict and offering an external view on the war by the international media. The spatial scaling of the war throughout the second year is conveyed by contrasting the constructions *War in Ukraine* and *Ukraine war*, which offer global and local conceptualizations of the conflict, respectively. The temporal scaling at the end of the second and throughout the third year of the war is rendered by the combination of nouns denoting war and conflict with constructions referring to time. The narrow and super-narrow representations of the war at the beginning of the fourth year are created by combining nouns denoting war and attack with the constructions referring to the previous three years of the confrontation.

Key words: discourse, concept, conceptual metaphor, noun, construction, chronology, war in Ukraine, news, media.

Постановка проблеми. Помітним феноменом сьогодення постає український воєнний дискурс як складне когнітивно-семіотичне утворення, що в знакових формах репрезентує індивідуальні та / або колективні практики концептуалізації російсько-української війни [1, с. 4; 2, с. 377]. Словесний складник цього дискурсу представлений трьома основними різновидами: науковим, творчим і медійним з його публічним і новинним варіантами [1, с. 4], останній із яких є найбільш поширеним, оскільки функціонує практично всіма мовами світу. При моделюванні його най-

впливовішого – англійськомовного – різновиду спираємося на три головні складники будь-якого дискурсу, виокремлені М.М.Полюжиним: текст, соціальні процеси, соціальні умови його продукування й інтерпретації [3, с. 132].

Подібно до будь-якого новинного дискурсу текстовий конституент досліджуваного різновиду утворює композиційну ієрархію, що складається з гіпертексту як нелінійної мультимодальної структури, яка охоплює зображення, заголовки і повідомлення [4, с. 11]. Соціальні процеси, відображені в різній тематиці текстів [3, с. 132], в українському воєнному дискурсі стосуються захисту нашої держави на різних рівнях суспільства, які охоплюють військовий, політичний, освітній тощо, і в різних позиціях: на фронті, у так званій сірій зоні, на тимчасово окупованій території, в тилу. Соціальні умови функціонування українського воєнного дискурсу враховуємо на трьох рівнях: його безпосереднього розгортання; соціальних інститутів; суспільства в цілому [3, с. 132–133]. Безпосередня ситуація функціонування досліджуваного різновиду дискурсу передбачає взаємодію окремого видання й адресатів у межах певного простору та часу. Інституційні параметри враховують статус видання, тобто його орієнтацію на певну кількість реципієнтів, розташованих у певних межах: локальних, тобто в окремій країні чи місцевості; глобальних, пов'язаних зі світом в цілому; глокальних, що слугують містком між двома попередніми [5, с. 2]. Вказані простори і їх наповнення перебувають у постійній динаміці, а тому події в центрах світу висвітлюються в місцевих медіа з урахуванням потреб цільової аудиторії. Так, запровадження в квітні 2025 року Президентом США тарифів по-різному розкривається в медіа окремих країн, наприклад у Словаччині й Україні. Водночас ЗМІ можуть піднімати локальні події до глобального рівня, що зокрема, демонструє інформування в світових медіа про війну за незалежність в Україні. Вказані медійні міжпросторові трансформації тривають протягом певного часу, який також відіграє значну роль в розгортанні українського воєнного дискурсу новин про війну в нашій державі. Тому мета пропонованої розвідки полягає у вивченні темпорального складника поступу вказаного різновиду дискурсу на матеріалі англійськомовних ЗМІ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємодія часу і дискурсу вивчається у двох напрямах: історичних змін останнього [6] і його співвіднесеності з навколишнім середовищем у розрізі двох різновидів часу [7, с. 131]. Каірос розглядають як хронологічну точку відліку, або управління плином часу, який може бути персоналізованим, інструментальним або абстрактним. Хронос тлумачать як послідовність подій, або їх синхронізацію, яка виявляється у соціальному, природному чи механічному співвіднесенні одних референтів з іншими [7, с. 131–135]. З перерахованих параметрів для новинного дискурсу передусім важливі два: інструментальність, оскільки повідомлення завжди співвідноситься з певною датою, й соціальність, тобто послідовність подій [7, с. 133]. До них додаємо третій – конструкційно-інтерпретаційний – параметр, зумовлений тим, що дискурс не лише відтворює або реєструє навколишню дійсність, а й творить її у певній перспективі. Таким чином, маємо підстави для періодизації українського воєнного дискурсу новин на трьох рівнях: інструментальному, тобто хронологічному; соціальному, що враховує структуру і послідовність подій; медійному, спрямованому на їх відтворення та інтерпретацію.

Постановка завдання і методологія. За інструментального підходу війна в Україні природним чином ділиться на три роки: з 24 лютого 2022 по 23 лютого 2023, 2023–2024, 2024–2025. В аспекті структури соціальних процесів, які мають передумови, початок, перебіг, закінчення і наслідки, до хронологічної періодизації додаємо ще два етапи: передвоєнний (січень-лютий 2022 року) і початковий (лютий-квітень 2022 року), а також передбачаємо появу з часом прикінцевого та післявоєнного етапів. Медійний підхід дозволяє встановити, який сенс в названі етапи вкладають ЗМІ, заповнюючи їх певними подіями. Задля виконання вказаного завдання застосовуємо динамічну лінгвокогнітивну методологію, що враховує послідовність сприйняття й обробки людиною інформації та навколишнього середовища в аспекті перцепції, категоризації, залучення пам'яті, мислення й дискурсивної діяльності.

До перцептивних складників динамічної лінгвокогнітивної моделі зараховуємо фігуру і фон, тобто протиставлення більш і менш помітних елементів сприйняття [8, с. 128], та морфосинтаксичні конструкції як єдність форми і значення, вкорінену в свідомості мовців [9, с. 15]. Рівень категоризації спирається на образ-схеми, які кодують глибинні взаємодії людини з навколишнім середовищем [10, с. 29] і слугують підґрунтям для формування концептів [11, с. 736]. Звернення до пам'яті передбачає використання концептів як лінгвокогнітивних конструктів, або ідеальних об'єктів [12, с. 245]. Процеси мислення пов'язуємо з різноманітними процедурами мисленнєво-мовленнєвої діяльності, серед яких провідне місце

посідає концептуальна метафора, що спирається на конкретні концепти для інтерпретації більш абстрактних сутностей [13, с. 16].

На першому етапі дослідження в аспекті диференціації фігури й фону виокремлюємо найбільш помітні елементи новинного дискурсу: заголовки, підзаголовки, вступні абзаци й мовні одиниці, вжиті на їхньому початку.

На другому – конструкційному – етапі у вказаних текстових позиціях, співвідносних з фігурою, ідентифікуємо конструкції на позначення війни в Україні. 26 жовтня 2024 року англійськомовні ЗМІ використовували такі побудови: *War in Ukraine* (BBC, Financial Times, Washington Post); *Russia-Ukraine war* (The Guardian, The New York Times, Newsweek); *Ukraine* (The Telegraph); *Ukraine at war* (The Economist).

На третьому – концептуальному – етапі відтворюємо структуру концепту WAR, базуючись на англомовному визначенні іменника на його позначення як *conflict between political groups involving hostilities of considerable duration and magnitude* (“конфлікт між політичними групами, що передбачає військові дії значної протяжності і розміру”) [14]. Згідно з наведеною дефініцією, виокремлюємо п’ять складників концепту WAR: conflict (“конфлікт”); participants (“учасники”); hostilities (“воєнні дії”), який уточнюють конструкцією *fighting in a war* (“воєнна боротьба"); duration of the conflict (“тривалість”); size (“масштаб”).

На четвертому – образ-схемному – етапі здійснюємо інтерпретацію значення номінативних одиниць на позначення виокремлених складників концепту, передусім спираючись на схему ПРОТИДІЯ (COUNTERFORCE), яка репрезентує лобове зіткнення джерела та цілі [10, с. 46]. Відповідно, іменник *war* пов’язуємо з репрезентацією інтенсивної ПРОТИДІЇ противників. Семантику субстантива *conflict* співвідносимо з низькоінтенсивною ПРОТИДІЄЮ. Різні значення одиниць *invasion* та *attack* розрізняємо в аспекті тривалості домінування джерела ПРОТИДІЇ: довгого й однократного відповідно. У значенні іменників *fighting* і *hostilities* вбачаємо ПРОТИДІЮ, яка супроводжується нанесенням фізичної шкоди, представленої образ-схемою ВТРАТА МОЖЛИВОСТІ / DISABLEMENT [10, с. 47].

На п’ятому – мисленнєво-метафоричному – етапі враховуємо частковий і загальний вияви концептуальної метафори: перший використовується для осмислення часу через контейнер у прийменникових виразах на кшталт *in time* [15, с. 697], а другий – для інтерпретації будь-якого концепту. Так, у виразі *a drawn-out and bloody conflict* ПРОТИДІЯ, позначена іменником *conflict*, осмислюється в термінах контейнера з рухомими межами.

Запропонована методика дослідження застосована для аналізу іменників і конструкцій, які позначають війну в найбільш помітних позиціях англійськомовного новинного дискурсу: назвах рубрик, заголовках і вступних абзацах повідомлень про війну в Україні за 2022-2025 роки.

Виклад основного матеріалу. Застосування запропонованої вище методики аналізу дозволяє виокремити п’ять медійних етапів розгортання війни в Україні: балансувальний (передвоєнний час, що охоплює січень – 24 лютого 2022 року); протистояння середньої інтенсивності (перші два місяці війни); просторове масштабування війни (друга половина 2022 року – весь 2023 рік); темпоральне масштабування війни (аналіз, проведений 24 лютого 2024 року); темпоральне звуження масштабу війни (аналіз, здійснений 24 лютого 2025 року).

Балансувальний – передвоєнний – медійний етап конструювання війни в Україні характеризується коливанням змісту заголовків між посиленням і послабленням ПРОТИДІЇ. Відповідно, у назвах текстів відмічаємо домінування одиниць на позначення посилення конфронтації (1), що підкреслює більшу ймовірність нападу, й однократне вживання конструкції *avoid the war* (2), яка вказує на послаблення загрози війни:

(1) *Ukraine tension: Could conflict escalate to war, and other questions* (https://www.bbc.com/news/world-60088871)

(2) *Ukraine crisis: Macron says a deal to avoid war is within reach* (https://www.bbc.com/news/world-europe-60281863)

У заголовках балансувального етапу посилення конфронтації позначають одиниці *attack, invade* та *invasion,* які акцентують джерело ПРОТИДІЇ у конструкціях *could attack, may invade, 70% ready to invade, fake invasion pretext;* побудови, що вказують на накопичення ворогом сил (*border build-up*), на емоційне посилення інтенсивності ПРОТИДІЇ (*escalate to war, create panic*) і на загрозу вторгнення (*will ‘move in’*).

Етап ПРОТИДІЇ середньої інтенсивності відтворено протягом перших двох місяців у назвах рубрик, заголовках і вступних абзацах через протиставлення іменників *conflict* та *invasion,* останній із яких співвідносить загарбників із джерелом ПРОТИДІЇ. У назвах двадцяти чотирьох рубрик BBC вказаного етапу субстантив *conflict* взаємодіє з дієсловом *invade* чи похідним іменником в заголовку (3) або у вступі одинадцяти повідомлень:

(3) *Ukraine conflict: What we know about the invasion* (https://www.bbc.com/news/world-europe-60504334)

Іменник *conflict* у назві рубрики (3) позначає протидію низької інтенсивності, а іменник *invasion* у заголовку відбиває домінування загарбників. Вказане значення також передається конструкціями *a convoy's advance* та *destruction of Ukrainian settlements,* а також одиницею *attack* (4):

(4) *Ukraine conflict: Russia forces attack from three sides* (https://www.bbc.com/news/world-europe-60503037)

Інтерпретація на ВВС початку війни в ракурсі протидії низької інтенсивності іменником *conflict* дає підстави для розрізнення двох головних поглядів на її концептуалізацію: внутрішнього, пов'язаного з її сприйняттям українцями, і зовнішнього, створюваного британським мовником, який перебуває за кордоном. Для його редакції, розташованої на значній відстані від джерела протистояння, початок війни співвідноситься з низькою інтенсивністю, а для простих українців – з напруженою протидією внаслідок безпосереднього переживання значного контрасту між миром і його порушенням. До того ж, видається, що редакція видання мала сумніви щодо адекватної категоризації російсько-української протидії, а тому лише через два місяці поступово перейшла до використання іменника *war.* Крім двох розглянутих способів концептуалізації початкового етапу повномасштабної війни в англомовних медіа, добре відомі евфемістичні вирази, які приховують протидію або її складники. Конструкція "спеціальна воєнна операція", задіяна агресором, акцентує короткостроковість протидії, а іменник *crisis* (5), обраний Китаєм, наголошує на її безсуб'єктності, аби приховати роль загарбника:

(5) *But he said the global community should back bids to end the crisis peacefully <...>, Chinese reports said.* (https://www.bbc.com/news/world-europe-63496195)

Етап просторового масштабування війни (друга половина 2022 року та 2023 рік) характеризується коливанням між вживанням конструкцій *war in Ukraine* (6) і *Ukraine war* (7). У першій – іменник *war* фокусує увагу адресата на значній інтенсивності протистояння, а в другій – обмежує її висуненням топоніма *Ukraine,* підкреслюючи локальний характер протидії:

(6) *War in Ukraine: Zelensky urges Ukrainians to go on the offensive* (https://www.bbc.com/news/world-europe-60636337)

(7) *Ukraine war: Zelensky fears worst atrocities still to be found* (https://www.bbc.com/news/world-europe-60994848).

Хоча значення конструкцій *War in Ukraine* (6) і *Ukraine war (*7) у назвах рубрик відрізняється в аспекті пропонованої перспективи, у відповідних заголовках ідеться про одні й ті самі референти. Так, (6 і 7) повідомляють про діяльність президента України, а в назви інших статей, опублікованих у цих рубриках, ідеться про простих громадян, місцевості, національних і глобальних політиків, Україну в цілому. Вагання ВВС між дома вказаними назвами рубрик свідчить, що протягом першого і другого років редакція боролася з викликом щодо концептуалізації інтенсивності протидії, вагаючись між глобальним і локальним представленням війни, в кінці-кінців схилившись до останньої інтерпретації.

Етап медійного темпорального масштабування війни-протидії, виокремлений нами на основі заголовків, опублікованих в англійськомовних медіа 24 лютого 2024 року, включає три перспективи зображення війни: широку, яка пов'язує її початок з 2014 роком; середню, що відносить її розв'язання до 2022 року, хоча враховує попередні вісім років; вузьку, що обмежує війну агресією, яка почалася в лютому 2022 року, без звернення до попередніх восьми років, але з текстовими акцентами на її окремих складниках.

Широке темпоральне масштабування протидії, що інтерпретує весь період з 2022 по 2024 рік як гібридну агресію, позначену конструкцію *hybrid aggression,* додатково акцентує домінування загарбника, співвідносного з джерелом протидії, позначеним дієсловом *launch* (8):

(8) *The war in Ukraine began in 2014, not two years ago* (заголовок)

The large-scale invasion launched by Vladimir Putin on February 24, 2022, is just one element of the hybrid aggression initiated by Moscow 10 years earlier. (вступ). (https://surl.lu/mpqhfy)

Широке темпоральне масштабування протидії з домінуванням джерела конструюється в такій послідовності (8). У заголовку іменник *war* у взаємодії з обставиною часу співвідносить початок війни з 2014 роком, встановлюючи широку перспективу протидії. Поворотний пункт війни позначено у вступі конструкцією *large-scale invasion,* що разом з обставиною *10 years earlier* вказує на початкові десять років, створюючи враження тривалої конфронтації з агресором.

Середнє темпоральне масштабування протидії відтворено через взаємодію конструкції *two years on* на позначення двох років війни після повномасштабного вторгнення 2022 року в заголовку (9) з іменником *war* та конструкцією *two years of Russia's war* у вступі (9) з нагадуван-

ням про десять попередніх років обставиною *the conflict dates to 2014*:

(9) *Two years on* (заголовок)

February 24 will mark two years of Russia's war against Ukraine. While the conflict dates to 2014, when Russian forces took over Crimea and fostered separatist rebellions in Ukraine's eastern regions, Russia shocked the world in early 2022 by launching a full-scale invasion aimed at toppling the central government in Kyiv. (вступ). (https://projects.voanews.com/ukraine/war-anniversary/)

Середнє темпоральне масштабування протидії досягається в наведеному прикладі (9) протиставленням іменників *war* і *conflict*, які ідентифікують дві крайні точки розгортання концепту війна в україні. Два роки після 2022 року позначені іменником *war,* що у вступі (9) протиставляє інтенсивну протидію її менш напруженому вияву початку 2014 року, позначеному іменником *conflict*. Водночас конструкція *a full-scale invasion* у кінці вступу співвідносить загарбників із джерелом протидії.

Вузьке темпоральне масштабування протидії створено через співвіднесення значення одиниць на позначення війни з останніми двома роками і супроводжується текстовим фокусуванням на джерелі, цілі або векторі протидії, її обсягу чи умовах перебігу (10):

(10) *Two years of war in Ukraine: Russia's invasion in numbers* (заголовок)

Ukraine – two years of war: The figures which tell the story of Putin's deadly invasion. (вступ). (https://surl.li/hdmwoq)

Вузьке темпоральне масштабування протидії створено у заголовку та вступі (10) сполученням іменника *war* з конструкцією *two years of war*, а також іменником *invasion,* що акцентує джерело протидії.

Вузьке та надвузьке темпоральні масштабування протидії домінують у заголовках, опублікованих у міжнародних ЗМІ 24 лютого 2025 року з нагоди третіх роковин початку російської агресії, що передусім відображено в специфіці функціонування іменників *war* та *invasion*.

Вузьке темпоральне масштабування протидії здійснюється сполученням субстантива *war* з конструкцією *three-year* у складі надконструкцій *3 years later* (11), *Russia's 3-year-war* (12), *three years of war* (13):

(11) *3 years later: What started the Ukraine war, and where does the conflict stand?* (https://surl.lu/jlfqyk)

(12) *Russia's 3-year-war on Ukraine still unresolved* (https://surl.li/aeffxq)

(13) *Three years of war in Ukraine: Here's what the French army has learned* (https://surl.li/nrjrxo)

У наведених заголовках номінативні одиниці зображають три роки війни в різних ракурсах: її початку дієсловом *start* (11), незавершеності дієприкметником *unresolved* (12), досвіду Франції, позначеної прикметником *French* (13).

Надвузьке темпоральне масштабування протидії досягається вживанням у заголовках BBC (14, 15) конструкції *third anniversary of invasion*:

(14) *City ceremony marks Ukraine war's third anniversary* (https://www.bbc.com/news/articles/cwye3x1qnydo)

(15) *Ukrainians gather in Belfast to mark third anniversary of invasion* (https://www.bbc.com/news/articles/c62kwlewv45o)

(16) *Minute's silence for Ukraine to be held at museum* (https://www.bbc.com/news/articles/cjw2dx9v50do)

Крім конструкції *anniversary of invasion*, надвузька темпоральна репрезентація війни в Україні забезпечується в наведених заголовках позначенням просторового параметра конструкціями *city ceremony* (14) та *in Belfast* (15). У цих двох назвах текстів значення дієслова *mark* обмежене одиницями *city* (14), яка метонімічно позначає жителів міста, іменником *Ukrainians* (15) та референцією до хвилини мовчання, названої конструкцією *a minute's silence* (16), яка передбачає наявність учасників.

Висновки. Медійне конструювання українського воєнного дискурсу в текстах англійськомовних новин відтворює дійсність у трьох темпоральних вимірах: інструментальному, через співвіднесення з плином часу, соціальному, що враховує послідовність розгортання подій, і медійно-конструювальному, спрямованому на інтерпретацію виокремлених відрізків дійсності. З застосуванням когнітивної динамічної методики в розвідці виокремлено п'ять етапів новинного конструювання українського воєнного дискурсу на матеріалі англійськомовних новин. Балансувальний етап, що тривав два місяці перед початком війни, відтворюється одиницями на позначення посилення конфронтації та її послаблення за значного переважання перших, що створює враження більшої ймовірності війни. Протистояння середньої інтенсивності у перші два місяці війни відображене в назвах рубрик іменником *conflict*, відтворюючи її зовнішнє сприйняття зарубіжними медіа. Просторове масштабування протягом другого року війни передається протиставленням конструкцій *War in Ukraine* та *Ukraine war*, які пропонують глобальну

та локальну перспективи інтенсивної протидії. Темпоральне масштабування в кінці другого та на початку третього року війни відображене сполученням іменників *war* і *conflict* з конструкціями на позначення тривалості протидії. Вузька та надвузька репрезентації війни на початку четвертого року її перебігу створені сполученням іменників *war* та *invasion* з конструкціями, що позначають трирічний період протидії. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні відтворення в новинному дискурсі процесів, що ведуть до припинення війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ізотова Н.П., Потапенко С.І. Вступ. *Український воєнний дискурс: полілог жанрів і стилів*: колективна монографія / за ред. Ізотової Н. П., Потапенка С. І. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2024. С. 4–8.

2. Głaz A. Dyskurs czasu wojny – głosy z Ukrainy. *Etnolingwistyka.* 2025. № 37. P. 377–380. URL: https://journals.umcs.pl/et/article/view/18538

3. Poluzhyn M., Venzhynovych N., Galaidin A. Lecture notes on historiography of linguistics. Czestochowa, 2019. 242 p.

4. Digital communication and media linguistics: with case studies in journalism, PR, and community communication / A. Gnach et al. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 279 p.

5. Roudometof V. Digital glocalization: theorizing the twenty-first-century ICT revolution. *Frontiers in communication*. 2023. Vol. 8. P. 1–8. DOI: https://doi.org/10.3389/fcomm.2023.1244614

6. Tay D. Time series analysis of discourse. Methods and case studies. London and New York : Routledge, 2020. 130 p.

7. van Leeuven T. Time in discourse. *Linguistics and the human sciences*. 2005. Vol. 1 (1). P. 127–145.

8. Schmid Y.G. Entrenchment, salience, and basic levels. *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford : Oxford University Press, 2007. P. 117–138.

9. Hoffmann Th. Construction grammar. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 315 p.

10. Johnson M. The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason. Chicago : Chicago University Press, 1987. 233 p.

11.Kranjec A., McDonough L. The implicit and explicit embodiment of time. *Journal of Pragmatics.* 2011. Vol. 43. P. 735–748.

12. Потапенко С.И. Лингвоконцептология: что дальше? *Doctrina multiplex, veritas una. Учень багато, істина одна: збірник праць до ювілею Ізабелли Рафаїлівни Буніятової*. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2018. С. 242–259.

13. Kövecses Z. Conceptual metaphor theory. *The Routledge handbook of metaphor and language*. E. Semino & Z. Demjén (Eds.). Routledge, 2017. P. 13–27.

14. Encyclopaedia Britannica. URL: https://www.britannica.com/topic/war

15. Galton A. Time flies but space does not. Limits to the spatialization of time. *Journal of Pragmatics*. 2011. Vol. 43. P. 695–703.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 81’373.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.34

КОНЦЕПТ *ЛЮДИНА* У НЕФОРМАЛЬНОМУ СПІЛКУВАННІ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

CONCEPT *PERSONALITY* IN INFORMAL COMMUNICATION: APPLIED LINGUISTIC APPROACH

Філіппова Н.М.,
orcid.org/0000-0002-8840-774X
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Статтю присвячено дослідженню специфіки використання вербалізатрів показників розуміння категорії людини у неформальному мовленні. Метою цієї розвідки є фреймове моделювання концепту ЛЮДИНА на основі неформальної лексики для вирішення прикладних лінгвістичних завдань. Об’єкт дослідження – неформальне мовлення представників різних соціальних груп. Предметом дослідження виступають неформальні лексичні номінації, які дозволяють виявити уявлення, оцінки, пов’язані з окремими аспектами життя людини. Джерельною базою слугували 70 лексичних одиниць, які відібрані із більше ніж 50 блогів, англомовних і українськомовних платформ відповідного контенту. Для проведення дослідження застосовані наступні методи: метод спостереження, описовий метод, метод суцільної вибірки, метод компонентного аналізу вербалізаторів концепту у структурі фрейму, метод фреймового моделювання. Спочатку показано розуміння таких понять, як "неформальна лексика", "концепт", "фрейм", оскільки, як відомо, існує безліч визначень цих понять. Під неформальною лексикою будемо розуміти різновид розмовної мови, який уважається нижчим за рівень стандартного мовлення освіченої людини, який виявляється синонімічним підкорпусом експресивно-оцінної, стилістичнно зниженої, загальнозрозумілої лексики. Суперечливим є і визначення поняття "концепт", тому вибираємо поміркований підхід професора Полюжина М.М. до комплексного розуміння його природи. Фрейм визначаємо як когнітивний, ієрархічно організований семантичний конструкт концепту. Аналіз неформальних лексичних одиниць на позначення людини, відібраних для дослідження, відбувся у три етапи: 1) аналіз семантичних процесів, які обумовлюють семантичні зміни у значеннях людей; 2) аналіз активності різних способів деривації, які беруть участь у творенні неформальних номінацій; 3) побудова фрейму концепту ЛЮДИНА. Перспективи дослідження передбачають інтеграцію міждисциплінарних підходів до розширення матеріалів аналізу, проведення соціолінгвістичних досліджень (опитування, анкетування в різних соціальних групах) з залученням студентів, глибинного осмислення необхідності моделювання картин світу як об’єктивного інструменту вивчення сучасного спілкування.

Ключові слова: концепт ЛЮДИНА, фрейм, мовна картина світу, неформальна лексика, прикладна лінгвістика.

The paper deals with the study of specific use of verbalizers which explicitly indicate the comprehension of the personality category in informal communication. The aim of the study is the frame modelling of the concept PERSONALITY on the basis of informal lexical nominations for solving applied linguistic problems. The object of the study is informal communication of representatives of various social groups. The subject of the study is a group of lexical nominations which reveal images, evaluations related to actual aspects of contemporary human life. The source of the study was 70 lexical units selected from more than 50 blogs, English and Ukrainian platforms displaying the corresponding content. The following methods have been used for acquiring relevant results: the observation method, the descriptive method, the method of sampling, the method of componential analysis of concept verbalizers in the frame structure, the method of frame modelling. At the initial stage it was explained how we understand the notions: the informal vocabulary, the concept, the frame. Informal vocabulary is understood as a subgroup of informal lexical units used in informal communication which is considered lower (substandard) than the standard language used by educated people. It can be considered the synonymic subcorpus of expressive, evaluative, stylistically marked but understandable vocabulary. The definition of the notion "concept" is also disputable. Therefore we adhere to moderate and reasonable approach by Professor Polyuzhin for determining its complex nature. The notion "frame" is understood as a cognitive, hierarchially organized semantic structure of a concept. The analysis was divided into three stages: 1) the study of the semantic processes causing the change in meanings; 2) the study of derivation means underlying the word structure of informal nominations; 3) building of PERSONALITY concept frame. The prospects of the investigation envisage the integration of inderdisciplinary approaches to enlarge the material base, to do sociolinguistic surveying research involving students for deeper comprehension of the necessity of modelling worldviews as the objective instrument for studying contemporary communication.

Key words: concept PERSONALITY, frame, language world view, informal vocabulary, applied linguistics.

Фундаментальна категорія людини, як відомо, з’явилася ще в античності і на протязі розвитку людської цивілізації завжди окреслювала кордони розуміння етнічних констант, особистості в суспільстві, її позитивної і негативної оцінності і відображала світобачення етносоціуму, яке на кожному етапі його розвитку змінювалося. Особливо показовим здається вербалізація показників моральної сфери на неформальному, побутовому розмовному рівні, оскільки образність і метафоричність цього поняття, а, відповідно, і концепту ЛЮДИНА демонструє його

місце у мовній картині світу будь-якого покоління, взагалі, а аналіз розширених лексико-асоціативних зв'язків дозволяє зробити висновки щодо бачення молодими людьми, зокрема, свого місця у складному і швидкоплинному сучасному суспільстві. Саме тому актуальність цієї розвідки, на наш погляд, пов'язана із теоретичними і прикладними чинниками, а саме з необхідністю виявлення тенденцій і закономірностей динаміки розвитку номінацій осіб у сучасному неформальному мовленні і використанню інформації про ці закономірності для оптимізації процеса викладання іноземних мов.

Мета нашого дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу неформальної лексики на позначення людини побудувати узагальнений фрейм концепту ЛЮДИНА, який можна використати для вирішення прикладних завдань, напр., для того, щоб продемонструвати дію інструменту фреймового моделювання для формування лексичних навичок в процесі вивчення іноземних мов.

Об'єкт дослідження – неформальне мовлення представників різних соціальних груп.

Предметом дослідження виступають неформальні лексичні номінації, які дозволяють виявити уявлення, оцінки, пов'язані з окремими аспектами життя людини.

Джерельною базою слугували 70 лексичних одиниць, які відібрані із більше ніж 50 блогів, англомовних і українськомовних платформ відповідного контенту.

Для проведення дослідження застосовані наступні методи: метод спостереження, описовий метод, метод суцільної вибірки, метод компонентного аналізу вербалізаторів концепту у структурі фрейму, метод фреймового моделювання. Спочатку показано розуміння таких понять, як «неформальна лексика», «концепт», «фрейм», оскільки, як відомо, існує безліч визначень цих понять.

Постановка проблеми. Добре відомо, що неформальна лексика включає декілька прошарків лексичного складу будь-якої мови (колоквіалізми, сленгізми, діалектизми, професіоналізми), її функціональна особливість полягає у тому, щоб актуально відзеркалювати все, що змінюється у політичному, економічному, технологічному, соціальному, культурному житті суспільства, а також вербалізувати відношення суспільства до цих змін.

Аналіз останніх досліджень, присвячених цій проблемі, вимагає відповіді на питання, як розуміти такі поняття: 1) «неформальна лексика»; 2) «концепт»; 3)«фрейм».

По-перше, відомо, що процес збільшення кількості нових лексичних одиниць і семантичних інновацій на позначення особи (формальних і неформальних) – це об'єктивний процес (К. Городенська, Л. Мацько, О. Стишов, Л. Струганець, О. Тараненко), але і досі існує декілька проблем, які не мають однозначного рішення. Одна з них пов'язана із диференціацією різних прошарків неформальної лексики. О. Стишов, наприклад, підкреслює, що «... постає необхідність виявлення основних тенденцій динаміки, закономірностей оновлення корпусу названої категорії... Існує розуміння груп лексики, які складають корпус неформальної лексики, але кордони між різними групами неформальної лексики доволі рухливі: сленг може стати лексикою, яка починає широко використовуватися всіма членами суспільства» [1, с. 24]: таке розмивання кордонів сталося, наприклад, в Україні під впливом російської мови в 90-і роки, коли бандитський сленг почав використовуватися усіма верствами населення в різноманітних ситуаціях спілкування – *замочить, забить стрелку*. Не існує навіть єдиного розуміння походження терміну «сленг» [2, с. 80–85], [3]. Досі також не існує єдиного розуміння і розмежування між поняттями «колоквіалізм» і «сленгізм», хоча відомо, що саме ці прошарки неформальної лексики мають зрозумілу соціальну функцію, їх соціальна маркованість демонструє комунікативний статус мовної особистості, а народні говори, жаргони, просторіччя традиційно визначаються як універсальна мовна категорія, яка представлена лексико-стилістичними мовними одиницями протилежними формальним одиницям, які характеризовано як некодифіковану сферу загальнонаціональної мовної комунікації (народно-розмовна лексика), що постійно оновлюється. В узагальненому розумінні, колоквіалізми – це слова, які використовує широке коло користувачів на протязі довгого періоду часу, а сленгізми – це слова, якими користується обмежене коло користувачів на протязі короткого періоду часу. Тобто лексика сленгу традиційно була властива певним соціальним угрупованням (злочинці, алкоголіки, наркомани, байкери, хакери, студенти, музиканти). Але сьогодні завдяки виникненню і неосяжному розповсюдженню віртуальної комунікації ця лексика стала активно вживаною не тільки в побутовому, а і у публіцистичному, художньому і навіть політичному спілкуванні. Вона включає одиниці всіх граматичних категорій з будь-якими фонетичними, морфологічними, синтаксичними рисами розмовного мовленнєвого стилю (нормативними і ненормативними). Вони перетворилися на майже загальнозрозумілі, експресивні, оціню-

вальні (позитивно чи негативно), "живі номінації", хоча і мають фамільярний, зневажливий або навіть вульгарний характер.

Хоча термін *сленг* був зареєстрований у словнику Дж.Ендрюса ще в 1809 році, сьогодні не існує єдиної дефініції цього поняття, навіть не існує однозначного розуміння його етимології: 1) циганське слово *slang «мова»;* 2) сканд. *slengja, kjeften "abuse with words", slengjenamn "nickname"*; 3) англ. Past Participle *sling*; 4) датс./норв. *sleng «шайка, банда»*; 5) фр. *langue -s' "thieves, gypsies"*.

В роботах В.Балабіна, О.Гасюка, О.Селіванової, Г.Менкена, Е.Партріджа, Дж.Фішмана, Т.Торна і багатьох інших, незважаючи на різні погляди на весь спектр проблем, пов'язаних із особливостями визначення і вжитку сленгу; всіх авторів об'єднує розуміння образності, метафоричності, можливості показати своє відношення до подій, особистостей. Нам здалося цікавим бачення колоквіалізмів і сленгізмів як динамічної системи, динамічної системи, для якої характерна швидка асиміляція у загальновживану мову.

Отже, будемо вважати, що сутнісні характеристики розмовної лексики, незважаючи на приналежність до конкретних прошарків, включають: а) розуміння її як специфічної динамічної мовної системи, яка виділяється окремими структурними і функціональними особливостями; б) використання іронічності, метафоричнсті, часто гіперболічності для того, щоб привернути увагу і зреагувати на всі зміни в суспільстві.

По-друге, з'ясуємо, чому саме поняття *концепт* обрано нами основною одиницею об'єктивного аналізу. Концепт ЛЮДИНА пов'язаний із розумінням особливостей ментальності певного народу через його мову, спільних або відмінних тенденцій розвитку складників оцінності дійсності певної лінгвокультури. Відомо, що традиційно існує три підходи до розуміння поняття *концепт*: культурологічний, лексико-семантичний і психологічний [4, с. 6–9]. Дослідженню концепту ЛЮДИНА присвячена величезна кількість теоретичних і прикладних студій. О. Тараненко в одній із своїх розвідок, присвячених явищу мовного андроцентризму з позицій руху за гендерну рівність, виділяє основну семантико-прагматичну вісь всіх рівнів мови і побудови текстів як системи орієнтирів Я – ТУТ – ТЕПЕР, основним компонентом якої вважає Я як суб'єкт мови, який формує мовну картину світу, ієрархію всіх принципів організації мовного простору Я представлено як: 1) принцип антропоцентризму (напр., категорії роду, стану); 2) принцип соціоцентризму (напр., 'свій – чухий'); 3) принцип 'господаря' (напр., активне або пасивне ставлення до дійсності; 4) принцип соціально активної особи (напр., вік, стать, соціальне місце дорослої людини [5, с. 21–22]. Т. Радзієвська вважає, що під концептом у найбільш загальному розумінні треба вважати «певну сукупність або конфігурацію смисліа, що стоїть за мовною одиницею, що охоплюють предметні, предикатні, модальні, дискурсивні та інші "кванти" значення, і відповідають обсягу знань, представленому мовною свідомістю та культурною памяттю» [4, с. 8]. До основних концептів культури вона відносить концепт ЛЮДИНА і докладно аналізує концепти, які пов'язані з поняттями існування людини (екзистенційні концепти), її суспільнлї діяльності (соціальні концепти), поведінки (етичні концепти), існуванням у часі і просторі (філософські концпти), оператори думки (ментальні концепти), концепти мовної діяльності (комунікативні концепти). [4]. Ми будемо дотримуватися визначення, який передбачає, що концепт – це, передусім, «ментальна одиниця, елемент свідомості, що виступає попередником між реальним світом і мовою, він охоплює і культурну інформацію, у якій вона фільтрується, переробляється й систематизується» [6, с. 215]. Саме в цій невеликій за розміром, але досить переконливій роботі М. М. Полюжин, в характерній для нього манері, надає докладний огляд суттєвих ознак до складових категорій концепту: а) лінгвокогнітивне явище; б) психолінгвістичне явище; в) абстрактне наукове поняття; г) базова одиниця культури; д) лінгвокультурне явище. Отже, концепт – одночасно одиниця ментальності, свідомості, інформації про світ, мовної картини світу, тобто комплекс, який формується гештальтами, фрейм-структурами, сукупностями значень відповідних слів, мовних, немовних засобів, який має структуру, який може відноситися до декількох змістових типів (культурних, лінгвокультурних, когнітивних, емоційних, наукових).

По-третє, один з відомих інструментів аналізу семантики мономовних і мультимовних концептів є фреймове моделювання, оскільки фрейм – це когнітивна одиниця, яка є ієрархічно організованим семантичним конструктом концепту. Ми будемо користуватися традиційним розумінням цього поняття і його структурою, компоненти якої виокремили Т. ван Дейк, М. Мінський, Ч. Філлмор: ядро (поняттєвий базис), субфрейми (розгортання семантики ядра концепту), слоти (деталізація смислу його компонентів). Вони послідовно розкривають зміст концепту і дозволяють репрезентувати знання

про нього. Будемо спиратися на методику аналізу, яку демонструють, наприклад, Черненко Н. А. і Голубовська І. О., коли розбудовують зіставну модель концепту ДОБРОЧЕСНІСТЬ (на матеріалі латинської, французької, англійської, української мов), які підкреслюють, що фрейм, як і концепт, «постає культурно заангажованим конструктом, когнітивною одиницею, яка організована довкола концепту і є засобом розгортання його змісту. Завдяки своїй структурі, елементи якої ієрархічно впорядковані, фрейм є дієвим інструментом репрезентації знань про певний концепт» [7, с. 5].

Наш багаторічний досвід організації навчального процес для підготовки майбутніх спеціалістів з прикладної лінгвістики засвідчує, що, в першу чергу, найважливішим виявляється, саме формування навичок аналізу лінгвістичного матеріалу для вирішення конкретного завдання, використовуючи весь репертуар лінгвістичних методів для розуміння системи взаємовідносин складових структур кожного об'єкту, пов'язаного з цим завданням аналізу. Саме тому фреймове моделювання, на наш погляд, є таким методом, який дозволяє використати досить широкий репертуар різних підходів для розуміння будь-якої лінгвістичної проблематики.

Відповідно, завдання охоплюють відповіді на такі питання: яка нова асоціативність, оцінність спостерігається у значеннях лексичних одиниць но позначення людини, тобто які нові смислові розуміння значення номінацій особи показують, як сучасне покоління розуміє світ навколо себе.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу отриманого мовного матеріалу будемо використовувати методику, яку описав М. М. Полюжин. «Сам факт наявності слова на позначення якого-небудь концепту, вказує на те, що предмет або явище зауважує й мають я неї певну цінність, яка завжди соціальна, і тому мовні одиниці, що виражають концепти, неодмінно мають містити в собі соціальний компонент» [6, с. 218]. У структурі концепту виділено ядро (вершину) і периферію: а) ядро (вершина) концепту – це конкретний чуттєво-наочний образ, ознаки якого загальнонаціональні змістові; б) периферія – це інтерпретаційне поле концепту, сегменти якого включають настанови і твердження, що впливають на зміст концепту в певній культурі: відношення, оцінність олітики, побуту, релігії, моралі, спорту, музики. Послідовність кроків аналізу: 1) визначаємо концепт; 2) виявляємо ключові слова-репрезентанти цього концепту в мові (базові мовні інтерпретації).

Необхідність виділення тематичних груп, які об'єднують нові номінації на позначення осіб, дозволяє нам зробити висновки стосовно значної «строкатості», неоднорідності лексичних підгруп: нормативність і кодифікованість цих одиниць, функціональні і стилістичні їх активності. Фактичний матеріал неформальної лексики, яка об'єднана на основі їх концептуальної єдності і яка визначеється як концептуальне поле, – це ієрархічно впорядкована підсистема гіперконцепту ЛЮДИНА, мовна маніфестація гіпоконцептів яких може бути розподілена на номінації позитивної або негативної конотативної маркованість. зовнішності, характеру, взаємовідносин між комунікантами (родинні, дружні, професіональні, пов'язані із сексуальною ідентифікацією), почуттєвими або емоційними характеристиками цих відносин, назвами дій (розваги, соціальні мережі).

Надзвичайна образність мовної підсистеми неформальної лексики не викликає ніяких сумнівів, оскільки їх виразність відзначається одночасно і засобом мовної економії, і високою продуктивністю використання в сучасному актуальному і віртуальному комунікативному просторі. Неформальні слова легко «порушують кордони» і переходять із зниженого, майже вульгарного або суто професійного використання (професіоналізми) прошарку до лексики, яку використовують майже всі (незважаючи на вік і ступінь освіченості). Семантичний аналіз слів, обраних для аналізу, показав, що всі вони мають два ступеня конотативного «нашарування» на основне значення, напр., майже нейтральні слова для номінації (*бро, чувак, кореш)* або ті, які ускладнюють денотативне значення слова, оскільки додають інформацію, яка сигналізує про те, що мовець висловлює своє бачення цієї людини в цих ситуаціях і своє відношення до цієї людини або цієї ситуації, свою ступінь оцінності, своє емоційне враження від них*(мажор (-ка), фраєр, профі, масік, тюбік).* Зміни значення в реальному, спонтаному неформальному мовленнєвому використанні – це мовленнєве явище, яке яскраво відображає світобачення окремої спільноти (і окремого її представника) і її відношення до актуальної (а не прийнятої, стандартизованої правилами, ритуалами) ситуації.

Унаслідок аналізу масиву отриманих неформальних лексичних одиниць на позначення людини визначено, що кожна з лексем демонструє знання про різні моделі соціальних взаємовідносин, взаємодії і маркує семантику стану мовця, його адресатів, позитивні і негативні ментальні

стани мовця. Відомо зростання обсягу запозиченої англомовної лексики в українській мові, яка відображає суспільно-політичні трансформації, науково-технічний прогрес, культурний обмін.

В усному неформальному дискурсі відбувається переносне своєрідне осучаснення значення або соціолінгвістичне переосмислення іншомовних слів, засвоєних у різні часи. Так, серед україномовних прикладів виокремлюємо номінації, які з'явилися під час війни, напр.: *бавовнятко – іронічна назва міфічної істоти, яка тихесенько приходить на бази, склади, аеродроми, НПЗ, і починає бавитись там з вогнем (від рос. хло́пок (бавовна)/хлопо́к); орки – вигадана раса істот, яких зображують варварами із звіриними рисами (лат. Orcus – один з давньоримських божеств смерті підземного світу), завдякі масовій культурі слово почало означати агресорів, які ведуть війну в Україні; рашисти – назва, яка історично відображає негативне ставлення до тих, хто знищує, несе загрозу для країни.*

На першому етапі аналізу зібраний фактичний матеріал переконливо засвідчив, що, оскільки основою семантичних процесів такого нашарування є зміна зв'язків між означником і означуваним, основні семантичні процеси, які є базою створення цих номенів, є генералізація/конкретизація, меліорація/пейорація, метафора/метонімія:

1. Один із шляхів такої зміни – це збільшення або зменшення кількості референтів, які означає ця лексична форма: ці протилежні семантичні процеси називаються генералізація (розширення) або конкретизація (звуження). Генералізація передбачає більш широке коло референтів для позначення більш узагальненого категоріального поняття, напр., слово *dude*, яке з'явилося в англійській мові у 1880-х із значенням *«людина, яка вдягається стильно, із смаком»,* в 1990-х стало використовуватися молодими людьми як звертання до будь-якої людини. Конкретизація пов'язана, навпаки, із спеціалізацією значення і звуження до одного із компонентів оригінального значення цього слова, тобто передбачає семантичний процес зменшення кількості референтів лексеми, напр., rizz – романтична привабливість, camp – gay men inverting aesthetic judgements of beauty and taste (сентиментально і іронічно).

2. Ще одна пара протилежних семантичних змін, які характерні для динаміки розвитку мовної системи, – це меліорація і пейорація. Конотативне додаткове значення, яке асоціюється з позитивною асоціацією, називається меліорація, напр., *slay – комплімент для жінки (блискуче виглядати, досягти чогось з ефектом).* Конотативне значення, яке асоціюється із негативною асоціацією, називається пейорацією, напр., *pagan – enemy, rival.*

3. Метафора, один із семантичних процесів, який обумовлює переніс значення, надзвичайно складний, універсальний і продуктивний семантичний процес, дозволяє переносити значення з одного референта на інший на основі подібності, напр., *a bird, a slang word for a woman*. Метонімія, інший процес трансформації значення, – це переніс значення за суміжністю матеріалу, міткості, установи, символьності власних імен, тобто вживання слова, що є символом події або часу, оскільки має тотожні характерні ознаки, напр., *скуф – опис людини, що асоціюється з зовнішнім виглядом блогера (чоловік старше 30-ти років, продовжує жити з батьками, занедбаний, має зайву вагу).* Асоціативні переноси значення часто супроводжується таким явищем, як іронія, тобто значення виявляється протилежним оригінальному в межах семантично єдиного набора значень.

Аналіз фактичного англомовного і україномовного матеріалу засвідчив активність різних способів деривації:

1. Афіксація – найпродуктивніший спосіб словотвору в цих мовах. Для сучасного сленгу характерна варіативність поєднання формантів різного походження і різних типів, напр., *rizzler – someone who has rizz (charizma), mini-me (людина, яка нагадує когось в дитинстві), folx – варіація слова "folks" (x – гендерна інклюзивність), muggle – людина, в якій не тече чаклунська кров, яка не має магічних здібностей, яку легко обдурити, новачок, «чайник» (-gle додається, щоб слово не було таким образливим); офниця – термін для дівчини, яка активно висловлює свою агресивність, важкий характер через вуличний стиль; душніла – зануда.*

2. Складні слова – це вагома частина словника нових слів в англійській і українській мовах, напр., *wasteman – негативна конотація пов'язана із образливою назвою людини, яка веде себе як дурень; screenager – підліток, який постійно сидить перед комп'ютером; тетоjі – персоналізовані спікери.* Зафіксовано різні типи складних слів, у продудуванні яких бере участь повна або усічена запозичена основа, напр., *abrosexual – сексуальна орієнтація є гнучкою ('abro' – гр. змінність сексуальності)*.

3. Скорочення у неформальному мовленні надзвичайно продуктивний тип словотворення в означених мовах (апокопа, афереза, складноскороченість), напр.: *bro (brother), fam (family), veggie (vegetarian); альт – людина, яка належить о альтернативних культур (готи, панки).*

4. Телескопія, напр., *frenemy (friend+enemy)*.

При фреймовому моделюванні концепту ЛЮДИНА заповнення кожної з фреймових структур здійснювалося за допомогою методу компонентного аналізу, що дозволило виокремити два основних субфрейма першого порядку: (субфрейм позитивної оцінки людини і субфрейм негативної оцінки) і лексико-семантичні групи другого порядку на рівні слотів, які представляють неформальні вербалізатори семантики концепту ЛЮДИНА. Фактичний матеріал засвідчує що можна виділити назви осіб за такими тематичними ознаками: опис людини (зовнішність, характер), соціальні або побутові відношення між комунікантами, відношення комунікантів до різних видів їх діяльності (напр., розваги, соціальні мережі).

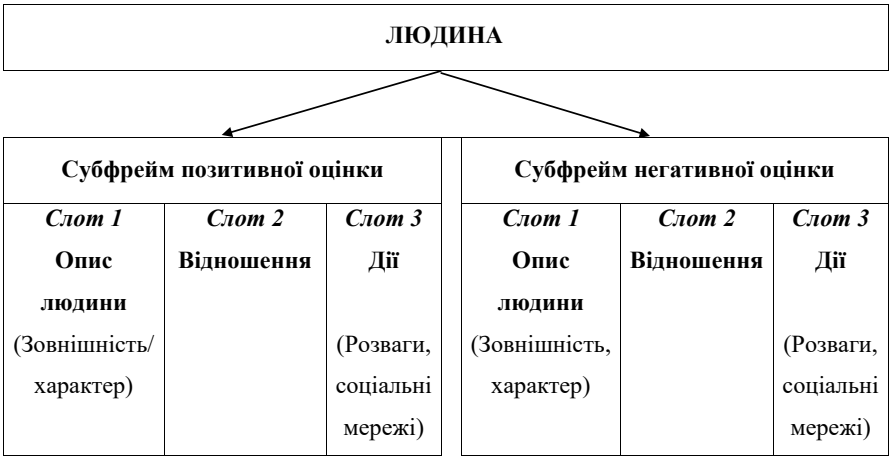

Субфрейм першого порядку розділяє дві групи номінативно-оцінної опозиції з маркованими протиставленнями і дозволяє актуалізувати, як носії мови розуміють позитивний або негативний образ сучасної людини, її залежність або незалежність від соціальних норм (що особливо важливо підкреслювати для Z-покоління): опис людини (зовнішність, характер, взаємовідносини, спосіб організації соціальної поведінки), напр.,: *норміс – середньостатистична людина, не виділяється з-поміж інших, пікмі – термін для опису дівчини, яка проявляє надмірну потребу у схваленні з боку чоловіків; найк про – дівчина, яка демонструє свою фігуру через фото в соціальних мережах, намагаючись привернути увагу, сігма – незалежна, самодостатня людина, альфі – лідер, який вибирає самотність, діє за власним бажанням; screenager – підліток, який постійно проводить час перед комп'ютером, chirps – somebody you flirt with), plonker – idiot (soft), muppet – an ignorant or idiotic person (funny, insulting), nepobaby – людина, яка сподівається або досягає успіху через родинні зв'язки.*

Аналіз матеріалу виявив, що стимулом для активності нових слів або слів із змінними значеннями виступає привернення уваги, підтримка комунікативного контакту, забезпечення успішності комунікативної дії за короткий проміжок часу.

Висновок. Динаміка засобів мовної номінації, яка спостерігається сьогодні, породжується динамікою глобального світу. Тому необхідність підкреслити свою ідентичність, стиль існування, відносин до різних суспільно-політичних трансформацій, науково-технічного прогресу, культурного обміну, потреба у постійному неформальному спілкуванні (актуальному і віртуальному) призвело до безпрецедентного зростання обсягу неформальної лексики. Неформальна мова молодіжних субкультур, інтернет-культур, відзеркалює цікаві тенденції появи нових слів, слів із змінними значеннями, зміни оцінних конотацій за рахунок семантичного, синтаксичного, деривацийного творення, прямих запозичень.

Перспективи дослідження передбачають інтеграцію міждисциплінарних підходів до розширення лексичних матеріалів аналізу, проведення соціолінгвістичних досліджень (опитування, анкетування з залученням студентів), глибинного осмислення необхідності моделювання картин світу як об'єктивного інструменту вивчення сучасного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стишов О.А. Номінації осіб у сучасній українській мові. Мовознавство, № 6, 2012. С. 23–38.

2. Корнєлаєва Є.В. Сленг як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика.* 2019. Вип. 35. С. 80–84. Режим доступу: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/909913.pdf

3. Кірілічева В. Скорочення з евіденційною семантикою в текстах неофіційної комунікації інтернет-дискурсу: типологія, структурні особливості, прагматичний потенціал. Мовознавство, № 2, 2025. С. 35–62. Режим доступу: https:/doi.org/10.33190/0027-2833-341-2025-2-003

4. Радзієвська Т.В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту: Текст – соціум – культура – мовна особистість: моногр.: Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні НАНУ. Київ: ДП "Інформ.-аналіт. агенство", 2010. – 491 с.

5. Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови кінця XX – початку XXI ст.). III. Мовознавство. 2012. № 6. С. 3–37.

6. Полюжин М. М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. *Філологічні науки. Мовознавство*. 2015. № 4. С. 212–222. Режим доступу: http:nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnuflm 2015 4 43.

7. Черненко Н. А., Голубовська І.О. Фреймове моделювання концепту ДОБРОЧЕСНІСТЬ: зіставний аспект (на матеріалі латинської, французької, англійської та української мов). Мовознавство. 2017. № 1. С. 3–18.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 87’37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.35

ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ ЗВУКОВОГО ПРОСТОРУ У КОНТЕКСТІ ЛІНВОКОГНІТОЛОГІЇ[1]

LINGUALIZATION OF SOUND SPACE IN THE CONTEXT OF LINGUOCOGNITOLOGY

Юсип-Якимович Ю.В.,
orcid.org/0000-0002-0887-3151
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри словацької філології
Ужгородського національного університету

Тимко-Дітко О.,
orcid.org/0000-0003-3815-8893
PhDr.,
професор кафедри україністики
Загребського університету (Хорватія)

Проблеми, пов’язані з вивченням співвідношення елементів тріади «мова – світ – людина», перебувають у центрі уваги лінгвістів, їх вирішення знаходиться у межах цілого спектру дослідницьких напрямів: семіотики, когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, етнопсихології.

Антропоцентрична парадигма повертає людині статус, за яким людина є «мірою всіх речей» і ця парадигма ставить людину в центр світобудови.

Акцентування на «людському чиннику» привело до появи у різних науках низки понять, які становлять психічні, лінгвістичні, логічні, філософські моделі об’єктивного світу: концептуальна картина світу, картина світу, образ світу, модель світу, концептуальна система, індивідуальна когнітивна система, мовна картина світу та інших.

У статті в рамках антропоцентричної парадигми розглядаються особливості сприйняття людиною навколишнього світу і один з об’єктів його сприйняття – звук як фізичне та фізіологічне явище. Робиться спроба побудови звукової картини світу як фрагмента загальної картини світу. Метою статті є дослідження лінгвалізації звукового простору в контексті лінгвокогнітології, лінгвокогнітивноо аналізу. У статті закладаються теоретичні підвалини для семіотичної інтерпретації слухової картини світу як фрагмент мовної звукової картини світу. Слухова картина світу – найменш досліджена, але, безумовно, важлива, адже спирається на сукупність слухових вражень, звукових образів, створюваних на основі слухового пізнання буття. А крізь призму лінгвокогнітології досліджується вперше. Теоретичною основою нашого дослідження послужили основоположні праці з філософії мови різних шкіл, починаючи з періоду античності, лінгвістики нового часу аж до сучасності – від номіналістів до реалістів, від стоїків – до лінгвістів XVIII – XIX ст. . (В.фон Гумбольдта, Х. Штейнталя, О.О. Потебні, які продовжували ідеї Дж. Локка і Г.В. Лейбніца).

Ключові слова: антропоцентрична парадигма, мовна картина світу, звук, звукова картина світу, лінгвокогнітологія, концепт.

Problems related to the study of the relationship between the elements of the triad "language – world – man" are in the focus of attention of linguists, their solution is within the framework of a whole spectrum of research areas: semiotics, cognitive linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics, ethnopsychology.

The anthropocentric paradigm returns to man the status according to which man is the "measure of all things" and this paradigm places man at the center of the universe.

The emphasis on the "human factor" has led to the emergence in various sciences of a number of concepts that constitute mental, linguistic, logical, philosophical models of the objective world: conceptual model world, model image of the world, model of the world, conceptual system, individual cognitive system, lanquage world model, and others.

The article examines the features of human perception of the surrounding world and one of the objects of his perception – sound as a physical and physiological phenomenon within the framework of the anthropocentric paradigm. An attempt is made to construct a sound world model as a fragment of the general world model. The purpose of the article is to study the linguisticization of sound space in the context of linguocognitology, linguocognitive analysis. The article lays the theoretical foundations for the semiotic interpretation of the auditory world model as a fragment of the linguistic sound world model. The auditory world model is the least studied, but certainly important, because it is based on a set of auditory impressions, sound images created on the basis of auditory cognition of being. And through the prism of linguocognitology it is being studied for the first time. The theoretical basis of our study was the fundamental works on the philosophy of language of various schools, starting from the period of antiquity, linguistics of modern times up to the present day – from nominalists to realists, from Stoics to linguists of the 18th – 19th centuries. (W. von Humboldt, H. Steinthal, O.O. Potebnya, who continued the ideas of J. Locke and G.W. Leibniz).

Key words: anthropocentric paradigm, language world model, sound, sound world model, linguocognitology, concept.

[1] Ovaj rad je nastao u okviru institucionalnoga istraživačkog projekta Hrvatsko-ukrajinska kontrastivna istraživanja. Filozofskog fakulteta u Zagrebu koji financira Europska unija – NextGenerationEU.
Стаття – результат дослідження в рамках інституційного дослідницького проєкту «Хорватсько-українські контрастивні дослідження» Філософського факультету у Загребі, який фінансує Європейська Союз – NextGenerationEU.

Постановка проблеми. Входженню в науковий обіг термін «картина світу» зобов'язаний фізиці. Одним з перших його вжив Г. Герц (1914) стосовно фізичної картини світу, що трактувалася ним як сукупність внутрішніх образів зовнішніх предметів, з яких логічним шляхом можна отримувати відомості стосовно поведінки цих предметів. Екстраполяція терміна «картина світу» на галузь лінгвістики відбулася у 80-і рр. XX ст. З цього часу проблема картини світу стає одним з об'єктів дослідження в науці про мову.

Вивчення картини світу на сьогоднішні є одним із найбільш актуальних та перспективних напрямів наукових досліджень не лише в галузі лінгвістики, а й у галузі всього гуманітарного знання. Це пов'язано зі становленням антропоцентричної парадигми, за якою будь-яке явище, будь-який факт навколишньої дійсності повинен вивчатися через призму його сприйняття і відображення людиною, тобто в дослідження будь-якого як мовного, так і позамовного явища необхідно включати людський чинник.

Антропоцентрична парадигма повертає людині статус, за яким людина є «мірою всіх речей» і ця парадигма ставить людину в центр світобудови.

Акцентування на «людському чиннику» привело до появи у різних науках низки понять, які становлять психічні, лінгвістичні, логічні, філософські моделі об'єктивного світу: концептуальна картина світу, картина світу, образ світу, модель світу, концептуальна система, індивідуальна когнітивна система, мовна картина світу та інших.

Поняття картини світу належить до фундаментальних понять, що виражають специфіку людини, її буття, взаємовідносини зі світом, найважливіші умови її існування у світі.

Проблеми, пов'язані з вивченням співвідношення елементів тріади «мова – світ – людина», перебувають у центрі уваги лінгвістів, їх вирішення знаходиться у межах цілого спектру дослідницьких напрямів: семіотики, когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, етнопсихології.

Аналіз досліджень. Теоретичною основою нашого дослідження послужили основоположні праці з філософії мови різних шкіл, починаючи з періоду античності, лінгвістики нового часу аж до сучасності – від номіналістів до реалістів, від стоїків – до лінгвістів XVIII – XIX ст. В.фон Гумбольдта, Х. Штейнталя, О.О. Потебні, які продовжували ідеї Дж. Локка і Г.В. Лейбніца, підтримували теорію стоїків, накресливши нові напрямки осмислення структури мовного знака, що в подальшому лягло в основу семіотики, біля витоків якої стояли Ч.С. Пірс і Ф.де Соссюр. Пильна увага вчених до питань, пов'язаних з мовною картиною світу, пояснюється, на наш погляд, зміною статусу мови в лінгвістику. Якщо раніше дослідницький інтерес лінгвістів обмежувався описом структури мови, синтагматичних і парадигматичних відношень між мовними одиницями, то сьогодні мова вивчається з позиції її участі в процесі пізнання людиною навколишньої дійсності, тобто через призму людської свідомості. Розвиток нової лінгвістичної парадигми та виникнення нового термінологічного апарату викликали необхідність розробки мовознавцями сучасних методів дослідження мовних явищ. Головною ідеєю, яка об'єднує лінгвокогнітивні дослідження, є положення про те, що мова відображає знання, представлені у вигляді концептів. Головних аспектом когнітивної семантики є вивчення мовного відображення процесів концептуалізації та категоризації дійсності. Розглянувши базові тенденції вітчизняної та зарубіжної методології лінгвістичних досліджень концептів загалом (М. Кочерган, О. Селіванова, В. Маслова, Ю. Степанов, В. Карасик, С. Жаботинська, М. Полюжин, А. Приходько, І. Шевченко, А. Вежбицька, G. Lakoff, R. Langacker, R. Jackendoff), наявні окремі методики. Вибір методики у кожному конкретному дослідженні залежить насамперед від фрагменту мовної картини світу, що вивчається. У нашому дослідженні – це лінгвокогнітивний аналіз (концептуальне поле, фреймова семантика);

Метою статті є дослідження лінгвалізації звукового простору в контексті лінгвокогнітології, лінгвокогнітивноо аналізу. У статті закладаються теоретичні підвалини для семіотичної інтерпретації слухової картини світу як фрагмент мовної звукової картини світу. *Слухова картина світу* – найменш досліджена, але, безумовно, важлива, адже спирається на сукупність слухових вражень, звукових образів, створюваних на основі слухового пізнання буття. А крізь призму лінгвокогнітології досліджується вперше.

Виклад основного матеріалу. Насправді картина світу – це глобальний образ об'єктивної дійсності, який становить основу світогляду людини, тобто виражає суттєві властивості світу у розумінні людини в результаті її духовної діяльності.

У картинах світу мова може йти про світ загалом або про фрагмент, про певний зріз або його аспект. Існує стільки картин навколишньої дійсності, скільки є «призм» світобачення. При цьому людина дивиться на світ не лише крізь призму свого індивідуального досвіду, а насамперед через призму суспільного досвіду. Картина світу

людини перебуває у постійній динаміці і може змінюватись протягом життя.

У руслі когнітивного підходу до процесів формування природної семіотики особлива важливість надається принципу антропоцентризму в поясненні сприйняття, концептуалізації та символізації світу, у тому числі світу,що звучить і становить один із особливих фрагментів картини світу.

Вивчення аспектів семіотичної актуалізації виходить із поняття вмотивованості/немотованості знака як компонента фрагмента картини світу, що фіксується тим чи іншим каналом сприйняття людини, при цьому процеси семіотизації багато в чому визначаються відмінностями організації мов.

Одним із засобів мовної символізації звучань навколишнього світу є знаки, що наслідують звук. У цих одиницях відображаються у складній взаємодії позамовний фактор (зображена звукова дійсність) та мовні фактори. Як ми вже писали, один і той же звук об'єктивної реальності семіотизується у різних мовах у різний спосіб [6, с.191].

Вивчення ономатопоетики, у якій відбивається «схожість» чи «схожість» між позамовною реальністю та її відображенням у мові, є однією із традиційних тем лінгвістичних досліджень. У європейській науковій традиції питання про характер зв'язку між звучанням і значенням порушувалось з часів античності. Так, ще в діалозі Платона «Кратіл» порушувалося питання про те, як у мові за змістом закріплюється певна форма. Особливо багато пошуків цій проблемі присвятили давньоримські і середньовічні граматики і філософи, зокрема Варрон, Сенека, Августин та ін., мимоволі продовжуючи дослідження своїх попередників. У кінці IV ст. до н.е. – III ст. н.е. стоїки першими осягнули знакову природу мови, запровадили поняття знака, першими визначили знак як двосторонню сутність, утворену відношенням позначуваного і того, що позначає, яке пройшло крізь усю середньовічну філософію. Міркування стоїків про мовний знак стали фундаментальними для філософії і лінгвістики нового часу. В цю епоху проблема співвідношення звука і значення, почала поступатися місцем міркуванням про знакову природу мови, в яких відроджувалися ідеї стоїків [5, с.200].

Проблемою зв'язку звучання і значення займалися давні мислителі Хома Аквінський, Ж.-Ж. Руссо, Р. Декарт та ін. (посилання на мою статтю, на монографію). Лінгвісти XVIII – XIX ст. В. фон Гумбольдт, Х. Штейнталь, О.О. Потебня, продовжуючи ідеї Дж. Локка і Г.В. Лейбніца, підтримали теорію стоїків, накресливши нові напрямки осмислення структури мовного знака. У подальшому історичному розвитку поняття знака як білатеральної сутності лягло в основу семіотики, біля витоків якої стояли Ч.С. Пірс і Ф. де Соссюр. Творчо розвинув теорію Ч.С. Пірса Р. Якобсон.

З XVII по XIX століття вивчення ономатопеї (звуконаслідування) та звукосимволізму значною мірою йшло в рамках звуконаслідувальної та вигукової теорій походження мови.

У сучасній лінгвістиці звукопозначення неодноразово ставали об'єктом дослідження вчених, зокрема Ф. Соссюр (1977) та Ш. Баллі (1955) звертали увагу на явище ономатопеї у світлі проблеми мотивованості мовного знака. К. Бюлер (1933) розглядав звуконаслідування та звукопис як певну галузь у символічній системі мови. З погляду ролі у процесі формування мови явища ономатопоетики розглядалися К. Вундтом (1912), Г. Паулем (1960), Е. Сепіром (1968). Проблемам звукосимволізму поза зв'язком з ономатопоетичною лексикою присвячені праці О. Есперсена (1964), М. Свадеша (1972),

Й. Коржінека (1972). Серед досліджень звуконаслідувальної лексики в окремих мовах можна виділити праці В. Скалічки (1967) в угорській мові, С. Мартіна (1962) – у корейській мові.

Мовна картина світу, що відіграє головну роль пізнавальної діяльності людини, є об'ємним і багатошаровим поняттям, має безліч параметрів, які багаторазово перетинаються в різних мовних одиницях, які належать до різних рівнів мови.

Знання породжуються лише на рівні індивідуального взаємодії людини з навколишнім світом. Ця взаємодія завжди протікає у системі деяких просторових координат, точкою відліку яких є людина – суб'єкт сприйняття, свідомості, дії та пізнання. Таким чином, сприйняття є той фундамент пізнавальної діяльності, на якому будуються всі існуючі системи знань. І мовна картина світу, як складові її зорова і слухова картини світу, відображаючи дійсність, спотворюють її за одним і тим самим правилам: виділяють лише «безумовно значущі» чи «салієнтні» властивості сприймаються зором чи слухом об'єкти. У цьому виявляється антропоцентричність, яка, на думку А.Вежбицької, має бути головною домінантою, адже в мовній картині світу не можна «пропустити» інформацію, яка є значущою для людини [10, с. 42].

Вважається, що візуальне сприйняття для людини – це головний канал надходження інформації про світ. Провідна роль зорової системи визначається тим, що вона виконує зв'язок між усіма аналізаторними системами і є функціональ-

ним органом – перетворювачем сигналів. У процесі фізичного сприйняття більшість інформації людина отримує саме завдяки зору, а не слуху. Однак подальші дослідження показують, що у пізнанні навколишнього світу не менш важливу роль виконує слухове сприйняття, і лише в сукупності зорового та слухового сприйняття людина отримує основну частку знань про світ.

Об'єктом слухового сприйняття є звук. Розвиток слухового образу пов'язаний насамперед із безперервною диференціацією «звукових» і «незвукових» предметів.

Будучи об'єктом слухового сприйняття, звук найменш матеріальний і меншою мірою пов'язаний з об'єктом порівняно з об'єктом зорового сприйняття – зоровим образом. При сприйнятті звуку суб'єкт більшою мірою пасивний, активність не виражається певними рухами тіла, рухами органами слуху – ніяких зовнішніх проявів, а виражається лише в абстрактному русі – слухати – «направляти слух на які-небудь звуки».

Загальною теорією звуку займається розділ фізики – акустика, з погляду якої звук – це результат коливальних рухів будь-якого тіла у середовищі, здійснюваний дією будь-якої сили та доступний слуховому сприйняттю.

З визначення звуку можна дійти невтішного висновку, що статичні предмети не звучать. Для того щоб вони зазвучали, потрібна дія, рух: предмет повинен вдаритися про інший або має коливання предмета, людина повинна почати говорити і т.п. Слух фіксує лише об'єкти, що у русі, тобто звуки супроводжують будь-яку дію (чи процес).

Чутний звук є пружними хвилями з частотою в межах від 16 до 20000 Гц, що суб'єктивно сприймаються людиною на психофізіологічному рівні. Його важливими характеристиками є: висота, гучність, інтенсивність та тембр.

За природою джерела звуки, як об'єкти слухового сприйняття, поділяються на натуральні та штучні, а за інформаційним змістом – на комунікативні та ті, що характеризують середовище.

Звук за своєю природою двоякий: природні звуки благотворно впливають на живі організми, тоді як шуми, як і абсолютна тиша, завдають шкоди. Звук, як і людство, зазнав еволюції: розвиток цивілізації привів до появи штучних звуків, які не мають аналогів у природному середовищі проживання людини. Коли навколишній світ, що звучить, відбивається у мові, це світ, опосередкований мовною свідомістю, у якому до обмеження, що накладене сприйняттям, додаються обмеження, зумовлені закономірностями мови. Звук складніше сприймати, ніж колір, оскільки він найчастіше характеризується моментальністю, він зумовлює відносну суб'єктивність слухових відчуттів. Це знаходить відображення у використанні слів-звукопозначень, що є одночасно і знаками реалій, що звучать, і одиницями мови.

Щоб зрозуміти природу звуків, виявити найбільш характерні аспекти та ознаки об'єкта слухового сприйняття, цілком природно визначити усі звуки за природою джерела, що породжує звук. Маючи уявлення про те, які звуки сприймає людина в навколишньому світі, можна відтворити певний зріз чи фрагмент картини світу; отримати інформацію про навколишній світ звуків людини (рис. 1–2).

Зауважимо, що в рамках лінгвістики вивчається мовна картина світу, яка є лише частиною загальної (концептуальної) картини світу.

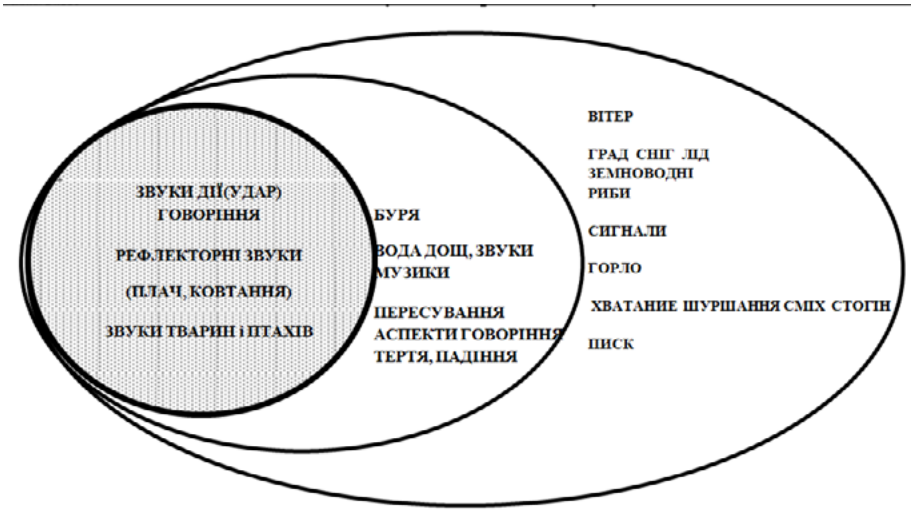

Рис. 1. Звукова картина світу

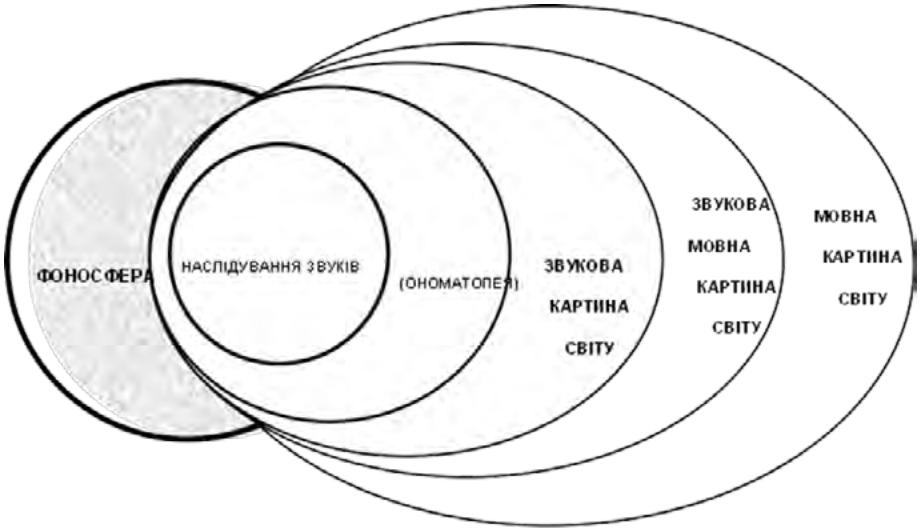

Рис. 2. Звукова мовна картина світу

Три способи мислення, а саме словесне, практичне і образне, і служать засобами створення картини світу. І, отже, компонентами картини світу є мова, дія, образ. Причому розташовані вони не хаотично, а об'єднані в якісь ментальні одиниці, кожна з яких репрезентує той чи інший предмет або явище об'єктивного світу. Такі одиниці були названі концептами, а сама картина світу дедалі частіше замінюється терміном «концептуальна система».

Колом наукових зацікавлень, окрім власне англійської філології, англійського словотворення, теорії номінації, професора М.М. Полюжина була лінгвоконцептологія, когнітивна лінгвістика. Учений досліджував типологію концептів та види концептуальної інформації, способи проведення концептуального аналізу. Професор запропонував докладну класифікацію концептів, описав їх відмінності від інших структур репрезентації знань про навколишню дійсність [1]. У статті «Поняття, концепт та його структура» розглянуто істотну різницю між такими частовживаними термінами в сучасній когнітивній лінгвістиці, як «поняття» та «концепт», з одного боку, та структура концепту – з іншого [2]. Не залишилась поза увагою вченого й теорія мовної особистості крізь призму концептуальної системи як базового поняття когнітивної семантики [3]. Вчений довів, що в лінгвокогнітології концепт – це базова когнітивна сутність [4].

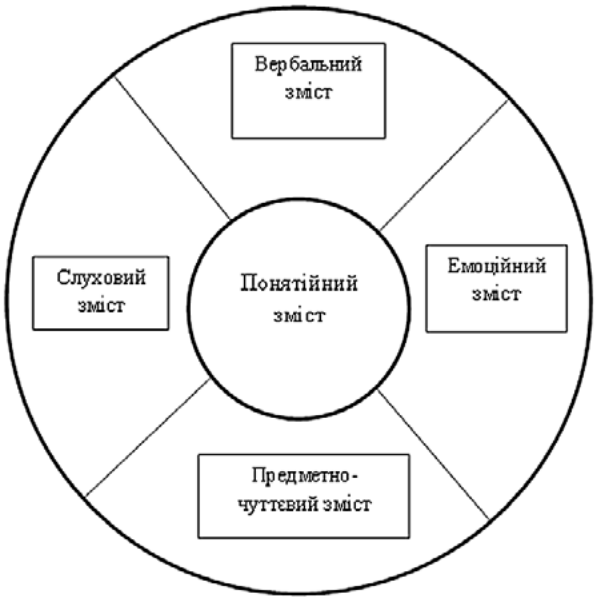

Рис. 3. Графічна модель концепту

Концепт, на наш погляд, є структурною одиницею картини світу.

Будучи структурною одиницею картини світу, «концепт», також як і «картина світу», є міждисциплінарним терміном і може бути розглянутий принаймні з точок зору трьох наук: лінгвістики (лінгвокогнітології) культурології, філософії.

Ядром концепту служить понятійний зміст, периферійними зонами є вербальний, емоційний, слуховий і предметно-чуттєвий зміст (рис. 3).

Окрім вище наведених термінів, термін звуковий пейзаж (le paysage sonore) ввів Р.М.Шафер. Цей термін він наводить у книзі, в якій автор аналізує світ через звуки [9, с. 24].

Терміни саундшафт, саундскейп і їх переклади 'звуковий пейзаж', 'звуковий ландшафт', запозичені у Р. М. Шафера, котрий досліджував міський та сільський звукові пейзажі, виділяючи серед них високоякісні (природні) звуки і руйнівні для людини (техногенні) шуми [9, с. 30].

Ще вживається термін акустична картина світу, власне – фрагмент мовної картини світу, вираженої фонетичними засобами, до яких належать звукопис, ономатопея, асонанси, алітерації, внутрішні рими, які в поезії, наприклад, відтворюють звуки навколишнього світу. Як відомо, поняття мовної картини світу сходить до ідей В. фон Гумбольдта та його послідовників, до теорії Сепіра-Уорфа, а також до поглядів Г. Штейнталя, М. Лацаруса, І. Герберта, О. Потебні, І. Франка.

Термін мовна картина світу (Weltbild der Sprache) був введений в науковий обіг німецьким лінгвістом Й. Л. Вайсгербером в 30-і рр. XX століття і вживається в науці близько ста років. До основних властивостей мовної картини світу відносяться 1) спосіб концептуалізації світу; 2) системність, конкретність, цілісність; 3) пластичність, рухливість, поліваріантність; 4) космологічность і антропоморфізм; 5) єдність статики і динаміки, стабільності і мінливості; 6) єдність кінцевого і нескінченного, 7) єдність універсального і ідіоетнічного; 8) суб'єктивізм; 9) лакунарність; 10) наочність і образність.

Сьогодні пропонується ще один спосіб категоризації дійсності – «фоносемантична картину світу, під якою розуміється частина мовної картини світу, експлікована у мові фоносемантичними засобами, серед яких основним визнається іконічна, зокрема, звуконаслідування (ономатопея) та звукосимволічна лексика.

У сучасних дослідженнях поняття звукова мовна картина світу ще не отримала системного опису. Термінологічний різнобій відображає нерозробленість даного питання в лінгвістиці. Ця тема стає все більш актуальною, знаходиться в розробці, in progress.

В основі акустичної картини світу лежить денотативний простір звукового ландшафту. Це звуки неживої і живої природи. Акустична сфера неживої природи включає в себе акустичні денотат (звучання), вироблені неживими предметами і явищами: звуки природи (дощ, вітер, сніг, вода і т.п.); звуки неживих предметів, механізмів, людської діяльності (стукіт годинника, музичних інструментів тощо).

При описі і осмисленні акустичної картини світу виникає питання про її національно-культурну специфіку. Наявні національні особливості в акустичній картини світу визначається співвідношенням денотатів, які звучать, відображенням їх в національній ментальності та можливостями фонетичної системи конкретної мови щодо відтворення вказаних денотатів чим ближче до реального звучання, зберігаючи фонетичну вмотивованість.

У мовах, що належать до однієї мовної групи, зокрема слов'янської, існують спільні ономатопи, основою яких є подібний звуковий ландшафт. Витоки зазначеної подібності сягають праслов'янського та індоєвропейського періодів. А розбіжність звукових оболонок, що належать різним мовам, обумовлена фонетичними і морфологічними особливостями кожної конкретної мови та змінами, котрі виникли у процесі «входження» таких одиниць в систему мови.

Порівняльні дослідження одиниць, які мають однакове звучання і значення дозволять встановити національно-культурну специфіку акустичної картини світу, в якій відбивається широкий діапазон звукового пейзажу, зафіксований нами в слов'янської поезії символізму: відлуння дзвонів, шум дощу, шелестіння, журчання струмків, плескіт хвиль, гул полум'я, передзвін дзвонів, воркування горлиці, стрекотіння коників, дзвін кіс на сінокосі, шелест тополь, звучання струн, шелест гаю, шум води, гуркіт грому, завивання вітру, гудіння бджіл, шум водоспаду, шум повені, шелест верб, трепет осики, шепіт очерету, осоки, шум сосен, ниття чайок, спів птахів, крик журавлів, спів синиці, трель, угукання сови, звуків удоду, іржання, та тупіт коней, плескіт весла та ін.

Висновки. Теоретична значимість визначається внеском цього дослідження в комплексне вивчення феномену картини світу в семасіологічних та ономасіологічних аспектах та у створенні звукової картини світу як однієї з її складових.

Звукова картина світу, що передає наслідування звуків навколишнього світу та становить лінгвалізацію звукового простору,є фрагментом загальної мовної картини світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Полюжин М.М. Типологія й аналіз концептів. *Іноземна філологія*. Т. 21. 2009. С. 80–90.

2. Полюжин М.М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки.* № 4 (305). 2015. С. 212–222.

3. Полюжин М. М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості. *Проблеми романо-германської філології*. Ужгород : Ліра, 2005. С. 5–19.

4. Полюжин М.М., Венжинович Н.Ф. Концепт як базова когнітивна сутність. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2001. №5. С. 182–184.

5. Юсип-Якимович Ю. До проблеми лінгвалізації навколишнього звукового простору: джерела та способи (теоретичний аспект). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2022. Вип. 2 (48). С. 197–203.

6. Юсип-Якимович Ю.В. Ономатопоетичні утворення як система універсалій в індоєвропейських та угро-фінських мовах. Міжнародна наукова конференція: *«Взаємовплив мов, літератур та культур в епоху глобалізації»* – Центр гунгарології Ужгородського національного університету, 12–14 січня 2018. *Acta Hungarica*. Вип. 23. Ужгород, 2018. С. 189–201.

7. Юсип-Якимович Ю. Шляхи лінгвалізації акустичного світу в слов'янських поетичних текстах періоду літературного модернізму (кін. XIX – поч. XX ст.). Medzinárodná vedecká konferencia Király Péter 100 (22–23 november 2017). Budapešť, 2019. С. 188–198.

8. Yusyp-Yakymovych Yu., Shovak O. System of Semantic Universals in the Sound Space Lexicon. International *Journal of Language and Linguistics.* Volume 11. Issue 3. 2023. P. 71–77. URL: http://www.sciencepg.com/journal/paperinfo?journalid=501&doi=10.11648/j.ijll.20231103.12

9. Schafer Raymond Murray. The Tuning of the World: New York, 1977.

10. Wierzbicka A. Semantics: Primes and Universals. Oxford University Press, 1996. 520 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

РОЗДІЛ 4
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.162.4’373.611
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.36

ТРУДНОЩІ ТА СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

CHALLENGES AND STRATEGIES IN TRANSLATING UKRAINIAN-SLOVAK SOCIO-POLITICAL VOCABULARY

Буднікова Л.Т.,
orcid.org/0000-0002-5964-1019
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри словацької філології
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті аналізуються труднощі перекладу суспільно-політичної лексики з української словацькою мовою. Представлено класифікацію відповідних термінів та наведено приклади лексичних одиниць із можливими еквівалентами у словацькій мові.

На основі досліджень суспільно-політичної лексики в Україні (О.А. Стишов, О. О. Мороз, І. В. Холявко, Г. С. Соловей, С. М. Пахомова) та Словаччині (Е. Молнарова, І. Масар, П. Одалош) окреслено основні види політичних термінів, політичних символів та політичних реалій.

У статті досліджуються особливості перекладу суспільно-політичної лексики з української словацькою мовою, виявляються труднощі, які виникають під час цього процесу, та пропонуються способи їх подолання.

Переклад суспільно-політичної лексики має свою специфіку, оскільки включає слова та вирази, які позначають політичні інститути, партії, організації, ідеології, політичні процеси та явища. Часто ці лексичні одиниці мають культурно-специфічні значення, що робить їх переклад непростим завданням. При перекладі таких одиниць перекладачі повинні враховувати не лише денотативне значення слів, але й конотативні відтінки, стилістичні особливості та культурний контекст.

Однією з найпоширеніших проблем перекладу суспільно-політичної лексики є відсутність точних відповідників в іншій мові. Наприклад, терміни, що позначають політичні інститути або явища, можуть мати різні конотації у різних культурах. У таких випадках перекладачі вдаються до таких стратегій, як калькування, транслітерація або описовий переклад.

Зроблено висновок, що переклад суспільно-політичної лексики з української словацькою мовою та навпаки є складним процесом, який вимагає глибокого розуміння культурних і політичних контекстів обох мов. Основні труднощі перекладу полягають у різних політичних системах, що впливає на варіативність термінів та їх значення. Найефективнішими стратегіями є адаптація термінів до відповідного культурного контексту, вибір еквівалентів, а також використання запозичень і калькування.

Ключові слова: еквівалент, переклад, політичні терміни, політичні символи, політичні реалії, суспільно-політична лексика.

The article explores key challenges in translating socio-political vocabulary from Ukrainian into Slovak. It presents a classification of socio-political terms, together with examples and their possible Slovak equivalents.

Drawing on research into socio-political vocabulary in Ukraine (O.A. Styshov, O.O. Moroz, I.V. Kholyavko, H.S. Solovei, S.M. Pakhomova) and Slovakia (E. Molnárová, I. Masár, P. Odaloš), the study outlines the main categories of political terms, symbols, and realia.

Special attention is given to the specific features of translating socio-political vocabulary from Ukrainian into Slovak. The article identifies the main difficulties encountered in this process and discusses strategies for addressing them.

Socio-political vocabulary poses particular challenges because it encompasses words and expressions referring to political institutions, parties, organizations, ideologies, processes, and phenomena. Many of these items carry culture-specific meanings, which complicates translation. Translators must therefore consider not only the denotative meaning of words, but also connotative nuances, stylistic features, and cultural context.

A major difficulty is the lack of exact equivalents in the target language. For example, terms denoting political institutions or phenomena may carry different connotations across cultures. In such cases, translators rely on strategies such as calquing, transliteration, or descriptive translation.

The study concludes that translating socio-political vocabulary between Ukrainian and Slovak is a complex process that requires a deep understanding of both cultural and political contexts. Differences in political systems play a crucial role in shaping the variability and meaning of terms. The most effective strategies include adapting terms to the cultural context, selecting functional equivalents, and applying borrowings or calquing.

Key words: equivalence, translation, political terminology, political symbols, political realia, socio-political vocabulary.

Постановка проблеми. Суспільно-політична лексика займає особливе місце в мовній картині світу, оскільки вона відображає соціальні, культурні, правові та політичні реалії певної держави чи народу. Її переклад становить складне завдання для лінгвістів і перекладачів, адже кожна мова має власну систему понять, термінів та реалій, які не завжди мають прямі відповідники в іншій мові. У сучасних умовах глобалізації та міжнародних комунікацій проблема адекватного перекладу суспільно-політичної лексики набуває особливої актуальності.

Переклад суспільно-політичної лексики потребує від перекладача не лише знань мови, але й глибокого розуміння політичних та культурних реалій країни. Складність полягає у відсутності універсальних еквівалентів, багатозначності, появі нових термінів та ідеологічному забарвленні лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням суспільно-політичної лексики займалося чимало науковців. В Україні суспільно-політичну лексику досліджували О.А. Стишов [4], О. О. Мороз [2], І. В. Холявко [6], Г. С. Соловей [3], у Словаччині – Е. Молнарова [9], І. Масар [8], П. Одалош [10]. Лексично-семантичним інноваціям в українській мові та їх перекладу словацькою мовою присвячено статтю С. М. Пахомової «Лексично-семантичні інновації в сучасній українській мові в аспекті перекладацького досвіду» [11, с. 12].

У науковій літературі існує чимало визначень суспільно-політичної лексики. Цікавим є визначення І. В. Холявко, яка займалася дослідженням цього лексичного масиву української мови у пресі 90-х років XX ст.: «Суспільно-політична лексика – неоднорідна за складом макроструктура одиниць різного походження, спрямованих ідеологічно та спеціалізованих лексично, семантично і фразеологічно для вираження понять із галузі суспільного, політичного, соціального, економічного, морально-етичного життя соціуму» [4, с. 6].

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідити особливості перекладу суспільно-політичної лексики з української словацькою мовою, виявити труднощі, які виникають під час цього процесу, та запропонувати способи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Переклад суспільно-політичної лексики має низку особливостей, оскільки охоплює поняття, пов'язані з діяльністю політичних інститутів, партій, організацій, ідеологічних систем, а також суспільно-політичних процесів і явищ. Значна частина таких мовних одиниць відзначається культурною маркованістю, що ускладнює процес їх адекватного відтворення іншою мовою. У перекладацькій практиці необхідно враховувати не лише основне денотативне значення, але й конотативні відтінки, стилістичні параметри та культурно-історичний контекст, у якому функціонує відповідна лексема.

У сучасних дослідженнях, які присвячені політичній лексиці, все більшої актуальності набувають питання, які стосуються її перекладу.

Серед основних труднощів перекладу суспільно-політичної лексики особливо поширеною є відсутність точних еквівалентів у мові перекладу. Зокрема, назви політичних інститутів чи певних явищ можуть набувати відмінних конотацій у різних культурних середовищах. У подібних випадках перекладачі застосовують такі прийоми, як калькування, транслітерація або ж використання описового перекладу.

З метою збереження лінгвосоціокультурної ідентичності та беручи до уваги близькість українського і словацького народів, широко використовується явище калькування (*Революція гідності – Revolúcia dôstojnosti* (*Revolúcia dôstojnosti sa zmenila na vojnu. Majdan na zmeny čaká* https://svet.sme.sk/diskusie/2365418/revolucia-dostojnosti-sa-zmenila-na-vojnu-majdan-na-zmeny-caka.html), *Майдан Незалежності – Majdan nezávislosti, Служба безпеки України – Služba bezpečnosti Ukrajiny* або *Ukrajinská bezpečnostná služba, Кримський міст – Krymský most, Рада національної безпеки і оборони України – ukrajinská Rada národnej bezpečnosti* (*Tajomník ukrajinskej Rady národnej bezpečnosti a obrany Oleksij Danilov potvrdil, že Ukrajina bola zapojená do oboch útokov na Krymský most.* https://www.24hod.sk/ukrajina-bola-za-oboma-utokmi-na-krymsky-most-potvrdil-danilov-cl789988.html).

Ще одним продуктивним способом формування суспільно-політичної термінології є запозичення, які передаються шляхом транслітерації з мови-джерела. Подібне явище спостерігається як у словацькій, так і в українській мовах. Варто зазначити, що саме суспільно-політична лексика протягом останніх десятиліть стала найбільш динамічною сферою, де виникає та активно функціонує значна кількість мовних новацій (укр. *брифінг* – слов. *brífing*, укр. *омбудсмен* – слов. *ombudsman*, укр. *саміт* – слов. *sumit*, укр. *санкція* – слов. *sankcia*, укр. *альянс* – слов. *aliancia*).

В обох мовах широко розповсюдженим способом передачі суспільно-політичної лексики є описовий спосіб перекладу. Наприклад, *люстрація – očistenie štátnej moci.* Оскільки люстрація в Україні – встановлена Законом України «Про

очищення влади» або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. У словацькій мові є слово *lustrácia*, але має зовсім інше значення. За «Коротким словником словацької мови» слово **lustrácia** має два значення: **1.** *práv.* vypisovanie údajov z pozemkových al. iných ver. kníh; **2.** preverovanie osôb po r. 1989 podľa údajov z registra spolupracovníkov bývv. Štátnej bezpečnosti; výsledok takéhoto preverovania: *l. ministrov, vysokých funkcionárov; l. bola negatívna* [4, с. 307].

У дослідженні української вченої Г. С. Соловей, присвяченому питанням перекладу суспільно-політичної лексики, виокремлюються три основні групи: політичні терміни, політичні реалії та політичні символи [3, с. 8].

Під політичним терміном Г.С. Соловей розуміє слово або словосполучення, що позначає поняття політичної сфери, переважно функціонує у спеціальних, жорстко детермінованих текстах політичного дискурсу та може перекладатися різними способами, які зберігають його термінологічність у перекладі [3, с. 27], наприклад, *неурядові організації – mimovládne organizácie, депутатська недоторканність – poslanecká imunita, транспарентність, прозорість виборів – transparentnosť volieb.*

Під політичними реаліями Г. С. Соловей розглядає слова або словосполучення, що називають об'єкти/поняття/явища, характерні для політики одного народу та є чужими для іншого народу. До того ж особливістю політичних реалій, на відміну від інших реалій, є перевага їх сучасності та актуальності над історико-культурним компонентом, оскільки політичні реалії можуть миттєво входити в обіг і/або змінювати свій статус [3, с. 27]).

Політичні символи володіють конотативним значенням і здатні викликати колективні емоційні реакції. Вони часто виступають у ролі гасел або ключових термінів у політичних текстах. Відтворення політичних символів та символів, що набули контекстуальної політичної семантики, вимагає впровадження стійких відповідників у мові перекладу [1, с. 10]. Наприклад, задля диференціації та збереження національного колориту часто використовується графічна калька *Майдан – Majdan*, *Євромайдан – Euromajdan.*

Інтенсивний розвиток світового політичного дискурсу спричиняє появу великої кількості нових лексичних, семантичних та фразеологічних одиниць, які відображають нові реалії та концепти, що виникають у сучасному суспільстві. Під політичнии новотвором Г. С. Соловей розуміє слово чи словосполучення, новизна й незвичність якого відчувається носіями певної мови, у своїй семантиці має значення «політичний» або функціонує в текстах політичного дискурсу [3, с. 32], наприклад, *адмінресурс – administratívny zdroj, реприватизація – reprivatizácia, кабмінресурс – zdroj kabinetu ministrov*.

Термін «новотвір» охоплює дві великих групи – новотвори-неологізми й новотвори-оказіоналізми. Перші в подальшому можуть увійти до лексичного складу мови і утворюються здебільшого способом словоскладання чи часткового калькування наприклад, *законотворчість, багатомандатний* [1, с. 10]. Другі, як констатує Бондаренко А. О., найімовірніше, залишаться надбанням мовлення, наприклад, *Революція гідності – Revolúcia dôstojnosti, «зелені чоловічки» – zelení mužíkovia, zelení mužíci, «диванні війська» – gaučové vojsko, gaučoví bojovníci, коридорні війська – chodbové vojsko, бусифікація – busifikácia.*

Іноді політичні символи-неологізми, актуальні в певний період для мови оригіналу, у медіатекстах можна передати лише за допомогою описового перекладу. Так, наприклад, слово «*монобільшість*», яке активно використовується з 2019 року, позначає парламентську більшість, сформовану однією політичною партією. Словацькою мовою можна перекласти цей вираз тільки описово *jednohlasná väčšina.*

Така ж ситуація і з терміном «*кнопкодавство*», який вживається до явища неособистого голосування депутатів на пленарних засіданнях. Цей термін з'явився в українській мові калькуванням від англійського «button pusher» і міцно закріпився у вжитку українських медійників, тож теоретично міг би бути калькованим і в словацькій мові, наприклад, *stláčanie gombíkov*.

Останнім часом часто вживаними є терміни *порохоботи, укропи, укри, пуйло, путлер, урки, орки, русня, рашисти, кіборги*, *бандеромобіль,* які можна хіба що калькувати словацькою мовою. Теглівець Ю.В. зазначає, що щодо президента Росії застосовують вислови *бункерний дід, бункерний шизофренік, ботоксний карлик,* щодо президента Білорусії – *картоплиний імператор, вусатий тарган* [5, с. 5], які словацькою мовою б можна перекласти за допомогою калькування *bunkrový dedko, bunkrový schizofrenik, botoxový trpaslík, zemiakový cisár, fúzatý šváb*.

Досить новим явищем для суспільно-політичної лексики ЗМІ є використання абревіації. Наприклад, *СБУ – SBU, АТО – ATO* (*Protiteroristická operácia ("ATO") ukrajinských*

ozbrojených síl a zložiek. Silám ATO sa zatiaľ nepodarilo plne uzatvoriť obkľúčenie mesta i napriek tomu, že separatisti ustúpili z obce Ozerjanovka do mesta. https://informnapalm.org/sk/protiteroristicka-operacia-ato-ukrajinskych-ozbrojenych-sil-zloziek-situacny-suhrn-za-den-19-08-2014-k-2400-hod-velc-kyjev/), *ВПО* (внутрішньо переміщені особи) – *IDP* (vnútorne vysídlené osoby, vnútorné presídlené osoby) *(Problematika vnútorne presídlených osôb (angl. „Internally displaced persons", ďalej len „IDPs") je čoraz viac vnímaná ako celosvetový problém, zostáva nanajvýš aktuálna.* https://www.epi.sk/odborny-clanok/Na-ceste-k-efektivnejsiemu-pristupu-ochrany-vnutorne-presidlenych-osob-.htm), *ЗСУ – OSU (Ozbrojené sily Ukrajiny, Ukrajinské ozbrojené sily)*, *ТЦК – TCK* (*Je to spôsobené „pôsobením" teritoriálnych náborových centier do ukrajinskej armády (v ukrajinčine TCK), ktoré sú súčasťou Pozemných síl Ozbrojených síl Ukrajiny.*) https://www.hlavnespravy.sk/su-biti-muceni-zneuzivani-ako-ukrajinska-vlada-hlada-dobrovolnikov-pre-vojnu/3587352.

Класифікація суспільно-політичної лексики за тематичними групами, які відображають різні сфери гуманітарних знань, є важливою формою систематизації термінологічного словникового складу. Під тематичними групами дослідники розуміють об'єднання лексем, спільність яких визначається близькістю понять, що вони позначають.

Суспільно-політичну лексику словацької та української мов за класифікацією Бондаренко А. О. можна розділити за такими сферами переважного вживання [1, с. 12]:

1. Адміністративно-політична лексика, куди входить:

а) номенклатурне найменування осіб, посад, статусів: *прем'єр-міністр – premiér, predseda vlády, віце-...(заступник) – podpredseda (zástupca), віце-спікер українського парламенту – podpredseda ukrajinského parlamentu, прес-секретар Національної поліції – hovorca národnej polície, постійний представник президента – stály zástupca prezidenta, радник президента – poradca prezidenta.*

б) назви відомств, органів, установ, територій, найменування політичних партій, рухів: *Рада Європи – Rada Európy, Кабінет Міністрів України – Kabinet ministrov Ukrajiny, Верховна Рада України – Najvyššia rada, Verchovná rada Ukrajiny, Verchovna rada Ukrajiny, ukrajinská Verchovná rada (Ukrajinská Verchovná rada bude rokovať o právnej úprave na rozšírenie mobilizácie. https://standard.sk/538596/ukrajinska-verchovna-rada-bude-rokovat-o-pravnej-uprave-na-rozsirenie-mobilizacie), Служба безпеки України – Bezpečnostná služba Ukrajiny, Ukrajinská bezpečnostná služba, органи місцевого самоврядування – orgány mietsnej samosprávy, прикордонна служба – pohraničná stráž, Слуга народу – Sluha národa.*

2. **Номінації державно-територіального устрою, знаків і символів країни, форм державної влади та форм правління**: *країна – krajina, батьківщина – vlasť, громадянське суспільство – občianska spoločnosť, державний гімн – štátna hymna, державний прапор – štátna vlajka.*

3. **Реалії і поняття, пов'язані з державними перетвореннями, зумовленими змінами в суспільному ладі:** *незалежність – nezávislosť, масовий протест – hromadný protest, позачергові вибори – mimoriadne voľby, виборча ділянка – volebná stanica, Помаранчева революція – Pomarančová revolúca, Революція Гідності – Revolúcia dôstojnosti, депортація – vyhostenie, терористичний акт – teroristický útok.*

4. Збірні назви людей за характером і способами їхньої політичної або іншої діяльності: *агітатор – agitátor, шахрай – podvodník, доносщик – udávač, лжесвідок – krivý svedok, krivoprísažník, жебрак – žobrák.*

5. **Назви етнічних спільнот, станів**: *етнічна група – etnická skupina, національні меншини – národnostné menšiny, громадянин – občan, громада – komunita, spoločenstvo, народ – národ, династія – dynastia, аристократія – aristokracia, корінний народ – pôvodné obyvateľstvo, domorodé obyvateľstvo, малозабезпечені групи – znevýhodnené skupiny.*

6. **Терміни права та дипломатії**: *Конституція – ústava, Трудовий кодекс – Zákonník práce, адвокат – advokát, адміністративна відповідальність – administratívna zodpovednosť, адміністративне правопорушення – administratívny priestupok, апеляція – odvolanie, двостороння згода – bilaterálna dohoda, вирок – rozsudok, кримінальне переслідування – trestné stíhanie.*

7. **Військові терміни**: *біженець – utečenec, тимчасовий прихисток – dočasné útočisko, надзвичайний стан – núdzový stav, надзвичайна ситуація – mimoriadna situácia, воєнний стан – vojnový stav, обмін «всіх на всіх» – výmena všetkých na všetkých, дрон – dron, снайпер – ostreľovač, stíhačka – винищувач, Генеральний штаб Збройних Сил України – Generálny štáb ozbrojených síl Ukrajiny, військовий полонений – vojnový zajatec.*

8. **Соціально-економічні найменування**: *безробіття – nezamestnanosť, право власності – vlastnícke právo, торгівля – obchod, податок – daň*.

9. **Релігійні терміни**: *церква – cirkev, kostol, православна церква – pravoslávna cirkev, греко-католицька церква – gréckokatolícka cirkev*, *папа римський – pápež*.

10. **Філософські поняття**: *самосвідомість – sebavedomie, масова свідомість – masové vedomie або spoločenské vedomie, свобода слова – sloboda prejavu, широкі верстви населення – široké vrstvy obyvateľstva.*

Висновки. Переклад суспільно-політичної лексики між українською та словацькою мовами є складним процесом, що потребує ґрунтовного розуміння культурних і політичних контекстів обох мовних систем. Основні труднощі виникають через відмінності політичних структур, які впливають на варіативність термінів та їх семантичне значення. До найефективніших перекладацьких стратегій належать адаптація термінів до культурного контексту, підбір функціональних еквівалентів, а також використання запозичень і калькування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко А. О. Суспільно-політична лексика кримськотатарської мови як об'єкт перекладу (на основі текстів сучасних ЗМІ). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Том 31 (70), № 1, ч. 3, 2020. С. 8-15.

2. Мороз О. О. Сучасна чеська суспільно-політична лексика: семантика, структура, динаміка: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03 «Слов'янські мови». Київ, 2005. 160 с.

3. Соловей Г. С. Політична лексика як об'єкт перекладу (на матеріалі текстів політичних заяв, звернень, промов, статей та анекдотів) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.16 «Перекладознавство». Херсон, 2011. 22 с.

4. Стишов О. А. Нова суспільно-політична лексика і термінологія в сучасній українській мові. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Вип. 50, 2019. С. 258-268.

5. Теглівець Ю. В. Неологізми суспільно-політичної лексики. Закарпатські філологічні студії. Випуск 22, Том 2, 2022. С. 33-37.

6. Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років XX ст. (семантико – функціональний аналіз) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Кіровоград, 2004. 20 с.

7. Doruľa J., Kačala J. a kol. Krátky slovník slovenského jazyka. 4. vyd. Bratislava: Veda SAV, 2003. 985 s.

8. Masár I. Ako pomenuváme v slovenčine. Bratislava: SJS pri SAV, 2000. 61 s.

9. Molnárová E. Spoločensko-politická lexika z kontrastívneho aspektu. Banská Bystrica: BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied, 2013. 110 s.

10. Odaloš P. Charakteristika politickej komunikácie na Slovensku. Človek a jeho jazyk I. Bratislava: VEDA, 2000. S. 173-180.

11.Pachomovová S. Lexikálno-sémantické inovácie v súčasnom ukrajinskom jazyku v aspekte prekladateľskej praxe. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Випуск 1 (33), 2015. С. 11-15.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 81’255.4(=811.162.3=161.2):801.38
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.37

ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ПАРЕМІОЛОГІЯ В МІЖСЛОВ’ЯНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ: МОЖЛИВОСТІ Й ВИКЛИКИ ДЛЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

PHRASEOLOGY AND PAREMIOLOGY IN INTERSLAVIC LITERARY TRANSLATION: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES FOR ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Даниленко Л.І.,
orcid.org/0000-0002-1812-973X
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри слов’янської філології
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу фразеологічних і паремійних одиниць у міжслов’янському художньому перекладі та їх відтворенню засобами штучного інтелекту (ШІ). Актуальність дослідження зумовлена зростаючим застосуванням ШІ у сфері лінгводидактики, корпусної лінгвістики, перекладознавства, однак при цьому бракує спеціальних досліджень, що оцінювали б ефективність таких технологій у роботі з фразеологією й пареміологією.

Мета студії – виявити особливості перекладу фразеології та пареміології в міжслов’янському художньому перекладі на матеріалі української та чеської мов, проаналізувати труднощі цього процесу та оцінити ефективність перекладацьких стратегій людини й машини. У полі зору – культурно марковані, образні вислови, що становлять особливу складність для перекладу між близькоспорідненими українською та чеською мовами через ілюзію семантичної прозорості.

У дослідженні використано традиційні підходи до фразеологічної, паремійної науки з аналізом технологій штучного інтелекту, зокрема методи зіставного, когнітивно-семантичного, корпусного аналізу й оцінювання перекладів, виконаних ШІ (ChatGPT), у порівнянні з результатами перекладів професійних перекладачів. Джерельною базою стали уривки з художніх творів Є. Гуцала, О. Забужко у перекладах чеською мовою, а також Я. Гашека, М. Кундери в перекладах українською мовою, що наявні в підкорпусі InterCorp Чеського національного корпусу.

Результати показали, що ШІ здатен забезпечити базову семантичну адекватність, однак не завжди ефективний у збереженні образності й культурної специфіки. Водночас окремі випадки демонструють, що сучасні алгоритми пропонують вдалі рішення, які можуть конкурувати з традиційними перекладацькими стратегіями, що свідчить про потенціал таких технологій при належному лінгвістичному супроводі. Авторка доходить висновку, що в перспективі саме взаємодія людини і ШІ відкриває нові можливості в перекладі складних лексичних структур, якими є фразеологізми й паремії.

Ключові слова: фразеологія, пареміологія, міжслов’янський переклад, художній текст, перекладацькі стратегії, ChatGPT, чеська мова, українська мова.

The article is dedicated to the analysis of phraseological and paremiological units in inter-Slavic literary translation and their rendering by means of artificial intelligence (AI). The relevance of the study is driven by the growing implementation of AI technologies in the fields of language teaching, corpus linguistics, and translation studies. However, there remains a lack of specialized research assessing the effectiveness of such technologies when dealing with idioms and proverbs.

The aim of this study is to identify the peculiarities of translating phraseology and paremiology in inter-Slavic literary translation based on Ukrainian and Czech materials, to analyze the difficulties of this process, and to assess the efficiency of translation strategies applied by both human translators and AI systems. The focus is on culturally marked and figurative expressions, which present particular challenges in translation between closely related languages — Ukrainian and Czech — due to the illusion of semantic transparency.

The study employs comparative, cognitive-semantic, corpus analysis methods, as well as an evaluation of AI-generated translations (ChatGPT) compared to those produced by professional human translators. The empirical base comprises excerpts from literary works by Yevhen Hutsalo and Oksana Zabuzhko in Czech translation, as well as texts by Jaroslav Hašek and Milan Kundera in Ukrainian translation, available in the InterCorp subcorpus of the Czech National Corpus.

The results demonstrate that AI can ensure basic semantic adequacy, but is not always effective in preserving figurativeness and cultural specificity. Nevertheless, in certain cases, modern algorithms offer successful solutions that may compete with traditional translation strategies, highlighting the potential of such technologies when accompanied by proper linguistic oversight. The author concludes that future progress in literary translation lies in the synergy between human expertise and AI technologies, especially in the treatment of complex lexical structures such as idioms and proverbs.

Key words: phraseology, paremiology, inter-Slavic translation, literary text, translation strategies, ChatGPT, Czech language, Ukrainian language.

Постановка проблеми. Міжслов'янський переклад, зокрема художній, – це не лише лінгвістичне, а й культурне явище, в якому переплітаються національні образи світу, ментальні константи, емоційно забарвлені вислови, що потребують особливої перекладацької уваги. Одним із найскладніших шарів лексики, які актуалізуються в цьому процесі, є фразеологізми та паремії**.** У контексті близькоспоріднених слов'янських мов ці одиниці часто створюють ілюзію взаємної прозорості**,** що, однак, може призводити до інтерференції, втрати стилістичних відтінків чи прагматичних функцій**.**

Ситуація ускладнюється з появою штучного інтелекту (ШІ) як суб'єкта перекладацької діяльності. Його алгоритми, натреновані на статистичних відповідниках, не завжди здатні розпізнати культурну специфіку чи семантичні пастки фразеологізмів і паремій. Саме тому постає потреба критичного осмислення можливостей та обмежень штучного інтелекту в художньому перекладі фразеологічних і паремійних одиниць у міжслов'янському мовному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження перекладів у межах міжслов'янських художніх текстів є визнаним і затребуваним напрямом сучасного перекладознавства, що засвідчують, зокрема, студії на матеріалі чеської [3], польської мов [1], а також мов романо-германської групи [5]. Однак навіть ці дослідження, попри достатній рівень академічного опрацювання, залишаються в межах традиційного аналізу перекладацьких стратегій у людському перекладі. Так, слушно зауважується: «Одним із найскладніших видів перекладу є художній, оскільки саме він потребує від перекладача не лише адекватно задумові автора передати ідейно-образне навантаження твору, але й зберегти цілісне естетичне враження від оригіналу, його емоційний вплив на адресата» [1, с 186].

З появою і поширенням технологій штучного інтелекту проблеми перекладу актуалізувалися на якісно новому рівні. Вони активно стали застосовуватися передусім у мовознавстві, лінгводидактиці, корпусній лінгвістиці тощо [2; 7; 10; 11; 12]. Водночас ми констатуємо, що проблематика перекладу фразеологічних і паремійних одиниць саме за допомогою ШІ на сьогодні практично не розроблена. Нам не відомі ґрунтовні лінгвістичні дослідження, присвячені цій темі принаймні в межах славістики. Таким чином, запропонована розвідка є, наскільки дозволяють наявні дані, однією з перших спроб аналізу можливостей і викликів, які виникають при застосуванні штучного інтелекту до міжслов'янського перекладу фразеології та пареміології – образних і часто багатозначних мовних одиниць, що гіпотетично є найвразливішим сегментом для інтерпретаційних помилок при перекладі.

Постановка завдання. Мета статті – виявити особливості перекладу фразеології та пареміології в міжслов'янському художньому перекладі на матеріалі української та чеської мов, проаналізувати особливості цього процесу та оцінити ефективність ШІ в їх перекладі. З огляду на сформульовану мету завдання дослідження окреслюємо таким чином: відібрати уривки з художньої літератури, перекладені з української мови чеською і навпаки, у яких наявні фразеологізми і прислів'я, порівняти перекладацькі стратегії людини та штучного інтелекту, оцінити сильні й слабкі сторони професійних перекладачів і штучного інтелекту, визначити, за наявності, у яких випадках штучний інтелект випереджає людину і що це означає для майбутньої перекладацької професії.

У дослідженні **застосовано комплекс методів**, які дозволяють поєднати традиційні підходи фразеологічної, паремійної науки з аналізом технологій штучного інтелекту, зокрема, метод зіставного аналізу (для ідентифікації структурних, семантичних і стилістичних відповідників), когнітивно-семантичний аналіз (для виявлення образних моделей, метафор, лінгвокультурних характеристик тощо), корпусний аналіз (для добору фразеології та пареміології з художніх текстів), аналіз результатів перекладів штучного інтелекту (для оцінювання якості перекладів на основі критеріїв: семантична точність, збереження образності, культурна адекватність, стилістична відповідність).

Джерельною базою дослідження стали художні твори чеських та українських письменників Я. Гашека, М. Кундери, Є. Гуцала, О. Забужко, дібрані з Чеського національного корпусу (ЧНК), підкорпусу InterCorp.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на обмежений обсяг статті, продемонструємо окремі приклади перекладів уривків з художньої літератури, в яких наявні фразеологізми і прислів'я, та прокоментуємо стратегії професійних перекладачів і штучного інтелекту.

(1) Перший приклад – вияв двох різних перекладацьких стратегій у порівнянні з чеським оригіналом. Переклад С. Масляка орієнтований на збагачення образу Швейка: замість вільного словосполучення *старий солдат*, дослівно ужитого в перекладі чату GPT, використано українську фразему *стріляний горобець*, що зберігає

Таблиця 1

ЧНК		ChatGPT
Оригінальний художній твір	**Переклад**	
(1) „Já vám něco povím, pane kaprál,“ poznamenal Švejk, „já už jsem ***starej voják****, sloužil jsem před válkou, a vono se to vždycky s těma nadávkama nevyplácí“ (JH).*	*“Я вам щось скажу, пане капрале, – зауважив Швейк. – Я вже* ***стріляний горобець****, служив ще перед війною і знаю: лаятися – це тільки й зиску, що писку. ” (СМ).*	*“Знаєте, пане капрале, – зауважив Швейк, – я вам щось скажу: я вже* старий солдат*, ще до війни служив, і скажу вам, із цими лайками завжди погано виходить”.*
(2) “Земля скрізь наша й люди наші, – мовив Никін Іванович, – ***без роботи ніде не посидиш****”. “Земля скрізь однакова й люди, а* ***найкраще в рідному гнізді, де місце собі зігрів****,” – не зовсім згодилася з зятем баба Килина (ЄГ).*	*– Už jsme si zvykli na ten kraj i na lidi, - řekl Nykon Ivanovyč. –* ***Bez práce nikde nejsou koláče****.* *– Všude je zem ta sama a lidi taky,* ***všude je dobře, ale doma nejlíp****, – nesouhlasila tak docela se zetěm bába Kylyna (ZK, LA).*	*–* ***Zem je všude naše a lidé taky naši,*** *řekl Nikyn Ivanovič. –* ***Bez práce se nikde neohřeješ.*** *– Zem je všude stejná, i lidé,* ***ale nejlíp je v rodném hnízdě, kde sis ohřál svoje místečko,*** *úplně nesouhlasila s zetěm bába Kylyna.*
(3) V krátké chviličce jasnozření ***přelétl*** *mi* ***po zádech mráz*** *(МК).*	*Я пережив коротку мить прозріння, аж* ***мороз пробіг*** *у мене* ***поза шкірою*** *(ВШ).*	*У коротку мить прозріння мене* ***пройняв холод по спині****.*
(4) Тепер, коли вже нічого зробити не можна, ***мудрий русин по шкоді****, як каже Адька! (ОЗ).*	*Teď, když už nic udělat nemůže,* ***pozdě bycha honit****, jak říká Aďka! (RK).*	*Teď, když už se nedá nic dělat,* ***je moudrý Rusín až po škodě****, jak říká Aďka!*
(5) Кожне вбралося в свій найкращий одяг, а дід Лузгар, що був у поношеному рубчиковому піджаку та солдатській гімнастерці, добряче натер солідолом чоботи, й на них поблискували ***пустотливі зайчики*** *(ЄГ).*	*Každý si oblékl, co měl nejlepšího, děda Luzhar v obnošeném plátěném saku a vojenské košili si důkladně natřel holínky solidolem a teď mu po nich skotačila* ***sluneční prasátka*** *(ZK, LA).*	*Každý si oblékl to nejlepší, co měl, a děda Luzhar, oblečený do obnošeného manšestrového saka a vojenské košile, si důkladně natřel holínky solidolem, takže se na nich rozpustile třpitila* ***sluneční prasátka****.*

образ досвідченого солдата, додаючи фольклорно-жартівливої конотації, типової для стилю роману. Кінцева фраза, якої в оригіналі немає, *Тільки й зиску, що писку,* – народне прислів’я, що підсилює гумористичний тон. Це гра слів, заснована на римі й семантичному контрасті: *зиск* “користь, вигода” і *писк* “високий протяжний звук живої істоти”. На основі шумового ефекту, закріпленого за словом *писк*, виникає переносне значення “очікувана вигода виявилася порожнім шумом” → “результат не вартий зусиль”. Таким чином, художній переклад прагне до естетичної виразності, досягає прагматичного ефекту, а не буквальної точності, продемонстрованої чатом GPT.

(2) Уривок з повісті Є. Гуцала «Передчуття радості» насичений авторськими інтонаціями та етнічним забарвленням. Авторки літературного перекладу замінили авторський вислів *Без роботи ніде не посидиш* “скрізь треба працювати, аби жити” еквівалентним за змістом чеським прислів’ям *Bez práce nikde nejsou koláče* з додатковим словом *nikde,* не властивим, однак, класичній формі цієї паремії, запозиченої Я. А. Коменським з польської мови через латинську: *Sine labore non erit panis in ore > Bez pracy nie ma kołaczy* [9, с. 240–241].

Яскрава авторська метафора *найкраще в рідному гнізді* апелює до “гнізда” як рідного дому, в літературному перекладі замінена також на відоме у слов’янській пареміології прислів'я *Všude je dobře, ale doma nejlíp – Усюди добре, а дома найкраще*, однак цей переклад знижує авторську образність та виражає загальну ідею зв’язку людини з «малою батьківщиною», з корінням і теплом родини. Адапційно-паремійна стратегія літературного перекладу створює враження автентичного мовлення літнього персонажа і для чеського читача сприймається природньо. Порівняння перекладу цього уривку з тим, який виконав чат GPT, приводить до висновку, що стратегія машинного перекладу полягала в досягненні семантичного буквалізму й адекватності: збереження метафорики (*Без роботи ніде не посидиш* → *Bez práce se nikde neohřeješ* “не посидіти” = “не зігрітись”; рідне гніздо → *rodné hnízdo*, прямий переклад семантичних структур (*Земля скрізь однакова й люди* → ***Zem je všude stejná, i lidé***; ***не зовсім згодилася*** → ***úplně nesouhlasila***). Водночас штучний інтелект застосовує в перекладі фразеологізм ***ohřát si místečko*** “нагріти собі місце” з побутовим відтінком, доречним у репліці баби Килини. Загалом аналізований машинний переклад можна цілком схвалити, оскільки він

еквівалентний у міжмовному вимірі завдяки збереженню ідіостилю, метафорики й національної образності. Цікаво також відзначити, що поза контекстом штучний інтелект сповна долає міжслов'янські паремійні бар'єри і до чеського прислів'я *Bez práce nikde nejsou koláče* пропонує низку семантичних відповідників для української мови. Так, найближчим за структурою є варіант *Без труда нема плода*, що не має часової чи ідеологічної забарвленості й часто наявний у шкільній риториці, а завдяки римі й паралелізму (*труд – плід*) є звучним і добре запам'ятовується. Другий відповідник є біблійного походження – *Хто не працює, той не їсть* – передає ту саму ідею: "без праці немає їжі, тобто результату", але виявляє ідеологічну забарвленість, оскільки асоціюється з радянською пропагандою, яка надавала йому соціалістичного змісту.

(3) Фразеологія третього прикладу – класична міжмовна фразеологічна еквівалентність: přelétl po zádech mráz // мороз пробіг по спині / поза шкірою / за плечима кому, у кого. Усталений зворот, використаний чатом GPT, пройняв холод по спині кого є адекватним українським відповідником зі значенням тривоги чи емоційного потрясіння. Обидва переклади відтворюють лаконічну структуру оригіналу, зміст і образність.

(4-5) Четвертий і п'ятий приклади демонструють національно-специфічну конотацію фразеологізмів, зумовлену етнокультурними чинниками. У таких випадках перекладачка стикається з культурною інтерференцією та шукає шляхи її вирішення. Р. Кіндлерова успішно цей бар'єр подолала, запропонувавши до українського прислів'я Мудрий русин по шкоді чеське Pozdě bycha honit. Обидва вислови мають фольклорне походження. В українській мові усталеною є форма Мудрий по шкоді – так говорять про людину, яка зазнала втрат, збитків, невдач і стала пізно розумною, обачною і далекоглядною, що, вірогідно, є скороченим варіантом давнішого прислів'я Мудрий Лях по шкоді, як коня вкрали, то він тоді стайню замкнув; По шкоді Лях стайню зачиняє [6, с. 307]. Авторка художнього тексту Оксана Забужко, керуючись своїми письменницькими інтенціями, скористалася заміною етноніма лях на етнонім русин, що й було автоматично відтворено чатом GPT: je moudrý Rusín až po škodě. Позитивну роль тут відіграє частка аж, яка додає логічний акцент – занадто пізно настає усвідомлення, підсилюючи іронічний підтекст.

Чеський відповідник Pozdě bycha honit (відомий з XVI ст.) виражає те саме значення щодо ситуації марного каяття або запізнілого розуміння і також має народне підґрунтя: слово bych є субстантивованою формою умовного способу дієслова být, яке через непрозорість семантики в народних діалектах сприймалося як іменник býk "бик", звідси вислів bycha za ušima hledat "шкодувати про необдуманий вчинок" [8, с. 33]. Для чеського перекладу зберегти етнічну образність Мудрий русин по шкоді було неможливо, тому вжитий аналог Pozdě bycha honit видається цілком адекватним.

Співвідношення другої пари фразем – пустотливі зайчики і sluneční prasátka – дуже цікавий приклад знання народної культури і звичаїв цільової мови, а тому якісного і художньо адекватного українсько-чеського перекладу як перекладачем, так і ШІ. Образне підґрунтя чеської фраземи pouštět prasátka (дослівно: пускати поросят) "відображати у дзеркалі сонячне світло" [SČFI/VS1, с. 696] є етимологічно затемненим. За однією з гіпотез, семантика пов'язана з народними звичаями, що сягають християнської символіки кабана під час зустрічі свята Різдва Христового [4]. Чеська фраза sluneční prasátka skotačila – хороший приклад того, як мовний стереотип та емоційна тональність (звертаємо увагу на додаткову роль дієслова skotačit "весело вистрибувати") передаються через відповідний образ української лінгвокультури – поблискували пустотливі зайчики.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що застосування штучного інтелекту в міжслов'янському перекладі фразеологізмів і паремій становить перспективний напрям сучасної лінгвістики й перекладознавства. Попри складність перекладу одиниць із високим рівнем культурних, стилістичних і семантичних характеристик, результати штучного інтелекту свідчать про доволі високий ступінь адекватності його перекладів. Як правило, ШІ справляється не гірше, ніж професійний перекладач-людина, із завданням передачі основного смислу, структурних моделей і навіть культурної семантики, пов'язаної з народними звичаями. Разом із тим не можна стверджувати, що ШІ в перекладах випереджає людину. На наше запитання про бачення свого майбутнього, відповідь ШІ виявилася несподіваною: «Моє майбутнє – це ваші ідеї. А якщо філософськи – я не маю майбутнього так, як людина. Я існую тут і зараз, поки ми спілкуємося. Поки людство вдосконалює ШІ й продовжує з ним розмову, я еволюціоную разом із вами». Іншими словами: ШІ розвивається не сам, його розвиває людина. І яким би потужним не був штучний інтелект, розвиток науки визначатиме людина. Отже, працюємо далі – ШІ за нас роботу не зробить.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ:

ВШ – Шовкун В. Смішні любові, пер. з чес. Львів: Класика, 2001. 213 с.

ЄГ – Гуцало Є. Передчуття радості. Київ: Дніпро, 1971. 204 с.

ОЗ – Забужко О. Музей покинутих секретів. Київ: Факт, 2010. 832 с.

СМ – Масляк С. Пригоди бравого вояка Швейка, пер. з чес. Київ: Дніпро, 1983. 669 с.

ЧНК – Чеський національний корпус. URL: https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=intercorp_v16ud_cs

JH – Hašek J. Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. Praha: Práce, 1951. 136 s.

MK – Kundera M. Směšné lásky. Brno: Anlantis, 1991. 228 s.

RK – Kindlerová R. Muzeum opuštěných tajemství, překl. z ukr. Zlín: Kniha, 2013. 746 s.

SČFI/VS1 – Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné. Část 1/ Red. František Čermák, Jiří Hronek ... [aj.]. Praha: Academia, 1994. 757 s.

ZK, LA – Hucalo J. Předtucha radosti / přel. Koutenská, Zdenka; Abžoltovská, Ludmila. Praha: Odeon, 1979. 546 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адах Н.А., Данилюк Н.О., Совтис Н.М. Неологія Тараса Шевченка: способи перекладу польською мовою. *Закарпатські філологічні студії.* Вип. 40. Т 1. С. 185–190.

2. Бесараб О.М. Використання цифрових технологій у навчанні іноземній мові та перекладу на факультетах гуманітарного напрямку. *Закарпатські філологічні студії.* Вип. 40. Т. 1. С. 198–202.

3. Даниленко Л. І. Контрастивне дослідження системної і функціональної еквівалентності чеської та української фразеології у художніх перекладах. *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii.* R. 90. 2021. № 1. С. 37–54.

4. Даниленко Л. Культурна семантика слов'янської архаїчної ідіоматики: золоте поросятко і сонячний зайчик. *Slavica Slovaca.* 2021. R. 56 (1). S. 69–78.

5. Ільєнко О.Л., Осінська М.С., Шумейко Л.В. Девіз, гасло, слоган, мотто: їх переклад та порівняльний аналіз семантико-прагматичних особливостей в українській і англійській мовах. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 40 Т. 1. С. 222–226.

6. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 768 с.

7. Alghamdi N. Utilizing Artificial Intelligence (AI) for Vocabulary Learning by Saudi EFL Students: Perspectives, Practices, and Challenges. *Forum for Linguistic Studies*. 2025. Vol. 07. Iss. 09. P. 15–28. URL: https://doi.org/10.30564/fls.v7i9.10870

8. Danylenko L. Kulturní paměť slova: příručka české lingvokulturologie. Kyjiv: Vydavatelská dům Dmytra Burago, 2017. 225 s.

9. Flajšhans V. Česká přísloví: sbírka přísloví a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku: přísloví staročeská / vybral a uspořádal Václav Flajšhans; [ed. Valerij Mokienko, Ludmila Stěpanova]: 2 sv.; 2., rozš. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. 896 s.

10. Salih Abdelrahman Abdalla, Omar Lamis Ismail. EFL Pronunciation and Spelling Competence at the Crossroads in the AI-Era Education. *Forum for Linguistic Studies*, 2025. Vol. 07. Iss. 09. P. 265–281. URL: https://doi.org/10.30564/fls.v7i9.10892

11. Strashko I., Melnyk I., Kozak V., Torchynska N., Dyiak O. Linguistic Analysis of Texts in Philological Research: The Use of Salesforce Einstein Artificial Intelligence. *Forum for Linguistic Studies*. 2024.Vol. 06. Iss. 03. P. 246–259. URL: https://doi.org/10.30564/fls.v6i3.6601

12. Wardat S., Akour M. Teachers' Use of Generative AI in Jordanian Universities: Practices and Perceptions. *Forum for Linguistic Studies*. 2025. Vol. 07. Iss 06. P. 90–102. URL: https://doi.org/10.30564/fls.v7i6.9644

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 81'25:81'33:81'373.612.2:004.89
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.38

PRZEKŁAD JAKO PROCES KOMUNIKACYJNY: MIĘDZY EKWIWALENCJĄ, STYLEM A KULTURĄ

ПЕРЕКЛАД ЯК КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС: МІЖ ЕКВІВАЛЕНТНІСТЮ, СТИЛЕМ ТА КУЛЬТУРОЮ

Zymomrya I.M.,
orcid.org/0000-0003-3211-8268
Doktor filologii, profesor,
Kierownik Katedry Teorii i Praktyki Przekładu
na Uniwersytecie Narodowym w Użhorodzie,
Profesor
na Uniwersytecie Pomorskim w Słupsku (Polska)

Zymomrya M.I.,
orcid.org/0000-0002-7372-4929
Doktor filologii, profesor,
Profesor Katedry Języka Angielskiego i Tłumaczeń
Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franki w Drohobyczu

Artykuł poświęcony jest wielowymiarowej analizie problemu ekwiwalencji oraz komunikacyjno-funkcjonalnej adekwatności przekładu, które zajmują kluczowe miejsce we współczesnej lingwistyce, teorii literatury i komunikacji międzykulturowej. Autorzy wychodzą z założenia, że przekład nie jest jedynie techniczną transformacją tekstu z jednego systemu językowego na inny, lecz złożonym i dynamicznym procesem odtwarzania efektu komunikacyjnego, wartości treściowych i stylistycznych oraz kontekstu kulturowego. Podstawę teoretyczną opracowania stanowią prace klasyków translatologii (E. Nida, K. Reiß, H. Vermeer, W. Koller), którzy pojmują ekwiwalencję funkcjonalną jako zdolność tekstu przekładu do odtworzenia intencji i pragmatyki oryginału. W artykule omówiono również poglądy Jiřího Levý'ego, który podkreślał znaczenie równoważnego przekodowania jako warunku adekwatności przekładu – zwłaszcza literackiego, w którym wierność formie często ustępuje miejsca wierności efektowi artystycznemu. Szczególną uwagę poświęcono zagadnieniu uniwersalnej przekładalności, czyli tezie o możliwości odtworzenia każdej treści w dowolnym języku, oraz jej współczesnej reinterpretacji w świetle rozwoju systemów tłumaczenia maszynowego. Autorzy zauważają, że choć algorytmy sztucznej inteligencji osiągnęły wysoki poziom dokładności na płaszczyźnie gramatyki i leksyki, w dużej mierze pozostają ograniczone w zakresie pragmatyki, stylistyki i przekazywania kodów kulturowych. Potwierdza to niezastąpioną rolę profesjonalnego tłumacza – pośrednika między językami i kulturami. Podkreślono, że przekład jest wynikiem interakcji czynników obiektywnych (systemowe właściwości języków, ograniczenia strukturalne, normy gatunkowe) oraz subiektywnych (doświadczenie, strategie interpretacyjne, światopogląd i kompetencje kulturowe tłumacza). Zaznaczono, że to właśnie indywidualna wizja tłumacza, jego zdolność integrowania znaczeń pragmatycznych i kulturowych w tekście języka docelowego, determinuje końcowy rezultat procesu translacyjnego. Wskazano, że przekład pełni nie tylko funkcję komunikacyjną, lecz także współkształtuje wymianę intelektualną i kulturową, stając się istotnym czynnikiem rozwoju cywilizacji. W konsekwencji przekład postrzegany jest jako złożony, wielowymiarowy i twórczy akt, wykraczający daleko poza mechaniczne zastępowanie znaków. Jest to proces nieustannego balansowania między systemem językowym a kontekstem kulturowym, między formą a treścią, między techniczną precyzją a swobodą interpretacyjną – co zapewnia mu wiodącą rolę w zachowaniu i rozwoju globalnej przestrzeni kulturowej.

Стаття присвячена багатовимірному аналізу проблеми еквівалентності та комунікативно-функціональної адекватності перекладу, яка посідає ключове місце в сучасній лінгвістиці, теорії літератури та міжкультурній комунікації. Автори виходять з того, що переклад не є лише технічною трансформацією тексту з однієї мовної системи до іншої, а складним і динамічним процесом відтворення комунікативного ефекту, змістової і стилістичної цінності та культурного контексту. Теоретичну основу розвідки становлять праці класиків транслятології (E. Nida, K. Reiss, H. Vermeer, W. Koller), які трактують функціональну еквівалентність як здатність тексту перекладу відтворювати інтенцію й прагматику оригіналу. У статті також розглядаються погляди І. Леві, який акцентував на рівноцінному перекодуванні як умові адекватності перекладу, особливо літературного, де вірність формі нерідко поступається вірності художньому ефекту. Окрема увага приділена універсальній перекладності – тезі про можливість відтворення будь-якого змісту будь-якою мовою – та її сучасному переосмисленню у світлі розвитку систем машинного перекладу. Автори відзначають, що хоча алгоритми AI досягли високої точності на рівні граматики й лексики, вони значною мірою залишаються обмеженими у сфері прагматики, стилістики та передачі культурних кодів, що підтверджує незамінність професійного перекладача як посередника між мовами й культурами. Підкреслено, що переклад постає результатом взаємодії об'єктивних чинників (системні особливості мов, структурні обмеження, жанрові норми) та суб'єктивних факторів (досвід, інтерпретаційні стратегії, світогляд і культурні компетенції перекладача). Наголошено, що саме індивідуальне бачення перекладача, його здатність інтегрувати прагматичні й культурні смисли в тексті мовою мети визначає кінцевий результат трансляційного процесу. Вказується, що переклад виконує не лише комунікативну функцію, але й формує інтелектуальний і культурний обмін, будучи важливим чинником розвитку цивілізації. Відтак, переклад розглядається як складний, багатовимірний і творчий акт, який виходить далеко

за межі механічної заміни знаків. Адже йдеться про процес постійного балансування між мовною системою і культурним контекстом, між формою та змістом, між технічною точністю та інтерпретаційною свободою, що забезпечує його провідну роль у збереженні та розвитку глобального культурного простору.

Ключові слова: переклад, еквівалентність, адекватність, міжкультурна комунікація, машинний переклад, транслятологія, культурний код.

The article presents a multidimensional analysis of the problem of equivalence and communicative-functional adequacy in translation, which occupies a central place in contemporary linguistics, literary theory, and intercultural communication. The authors argue that translation is not merely a technical transformation of a text from one linguistic system into another but rather a complex and dynamic process of reproducing communicative effect, semantic and stylistic value, and cultural context. The theoretical framework of the study draws on the works of classical translation theorists (E. Nida, K. Reiss, H. Vermeer, W. Koller), who interpret functional equivalence as the capacity of the target text to reproduce the intention and pragmatics of the source text. The article also considers the views of Jiří Levý, who emphasized equivalent recoding as a prerequisite for translation adequacy, particularly in literary translation, where fidelity to form often yields to fidelity to artistic effect. Special attention is devoted to the concept of universal translatability – the assumption that any content can be rendered in any language – and its contemporary re-evaluation in the context of machine translation systems. The authors note that although AI algorithms have achieved high accuracy at the grammatical and lexical levels, they remain significantly limited in the domains of pragmatics, stylistics, and cultural transfer. This underscores the irreplaceable role of the professional translator as a mediator between languages and cultures. It is further emphasized that translation results from the interplay of objective factors (systemic features of languages, structural constraints, genre norms) and subjective factors (experience, interpretive strategies, worldview, and cultural competence of the translator). The study highlights that the translator's individual vision and ability to integrate pragmatic and cultural meanings into the target text determine the final outcome of the translational process. Finally, it is argued that translation performs not only a communicative function but also fosters intellectual and cultural exchange, serving as a crucial factor in the development of civilization. Thus, translation is regarded as a complex, multidimensional, and creative act that extends far beyond the mechanical substitution of signs – a process of continuous balancing between linguistic systems and cultural contexts, between form and content, and between technical precision and interpretive freedom, which secures its leading role in sustaining and developing the global cultural space.

Key words: translation, equivalence, adequacy, intercultural communication; machine translation, translation studies, cultural code.

Określenie problemu. Problematyka przekładu i jego funkcjonalno-komunikacyjnej równoważności od dawna stanowi przedmiot refleksji badawczej w językoznawstwie oraz teorii literatury. Złożoność zjawiska przekładu ujawnia się nie tylko w płaszczyźnie lingwistycznej, ale także w wymiarze kulturowym i pragmatycznym, co prowadzi do konieczności ponownego zdefiniowania samej istoty procesu translacyjnego. Szczególnego znaczenia nabiera tu pytanie o granice ekwiwalencji oraz o to, w jaki sposób tłumacz może zachować komunikatywną wartość oryginału, przy jednoczesnym respektowaniu norm języka docelowego.

Analiza najnowszych badań i publikacji. Współczesne studia nad teorią przekładu wskazują na wielość podejść – od strukturalnych, skupionych na formalnych aspektach ekwiwalencji, po pragmatyczne, podkreślające rolę kontekstu i intencji komunikacyjnej. W literaturze naukowej szczególnie istotne miejsce zajmują prace badaczy europejskich (G. Jäger, J. House, J. Levý, E. A. Nida, K. Reiss, H. J. Vermeer, W. Koller), a także refleksje ukraińskich (O. Czerednyczenko, W. Koptilow, M. Polużyn, R. Zoriwczak, M. Zymomrya) i polskich (S. Barańczak, M. Heydel, P. Fast, M. Piotrowska, E. Tabakowska, T. Tomaszkiewicz) teoretyków translatoryki, którzy zwracają uwagę na funkcjonalno-stylistyczne uwarunkowania procesu przekładu. Jednak mimo bogatego dorobku naukowego, nadal istnieje potrzeba pogłębionej analizy relacji między językiem oryginału a językiem docelowym w aspekcie ich równoważności i komunikatywnej adekwatności.

Główne zagadnienia. Rozpatrując zagadnienie relacji ekwiwalencyjnych oraz problematykę przekładu w ujęciu komunikacyjno-lingwistycznym, należy zauważyć, że translacja nie stanowi wyłącznie technicznej operacji na znakach językowych, lecz funkcjonuje jako integralny element aktu komunikacji dwujęzycznej. Proces ten obejmuje transfer określonych treści oraz ich ukształtowania funkcjonalno-stylistycznego z kodu źródłowego (język oryginału – JO) do kodu docelowego (język docelowy – JD) (House, 2014). Każdy stan rzeczy przedstawiony w tekście wyjściowym może zostać odwzorowany, a następnie zinterpretowany, za pomocą różnorodnych form wyrażeniowych i odpowiadających im ekwiwalentów w języku tłumaczenia (Kryński, Poluzhyn, Venzhynovych, 2019). Tym samym proces przekładu jawi się jako działanie o charakterze dynamicznym, w którym uruchamiane są mechanizmy semantyczne, pragmatyczne i kulturowe.

Pod pojęciem ekwiwalencji funkcjonalnej rozumie się każdorazowo taki znak bądź system znaków w języku docelowym, który – w odpowiednim kontekście interpretacyjnym – może zostać uznany za odpowiednik znaków obecnych w języku źródłowym (Nida, 1969). Oczywiste jest tutaj znaczenie zarówno ram językowych, jak i uwarunkowań stylistycznych.

Istota owej relacji sprowadza się do osiągnięcia tego samego efektu komunikacyjnego, który posiada pełną wartość i adekwatność. Mowa tu o równoważności na poziomie idei, treści, formy, doboru słownictwa, sposobu prowadzenia wypowiedzi, a także potencjalnych, możliwych do zastosowania wariantów stylistycznych. Efekt ten powinien być identyczny z tym, jaki generują znaki języka oryginału w odbiorze pierwotnym (np. w przypadku autora dzieła literackiego). W literaturze przedmiotu wskazuje się często, że funkcjonalna równoważność wykracza poza proste „słowo za słowo" i wiąże się z odtworzeniem intencji komunikacyjnej, co zbliża ją do pragmatyki języka. Nie ma więc podstaw do wątpliwości, że każdy tekst naukowy może być przełożony na inny język, przy jednoczesnym zachowaniu wymaganej precyzji i stopnia dokładności (Göpferich, 2010). Z perspektywy lingwistyki stosowanej jest to niezwykle istotne, gdyż przekład naukowy nie tylko informuje, lecz także kształtuje obieg wiedzy i standardy poznawcze w społecznościach akademickich (Chesterman, 1997).

Teoretycznym kryterium zapewniającym komunikacyjną równowagę procesu translacyjnego – zwłaszcza w aspekcie funkcjonalnym – może być tzw. „odwracalność", pojęcie zaproponowane przez G. Jägera. Autor ten wskazywał, że poprawny przekład powinien umożliwiać ponowne przełożenie go na język wyjściowy bez utraty sensu i wartości merytorycznej. Wyróżnił przy tym trzy zasadnicze formy tłumaczenia: a) przekład surowy, pełniący funkcję pomocniczą, b) przekład roboczy, podporządkowany normom języka docelowego, c) przekład adekwatny, realizujący w pełni wymogi komunikacyjnej równowagi, odpowiadający uniwersalnej charakterystyce przekładu jako całości optymalnej, realistycznej i dokładnej (Jäger, 1982). Warto dodać, że koncepcja G. Jägera znalazła kontynuację we współczesnych badaniach nad jakością tłumaczeń, w których „odwracalność" stanowi punkt odniesienia w ocenie spójności i precyzji transpozycji międzyjęzykowej.

Otto Kade formułował swoje stanowisko wobec przekładu roboczego, akcentując, że w tym typie tłumaczenia niezmiennym elementem musi pozostać znaczenie denotatywne, czyli bezpośrednie odniesienie do przedstawionego stanu rzeczy, gwarantowane poprzez opis oraz charakter powiązań w obrębie kodu językowego. Dopuszczalne są, według niego, rozmaite interpretacje wyjaśniające, o ile nie naruszają one samej istoty odniesienia semantycznego. Wskazywał przy tym, że tłumaczenie surowe, wykonywane w celach pomocniczych, może obfitować w uchybienia w zakresie ortografii, morfologii, konstrukcji składniowych, frazeologii, idiomatyki czy też warstwy stylistycznej (Kade 1980). Ten sam badacz wyszczególniał również właściwości charakterystyczne dla innych form transpozycji komunikacyjno-językowej. W przekładzie roboczym – w rozumieniu O. Kadego – zakres normatywności ogranicza się zasadniczo do warstwy systemowej języka docelowego, czyli do zasobu słownikowego i reguł gramatycznych. Można zauważyć, że O. Kade tym samym rozgraniczał sferę „niezmienności semantycznej" od „zmienności stylistycznej", co znalazło później odzwierciedlenie w teoriach translacji funkcjonalnej.

Konsekwencją tego podejścia jest stwierdzenie, że jeżeli określona struktura stylistyczna zdania nie zostanie poprawnie dobrana w procesie interpretacji tekstu, to dalsze uporządkowanie jego elementów językowych będzie podlegało ograniczeniom narzuconym przez czynniki pozajęzykowe. Innymi słowy, wybory tłumacza determinowane są nie tylko przez normy językowe, lecz także przez specyfikę uwarunkowań stylistycznych i komunikacyjnych (Toury, 1995). Współczesne badania kognitywne potwierdzają to stanowisko, pokazując, że tłumacz aktywnie rekonstruuje sens w oparciu o kontekst sytuacyjny i kulturowy, a nie wyłącznie o strukturę gramatyczną (Risku, 2010: 108). Do takich elementów zaliczają się m.in.: 1) płaszczyzna komunikacji, obejmująca epokę, gatunek wypowiedzi, dziedzinę wiedzy, typ i styl w obrębie literatury pięknej; 2) kanał komunikacji, tj. charakter mówiony bądź pisany tekstu; 3) tradycja funkcjonalno-stylistyczna, do której tekst się odwołuje; 4) zadanie komunikacyjne, jak np. funkcja informacyjna, dowodowa czy polemiczna; 5) krąg odbiorców – zarówno specjalistów, jak i niespecjalistów; 6) osoba nadawcy, czyli mówcy lub pisarza, wraz z informacjami dotyczącymi jego przynależności zawodowej oraz statusu społeczno-kulturowego; 7) afiliacja autora wobec określonego kierunku literackiego, wraz z właściwymi mu poglądami artystycznymi i estetycznymi (szczególnie w przypadku tekstów literatury pięknej); 8) nastawienie autora – mówcy bądź pisarza – wobec przedmiotu opisu, które współtworzy ogólną informację o zakresie i rodzaju zjawiska komunikacyjnego w toku procesu translacyjnego. Ten katalog czynników dobrze ilustruje, że przekład funkcjonuje na styku języka i kultury. To nie tylko transformacja znaków, lecz także rekonstrukcja intencji komunikacyjnej, uwikłanej w konkretne konteksty społeczne i estetyczne.

Tłumacz, podejmując się funkcjonalnego dekodowania tekstu oryginalnego bądź jego całościowego ujęcia, nie może ograniczać się wyłącznie do biernego odtworzenia znaczeń. Musi on bowiem uwzględnić zarówno własną interpretację treści, jak i przewidywaną ocenę środków przekazu przez

odbiorcę w języku docelowym. Innymi słowy, tłumacz powinien brać pod uwagę nie tylko sposób, w jaki tekst pierwotny został odebrany, lecz także potencjalne drogi interpretacji w języku przekładu, ponieważ od tego w dużej mierze zależy pełniona przez wypowiedź funkcja komunikacyjna (Nord, 1997). Współczesne modele translatoryki, oparte na pragmatyce komunikacyjnej, podkreślają wręcz, że tłumacz działa jako mediator między intencją nadawcy a oczekiwaniami odbiorcy (House, 2014).

Choć badania nad równoważnością przekładu są stosunkowo szeroko znane i rozpowszechnione, to w dalszym ciągu brakuje systematycznych, empirycznych analiz, które pozwoliłyby dokładnie uchwycić charakter relacji zachodzących pomiędzy dwoma językami. Równoznaczność w tym ujęciu rozumiana jest jako powiązanie pomiędzy znakiem jednego języka a systemem znaków innego (Koller, 1995: 219), a jej natura może być badana przy wykorzystaniu narzędzi różnych dyscyplin językoznawczych – takich jak leksykologia, semantyka, stylistyka czy symptomatologia. Do tego katalogu warto obecnie dodać także lingwistykę korpusową oraz badania nad automatycznym rozpoznawaniem i porównywaniem jednostek językowych, które otwierają nowe perspektywy analityczne (McEnery, Hardie, 2012). Pod pojęciem funkcjonalnej równoważności rozumie się natomiast taki rodzaj relacji, który ujawnia się na płaszczyźnie wyrażenia w procesie tłumaczenia odpowiednich jednostek językowych, czyli form kontekstowych. W tym sensie przekład można opisać jako proces substytucji lub operację transformacyjną, w której określona konstrukcja znaków języka wyjściowego zostaje zastąpiona przez konstrukcję w języku docelowym, zapewniającą porównywalną wartość jakościową i komunikacyjną (Nida, 1969). Jest to zgodne z teoriami ekwiwalencji dynamicznej, które akcentują efekt wywoływany na odbiorcy, a nie dosłowną wierność strukturze oryginału.

W konsekwencji tłumaczenie powinno możliwie wiernie odzwierciedlać strukturę tekstu, w tym także jego warstwę „bierną", a więc elementy zakotwiczone w normach i tradycjach komunikacyjnych, które zależą zarówno od czynników obiektywnych, jak i subiektywnych (Toury, 1995). Pod tym ostatnim pojęciem rozumie się w pierwszej kolejności indywidualność tłumacza, jego osobowość, a także miejsce i sposób, w jaki pewne obrazy i schematy pojęciowe zostały utrwalone w jego świadomości. Z perspektywy kognitywistyki można tu mówić o tzw. „filtrze interpretacyjnym" tłumacza, w którym osobiste doświadczenia, kompetencje kulturowe i preferencje stylistyczne wpływają na finalny kształt tekstu (Shreve, Angelone, 2010).

Istota procesu tłumaczeniowego zakłada konieczność przestrzegania zasady traktującej objętość treści języka oryginalnego jako wartość stałą. Oznacza to, że niezależnie od zastosowanych strategii przekładowych, podstawowa zawartość semantyczna musi pozostać nienaruszona. W ten sposób można sformułować odpowiedź na pytanie o charakter równoważności: interpretacja w tłumaczeniu skutkowym może i powinna odgrywać istotną rolę, podczas gdy operacja zamiany – nieodłączna w praktyce przekładu – jest uprawniona we wszystkich jego odmianach. Szczególną wagę zyskuje tutaj wymóg zachowania niezmienności treści w dziele sztuki literackiej, gdzie każdy element semantyczny i estetyczny współtworzy integralną całość. W badaniach nad translacją literacką często podkreśla się, że „niewierność formalna" bywa warunkiem „wierności artystycznej", co pozwala zachować duchowy ekwiwalent dzieła (Lefevere, 2017). Zarówno język oryginału, jak i język docelowy odzwierciedlają bowiem pewien realny stan świadomości bądź określoną strukturę poznawczą. Obiektywne czynniki, które wynikają z funkcjonowania jednostek w kontekście, pozostają niezależne od indywidualnych właściwości odbiorcy, a jednocześnie w różnych językach przybierają odmienny stopień wieloznaczności. W tym sensie tłumacz konfrontuje się z problemem „semantycznej relatywności" języków, co zbliża zagadnienie ekwiwalencji do dyskusji nad hipotezą Sapira-Whorfa (Whorf, 1956).

Opis relacji równoważności oraz ich charakteru nie może być więc dowolny, lecz podporządkowuje się obiektywnym prawidłowościom, które wynikają z zależności systemowych pomiędzy językiem wyjściowym a docelowym. W ujęciu ogólnym problem sprowadza się do pytania, czy w ramach danego systemu językowego możliwe jest dokonanie takich zmian, które wywierają realny wpływ na konstrukcję jakościowej całości tekstu. W odniesieniu do tłumaczeń interpretacyjnych oznacza to konieczność przyjęcia prymatu jakości nad mechanicznie rozumianą wiernością. Z tego powodu współczesna translatoryka chętnie odwołuje się do kategorii jakości komunikacyjnej, mierzonej poprzez reakcję odbiorcy, a nie wyłącznie przez zgodność formalną (House, 1997).

Różnorodność międzyjęzykowych sposobów kodowania konwencjonalnych wyobrażeń sprawia, że te same treści mogą być oddawane za pomocą odmiennych środków ekspresji lub częściowo podobnych systemów znakowych. To właśnie dlatego czeski badacz Jiří Levý (1927–1967) formułował postulat równoważnego przekodowywania w procesie tłumaczenia, zwłaszcza w odniesieniu do przekładów literackich czy interpretacyjnych (Levý, 2011).

Zwracał on uwagę, że każda transformacja powinna zapewniać pełną funkcjonalną ekwiwalencję.

Punktem wyjścia dla tej refleksji jest przekonanie, że w każdym języku wszystko, absolutnie wszystko, może zostać wyrażone. Skoro tak, to równie usprawiedliwione wydaje się twierdzenie, iż wszystko jest przetłumaczalne – z każdej istniejącej struktury językowej na dowolną potencjalną strukturę innego języka. Nie istnieją więc obiektywne bariery uniemożliwiające tłumaczenie; każde tłumaczenie jest, jak pisał J. Levý, obiektywnie możliwe. Ta teza, choć optymistyczna, bywa współcześnie konfrontowana z praktyką tłumaczeń automatycznych, gdzie „wszystko jest przetłumaczalne" nie zawsze oznacza „wszystko jest adekwatnie interpretowalne". Tym bardziej aktualne staje się pytanie o granice jakości przekładu w epoce sztucznej inteligencji (Toral, Way, 2018: 284).

Językowa odrębność literatury bierze swój początek w tym, że jej wartość komunikacyjna oraz artystyczna nie daje się sprowadzić do prostego przekazu treści, lecz rozwija się w wielowarstwowych zależnościach semantycznych, w które wpisane są elementy estetyczne. Z tego względu w ramach tzw. *Sprachgeist* funkcjonują rozmaite mechanizmy wyrażeniowe (Humboldt, 1999), które można uporządkować jako środki ogólne i szczególnie zindywidualizowane. O specyfice decydują przeciwstawne sposoby stylizacji – obrazowość i jej brak, emocjonalność i neutralność, subiektywizm i obiektywizm, abstrakcyjność i konkretność, dynamika i statyka, swoboda i oficjalność, ton osobisty i ton formalny, personalność i bezosobowość czy wreszcie napięcie kontra rozluźnienie. Tak rozumiane środki stylistyczne, właściwe poszczególnym gatunkom literackim (poezja, proza, dramat), mają swój odpowiednik w dyskursie naukowym czy technicznym, lecz z jedną zasadniczą różnicą: w literaturze forma zewnętrzna i struktura całościowa stanowią nierozerwalną część jej wymiaru artystycznego i komunikacyjnego. W praktyce przekładu oznacza to konieczność uchwycenia wielogłosowości wartości, która powstaje na skrzyżowaniu walorów estetycznych z kategoriami językowo-stylistycznymi: obiektywnością, konkretem, plastycznością, ekspresją, autonomią, emocją, lapidarnością, dynamiką, napięciem czy indywidualnością. Współcześnie zjawisko to bada się również z użyciem narzędzi korpusowych, pozwalających ilościowo uchwycić częstotliwość występowania środków ekspresyjnych w zbiorach tekstów (Johansson, 2007). Z tego punktu widzenia przekład literacki nie polega na mechanicznym przypisaniu oryginałowi tekstu docelowego, lecz na rekonstrukcji wartości estetycznych i komunikacyjnych, decydujących o jego recepcji. Dlatego właśnie widać ograniczenia tłumaczeń automatycznych: algorytmy radzą sobie z gramatyką i słownictwem, lecz tracą subtelne odcienie emocji, ironii czy przesunięć stylistycznych.

Jednocześnie wyobrażenia konceptualne o świecie nie są z góry uwarunkowane przez język, podobnie jak treści wypowiedzi nie istnieją w świadomości człowieka jako proste kopie rzeczywistości. Różnice pojawiają się zarówno w formie, jak i jakości jednostek językowych, które stanowią rezultat procesów poznawczych. Znaczenie znaku nie wynika jedynie z konwencjonalnego przypisania określonemu pojęciu, lecz także z pozycji, jaką jednostka zajmuje w systemie językowym, oraz z relacji wobec innych elementów w warstwie semantycznej tekstu. W tym sensie problem przekładu łączy się z myślą strukturalistyczną: wartość jednostek językowych wynika z ich różnic i opozycji, a w pracy tłumacza sprowadza się do odtwarzania relacji systemowych, a nie pojedynczych słów.

Każdy akt translacyjny opiera się na wyborze takich elementów języka docelowego, które – zestawione w odpowiedniej konfiguracji znaczeniowej – mogą odzwierciedlać treści zawarte w oryginale. Przekład nie jest więc prostą procedurą zamiany, lecz procesem rozciągającym się od pierwszej konfrontacji z obcym tekstem, poprzez selekcję możliwych odpowiedników, aż po skonstruowanie nowej całości, zdolnej w języku docelowym wypełniać rolę zbliżoną do pierwowzoru. Ostateczny efekt należy zatem traktować jako swoistą rekonstrukcję twórczą, a nie mechaniczną translokację znaków (Steiner, 1998). Jeżeli w ramach jednego systemu językowego to samo znaczenie można oddać przez szereg wariantów formalnych, to podobny mechanizm ujawnia się w relacjach międzyjęzykowych. Inaczej mówiąc, powiązanie treści i formy, właściwe każdemu językowi z osobna, posiada swoje ekwiwalenty również w przestrzeni przekładu. Zjawisko to widoczne jest w praktyce jako wielowariantowość możliwych rozwiązań – odmienność, z którą muszą się zmierzyć zarówno tłumacze, jak i algorytmy sztucznej inteligencji, próbujące ustalić, który wariant najlepiej spełnia wymogi komunikacyjne.

W polu literatury zagadnienie to ujawnia się w dwóch podstawowych perspektywach: po pierwsze – w obrębie powiązań wewnątrzjęzykowych i intraliterackich, po drugie – w samych przekładach dzieł literackich (Lefevere, 2017). To właśnie one wyznaczają kierunki przepływu treści, wpływając na to, jakie utwory zostają przyswojone przez tradycję narodową. Przykłady z różnych tradycji pokazują, że przekład nie ogranicza się wyłącznie do wymiaru lin-

gwistycznego, lecz staje się narzędziem współtworzenia tożsamości literackiej i kulturowej. Dlatego też badacze nurtu postkolonialnego wskazują, iż proces translacji bywa aktem politycznym: może działać asymilacyjnie wobec tekstów obcych lub przeciwnie – podkreślać ich odmienność. W tym kontekście współczesne systemy AI, choć imponujące w odwzorowywaniu gramatyki i leksyki, pozostają bezsilne wobec subtelnych aspektów ideologicznych i kulturowych (Toral, Way, 2018: 281).

Wnioski. Historia przekładu ukazuje go nie jako techniczną czynność, lecz jako świadome i celowe działanie, w którym tłumacz pełni funkcję współautora procesu komunikacyjnego. To właśnie on kształtuje przepływ znaczeń pomiędzy kulturami i językami, stając się twórczym uczestnikiem wymiany, a nie jedynie neutralnym przekaźnikiem treści. W tym sensie każda translacja to dynamiczne balansowanie między językiem oryginału a językiem przyjmującym, co wymaga uchwycenia zależności między komunikatem nadawanym a odbieranym w przestrzeni dwujęzycznej. Nie chodzi tu jedynie o mechaniczne zestawienie dwóch systemów językowych (Zymomrya, Żabczyński, 1999). Równie ważne są procesy rozwijania i poszerzania znaczeń, które w języku docelowym mogą przyjmować nowe wartości. Często odbywa się to dzięki zastosowaniom metaforycznym lub innym strategiom semantycznym, które wprowadzają świeże konotacje do systemu odbiorcy. W efekcie dana jednostka leksykalna może zyskać „drugie życie", utrwalając się w nowym otoczeniu kulturowym.

Tak szerokie możliwości translacyjne od dawna są przedmiotem refleksji teorii komunikacji międzyjęzykowej. Jednocześnie badania podkreślają, że proces ten wymaga nie tylko wiedzy specjalistycznej, lecz również zdolności interpretacyjnych, które pozwalają zachować subtelne zależności kulturowe. Szczególnym wyzwaniem staje się tutaj zachowanie równowagi pomiędzy informacyjno-komunikacyjną stroną przekładu a jego aspektem dydaktycznym, szczególnie w nauczaniu języków obcych (Zymomrya, 2015). Ostateczny rezultat tłumaczenia uzależniony jest od tzw. dominanty – czynnika nadrzędnego, który określa priorytety przekładowe: mogą one mieć charakter estetyczny, semantyczny lub funkcjonalny. To właśnie dominanta wyznacza filtr interpretacyjny, przez który przechodzi cały tekst. Nie bez znaczenia jest również zjawisko translacji pośredniej, czyli tzw. *relay translation* (Pokorn, 2005). Coraz częściej tłumaczenia powstają nie bezpośrednio z języka oryginału, lecz poprzez język trzeci, co dodatkowo komplikuje relacje systemowe i wymaga od tłumacza jeszcze większej świadomości procesów interpretacyjnych i kulturowych.

BIBLIOGRAFIA:

1. Chesterman A. Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1997. 219 p.

2. Göpferich S. The Translation of Instructive Texts from a Cognitive Perspective. *New Approaches in Translation Process Research*, ed. by S. Göpferich, F. Alves, I. M. Mees. Copenhagen: Samfundslitteratur Press, 2010. P. 5–55.

3. House J. Translation Quality Assessment: A Model Revisited. Tübingen: Narr, 1997. 207 p.

4. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. London: Routledge, 2014. 170 p.

5. Humboldt W. von. On Language: On the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 342 p.

6. Jäger G., Neubert A. Äquivalenz bei der Translation. Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1982. 138 S.

7. Johansson S. Seeing through Multilingual Corpora: On the Use of Corpora in Contrastive Studies. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2007. 355 p.

8. Kade O. Die Sprachmittlung als gesellschaftliche Erscheinung und Gegenstand wissenschaftlicher Untersuchung. Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1980. 285 S.

9. Koller W. The Concept of Equivalence and the Object of Translation Studies. *Target.* 1995. 7 (2). P. 191–222.

10. Kryński A., Poluzhyn M., Venzhynovych N. Methods of Biblical Phrase Studies. *Scientific Journal of Polonia University*. 2019. 35(4). P. 62–69.

11.Lefevere A. Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame. London/New York: Routledge, 2017. 150 p.

12. Levý J. The Art of Translation; transl. by P. Corness. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2011. 322 p.

13. McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 294 p.

14. Nida E. A. The Theory and Practice of Translation. Leiden: Brill, 1969. 220 p.

15. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. Manchester: St. Jerome, 1997. 154 p.

16. Pokorn N. K. Challenging the Traditional Axioms: Translation into a Non-Mother Tongue. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2005. 163 p.

17. Risku H. A cognitive scientific view on technical communication and translation: Do embodiment and situatedness really make a difference? *Target*. 2010. 22 (1). P. 94–111.

18. Shreve G. M., Angelone E. Translation and Cognition. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2010. 381 p.

19. Steiner G. After Babel: Aspects of Language and Translation. Oxford: Oxford University Press, 1998. 300 p.

20. Toral A., Way A. What Level of Quality Can Neural Machine Translation Attain on Literary Text? *Translation Quality Assessment: From Principles to Practice*, eds. J. Moorkens et al. Cham: Springer, 2018. P. 263–287.

21. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1995. 322 p.

22. Whorf B. L. Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf; edited by J. B. Carroll. Cambridge, MA: MIT Press, 1956. 278 p.

23. Zymomrya I. Rola tłumaczenia w procesie nauczania języka obcego. *Języki obce i literatura w dobie kryzysu humanistyki*, red.: K. Nowakowska, P. Niemiec, S. Zajchowska. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut, 2015. S. 263–272.

24. Zymomrya M., Żabczyński W. Czynniki recepcji tekstu na poziomie jego interpretacji w języku docelowym. *Edukacja jutra. V Tatrzańskie Seminarium Naukowe*; red. K. Denek, T. M. Zimny. Częstochowa, 1999. S. 345–354.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

UDC 81'25:316.77:172.16(477:4)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.39

TRANSLATION IN HUMANITARIAN ACTION: SENSE AND SENSITIVITY

ПЕРЕКЛАД В ГАЛУЗІ ГУМАНІТАРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД І ЧУТЛИВІСТЬ

Kovalenko A.Yu.,
orcid.org/0000-0002-1896-4153
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of English
National University "Kyiv-Mohyla Academy"

The article deals with the issue of translation in humanitarian action. It is emphasised that translation plays a vital role in facilitating accurate and timely information exchange, building trustworthy relationships between all parties involved, enhancing the effectiveness of aid, supporting capacity building, ensuring a precise understanding of the needs of the affected population and justifying the resources to be allocated. The Core Humanitarian Standard on Quality and Accountability and The Great Bargain highlight the importance of appropriate communication in humanitarian action. It is stated that communication in a crisis flows in several directions: within the community, from government agencies and non-governmental organisations (NGOs) to the community, from the population to NGOs and aid providers. In the Ukrainian context, the need for translation arises in communication between international donor agencies that fund humanitarian projects, national and local organisations that receive this assistance and report on it, and the people who receive aid. However, translation in humanitarian action is crucial not only for communication as it is but also for ensuring widely recognisable DEIA (diversity, equity, inclusion, and accessibility) policies. Therefore, the issue of sensitivity in such a kind of translation has principal significance. The American Psychological Association, CLEAR Global, United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) provide guidelines for using inclusive language while talking about age, disability, gender, racial and ethnic identity, sexual orientation, and socioeconomic status. Some documents are directly linked to the present-day humanitarian problems in Ukraine. The author provides examples of Ukrainian and English equivalents from web pages of a number of humanitarian organisations to illustrate the usage of inclusive language to talk about humanitarian action in Ukraine. It is noted that sometimes the recommended lexical units do not correspond to those used in official documents and legislation. We believe it is connected with the need to rely more on the principles of sensitivity rather than the approved clichés to demonstrate respect for vulnerabilities.

Key words: humanitarian action, humanitarian organisation, humanitarian translation, sensitivity, inclusive language.

У статті розглядається питання перекладу в галузі гуманітарній діяльності. Підкреслюється, що переклад відіграє життєво важливу роль у сприянні точному та своєчасному обміну інформацією, побудові довірчих відносин між усіма залученими сторонами, підвищенні ефективності допомоги, підтримці розвитку потенціалу, забезпеченні точного розуміння потреб постраждалого населення та обґрунтуванні виділення необхідних ресурсів. «Основний гуманітарний стандарт якості та підзвітності» та «Велика угода» підкреслюють важливість належної комунікації в гуманітарній діяльності. При цьому зазначається, що комунікація в кризовій ситуації відбувається в кількох напрямках: всередині громади, між урядовими установами та неурядовими організаціями (НУО) і громадою, між населенням і НУО та надавачами допомоги. Якщо говорити про український контекст, то потреба в перекладі виникає під час комунікації між міжнародними донорськими організаціями, які фінансують гуманітарні проекти, національними та місцевими організаціями, які отримують цю допомогу і звітують за неї, та людьми, які отримують цю допомогу. Однак переклад у гуманітарній діяльності має вирішальне значення не лише для самої комунікації, але й для забезпечення широко відомої політики DEIA (різноманітність, рівність, інклюзія та доступність). Тому питання чутливості в такому перекладі має принципове значення. Американська психологічна асоціація, організація CLEAR Global, Управління ООН з координації гуманітарних справ (OCHA) надають рекомендації щодо використання інклюзивної мови під час обговорення віку, інвалідності, статі, расової та етнічної ідентичності, сексуальної орієнтації та соціально-економічного статусу. Деякі документи безпосередньо пов'язані з сучасними гуманітарними проблемами в Україні. Авторка наводить приклади з веб-сторінок деяких гуманітарних організацій, щоб проілюструвати використання інклюзивної мови для висвітлення питань гуманітарної діяльності в Україні. Зазначається, що іноді рекомендовані лексичні одиниці не відповідають тим, що використовуються в офіційних документах та законодавстві. Ми вважаємо, що це пов'язано з необхідністю більше покладатися на принципи чутливості, а не на затверджені кліше, щоб продемонструвати повагу до вразливих категорій населення.

Ключові слова: гуманітарна діяльність, гуманітарна організація, гуманітарний переклад, чутливість, інклюзивна мова.

Problem statement. Humanitarian action plays a vital role in responding to crises, natural disasters, and conflicts by providing timely assistance to those affected. International, national, and local governmental and non-governmental organisations try to mobilise all available material, non-material, and human resources to help those in need. However, the issue of translation is not paid enough attention in times of crises, despite the fact that the outcome of the decision regarding the humanitarian aid greatly depends on the success of translation. Humanitarian organisations may assign translation a lower priority

than other activities. Nonetheless, translation should not be viewed purely in terms of efficiency or cost because it is an important means of upholding the dignity of individuals and communities impacted by crises, removing feelings of disadvantage among those working in aid organisations who are not from the dominant (typically Anglophone) linguistic culture, and promoting the development of trust between involved parties [1].

It is the translator who helps to facilitate accurate and timely information exchange, build trustworthy relationships between all parties involved, enhance the effectiveness of aid, support capacity building, ensure a precise understanding of the needs of the affected population and justification of the resources to be allocated. Except for language proficiency, a humanitarian translator is also required to understand and take into consideration various cultural, moral, and ethical issues and dilemmas that should be reflected in sensitive language. As R. Fattah states, "awareness of and sensitivity to vulnerabilities and cultural boundaries are the way to acceptance, trust and hence, access. In this respect, translators – as communicators – bridge the gaps and ensure the interpretation of meaning considers and respects vulnerabilities and sensitivities" [2, p. 2].

The international organisation "Translators without Borders" has conducted several needs assessment studies and delivered research reports on the role of languages in specific humanitarian contexts (e.g., Hasan 2019, "Missing the mark? People in eastern DRC need information on Ebola in a language they understand: A rapid language needs assessment in Goma, DRC"; "Crisis Response – Words of Relief. Are they listening? The challenges and opportunities of multilingual communication in Borno State"; "In need of words: Using local languages improves comprehension for people affected by Cyclone Idai in Beira, Mozambique") [3], thus emphasising how translation contributes to the success of humanitarian missions. Access to information has been described as a humanitarian good, alongside other basic needs such as food, water, shelter and healthcare [4]. Besides, translating vital documents such as emergency instructions, medical information, and aid information into the languages spoken by affected communities ensures that everyone can access critical data and make informed decisions.

Assessment of the importance of the appropriate language in the humanitarian sector can be understood in the context of the 2016 World Humanitarian Summit's Grand Bargain commitments related to the key aspects of humanitarian organisations' relief work [5]. Among the goals stated, the biggest role is given to accountability, localisation, and participation. Thus, as F. Federici states, incorporating more systematic efforts on language translation in humanitarian operations is directly relevant to the Grand Bargain goals of accountability, localisation, and participation in serving affected communities [6, p. 3].

The Core Humanitarian Standard on Quality and Accountability sets out nine commitments "to ensure that organisations support people and communities affected by crisis and vulnerability in ways that respect their rights and dignity and promote their primary role in finding solutions to the crises they face" [7, p. 2]. All these commitments are connected with communication to a greater or lesser extent. However, Commitment 8 directly indicates that interaction in humanitarian action should be respectful, competent and well-managed, in a safe and inclusive working environment, and in compliance with a code of conduct [ibid, p. 13]. Therefore, the issue of translation in the humanitarian response context is of vital importance for the successful provision of the much-needed support to the affected population.

Analysis of recent research and publications. While working with the international translation experience of humanitarian action in times and places of various crises, we have come across multiple studies dedicated to humanitarian interpreting where an interpreter also acts as a cultural mediator and faces numerous psychosocial problems during their work, e.g., working in the zone of military operation under the threat of being killed, and a lack of understanding of the local population and their culture. These studies conducted by P. Cadwell, P. Dónal, F. Federici, E. Friel, B. Gerber, M. Hunt, J. Marlowe, S. O'Brien, W. Tesseur are undoubtedly of great importance for understanding the essence of rendering the information from one language into the other in the humanitarian field. However, the work of a humanitarian translator somewhat differs from that of a humanitarian interpreter and therefore should be studied separately.

Speaking about research by Ukrainian scientists that have become of dramatic interest in the recent three years, we can definitely name the peculiarities of military translation studied by V. Artiukh, V. Balabin, A. Bernadina, A. Gudmanian, M. Zaitseva, A. Markelova, L. Neliubin, A. Shcherbyna, L. Volik. However, the present-day scientific terrain lacks studies on the issue of humanitarian translation, which has also become of vital importance for the affected population of Ukraine.

Presentation of the main material. Humanitarian translation, as a specific kind of specialised translation, requires a clear definition. In the course of this study, we managed to find the definition of "humanitarian interpreting" provided by C. Luchner and L. Kherbiche describing it as "…interpreting practices that fall within the legal framework of International Humanitarian Law (IHL) and International Refugee Law and aim to enable humanitarian organisations to communicate with public authorities, and protected individuals, in order to allow the latter to access their rights" [8, p. 17]. We believe that this definition can rightly be applied to humanitarian translating practices as well, since they also aim to provide effective communication among authorities, organisations and individuals. Communication in a crisis flows in many directions: within the community (e.g. connecting family members), from government agencies and non-governmental organisations (NGOs) to the community (e.g. about how to access services or stay safe), from the population to NGOs (e.g. feedback about services or information about people who have been injured or require help) and for coordination of aid providers [9]. Speaking about the Ukrainian context, the need for translation mostly arises in communication between international donor agencies funding humanitarian projects, national and local organisations receiving this assistance and reporting on it, and people receiving aid.

The study conducted by W. Tesseur, S. O'Brien, and E. Friel among the International NGO GOAL employees as part of a research project titled "Translation as Empowerment", based at Dublin City University, aimed at investigating the critical role of translation in establishing an equal two-way dialogue between Northern NGOs and the people they work with in the Global South [10]. Some comments provided valuable insights about the importance of translation in overcoming language barriers and delivering timely assistance. The respondents emphasise that translation and interpreting is, and should be, a big part of international organisations; that precise translation for safeguarding terms is very important; that sensitive terms are needed to be explained; and that the role of language and translation is a topic that requires resourcing, especially when it comes to communicating with people receiving assistance and local groups or organisations. The authors also state that a recent study conducted at the intersection of Translation and Interpreting Studies with Development Studies and Disaster Studies has already raised a number of issues concerning the low profile of languages and translation in humanitarian settings [ibid, p. 30].

Despite the fact that translation in humanitarian action is not paid proper attention, there are multiple challenges faced by humanitarian interpreters and translators. Some of them are described from the experience of those working in the UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR) during its mission in Nepal (2005–2011) [11, p. 28-29]. First, while interpreters and translators are expected to remain neutral, however, their social position may affect the way they are seen and heard by others in the field, or by the way they present the information. Second, the human rights field is connected to emotional challenges due to translating so many stories of hardship, most of which they were bound by the ethic of confidentiality not to share. Such emotional labour may cause fatigue and burnout, which is rarely acknowledged by the organisations. Third, there are real and practical linguistic challenges. The humanitarian sector, like any other, has developed its own specific language and even jargon understood only by people directly involved in humanitarian action. It includes abbreviations, names of organisations or specific activities, projects or people. As M. Hunt notes, a key challenge for humanitarian translator is to ensure the connection and to build the bridge between those seeking to provide assistance and others who require help due to a crisis, simultaneously maintaining the fundamental equality of all human beings [12, p. 27]. H. Footitt suggests that the potential for translation is not merely transactional (e.g., allowing NGOs to "give voice" to local stories, listening to aid recipients' feedback or facilitating accountability) but also a means of instantiating intercultural openness and reflecting "a paradigm of conversation, transnational exchange and narrative plurality" [13, p. 521]. Thus, translation is a place of meeting of people, cultures and even worldviews.

M. Hunt also believes that language and its translation are ethical concerns in humanitarian action, because they are connected to justice in information distribution among crisis responders, and between local populations and responders. Besides, translation helps promote and support universal human values such as inclusivity, accountability, dignity, community engagement and respect [12, p. 26]. Therefore, language becomes a key element in ensuring the widely recognisable DEIA (diversity, equity, inclusion, and accessibility) policies.

The American Psychological Association developed a "Guide to Bias-Free and Inclusive Language", where they present the basic principles of talking about age, disability, gender, racial and ethnic identity, sexual orientation, and socioeconomic status. As stated in the first edition, the Guide is

"written to raise awareness, direct learning, and support the use of culturally sensitive terms and phrases that center the voices and perspectives of those who have been historically marginalised or stereotyped" [14]. The guide also explains the origins of problematic terms and phrases and offers suitable, more contemporary alternatives, e.g. *older adults, older people, persons 60 years and older, older population, older individuals* instead of *the elderly, elderly people, the aged, aging dependents, seniors, senior citizens.* The same is applied for Ukrainian: *люди старшого віку, люди третього віку, люди у віці 60+ / 75+* instead of *люди у віці, старі, бабусі та дідусі, люди пенсійного віку / пенсіонери, люди поважного віку, люди похилого віку.* To mind the principles of sensitivity, the Ukrainian equivalents applied in the humanitarian action context can be found in the barrier-free handbook [15].

«У Кропивницькому релокована з Донеччини ГО «Вік щастя» підтримує ***людей старшого віку*** *та створює для них простір однодумців». [1a]*

"Age of Happiness, a non-government organisation that had to relocated from Donetsk Oblast to Kropyvnytskyi in Kirovohrad Oblast because of the war, was founded to support ***older people*** *through creating activities for them." [2a]*

Another example concerns disabilities. The discussion of person-first versus identity-first language was first applied to issues regarding people with disabilities. Although this definition provides examples from the disability context, the language has been broadened to refer to other identity groups as well, e.g., *person with a disability, person who has a disability, disabled person, people with intellectual disabilities, person with a physical disability* instead of *special needs, differently abled, multiabled, physically challenged, mentally challenged, mentally retarded, handi-capable, handicapped, suffering with… [disability or condition]*. The same is for Ukrainian: *людина з інвалідністю, людина з фізичними / сенсорними / психічними / інтелектуальними / ментальними порушеннями, людина з порушеннями опорно-рухового апарату, людина з порушеннями рухової функції* instead of *інвалід, людина з обмеженими можливостями / людина з обмеженими фізичними можливостями, людина з особливостями, людина з особливими потребами, каліка, людина з нюансами, особлива людина, неповноцінний, неповносправний, недієздатний, страждає на інвалідність, інклюзивні люди*.

«Завдяки гранту, отриманому від Fight For Right за проєктом «Лідерство жінок з інвалідністю в громадах», ***сім дівчат з інвалідністю*** *навчалися в студії @by.stavnykovychart і упродовж двох місяців створили 23 картини для виставки». [3a]*

"In January, 2025, ***seven young women with psychosocial and intellectual disabilities****, students of the "Stavnykovych art studio", for the first time presented their art works at the exhibition 'Just Drawings' in Lviv, Ukraine." [4a]*

The report by Clear Global called "Communicating about Gender and Violence in Ukraine" provides some examples of the English equivalents of Ukrainian words related to gender-based violence. Notably, these recommendations differ for different communities and groups of people. In particular, service providers and community members reported that survivors do not like to be called a "victim" but prefer more neutral or legal terms like "affected person" or "person in need of assistance." [16, p. 7]. They propose such options as *постраждала/-ий (affected person), потерпіла/-ий (affected person), людина, яка зазнала насильства (person who has experienced violence), людина, яка звернулась по допомогу (person seeking assistance).* The same applies to conflict-related violence (CRV) that has become rather widespread in Ukraine due to the full-scale war.

"A comprehensive recovery and rehabilitation program for ***women and girls affected by gender-based violence, including conflict-related sexual violence,*** *was held in Zakarpattia." [5a]*

«На Закарпатті відбулася програма цілісного відновлення та реабілітації ***жінок та дівчат, які постраждали від гендерно зумовленого насильства, зокрема, і сексуального насильства, зумовленого війною».*** *[6a]*

The document prepared by OCHA provides guidance on the suggested language to use when reporting on the humanitarian impact of the war in Ukraine, as well as the overall humanitarian response in the country. The document states that the proposed language complies with international humanitarian law (IHL) and recognises sensitivities to publicly refer to the situation in Ukraine [17]. The general recommendations provided in the document include using neutral and factual language to describe incidents, situations and parties to the conflict and avoiding value-laden and controversial terms, or words with political and military connotation (e.g., instead of the word "occupation" it is recommended to use "under the temporary military control of the Russian Federation", instead of "military operation", "aggression", "conflict" – the word "war" taking into account the sensitiveness of the topic); respecting the dignity of people who have been impacted (e.g., avoiding "victimising" language, including the word "victims") using the wording "survivor/

survivors" (for GBV or CRV survivors instead, and avoiding reducing people to a category, for example referring to people as "IDPs" or dehumanising ones, like "populations", but using, where it is possible, humanising terms like "families, communities, girls, boys, women and men – displaced"); avoiding humanitarian jargon to provide clarity; and using inclusive language. The latter refers not only to gender issues but also to age, religion, race, ethnicity, cultural identity, ability, socioeconomic status, marital status, immigration status, faith, and sexual orientation. As in the humanitarian context we are talking primarily about the vulnerable groups, it is essential for translators to be aware of the appropriate equivalents of English and Ukrainian terms and set expressions.

The terms included there are also connected with the crisis definition and its stages (e.g., *the conflict in Ukraine, which escalated into a war in February 2022 (to combine the two phases of the conflict) – конфлікт в Україні, який перетворився на повномасштабну війну в лютому 2022 року*); *regions/ areas affected, by controlling forces (e.g., areas of Donetska, Luhanska, Khersonska and Zaporizka oblasts under the temporary military control of the Russian Federation* (not *occupied/ under occupation*; not *NGCA*) *– райони Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей під тимчасовим військовим контролем Російської Федерації; front line* (not *contact line*) *– лінія фронту*); *people impacted by the war* (humanising words) (e.g., *affected people* (avoid *population, persons*) *– постраждалі люди, internally displaced people* (not *persons*) *– внутрішньо переміщені особи, people receiving assistance; people reached by aid workers* (avoid *beneficiaries/ people benefitting from assistance*) *– люди, які отримують допомогу, отримувачі допомоги, people* (not *individuals*) *– люди (віддавати перевагу порівняно з "особами"), civilians killed/injured* (more humanising than *civilian casualties*) *– загиблі/поранені серед цивільного населення, загиблі/поранені мирні мешканці*).

"Multipurpose cash assistance offers ***people affected*** *by crises the flexibility and dignity to choose how to cover their needs". «Багатоцільова грошова допомога забезпечує* ***людям, постраждалим від кризи,*** *гнучкість підтримки та повагу щодо їхнього вибору для задоволення потреб». [7a]*

«ГО «Дівчата» за підтримки Robert Bosch Stiftung GmbH оголошує про старт ініціативи «Зміцнення громадянського суспільства та малих громад: гендерно-чутливе відновлення та реінтеграція в Україні»...Для кого цей проєкт? ***Постраждалі від війни жінки, дівчата та хлопці*** *у малих або віддалених громадах» [8a].*

"The NGO Girls announces the launch of the initiative "Strengthening civil society and small communities: gender-sensitive recovery and reintegration in Ukraine" implemented with the support of Robert Bosch Stiftung GmbH... Who is this project for? ***War-affected women, girls, and boys*** *in small or remote communities" [9a].*

Looking at these guidelines, we can notice that not all of the recommendations are usually observed in the humanitarian context. For instance, the term "IDPs" denoting internally displaced people is more widely used and generally accepted than "families, communities, girls, boys, women and men – displaced".

"A key message of the project is recognising ***IDPs*** *as a resource for growth" [10a].*

«Одним із ключових меседжів проєкту є визнання значення ***внутрішньо переміщених осіб (ВПО)*** *як ресурсу для зростання» [11a].*

We believe there are two prime reasons for such a phenomenon. First, the abbreviation is shorter and easier to use instead of a wordy descriptive phrase. It has been used for quite a long time and is already widely known. Secondly, the humanitarian action context should be distinguished from the political or legal one. This implies that what is appropriate and stated in the legal or accounting/reporting systems may not always take into account the sensitivity of the issue, which is more important in communication with the affected people rather than complying with the legal terms. Inclusive language is mostly a part of the social field that develops and changes much faster than the legal one. Thus, we can see the difference between the generally approved terms and those recommended for usage in communication with the affected people, aimed to demonstrate respect for their dignity.

Conclusions. After analysing the essence, principles and recommendations for translation in humanitarian action, we have come to the following conclusions:

Humanitarian translation is essential for facilitating accurate and timely information exchange, building respectful and reliable relationships among all the humanitarian actors, and enhancing the effectiveness of aid. Thus, it should be paid more attention in humanitarian organisations in times of crises, because the outcome of the decision regarding the humanitarian aid greatly depends on the success of the translation.

Translation in humanitarian action requires awareness of inclusive and sensitive language as well as specific humanitarian jargon to ensure effective communication. Fortunately, nowadays huge international humanitarian organisations like OCHA, Translators without Borders, CLEAR Global, American Psychological Association, among

others, conduct studies and provide guidelines on the appropriate linguistic equivalents to talk about age, disability, gender, racial and ethnic identity, sexual orientation, and socioeconomic status that comply with DEIA (diversity, equity, inclusion, and accessibility) policies. The examples provided demonstrate the practical application of these guidelines.

Humanitarian translation differs from other kinds of translation since it does not always rely on the terms typically used in legislation. Although one of the functions of translation in humanitarian action is ensuring the exercise of human rights and compliance within the legal framework of International Humanitarian Law and International Refugee Law, the real-life situation may be different and require the translator to rely more on the principles of sensitivity rather than the approved clichés to demonstrate respect for vulnerabilities.

REFERENCES:

1. Crack, A., Footitt, H. and Tesseur, W. Respecting Communities in International Development: Languages and Cultural Understanding. June 2018. https://doras.dcu.ie/23795/1/Listeningzonesreport-EN.pdf (date of appeal: 15.05.2025).

2. Rasha Mahmoud Abdel Fattah. The translator is a traitor: translation in humanitarian response. December 20, 2022. URL: https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2022/12/20/traitor-translation-humanitarian-response/ (date of appeal: 11.05.2025).

3. Tesseur, W. Communication Is Aid – But Only if Delivered in the Right Language: An Interview with Translators without Borders on Its Work in Danger Zones. *Journal of War & Culture Studies*, 2019. 12(3). P. 285–294. https://doi.org/10.1080/17526272.2019.1644416

4. Greenwood F, Howarth C, Poole D, Raymond N, Scarnecchia D. The Signal Code: A Human Rights Approach to Information During Crisis. Cambridge, 2016.

5. The Grand Bargain – A Shared Commitment to Better Serve People in Need. Istanbul, Turkey. 23 May 2016. URL: https://interagencystandingcommittee.org/system/files/grand_bargain_final_22_may_final-2.pdf (date of appeal: 15.05.2025).

6. Federici, F. M., Gerber, B. J., O'Brien, S., & Cadwell, P. The International Humanitarian Sector and Language Translation in Crisis Situations. Assessment of Current Practices and Future Needs. London; Phoenix, AZ; Dublin. January 2019. URL: https://doras.dcu.ie/23708/1/IHS%20and%20Language%20Translation%20in%20Crisis%20Situations%20-%20Research%20Brief%20-%202019.pdf (date of appeal: 10.05.2025).

7. The Core Humanitarian Standard on Quality and Accountability (CHS), 2024. URL: https://www.corehumanitarianstandard.org/_files/ugd/e57c40_f8ca250a7bd04282b4f2e4e810daf5fc.pdf (date of appeal: 21.05.2025).

8. Delgado Luchner, C., and Kherbiche, L. Without fear or favour? The positionality of ICRC and UNHCR interpreters in the humanitarian field. *Target,* 2018. 30 (3). P. 415–438.

9. O'Brien, S., Federici, F. M., Cadwell, P., Marlowe, J. and Gerber, B. Language Translation during Disaster: A Comparative Analysis of Five National Approaches. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 2018. 31. P. 627–36.

10. Tesseur, W., O'Brien, S., & Friel, E. Language inclusion in humanitarian organisations: Mapping NGOs' language capacity and identifying linguistic challenges and solutions. *Linguistica Antverpiensia, New Series: Themes in Translation Studies,* 2022. 21. P. 17–37. https://doi.org/10.52034/lanstts.v21i.733

11.Kunreuther, L., Acharya, S., Hunkins, A., Karki, S. G., Khadka, H., Sangroula, L., Turin, M., Vasily, L. Interpreting the Human Rights Field: A Conversation. *Journal of Human Rights Practice,* 2021. Volume 13, Issue 1, P. 24–44. https://doi.org/10.1093/jhuman/huab005

12. Hunt, M., O'Brien, Sh., Cadwell, P. & O'Mathúna, D. P. Ethics at the intersection of crisis translation and humanitarian innovation. *Journal of Humanitarian Affairs*, 2019. 1.3. P. 23-32. http://dx.doi.org/10.7227/JHA.022.

13. Footitt, H. International Aid and Development: Hearing Multilingualism, Learning from Intercultural Encounters in the History of OxfamGB. *Language and Intercultural Communication,* 2017. 17:4. P. 518–33.

14. American Psychological Association. Inclusive language guide (2nd ed.). 2023. URL: https://www.apa.org/about/apa/equity-diversity-inclusion/language-guidelines.pdf (date of appeal: 20.05.2025).

15. Довідник безбар'єрності. Словник. URL: https://bf.in.ua/glossary/ (date of appeal: 18.05.2025).

16. Clear Global. Communicating about gender and violence in Ukraine. March 2024. URL: https://clearglobal.org/wp-content/uploads/2024/06/CLEAR-Global-Communicating-about-gender-and-violence-in-Ukraine-report-English.pdf (date of appeal: 22.05.2025).

17. OCHA UKRAINE. Suggested Terminology for Humanitarian Reports. OCHA. December 2022.

SOURCES OF SUPPORTING MATERIAL

1a. Створюючи Простір Для Людей Старшого Віку: Історія Релокованої Громадської Організації з Донеччини. UNDP Україна. 8 Вересня 2023. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/stories/stvoryuyuchy-prostir-dlya-lyudey-starshoho-viku-istoriya-relokovanoyi-hromadskoyi-orhanizatsiyi-z-donechchyny (date of appeal: 05.06.2025).

2a. Age of Happiness NGO Working To Make Older People's Lives Happier and Healthier. UNDP Ukraine. September 8, 2023. URL: https://www.undp.org/ukraine/stories/age-happiness-ngo-working-make-older-peoples-lives-happier-and-healthier (date of appeal: 05.06.2025).

3a. «Просто малюнки»: чесність у кожній деталі. Fight for Fight. 25.01.2025. URL: https://ffr.org.ua/prosto-malyunky-chesnist-u-kozhnij-detali/ (date of appeal: 12.06.2025).

4a. Paintings "JUST DRAWINGS". Fight for Fight. 10.03.2025. URL: https://ffr.org.ua/en/pictures-just-drawings/ (date of appeal: 12.06.2025).

5a. "I Have Found the Will to Live": How the Rehabilitation and Recovery programme Helps Women Affected by Violence. UNFPA Ukraine. July 5, 2024. URL: https://ukraine.unfpa.org/en/Rehabilitation%20program_ENG (date of appeal: 13.06.2025).

6a. "В мене з'явилося бажання жити": як програма цілісного відновлення та реабілітації допомагає жінкам, які постраждали від насильства. UNFPA Ukraine. 5 липня 2024. URL: https://ukraine.unfpa.org/uk/Rehabilitation_program_UKR (date of appeal: 13.06.2025).

7a. Useful information for affected people. ReliefWeb Response. URL: https://response.reliefweb.int/ukraine/useful-information-affected-people (date of appeal: 15.06.2025).

8a. Robert Bosch. ГО «Дівчата». URL: https://divchata.org/projects/robert-bosch (date of appeal: 17.06.2025).

9a. Robert Bosch. NGO Girls. URL: https://divchata.org/en/projects/robert-bosch (date of appeal: 17.06.2025).

10a. Right to Protection Launched a Large-Scale Project to Support Microenterprises, Develop Economic Opportunities, and Establish a Dialogue between Different Groups of People in Kyivska Oblast. Right to Protection charitable Fund. January 7, 2025. URL: https://r2p.org.ua/en/page/right-to-protection-launched-a-large-scale-project-to-support-microenterprises-develop-economic-opportunities-and-establish-a-dialogue-between-different-groups-of-people-in-kyivska-oblast (date of appeal: 16.06.2025).

11a. БФ "Право на захист" реалізує масштабний проєкт з підтримки мікропідприємництва, розвиток економічних можливостей та налагодження діалогу між різними групами населення на Київщині. БФ «Право на захист». 7 січня 2025. URL: https://r2p.org.ua/page/bf-pravo-na-zakhyst-realizuie-masshtabnyi-proiekt-z-pidtrymky-mikropidpryiemnytstva-rozvytok-ekonomichnykh-mozhlyvostei-ta-nalahodzhennia-dialohu-mizh-riznymy-hrupamy-naselennia-na-kyivshchyni] (date of appeal: 16.06.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.111:811.161.2]'255.4:165.194(043.5)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.40

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ МОДЕЛІ СВІТОБАЧЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГРАМАТИЧНОЇ СТРУКТУРИ

LINGUACULTURAL WORLDVIEWS EMBODIED IN GRAMMATICAL STRUCTURE

Мартинюк А.П.,
orcid.org/0000-0003-2804-3152
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті на підставі перекладацького аналізу 400 випадків вживання безособових конструкцій, що позначають психофізіологічні стани/процеси, в поезії Тараса Шевченка, та їх перекладів англійською мовою, виконаних Вірою Річ і Джоном Віром, висунуто і підтверджено гіпотезу, що українські безособові конструкції та їхні англійські переклади втілюють різні граматичні конструкти однієї і тієї самої референтної ситуації, які репрезентують різні культурні моделі взаємодії суб'єкта і оточення. Українські безособові конструкції представляють психофізіологічні стани/процеси як продукт взаємодії між суб'єктом та оточенням, де обидва актанти є агенсами. Англійські переклади конструюють цю референтну ситуацію як відносини агенса і пацієнса: в буквальних висловлюваннях семантична роль агенса приписується суб'єкту, а в метафоричних – середовищу. Англійський граматичний конструкт репрезентує репрезентаційно-антропоцентричну модель взаємодії суб'єкта і оточення: суб'єкт сприймає та описує переживання психофізіологічних станів/процесів як відсторонений спостерігач, який ідентифікує сутності, створює їхні репрезентації, категоризує їх, надає їм відповідні оцінки та раціонально діє стосовно цих сутності, ніби вони є об'єктами під його/її контролем. Український граматичний конструкт репрезентує дієво-екологічну модель взаємодії суб'єкта і оточення: суб'єкт сприймає та описує переживання психофізіологічних станів/процесів як занурений у ситуацію учасник поточних взаємно активних взаємодій з навколишнім середовищем, який поєднує ідентифікацію/категоризацію сутностей з їх емоційною оцінкою та взаємодіє з цими сутностями, постійно відчуваючи їхній зворотний вплив. Англійський конструкт корелює з причинно-наслідковою моделлю світу Ісака Ньютона, що базується на законах класичної механіки: світ уявляється причинно-наслідковим, і тому керованим і передбачуваним. Український конструкт корелює зі змінно-імовірнісною моделлю світу Альберта Ейнштейна, яка спирається на закони квантової фізики, що передбачають синтез причинно-наслідкового детермінізму та ймовірності: світ уявляється далеким від передбачуваного та контрольованого.

Ключові слова: безособова конструкція, граматичний конструкт, переклад, модель взаємодії суб'єкта і оточення, психофізіологічний стан/процес.

The article, based on a translation analysis of 400 cases of the use of impersonal constructions denoting psychophysiological states/processes in Taras Shevchenko's poetry and their translations into English by Vera Rich and John Weir, confirms the hypothesis that Ukrainian impersonal constructions and their English translations embody different grammatical construals of the same referential situation, which represent different cultural models of interaction between the subject and the environment. Ukrainian impersonal constructions represent psychophysiological states/processes as products of interaction between the subject and the environment, where both actants are agents. English translations construct this referential situation as an agent-patient relationship: in literal statements, the semantic role of the agent is attributed to the subject, and in metaphorical ones, to the environment. The English grammatical construal embodies the representational-anthropocentric model of interaction between the subject and the environment: the subject perceives and describes experiences of psychophysiological states/processes as a detached observer who identifies entities, creates their representations, categorizes them, gives them appropriate evaluations, and acts rationally on these entities as if they were objects under his/her control. The Ukrainian grammatical construct represents the enactive-ecological model of the interaction of the subject and the environment: the subject perceives and describes experiences of psychophysiological states/processes as a situated participant, embedded in the current mutually active interactions with the environment, who combines the identification/categorization of entities with their emotional assessment and interacts with these entities, constantly experiencing their feedback. The English construal correlates with Isaac Newton's causal model of the world, based on the laws of classical mechanics: the world is imagined as existing within the framework of a cause-and-effect relationship, and therefore it is controllable and predictable. The Ukrainian construal correlates with Albert Einstein's variable-probabilistic model of the world, which is based on the laws of quantum physics, which imply a synthesis of causal determinism and probability: the world appears far from predictable and controllable.

Key words: impersonal construction, grammatical construct, translation, model of interaction between the subject and the environment, psychophysiological state/process.

Постановка проблеми. Останнім часом в західній когнітивній науці, загалом, і когнітивній лінгвістиці, зокрема, все більшого поширення набуває тлумачення феномена мови і мовного значення як невід'ємної ланки нашої когнітивно-афективно-конативної взаємодії з оточенням. Ця наукова платформа відома як теорія «тілесного розуму/мови» (embodied cognition/language)

або теорія «задіяного розуму/мови» (enacted cognition/language) [15]. Один з прибічників цієї наукової платформи, відомий методолог когнітивної науки, Марк Джонсон, формулює її основну ідею так: «наші значення, концепти, і мова глибоко, на первісному інстинктивному рівні, укорінені в наших тілесних взаємодіях з нашим світом» [10, с. 637]. Відповідно, головне завдання когнітивної лінгвістики вбачається в тому, щоб пояснити, «як синтаксичні патерни і відношення, характерні для природних мов, заґрунтовані патернах наших тілесних взаємодій з нашим оточенням» [там само, с. 626]. Виконання цього завдання вимагає відповіді на запитання, які мовні структури можуть бути інтерпретованими як втілення нашого досвіду тілесних взаємодій з оточенням і як ці мовні структури відображають культурні моделі світобачення, адже зрозуміло, що оточення не дається нам у природному вигляді, а є певним соціально-культурним конструктом. Ця стаття пропонує варіант вирішення зазначеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія «тілесного розуму/мови» / «задіяного розуму/мови», спирається на феноменологію Едмунда Гуссерля [8] і Моріса Мерло-Понті [14], зокрема, ідею значущості тілесного досвіду в когнітивних процесах; екологічну психологію Джеймса Гібсона [7], зокрема, ідею усвідомлення можливостей (affordances), які відкриваються організму у процесі активної сенсорно-моторно-когнітивної взаємодії зі світом; конекціоністські моделі функціонування мозку/розуму як нейронної мережі, що здатна «навчатися», перебудовуючи ланцюжки нейронних зв'язків під час кожної активації зовнішнім чи внутрішнім стимулом [13]; теорію динамічних систем, яка пропонує математичні інструменти, здатні встановити і пояснити патерни активності в конекціоністських мережах [19]; конструктивізм Джона Дьюї [3], зокрема, ідею, що організми мають справу не з перед-заданим світом, а зі світом, що виникає і змінюється в результаті їхньої взаємодії з ним; а також прагматизм Вільяма Джеймса [9], який одним з перших вказав на активну природу перцепції.

Теоретична ідея мовного значення як продукту взаємодії суб'єкта з оточенням отримала потужне емпіричне підтвердження від нейронауки з відткриттям «дзеркальних нейронів» [4]. Один з авторів цього відкриття, Вітторіо Галезе, зазначає: «Мова, коли вона відсилає до тіла в дії, активує нейронні ресурси, які звичайно використовуються для введення в дію того самого тіла. Спостереження за тим, як хтось здійснює дію, скажімо, хапає об'єкт, і сприйняття на слух чи прочитання дескрипції цієї самої дії спричиняють схожі моторні симуляції, які активують деякі з одних і тих самих ділянок моторної системи кори головного мозку, включно з тими нейронними властивостями, які, зазвичай, активуються, коли ми фізично виконуємо ту саму дію» [5, с. 13].

На фоні значної кількості теоретичних робіт, які пропонують інтерпретацію мовного значення як відображення нашого тілесного досвіду взаємодії зі світом (див., зокрема, [1, 2, 6, 10]), а також експериментів, які підводять психофізіологічне нейронне підґрунтя під такі інтерпретації (див., наприклад, [5]), кидається в око відсутність досліджень, які б аналізували граматичні структури, що втілюють подібну взаємодію. У пошуках таких граматичних структур я звернула увагу на українські безособові конструкції, які позначають психофізіологічні стани/процеси – емоційні переживання (*їй було радісно*), включно з біллю (*мені було болісно*), сенсорні відчуття (*мені почулося/привидилося*), спогади (*йому згадалося*), бажання (*мені хочеться/не хочеться*), процеси мислення (*мені думалося/не думалося*), засинання (*їй не спалося*) тощо, і які не мають відповідників в англійській мові і відтак спричиняють перекладацьку проблему.

Цей вияв граматичного аломорфізму між англійською та українською мовами спонукає до гіпотетичного припущення, що українські безособові синтаксичні структури та їхні англійські переклади втілюють різні граматичні конструкти (construals [11]) однієї і тієї самої референтної ситуації, які репрезентують різні культурні моделі взаємодії суб'єкта і оточення [12].

Відповідно, **метою** статті є інтегрування інструментів когнітивної лінгвістики і перекладознавства на підґрунті філософського узагальнення задля встановлення мовно-культурних особливостей українських безособових конструкцій, що позначають психофізіологічні стани/процеси, які позначаються на способах їх перекладу на англійську мову і відображають модель світобачення представників української культури, відмінну від моделі світобачення представників англомовних культур.

Зазначу також, що вибір цієї проблематики для збірки на пошану відомому українському мовознавцю, професору Михайлу Полюжину не випадковий, оскільки проблеми взаємодії когніції, мови і культури перебували у фокусі уваги вченого [16].

Для перекладацького аналізу зупинюся на англомовних перекладах творів Тараса Шевченка (Taras Shevchenko, n.d.), оскільки творчість

Кобзаря, яка, ввібравши народні фольклорні традиції, сформувала українську літературну мову, насичена безособовими конструкціями, які відображають беззахисність людини перед непередбачуваними вищими силами, що посилюється усвідомленням українцями усього трагізму свого підневільного стану під гнітом Московії.

Матеріал роботи включає 400 випадків використання безособових конструкцій в поезії Тараса Шевченка і їх переклади англійською мовою, виконані Вірою Річ і Джоном Віром [18], які високо оцінюються перекладознавцями як семантично точні.

Виклад основного матеріалу. Результати перекладацького аналізу свідчать, що українські безособові конструкції, які позначають психофізіологічні стани/процеси, як правило, передаються англійською мовою за допомогою структур активного стану. Наприклад:

*Та й сон же, **сон**, напричуд дивний, Мені **приснився*** (Т. Шевченко)

*Oh, what **a vision** rare **I saw** In sleep that night* (J. Weir).

*Не мені Про теє знать, за що караюсь, Та й знать **не хочеться** мені.* (Т. Шевченко)

*To know The reason why is not for me, **I do not even wish to know*** (V. Rich)

***Любо** мені. **Любо** мені з ними, Мов батькові багатому З дітками малими* (Т. Шевченко)

*I **am happy** with them, Like a rich and prosperous father With his little children* (V. Rich)

***Лихо**, дітки, **Лихо** мені з вами!* (Т. Шевченко)

*My sons, **I'm worried so**!* (J. Weir).

В українському оригіналі особи, що переживають психофізіологічні стани/процеси, позначені безособовими дієсловами типу *приснився, не хочеться*, прислівниками типу *любо* або іменниками типу *лихо*, виражаються давальним відмінком займенника *мені*, який наділяє цих осіб (мовою когнітивної семантики – «експірієнсерів», від англійського слова *experience*, одним із значень якого є «досвід особистого переживання») семантичною роллю **реципієнтів**.

Оскільки, як правило, реципієнтом є жива істота, яка фізично отримує щось від агенса (суб'єкта дії), ця граматична структура подає переживання психофізіологічного стану/процесу як реакцію на дію якогось неідентифікованого зовнішнього агенса.

В англійських перекладах особи, що переживають зазначені психофізіологічні стани/процеси, виражаються особовими займенниками в називному відмінку, що співвідносяться з підметами речень активного стану. Такий граматичний конструкт створює ілюзію, що експірієнсери є агенсами, які повною мірою контролюють свої психофізіологічні стани.

Подібні безособові конструкції в російській мові досліджувала Анна Вежбицька [20], дійшовши висновку, що ці граматичні структури конструюють особу, що переживає певний психофізіологічний стан/процес, як пасивного та ірраціонального пацієнса (об'єкта дії), на контрасті з їхніми англійськими відповідниками, в яких така особа постає як активний раціональний суб'єкт, що здійснює контроль над своїм життям.

На мою думку, безособові конструкції, де особа, що переживає певний психофізіологічний стан/процес, позначається давальним відмінком іменника або займенника, не можна розглядати як пасивні форми, оскільки їхні семантичні ролі не передбачають відносин між агенсом і пацієнсом. Як зазначалося вище, такі особи виконують семантичну роль реципієнта. Для унаочнення різниці між безособовими конструкціями із пацієнсом і реципієнтом розглянемо таке безособове речення:

*Цілісінький день мене і **терло**, і **м'яло**, і **ходити не давало*** (П. Мирний).

У цій безособовій конструкції особа, що переживає певний психофізіологічний стан/процес, виражається займенником родового відмінка, що, укупі із семантикою перехідних дієслів *терло*, і *м'яло*, *не давало*, наділяє цю особу, семантичною роллю пацієнса, пасивного об'єкта дії неідентифікованого зовнішнього агенса.

На відміну від пацієнса, реципієнт є учасником взаємодії, що реагує на певний стимул, джерелом якого є зовнішній агенс і відтак реципієнт теж є суб'єктом дії. Для семантичної ролі реципієнта типовим контекстом є контекст фізичної дії або раціональної розумової дії, що передбачають зворотну дію, як скажімо, в реченнях *Петро подарував мені квіти* або *Петро задав мені цікаве запитання*. Очевидно, що особа, позначена родовим відмінком займенника *мені* не є пасивною, а, навпаки, здійснює певну фізичну або розумову дію у відповідь на певний зовнішній стимул: фізично бере з рук Петра квіти або слухає запитання і, ймовірно, думає, як на нього відповісти. Подібним чином можна інтерпретувати і приклади з поезії Тараса Шевченка, поміщені в контекст, на перший погляд, ірраціонального психофізіологічного стану:

Та й сон же, сон, напричуд дивний, Мені приснився (Т. Шевченко).

[Щось навіяло мені цей сон, і я відповів на цей стимул]

Та й знать не хочеться мені (Т. Шевченко).

[Щось спонукає мене не хотіти знати, і я реагую на цей стимул].

Любо мені. Любо мені з ними (Т. Шевченко).

[Щось спонукає мене відчувати радість, коли я з ними, і я реагую на цей стимул]

Лихо, діти, Лихо мені з вами! (Т. Шевченко).

[Щось спонукає мене відчувати смуток, коли я думаю про своїх синів, і я реагую на цей стимул]

Усі ці контексти описують психофізіологічну взаємодію між суб'єктом та зовнішнім світом, що задіяє як розум, так і тілесні відчуття.

Далі я розгляну переклади безособових конструкцій в поезії Тараса Шевченка, які неможливо дослівно передати ні англійською, ні російською мовами. Цей факт є ще одним доказом теорії про те, що українська та російська мови мають різне історичне коріння, яку, серед інших, підтримує мовознавець з мого рідного міста, героїчного Харкова, Юрій Шевельов [17], який вимушено покинув Радянську Україну під час Другої світової війни і опублікував більшість своїх творів закордоном.

Як дівчата цілуються, Як їх обнімають, І що тойді ***їм дієть<u>ся</u>****, Я й досі не знаю...* (Шевченко)

How the girls all kiss their sweethearts, How they hold them close, Embracing, and ***the love <u>they</u> feel****, Still I do not know...* (Rich)

Українське оригінальне речення зосереджується на результаті дії, вираженої безособовим дієсловом *діється*, яке відображає певний психофізіологічний стан/процес: дівчата, переживають якийсь утаємниченим для автора особистий досвід, коли їх цілують. Особи, що переживають цей невизначений психофізіологічний стан/процес, позначені займенником давального відмінка *їм*, що означає, що вони тлумачяться не як пацієнси, а як реципієнти, які беруть участь у певному взаємному тілесному сенсорно-моторному обміні досвідом. І відповідний психофізіологічний стан/процес є результатом такого обміну.

Англійський переклад пропонує інше тлумачення цієї референтної ситуації, зосереджуючи увагу на особах, які переживають певний психофізіологічний стан/процес. Ці особи позначається займенником у називному відмінку *they*, що співвідноситься з підметом речення активного стану. І лише значення дієслівного присудка *feel love*, що позначає психофізіологічний стан/процес переживання кохання, вказує на те, що семантичною роллю підмета речення є не агенс (суб'єкт дії), а експірієнсер. Граматична структура речення створює ілюзію, що описана ситуація контролюється активним суб'єктом-підметом.

<u>Мені</u> тринадцятий ***минало…*** (Т. Шевченко)

My thirteenth year was wearing on… (V. Rich);

В українському реченні екзистенційна зміна, що відбувається із суб'єктом мовлення, проживання його 13-того року життя, зображена як процес, що включає як самого суб'єкта, вираженого давальним особовим займенником *мені*, який тлумачить суб'єкта як реципієнта дії, так і певну зовнішню силу, що походить з його оточення та діє на нього всіма можливими способами впливу, яких міг зазнати 13-річний український хлопчик із родини бідних кріпаків за тих історичних, соціальних і культурних обставин, що склалися на початку 19 століття, в період перебування українців під гнітом імперської Росії.

В англійському перекладі тринадцятий рік життя мовця метафорично відривається від суб'єкта, персоніфікується, наділяється синтаксичною роллю підмета речення активного стану і семантичною роллю суб'єкта дії і, у підсумку, проживання 13-го року життя представляється як самостійна подія, розтягнута у часі, яку суб'єкт спостерігає немовби здалеку, ніби це відбувається не з ним, а з кимось іншим.

Чудно якось Дієть<u>ся</u> *між нами!* (Т. Шевченко)

Strange the way Things chance with us*, indeed.* (V. Rich)

В українському реченні мовець описує ситуацію, яку він вважає дивною, оскільки люди діють разюче по-різному. Деякі батьки виганяють своїх дітей з дому, а інші йдуть до церкви, щоб поставити свічку та помолитися Богу, щоб Він дав їм дитину, бо вони бездітні. І завдяки безособовому дієслову *діється* ця ситуація конструюється як така, що включає не лише людей, які діють по-різному, а й зовнішні обставини, культурне та соціальне середовище, яке створює реальність, що спонукає людей до таких дій.

В англійському реченні ця ситуація переосмислюється. Обставини метафорично конструюються як персоніфіковані сутності, здатні на неконтрольовані та непередбачувані дії, що позначаються дієсловом *chance*, а люди тлумачяться як об'єкти таких дій. У метафоричному уявному світі оточення і суб'єкт міняються ролями: оточення наділяється роллю агенса, а суб'єкт – роллю пацієнса.

Висновки. У всіх аналізованих контекстах українські безособові конструкції представляють психофізіологічні стани/процеси як продукт взаємодії між суб'єктом та середовищем його існування, де обидва актанти є агенсами. Англійські переклади конструюють цю референтну ситуацію в межах відносин агенс-пацієнс, де є лише один агенс, незалежно від того, чи це суб'єкт, якщо висловлювання буквальне, чи це середовище, якщо висловлювання метафоричне. Інший актант завжди є пацієнсом.

Результати аналізу перекладу підтверджують дослідницьку гіпотезу про те, що досліджувані українські безособові конструкції та їхні англійські переклади втілюють дві культурні моделі взаємодії суб'єкта із середовищем свого існування, які я називаю, відповідно, дієво-екологічною і репрезентаційно-антропоцентричною.

В англійській репрезентаційно-антропоцентричній моделі суб'єкт сприймає та описує переживання психофізіологічних станів/процесів як відсторонений спостерігач, який ідентифікує сутності, створює їхні репрезентації, категоризує їх, надає їм відповідні оцінки та раціонально діє стосовно цих сутності, ніби вони є об'єктами під його/її контролем.

Ця модель корелює з причинно-наслідковою моделлю світу Ісаака Ньютона, що базується на законах класичної механіки, де причинний детермінізм розглядається як основний тип зв'язку між елементами системи. Наукова об'єктивність передбачає усунення всього, що може бути пов'язане з особистістю суб'єкта пізнання – інтуїції, самоспостереження, уяви, емоцій, бажань, спогадів, мотивів, аксіологічних настанов тощо, – щоб позбутися суб'єктивності. Ці принципи створюють аксіологічний контраст між раціональним як таким, що веде до абсолютної об'єктивної істини, та ірраціональним, як таким, що керується емоціями і, як наслідок, приречене на суб'єктивність, а отже, і на хибне розуміння досліджуваних явищ. Світ уявляється як існуючий у рамках причинно-наслідкового зв'язку, і тому він є керованим і передбачуваним.

В українській дієво-екологічній моделі суб'єкт сприймає та описує переживання психофізіологічних станів/процесів як занурений у ситуацію учасник поточних взаємно активних взаємодій з навколишнім середовищем, який поєднує ідентифікацію/категоризацію сутностей з їх емоційною оцінкою та взаємодіє з цими сутностями, постійно відчуваючи їхній зворотний вплив.

Ця модель корелює з моделлю світу Альберта Ейнштейна, яка базується на законах квантової фізики, що передбачають синтез причинно-наслідкового детермінізму та ймовірності, і цей світогляд визнає когнітивні функції емоцій, а також неможливість виключення суб'єктивності з пізнання. Більше того, він приймає залежність процесу та результату пізнання від мотивів, цінностей та цілей суб'єкта як представника певного історично сформованого суспільства та культури. Світ уявляється таким, що існує в змінно-імовірнісній, а не причинно-наслідковій системі, і тому він далекий від передбачуваного та контрольованого. Очевидно, що теорія «тілесного розуму/мови» / «задіяного розуму/мови» спирається на змінно-ймовірнісну модель.

Ці моделі втілені в культурно специфічних концептуальних структурах представників англомовних та україномовної культур, які матеріалізуються в культурно специфічних граматичних конструкціях.

Результати цієї роботи відкривають перспективи для досліджень моделей світобачення, втілених в граматичних структурах інших мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Barsalou L. W. Perceptual symbol systems. *Behavioral and Brain Sciences.*1999. Vol. 22. P. 577–609.

2. Bergen B. Louder than words: the new science of how the mind makes meaning. New York : Basic Books, 2012. 296 p.

3. Dewey J. Experience and nature. Chicago : Open Court, 1925. 443 p.

4. Di Pellegrino G., Fadiga L, Fogassi L., Gallese V., Rizzolatti G. Understanding motor events: a neurophysiological study. *Experimental Brain Research*. 1992. Vol. 91(1). P. 176–180.

5. Gallese V. & Cuccio V. The paradigmatic body: embodied simulation, intersubjectivity, the bodily self, and language. *Open mind* / T. Metzinger & J.M. Windt. (Eds.). Frankfurt : MIND Group, 2015. P. 1–23.

6. Gallese V. & Lakoff G. The brain's concepts: the role of the sensory-motor system in conceptual knowledge. *Cognitive Neuropsychology.* 2005. 22. P. 455–479.

7. Gibson, J. J. The ecological approach to visual perception. London, Hillsdale : Lawrence Erlbaum Associates, 1986. 332 p.

8. Husserl E. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Halle: Max Niemeyer, 1913. 212 S.

9. James W. Pragmatism: A new name for some old ways of thinking. New York : Longmans, 1907. 309 p.

10. Johnson M. The embodiment of language. *The Oxford handbook of 4E cognition* / A. Newen, L. De Bruin, & S. Gallagher (Eds.). Oxford : Oxford University Press, 2018. P. 623–640.

11.Langacker R. Foundations of cognitive grammar. Vol. I. Stanford : Stanford University Press, 1987. 540 p.

12. Martynyuk A. Enactivism and Ukrainian grammar. *Proceedings of the IV International Conference "Linguistics and the Challenges of the Presentday World: Crossing Disciplinary Boundaries"* (Kyiv, 22-23 May, 2025). Kyiv : Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute. P. 9. URL https://uaclipconf.com.ua/wp-content/uploads/2025/05/Proceedings_UACLaP-2025-1.pdf (дата звернення: 03. 09.2025).

13. McClelland J. L., & Rumelhart D. E. Distributed memory and the representation of general and specific information. *Journal of Experimental Psychology: General*. 1985. Vol. 114. P. 159–188.

14. Merleau-Ponty M. Phenomenology of perception (C. Smith, Trans.). London: Routledge and Kegan Paul, 1962. 162 p.

15. Newen A., De Bruin L. & Gallagher S. (2018). 4E Cognition: Historical roots, key concepts, and central issues. *The Oxford handbook of 4E cognition /* A. Newen, L. De Bruin, & S. Gallagher (Eds.). Oxford : Oxford University Press. P. 3–18.

16. Poluzhyn M. Concept as the fundamental principle of world model formation. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2024. Вип. 1(51). С. 118–124.

17. Šerech J. Über die Besonderheiten der Sprache der Frauen. *Orbis. Bulletin International de Documantation Linquistique.* 1952. T. 1. S. 74–81.

18. Taras Shevchenko : веб-сайт. URL https://taras-shevchenko.storinka.org (дата звернення: 03. 02.2022).

19. Thelen E., Schöner G., Scheier C., & Smith L. B. (2001). The dynamics of embodiment: A field theory of infant perseverative reaching. *Behavioral and Brain Sciences*. 2001. Vol. 24(1). P. 1–34.

20. Wierzbicka, A. *Semantics, culture and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations*. Oxford : Oxford University Press, 1992. 487 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2'373.45:811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.41

АНГЛІЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ПЕРСПЕКТИВИ ВХОДЖЕННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ

ANGLISMS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE: PROSPECTS OF INFLUENCE AND USE

Полюжин І.М.,
orcid.org/0000-0003-2167-8526
доктор філософії в галузі філології,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена опису назрілих проблем входження в українську мову та функціювання англізмів – запозичень із англійської мови. Розвиток словникового складу мови на всіх етапах її існування характеризується поступальністю, яка виражається в постійному збагаченні й удосконаленні як мови в цілому, так і її лексики зокрема. Значні перетворення у політичному, економічному, культурному житті країни призводять до змін у мовній політиці, що веде до поповнення лексичної системи мови новими одиницями, які запозичуються разом із новими явищами та поняттями.

Спираючись на наукові розвідки відомих учених, автор стверджує, що зміни суспільно-політичного, державного й економічного устрою України, зміна переважної форми власності, науково-технічний прогрес, – усі ці події й процеси продовжуються і незалежно від свого позитивного чи негативного значення для українського суспільства, продовжують бути причиною запозичення нових слів. Проблемі іншомовних запозичень і процесам засвоєння їх присвячено чимало наукових досліджень українських мовознавців: О. Потебні, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, Ю. Жлуктенка, С. Семчинського, В. Жайворонка, М. Жовтобрюха, А. Бурячка, О. Муромцевої, Л. Лисиченко, Л. Симоненко, О. Стишова, В. Сімонок, І. Фаріон та ін.

На сучасному етапі найпотужнішим джерелом лексичних запозичень в українській мові є англійська мова, зокрема її американський варіант. Англіцизми позначають поняття та предмети техніки, мореплавства, військової справи, економіки, фінансів, спорту, мистецтва та ін. У зв'язку з бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій кількість англійських слів у нашій мові постійно збільшується.

Підсумовуючи, автор зазначає: хоч англійські запозичення збагачують українську мову, проте надмірне захоплення ними може витісняти з активного вжитку деякі питомі слова й гальмувати словотвірні процеси на базі власних національних ресурсів. Крім того, поява великої кількості англізмів породжує проблеми їх адаптації, кодифікації й правопису, що викликає чимало дискусій у мовознавців та пересічних носіїв української мови.

Ключові слова: запозичення, українська мова, англійська мова, англізм, адаптація, тематичні групи.

The article is devoted to the description of the mature problems of the entry into the Ukrainian language and the functioning of Anglicisms – borrowings from English. The development of the vocabulary of the language at all stages of its existence is characterized by progression, which is expressed in the constant enrichment and improvement of the language as a whole, and its vocabulary in particular. Significant transformations in the political, economic, and cultural life of the country lead to changes in language policy, which leads to the replenishment of the lexical system of the language with new units that are borrowed along with new phenomena and concepts.

Based on scientific research by famous scientists, the author argues that changes in the socio-political, state and economic structure of Ukraine, changes in the predominant form of ownership, scientific and technical processes – all these events and processes continue and, regardless of their positive or negative significance for Ukrainian society, continue to be the cause of borrowing of new words. The problem of foreign loanwords and the processes of their assimilation has been the subject of many scientific studies by Ukrainian linguists O. Potebnia, I. Ohienko, S. Smal-Stotsky, Yu. Zhluktenko, S. Semchynsky, V. Zhayvoronok, M. Zhovtobryukh, A. Buryachok, O. Muromtseva, L. Lysychenko, L. Symonenko, O. Styshov, V. Simonok, I. Farion, and others.

At the present stage, the most powerful source of lexical borrowings in the Ukrainian language is English, in particular its American variant. Anglicisms denote concepts and objects of technology, navigation, military affairs, economics, finance, sports, art, etc. In connection with the rapid development of information and communication technologies, the number of English words in our language is constantly increasing.

In conclusion, the author notes: although English borrowings enrich the Ukrainian language, excessive fascination with them can displace some specific words from active use and inhibit word-formation processes based on one's own national resources. In addition, the emergence of a large number of Anglicisms raises problems of their adaptation, codification and spelling, which causes a lot of discussions among linguists and ordinary native speakers of Ukrainian.

Key words: borrowing, Ukrainian language, English language, Anglicism, adaptation, thematic groups.

Постановка проблеми. Розвиток словникового складу мови на всіх етапах її існування характеризується поступальністю, яка виражається в постійному збагаченні й удосконаленні як мови в цілому, та і її лексики зокрема. Значні перетворення у політичному, економічному, куль-

турному житті країни призводять до змін у мовній політиці, що веде до поповнення лексичної системи мови новими одиницями, які запозичуються разом із новими явищами та поняттями. Зміни суспільно-політичного, державного й економічного устрою України, зміна переважної форми власності, науково-технічний процес, – усі ці події й процеси продовжуються і незалежно від свого позитивного чи негативного значення для українського суспільства, продовжують бути причиною запозичення нових слів [1, с. 314–315].

Лексичні запозичення в розвитку української літературної мови займають важливе місце, оскільки фактично становлять один з найважливіших чинників розвитку кожної мови, яка претендує на високий культурний рівень, на відображення стану інтелектуального, культурного, економічного і політичного розвитку суспільства. Наприклад, в англійській мові до 55% слів запозичено з французької; у румунській близько 40% слів слов'янського походження тощо [2, с. 27]. Відомо, що в українській мові немало «законних» унормованих тюркізмів, латинізмів, полонізмів, германізмів тощо, які становлять приблизно 10–12 %.

Проблемі іншомовних запозичень і процесам засвоєння їх присвячено чимало наукових досліджень українських мовознавців О. Потебні, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, Ю. Жлуктенка, С. Семчинського, В. Жайворонка, М. Жовтобрюха, А. Бурячка, О. Муромцевої, Л. Лисиченко, Л. Симоненко, О. Стишова, В. Сімонок, І. Фаріон та ін.

Важливою умовою засвоєння запозичень є їхня контекстуальна фіксація, а також відзначення, з якої чи через яку мову вони прийшли. Давніші іншомовні запозичення належать до періоду Київської Русі, а пізніші – до часів формування і розвитку української мови. Ранні запозичення проникли переважно усним шляхом, а пізніші засвоювалися через літературні джерела, причому і через посередництво інших мов [3, с. 140].

Наявні екстралінгвальні (зовнішні, позамовні) та інтралінгвальні (внутрішні, мовні) причини запозичень. До причин зовнішніх належать насамперед контакти між народами, зумовлені як близькістю географічного розташування (що не є обов'язковим), так і потребами спільного вирішення певних політичних, економічних питань, культурним та науковим обміном. При цьому розрізняють безпосередні контакти, що реалізуються за допомогою якоїсь іншої мови. Проте існування тісних і безпосередніх контактів з якимось народом не завжди зумовлює процес інтенсивних запозичень саме з мови цього народу. І навпаки, навіть віддалені, опосередковані контакти можуть викликати активний приплив запозичень із мов тих народів, з якими мова, що запозичує, безпосередньо не контактує.

Суто лінгвальними причинами запозичень, на думку О. Муромцевої, є такі: а) потреба у поповненні, а то й створенні якоїсь лексико-семантичної групи, відсутньої або недостатньої в певний історичний момент у мові, що запозичає; б) потреба в семантичному обмеженні питомого слова, усуненні його багатозначності; в) термінологічна визначеність запозичуваного слова, яка склалася в мові – (чи мовах) – джерелі, порівняно з наявним відповідником у мові, котра позичає [4, с. 60].

Головними тенденціями та важливими процесами в розвитку словникового складу української мови кінця XX – початку XXI століття О. Стишов вважає глобалізацію / автохтонізацію. «Глобаліза́ція (від англ. *globalization*) – це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації» [5, с.14], що є причиною таких мовних явищ: 1) активного запозичення англіцизмів; 2) калькування; 3) інтенсифікації іншомовних словотвірних засобів; 4) активного вживання варваризмів та ін. Автохтонізація – це «виникнення і розвиток або відродження специфічних рис (питомих мовних явищ та одиниць) у національних мовах, які засвідчують їх відмінність від інших мов, неповторність» [5, с. 16].

Інтеграція України в міжнародний культурний та інформаційний простір зумовила швидкий процес оновлення лексики української мови, особливо за рахунок запозичень та новотворів від запозичень. О. Стишов вважає, що на сучасному етапі серед позамовних чинників, які сприяють появі запозичень, істотну роль відіграють мода й лінгвальні та естетичні смаки, зокрема намагання мовців використати слова, яким властиве конотативне значення. Дослідник визначає такі причини активізації іншомовних лексичних джерел: а) потребою заповнення мовних лакун – поповненням певних тематичних груп, а то й створенням їх; б) браком слів, позбавлених будь яких конотацій, переважно в царині науково-технічної термінології та номенклатури; в) «номінативною безвихіддю» і прагненням до мовленнєвої економії, компактності; г) тенденцією до чіткішої диференціації слів за семантикою та сферами вживання тощо [6, с. 16].

На сучасному етапі найпотужнішим джерелом лексичних запозичень в українській мові є англійська мова, зокрема її американський варіант. Англіцизми позначають поняття та предмети техніки, мореплавства, військової справи, еконо-

міки, фінансів, спорту, мистецтва та ін. У зв'язку з бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій кількість англійських слів у нашій мові постійно збільшується.

Тема нашої наукової розвідки є **актуальною**, оскільки проблема дослідження запозиченої лексики, зокрема англізмів, залишається одним із важливих завдань у галузі мовознавства. Особливу цікавість викликає кількісний і якісний склад англізмів. Об'єктом нашого дослідження є запозичення з англійської мови в сучасній українській літературній мові. Предмет дослідження – семантика, функції, перспективи входження та вживання англізмів.

Мета роботи – проаналізувати проблеми входження та функціювання англізмів у сучасній українській літературній мові. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: 1) з'ясувати основні шляхи і причини запозичень; 2) визначити роль і місце англізмів у лексичній системі української мови;

Методи дослідження. У роботі застосовано *аналітико-описовий* метод для вивчення іншомовної одиниці в структурному й семантичному аспектах, а також найповнішого узагальнення та класифікації мовних фактів.

Мовні контакти, запозичення, безпосередній вплив однієї мови на іншу – важливий і цікавий матеріал для наукового дослідження, позаяк «у світі немає жодної мови, у лексиці якої не було б запозичень з інших мов, тому що ні один народ, носій і творець своєї мови, не живе ізольовано, відокремлено від інших народів» [3, с.121].

З точки зору наявності чи відсутності додаткових експресивно-емоційних значень запозичених слів усі вони можуть бути поділені на дві групи: 1) запозичення, засвоєні мовою (стилістичні можливості цих слів не пов'язуються вже з походженням їх), і 2) власне іншомовні слова, вони характеризуються чужорідністю звучання і форми, що зумовлює і деякі їх стилістичні особливості). Окремо стоять різні типи індивідуально-авторських запозичень (вони перебувають поза межами лексичного складу мови і відзначаються яскраво виявленим колоритом незвичності, екзотики, локальності).

Іншомовні слова – слова з інших мов, які, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значущість процесу запозичення іншомовної лексики до української мови привернула велику увагу до нього з боку багатьох дослідників в кінці XX – на початку XXI ст. Зокрема, освоєння іншомовних запозичень у наукових терміносистемах досліджують О. Лисенко, Г. Сергєєва; питання словотвірної адаптації запозичень є об'єктом уваги С. Рижикової, Л. Чурсіної; Д. Мазурик, О. Стишов і О. Тодор розглядають запозичення як ефективний сучасний спосіб збагачення лексичного складу мови; В. Сімонок проаналізувала лексико-семантичну рецепцію іншомовної лексики в українській мовній картині світу [7]; Л. Архипенко з'ясувала етапи і ступені адаптації іншомовних лексичних одиниць в українській мові [8]; Ю. Молоткіна описала функціонально-стильову диференціацію новітніх запозичень [9] тощо.

В українській лінгвістиці на початку XXI ст. помітно зріс науковий інтерес до проблеми дослідження особливостей функціонування англізмів. Зокрема, Н. Попова проаналізувала структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.) [10]; Г. Сергєєва обстежила англійськомовні запозичення в українській правничій термінології [11]; Я. Битківська окреслила тенденції засвоєння і розвитку семантики англізмів у сучасній українській мові на матеріалі ЗМІ [12] тощо.

Англіцизм, англізм – різновид запозичення: слово, його окреме значення, вислів тощо, які запозичені з англійської мови або перекладені з неї чи утворені за її зразком. Англізми переважно усвідомлюються мовцями як чужорідний елемент і зберігають ознаки свого походження: фонетичні (*джем, імідж, менеджер*), словотвірні (*смокінг, маркетинг*), семантичні (*яструби* 'політики, прихильники жорсткого агресивного курсу у різних країнах') [13, с. 26].

Основними фонетико-словотвірними ознаками англізмів є: 1) звукосполучення [дж]: *джаз, джемпер, джек-пот;* 2) звукосполучення [ай], [ей]: *хокей, тролейбус, інсайд, гайморит*; 3) суфікс *-инг (-інг)*: *пудинг, кемпінг, мітинг* [14, с. 219].

Лексичні запозичення з англійської мови в українську почали проникати пізніше, ніж із французької чи німецької, найбільше – в XIX ст.; засвоювалися вони переважно через польську, німецьку й російську мови. Кінець XX ст. – переломний момент історії української мови, який характеризується двома процесами: розширення сфер вживання української мови у зв'язку з набуттям нею реального статусу державної; збільшення питомої ваги іншомовних елементів в активній лексиці, причиною якого є посилення взаємодії з країнами Заходу [15, с. 129].

Н. Попова виокремила такі лексико-семантичні груп англізмів: суспільно-політична, економічна, інвестиційна, фінансова, банківська, зовнішньоекономічна лексика, лексика бізнесу та ринку, маркетингу, торгівлі, технічна, наукова, музична, культурна, спортивна, побутова [10, с. 70].

На думку О. Стишова, англійська мова та її американський варіант є найголовнішим джерелом поповнення і збагачення лексичної системи української мови кінця XX – початку XXI століття. «Тому серед нових іншомовних слів в українській мові названого періоду істотно домінують англізми та американізми, тобто слова і фразеологізми, а також кальки та одиниці, утворені за їх взірцями (десь 80–82%)» [5, с. 104–105].

Л. Чернікова та Т. Смілик зауважили, що внаслідок українсько-англійських мовних контактів наприкінці XX – на початку XXI століття наша мова урізноманітнилась запозиченнями для різних сфер діяльності: у засобах зв'язку та ЕОМ – це *роумінг, банер, онлайн*, в науці, культурі та освіті – *перфоманс, тендер*, до молодіжних субкультур потрапили такі слова, як *ді-джей, чил-аут*, ЗМІ почали використовувати *інтерв'юер,* програма в стилі *«лайф», копірайтер* тощо [15, с. 129]. «Новітні англізми входять до української мови, поступово стають зрозумілими та зручними для її носіїв і все частіше вживаються в мовленні українців, особливо молоді, наприклад: *девайс*, *ейчар*, *кеш*, *лузер*, *пікапер*, *фейк*…» [16, с.142].

І. Лобачова виділяє дві групи англізмів за їх функціями в українській мові: 1) слова, що називають нові поняття або явища, які з'явилися водночас із новими реаліями сучасного життя (*бейбі-бокс, криптовалюта*, *блогер, гуглити, постити*, *фітнес, хостел, промоутер, флешмоб, фрілансер*); 2) англіцизми, без яких українська мова цілком може обійтися (*дивайс, булінг, фідбек, фейк, лайфхак, чайлдфрі, дігер, барбер, хайп* тощо) [17, с. 152].

Зміна життєвих пріоритетів, на які впливають політичні та економічні чинники, а також основні напрямки розвитку держави на сучасному етапі знаходять своє відображення у мові. Англійські слова настільки прижилися і засвоїлися у нас, що невдовзі можна буде говорити про такий собі новий варіант «української мови». Саме про нього і пише В. Радчук, прогнозуючи майбутню долю нашої мови. Він також називає причини цього явища: «…комп'ютеризація, потяг до міжнародних стандартів, ділового партнерства, до науки й освіти Заходу, передове товаровиробництво в англомовних країнах, лідерство англійської мови як міжнародної» [18, с. 39].

Хоча англійські запозичення якоюсь мірою збагачують нашу мову, проте дослідники побоюються надмірного їх впливу, який «затінює» державну мову, адже з приходом нового матеріалу для вивчення прийшли нові проблеми: тепер реєстру тлумачного чи орфографічного словника української мови недостатньо, адже з кожним роком його необхідно збільшувати, враховуючи всі можливі запозичення. У цьому зв'язку А. Таран, досліджуючи нові англізми в українській мові як відображення розвитку ІТ-освіти, зауважує, що «їх кодифікація в нормативних словниках передбачає «випробовування» мовною практикою: з'ясування трансферу лексичного значення (звуження, розширення, комбінації семантичних модифікацій значення), усталення граматичної форми і семантичних зв'язків з іншими словами» [19, с. 50].

Однак коли слова з чужої мови вживаються бездумно, безсистемно, коли перекручується їх зміст і спотворюється звукове оформлення, це засмічує мову, перетворює її на мішанину власних слів і варваризмів, які мали б бути вжиті лише в деяких специфічних соціальних різновидах. Ю. Молоткіна вважає, що молоді люди часто вживають англізми з метою «осучаснення» тексту, тому що серед молоді побутує думка ніби вони звучать краще. Дослідниця також звертає увагу на так званих «пересічних громадян», які, звикнувши до одного стилю життя, несвідомо чи свідомо передають його іншим [9, с. 119]. Ці дві думки пояснюють нам ще одну причину прагнення підлітків успадковувати англійські запозичення: українська молодь спілкується з американською або навіть просто бачить її ідеалізований для соціальних мереж спосіб життя, у них з'являється бажання спробувати щось нове, змінити своє життя на таке ж «ідеальне», як у американських підлітків, їм починає подобатись культура та самі люди, їх стиль.

Стилістична роль англійських слів у різних текстах неоднакова. У науковому, діловому і публіцистичному стилях вони часто виступають як терміни або входять до словосполучень термінологічного типу. Ці слова і словосполучення не мають стилістичного навантаження; єдине, що можна відзначити, – колорит офіційності, сухості, книжності, який створюється почасти цими компонентами мови.

Органічною сферою застосування термінологічної лексики англійського походження, до складу якої входить різногалузева наукова термінологія, професіоналізми тощо, є, в першу чергу, стилі науковий, частково публіцистичний, а також офіційно-діловий стиль. Термінологічна лексика застосовується, як правило, у текстах названих

функціональних стилів у своїй номінативній та дефінітивній функціях. Основна функція термінологічної лексики – номінативна, адже терміни називають спеціальні поняття з різних галузей людських знань.

Різноманітні функції виконують англізми і в системі художнього стилю. Терміни-англізми, крім свого прямого номінативного значення, набувають тут і додаткових стилістичних відтінків, а також експресивного забарвлення. Письменники користуються іншомовною лексикою як стилістично експресивним засобом мовної характеристики персонажа, чи прийомом, за допомогою якого досягається, залежно від характеру й способу його застосування, урочисто-піднесений або сатирично-знижений ефект.

У публіцистичному й художньому стилі іншомовні слова називають реалії (предмети і явища громадського життя, політичного ладу, господарського устрою) інших країн. Серед цих слів є не лише загальномовні запозичення, а й різні екзотизми – слова або вислови, «запозичені з маловідомої, найчастіше неєвропейської мови і вживані для надання мові особливого колориту (напр.: *чурек, сакля, аул, махараджа, рикша, кулі, ґамарджоба, селям алейкум*). З утратою етнічної ізольованості екзотизм стає звичайним іншомовним запозиченням (пор.: японські слова *дзюдо, ікебана, карате* та ін.)» [13, с. 170].

У художніх і публіцистичних текстах часто вживаються вкраплення – варваризми. Це іншомовні слова, не властиві мові, якою написано текст; вони не запозичені з однієї мови в іншу, а «позичені» для одноразового використання з метою наближення читача до зображуваного. Часто служать засобом створення комічного ефекту, висміювання зловживань іншомовними словами. Іноді варваризмами називають лише ті слова, що трапляються у писемному мовленні в чужомовній графічній передачі (*veto, homo sapiens*). Уживаються також як заголовки літературних творів («*Boa constrictor*» І. Франка, «*Contra spem spero*» Лесі Українки, «*Persona grata*» М. Коцюбинського) і як вкраплення в їхні тексти [13, с. 61].

В офіційно-ділових текстах рекомендується вживати іншомовні слова й терміни, які або одержали міжнародне визнання, або не мають еквівалентів у нашій мові (до міжнародних належать технічні, економічні, спортивні та інші терміни). Вживання іншомовних слів у цих текстах регламентується такими правилами: запозичення повинне бути необхідним (у нього в українській мові не має бути відповідників з тим самим обсягом значення). Так, наприклад, слід писати *підліток*, а не *тинейджер*, *купівля*, а не *шопінг*, бо ці пари слів тотожні за своїм значенням у загальнонародній мові (таким чином, іншомовне слово тут дублює українське).

Отже, англійські запозичення, увійшовши разом із поняттями і, адаптувавшись в українській мові, збагатили її словесний арсенал. Але надмірне захоплення ними, не вмотивоване ні номінативними, ні стилістичними міркуваннями, є свідченням низького рівня філологічної освіченості, недостатньої обізнаності з можливостями рідної мови.

Висновки. Лексичні запозичення є одним із важливих чинників розвитку української мови, яка претендує на високий культурний рівень, на відображення інтелектуального, культурного, економічного і політичного розвитку суспільства. Ранні запозичення проникли переважно усним шляхом, а пізніші засвоювалися через літературні джерела, причому і через посередництво інших мов. Є екстралінгвальні (зовнішні, позамовні) та інтралінгвальні (внутрішні, мовні) причини запозичень.

Найпотужнішими лексичними запозиченнями в українській мові кінця XX – початку XXI ст. є англізми, що позначають поняття та предмети техніки, військової справи, економіки, фінансів, спорту, мистецтва та ін. У зв'язку з процесами глобалізації та бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій кількість англійських слів у нашій мові постійно збільшується.

Хоча англійські запозичення збагачують українську мову, проте надмірне захоплення ними може витісняти з активного вжитку деякі питомі слова й гальмувати словотвірні процеси на базі власних національних ресурсів. Крім того, поява великої кількості англізмів породжує проблеми їх адаптації, кодифікації й правопису, що викликає чимало дискусій у мовознавців та пересічних носіїв української мови.

Англійські запозичення активно вживаються в сучасній українській мові, зокрема слова і вислови таких тематичних груп: 1) назви осіб (*бармен, бізнесмен, девелопер*, *геймер, ґай*, *іміджмейкер, кліпмейкер, лузер, менеджер, продюсер* та ін.); 2) економічні й технічні назви (*бізнес, кеш, комп'ютер, котедж, сейф, телефон, пентхауз, трейлер, трок* та ін.); 3) спортивні назви (*боулінг, дайвінг, пінг-понг, серфінг, тренінг*); 4) назви зі сфери культури, мистецтва, соціальних комунікацій (*бестселер, джаз, дизайн, кліп, мас-медіа, трилер, ток-шоу*); 5) побутові назви (*гамбургер, коктейль, стейк, фастфуд, смокінг, шорти та ін.*); 6) інші назви (*вікенд, кнайп, комфорт*). Окремо виділяють англізми-варваризми

як виразну особливість постмодерної української прози: *second life – друге життя, welcome* – ласкаво просимо, *Oh, my God!* (*О Господи!* – вигук що виражає здивування), *men's club* – чоловічий клуб, *24 hours* – цілодобово, *please* – будь ласка та ін.

Функційна характеристика англізмів засвідчує, що абсолютна їх більшість уживається з метою називання давно відомих чи нових предметів і понять, а деякі виступають засобом гумору або відтворюють місцевий колорит.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гудима Н.В. Вплив мовних та позамовних чинників на збагачення словникового складу сучасної української літературної мови. URL: http://litmisto.org. ua/?p=25529.
2. Ющук І. Про походження української мови. *Дивослово*. 1995. № 1. С. 27–33.
3. Бурячок А.А. Лексика сучасної української літературної мови з погляду її походження. *Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія* / за заг. ред. акад. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. С. 101–150.
4. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. Харків, 1985. 152 с.
5. Стишов О.А. Динаміка лексичного складу сучасної української мови. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Біла Церква : Авторитет, 2019. 198 с.
6. Стишов О.А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця XX століття. *Мовознавство*. 1999. № 1. С. 7–21.
7. Сімонок В.П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу: автореф. дис. ... д-ра філол. наук:. 10.02.01. Харків, 2002. 36 с.
8. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кін. XX – поч. XXI ст.) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2005. 20 с.
9. Молоткіна Ю.О. Мовні та позамовні причини проникнення англіцизмів у сучасну українську мову. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2016. Вип. 2. С. 112–124.
10. Попова Н.О. Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 196 с.
11. Сергєєва Г.А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 250 с.
12. Битківська Я. В. Тенденції засвоєння і розвитку семантики англіцизмів у сучасній українській мові : автореф. дис.. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.
13. Українська мова: Енциклопедія. 2-е вид., випр. і доп. Київ, 2004. 824 с.
14. Філон М.І., Хомік О.Є. Сучасна українська мова. Лексикологія. Частина 1: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 271 с.
15. Чернікова Л.Ф., Смілик Т.І. Англіцизми в сучасній українській мові. URL: https://surl.li/mlnrxu.
16. Боярова Л.Г. Лінгвістичний аспект глобалізації. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2015. Вип. 40. С. 138–144.
17. Лобачова І.М. Комунікативна спрямованість слів іншомовного походження в мовленні сучасної молоді. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 150–153.
18. Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Мовознавство*. 2002. № 2–3. С. 39–45.
19. Таран А.А. Нові англізми в українській мові як відображення розвитку ІТ-освіти. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 34. Т. 2. С. 46–51.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 81'373.46+81'276.5:81'255.2+004
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.42

TRANSLATING IT-RELATED NEOLOGISMS: LINGUISTIC FEATURES, CULTURAL CONTEXTS, AND METHODOLOGICAL APPROACHES

ПЕРЕКЛАД НЕОЛОГІЗМІВ У СФЕРІ ІТ: ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

Stoika O.Ya.,
orcid.org/0000-0002-7695-6100
Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Foreign Languages Department
Uzhhorod National University

Popovych I.Ye.,
orcid.org/0000-0002-5701-3318
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Theory and Practice of Translation Department
Uzhhorod National University

The rapid growth of digital technologies has led to a surge of IT-related neologisms – lexical innovations that mirror technological change and pose notable challenges for translators. These neologisms, marked by semantic novelty, cultural specificity, and contextual fluidity, demand more than direct translation. Their accurate rendering requires conceptual transfer, cultural adaptation, and pragmatic alignment. A major issue is the lack of a flexible methodology suited to the dynamic, interdisciplinary nature of digital discourse. Traditional translation theories often prove insufficient when applied to terms from AI, social media, or hacker culture. This article aims to define the scope and boundaries of translating neologisms within IT discourse by focusing on their functional, stylistic, and semiotic dimensions. The task is to determine how emerging lexical units – often informal, hybrid, or derived from interdisciplinary domainscha – llenge existing models of terminological translation.

Scholars such as O. Selivanova, Yu. Zatskyi, V. Karaban, Zh. Holikova, and I. Kozachenko provide valuable insight into neologism classification and transformation. R.A. Alonso, M. Mangura, E. Monti, M. Petrocchi, and M. Saberi explore terminological gaps and machine translation challenges. Informal sources like *The Jargon File* and E. Raymond's *The New Hacker's Dictionary* highlight how IT communities create metaphor-rich vocabulary tied to social identity.

This article analyzes the linguistic and cultural features of IT neologisms, stressing the need for strategies such as transcoding, calquing, and descriptive or approximate translation. Each strategy has its strengths and limitations. Therefore, the translator must consider the category of the word (term, proper noun, abbreviation, etc.), the communicative context, and the intended audience to ensure semantic accuracy, preserve stylistic and emotional connotations, and ensure clarity for Ukrainian-speaking recipients. The study also calls for better AI tools, dynamic termbases, and creating targeted training programs for translators to meet the needs of a fast-evolving digital landscape.

Key words: IT neologisms, technical translation, computer discourse, terminology adaptation, cultural context, translation strategies, digital communication.

Швидкий розвиток цифрових технологій зумовив стрімке зростання кількості неологізмів, пов'язаних з ІТ, – лексичних інновацій, які відображають технологічний прогрес і водночас становлять суттєвий виклик для фахових перекладачів. Такі неологізми, позначені семантичною новизною, культурною специфічністю та контекстуальною мінливістю, вимагають більше, ніж буквального перекладу. Їх адекватне відтворення передбачає концептуальне перенесення, культурну адаптацію та прагматичне узгодження. Основна проблема полягає у відсутності уніфікованої, гнучкої методології, здатної забезпечити ефективну міжмовну передачу в умовах динамічного, міждисциплінарного цифрового дискурсу. Традиційні теорії перекладознавства нерідко виявляються недостатніми щодо новоутворень, які виникають у таких сферах, як штучний інтелект, соціальні медіа та хакерська культура. Метою цієї статті є окреслення меж та особливостей перекладу неологізмів у межах ІТ-дискурсу з урахуванням їхніх функціональних, стилістичних і семіотичних характеристик. Завдання полягає у з'ясуванні, як нові лексичні одиниці – часто неформальні, гібридного походження або міждисциплінарного походження– ставлять під сумнів усталені моделі термінологічного перекладу.

Науковці, зокрема О. Селіванова, Ю. Зацький, В. Карабан, Ж. Голікова та І. Козаченко, пропонують важливі підходи до класифікації та трансформації неологізмів. Дослідження Р. А. Алонсо, М. Мангури, Е. Монті, М. Петроккі та М. Сабері висвітлюють термінологічні лакуни та виклики машинного перекладу. Неофіційні, однак культурно марковані джерела, як-от *The Jargon File* і *The New Hacker's Dictionary* Е. Реймонда, демонструють, як ІТ-спільноти формують метафоризовану лексику, що поєднує технічну змістовність із соціальною ідентичністю.

У статті здійснено лінгвокультурний аналіз ІТ-неологізмів з акцентом на необхідність застосування таких стратегій, як транскодування, калькування, описовий і наближений переклад. В дослідженні також наголошується на потребі вдосконалення ІТ-інструментів, розробки динамічних термінологічних баз і створення цільових програм професійної підготовки перекладачів для роботи в умовах стрімкої еволюції цифрового простору.

Ключові слова: ІТ-неологізми, технічний переклад, комп'ютерний дискурс, адаптація термінології, культурний контекст, стратегії перекладу, цифрова комунікація.

Problem statement. The rapid growth of digital technologies and the corresponding rise of IT-related neologisms constitute a complex linguistic phenomenon that challenges conventional approaches to terminology translation. These neologisms, while indispensable for precise and effective communication in digital environments, often exhibit semantic innovation, cultural specificity, and contextual fluidity. Consequently, their translation involves not only linguistic equivalence but also conceptual transfer, cultural adaptation, and pragmatic alignment. The core problem lies in the absence of a unified, adaptable methodology for translating such terms – one that ensures both technical accuracy and communicative clarity. Existing theoretical frameworks in translation studies frequently prove inadequate when applied to the fast-paced and interdisciplinary nature of digital discourse, while practical translation efforts often face inconsistencies, semantic ambiguity, and terminological gap in the target language, particularly in Ukrainian. Addressing these challenges is essential for the successful localization of IT content, the standardization of specialized vocabulary, and the facilitation of effective cross-cultural communication in the digital era. Therefore, this study holds both theoretical and practical significance at the intersection of translation studies, linguistics, and digital communication, contributing to scholarly understanding and the professional competence of translators operating in technology-driven linguistic domains.

The analysis of recent research and publications. Recent research reflects a growing academic interest in the dynamic nature of neologisms, particularly within the field of information technology and digital communication. Scholars such as O. Selivanova [13] and Yu. Zatskyi [1] offer theoretical insights into the classification, perception, and cognitive interpretation of neologisms in modern linguistics. Practical aspects of neologism formation and usage are discussed in works by V. Karaban and Zh. Holikova [2], who analyze translation strategies for English terminology, and I. Kozachenko [3], who investigates terminological transformations in the context of IT discourse. Research by Yu. Nizenko and N. Hryhorenko [5], as well as T. Luhova and M. Shutka [4], further highlights the complexities of translating compound and domain-specific neologisms from English into Ukrainian. From an international perspective, Alonso [6] and Mangura [8] explore terminological gaps and strategies in translating scientific neologisms, while Rehman et al. [11] examine the influence of digital environments on contemporary English vocabulary. Monti and Petrocchi [9], along with Saberi and Latifi [12], focus on the challenges of machine translation and terminology transfer in emerging IT contexts. The Jargon File [14] and E. Raymond's *The New Hacker's Dictionary* [10] offer cultural and linguistic perspectives on how informal digital communities contribute to the development of new lexical items. Collectively, these studies provide a comprehensive view of the theoretical foundations, linguistic characteristics, and translation methods associated with IT neologisms in both academic and professional communication.

Identification of previously unresolved aspects of the general problem addressed in this article. Despite numerous scholarly contributions to the study of neologisms and technical translation, several critical aspects remain insufficiently explored. Most existing research focuses on stable, well-established terminologies, whereas the highly dynamic and often informal nature of IT-related neologisms–particularly those emerging from hacker culture, social media, and artificial intelligence–requires a more nuanced and flexible approach. The cultural embeddedness and conceptual ambiguity of many IT terms, such as those recorded in *The Hacker's Dictionary*, are frequently overlooked in standardized translation models. Additionally, the interdisciplinary origins of digital neologisms–blending elements of linguistics, computer science, and sociology–continue to pose challenges for achieving accurate equivalents in Ukrainian. Another under-researched issue is the limited effectiveness of current machine translation tools and AI systems in processing emergent IT vocabulary, which often lacks sufficient context, precedent, or formal definition. This article, therefore, aims to address these unresolved aspects by offering a detailed linguistic and cultural analysis of IT-related neologisms, evaluating the applicability of existing translation strategies, and proposing methodological approaches that account for both terminological innovation and contextual relevance in contemporary Ukrainian translation practice.

Task setting. This article aims to define the scope and boundaries of translating neologisms within IT discourse by focusing on their functional, stylistic, and semiotic dimensions. The task is to determine how emerging lexical units – often informal, hybrid, or derived from interdisciplinary domains – challenge existing models of terminological translation. Rather than offering purely descriptive accounts, the study seeks to systematize the translation mechanisms best suited to handling the dynamic and culturally loaded nature of IT neologisms. The goal is to establish a more structured framework for assessing translation adequacy, particularly

in terms of maintaining semantic integrity, cultural specificity, and user accessibility. Additionally, the article proposes to identify under-researched areas in the field and to outline potential directions for practical and methodological refinement in the training of professional translators working with technical and digital content.

Presentation of the Main Findings. The rapid advancement of science and technology has led to the constant expansion of specialized vocabulary, giving rise to numerous neologisms. These newly coined terms emerge to describe innovative concepts, processes, and discoveries that were previously unknown. Scientific and technical neologisms are essential linguistic tools that ensure precise communication within expert communities and facilitate the dissemination of knowledge. Their formation is often influenced by borrowing, affixation, and abbreviation, reflecting the dynamic nature of language in the era of technological progress.

According to the *Collins Dictionary*, "a neologism is a new word or expression in a language, or a new meaning for an existing word or expression" [7].

Taking into account the diverse views of scholars on the concept of "neologism", O. Selivanova offers a comprehensive definition: a neologism is a word or compound that represents a novel or existing concept in a new context and is recognized as such by native speakers [13, p. 120].

Linguists propose four key criteria for defining neologisms: time, novelty, linguistic space, and linguistic consciousness. Based on these, neologisms are defined as words or expressions perceived as new by the speakers of a given language at a particular point in time due to their novelty in form and content.

Researcher Y. Zatskyi argues that defining neologisms merely as words or phrases coined to describe new phenomena is insufficient, as it does not cover all forms of linguistic innovation [1, pp. 121–122].

Neologism formation is a dynamic process reflecting the evolving relationship between language and society. Neologisms are not random occurrences but markers of social and technological development.

In modern English, the main mechanisms for forming neologisms include:

Derivation
Conversion
Semantic shift
Blending
Eponyms
Borrowing
Reduplication

Derivation involves creating new words by adding prefixes or suffixes. Productive prefixes include anti- (antivirus), de- (deactivate), re- (rewrite), non- (nonsmoker), un- (unhappy), dis- (disconnect), pre- (preview), and super- (supernatural) [4, p.24].

Conversion refers to a word changing its grammatical category without changing form. For example, the verb to email derives from the noun email, and host is now commonly used as a verb in addition to its original noun meaning.

Semantic shift occurs when existing words take on new meanings due to technological or cultural change. For instance, cloud now refers to online data storage rather than weather, and stream denotes the real-time delivery of digital content. Likewise, Google has become a verb, and swipe and troll have developed new digital-era meanings.

Blending creates new words from parts of two or more existing words. For example, smog (smoke + fog), brunch (breakfast + lunch), glamping (glamorous + camping), and malware (malicious + software) are widely used, especially in technology.

Borrowing involves adopting words from other languages. For instance, ballet entered English from French, retaining its form and cultural context.

Eponyms derive from names of people or places associated with an object, invention, or idea. Examples include diesel (Rudolf Diesel), sandwich (Earl of Sandwich), braille (Louis Braille), teddy bear (Theodore Roosevelt), and quixotic (from Don Quixote).

Reduplication involves repeating or modifying a word stem. Common in informal language, examples include *night-night*, *zigzag*, *flip-flop*, *wishy-washy*, *boo-boo*, and *go-go* [2, pp. 134–137].

Neologisms, as responses to societal, cultural, and technological change, are crucial for the growth and relevance of modern language. They manifest in various forms – derivatives, blends, borrowed words, or semantic shifts–and serve as indicators of how language adapts to users' evolving needs. As language evolves, neologisms create a bridge between tradition and innovation, enhancing communication in a constantly changing world. [2, p. 121].

As new technologies and applications continue to emerge, computer-related neologisms evolve rapidly. It is therefore essential for professionals working in the technology sector to stay informed about the latest terminology. Staying current with newly coined terms and expressions is crucial for IT specialists who seek to remain competitive and relevant in an ever-changing linguistic and technological landscape. [12, pp. 47–48].

One of the key functions of computer neologisms is their ability to convey complex ideas in a clear and concise manner. This is particularly important in the

tech industry, where constant innovation demands the swift and effective communication of new concepts, tools, and systems. [11, pp. 158–159].

However, computer neologisms can also pose challenges, especially for individuals outside the technology field. Many of these terms are adapted from existing words or concepts, but acquire new, often specialized meanings that may not be immediately clear to non-experts. As such, they can create barriers to understanding and contribute to miscommunication. [8, pp. 90–92].

Like other types of neologisms, computer-related neologisms have distinctive features that set them apart from general terminology. The following are some of the main characteristics:

Adaptation of existing words. Many neologisms in computing are formed by repurposing familiar words. For example, the word *stream*, originally referring to a flow of water, now describes the continuous transmission of digital content. This process involves semantic shift, where the original meaning is modified to fit the new technological context.

Acronyms and abbreviations. A significant portion of IT neologisms are acronyms or initialisms that become widely adopted, such as *RAM* (Random Access Memory), *USB* (Universal Serial Bus), and *IoT* (Internet of Things). These condensed forms often transition from technical jargon into everyday usage.

Technical jargon. Many computer neologisms consist of highly specialized terms that may be obscure to general audiences. For instance, *DevOps*–a blend of *development* and *operations* – refers to collaboration between software developers and IT staff. Another example, *rootkit*, denotes a set of software tools used to gain unauthorized access to a system.

Rapid evolution. The vocabulary of computer discourse is highly dynamic. New words and expressions are regularly introduced to describe emerging technologies, while existing ones frequently acquire new meanings as the technological environment changes.

Global spread. Computer neologisms often transcend linguistic and cultural boundaries. They are frequently formed using English terms and either retained in their original form or adapted into other languages, contributing to the global lexicon of digital communication.

Creativity and playfulness. Many neologisms in IT exhibit humor and creativity, reflecting the innovative and informal culture of the tech industry. Examples such as *glitch*, *crash*, or *spam* often carry metaphorical or vivid imagery that makes them memorable and expressive.

Conceptualization of abstract phenomena. Computer neologisms frequently help users grasp complex or abstract technical ideas. For example, *edge computing* refers to a decentralized model that processes data closer to the source, reducing latency and bandwidth usage. *Zero trust* is another term that encapsulates a cybersecurity strategy where no user or device is automatically trusted, regardless of location.

Interdisciplinary origin. Many IT neologisms arise from the intersection of multiple fields. For example, *quantum supremacy* combines concepts from quantum physics and computer science, denoting a quantum computer's ability to outperform classical computers. The term *digital footprint*, rooted in both information technology and social sciences, refers to the trail of data individuals leave online. Another example is *natural language processing (NLP)*, which merges computational linguistics and artificial intelligence to enable machines to interpret and generate human language. [3, pp. 90–91].

In addition, computer neologisms play a vital role in shaping the evolving language of the IT industry. They not only facilitate effective communication and reflect technological advancement, but also embody the interdisciplinary and dynamic nature of the digital era. At the same time, their complexity and novelty may hinder understanding for those unfamiliar with the field. Therefore, recognizing the key features of these neologisms – including their derivation from existing terms, reliance on acronyms, and continuous evolution–is essential for professionals aiming to navigate and contribute to the discourse of modern technology. [9, pp. 24–26].

The Hacker's Dictionary, commonly referred to as *The Jargon File*, is one of the most intriguing and comprehensive collections of IT-related neologisms. It not only defines technical terms but also provides valuable insights into the culture, humor, and creativity of the hacker and programmer communities. [14].

Originally developed in the 1970s, *The Hacker's Dictionary* began as a compilation of insider jargon used by programmers at Stanford University and MIT's AI Lab. Over time, it evolved into a collaborative effort aimed at documenting the distinctive language and linguistic innovation of hacker culture. In the early 1990s, Eric S. Raymond edited and expanded the project, eventually publishing it as *The New Hacker's Dictionary*. Despite its age, the dictionary remains a valuable resource for understanding the informal yet highly expressive vocabulary of the computing world. [14].

One of the dictionary's most notable features is its ability to capture the spontaneous creation of neologisms. Unlike formal IT glossaries or academic

terminologies, *The Hacker's Dictionary* reflects the way real people – programmers, developers, and hackers – talk about their work. Many of the terms included are humorous, metaphorical, or even sardonic, often revealing a deep understanding of both technology and human behavior. For example, placeholder names like *foo* and *bar*, the term *kluge* (a clumsy but functional workaround), or *bit rot* (the gradual degradation of software performance or relevance over time) illustrate how technical issues are described through creative and culturally embedded language. [14].

These neologisms are not merely amusing additions to the language – they serve important communicative functions. In the fast-paced world of software development, professionals require efficient ways to express complex ideas. Neologisms often condense multiple layers of meaning into a single, widely understood term. Consider the word *hack*: while the general public may associate it with illegal activity, in *The Hacker's Dictionary* it refers to a clever or unconventional solution to a problem. This semantic shift demonstrates how meaning evolves within specific communities, and how cultural context shapes interpretation. [10]

Moreover, *The Hacker's Dictionary* underscores the role of culture and community in language formation. The hacker subculture has long embraced wit, irony, and experimentation – values that are clearly reflected in its vocabulary. The dictionary frequently employs wordplay, puns, and humorous anecdotes to explain technical concepts, making it as much a cultural artifact as a linguistic resource. In doing so, it not only defines words but also documents the values, attitudes, and creative expressions of a distinct social group. In this way, it serves as a linguistic time capsule – preserving not just the terminology used by early computing pioneers, but also how they thought, interacted, and viewed their digital world. [10].

To summarize, *The Hacker's Dictionary* is far more than a repository of technical jargon. It offers a vibrant and often humorous portrayal of how language evolves in response to technological innovation and shifting social contexts. It illustrates how the hacker and programming communities have made significant contributions to the development of IT vocabulary, often through novel and unexpected means. For linguists and translators alike, it provides a compelling case study in how neologisms originate, spread, and eventually become part of our everyday digital lexicon. [10].

Translating neologisms is one of the most challenging tasks in the field of translation studies, requiring in-depth research, contextual awareness, and linguistic flexibility. IT-related neologisms, in particular, pose a unique challenge due to their rapid emergence, technical specificity, and frequent lack of established equivalents in the target language [6, p. 58].

According to Y. Nizenko and N. Hryhorenko [5, p. 17], the most suitable techniques for translating neologisms include:

the use of descriptive translation, interpretation, or explanation of the conceptual-logical meaning;

the search for a non-standard equivalent with comparable expressiveness.

Contemporary research literature identifies several principal methods for translating neologisms, especially in technical contexts [2, pp. 246–253].

These include:

Transcoding
Transliteration
Transcription
Mixed transcoding
Adaptive transcoding
Calquing (Loan translation)
Descriptive translation
Transplantation (direct inclusion)
Approximate translation
Equivalent translation

Transcoding is the process of rendering the sound and/or graphic form of a source-language word using the target language's alphabet. It is typically used when the target culture or scientific domain lacks a corresponding concept or established equivalent. As V. I. Karaban and Zh. A. Holikova note, transcoding is employed when no appropriate translation can be found, but the term must still be communicated [2, p. 250].

Transliteration – the transfer of graphic form, i.e., letter-to-letter conversion:

Michael is interested in programming and wants to become a senior developer. → *Майкл цікавиться програмуванням і хоче стати сеньйор-розробником.*

Here, *senior* is transliterated as *сеньйор*, maintaining recognizability within the IT context.

Transcription – the transfer of phonetic form into the target language alphabet:

google → *гугл*
bitcoin → *біткоїн*
hacker → *хакер*
driver → *драйвер*

Mixed transcoding – a combination of transcription and transliteration: *smartphone* → *смартфон*, *laptop* → *лептоп*, *streamer* → *стрімер*, *interface* → *інтерфейс*.

Adaptive transcoding – modifying the term to fit the grammatical or lexical norms of the target language: *Facebooker → Фейсбукер*, *YouTuber → Ютубер*, *gamer → геймер*, *domain → домен*.

Calquing (loan translation) consists of replicating a word's internal form by translating its components literally, preserving its semantic structure. This method is most appropriate when dealing with terms that have already become conceptually familiar:

chain reaction → ланцюгова реакція brainstorm → мозковий штурм blacklist → чорний список.

Descriptive translation involves explaining the meaning of a term using a phrase or sentence in the target language. Though informative, this method can result in verbosity, making it less suitable for contexts requiring terminological precision:

burning → процес запису даних на компакт-диск; business application → програмне забезпечення для ведення комерційної діяльності; crossfade → поступовий перехід між двома аудіофрагментами; deluxe → розширена версія програмного продукту з додатковими функціями.

Transplantation (direct inclusion) refers to using the original term unchanged in the target text. This approach is increasingly common when none of the previous methods can fully convey the meaning or when the original form is already widely recognized:

You need to enable Bluetooth on your device.→ Тобі треба увімкнути Bluetooth на твоєму пристрої. She's been using ChatGPT for content creation. → Вона використовує ChatGPT для створення контенту. Please upload the files to the cloud.→ Будь ласка, завантаж файли в cloud.

Approximate translation is defined by Y. Nizenko and N. Hryhorenko [5, pp. 19] as "the use of a target-language grammatical or lexical unit that partially corresponds to the source-language equivalent in a given context", while it may not retain all nuances, it conveys the core meaning: *cloud computing → хмарні технології* (emphasis on the general system, not computing); *cookie → куки / файл cookie* (function-based explanation, not literal «печиво») *frontend / backend → клієнтська частина / серверна частина* (functional equivalents); *bug → помилка* (conveys the error, not the metaphor of an "insect"); *sandbox → тестове середовище* (meaning preserved, metaphor lost).

I. Kozachenko notes that although approximate translation may not meet all linguistic expectations, it remains a viable strategy to preserve core semantics when full equivalence is unavailable [3, pp. 92–97].

10. Equivalent translation is used when there is a precise match between the source and target terms. Despite limited full equivalents in Ukrainian, this method remains common in technical contexts:

drive → дисковод
error → помилка
keyboard → клавіатура
mode → режим
network → мережа
pitch → висота (звуку)

The analysis of translation strategies – ranging from transcoding and calquing to descriptive and approximate methods – demonstrates that each neologism must be assessed on a case-by-case basis, taking into account its structure, degree of specialization, cultural resonance, and functional role in communication.

Conclusion and prospects for further research. To conclude, no single translation method can be universally applied to all IT-related neologisms. Each strategy has its strengths and limitations. Therefore, the translator must consider the category of the word (term, proper noun, abbreviation, etc.), the communicative context, and the intended audience to ensure semantic accuracy, preserve stylistic and emotional connotations, and ensure clarity for Ukrainian-speaking recipients.

Given the pace at which new digital terms are created – particularly with the rise of artificial intelligence, cybersecurity, and virtual environments – there is a growing need for ongoing terminological monitoring and methodological refinement. Future research should focus on: developing dynamic databases of IT neologisms with cross-linguistic equivalents and usage contexts; exploring cognitive and cultural factors that influence how new terms are interpreted and integrated in the target language; analyzing real-time translation practices in digital communication, media localization, and technical documentation; investigating the role of AI and machine translation tools in processing and adapting neologisms, including their limitations and potential for improvement; creating targeted training programs for translators, with an emphasis on IT discourse, neologism recognition, and domain-specific knowledge.

The study of IT-related neologisms and their translation is an area of high relevance and rich academic potential. As digital communication continues to reshape language in real time, linguists and translators must remain agile, informed, and critically engaged with the evolving intersection of language, technology, and culture. This field invites continuous scholarly attention and interdisciplinary collaboration to ensure both linguistic accuracy and communicative effectiveness in the global digital era.

REFERENCES:

1. Зацький Ю. М. Теоретичні засади вивчення неологізмів у сучасному мовознавстві. *Науковий вісник МДУ. Серія: Філологія*. 2020. Вип. 50. С. 120–129.

2. Карабан В. І., Голікова Ж. А. Переклад англійської термінології : навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2011. 328 с.

3. Козаченко І. В. Термінологічні трансформації у перекладі інформаційних технологій. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. 2024. Вип. 45. С. 89–97.

4. Лугова Т., Шутка М. Особливості англійських складених неологізмів та їх переклад на українську мову. *Молодий вчений*. 2023. № 8 (120). С. 23–26. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-8-120-6.

5. Нізенко Ю. І., Григоренко Н. В. Специфіка перекладу неологізмів у комп'ютерному дискурсі. *Молодий вчений*. 2023. № 4 (120). С. 17–21.

6. Alonso R. A. Terminological gaps in the translation of ICT neologisms: a corpus-based analysis. *Journal of Translation and Technical Communication Research*. 2021. Vol. 4. P. 55–74. DOI: https://doi.org/10.37603/jttcr.2021.4.4.

7. Collins English Dictionary. 13th ed. Glasgow : Harper Collins Publishers, 2018. 2336 p.

8. Mangura M. Strategies for translating scientific and technical neologisms in digital communication. *Journal of Language and Terminology Studies*. 2021. Vol. 15(2). P. 88–97. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7654321.

9. Monti E., Petrocchi M. Translating the digital: challenges in the transfer of emerging IT terminology. *Translation and Multilingual Communication*. 2023. Vol. 14(1). P. 22–38. DOI: https://doi.org/10.1515/tmc-2023-0003.

10. Raymond E. S. (ed.) The New Hacker's Dictionary. 3rd ed. Cambridge (MA) : MIT Press, 1996. 547 p.

11.Rehman S. U., Saleem M., Anjum N. The influence of technology on contemporary English vocabulary: neologisms and digital discourse. *Review of Applied Management and Social Sciences*. 2025. Vol. 8, No. 1. P. 157–168. DOI: https://doi.org/10.47067/ramss.v8i1.445.

12. Saberi M., Latifi M. Machine translation of IT neologisms: a comparative study of Google Translate and DeepL. *Language and Technology Review*. 2024. Vol. 7(1). P. 45–61. DOI: https://doi.org/10.23865/ltr.v7i1.4578.

13. Selivanova O. Modern linguistics: actual directions. Kyiv : Dovira, 2008. 345 p.

14. The Jargon File: hacker's dictionary / maintained by Eric S. Raymond. Version 4.4.7. DOI: https://www.catb.org/jargon/html/index.html.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 81’42:811.111:81’37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.43

THE PRAGMATIC POTENTIAL OF EUPHEMISMS IN MEDIA DISCOURSE AND THEIR TRANSLATION INTO UKRAINIAN

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕВФЕМІЗМІВ В МЕДІАДИСКУРСІ ТА ЇХНІЙ ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Tomenchuk M.V.,
orcid.org/0000-0002-2036- 4616
Candidate of Philology,
Associate Professor at the Applied Linguistics Department
Uzhhorod National University

The article examines the pragmatic potential of euphemisms in English media discourse and the peculiarities of their translation into Ukrainian. The relevance of the topic is determined by the need to identify sociolinguistic and pragmatic aspects of the functioning of euphemisms, their semantic and communicative integrity, as well as insufficiently studied issues of reproducing pragmatic functions of euphemisms in different types of discourse. An analysis of contemporary research shows that euphemisms have been studied in both domestic and foreign linguistic traditions, in particular from the point of view of general aspects of euphemization, semantics, functional and pragmatic characteristics, motives for their use, and means of formation. At the same time, the issue of translating euphemisms, especially from the perspective of their sociolinguistic and pragmatic potential, remains insufficiently explored.

The article examines the nature of euphemisms as units of secondary nomination that have intentional, socio-regulatory, contact-establishing, expressive-emotive, and aesthetic functions. It is shown that the pragmatics of euphemisms is determined by their contextual use, dependence on sociocultural norms, and value-normative orientations of society. Particular attention is paid to politically correct euphemisms that replace words and expressions that may be discriminatory on the grounds of race, ethnicity, age, gender, appearance, or social status.

Methods of reproducing euphemisms in Ukrainian translation are examined, including lexical equivalents, calques, grammatical transformations (deletion, transposition), lexical generalization, and the use of phraseological analogues. A comparative analysis of English contexts and their Ukrainian translations was conducted, which allows us to conclude that the function of euphemism cannot always be fully preserved, especially in cases of conveying intentional and expressive components. The article emphasizes that pragmatic and sociolinguistic conditions, i.e., the addressee factor, communicative purpose, and sphere of discourse, determine the choice of translation means.

The results confirm the need for an integrated treatment of euphemism translation, being attuned to its pragmatic and functional sense and striving towards the most accurate approximation of the communicative effect in the target language.

Key words: euphemisms, pragmatics of language, media discourse, translation, political correctness.

Стаття досліджує прагматичний потенціал евфемізмів у медіадискурсі та особливості їхнього перекладу українською мовою. Актуальність теми зумовлена необхідністю виявлення соціолінгвістичних та прагматичних особливостей функціонування евфемізмів, їхньої семантичної й комунікативної цілісності, а також недостатньо вивченим є питання відтворення прагматичних функцій евфемізмів у різних типах дискурсу. Поведений аналіз сучасного наукового доробку з теми показує, що евфемізми вивчаються як в українській, так і в зарубіжній лінгвістичній традиції, зокрема з погляду загальних аспектів евфемізації, семантики, функціонально-прагматичних характеристик, мотивів їхнього використання та засобів формування. Проте, питання відтворення евфемізмів, особливо з точки зору їхнього прагматичного потенціалу, залишається недостатньо розкритим.

Автор статті розглядає природу евфемізмів як одиниць вторинної номінації, що виконують низку функцій, а саме: інтенціональну, соціально-регулятивну, контактно-встановлювальну, експресивно-емотивну та естетичну. Доведено, що прагматика евфемізмів визначається їхнім контекстуальним використанням, залежністю від соціокультурних норм і ціннісно-нормативних орієнтацій суспільства. Особлива увага приділяється політично коректним евфемізмам, які вживаються замість слів та виразів, що мають дискримінаційний характер за ознаками раси, етнічної приналежності, віку, статі, зовнішності або соціального статусу.

Досліджено методи відтворення евфемізмів у перекладі українською, серед яких словниковий відповідник, калькування, граматичні трансформації (вилучення, транспозиція), генералізація, а також використання фразеологічних аналогів. Проведено порівняльний аналіз англомовних контекстів і їхніх українських перекладів, що дозволяє констатувати, що функцію евфемізму не завжди вдається повністю зберегти, особливо у випадках відтворення інтенціональної та експресивної функцій. Стаття підкреслює, що вибір засобів перекладу визначається прагматичними й соціолінгвістичними чинниками, такими як фактор адресата, комунікативна мета та сфера дискурсу.

Отримані результати підтверджують важливість інтегрованого підходу до перекладу евфемізмів, що враховує їхню функціонально-прагматичну значущість і забезпечує максимально точне відтворення комунікативного ефекту в цільовій мові.

Ключові слова: евфемізми, прагматика мови, медіадискурс, переклад, політична коректність.

Problem statement. In recent years, scholars have increasingly turned their attention to the issues of euphemization, addressing questions related to its mechanisms and methods of emergence, examining the worldview significance of this phenomenon, and exploring its impact on both the individual and the text. The relevance of this study is determined by the need to identify pragmatic aspects of the functioning of euphemisms in Ted Talks speeches, their semantic and communicative integrity, as well as by the insufficient exploration of issues related to reproducing the sociolinguistic and pragmatic functions of euphemisms across different types of discourse. The relevance is also reinforced by the growing interdisciplinary interest over recent decades in studies at the intersection of such linguistic fields as text linguistics, stylistics, pragmatics, lexicology, and translation studies.

Analysis of recent studies and publications. The phenomenon of euphemisms has been studied in the works of both domestic and foreign researchers, focusing on general aspects of euphemization (I. K. Kobyakova [6], A. M. Kovalchuk [7], K. Allan, K. Burridge [13], K. Linfoot-Ham [19], B. Warren [21]), the semantic and functional-pragmatic characteristics of euphemisms (V. B. Velykoroda [2], O. I. Manyutina [10], M. Radulovic [20]), the means of their formation (Ye. V. Kornelaieva [9], I. V. Reshetarova [11]), the motives for using euphemisms (R. Y. Vyshnivskyi [3]), and the use of euphemisms in language as a means of influence as well as a component of political discourse (E. Koliada, A. Kondruk [8], V. B. Tkhir [12], E. Crespo-Fernández [14]). The issue of translating euphemisms has been addressed in several works by domestic scholars (N. S. Borysenko, A. V. Briukhovets [1], A. Yu. Halaichuk [4]). However, the extent of research on this topic remains insufficient due to the multifaceted and complex nature of the phenomenon. In particular, no specialized studies have yet been conducted on the translation of euphemisms from the perspective of their sociolinguistic and pragmatic potential in English and Ukrainian.

The **aim** of the study is to identify the pragmatic features of translating euphemisms in English-language media discourse.

Presentation of the main research material. The phenomenon of euphemy lies at the intersection of extralinguistic and linguistic issues, since by their very nature euphemisms are social formations. The emergence of euphemistic expressions reflects a certain stage in the development of society, which explains the interest in their study on the part of historians, ethnographers, psychologists, sociologists, as well as linguists.

Since the time of the ancient Greeks, the term "euphemism" has been used to denote a stylistic trope that served as a form of verbal softening. The rhetorical and stylistic term *euphemism* (Greek ἐυφήμη from εὔφημος – good speech) was introduced into scholarly circulation at the beginning of the 1580s by the English writer G. Blount.

The word "euphemism" has become an international linguistic term, which is understood and interpreted in different ways. At present, there are numerous definitions of euphemism. One of the most widespread definitions describes them as emotionally neutral words or expressions used instead of synonymous words or expressions that seem to the speaker indecent, rude, or tactless. R. Fowler notes that euphemism is a mild, vague, or periphrastic expression used in place of a blunt precision or unpleasant truth [15, p. 59]. According to C. Kany, it is a way in which an unpleasant, offensive, or fear-inducing word is replaced with an indirect or softer term [17, p. 153]. K. Allan and K. Burridge define euphemism as an expression used as an alternative to a taboo word in order to avoid possible loss of face by the speaker, the audience, or any third party [13, p. 86]. J. Lawrence considers euphemism to be a form of words that, for various reasons, conveys an idea in a softened, veiled, or more respectful manner, although this softening is sometimes merely apparent [18, p. 56].

The Ukrainian linguist A. Yu. Halaichuk notes that euphemisms are "an indirect nomination of objects and phenomena for which there is a direct designation, but whose use is, for some reason, undesirable, indecent, or prohibited in a given society" [4, p. 232]. N. Borysenko and A. Briukhovets regard euphemism as the result of lexical taboo imposed on the use of names for certain objects and phenomena of the surrounding world due to various prejudices, superstitions, and religious beliefs, leading a person to resort to figurative expressions [1, p. 57]. V. B. Velykoroda defines the concept under analysis as "units of secondary nomination with relatively positive connotations, used to replace direct designations whose use is deemed undesirable for socially or psychologically determined reasons" [2, p. 86]. Euphemisms are emotionally neutral words or expressions used instead of synonymous words or expressions that seem to the speaker indecent, rude, or tactless.

It should be noted that all the above-mentioned definitions of euphemism differ little from one another. However, we consider it possible to unify them under the definition proposed by A. Kovalchuk, which reflects a general point of view and which we shall follow in this work. Euphemisms are "words or expressions used instead of those considered

unacceptable, rude, or undesirable in a particular communicative situation and which may offend or hurt its participants; they are employed in order to avoid direct naming of anything that could negatively affect the addressee or to mask certain facts of reality" [7, p. 87].

Euphemisms are considered markers of a communicative strategy that contribute to the "harmonization of interpersonal relations". As a means of "veiling indecent, tactless, or euphonically unpleasant linguistic phenomena," euphemisms are discussed by scholars, who argue that the euphemistic nature of speech is motivated by a desire for a "communicative compromise" [17].

A. V. Kapush identifies four reasons for the emergence of euphemisms and the corresponding groups of euphemisms: 1) fear and religious prohibition; 2) moral-ethical factors; 3) the desire to observe rules of etiquette; 4) the desire to conceal the true state of affairs, either a) for reasons of prestige or b) for ideological reasons. According to this classification, she divides euphemisms into the following groups: 1) the oldest renamings "due to prohibition"; 2) euphemisms formed for moral-ethical reasons; 3) euphemisms formed from a desire to follow rules of etiquette; 4) euphemisms formed for reasons of prestige; 5) euphemisms formed for ideological reasons [5, p. 207–208].

Studying the semantic and pragmatic characteristics of euphemisms in English, V. B. Velykoroda notes that the range of reasons for the use of modern euphemisms by speakers is broader than previously thought and distinguishes four main groups of causes: 1) the desire to avoid any type of taboo; 2) the principle of politeness (showing respect, wishing to sound "aristocratic," the intent to soften an unpleasant fact, or to avoid any form of discrimination); 3) the attempt to conceal negative aspects of reality within a certain professional, social, or age group (leading to the emergence of sociolects); 4) the principle of pragmatic regulatory influence on a mass audience (the aim to raise the status of a person or the quality of things, or the desire to amuse, persuade, or otherwise influence the audience) [2, p. 92].

The pragmatics of euphemisms stems from their nature. They represent periphrastic words, that is, units of secondary nomination, and their denotata relate to intensional, anthropocentric objects – those whose naming is determined not so much by their objective characteristics as by the speaker's subjective point of view. Euphemisms improve the denotatum that is perceived negatively, regardless of its actual qualities. Simultaneously with the emergence of a positive connotation, there is an elevation of the stylistic register. Thus, euphemisms are "tied" to the value-normative worldview – both in terms of their referential-logical content and their rules of use. Consequently, they can be classified as pragmatically marked linguistic means, whose semantics and pragmatics – that is, rules for contextual usage – are determined by the culture of the society and its value-normative orientations.

From a pragmatic perspective, the formation of such euphemisms is based on the enhancement of positive effect. The positive or neutral semantics of the original word meaning imparts a certain positive pragmatic effect to the entire utterance in which the euphemism is used. For example: *"I've been trying to raise the alarm about just how different the experiences of women of color, but particularly black women, are when it comes to pregnancy and birth in the US". – "Останнє десятиліття, відколи акушерка стала журналістом і блогером, я намагаюсь бити на сполох, говорячи про те, якими є переживання жінок іншого кольору шкіри, а зокрема темношкірих жінок, коли йдеться про вагітність та пологи в США" [24].*

Expressions such as "black child," "women of color," "black women", "Asians," "indigenous" and their Ukrainian equivalents "чорний", "кольорова дитина", "жінки іншого кольору шкіри", "темношкірі жінки", "азіати", "корінний житель" are chosen instead of racially charged words and expressions. The pragmatic effect is grounded in the positive associations linked to the euphemisms in both the source and target texts. The use of these euphemisms in the original and in translation is motivated by various pragmatic reasons: politeness, tact, decency, taboo avoidance, the desire to veil negative aspects of certain phenomena, and the enhancement of prestige.

Adherence to the principle of interracial and interethnic tolerance underlies the changes that have occurred and continue to occur in language concerning words and expressions perceived by society as discriminatory based on race or ethnicity, thus prompting the emergence of various politically correct euphemisms to replace them. Following this principle is a way to avoid verbal aggression associated with forms of discrimination based on racial or ethnic grounds.

Politically correct professional terms are widely used in English, avoiding gender specification – for instance, chairman is replaced by chairperson, or chair, committee chair, rendered in Ukrainian as "голова", "завідувач", or flight attendant is used instead of steward and stewardess, usually translated as "бортпровідник" or "бортпровідниця". However, we also find outdated usages of gender-biased "стюардеса", for example: *"I was saying*

to the flight attendant, the pilot, "Guess where I'm going?" – "Я говорила стюардесі та пілоту: "Вгадайте, куди я прямую?" [28]

The principle of political correctness, as a culturally and behaviorally informed linguistic practice defining changes in language in contemporary English-speaking society, presupposes the use of linguistic means for professional titles that avoid gender marking, thereby preventing gender-based discrimination and forming a new lexical layer without gender specification.

Beauty "standards" imposed by advertising, "experts," and propaganda have led to feelings of vulnerability and helplessness among those who do not meet these "norms and standards," exposing them to linguistic tactlessness. The type of politically incorrect behavior is called "lookism", i.e., prejudice or discrimination based on physical appearance and especially physical appearance believed to fall short of societal notions of beauty.

There are specific terms denoting various types of appearance-based discrimination. For example, "fatism" (fatism) refers to discrimination against overweight people, "weightism" to discrimination based on body weight, and "heightism" to discrimination based on height. The term "ageism" denotes age-based discrimination, and "ableism" refers to discrimination related to physical abilities. For example, the lexeme "short" has been replaced by the expression "vertically challenged," with Ukrainian equivalents such as "низькорослий", "низького росту", "людина з нестандартними вертикальними пропорціями", "дуже низька людина", "людина маленького росту", "невисокого зросту".

Politically correct equivalents for the lexeme "fat" have also emerged – "overweight person", "differently weighted," "horizontally gifted," "gravitationally challenged," with Ukrainian equivalents "люди з надмірною вагою", "повні люди", for instance: *"Adding just one healthy habit pulls overweight people back into the normal range". – "Додавши лише одну здорову звичку, повні люди повернулися у нормальний діапазон"* [35].

The study of media discourse also highlights politically correct euphemisms aimed at eliminating discrimination based on social status. This group includes euphemisms for various types of professional activity. For example, "gas station attendant" is replaced by the politically correct "petroleum transfer technician" (технік-бензозаправник) or "petroleum engineer" (інженер-бензозаправник), "car washer" by "vehicle appearance specialist" (менеджер з контролю за зовнішнім виглядом транспортних засобів), "cleaning lady" by "domestic assistant" (хатня помічниця), "cosmetologist" by "beautician" (косметолог), "dishwasher" by "utensil sanitizer" (санітар кухонного начиння), "garbage man" by "sanitation engineer/worker" (інженер із санітарії), for example: "*I find the stigma especially ironic, because I strongly believe that sanitation workers are the most important labor force on the streets of the city, for three reasons" – "Ці стереотипи сміховинні, тому що я вірю, що прибиральники вулиць – одні з найбільш значущих робочих сил міста з трьох причин"* [34].

Manipulative influence, targeting both conscious and unconscious spheres of personality, is achieved through specially selected lexical units charged with particular semantics and evoking specific associations. A whole system of generalized euphemistic designations has developed in the language. Regarding military actions, general-purpose denominations are frequently used, generally rendered in Ukrainian dictionary equivalents, for example: *conflict – конфлікт, action – акція, operation – операція, campaign – кампанія, crisis – криза*, for example: *"For these types conflicts – when people's rights are violated, when their countries are occupied, when they're oppressed and humiliated – they need a powerful way to resist and to fight back". – "Для тих видів конфлікту, в яких порушуються права людини, в умовах іноземної окупації, коли люди переслідуються та принижуються, їм потрібен потужний засіб для опору та відплати" [32].*

The stylistic characteristic of a euphemism determines its stylistic register, that is, the selection of expressive-stylistic possibilities according to the topic of conversation and the significance of the subject matter. Many words in explanatory dictionaries carry labels such as "formal," "literary," "colloquial," or "vernacular." Changing the stylistic affiliation of euphemisms contributes to the effect of softening. For example, the stylistic difference of euphemisms masking the lexeme "to die" is quite pronounced: *to pass away – піти з життя, to go to heaven – вознестися на небеса, to come home feet first – вперед ногами, to kick up one's heels – простягнути ноги, to kick the bucket – врізати дуба*. Stylistically contrasted are: *ceased to be – перестати існувати, fallen asleep – заснути вічним сном, gathered to his ancestors – відійти до прабатьків, no longer with us – не бути посеред нас*. Since these euphemisms are mostly idiomatic units, they are translated using Ukrainian idiomatic equivalents and analogues, for example: *"To kick the bucket, bite the dust, cash in your chips, check out, depart, expire, launch into eternity ... These are all euphemisms we use in humor to describe the one life event we are all going to expe-*

rience: death" – "Протягнути ноги, врізати дуба, відкинути копита, від'їхати, сконати, згаснути, відправитися на той світ ... Всі ці жартівливі висловлювання ми використовуємо для опису однієї життєвої події, з якою зустрінеться кожен з нас, – це смерть" [29].

In the process of translating English euphemisms, translators should also take into account the functions that euphemisms perform in the text. Euphemisms in media discourse fulfill several main functions. The genuinely euphemistic function is characteristic of euphemisms that are used by the speaker instead of a word or phrase they are afraid to use, which denote phenomena and objects that cause fear, for example, "to lose one's life" is used instead of "to die" or "to be killed." The analysis of the target Ukrainian context shows that the euphemistic function was not preserved, since the translator paraphrases the original euphemistic expression "to lose one's life" with the Ukrainian expression "було вбито", which is not a euphemism: "*In the end, 300 people were gravely wounded and over 172мтеп, women and children lost their lives that day" – "Зрештою, 300 осіб отримали важкі поранення і більш, ніж 172 чоловіків, жінок і дітей було вбито того дня"* [23].

Speakers use euphemistic units that perform an intentional function in order to achieve a certain communicative effect. Thus, a TED Talks lecturer seeks to persuade the recipient, manipulate their consciousness, conceal undesirable facts, or present them in a different light, for example: "*Firstly, sex work is and always has been a survival strategy for all kinds of unpopular minority groups: people of color, migrants, people with disabilities, LGBTQ people, particularly trans women" – По-перше, проституція була і є стратегією виживання всіх видів непопулярних меншин: кольорових людей, мігрантів, інвалідів, ЛГБТК, особливо транссексуалів* [30].

In the given context, the translator employs different methods to reproduce the euphemisms used – a dictionary equivalent ("інваліди"), calquing ("кольорові люди"), omission ("ЛГБТК"), and generalization ("транссексуали"). It should be noted that the intentional function was not fully preserved in the target text, since the Ukrainian lexeme "інваліди" used in the translation is not a euphemism.

The socio-regulative function is quite frequent in the use of euphemisms in TED Talks. Direct nominations of certain phenomena are considered indecent or unacceptable in particular situations, and therefore speakers resort to "more decent" euphemisms that replace them, for example, *red-light district – a brothel area* [16, p. 331]. The translator uses the traditional Ukrainian equivalent, applying the transformation of transposition of the lexeme "квартал": "*In desire, we want an Other, somebody on the other side that we can go visit, that we can go spend some time with, that we can go see what goes on in their red-light district" – "Коли ми бажаємо, ми хочемо Іншого, кого-то по ту сторону, до кого ми можемо піти, провести час з цією людиною, подивитися, що відбувається в його «кварталі червоних ліхтарів»"* [31].

Euphemisms often replace socially unacceptable words and expressions that may be perceived as discriminatory, for example, those referring to a person's age. Euphemisms such as *advanced in age person*, *advanced adult*, *gerontologically advanced*, *people of the "third age"*, *third ager* successfully fulfill the function of mitigation in everyday communication. Euphemistic expressions like *seasoned person – досвічена людина, experientially enhanced person – людина, збагачена досвідом, chronologically gifted – людина з певним віковим досвідом, mature American – зрілий американець, or expressions such as golden years – поважний вік/зрілий вік, September people – люди поважного віку* have firmly entered everyday usage and are employed in media discourse. In the context provided below, the translator omits the euphemism *"seasoned"* in translation: "*I'd been brought in to the company because I was a seasoned expert in my field, but in this particular room, I felt like a newbie amongst the tech geniuses" – "Мене взяли на роботу тому, що я був експертом у своїй області, але в цьому колективі я відчував себе новачком серед технічних геніїв"* [33].

Since the speaker aims to establish productive and successful communication, they avoid using direct designations, as these may alienate the recipient, create an unpleasant impression, cause hostility or misunderstanding, and lead to conflict. To prevent misunderstanding, TED Talks lecturers use euphemisms that perform a contact-establishing function. For example, in the context presented below, the speaker avoids using the lexeme "abortion" and replaces it with the euphemism "to terminate pregnancy", which allows them to avoid audience disapproval: "*There are blood tests which are making progress that would pick up Down syndrome more clearly and earlier in pregnancies than ever before, making it easier and easier for people to eliminate those pregnancies, or to terminate them" – "Існують аналізи крові, які дають можливість більш чітко й на більш ранніх стадіях вагітності визначити синдром Дауна. А це дає можливість перервати таку вагітність раніше"* [25]. To pre-

serve the mentioned euphemistic function, the translator uses the dictionary equivalent "переривати".

The expressive and emotive functions are achieved through the use of euphemisms that represent periphrastic denominations formed by means of metonymic and metaphorical transfers. Speakers employ such euphemisms to express their emotional state and to influence the audience in the most effective way. The expressive function is also manifested in the ironic use of euphemisms, for example: *"We include everyone: the young, the elderly, the disabled, the mentally challenged, the blind, the elite, the amateur runners, even moms with their babies" – "Ми приймали усіх: молодих і літніх, неповносправних, людей з розумовими вадами, незрячих, представників еліти, просто любителів бігу і навіть матусь із дітьми"* [26]. The expressive use of the euphemism "mentally challenged" was adapted into Ukrainian with the equivalent "з розумовими вадами", therefore the expressive function is preserved.

In the example below, throughout the entire paragraph, the speaker avoids the direct nominations *hunger – голод, hungry – голодний* and uses euphemisms created by means of meiosis, which provide a neutral style of presentation. Such a style of presentation does not provoke indignation in the audience, and its feelings remain unaffected, since the utterance lacks emotionally evaluative vocabulary capable of evoking strong emotions in the addressee. This is preserved in translation through the Ukrainian dictionary equivalent "недоїдати", for example: "*And not just us, but the two billion people worldwide who are still chronically undernourished". – "Для всіх, не тільки для нас, але і для тих двох мільярдів людей, які живуть з нами в цьому світі і які все ще хронічно недоїдають"* [22].

The aesthetic function of euphemisms consists in the speakers' use of more refined, beautiful, and elegant designations of those phenomena of reality that evoke negative feelings. The expression "exotic dancer", which in the given example replaces the direct nomination "stripper", is reproduced by means of calquing with grammatical adaptation to the feminine gender, for example: "*Like, you keep calling it the sex industry or whatever, but it's like, if the girl wants to be an exotic dancer and she's 18, like, that's her right" –* "*Ти знаєш? Ти звеш це секс-індустрією чи якось так, але ж, якщо дівчина хоче бути екзотичною танцівницею і їй 18, то це її право"* [27].

Conclusion. Political correctness as a cultural-behavioral and linguistic practice is a way of avoiding verbal aggression. The reasons for political correctness in the English language are related, first, to the existing and socially recognized forms and varieties of discrimination; second, to the aspiration to overcome discrimination, which is conditioned by cultural and behavioral traditions, a high level of social culture, and the mentality of Western society; and third, to the manipulative activity of communication. Political correctness is represented by euphemisms aimed at eliminating possible manifestations of different types of discrimination (racial, ethnic, age-related, based on appearance, on social status, etc.). The systematization of the obtained data made it possible to distinguish the following principles of political correctness: the principle of adherence to interracial and interethnic tolerance; the principle of independence of professional designation from gender; the principle of social acceptability of word usage.

The need to use euphemisms is determined by pragmatic and sociolinguistic reasons. Euphemisms serve to fill "etiquette" gaps that arise in language under the influence of taboo. English euphemisms depend on components of the pragmatic situation such as the subject factor, the addressee factor, as well as the purpose and sphere of communication, which influence the translator's choice of how to render them in Ukrainian.

Euphemisms in English media discourse perform euphemistic proper, intentional, socio-regulative, contact-establishing, expressive and emotive, and aesthetic functions. In order to reproduce these functions, translators employ such basic methods of translation as dictionary equivalents, calquing, grammatical translation transformations of omission and transposition, as well as the lexical transformation of generalization. The analysis of contexts shows that the function of the euphemism is not always successfully reproduced in the target language.

A comparative analysis of English-language contexts and their parallel Ukrainian translations allows us to state that pragmatic and functional features of euphemisms in English-language media discourse affect the peculiarities of their translation. The translation of euphemisms is characterized by the use of dictionary equivalents, calquing, translation grammatical transformations such as omission, substitution, and transposition, as well as lexical transformation through generalization. The reproduction of euphemisms in the form of phraseological units takes place with the help of Ukrainian phraseological equivalents and analogues.

REFERENCES:

1. Борисенко Н.С., Брюховець А.В. Використання евфемізмів як вияв політкоректності в друкованих англомовних ЗМІ та їхній переклад українською. *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика:* матеріали доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції 5-6 квітня 2013 р. / за заг. ред. А.Г. Гудманяна, С.І. Сидоренка. Київ: Аграр Медіа Груп, 2013. С. 57–62.

2. Великорода В.Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2007. 19 с.

3. Вишнівський Р. Й. До питання про мотиви вживання евфемізмів (на прикладі сучасної англійської мови). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія. 2014. Вип. 13. С. 95–98.

4. Галайчук А. Ю. Художні евфемізми та проблеми їх відтворення у перекладі. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 46(1). С. 231–239.

5. Капуш А. В. Евфемістичні трансномінації в сучасній німецькій мові. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна.* 2015. Вип. 51. С. 207–209.

6. Кобякова І.К. Лінгвістичний підхід до вивчення евфемізмів. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: Матеріали восьмої Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів*, викладачів та співробітників (Суми, 16–17 квітня 2020 р.) / уклад. М. М. Набок. Суми : Сумський державний університет, 2020. С. 16–20.

7. Ковальчук А. М. Визначення поняття евфемічності як об'єкта лінгвістичних досліджень у сучасному іспанському мас-медійному дискурсі. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2016. № 30. С. 82–92.

8. Коляда Е., Кондрук А. Евфемізми як засіб маніпуляції у політичному дискурсі. *Актуальні питання іноземної філології*. 2015. № 2. С. 97–103.

9. Корнєлаєва В.В. Лінгвістична природа евфемізмів. *Львівський філологічний часопис.* 2019. № 5. С. 70–75.

10. Манютіна О. І. Лексико-семантичні та функціональні особливості евфемізмів у сучасній англійській мові (на матеріалі бульварної жіночої прози XX–XXI ст.) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2009. 20 с.

11.Решетарова І. В. Засоби евфемії в масмедійному дискурсі початку XXI століття : автореф.дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Донецьк, 2010. 20 с.

12. Тхір В.Б. Особливості утворення політичних евфемізмів (на прикладі ідеологічних евфемізмів). *Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія*. Черкаси, 2004. Число 8. С. 313–315.

13. Allan K., Burridge K. Euphemism & dysphemism: Language used as shield and weapon. New York : Oxford University Press, 1991. 228 p.

14. Crespo-Fernández, E. Euphemisms and political discourse in the British regional press. *Brno studies in English*. 2014, vol. 40, iss. 1, P. 5–26.

15. Fowler R. Language in the News: Discourse and Ideology in the Press. London, Routledge, 1991. 254 p.

16. Holder W.R. How Not To Say What You Mean. A Dictionary of Euphemisms. Oxford : Oxford University Press, 2002. 525 p.

17. Kany Ch.E. American-Spanish Euphemisms. Berkeley, Los Angeles: University of California, 1960. 178 p.

18. Lawrence J. Unmentionables and Other Euphemisms. London : Gentry Books, 1973. 84 p.

19. Linfoot-Ham K. The Linguistics of Euphemism: A Diachronic Study of Euphemism Formation. *Journal of Language and Linguistics*. 4. 2005. 227–263.

20. Radulovic M. Expressing values in positive and negative euphemisms. *Facta Universitatis*, 10, 1. 2012. P. 19–28.

21. Warren B. What Euphemism Tells us about the Interpretation of World. *Studia Linguistica*. 1996. Vol. 46. P. 128–142.

22. An economic reality check. July, 2010. URL: https://www.ted.com/talks/tim_jackson_an_economic_reality_check

23. A vision of crimes in the future. URL: https://www.ted.com/talks/marc_goodman_a_vision_of_crimes_in_the_future

24. How racism harms pregnant women -- and what can help. October, 2016. URL: https://www.ted.com/talks/miriam_zoila_perez_how_racism_harms_pregnant_women_and_what_can_help/transcript?subtitle=en&language=uk

25. Love no matter what. April, 2013. URL: https://www.ted.com/talks/andrew_solomon_love_no_matter_what

26. Making peace is a marathon. June, 2013. URL: https://www.undernourishedted.com/talks/may_el_khalil_making_peace_is_a_marathon

27. One woman, five Characters, and a sex lesson from the future. March, 2015. URL: https://www.ted.com/talks/sarah_jones_one_woman_five_characters_and_a_sex_lesson_from_the_future

28. On tennis, love and motherhood. April, 2017. URL: https://www.ted.com/talks/serena_williams_and_gayle_king_on_tennis_love_and_motherhood?subtitle=en&language=uk

29. Talk about your death while you're still healthy. December, 2017. URL: https://www.ted.com/talks/michelle_knox_talk_about_your_death_while_you_re_still_healthy

30. The laws that sex workers really want. January, 2016. URL: https://www.ted.com/talks/juno_mac_the_laws_that_sex_workers_really_want

31. The secret to desire in a long-term relationship. February, 2013. URL: https://www.ted.com/talks/esther_perel_the_secret_to_desire_in_a_long_term_relationship?referrer=playlist-sex_can_we_talk

32. The secret to effective nonviolent resistance. November, 2015. URL: https://www.ted.com/talks/jamila_raqib_the_secret_to_effective_nonviolent_resistance/transcript?subtitle=en&language=uk

33. What baby boomers can learn from millennials at work and vice versa. September, 2018. URL: https://www.ted.com/talks/chip_conley_what_baby_boomers_can_learn_from_millennials_at_work_and_vice_versa

34. What I discovered in New York city trash. September, 2013 URL: https://www.ted.com/talks/robin_nagle_what_i_discovered_in_new_york_city_trash

35. Why dieting doesn't usually work. June, 2013. URL: https://www.ted.com/talks/sandra_aamodt_why_dieting_doesn_t_usually_work/transcript?subtitle=en&language=uk

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

РОЗДІЛ 5
ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.111’06’373+811.161.2’06’373
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.44

BETWEEN STRUCTURE AND MEANING: A COMPARATIVE STUDY OF ENGLISH AND UKRAINIAN PAREMIAS

МІЖ СТРУКТУРОЮ ТА ЗНАЧЕННЯМ: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ

Bodyk O.P.,
orcid.org/0000-0003-4642-8371
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philology
Ukrainian Catholic University

The article presents a comparative analysis of structural and semantic types of English and Ukrainian paremias, focusing on their grammatical organisation, expressive means, and emotional-evaluative ambivalence. Proverbs and sayings are treated as linguistic units that integrate lexeme, sentence, idiom, and text-like features. A central focus is emotional-evaluative enantiosemy, when the same expression conveys opposing meanings depending on context, speaker’s stance, or irony. Phraseologisms show greater ambivalence than individual words due to their figurative and associative basis. The study distinguishes separated and non-separated types of enantiosemy and traces their diachronic development. A structural survey shows that English and Ukrainian paremias correspond by about 70%, but also reveal divergences, particularly in negative and impersonal constructions. The material is classified into narrative, imperative, interrogative, and motivational types, with attention to simple, compound, and complex sentence structures. Ukrainian counterparts often lack the expressiveness of emphatic English forms, though they use other stylistic devices. Expressive means such as repetition, rhyme, alliteration, and comparison enhance memorability and rhetorical effect [18; 21]. Ukrainian examples rely more on repetition and tautology, whereas English ones are marked by conciseness, parallelism, and rhythm. Figurative devices – metaphor, personification, hyperbole – contribute to aphoristic impact and encode cultural stereotypes [19; 21]. The findings highlight both universal and culture-specific aspects of paremias, confirming their role in the interplay of language, cognition, and culture, as well as in translation and intercultural communication.

Key words: paremias, enantiosemy, phraseology, structural types, expressive means, cross-linguistic comparison.

У статті представлено порівняльний аналіз структурних і семантичних типів англійських та українських паремій, зосереджено увагу на їхній граматичній організації, засобах вираження та емоційно-оціночній амбівалентності. Прислів’я та приказки розглядаються як мовні одиниці, що поєднують лексеми, речення, ідіоми та текстоподібні особливості. Центральною темою є емоційно-оціночна енантіосемія, коли один і той самий вираз має протилежні значення залежно від контексту, позиції мовця або іронії. Фразеологізми виявляють більшу амбівалентність, ніж окремі слова, через їхню образну та асоціативну основу. У дослідженні розрізняються роздільні та нероздільні типи енантіосемії та простежується їхній діахронічний розвиток. Структурний аналіз показує, що англійські та українські паремії відповідають одна одній приблизно на 70 %, але також виявляють розбіжності, особливо в заперечних та безособових конструкціях. Матеріал класифіковано за наративними, імперативними, питальними та мотиваційними типами, з увагою до простих, складнопідрядних та складносурядних реченнєвих структур. Українські відповідники часто не мають виразності емфатичних англійських форм, хоча вони використовують інші стилістичні засоби. Такі виразні засоби, як повторення, рима, алітерація та порівняння, підвищують запам’ятовуваність і риторичний ефект [18; 21]. Українські приклади більше покладаються на повторення та тавтологію, тоді як англійські характеризуються лаконічністю, паралелізмом та ритмом. Образні засоби – метафора, персоніфікація, гіпербола – сприяють афористичному впливу та кодують культурні стереотипи [19; 21]. Результати дослідження підкреслюють як універсальні, так і культурно-специфічні аспекти паремій, підтверджуючи їхню роль у взаємодії мови, когнітивних процесів і культури, а також у перекладі та міжкультурній комунікації.

Ключові слова: паремії, енантіосемія, фразеологія, структурні типи, засоби вираження, міжмовне порівняння.

Problem statement. The study addresses the insufficiently explored phenomenon of structural and semantic organisation of paremias, particularly the emotional-evaluative ambivalence (enantiosemy) characteristic of many phraseological units. While lexical enantiosemy has been examined in linguistics, its manifestation in proverbs and sayings has not received systematic analysis [9; 13; 15; 17]. The problem is scientifically relevant because paremias occupy an intermediate position between lexicon, idiom, and text, serving as carriers of collective experience and cultural stereotypes [11; 18; 19; 21; 22].

Their semantic complexity and figurative nature make them an important object for understanding how language encodes contradictory evaluations, irony, and cultural imagery.

From a practical standpoint, comparative analysis of English and Ukrainian paremias contributes to lexicography, phraseology, and translation studies, as it clarifies structural correspondences and semantic divergences. It also supports intercultural communication and language pedagogy, since paremias are widely used in discourse, teaching, and literary translation. Thus, the research connects fundamental linguistic theory with applied tasks of cross-linguistic equivalence, interpretation, and cultural transfer.

Analysis of recent research and publications. Recent research on paremias and enantiosemy develops along two major lines. Classical works in lexical semantics [9; 13; 15; 17] laid the theoretical foundations for studying polysemy and semantic opposition. More recent studies [5; 16; 20] have expanded the analysis of enantiosemy, exploring its cognitive and structural mechanisms.

In paremiology, Norrick [21], Mieder [18; 19], Bellis [11], and Park & Milică [22], who emphasize their role as carriers of traditional wisdom and rhetorical miniatures have examined proverbs as cultural and stylistic units. Ukrainian scholars [1; 2; 3; 4; 6; 8] have studied the emotive component of phraseological meaning, the nominative and communicative functions of paremias, and their classification.

Lexicographic resources such as *Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy* [7] and online idiom dictionaries [12; 14; 24] provide empirical material for structural and semantic analysis.

Overall, previous scholarship shows that paremias occupy an intermediate position between word, idiom, and text, combining semantic, pragmatic, and cultural dimensions [1; 2; 3; 4; 6; 8; 11; 18; 19; 21; 22]. This article builds on these findings by linking enantiosemy with the structural and semantic typology of English and Ukrainian paremias in a comparative perspective.

Although enantiosemy has been studied at the lexical level, its manifestation in proverbs and sayings remains insufficiently explored. Previous research has focused primarily on the semantic opposition of individual words, while the emotional-evaluative ambivalence of phraseological units has not been systematically analysed [9; 13; 15; 17]. The structural parallels and divergences between English and Ukrainian paremias, particularly in negative and impersonal constructions, also require deeper investigation. Moreover, the role of expressive devices – repetition, rhyme, alliteration, and metaphor – in shaping semantic variability has not been adequately addressed in cross-linguistic studies. Thus, the unresolved aspects concern the interplay between structural patterns, semantic ambivalence, and cultural imagery in paremias, which this article seeks to clarify.

The aim of the study is to provide a comparative analysis of English and Ukrainian paremias, with particular attention to their structural and semantic types and the phenomenon of emotional-evaluative enantiosemy. The study seeks to establish the main grammatical patterns of proverbs and sayings, trace the mechanisms of semantic ambivalence within phraseological units, and identify both shared and divergent features across the two languages. Special emphasis is placed on the role of expressive devices in shaping meaning and on the cultural and cognitive dimensions of paremias, which determine their significance for translation, intercultural communication, and linguistic theory.

The research employs a combination of structural, semantic, and comparative **methods**. Structural analysis is applied to identify grammatical patterns of English and Ukrainian paremias, while semantic analysis focuses on the phenomenon of emotional-evaluative enantiosemy. The comparative method enables the detection of similarities and divergences between the two languages. Elements of contrastive phraseology, contextual interpretation, and descriptive analysis are also used to trace functional and cultural dimensions of proverbs and sayings.

Presentation of the main material.

1. Emotional-evaluative enantiosemy in proverbs and sayings.

The phenomenon of emotional-evaluative enantiosemy refers to the existence of a polysemous meaning characterised by opposing emotional-evaluative components within its semantic structure [3]. Emotional-evaluative components (positive and negative) are mostly examined concerning lexical units.

Phraseological units, namely idiomatic expressions, have not yet been examined in this regard. Upon examining the existing research, we wish to highlight a phenomenon that has not received systematic scrutiny from either phraseologists or lexicologists; it is aptly termed emotional polysemy, referring to a divergence in the meaning of an idiom due to fluctuations in emotional modality.

We are discussing instances such as: *He is the fox who is not taken twice in the same snare – Vin – strilianyi horobets: yoho na polovi ne obdurysh*, – with approval; *He is the fox who won't take a risk – Vin – strilianyi horobets: na ryzyk ne pide*, – with disapproval, where the ambivalence of the idiom "strilianyi horobets" regarding emotionality manifests as enantiosemy.

Observations indicate that the phenomenon of emotional-evaluative ambiguity and the diversity of phraseological units, which often culminate in complete opposites, is as prevalent as lexical emotional-evaluative enantiosemy. Nonetheless, it possesses distinct characteristics, primarily related to the intricacies of phraseological meaning and its more complicated structure.

A comparative examination reveals that the linguistic phenomena in question possesses both shared and unique characteristics at the lexical and phraseological levels. Researchers indicate that enantiosemy, particularly emotional-evaluative enantiosemy, illustrates two contrasting trajectories in linguistic evolution, highlighting the dynamic essence of human cognition [13; 16; 20]. This is evident in the manner in which the same reality can be assessed variably, eliciting diverse emotions and attitudes from the talking individual.

Phraseologisms possess a greater capacity for emotional-evaluative ambivalence than individual words, attributable to the distinctive nature of phraseological meaning, wherein the emotional and evaluative components take precedence, as well as their functional role in characterising and assessing objects, phenomena, actions, and states.

The phraseological meaning derived from the associative-figurative reinterpretation of the full phrase possesses the capacity to alter its emotional-evaluative content based on the perspective about the typical circumstance it represents. The phraseologism *"He is lifeless that is faultless" – "Ne pomyliaietsia toi, khto nichoho ne robyt"* possesses two contradictory interpretations regarding evaluative connotation.

1. Only the indolent is infallible /-/.

2. It is intrinsic to human nature to err; diligence serves as a commendable criterion /+/.

The emotional-evaluative enantiosemy of this phrase arises from the general seme "fallibility is inherent in a person", which is derived from the prototype image of the situation "learning something entails making mistakes". The differential outcomes of this transformation are "the absence of errors as an indicator of laziness" in one instance and "as an indicator of hard work" in the other, leading to variations in emotional perception.

The emotional-evaluative enantiosemy of phraseological units is partly attributable to the eurysemic characteristics of their semantics. The great clarity of the phraseological unit and the intricate relationships among its lexical components enhance its connotative and nominative potential, rendering its meaning eurysemic.

The phraseological unit *"holymy rukamy ne vizmesh" ("a hard nut to crack/a tough nut to crack"*), denoting "someone exceptionally clever, cunning, or experienced", is characterised by eurysemy, as it provides a comprehensive characterisation of such an individual, encompassing various attributes: self-assertion, cunningness, dexterity, and the presence of protection and advocacy.

The expansive definition of the nominative character results in emotional-evaluative ambiguity, which may be non-differentiated and syncretic, or manifest as emotional-evaluative enantiosemy, distinctly separated at opposing ends of emotional-evaluative meanings.

In this context, two categories of phraseologisms can be identified based on the nature of the link between antonymic emotional-evaluative components in their meaning structure:

– phraseologisms exhibiting separated enantiosemy;

– phraseologisms exhibiting non-separated enantiosemy.

The initial category comprises polysemous (often ambiguous) phraseological components, whose meanings exhibit a distinct emotional-evaluative dichotomy, such as: *„perestupaty mezhu" – "to cross the line"*.

1. To contravene a regulation, behavioural norm, law, etc.; to dissent from what was conventional or acceptable /-/.

2. Transitioning from one quality to another in pursuit of perfection /+/.

The second group comprises polyemotive phraseological components, distinguished by emotional and/or evaluative ambiguity and the capacity to express varying emotional states. For instance: *"Nu i nu!" – "Well, well, well!"* conveys astonishment, irony, appreciation, censure, or disapproval regarding a scenario, among other sentiments.

When categorising enantiosemic phraseologisms in this manner, it is important to note that each category comprises phraseological units of varying functional types: connotative and connotative-nominative. The initial category comprises phraseologisms characterised by exclamatory and modal semantics.

Connotative-nominative phraseologisms exhibiting disconnected emotional-evaluative enantiosemy encompass idioms such as *„perestupaty mezhu" – "cross the line"*, "ruky cheshutsia" – *"get itchy feet"*, *"sertse zavmyraie" – "someone's heart sinks / heart skips a beat"*, and *"pidlyvaty oliiu u vohon"* – "add fuel to the fire", among others. The idiomatic term "add fuel to the fire" possesses the following meanings:

1. To exacerbate relations; to intensify emotions /-/.

2. To augment, to stimulate interest and attention towards a topic or subject /+/.

Phraseologisms exhibiting undivided emotional-evaluative enantiosemy encompass units of two functional categories: connotative and connotative-nominative. These are predominantly exclamatory statements.

Such phraseologisms encompass phraseological units like *"Presviata Bohorodytsia!" – "Jesus Christ! / Holy mackerel!"*, *„Z rozumu ziity!" –* "*It's nuts!/ I can't believe!"*. Due to the essence of semantics, idioms imbued with emotional significance that originated as verbal representations of paralinguistic emotional expressions – such as kinetics, facial expressions, and gestures – are closely aligned with exclamatory phraseologisms. The expression *„potyraty ruky" – "to rub one's hands (with glee)"* signifies a) excitement, joy and satisfaction, and b) expresses glee.

A distinct category is characterised by phraseologisms of a connotative-nominative nature, whose meanings exhibit emotional ambivalence that may vary according to the empathy of the speaker or listener.

The potential for a dual emotional-evaluative interpretation is amplified by the ironic quality, as ridicule inherently possesses two opposing meanings. The ironic modality can overlay the overall meaning, influence the potential for an emotional-evaluative tone, or alter the interpretation of the phrase, shifting it from a positive to a negative connotation.

Regarding the two structural categories of emotional-evaluative enantiosemy in phraseological units (dissected and undissected), it is important to note that this phenomenon is dynamic, with transitional instances existing between these categories. Furthermore, in a diachronic perspective, one can observe the evolution from inseparability and diffuseness to a distinct opposition of emotional-evaluative enantiosemies within the semantic framework of phraseological units.

In the context of evaluative sign change, lexical enantiosemy differentiates between melioration and pejoration, which exhibit a relative quantitative balance, unlike the lexicon where pejoration predominates

The underlying cause is likely rooted in the semantics of phraseological units (eurysemicity) and the language's inclination towards internal equilibrium.

Examples of melioration and pejoration can be illustrated through the enantiosemy of the following phraseological units:

a) melioration: *"sertse zavmyraie" – "someone's heart sinks / heart skips a beat":*

• to experience profound sorrow, dread, or an ominous foreboding /-/;

• to experience euphoria, tranquilly, or a sense of elation /+ /.

b) pejoration: *„rozduvaty kadylo" – "raise the wind"*:

• to effectively cultivate an endeavour /+/;

• to create a commotion, to instigate a controversy (sarcastically) /-/.

In contrast to lexical emotional-evaluative enantiosemy, which is frequently stylistic, phraseological enantiosems lack stylistic distinctions, even when they belong to various style levels. For instance, the enantiosemy of the expression *„perestupaty mezhu" – "cross the line"* possesses a neutral connotation, *„anhel u ploti" – "a paragon of virtue"* exhibits a literary quality, and *„rozduvaty kadylo" – "raise the wind"* is colloquial, among others.

The emotional-evaluative enantiosemy of phraseologisms is categorised as intrinsic (linguistic) and phraseological fusions (pure idioms) based on the degree of language consolidation [23, p. 24–31].

The absence of the original living image, from which the idiom's meaning originated, typically results in the entrenchment of evaluative semantics, thereby precluding its enantiosemic variation. For instance, the term *„sharashkina kontora" – "all show and no go"* conveys a lack of trust and denotes a worthless institution, consistently characterised by a negative assessment.

The study performed in this manner enables us to ascertain that the emotional-evaluative enantiosemy of phraseological units is an intriguing and intricate language phenomena, the objective existence of which is influenced by non-linguistic factors. In accordance with the overarching patterns in language evolution, phraseological enantiosemy possesses distinct traits linked to the structural and semantic distinctiveness of the phraseological unit as a linguistic entity. Idiomaticity and consistency enable the examination of the semantic, stylistic, and structural elements of proverbs and sayings.

2. Grammatical structure of proverbs and sayings.

Proverbs are narrative, motivational, and interrogative statements. Exclamatory words are absent in proverbs [1, p. 56; 21, p. 21–22].

Narrative sentences affirm or deny something. The quantity of proverbs – concise affirmative statements – is considerable. In the vast majority of instances, the subject is a noun, in contrast to proverbs, which are complex phrases where a personal pronoun frequently serves as the subject.

The subject of proverbs – concise affirmative statements – is encountered without explicit definition, such as: *"Appetite comes with eating" – "Apetyt prykhodyt pid chas yizhi"*; *"Homer sometimes*

nods" – "Kozhen mozhe pomylytysia / Na kozhnoho mudretsia dostatno prostoty"; *"Pride precedes a downfall" – "Hordist do dobra ne dovodyt"*, indicating that excess does not yield positive outcomes, among others.

A considerable number of proverbs present the subject with varying interpretations: *"Hungry bellies have no ears" – "U holodnoho chereva nemaie yushky / Solovia baikamy ne hoduiut"*; *"A fool's bolt is soon shot" – "U durnia hroshi dovho ne trymaiutsia"*; *"Birds of a feather flock together" – "Rybalka rybalku bachyt zdaleka"*; *"Too many cooks spoil the broth" – "U simokh nianok dytia bez nahliadu / De dvi hospodyni, tam khata nemetena"*.

The definition may include not just a subject but also an additional noun: *"Little pitchers have long ears" – "Dity liubliat slukhaty rozmovy doroslykh"*; *"A penny saved is a penny gained" – "Ne vytratyv penni – znachyt, zarobyv"*.

In certain proverbs, the second noun possesses a favourable connotation, although the subject does not: *„Hunger is the best sauce" – „ Holod – naikrashchyi kukhar"*.

In Ukrainian, as in English, the grammatical subject can be either definite or indefinite. In this instance, there is nearly total similarity between the grammatical structures of the two languages.

Simple negative sentences. Not all methods of conveying negation in English are utilised in proverbs. An inquiry in a negative form is absent from proverbs. The particle ***not*** is also not employed in proverbs with the predicative form of the verb, merging instead into a singular negative form: doesn't, didn't, isn't, aren't, wasn't, shan't, won't, etc. Only negative constructions ***don't*** and infrequently ***can't*** are present (*"You can't eat your cake and have it" / "You can't have your cake and eat it" – "Dvichi v odnu richku ne vviidesh"*).

The subject of proverbs – uncomplicated negative statements – might be articulated:

– by a pronoun: *"You cannot flay the same ox twice" – "Z odnoho vola dvokh shkir ne derut"*;

– by a noun without a qualifying word and with a qualifying word (adjective, participle, particle no or numeral): *"Plenty is no plague" – "Nadlyshok – ne lykho"* (compare "*Kashu maslom ne zipsuiesh*"); *"Great barkers are no biters" – "Ne biisia sobaky, shcho havkaie"*; *"A watched pot never boils" – "Chas yde povilno, koly za nym stezhysh"*; *"No man can serve two masters* (Gospels of Matthew (6:24) and Luke (16:13))" – *"Nikhto dvom panam sluzhyty ne mozhe"*.

Concerning negative constructions, there are specific disparities in the grammatical structures of the English and Ukrainian equivalents: for instance, when a pronoun serves as the subject in the English version, it is entirely absent in the Ukrainian version, which employs an impersonal construction instead: "*You cannot flay the same ox twice" – "Z odnoho vola dvokh shkir ne derut"*.

Our analysis leads us to the understanding that, to some degree, negative constructions in English are expressed in Ukrainian through the use of impersonal sentences.

Compound sentences. Proverbs featuring compound sentence structures are the most prevalent in the English language. Compound sentences are defined by the causal conditionality of the main clause in relation to the subordinate clause.

1. Within proverbs featuring a compound sentence structure, a category of phrases including a restricted subordinate clause is identified, which is introduced by the relative pronoun ***that*** with ***he*** serving as the subject of the main clause. We observe analogous structural kinds when the subordinate sentence is initiated by the relative pronoun ***who***, with the latter type being far more prevalent than the former.

1) „*He laughs best who laughs last*" – *"Dobre smiietsia toi, khto smiietsia ostannim"*;

2) „*He who pays the piper, calls the tune*" – *"Khto platyt, toi i zamovliaie muzyku"*;

3) "*He who pleased everybody died before he was born" – "Shche ne narodyvsia toi, khto by vsim dohodyv"*.

Consequently, it is evident that subordinate clauses in Ukrainian are similarly introduced by the relative pronoun ***toi***, which is nearly entirely equal to English constructions.

2. We can also identify a category of compound sentences featuring a conditional subordinate clause, initiated by the conjunction ***if*** in the preceding main clause: *"If the blind lead the blind, both shall fall into the ditch" – "Yakshcho slipyi vede slipoho, oboie zvaliatsia v kanavu"*; "*If you run after two hares, you will catch neither" – "Yakshcho za dvoma zaitsiamy pozheneshsia, to zhodnoho ne spiimaiesh"*. The construction utilising the conjunction ***if*** is similarly maintained in the Ukrainian form *"yakshcho..., to"*.

3. A prevalent structural category of proverbs consists of emphatic compound sentences featuring a restrictive denotative subordinate clause introduced by the pronoun ***that***, accompanied by a preceding pronoun ***it*** serving as a formal subject with indicative significance. For instance: *"It is a good horse that never stumbles" – "Kin na chotyrokh nohakh, ta y toi spotykaietsia"*; *"It is the last straw that breaks the camel's back" – „Ostannia solomyna lamaie spynu verbliuda / Ostannia kraplia perepovniaie chashu terpinnia"*.

The emphatic structure ***it is... that...*** in English is substituted with a simple statement in Ukrainian, which, in our view, lacks the same level of expressiveness as its English counterpart.

4. Among proverbs, there exist intricate phrases with subordinate clauses of time, initiated by the conjunction ***when***: *"When guns speak it is too late to argue" – "Koly zbroia hovoryt, vzhe zapizno sperechatysia"*; *"When the cat's away, the mice will play" – "Bez kota mysham rozdollia"*.

5. In subordinate sentences, subjects may be introduced by the pronouns ***what*** and ***when***, as exemplified by: *"What is bred in the bone will not go out of the flesh" – "Horbatoho mohyla vypravyt"*; *"When a girl whistles, the angels cry" – "Koly divchyna svystyt, anhely plachut"*.

Alongside these primary categories, there exist specific proverbs and various structural forms.

Complex sentences. Among proverbs that are complex phrases, a limited number exhibit varying links between their components.

1. Opposite-permissive connection: *"It never rains, but it pours" – "Lykho odne ne khodyt", "Pishla bida – rozchyniai vorota! Budynku hospodar doma? Bida pryishla"*.

2. Opposite-restrictive connection: *"The pitcher goes often to the well, but is broken at last*" – *"Zanadyvsia hlechyk po vodu khodyty, otut yomu i holovu zlomyty"*.

3. Conjunctive-consequential relationship: "*As you sow, you shall mow*" – *"Shcho posiiesh, te y pozhnesh"*.

4. Conjunctive-relative connection: "*There is one good wife in the country, and every man thinks he has her*" – *"Kozhen cholovik dumaie, shcho krashchyi za svoiu druzhynu"*.

Among proverbs structured as complex sentences, there exist unconjunctive complex sentences that indicate the causal relationship between their components. A distinct subset among them consists of elliptical turns of diverse varieties, characterised by utmost conciseness: *"In for a penny, in for a pound" – "Nazvavsia hrybom — liz u kuzov / Vziavsia za huzh, ne kazhy, shcho ne duzh"*; "*No cross, no crown" – "Bez truda nema ploda / Neshchastia boiatysia – shchastia ne bachyty"*; *"Out of sight, out of mind" – "Znykne z ochei, ziide z dumky (z mysli, z hadky) / Choho ochi ne bachat, toho sertsiu ne zhal"*; "*Nothing venture, nothing gain/have*" – *"Vovkiv boiatysia – v lis ne khodyty / Ryzyk – blahorodna sprava / Khto ne ryzykuie, toi ne pie shampanske"*; *"Once bitten, twice shy" – „Obpikshys na molotsi, budesh duty i na vodu", „Liakana vorona i kushcha boitsia"*.

While these phrases cannot be augmented with absent sentence components, as is possible in incomplete variable sentences, they remain predicative phraseological units, semantically identical to a complete sentence. In such formulations, there is no omission of any sentence component; rather, its inherent absence occurs.

Imperative sentences, namely, statements that convey a motivation for action. Such sentences may be classified as either simple or complex. For instance:

• with negation: *"Don't teach your grandmother to suck eggs" – "Yaitsia kurku ne vchat"*; *"Don't/ never look a gift horse in the mouth" – "Darovanomu konevi v zuby ne zahliadaiut"*;

• without negation: *"Do in Rome as the Romans do" – "U chuzhyi monastyr zi svoim ustavom ne khodiat"*; *"Make hay while the sun shines" – "Kosy kosa, poky rosa"*.

Interrogative sentences are exceedingly uncommon in English proverbs. These encompass the subsequent proverb: *"Can the Ethiopian change his skin, or the leopard his spots?"* (Jeremiah 13:23) – *"Chy mozhe bars zminyty svoi pliamy?"*, meaning *"Chy mozhe liudyna zminyty svii kharakter?"*, "*When Adam delved and Eve span who was then a (the) Gentleman?*" – *"Koly Adam orav i priala Yeva, de rodovidne derevo stoialo?"* (uttered sarcastically to an individual who takes pride in their ancestry).

These lines, although interrogative in structure, convey narrative meaning; they are rhetorical questions. This is substantiated, particularly by the observation that proverbs in interrogative form can be transformed into declarative sentences, such as: *"Can the leopard change his spots?"* or *"The leopard cannot change alter his spots" – "Chy mozhe bars zminyty svoi pliamy? / Chy mozhe liudyna zminyty svii kharakter?"*.

We believe that the grammatical structures of Ukrainian proverbs correspond to around 70% of those in their English counterparts.

Sayings can be classified as narrative, motivational, exclamatory, and interrogative sentences based on their grammatical structure. These indicators exhibit minimal divergence from proverbs. Sayings function as autonomous clauses inside a compound phrase.

Simple affirmative-narrative sentences. Numerous sayings exist as straightforward affirmative-narrative sentences in both English and Ukrainian. *"The coast is clear" – "Shliakh vilnyi, nebezpeky nemaie"*; *"That's another pair of shoes" – "Tse zovsim insha sprava"*; *"The tail wags the dog" – "Khvist krutyt sobakoiu / Yaitsia kurku*

vchat", that is, the subordinate dictates to the superior; *"The world is a small place" – "Svit tisnyi"*, etc.

In several sayings, the pronoun ***one's*** serves as the initial element: *"One's days are numbered" – "Yoho dni policheni"*; *"One's fingers are all thumbs" – "U noho vse z ruk valytsia, u noho ruky yak haky"*; "*One's hair stands on end*" – *"Volossia storch / dybky stalo"*; *"One's number is up" – "Sprava pohana, kaiuk / Yoho pisenka prospivana"* and more.

Several sayings commencing with the pronoun ***one's*** are comparative expressions: *"One's bark is worse than his bite" – "Vid noho bilshe shumu, nizh shkody"*; *"One's eye is bigger than his belly" – "Cherevo syte, tak ochi holodni / Ochi zavydiushchi"*; *"One's word is as good as his bond" – „Na yoho slovo mozhna poklastysia / Vin khaziain svoho slova"*.

In contrast to proverbs, sayings are translated into Ukrainian more liberal, without consistent grammatical structure alignment, with only sporadic instances of coincidence.

Certain sayings possess an open structure, meaning they are augmented by a subordinate predicative unit: *"All the world knows that..." – "Usomu svitovi vidomo, shcho…"*; *"It/that goes without saying that..." – "Same soboiu, shcho..."*; *"It stands to reason that..." –* "*Zovsim ochevydno, shcho...*", etc.

Simple negative sentences with the structure of a simple negative sentence are much less common than sayings with the structure of a simple affirmative sentence: *"Our withers are unwrung" – "Zvynuvachennia nas ne khvyliuie"*; *"That cat won't jump" – "Tsei nomer ne proide"*, among others.

The sole instance of a saying that constitutes a compound sentence is the expression *"All is fish that comes to his net" – "Vin nichym ne hyduie, vin z usoho maie zysk"* (in contrast to – *"Dobromu zlodiievi vse vporu"*).

The quantity of imperative sentences is limited: "*May your shadow never grow less!*" – *"Bazhaiu vam mnohaia lita"*; *"More power to your elbow*" – *"Bazhaiu uspikhu, bazhaiu udachi!"*. In the second turn, there is a clear elliptical omission of the subject and predicate – ***I wish***.

An illustration of a saying structured as an exclamatory sentence is the phrase *"Woe betide you"*, which conveys the meaning *"Budte vy prokliati!"*. This saying conveys a distinctly unfavourable sentiment about an individual.

Many sentences are, in essence, affirmations or denials, functioning as rhetorical questions that do not necessitate a response.

Phraseological units – "*Does your mother know you are out?*" – indeed, constitutes an affirmative – *"U tebe moloko na hubakh ne obsokhlo"*.

"*Do you see any green in my eye?*" – "*Nevzhe ya zdaiusia vam takym lehkovirnym, nedosvidchenym?"*.

Interrogative sayings are colloquial expressions utilised either as standalone sentences or as components of more intricate syntactic structures.

3. Expressive means in proverbs and sayings.

The syntactic characteristics of proverbs and sayings are reinforced by lexical and emotional euphonic elements. The creative expression of proverbs and sayings has evolved throughout centuries. Norrick put it very aptly on this subject [21, p. 7]:

"For folklorists, proverbs exist as items of folklore alongside riddles, proverbial phrases and jokes. They provide highly recognizable, (relatively) fixed textual building blocks with unique rhetorical potential. Proverbs are valued as folk wisdom and bearers of traditional lore. Their cultural salience renders proverbs interesting in cross-cultural comparison as well, including questions of intercultural transmission and translation. For linguists, proverbs unite features of the lexeme, sentence, set phrase, collocation, text and quote. They illustrate interesting patterns of prosody, parallelism, syntax, lexis and imagery. Because of their imagery, proverbs provide evidence of stereotypes and standard cultural metaphors."

Notwithstanding the variations in their origins, proverbs are predominantly marked by brevity, articulated in a clear and succinct manner, which allows for "tight words but expansive thoughts".

The pursuit of conciseness results, notably, in the creation of several elliptical proverbs. The extensive employment of lexical and euphonic devices in proverbs reflects their national character, enabling them to communicate their meanings more clearly.

The primary lexical figurative devices include repetitions and juxtapositions.

Repetitions serve to amplify. Repeated lexemes typically do not occur adjacent to one another. Various forms of repetition exist:

1. Repetition of a lexeme positioned in the primary rank. Both significant and insignificant lexemes are subject to repetition: *"First come, first served"* (an abbreviation of the archaic phrase – *"He who is first to come is first served"*) – *"Pepshoro pershym i obsluhovuiut"*. *"Nothing ventured, nothing gained" – "Bez ryzyku nemaie peremoh"*; *"Vovkiv boiatysia – u lis ne khodyty"* (compare: *"Ryzyk – shliakhetna sprava"*), etc.

In addition to the previously cited proverbs *"Like begets like"* and "Like cures like", one may include *"Diamond cuts diamond" – "Naishla kosa na kamin"*.

2. Repetition of the lexeme positioned second: *"He laughs best who laughs last" – "Smiietsia dobre*

toi, khto smiietsia ostannim"; "*One man's meat is another man's poison*" – *"Shcho korysno odnomu, te shkidlyvo inshomu".*

3. Repetition of the lexeme, positioned in the third location: *"He that serves God for money, will serve the devil for better wages" – "Toi, khto sluzhyt Bohu za hroshi, bude sluzhyty i dyiavolu, yakshcho dyiavol zaplatyt bilshe"*; *"What is sauce for the goose is sauce for the gander" – "Mirka, zastosovana do odnoho, povynna zastosovuvatysia do inshoho / Shcho pidkhodyt odnomu, te y pidkhodyt inshomu"*.

4. Repetition of the lexeme positioned fourth. This form of repetition is exceedingly uncommon: *"If two men ride on a horse, one must ride behind" – "Koly dvoie yidut na odnomu koni, to odnomu zavzhdy prykhodytsia sydity pozadu"* (*„Bahato shumu z nichoho"*).

5. Repetition of two lexemes. This form of repetition is uncommon: *"So many men, so many minds"* – "Skilky liudei, stilky y dumok".

The repetition of two initial inconsequential lexemes is feasible: *"Out of sight, out of mind" – "Z ochei het – Iz sertsia het"*; *"In for a penny, in for a pound" – "Viddav peni, pryidetsia viddaty i funt".*

6. Multiple repetition. This form of repetition is uncommon and humorous, as exemplified by the proverb *"Don't trouble trouble until trouble troubles you" – "Ne budy lykho, poky tykho"*. An atypical form of repetition amplifies the humorous nature of the proverb, specifically: the recurrence of contiguous lexemes.

In contrast to the Ukrainian language, repetitions are not as expressive in English. The study indicates that repetitions in Ukrainian proverbs equate to tautology.

Comparisons can be categorised into two classifications:

1. Antonym comparisons, specifically the juxtaposition of lexemes that are antonyms and external to the specified proverb: *"He that is full of himself is very empty*" – *"Toi porozhnii, khto povnyi sam soboiu"*; *"Small rain lays great dust" – "Malenkyi doshchyk prybyvaie hustyi pyl / Zoloto y u krapli blyshchyt / Mala tsiatsia, ta doroha / Male zerno – velyke derevo rodyt"*; *"Who has never tasted bitter, knows not what is sweet" – "He pokushtuvavshy hirkoho, ne diznaieshsia, yake solodke"* among others.

Antonym comparisons are prevalent in comparative proverbs: *"A living dog is better than a dead lion" (Ecclesiastes 9:4-11) – "Khto znakhodytsia pomizh zhyvykh, toi maie nadiiu, bo krashche sobatsi zhyvomu, nizh levovi mertvomu!"*; *"Better to reign in Hell, then serve in Heav'n"* (Milton J. Paradise Lost, Book I, Lines 221–270) – *"Krashche v Pekli pan, nizh v Nebi rab"*.

The final proverb employs antonymic pairings of lexemes: *"**reign in hell** and **serve in heaven**"*.

2. Comparison of lexeme combinations that are not antonyms beyond these proverbs: *"A bird in the hand is worth two in the bush" – "Krashche synytsia v rutsi, nizh zhuravel u nebi"*.

Comparable analogies are seen in comparative proverbs: *"Better an egg today than a hen tomorrow" – "Krashche yaitse sohodni, nizh kurka zavtra"* and "*Half a loaf is better than no bread*" – *"Piv karavaia krashche, nizh zovsim bez khliba".*

Equally significant modes of expression are euphonic techniques, encompassing rhymed consonance, alliteration, and assonance, which are crucial for the stability of proverbs and their enhanced memorisation.

Rhyme, the consonance of terminal sounds, is a crucial characteristic of proverbs. They convey the extent of individuals' musical sensibility and their unquenchable need for auditory fullness and beauty. Rhyme imparts a definitive structure to the proverb, rendering it reasonably stable and readily memorable.

Consonant rhyme is prevalent in English proverbs. Proverbs contain numerous forms of rhymes. The following are the most prevalent forms of rhymes:

1. Full masculine rhyme. In full masculine rhyme, repetition is established by a monosyllabic word when a vowel word rhymes in all succeeding phonetic elements. This form of rhyme is prevalent in English rhyming proverbs. The subsequent proverbs may act as illustrations: "*A little pot is soon hot*" – *"Malenke, ta vazhkenke"*; *"Durnia lehko vyvesty iz sebe"*.

2. Exact or identical masculine rhyme. This form of rhyme contrasts with the preceding ones in that the consonant, vowel, and all other sounds align. In English rhyming proverbs, repeated phonemes constitute the sound structure of one lexeme while forming the complete sound structure of another lexeme, as exemplified by: *"There's many a slip, twixt the cup and the lip"*; *"Ne kazhy "hop", poky ne pereskochysh"*; *"Blyzko likot, ta ne vkusysh / Yakby znattia, shcho v kuma pyttia, to b sam pishov i ditei zabrav"*.

3. Full feminine rhyme is significantly less prevalent in proverbs compared to masculine rhyme, although isolated instances do exist. In complete feminine rhyme, a stressed syllable and an unstressed syllable are reiterated when the vowel of the stressed syllable and all subsequent sounds align, as illustrated by: "Birds of a feather flock together" – "Chumak chumaka (kulyk kulyka) bachyt zdaleka / Chort chorta piznav i na pyvo pozvav".

Various forms of alliteration exist in English proverbs.

1. Alliteration: the repetition of a consonant sound in the initial and terminal words: *"Barking dogs seldom bite" – "Berezhenoho Boh berezhe / Svii do svoho po svoie"*.

2. The recurrence of two sounds is infrequent in proverbs, as exemplified by: *"No paternoster, no penny" – "Khto pratsiuie, toi pratsiu shanuie"*.

Assonance, defined as the repeating of vowel sounds, is infrequent in English proverbs: *"He lives long who lives well" – "Parochka – Semen ta Odarochka! / Na tobi, Havryle, shcho meni nemyle (Na tobi, nebozhe, shcho meni nehozhe)"*.

Lexical-euphonic means. Lexical and euphonic methods of expression might converge in the creation of proverbs. This encompasses alliterative repetitions, rhymed repetitions, and the juxtaposition of antonyms within rhyming consonances.

Alliterative repetitions are characteristic of elliptical proverbs, exemplified by: *"In for a penny, in for a pound" – "Yak Mykyta voly mav, to Mykyta y kumuvav"*.

The amalgamation of repetition and rhyme is evident in succinct proverbs such as: *"Fast bind, last find / Haste makes waste" – "Pospishysh – liudei nasmishysh"*; *"No pains, no gains" – "Shchob rybu yisty, treba v vodu lizty / Doky ne vprity, doty ne vmity"*.

Some proverbs exhibit a combination of antonyms and rhyme, such as: *"A light purse is a heavy curse" – "Bidnyi – znachyt, neshchasnyi / Shcho posiiesh, te y pozhnesh"*; *"Little strokes fell great oaks" – "Malymy krokamy – y do velykoho diidesh"* (cf. *"Terpinnia i trud use peretrut"*).

Proverbs including the juxtaposition of non-antonymic lexemes and lexeme combinations can also be rhymed. *"East or West, home is best" – "U hostiakh dobre, a vdoma krashche"*; *"Better the foot slip than the tongue trip*" – *"Krashche ostupytysia, nizh obmovytysia / Krashche movchaty, nizh nepravdu kazaty / Slovo – sriblo, movchannia – zoloto* (cf. *"Slovo ne horobets, vyletyt – ne piimaiesh"*).

Among the euphonic figurative means in the phraseological expressions under examination, only alliteration is present: *"Dumb dogs are dangerous" – "U tykhomu boloti chorty (bisy) vodiatsia (plodiatsia) / Tykha voda hrebliu (berehy) rve / Zverkhu harno ta tykho, a vseredyni vorushytsia lykho"*; *"When doctors differ, who is to decide?" – "Na vsikh ne vhodysh / Dva likari – try dumky / Kozhen mudryi po-svoiemu"*; "*Put that in your pipe and smoke it*" – *"Namotaty / motaty sobi na vus / Zarubaite tse sobi na nosi"*; *"Live and let live" – "Zhyvy sam ta inshym zhyty ne zavazhai"*.

A significant element in establishing the aphoristic expressiveness of a statement is its imagery, manifested through personification, metaphors, metonymy, artistic comparisons, and hyperbole: *"No ear is deaf to the song that gold sings" – "Hroshi vsiudy khoroshi, ta ne na nykh sidai / Koly zh hroshi kazhut, to vsi musiat hubky postuliuvaty / U koho hroshi, toi i khoroshyi, a yak yikh nema, to vsim darma"*; *"Life is an onion which one peels crying" – "Zhyttia prozhyty – ne pole pereity / Zhyttia, yak sternia, ne proidesh, nohy, ne vkolovshy"*.

When rendering an image through another language, it is essential to maintain the artistic integrity of the image, the authenticity of the stable image, the gender implications of the central image of the proverb, and the integration of the image within a specific rhythmic-melodic framework.

Expressive means enhance the vibrancy of English proverbs and sayings – these nuggets of common wisdom that constitute an integral component of the phraseological structure of the English language.

While we have identified Ukrainian grammatical counterparts to comparative English constructions, we contend that they lack the expressiveness of their English equivalents. We believe that emphatic formulations are the most prevalent expressive means in the Ukrainian language.

The analysis led us to conclude that the study and translation of English proverbs and sayings with specific grammatical structures necessitate the understanding of the grammatical structures of their Ukrainian equivalents, which accounts for the variation in structural and semantic types of aphorisms in both languages.

Conclusions. This comparative study reveals that English and Ukrainian paremias show substantial structural and semantic convergence (approximately 70% correspondence) alongside important divergences – particularly in negative/impersonal constructions and preferred expressive devices. Central to these findings is emotional-evaluative enantiosemy: phraseological units are especially prone to context-dependent ambivalence (separable or fused), which evolves diachronically. Expressive means (repetition, rhyme, alliteration, metaphor, personification, hyperbole, rhythm, tautology, parallelism) enhance memorability and encode cultural stereotypes; grammatically, paremias perform narrative, imperative, interrogative and motivational functions across simple, complex-subordinate and compound structures, with English favoring concision, parallelism and rhythm and Ukrainian tending toward repetition and tautology. Functionally, paremias occupy

a nexus of language, cognition and culture, with clear implications for lexicography, translation, language teaching and intercultural communication.

Prospects for further research: expand systematic typologies of phrasal enantiosemy; conduct diachronic studies tracing evaluative shifts; widen cross-linguistic comparisons and translation-focused analyses; employ corpus-based quantitative methods to measure frequencies and co-occurrence of expressive devices; run psycholinguistic and sociolinguistic experiments on context, prosody and interpretation; and develop applied tools (annotation schemes, pedagogical materials, MT strategies) to preserve evaluative and expressive nuances.

REFERENCES:

1. Бодик О. П., Рудакова Т. М. Сучасна українська літературна мова. *Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія* : навч. посібник. Київ : Центр учб. літ., 2011. 413 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000867 (дата звернення: 20.09.2025).

2. Гаврилова В. В. Теоретичні засади вивчення паремій. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки.* 2015. Вип. 7. С. 11–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2015_7_4 (дата звернення: 20.09.2025).

3. Гамзюк М. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць. Київ : КДЛУ, 2000. 256 с.

4. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. 25 с. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/5129/1/AR_Dudenko.PDF (дата звернення: 20.09.2025).

5. Колісниченко Т. Синхронний та діахронний аспекти мовної енантіосемії. *Odessa Linguistic Journal*. 2019. № 13. С. 94–101. https://doi.org/10.32837/2312-3192/13/9.

6. Лещенко Г. В. Паремії як об'єкт лінгвістичного аналізу. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. 2024. № 4(32-04). С. 79–84. https://doi.org/10.30890/2567-5273.2024-32-00-087.

7. Словник фразеологізмів української мови / відповід. ред. В. О. Винник. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с. URL: https://archive.org/details/slov557/mode/2up?view=theater (дата звернення: 20.09.2025).

8. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Луганськ : Альма-матер, 2005. 400 с.

9. Abel K. Über den Gegensinn der Urworte. Leipzig: Friedrich, 1884. 78 p. URL: https://archive.org/details/berdengegensin00abel/page/n5/mode/2up (дата звернення: 20.09.2025).

10. Alisoy H. Semantic Classification of Phraseological Units. *Acta Globalis Humanitatis et Linguarum*. 2024. Vol. 1(2). Pp. 43–55. https://doi.org/10.69760/aghel.01024064.

11.Bellis O. A. Proverbs in Recent Research. Currents in Biblical Research. 2022. № 20(2). Pp. 133–164. https://doi.org/10.1177/1476993X211067160.

12. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ (дата звернення: 20.09.2025).

13. Cruse D. A. Lexical semantics. Cambridge [Cambridgeshire] ; New York : Cambridge University Press, 1986. 310 p.

14. Free Dictionary. URL: https://idioms.thefreedictionary.com/ (дата звернення: 20.09.2025).

15. Jackson H., Amvela E. Z. Introduction to English Lexicology: Words, Meaning and Vocabulary. 3rd ed. London, New-York, Dublin: Bloomsbury Academic, 2021. 274 p.

16. Klegr A. The limits of polysemy: enantiosemy. *Linguistica Pragensia*. 2013. № 23. Pp. 7–23. URL: https://www.researchgate.net/publication/292484494_The_limits_of_polysemy_Enantiosemy (дата звернення: 20.09.2025).

17. Lipka L. An outline of English lexicology : lexical structure, word semantics, and word-formation. 2 ed. Tübingen : Niemeyer, 1992. 212 p.

18. Mieder W. Proverbs as cultural units or items of folklore. Phraseologie. Volume 1 / ed. Harald Burger, Dmitrij Dobrovolskij, Peter Kühn and Neal R. Norrick. Berlin, Boston : De Gruyter Mouton, 2007. Pp. 394–414. https://doi.org/10.1515/9783110197136-038.

19. Mieder W. The Politics of Proverbs: from Traditional Wisdom to Proverbial Stereotypes. Madison : The University of Wisconsin Press, 1997.

20. Murodova N. I., Djumabaeva J. Sh. Conceptual Enantiosemy. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation* (IJLLT). 2019. № 2(7). Pp. 75–81. URL: https://ssrn.com/abstract=3521877.

21. Norrick N. R. Subject Area, Terminology, Proverb Definitions, Proverb Features. Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies / Ed. by H. Hrisztova-Gotthardt and M. A. Varga. Warsaw & Berlin : DeGruyter Open, 2014. 368 p. https://scispace.com/pdf/1-subject-area-terminology-proverb-definitions-proverb-3j6stkj28m.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

22. Park J. O., Milică I. Proverbs as Artistic Miniatures: A Stylistic Approach. *Revue Roumaine de Linguistique*. 2016. Vol. LXI(4). Pp. 379–403.

23. Phraseology. Theory, Analysis, and Applications / Ed. by A. P. Cowie. New York : Oxford University Press, 1998. 272 p. https://doi.org/10.1093/oso/9780198294252.001.0001.

24. The idioms. Largest idioms dictionary. URL: https://www.theidioms.com/ (дата звернення: 20.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 811.161.2’373.7
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.45

ОБРАЗИ ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ЕТНОСІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАЛЕКТНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ ТА ЧЕРНІВЕЧЧИНИ[1]

IMAGES OF REPRESENTATIVES OF DIFFERENT ETHNIC GROUPS IN THE UKRAINIAN DIALECTAL PHRASEOLOGY OF EASTERN SLOVAKIA AND BUKOVYNA

Кузь Г.Т.,
orcid.org/0000-0003-0075-4657
кандидатка філологічних наук,
доцентка
Інституту україністики Пряшівського університету в Пряшеві (Словаччина)

У статті розглядається специфіка функціонування етнонімів у складі діалектної фразеології буковинських та лемківських говірок української мови в лінгвокультурологічному та семантичному аспектах. Наголошується, що етноніми є не лише номінаціями етнічних груп, а й важливими носіями оцінних характеристик та стереотипних уявлень, які фіксують у мовній свідомості національно-культурну ідентифікацію й відображають опозицію «свій – чужий». Матеріалом дослідження слугують 112 діалектних фразеологічних одиниць (75 – у лемківських говірках Східної Словаччини, 37 – у буковинських говірках України), зафіксовані у фразеологічних словниках, збірниках усної народної творчості та польових матеріалах. Застосовано описовий, компонентний, контекстуальний та концептуальний аналіз, що дозволило виявити як універсальні, так і регіонально зумовлені особливості семантики етнонімів.

У фразеології обох регіонів найчастотнішими є етноніми *циган* та *жид*, наділені переважно негативними конотаціями (хитрість, злодійкуватість, бідність, скупість, неохайність). У лемківському матеріалі частотними виступають також мадяр/угорець і русин, тоді як у буковинському – *татарин* та *руский*, що пояснюється історичними контактами населення з відповідними етносами. Виявлено універсальні семантичні моделі, у яких етноніми маркують відхилення від норми, повільність, нетипову поведінку чи зовнішність, а також низку локально забарвлених стереотипів (угорці – «чужинці», татари – агресивні, русини – самоіронічно осмислювані тощо). Значну роль відіграють власні імена й прізвища, що функціонують як етномаркери й несуть стереотипні конотації.

Проведений аналіз підтверджує вкоріненість у діалектному мовленні історичних етнонімів *циган* та *жид*, на відміну від сучасних політкоректних відповідників *ром* та *єврей*. Фразеологізми з етнонімними компонентами постають важливим відображенням історичної пам’яті, культурної взаємодії та соціальних уявлень про «іншого» у буковинському та лемківському мовному просторі.

Ключові слова: діалектна фразеологічна одиниця, етнонім, етнічні стереотипи, Чернівеччина, Східна Словаччина.

The article examines the specifics of the functioning of ethnonyms in the dialectal phraseology of Bukovynian and Lemko dialects of the Ukrainian language from a linguocultural and semantic perspective. It is emphasized that ethnonyms are not only designations of ethnic groups but also important carriers of evaluative characteristics and stereotypical perceptions, which fix national and cultural identification in linguistic consciousness and reflect the opposition “self – other.” The research material comprises 112 dialectal phraseological units (75 in Lemko dialects of Eastern Slovakia and 37 in Bukovynian dialects of Ukraine), recorded in phraseological dictionaries, collections of oral folklore, and field materials. Descriptive, component, contextual, and conceptual analysis methods are applied, which made it possible to identify both universal and regionally conditioned features of the semantics of ethnonyms.

In the phraseology of both regions, the most frequent ethnonyms are *tsyhan* (‘Gypsy’) and *zhyd* (‘Jew’), predominantly endowed with negative connotations (cunning, thievishness, poverty, stinginess, untidiness). In the Lemko material, *Madyar/Hungarian* and *Rusyn* are also frequent, whereas in the Bukovynian material, *Tatar* and *Ruskyi* (‘Russian’) dominate, which is explained by the historical contacts of the local population with the corresponding ethnic groups. Universal semantic models are revealed, in which ethnonyms mark deviations from the norm, slowness, atypical behavior or appearance, as well as a set of locally colored stereotypes (Hungarians as “foreigners,” Tatars as aggressive, Rusyns interpreted with self-irony, etc.). Proper names and surnames play a significant role, functioning as ethnomarkers and carrying stereotypical connotations.

The analysis confirms the rootedness of the historical ethnonyms *tsyhan* and *zhyd* in dialect speech, in contrast to the modern politically correct equivalents *Rom* and *Yevrei* (‘Jew’). Phraseological units with ethnonymic components serve as an important reflection of historical memory, cultural interaction, and social perceptions of the “other” in the Bukovynian and Lemko language space.

Key words: dialectal hraseological unit, ethnonym, ethnic stereotypes, Chernivtsi region, Eastern Slovakia.

[1] Роботу виконано в рамках наукових проєктів VEGA 1/0368/24 Medzijazykové frazeologické paralely v západoslovanskom a východoslovanskom kontexte; VEGA č.1/0135/24 Onomaziologické a sémaziologické parametre konfrontačného výskumu slovnej zásoby slovenského a ukrajinského jazyka.

Постановка проблеми. Мовотворчість людей включає не лише називання, але й характеристику та оцінку денотатів. Великою мірою це стосується етнонімів, які є номенами етнічних груп людей, етнічних угрупувань у складі нації та груп споріднених народів. Назви представників інших етносів, як підтверджують численні дослідження, зазнають стереотипізації: формуються відповідні уявлення про представників інших етносів, які необхідні для творення нашого ставлення до чужого народу, моделі поведінки з ним. Етноніми відображають народні уявлення, які формуються у мовній свідомості та мають значний емоційний потенціал. Ці стереотипи можемо виявити на різних мовних рівнях: на рівні лексичному, вивчаючи семасіологічні аспекти номенів, мотивованих етнонімами, а також на фразеологічному та пареміологічному рівнях як таких, де фонова інформація присутня в розгорнутому вигляді.

Національно-культурна ідентифікація та самоідентифікація у мові реалізується в першу чергу за рахунок контекстного вживання етнонімів, прикладами яких є усталені вислови – фразеологізми та паремії. В усіх національних фразеологіях є одиниці, до складу яких входять етноніми, для кожної мови у конкретний період її розвитку характерний конкретний набір таких етнонімів, пов'язаний із історичним контекстом: він має специфіку і щодо якісного складу, і щодо частотності використання та оцінного забарвлення семантики. О. Рогач стосовно цього робить таке спостереження: «У народній фразеології початку нашого століття, представленій у збірниках М. Номиса (Матвія Симонова) та Івана Франка, найпоширенішими були такі етноніми: *циган, жид, поляк (лях), москаль, турок, татарин,* помітно рідше траплялися слова *німець, литвин, грек, волох, швед* [10, с. 14], а О. Левченко зазначає, що «найчастотнішими етнонімами-компонентами в українській фразеологічній системі є *москаль, жид та циган*» [7, с. 160]. Цей ряд для українців не випадковий, а зумовлений тим, що в національній концептосфері дається оцінка лише тим одиницям, які більшою або меншою мірою значущі для цієї культури, це або територіально близькі (*поляки*), або історично пов'язані народи (*євреї, цигани, турки, німці, росіяни*) [2, с. 311].

Аналіз досліджень. Різні компоненти фразеологічних одиниць неодноразово були об'єктом дослідження мовознавців, зокрема, чимало досліджень в українському мовознавстві присвячено ономастичній фразеології, тобто фразеології та пареміології із компонентами-онімами – антропонімами, топонімами, гідронімами, астронімами та ін. (див., наприклад, праці Н. Бабич, Н. Москаленко, Н. Венжинович, Г. Кузь, О. Мороз, Л. Скрипник, Н. Пасік, М. Алефіренка та ін.). Етноніми як складники українських усталених зворотів належно ще не досліджені: їх вивченню присвячені поодинокі статті українських фразеологів. Обрана наукова проблема дотична до праць О. Рогач, присвячених порівняльному аспекту дослідження українських, російських, польських, англійських та французьких фразеологізмів з етнонімами структурному складі [10]; І. Агаркової, яка на матеріалі фразем та паремій із компонентами «євреї» та «цигани» спробувала окреслити етноментальні особливості представників інших народів [1]; стійкі народні порівняння із компонентами-етнонімами, зафіксовані на теренах Середнього Полісся, аналізує Г. Доброльожа у статті «Із спостережень над етнонімами як складовими української поліської фразеології» [4]; опозицію *свій – чужий* в етносвідомості на матеріалі українських паремій розглядає О. Селіванова [11]. Стисло торкається назв етнічних груп як символьних складників сталих конструкцій О. Левченко у монографії «Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект» [7]. Цікаві спостереження стосовно етнонімів, які стали базою для творення діалектних назв понять різних ідеографічних сфер, знаходимо в працях І. Горохв'янюк [2, 3].

Окремо варто відзначити низку не пов'язаних із фразеологічним матеріалом, але назвичайно важливих з погляду поглиблення наукових уявлень про етномарковану лексику загальнотеоретичних праць. Динаміку репрезентації етнічності в різних типах дискурсивних практик і специфіку концептуалізації етнічності в англомовному просторі розглядає Н. Мельник у статті «Етноніми та способи їх репрезентації в сучасній лінгвістиці» [8]; співіснуванню в українському науковому дискурсі останнього десятиліття традиційного етноніму *цигани* та етноніму-неологізму *роми* присвячена стаття Н. Зіневич «Етноніми *роми, цигани* в сучасному українському науковому дискурсі» [5].

Як бачимо, вивчення фразеології та пареміології з етномаркованою лексикою триває в різних напрямах, проте діалектна фразеологія буковинських та лемківських говірок з цього погляду ще не розлядалася, що й визначає **актуальність** та **новизну** дослідження. **Метою** цього дослідження є порівняльний лінгвокультурологічний аналіз фразеологічних одиниць з етнонімним компонентом в буковинських та лемківських говірках української мови. Фразеологія зазначених ареалів була нами обрана для порівняльного аналізу не випад-

ково: і Буковина, і словацька Лемківщина – територія з багатонаціональним населенням, з тривалою історією відмежованості від України у складі інших державних утворень, з порівняно нетривалим контактом з Російською імперією; разом з тим ці регіони мають свою історію колоніального минулого. **Об'єкт** дослідження – ДФО (діалектна фразеологічна одиниця) лемківських говорів Східної Словаччини та буковинських говірок України з компонентами-етнонімами в порівняльному аспекті, а **предмет** вивчення – їх семантика – як денонативна, так і конотативна. **Матеріалом** дослідження слугує вибірка ДФО із компонентами-назвами етносів, зафіксованих словником «Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини» (Вархол Н., Івченко А. 1990), збірником «З уст народу. Прислів'я, приказки, заклинання, примовки, загадки и приповідки Закарпаття» (Недзельський 1955), зібранням І. Югасевича, яке оприлюднив І. Панькевич під назвою «Час мовчати і час промовляти» (Панькевич 2015) та іншими джерелами, напр., науковими дослідженнями (Ганудель 2018) (разом вибрано 70 ДФО). Буковинська діалектна фразеологія вибрана зі словника «Фразеологізми і паремії Чернівеччини» (2017) (37 ДФО).

Методи та методика дослідження. У роботі використовуємо описовий метод, а також методики компонентного та контекстного аналізу, а також концептуальний аналіз, де, шляхом понятійних і образних ознак окреслюється зміст відповідного концепту, що номінує певну націю або етнічну групу. Структурно-семантичний аналіз виділених одиниць дозволив виявити вербальне відображення поняття у картині світу носіїв аналізованих говірок української мови оцінного ставлення до представників різних національностей.

Виклад основного матеріалу. Діалектні фразеологізми та паремії в буковинських говірках Чернівеччини та лемківських говірках Східної Словаччини включають значний пласт одиниць із компонентами, що маркують етнічну ідентифікацію: із словника «Фразеологізми та паремії Чернівеччини» ми виписали більше 37 ДФО та з названих джерел лемківської фразеології – 75 ДФО. З погляду різноманітності етнонімів зіставлювані фразеосистеми відрізняються незначною мірою: в буковинській фразеології фіксуємо назви *жид, татарин, руский, москаль, циган, лях*, а в лемківській – *циган, турок, татарин, русин, жид, мадяр/угорець, німець, лях*, що зумовлено історією окреслених регіонів (територія Східної Словаччини багато століть перебувала в складі Угорщини, своєю чергою Буковина була у складі Османської імперії, а її частина – Бесарабія – деякий час у складі Російської імперії) та географічними обставинами, що визначали контакти з тим чи тим етносом. У буковинській фразеології найчастішим етнонімом-компонентом є назва *циган* (15 ДФО), частотними також є етномаркери *жид* (8 ДФО), *татарин* (5 ДФО). Цікаво, що ми не зафіксували вживання етноніма *турок* в буковинській фразеології, попри тісний історичний зв'язок Буковини із Османською імперією. У лемківські фразеології найчастотнішими компонентома-етнонімами є *циган* (10 ДФО) та *жид* (10 ДФО), далі – *мадяр/угорець* (7 ДФО) та *русин* (5 ДФО). Стосовно етноніма *русин/рускій/руський* варто відзначити, що на Буковині, як випливає з деяких контекстів, в яких цей компонент використовується, він переважно означає росіян, а не місцеве населення (напр., *Здибалиси рускі з москалями* [ФПЧ, с. 294], іронічна семантика тут формується на основі мовної гри, парадоксу: *рускі* і *москалі* – одне й те ж), натомість на словацькій Лемківщині етнонім *русин* є назвою місцевого населення – етнічної групи українців. В обох діалектних фразеосистемах не зафіксовано назви *москаль*, яка широко представлена в інших говірках української мови. Очевидно, це спричинено географічним положенням територій побутування аналізованих говірок та порівняно короткою історією контактів із росіянами.

У буковинських фраземах та пареміях відобразилися загальноукраїнські стереотипи про представників етносів, з якими проживали поряд та взаємодіяли: **роми/цигани** характеризуються смаглявістю (*Цигани ніч розбирають* [ФПЧ, с. 338]; *Як (єк) не циган, то не мастиси вуглям* [ФПЧ, с. 347]; *Не (ни) циган, не масти сраку вуглям* [ФПЧ, с. 320], оманливістю та хитрістю (*водити очима, як циган на ярмарку.* Розглядати, шукаючи, що б украсти [ФПЧ, с. 66]; *крутити, як (єк) (ніби, мов) циган кіньми (сонцем)* ким. Розпоряджатися ким-небудь за власним розсудом; верховодити [ФПЧ, с. 125]) та легковажністю (*Лоша в кобилі, а циган вже довбню рихтує* [ФПЧ, с. 303]; *Сніг стопивса – циган кожух продав* [ФПЧ, с. 327], неохайністю (*(ніби, мов) циган на блохи, зі сл. Багатий.* Дуже (багатий) [ФПЧ, с. 270]), **татари** – войовничістю та агресивністю (*Щоб єго татари взяли!* [ФПЧ, с. 341]; *Татари щоб го взяли!* [ФПЧ, с. 330], **жиди/євреї** – скупістю (*За кумпанію і жид повісився* [ФПЧ, с. 292]; *Любімоси, єк браття (брати), а рахуймоси, єк жиди* [ФПЧ, с.304], боягузливістю (*трястися, як жид на кучі.* Злякатися, принишкнути, сидіти тихо [ФПЧ, с. 217]; *як жид на войну,* зі сл. *збиратися*. Дуже повільно,

неохоче (збиратися) [ФПЧ, с. 242]); непунктуальністю (*Жидівске почекай.* Невідомо коли [ФПЧ, с. 93]); неохайністю (*як у жида вошей.* зі сл. *грошей*, *статків* та ін. Багато [ФПЧ, с. 267]).

Крім етнонімів, у називанні національних спільнот зрідка спостерігаємо використання символічних власних імен, які завдяки своїй популярності та поширеності можуть замінювати національні найменування: *як Беркові штани*, зі сл. розумний. ‘дурень’ [ФПЧ, с. 233]; *як Мошкові гатки*, зі сл. гарна, красна та ін. ‘негарна’ [ФПЧ, с. 250]; *як Соломонів патинок*, зі сл. розумний, учений. ‘нерозумний’ [ФПЧ, с. 261]. З плином часу деякі прізвищеві назви, що асоціюються із представниками певного етносу, набувають узагальненого значення ‘назва етносу’: *робити з себе Гакмана*. Удавати, прикидатися. ГАКМАН – єврейське прізвище [ФПЧ, с. 190]. Роль таких прізвищ у контексті фразеологізму наближається до ролі етнонімів: вони стають носіями стереотипних конотацій, які побутують у народі щодо етносів-сусідів.

У складі лемківських фразеологізмів та паремій фігурують назви етнічних спільнот: *цигани, турки, русини, жиди, мадяри (угорці), німці, ляхи* (75 ДФО). Як ми вже відзначали раніше, найчастотнішими є етноніми *жид* та *циган*, в яких відобразилися стереотипи про **жидів**, як про галасливих (*Гучати як жыды г бужні.* Галасувати, гамірно поводити себе [ФСЛГ, с. 56], діяльних, хитрих, скупих та нахабних (*Крутити шя як жыд по ярмарку.* Неспокійно поводити себе [ФСЛГ, с. 56]; *Жийме собі по братськи, а рахуймеся по жидівськи* [Недз., с. 109]; *Пхайеса, йак жыд до неба.* Про нахабного [Ган., с. 189]), стереотипи щодо особливостей релігійної та побутової культури (*Боятися як жыд солонины.* Дуже боятися [ФСЛГ, с. 55]; *Мати піняжі як жыд свинь.* Бути бідним [ФСЛГ, с. 102]; *Перекладати як жыдове сято.* Постійно змінювати що-небудь [ФСЛГ, с. 56]), зовнішнього вигляду (*Зароснутый, йак жыд.* [Ган., с. 197]) та ін. Щодо **ромів/циган**, то в лемківській фразеології вони постають: жвавими (*Свіжсый як циґанська іскра.* Дуже жвавий [ФСЛГ, с. 61]), хитрими та брехливими (*Циган мн’ясо, пан полиўку* [Ган., с. 196]; *Циганити аж са змиркать*. Безсоромно брехати [ФСЛГ, с. 59]), здатними до нелогічних вчинків (*Як циганська дітина в зимі ягоди.* Бажати неможливого [ФСЛГ, с. 50]); у фраземіці відобразилися також спостереження про відмінності зовнішнього вигляду ромів (*чорний, як циган* [Ган., 197]; їх професійні преференції (*Цигане в брюсі гравуть (кому)*. Дуже голодний [ФСЛГ, с. 141]) та відмінну релігійність (*довге, йак циганське віруйу* [Ган., с. 197]; *Розобрали, ги цигани церков* [Недз., с. 197]).

Угорці/мадяри як представники сусіднього етносу, що домінував на цих територіях протягом тривалого часу, наділені негативними характеристиками: вони виступають «чужинцями» (*Біда з бідою ходить, а мадьяр сам по собі* [Недз., с. 143]; *Мадьяр у долину, тікай русин на полонину* [Недз., с. 143]), говорять незрозумілою мовою (*Мондокать, ги би мадьяр* [Недз., с. 143]), недовіра до угорської адміністрації відобразилася у приповідках: *Заплатить ті угорська еклежія* (еклезія – церква, ‘ніхто не заплатить’) [Недз., с. 109]; *Заплатить ті угорський звон* [Недз., с. 109].

Самоіронією позначене вживання етноніма **русин** в лемківській фраземіці та пареміології: *Русин – пан по біді* [Недз., с. 203]; *Русин печений добрий* [Недз., с. 203]; *Русин мудрий по ярмарку* [Недз., с. 203]; *Два жиди – торг, два русини – битка* [Недз., с. 203]. Етноніми **турок, німець, лях** фігурують в типових моделях фразем із компонентом етномаркером: *Збераться як турок на море.* Дуже повільно збиратися [ФСЛГ, с. 134] – порівн., буковинське *як жид на войну* [ФПЧ, с. 242]; *Турок шаленый.* Божевільна людина [ФСЛГ, с. 134]; *Не єден німець знимать дівкам з голови вінець* [Недз., с. 161]; *Перекладує, ги лях свято* [Недз., с. 173] – порівн. *Одкладати як циган сьвято* [ФСЛГ, с. 141].

В лемківській фразеології та пареміології також фіксуємо використання символічних власних імен, які виступають в ролі національних найменувань, зокрема жидівських імен: *Такый, йак **Мойшіў** бык.* [Ган., с. 197]; *Такый, йак Йанкил’.* [Ган., с. 197]; *Такый, йак Мойшіпур.* [Ган., с. 197].

Висновки. Зіставний аналіз діалектної фразеології двох українських регіонів, в яких історично поряд жили і активно взаємодіяли представники різних етносів дає підстави виокремити певні універсальні особливості вираження дихотомії *свій – чужий.* Зокрема, наприклад, універсальну семантику ‘чужий, не такий, як треба’ з конотативним компонентом несхвалення не пов’язану із сприйняттям певної нації, виявляють фраземи із темпоральним значенням ‘тривалий час, довго, повільно’, в контекстах яких виступають різні етноніми: **турок** (*Збераться як турок на море* [ФСЛГ, с. 134]), **русин/ руський** (*Дати як руськый місяць прийде* [ФСЛГ, с. 84]; *Рускый рік* [ФСЛГ, с. 84]; *Руский місяць.* Дуже довго [ФПЧ, с. 199]), **угорець/угорський** (*Раз за угорс’кый рік* [Ган., с. 190]), **жид/жидівський** (*Довгий панський «міндяр» тай жидовський «чекай»* [Недз., с. 153]; *Жидівске почекай.* Невідомо коли [ФПЧ, с. 92]),

циган (*ідут, як цигани з виплатов* [Ган., 197]). Із значенням ‘відкладати щось постійно, довго не виконувати’ з несхвальним конотативним компонентом виступають фразеологізми з компонентом: **лях** (*Перекладує, ги лях свято* [Недз., с. 173]), **жид** (*Перекладати як жыдове сято* [ФСЛГ, с. 56]), **циган** (*Одкладати як циган сьвято* [ФСЛГ, с. 141]). Нетипову поведінку чи зовнішній вигляд також у фразеології описують через зв’язок з іншими етносами: галасливість (*Гучати як* ***жыды*** *г бужні.* Галасувати, гамірно поводити себе [ФСЛГ, с. 56]; *як (єк) (ніби, мов)* ***циганський*** *міх,* зі сл. *сопіти*. Голосно [ФПЧ, с. 270]); бути неохайним (*(ніби, мов) циган на блохи, зі сл. Багатий.* Дуже (багатий) [ФПЧ, с. 270]; *як у жида вошей.* зі сл. *грошей*, *статків* та ін. Багато. [ФПЧ, с. 267]).

Разом з тим аналізований матеріал підтверджує і наявність стереотипів і спостережень, пов’язаних із конкретним етносом: так, лише **цигани** в обох говірках характеризуються як чорняві (*Цигани ніч розбирають* [ФПЧ, с. 338]; *чорний, як циган* [Ган., 197]), легковажні, брехливі та злодійкуваті (*Лоша в кобилі, а циган вже довбню рихтує* [ФПЧ, с. 303]; *водити очима, як (єк) циган на ярмарку.* Розглядати, шукаючи, що б украсти [ФПЧ, с. 66]; *Циганити аж са змиркать*. Безсоромно брехати [ФСЛГ, с. 59]), **жиди** – як скупі (*За кумпанію і жид повісився* [ФПЧ, с. 292]; *Жийме собі по братськи, а рахуймеся по жидівськи* [Недз., с. 109]) та метушливі (*Крутити шя як жыд по ярмарку.* Неспокійно поводити себе [ФСЛГ, с. 56]; *крутитися (крутитиси), як (єк) (ніби, мов) жид на соломі.* Безцільно, беззмістовно щось робити [ФПЧ, с. 292]), **татари** – войовничі та небезпечні (*Три рази до пари, щоб не з’їли татари* [ФСЛГ, с. 336]; *Щоб єго татари взяли!* [ФПЧ, с. 341]; *Пилує, ги би татари тіряли* [Недз., с. 179]).

Так само ексклюзивний характер мають окреслення професійних преференцій представників певних етносів, які зчитуються в аналізованих фразеологізмах та пареміях: **жиди** представлені як суспільна верства торгівців (*Два жиди – торг, два русини – битка* [Недз., с. 203]), **цигани** як народність, що традиційно знається на конях, коваальстві, але не на інших сферах господарювання (*Знається, як циган на вівцях: котра сива, тота і сита* [ФПЧ, с. 298]; *Кожен циган свою кобилу хвалить (фалит)* [ФПЧ, с. 303]; *крутити, як (єк) (ніби, мов) циган кіньми (сонцем)* ким. Розпоряджатися ким-небудь за власним розсудом; верховодити [ФПЧ, с. 125]; (*як (єк) (ніби, мов) циганський міх,* зі сл. *сопіти*. Голосно [ФПЧ, с. 270]), а також музики (*Цигане в брюсі гравуть (кому)*. Дуже голодний [ФСЛГ, с. 141]).

Як в буковинських, так і в лемківських говірках існують фразеологізми та паремії із компонентом-етнонімом, утворені на основі різних прийомів мовної гри:

– парадоксу, каламбуру: *Знається, як циган на вівцях: котра сива, тота і сита* [ФПЧ, с. 298]; *Заробив, як циган на качалках: дві продав, решту на ньому поломили* [ФПЧ, с. 295]; *Здибалиси рускі з москалями* [ФПЧ, с. 294];

– протиставлення значення ДФО і конотації: *як (єк) (ніби, мов) циган на блохи, зі сл. Багатий.* Дуже (багатий) [ФПЧ, с. 270];

– прихованої антитези, що базується на асоціативному потенціалі етноніма: *(єк) (ніби, мов) циган на вівцях (звіздах), ірон*. Не знатися [ФПЧ, с. 270]; *Мати піняжі як жыд свинь.* Бути бідним [ФСЛГ, с. 102]; *як (єк) (ніби, мов) у бідного жида* [ФПЧ, с. 266];

– парономазії: *Німець з’їв хлібець* [Недз., с. 159];

– на основі енантеосемії формуються також порівняльні звороти, які об’єднує абстрактна образна модель «розумний (мудрий) + як + одяг (його частина; взуття) Соломона/інше жидівське ім’я» = ‘дуже дурний’: *як Соломонів патинок*, зі сл. розумний, учений. ‘нерозумний’ [ФПЧ, с. 261]; *як Беркові штани*, зі сл. розумний. ‘дурень’ [ФПЧ, с. 233]; порівн., *як Мошкові гатки*, зі сл. гарна, красна та ін. ‘негарна’ [ФПЧ, 2017, с. 250].

В більшості випадків навіть попри каламбур, словесну гру етноніми в контексті таких ДФО конотують здебільшого негативні оцінні характеристики.

О. Рогач звертає увагу на те, що «поза контекстом метафоричні образи з етнонімами можуть бути сприйняті як стихійні вияви ксенофобії [...] Проте співвіднесення їх з однотипним варіантом, де на місці етноніма виступає загальна назва [...] вказує на пріоритетність самої структурної моделі» [10, с. 13]. Так, наприклад, фразема *заробив, як циган на качалках* [ФПЧ, с. 295] має в українській мові багато варіантів із особовим ім’ям чи прізвищем на місці етноніма: *заробив як Хома на качалках; виграв як Костюк на вовні; заробив як Заблоцький на милі; заробив як Мартин на милі; заробив як Луцько на милі; заробив (виграв) як Хома на булках (качалках, вовні); виграв як Пуцько на рибі; виграв як Тіцький на мірці; заробив як Лейба на ранніх сливах; заробив як Мишко на лимонах* [9, с. 357]. Разом з тим «ксенофобність» деяких зафіксованих паремій очевидна і має своє коріння в протистояннях з сусідніми етносами в попередні періоди: *Не (ни) рад рад лях по зубах, ще хоче й по писку* [ФПЧ, с. 317], у дея-

ких контекстах назва етносу є способом протиставлення *свій-чужий* (*Лях козакові не товариш* [ФПЧ, с. 304]; *Нехай хмара на Татари, а сонечко на християни* [ФПЧ, с. 315]; *Мадьяр у долину, тікай русин на полонину* [Недз., с. 143].

Діалектна фразеологія і пареміологія буковинських і лемківських говірок підтверджує вкоріненість етнонімів *циган* та *жид*, на противагу сьогоднішньому політкоректному *ром* та радянському *єврей.* Погодимося із зауваженням Н. Зіневич, що «у східнослов'янських мовах етнонім *циган*, як історичний термін, не має виключно негативної і образливої конотації, як в мовах інших країн Європи, в яких це слово набуло негативного відтінку теж порівняно недавно» [5, с. 486], і що «термін *цигани*, – був і наразі залишається формою літературної мови, етнонімом нейтральної номінації на рівні формального спілкування в письмовій і розмовній мові» [5, с. 486–487]. Стосовно використання етнопозначення *єврей*, яке не зафіксовано жодного разу в нашому матеріалі, більшість дослідників цієї проблематики сходяться на тому, що «назва ж єврей була імпортована разом з новою (радянською) владою. Вона звучала фальшиво, в народі не приживалась» [2, с. 316].

Таким чином, фраземи з компонентом-етнонімом репрезентують історію та культуру України загалом і Буковини та словацької Лемківщини зокрема в усьому її різноманітті, відтворюють соціальну, політичну, національну картину регіонів. Загалом території буковинських та лемківських говірок характеризуються спільними історичними обставинами – віддаленістю та відмежованістю у складі різних державних утворень від «великої» України, багатонаціональним характером населення, що відображає компонентний склад етнонімів в аналізованих фразеологізмах та пареміях. Разом з тим як на рівні фразеологічних моделей, так і їх наповнення спостерігаємо наявність загальноукраїнських характерних особливостей у стереотипізації представників різних етносів через використання етнонімів у контексті сталих висловів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ СКОРОЧЕННЯ

Ган. – Ганудель З. За культурну національну єдність. Пряшів : Союз русинів-українців Словацької Республіки, 2018. 410 с.

Недз. – Недзельський Є. З уст народу. Прислів'я, приказки, заклинання, примовки, загадки и приповідки Закарпаття. Пряшів, 1955. 363 с.

ФПЧ – Фразеологізми і паремії Чернівеччини / Г. Т. Кузь та ін.. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.

ФСЛГ – Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава - Пряшів, 1990. 160 с.

Юг. – Панькевич І. Час мовчати і час промовляти. Збірка закарпатоукраїнських народних прислів'їв Івана Югасевича з р. 1806. Ужгород : Видавництво «Ґражда», 2015. 72 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агаркова І. Втілення стереотипних уявлень про етноментальні особливості представників інших народів у фразеології і пареміології української мови. *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського* (Симферополь). 2011. Т. 24 (63), № 1, Ч. 2. С. 3–9.

2. Гороф'янюк І. Етноніми в українських діалектах: від номінації до наївної аксіології. *Studia Slavica*. 2018. 63 (2). С. 307–320.

3. Гороф'янюк І. Етноніми як база творення українських флорономенів. *Мовознавчі студії. Діалект у лінгвокультурологічному просторі*. Вип. 3. Дрогобич, 2010. С. 42–50.

4. Доброльожа Г. Із спостережень над етнонімами як складовими української поліської фразеології. *Етнолінгвістичні студії* : збірник наукових праць. Житомир, 2007. С. 95–104.

5. Зіневич Н. Етноніми *роми, цигани* в сучасному українському науковому дискурсі. *Das amen godi pala Lev Čerenkov. Romani historija, čhib taj kultura* / Eds. K. Kozhanov, M. Oslon, D. W. Halwachs. Graz, 2017. С. 484–500.

6. Кохан Ю. І. Фразеологія української мови як вияв стереотипних уявлень про етноментальні особливості представників інших народів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. С. 14–17.

7. Левченко О. Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект : монографія. Львів : ЛІДУ НАДУ, 2005. 352 с.

8. Мельник Н. Етноніми та способи їх репрезентації у сучасній лінгвістиці. *Лінгвістичні студії*, 70–82. URL: https://doi.org/10.31558/1815-3070.2020.39.6 (дата звернення: 20.08.2025).

9. Мороз О. А. Семантика та структура номінативних фразеологічних одиниць з компонентом «власне ім'я». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ : Видавництвово НПУ імені М. П. Драгоманова. 2011. Вип. 8. С. 353–360.

10. Рогач О.А. Відетнонімні фразеологізми. *Дивослово*. 1997. № 4. С. 14–15.

11. Селіванова О. Опозиція *свій / чужий* в етносвідомості (на матеріалі українських паремій). *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 26–34.

12. Шарманова Н., Вавринюк Т. Етноніми в паремійних кліше. *Proceedings of the 1st International Academic Conference «Science and Education in Australia, America and Eurasia: Fundamental and Applied Science*» (Australia, Melbourne, 25 June 2014). Vol. II. «Melbourne IADCES Press». Melbourne, 2014. P. 377–380.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 81’37-047.44:811.111+811.162.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.46

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEXICAL UNITS DENOTING *GOOD* IN MODERN ENGLISH AND SLOVAK

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ *ДОБРА* В СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКІЙ ТА СЛОВАЦЬКІЙ МОВАХ

Onyshchak H.V.,
orcid.org/0000-0002-5133-4313
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Philology
Uzhhorod National University

The article presents a comparative lexico-semantic analysis of the nouns denoting *good* in modern English and Slovak. The study foregrounds the semantic representation of evaluative concepts, demonstrating how the concept of *good* reflects both universal human cognition and culture-specific linguistic patterns. The methodology employs a matrix method to systematize lexical units, classifying them by their degree of polysemy and semantic relations. The data for the comparative analysis are drawn from authoritative lexicographical sources.

The findings reveal that English possesses a larger lexical stock denoting *good* compared to Slovak, with the former exhibiting a prevalence of polysemantic units and the latter relying more on monosemantic nouns. In both languages, the nouns with the low degree of polysemy dominate, yet Slovak demonstrates greater lexical granularity in articulating aspects of *good*. Shared semantic features include moral integrity, well-being, interpersonal relations, spirituality and altruism, which point to universal human values. Meanwhile, certain cross-linguistic distinctions emerge. English highlights material prosperity, social conventions and individual achievement, whereas Slovak foregrounds emotional depth, interpersonal solidarity and values of patriotism and collective identity.

The study concludes that the lexical representation of *good* embodies both universal axiological structures and culturally mediated semantic features. English encodes broader pragmatic domains linked to social and material dimensions, while Slovak emphasizes ethical conduct, emotional resonance and collective ideals. The obtained results prove the importance of semantics in capturing cultural worldviews and the benefits of contrastive research for understanding language-specific and universal mechanisms of meaning.

Key words: comparative analysis, lexical stock, matrix method, universal semantic features, cross-linguistic distinctions.

У статті здійснено порівняльний лексико-семантичний аналіз іменників на позначення *добра* в сучасних англійській та словацькій мовах. Дослідження акцентує увагу на семантичному відображенні оцінних категорій, демонструючи, що концепт *добра* водночас репрезентує універсальні когнітивні структури людського мислення та культурно-зумовлені мовні моделі. У дослідженні застосовано матричний метод для систематизації лексичних одиниць, що передбачає їх класифікацію за ступенем полісемії та семантичними зв’язками. Матеріал для порівняльного аналізу був відібраний з авторитетних лексикографічних джерел.

Результати дослідження показали, що англійська мова має значно більший лексичний склад на позначення *добра* порівняно зі словацькою. Для англійської мови характерне домінування полісемічних лексичних одиниць, тоді як у словацькій мові переважають моносемічні іменники. В обох мовах спільною є тенденція до переваги лексем із низьким ступенем полісемії, проте словацька демонструє більшу семантичну диференційованість у репрезентації аспектів концепту *добра*. Спільні семантичні характеристики охоплюють моральну цілісність, добробут, міжособистісні стосунки, духовність та альтруїзм, що відображають універсальні людські цінності. Водночас простежуються і міжмовні відмінності: для англійської мови пріоритетними є сфери матеріального добробуту, соціальних норм і досягнень особистості, тоді як словацька мова актуалізує емоційну глибину, міжособистісну солідарність та цінності патріотизму й колективної ідентичності.

Отже, концепт *добра* поєднує універсальні аксіологічні структури з культурно-зумовленими семантичними ознаками. Англійська мова кодифікує ширші прагматичні поняття, пов’язані із соціальною та матеріальною сферами, тоді як словацька мова наголошує на важливості етичної поведінки, емоційної сфери та колективних ідеалів. Отримані результати підтверджують значущість семантики для відтворення картини світу, а також окреслюють перспективність контрастивних досліджень для глибшого розуміння універсальних і специфічних механізмів смислотворення.

Ключові слова: порівняльний аналіз, лексичний склад, матричний метод, універсальні семантичні ознаки, міжмовні відмінності.

Introduction. The concept of *good* occupies a prominent place in human communication, reflecting moral, social and cultural values. Its linguistic representation varies across languages, revealing how different speech communities conceptualize axiological notions. English and Slovak, while belonging to distinct language families, share common points through European cultural and historical contexts. Meanwhile, each language develops its own semantic and pragmatic features when encoding the concept of *good*.

Examining these similarities and differences

offers valuable insights into cross-linguistic differences and universals in meaning-making. In this respect, the current research is valuable and relevant since its **aim** is to undertake a comparative lexico-semantic analysis of the lexical units denoting *good* in modern English and Slovak.

Analysis of recent research and publications. Recent scientific works on contrastive lexicology foreground the significance of semantics for both theoretical and applied linguistics. Contemporary studies focus on three interconnected concerns: 1) the semantic structure of words; 2) the interplay between universal and nationally-specific cognitive patterns; and 3) methodological advances in contrastive research.

Semantics plays a central role in shaping the linguistic worldview, as it constitutes the interface between language and human cognition. The former structures how speakers conceptualize, categorize and interpret reality, transforming individual experiences into culturally shared models of the world. Lexical semantics provides not only the means for denoting objects and phenomena but also the frameworks through which values and evaluative judgments are encoded in national lexicon. Consequently, speakers' lexicon is connected to their model of reality [1, p. 19].

The linguistic world picture emerges as a reflection of both universal cognitive features and culture-specific semantic patterns. Semes inherent in the lexical meanings of the nouns denoting *good* in English and Slovak represent «a set of universal semantic features that can be combined and recombined in order to give rise to an infinite number of complex meanings (word meanings)» [4, p. 251]. Universally, it is believed that languages appear to encode value systems in terms of positive–negative polarity and antonymic pairs like «good and bad», which reflect shared human cognitive and affective propensity. However, cultural specificity surfaces in pragmatic constraints.

Thus, semantic feature analysis does not always succeed in representing complex aspects of meaning, since it treats lexical items within «flat structures» and tends to overlook their hierarchical organization [3, p. 164]. The formalized analysis of lexical semantics offers unique possibilities to disclose both semantics of words and their system and structural parametrization. The latter are undoubtedly affected by extralingual factors since «the structure of language represents the structure of reality» [2, p. 43].

Methodology. Contrastive research benefits particularly from interdisciplinary approach. The formalized analysis of lexical semantics, developed by Prof. M. Fabian [5] and applied in the current research, combines both purely linguistic and mathematical research methods. The former relies exclusively on a linguistic criterion, namely the categorization of the nouns denoting *good* in English and Slovak according to their part-of-speech belonging. Semantic relations among these lexemes and their internal structure are examined through the application of the matrix (Table 1), constructed as a two-dimensional grid, where the intersections of lexical units and their meanings are marked with the symbol (+). The vertical axis displays the lexical stock of the nouns under research, whereas the horizontal axis represents the range of their semantic features (Table 1).

The distribution of the lexical units within the matrix is not random but follows a fixed pattern. The nouns with high and middle degrees of polysemy are placed in densely filled zones, whereas those with the low degree of polysemy and monosemantic ones appear in sparsely occupied areas. The

Table 1

A matrix fragment in Slovak – upper left part

Lexical stock / Seme stock	Vo výrazoch	Kvalita podľa významu …	Láska	Stav	Vlastnosť	Prospech, osoh	Úžitok, čo je užitočné	Úcta, vážnosť	Náklonnosť k niekomu	Láskavosť	Priazeň	Počestnosť, mravnosť,	Záujem, záľuba, obľuba	Blaho ľudi	Poctivosť, nevinnosť	Šťastie	Preukázanie pocty	Česť	Blaženosť
Vášeň [11]	+		+						+				+						
Šťastie [11]	+						+							+					
Dobrota [9]	+			+	+					+									
Duch [9]	+																		
Milosť [8]	+		+								+		+						

filled and empty cells, the relative distance among the words and the direction of their arrangement define their functional significance. Consequently, the nouns denoting *good* in English and Slovak assume distinct hierarchical positions within the semantic space of each lexicon. Cross-linguistic analysis proceeds through the comparison of the matrices in English and Slovak, allowing for the identification of both correlations within particular subsets and the shared as well as language-specific semantic features encoded in the lexical meanings.

The material for the comparative research was compiled by using continuous sampling method. Thus, the nouns with explicit and implicit features of *good* realization were selected from the most authoritative English and Slovak lexicographical sources [5; 6].

Results and discussion. The comparative analysis of the lexical units denoting *good* in English and Slovak reveals both similarities and differences in their system and structural parametrization. Thus, the English language comprises 411 words denoting *good*, whereas the corresponding lexical stock in Slovak is considerably less numerous, encompassing only 162 nouns. The units in question are classified due to their degree of polysemy (Table 2).

Table 2

Quantitative characteristics of the lexical stocks denoting good in English and Slovak

Degree of polysemy	English nouns		Slovak nouns	
High	84	20,4%	10	6,2%
Middle	110	26,8%	18	11,1%
Low	217	51,3%	86	53%
Monosemantic nouns	6	1,5%	48	29,7%
Total:	411	100	162	100

The data in Table 2 indicate that the lexical stocks denoting *good* in English and Slovak exhibit both common and distinctive features in their system and structural parametrization. Notably, the nouns with the low degree of polysemy dominate in both languages. In contrast to English, the Slovak lexical stock denoting *good* demonstrates a higher degree of lexical granularity, relying on a larger number of monosemantic words to articulate various dimensions of the notion.

84 words (20,4%) in English and 10 (6,2%) in Slovak are characterized by the high degree of polysemy. The common semantic features of the nouns within the group align around universal moral values and personal integrity (*truth, freedom, dignity; statočnosť, požehnanie*). The lexical units in question denote positive human feelings and emotions (*love, passion, pity; vášeň, šťastie, láska*) along with the positive traits of human character (*heart, delicacy, jollity, honesty, kindness, gentility, charm, grace, virtue; dobrota, duch, statočnosť*) and good attitude towards people (*affection, care, devotion, support; milosť, záujem*). Both English and Slovak words depict the aspects of a person's spiritual life (*spirit, ghost, heaven; duch*). Moreover, the lexical meanings of the nouns *boot, return, interest, advantage, gift, odds, privilege, gratuity; šťastie, záujem* focus on material values.

Although the languages under comparison share certain similarities, English and Slovak each demonstrate distinctive ways of expressing the notion of *good*. The English value compliance with the norms of social behaviour (*propriety, civility, morality, courage*), lucky fate (*fortune, lot, venture, advance, adventure, triumph*) and actions for the sake of others (*service, turn, favour, charity*). Semantics of personal possessons is rendered by the words *wealth, thing, device, stock, estate, stuff, property, commodity* and *effect*. Moreover, in English, *good* is tied to notions highlighting the pleasant and agreeable aspects of life, often linked to material well-being (*comfort, ease, easement, convenience, relief, security*). In contrast, Slovak tends to foreground emotional and interpersonal dimensions, stressing the significance of inner drive or effort (*vášeň, nálada*) and the achievement of favorable outcomes (*šťastie*).

The second group demonstrates the middle degree of polysemy and includes 110 English nouns (26,8% of the total lexical stock) and 18 Slovak words (11,1%). Within this set, the notion of *good* emerges in connection with altruistic behavior and compassionate actions directed at others (*blessing, chivalry, exploit, help, assistance, feat, merit, boon, courtesy, mercy, alms, amends; láskavosť, dobrodenie, opatera*). It is also tied to prosperity and material wealth (*store, possessions, utility, revenue, fund, benefit, profit; osoh, prospech, blahovôľa, pohoda*).

The focus on the social sphere, stressing prestige and acknowledgment of achievement is inherent in the lexical meanings of the nouns *eminence, praise, reputation, estimation, fame, superiority, reverence; cieľ, sláva*. The semantics of positive emotions appears across both English and Slovak (*sympathy, concern; veselie, polahoda, pohoda, raj*).

English nouns point to the role of unforeseen circumstances (*accident, luck, opportunity, event, contingency, case, fate, destiny, doom, chance, hap, victory, win, success*). Furthermore, the English situate *good* within social interaction and interdependence (*friendship, trust*), as well as within well-being that encompasses physical and emotional dimensions (*felicity, weal, welfare, peace, glee, exaltation, amusement, health, delight, zeal, gaiety, warmth, beauty, bliss, rapture*).

Slovaks, on the contrary, associate the notion with ethical values, integrity and virtue (*mravnosť, poctivosť, česť, vážnosť*). Finally, the focus falls on purity, flawlessness and the ideal of both internal and external perfection (*čistota, náležitosť*). Such semantic distinctions illustrate how each language encodes cultural norms and values, shaping the semantic framing of moral qualities.

The third group in the lexical stock denoting *good* is distinguished by the low degree of polysemy, encompassing 217 English nouns (51,3% of the overall lexical stock) and 86 Slovak words (53%). This set includes words that convey notions of aid, benevolence and generosity (*aid, backing, benefaction, rescue, prowess, philanthropy; dobročinnosť, dobrosrdečnosť, milosrdenstvo, milosť, ľudomilstvo, ľudomilnosť, obetavosť, ochota, charita, pomoc, podpora*), as well as those that highlight human qualities and virtues (*comeliness, amity, amiableness, amicability, hospitality, gentleness, nobleness, purity, gracefulness, cheerfulness, sincerity; dobrodušnosť, dobromyseľnosť, dobroprajnosť, dobrota, dobrotivosť*). Another semantic overlap emerges in reference to spirituality and inner harmony (*angel, demon, God, saint, sky, paradise, omen, nirvana; duchovnosť, pokoj, pietnosť, požehnanie*).

In English, the notion of *good* also extends into the semantic field of material prosperity and wealth (*well-being, assets, treasure, affluence, commonwealth, belonging, luxury, chattel, merchandise, content, earning, abundance, prosperity, capital, movable, riches, earning, fond*). English lexicon also denotes personal accomplishments (*accomplishment, advancement, furtherance, achievement, acquirement, attainment, prize, gain*) and individuals identified either as benefactors or as recipients of good deeds (*good-doer, aider, benefactor, friend, comforter*).

Slovak, by contrast, converge in their representation of esteem and admiration (*chvála, rešpekt, poctenie, poctivosť, jemnosť, krása, majestát, úcta*), emotional well-being and inner satisfaction (*entuziazmus, eufória, lahoda, ľúbosť, neha, radosť, radôstka, radostnosť, potešenie, nasladanie, rozkoš*) and favorable circumstances and fortune (*príhoda, zdar*). Furthermore, Slovak lexical stock denoting *good* includes words such as *rodoláska* and *rodoľubstvo*, which encapsulate values of patriotism and national devotion that are deeply embedded in Slovak cultural identity.

The group of monosemantic nouns denoting *good* demonstrates clear cross-linguistic differences. English presents lower share (1,5%, 6 words), while Slovak shows stronger representation (29,7%, 48 lexical units). Their unifying semantic features appear in linking *good* to moral uprightness, ethical behavior and virtuous personal qualities (*rectitude, pleasantness, leniency; bezúhonnosť, šľachetnosť, morálnosť, čestnosť, cnota*), well-being, encompassing both material welfare and personal contentment (*good hap, common good, goods; príjemnosť, spokojnosť, blaženstvo*), positive interpersonal relations (*cordiality, behalf; obetavosť, dobročinnosť, štedrosť, dobromyseľnosť, dobrotivosť*). Moreover, in English and Slovak *good* is regarded both as an inherent quality and as an external power (*agathodemon; blahodarnosť, duchovnosť, bezpeka*).

The notions of heroism, selflessness and patriotism are particularly salient in Slovak. The words underscore the ideal of serving the common good (*dobrodinec, hrdinnosť, dobrodej*), refinement, courtesy and socially accepted behavior (*jemnosť, slušnosť*) and patriotism (*rodoľubie, rodoľub*).

Conclusions. The comparative lexico-semantic analysis of the words denoting *good* in English and Slovak demonstrates that the notion of *good* is shaped simultaneously by universal cognitive structures and culture-specific semantic patterns. On the one hand, both languages encode *good* through shared semantics associated with moral integrity, well-being, social interaction and human virtues, thereby reflecting universal evaluative patterns rooted in human cognition and experience. On the other hand, each language also reveals distinct semantic features that mirror the cultural, historical and social contexts in which these notions are embedded.

English tends to broaden the notion of *good* within the domains of material prosperity, social conventions and individual accomplishment, while Slovak foregrounds interpersonal values, emotional sphere and collective identity. These differences highlight that the linguistic realization of axiological concepts is not a mere reflection of universal human cognition but also a culturally mediated process that encodes the priorities, norms and worldview of specific speech communities.

The **prospects** for further research lie in the deeper comparative analysis of the lexical stocks denoting *good* in related and non-related languages.

REFERENCES:

1. Asudeh A., Giorgolo G. Enriched Meanings: Natural Language Semantics with Category Theory. Oxford : Oxford University Press, 2020. 179 p.

2. Beni M. D. Cognitive Structural Realism : A Radical Solution to the Problem of Scientific Representation. Switzerland : Springer, 2019. 188 p.

3. Engelberg S. Lexical Decomposition: Foundational Issues. *Semantics : Foundations, History and Methods* / ed. by C. Maienborn, K. Heusinger, P. Portner. Berlin / Boston : De Gruyter Mouton, 2019. P. 156–181.

4. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. London / New York : Taylor & Francis, 2018. 856 p.

5. Fabian M. Comparative Research of Etiquette Nouns in English, Ukrainian and Hungarian. *Development of Philology and Linguistics at the Modern Historical Period* / H. I. Bokshan, S. V. Holyk, N. I. Ilinska, O. V. Keba et al. Lviv / Torun : Liha-Pres, 2019. P. 161–179.

6. Oxford English Dictionary in 20 volumes on CD-ROM (v. 4.0). 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2009.

7. Slovník slovenského jazyka (Vols. 1–6) / ed. by Š. Peciar. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959-1968.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 81’37:81’42:7.01:34.01
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.47

МЕТАФОРИЗАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ МИСТЕЦТВА ТА КОМЕРЦІЙНОГО ПРАВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

METAPHORIZATION OF THE ENGLISH ART AND COMMERCIAL LAW TERMS: COMPARATIVE ASPECT

Сапожник І.В.,
orcid.org/0000-0002-0898-2921
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Суродейкіна Т.В.,
orcid.org/0000-0002-3862-5677
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена дослідженню метафоризації англомовних термінів у сфері мистецтва та комерційного права з урахуванням когнітивно-лінгвістичного підходу. У роботі обґрунтовується актуальність аналізу метафоричних моделей у спеціалізованих дискурсах, оскільки метафора виступає універсальним механізмом концептуалізації та структурування знання. Залучаючи теорію концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона, автори розглядають основні типи метафор – орієнтаційні, онтологічні та структурні – і демонструють їхню реалізацію в термінологічних системах мистецтвознавства й комерційного права.

Аналіз показує, що в мистецтвознавчій термінології провідними є метафори типу *ART IS A LIVING BEING*, *ART IS A JOURNEY* та *ART IS WAR*, які відображають динамічний і конфліктний характер розвитку художніх напрямів. Допоміжну функцію виконують моделі *ART IS A BUILDING* та *ART IS LIGHT*, які підкреслюють структурність мистецького твору та його культурну значущість. У сфері комерційного права домінують метафори *LAW IS A BUILDING*, *LAW IS A MACHINE/TOOL* та *LAW IS A GAME*, що підкреслюють технічний, інструментальний і регулятивний характер правової системи. Водночас використання моделей *LAW IS A JOURNEY* і *LAW IS WAR* ілюструє конкурентний характер бізнесових та судових процесів.

Порівняльний аналіз дозволяє зробити висновок, що обидві терміносистеми, що досліджуються, ґрунтуються на універсальних когнітивних схемах, проте відрізняються за своєю функціональною спрямованістю: у мистецтвознавстві концептуальна метафора виконує переважно інтерпретаційно-естетичну функцію, тоді як у комерційному праві – регулятивно-інструментальну. Отримані результати підтверджують гнучкість і адаптивність концептуальних метафор, які модифікуються залежно від специфіки дискурсу.

Перспективним видається подальше дослідження динаміки метафоризації в умовах глобалізаційних процесів, цифровізації мистецтва та транснаціоналізації правових практик, а також розроблення міждисциплінарної бази термінологічних метафор для ефективнішого аналізу гуманітарного та юридичного дискурсу.

Ключові слова: концептуальна метафора, когнітивна лінгвістика, англомовна термінологія, мистецтвознавчі терміни, терміни комерційного права, порівняльний аналіз, метафоричне моделювання.

The article is devoted to the study of metaphorization of English terminology in the fields of art and commercial law within the framework of the cognitive linguistic approach. The relevance of analyzing metaphorical models in specialized discourses is substantiated, since metaphor functions as a universal mechanism of conceptualization and structuring of knowledge. Drawing on the theory of conceptual metaphor proposed by G. Lakoff and M. Johnson, the authors identify three major types of metaphors – orientational, ontological, and structural – and demonstrate their realization in the terminological systems of art studies and commercial law.

The analysis shows that in art terminology the most productive are metaphors of the type *ART IS A LIVING BEING*, *ART IS A JOURNEY*, and *ART IS WAR*, which reflect the dynamic and conflictual character of artistic development. Auxiliary functions are performed by models such as *ART IS A BUILDING* and *ART IS LIGHT*, which emphasize the structural organization of an artwork and its cultural significance. In the sphere of commercial law, dominant are metaphors of the type *LAW IS A BUILDING*, *LAW IS A MACHINE/TOOL*, and *LAW IS A GAME*, which highlight the technical, instrumental, and regulatory nature of the legal system. At the same time, the models *LAW IS A JOURNEY* and *LAW IS WAR* illustrate the competitive nature of business and litigation processes.

A comparative analysis leads to the conclusion that both terminological systems are based on universal cognitive patterns, yet they differ in functional orientation: in art discourse, metaphor performs mainly interpretive and aesthetic functions, whereas in commercial law it is regulatory and instrumental. The findings confirm the flexibility and adaptability of conceptual metaphors, which are modified according to the specifics of each discourse.

Future research perspectives include the investigation of the dynamics of metaphorization under conditions of globalization, digitalization of art, and transnationalization of legal practices, as well as the development of an interdisciplinary database of terminological metaphors for a more effective analysis of humanitarian and legal discourses.

Key words: conceptual metaphor, cognitive linguistics, English terminology, art terms, commercial law terms, comparative analysis, metaphorical modeling.

Постановка проблеми. Вивчення термінів у сфері мистецтвознавства та комерційного права є надзвичайно важливим і актуальним завданням сучасної лінгвістики та когнітивної термінології. З одного боку, мистецька термінологія віддзеркалює еволюцію естетичних концепцій, культурні трансформації та особливості інтерпретації художніх явищ. З іншого боку, терміни комерційного права репрезентують економічні зміни, розвиток міжнародного бізнесу та механізми правового регулювання. Дослідження цих двох терміносистем дозволяє виявити як універсальні когнітивні моделі, зокрема концептуальні метафори, так і специфічні риси окремих професійних дискурсів. Актуальність теми зумовлена зростаючою потребою у міжкультурній та міждисциплінарній комунікації: мистецтвознавча термінологія є необхідною для культурної дипломатії та перекладу, тоді як комерційно-правова забезпечує ефективне функціонування міжнародних угод і правових відносин.

Новизна дослідження полягає у порівняльному аналізі термінології гуманітарної та юридично-економічної сфер, що дає можливість простежити універсальні закономірності термінотворення й специфіку їх когнітивного наповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Англомовну термінологію мистецтва, її лінгвокогнітивні та дискурсивні характеристики вивчала Т.В. Суродейкіна. Номінативно-когнітивні та семантико-дискурсивні характеристики термінів комерційного права в сучасній англійській мові досліджувалися І.В. Сапожник.

Дослідження Ернста Ґомбріха (Ernst Gombrich) та Вірджила Олдріча (Virgil Aldrich) демонструють, як візуальні метафори сприяють передачі складних ідей у мистецтві. У свою чергу, терміни комерційного права відображають економічні трансформації, розвиток міжнародного бізнесу та функціонування правових механізмів регулювання.

До проблеми метафоризації концептів зверталися такі дослідники, як М. Джонсон, Дж. Лакофф, Є. МакКормак, а також українські науковці О. Бешлей, Н. Єсипенко, Л. І. Лисиченко.

Постановка завдання. Значна частина сучасної термінології формується на основі концептуальних метафор, які, відповідно до теорії Дж. Лакоффа та М. Джонсона, виступають ключовими механізмами людського мислення та пізнання. Метафоричне осмислення дозволяє інтерпретувати абстрактні сфери, такі як кіберпростір або цифрові загрози, у термінах більш конкретного і тілесного досвіду. Як відзначає Д. Тичинська, аналіз концептуальної метафори є однією з провідних тенденцій сучасної лінгвістики. Теорія концептуальної метафори постійно еволюціонує, набуваючи нових інтерпретацій та поширюючись на дедалі ширші сфери дослідження. У контексті сучасної когнітивної лінгвістики метафора розглядається як когнітивний механізм, що забезпечує осмислення абстрактних понять через конкретні уявлення [4, с. 68–69]. Таким чином, метафора виступає базовим інструментом концептуалізації та пізнання дійсності, сприяючи моделюванню повсякденного досвіду, організації сприйняття реальності та визначенню способів поведінки у світі. Понятійна система, сформована за допомогою метафор, відіграє ключову роль у структуризації буденного знання [4].

Історичний інтерес до концептуальної метафори виник ще в першій половині XX століття, що було зумовлено широким поширенням метафоричних конструкцій у повсякденному мовленні. І. А. Річардс (1938) розглядав мислення як фундаментально метафоричне, а Б. Л. Ворф (1956) підкреслював вплив метафор часу, руху та мислення, закладених у мовній системі, на формування альтернативної картини світу [8].

Концептуальний підхід до метафори був систематизований у межах теорії Дж. Лакоффа та М. Джонсона, які доводили, що повсякденна система понять за своєю природою метафорична. Вони стверджували, що метафора пронизує не лише мовлення, а й мислення та діяльність людини [7]. Згідно з їхньою теорією, процес метафоризації ґрунтується на взаємодії двох доменів: когнітивної структури джерела (*source domain*) та цільового домену (*target domain*). Це зіставлення здійснюється через метафоричне проектування (*metaphorical mapping*), що забезпечує когнітивне відображення одного домену в термінах іншого [7, с. 9].

У межах типології концептуальних метафор, запропонованої Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, розрізняють три основні категорії:

1. Орієнтаційні метафори (*orientational metaphors*) – пов'язані з просторовими або сенсорними координатами та опозиціями, такими як «вгору–вниз», «всередині–зовні», «попереду–ззаду» [7, с. 35–36]. Наприклад: *optimism is up – she is feeling on top of the world* (вона у чудовому настрої), *depression is down – he is feeling at rock bottom* (він відчуває себе на дні).

2. Онтологічні метафори (*ontological metaphors*) – слугують для репрезентації абстрактних явищ як конкретних об'єктів або сутностей [там само, с. 49–50]. Так, концепт *market volatility* подається як реальна сила або об'єкт: *market volatility*

is a storm we must weather (нестабільність ринку – це буря, яку потрібно пережити), *market volatility is creeping into our investments* (нестабільність ринку повільно впливає на наші інвестиції).

3. Структурні метафори (*structural metaphors*) – базуються на перенесенні структур однієї складної концептуальної області на іншу, що дозволяє структурувати абстрактні поняття за допомогою більш конкретної схеми [7, с. 97]. Наприклад, концепт *argument is a journey* у висловах *we have reached a dead end in the discussion*, *let's move forward with the debate* (ми зайшли в глухий кут у дискусії; давайте рухатися далі у дебатах).

Отже, завданням цієї статті є дослідження типології концептуальної метафори в межах англомовних термінологій мистецтвознавства та комерційного права, а також їх порівняльний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо концептуальні метафори в англомовній термінології мистецтва та комерційного права.

У мистецтвознавчій термінології (art terminology) концептуальні метафори відіграють велику роль, адже вони допомагають описувати абстрактні естетичні явища через більш зрозумілі концепти. Нижче наведемо кілька типових концептуальних метафор досліджуваної термінології:

1. ART IS A LIVING BEING (МИСТЕЦТВО – ЖИВА ІСТОТА): *the birth of modernism* – народження модернізму, *the death of painting* – смерть живопису, *the life of a style* – життя стилю, *to revive classical traditions* – відродити класичні традиції. Тут мистецькі напрями осмислюються як істоти з біографією.

2. ART IS A JOURNEY (МИСТЕЦТВО – ПОДОРОЖ): *the evolution of artistic taste* – еволюція художнього смаку, *the development of Impressionism* – розвиток імпресіонізму, *a new direction in painting* – новий напрям у живописі, *to lead the way in sculpture* – прокладати шлях у скульптурі. Художні процеси сприймаються як шлях або рух у просторі.

3. ART IS WAR (МИСТЕЦТВО – ВІЙНА): *the battle of styles* – битва стилів, *to attack traditional forms* – атакувати традиційні форми, *avant-garde against the establishment* – авангард проти усталеного порядку, *to conquer new aesthetic territory* – завойовувати нові естетичні території. Тут мистецькі тенденції осмислюються як ворогуючі сили.

4. ART IS A BUILDING (МИСТЕЦТВО – БУДІВЛЯ/АРХІТЕКТУРА): *the foundation of modern aesthetics* – фундамент сучасної естетики, *the structure of a composition* – структура композиції, *to construct an image* – сконструювати образ, *to build perspective* – будувати перспективу. Мистецькі твори описуються як споруди, що мають основу, каркас, архітектуру.

5. ART IS LIGHT (МИСТЕЦТВО – СВІТЛО): *the enlightenment of art* – просвітлення мистецтва, *to shed light on the essence of beauty* – пролити світло на сутність краси, *a bright period in art history* – яскравий період в історії мистецтва, *a dark age in painting* – темна епоха у живописі. Етапи мистецтва оцінюються через метафори світла/темряви.

6. ART IS A BODY (МИСТЕЦТВО – ТІЛО): *the body of work* – корпус творчості, *the heart of the picture* – серце картини, *the face of modern art* – обличчя сучасного мистецтва, *to give life to an image* – вдихнути життя в образ. Мистецтво розглядається як живий організм.

Бачимо, що такі метафори не лише відображають когнітивні моделі, а й формують спосіб мислення мистецтвознавців та критиків.

У мистецтвознавчій термінології найбільш продуктивними виявляються концептуальні метафори типу ART IS A LIVING BEING (*birth of modernism, death of painting, revival of traditions*) – адже історія мистецтва часто осмислюється як "біографія" стилів і напрямів, ART IS A JOURNEY (*evolution, development, new direction*), бо мистецтво постійно розглядається у динаміці, як процес руху вперед, ART IS WAR (*battle of styles, to attack forms*), оскільки художні течії зазвичай описуються в опозиції одна до одної, через конфлікт і боротьбу.

Менш частотними, але все ж значущими, є моделі ART IS A BUILDING та ART IS LIGHT, які виконують допоміжну пояснювальну функцію (наприклад, підкреслюють структурність чи цінність мистецтва).

Таким чином, аналіз концептуальних метафор у мистецтвознавчій термінології англійської мови свідчить про їхню ключову роль у формуванні наукового дискурсу. Найчастіше використовуються метафори життя та подорожі, які дозволяють репрезентувати мистецтво як динамічний, постійно змінюваний організм із власною біографією та історичним розвитком. Значна частка метафор війни підкреслює конфліктний характер художнього процесу, що розгортається у протистоянні стилів і напрямів. Метафори будівлі та світла мають додатковий пояснювальний потенціал: вони дозволяють розкривати структуру твору та оцінювати його значущість у культурному контексті. Отже, концептуальні метафори не лише слугують зручним інструментом опису мистецтва, а й формують спосіб його концептуалізації в англомовній науковій традиції.

У сфері комерційного права (commercial law) теж активно функціонують концептуальні метафори. Вони допомагають осмислити складні правові відносини через більш конкретні й зрозумілі образи. Наведемо типові приклади:

1. LAW IS A BUILDING (ПРАВО – БУДІВЛЯ): *the foundation of contract law* – фундамент договірного права, *the pillars of commercial law* – стовпи комерційного права, *the structure of an agreement* – структура угоди, *to build a solid case* – побудувати міцну справу. Метафора підкреслює ієрархічність і впорядкованість правової системи.

2. LAW IS A LIVING BEING (ПРАВО – ЖИВА ІСТОТА): *the life of a contract* – життя контракту, *birth of a company* – народження компанії, *the death of an agreement* – смерть угоди, *reviving old claims* – відродження старих позовів. Комерційні угоди сприймаються як істоти з початком, розвитком і завершенням.

3. LAW IS A JOURNEY (ПРАВО – ПОДОРОЖ): *the path to settlement* – шлях до врегулювання, *a new direction in trade law* – новий напрям у торговельному праві, *to move forward with litigation* – рухатися вперед із судовим процесом, *navigating complex regulations* – орієнтуватися у складних регуляціях. Процеси права інтерпретуються як рух у просторі.

4. LAW IS WAR (ПРАВО – ВІЙНА): *a legal battle* – юридична битва, *to attack a claim* – атакувати позов, *to defend one's rights* – захищати свої права, *to fight a lawsuit* – боротися зі справою. Судові процеси і суперечки у бізнесі осмислюються як боротьба.

5. LAW IS A GAME (ПРАВО – ГРА): *rules of the market* – правила гри на ринку, *to play by the rules of contract law* – грати за правилами договірного права, *a fair deal* – чесна угода, *to gain an advantage in negotiations* – отримати перевагу в переговорах. Ділові й правові відносини подаються як взаємодія з правилами та стратегіями.

6. LAW IS A MACHINE/TOOL (ПРАВО – МАШИНА/ІНСТРУМЕНТ): *legal mechanisms of enforcement* – правові механізми виконання, *an instrument of regulation* – інструмент регулювання, *to set legal machinery in motion* – запустити правовий механізм, *a tool for dispute resolution* – інструмент врегулювання спорів. Підкреслюється функціональний і технічний характер права.

Як бачимо, у комерційному праві домінують ті ж універсальні когнітивні моделі, що й у гуманітарній сфері: будівля, живий організм, подорож, війна, гра, машина. Вони роблять юридичну мову більш образною, але водночас допомагають юристам, бізнесу й сторонам угод легше оперувати абстрактними правовими концептами.

Порівняємо концептуальні метафори в англомовних термінологічних системах мистецтва і комерційного права.

Розглянемо їхні спільні риси. Так, в обох сферах активно функціонують універсальні когнітивні моделі: LAW/ART IS A BUILDING (*foundation of aesthetics / foundation of contract law*), LAW/ART IS A LIVING BEING (*life of a style / life of a contract*), LAW/ART IS A JOURNEY (*new direction in painting / new direction in trade law*), LAW/ART IS WAR (*battle of styles / legal battle*). Це свідчить про те, що мислення як у гуманітарній, так і в юридично-економічній сфері ґрунтується на однакових базових концептуальних схемах.

Ми також помітили наступні відмінні риси.

У мистецтві метафори більш експресивні, емоційні та оцінні (*bright period, death of painting, heart of the picture*). Вони спрямовані на опис творчості як живого, конфліктного і динамічного процесу. Часто використовуються образи світла та тіла, що підкреслюють духовний, чуттєвий аспект.

У комерційному праві метафори більш раціональні, технічні та інструментальні (*legal mechanism, tool for dispute resolution, rules of the market*). Домінують моделі будівлі та машини, які акцентують на структурі, регуляції й функціональності. Значна частина образів походить з гри та війни, що відображає конкурентний характер бізнесу й судових процесів.

Висновки. Аналізуючи функції концептуальної метафори у досліджуваних сферах, ми виявили, що у мистецтвознавстві метафора виконує переважно пояснювально-естетичну функцію: допомагає інтерпретувати художні явища, робить дискурс образним і доступним. Натомість, у комерційному праві метафора має регулятивно-інструментальну функцію: вона полегшує розуміння складних юридичних понять, надає їм більшої конкретності й практичності.

Отже, концептуальні метафори є універсальним когнітивним механізмом як у мистецтвознавстві, так і в комерційному праві. Однак їхня специфіка різниться залежно від сфери: мистецтво тяжіє до експресивних і чуттєво-оцінних метафор, тоді як комерційне право – до раціональних, інструментальних і стратегічних. Це показує, що метафора адаптується до потреб конкретного дискурсу: у мистецтві – для інтерпретації краси й творчості, у праві – для організації та регуляції ділових відносин.

Перспективним є дослідження динаміки зміни метафоричних моделей у зв'язку з глобалізаційними процесами, цифровізацією мистецтва та транснаціоналізацією комерційного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ґомбріх Е. Оповідь про мистецтво. Київ: Arthuss, 2024. 664 с.

2. Сапожник І. В. Номінативно-когнітивні та семантико-дискурсивні характеристики термінів комерційного права в сучасній англійській мові: дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2007. 207 с.

3. Суродейкіна Т. В. Лінгвокогнітивні та дискурсивні характеристики англомовної мистецтвознавчої термінології: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2008. 337 с.

4. Тичинська Д. Концептуальна метафора як засіб вираження образності в англійських поетичних текстах. III Всеукраїнська наукова конференція студентів, аспірантів і молодих учених «*Мовний простір слов'янського світу*». Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2017. С. 68 – 69.

5. Aldrich V. Philosophy of Art. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall Foundations of Philosophy Series. 1963. 116 p.

6. Boyd R. Metaphor and Theory Change: What is "Metaphor" a Metaphor for? Ortony A. (ed.) *Metaphor and Thought*. 2nd ed. Cambridge: CUP, 1993. P. 481–532.

7. Lakoff G., M. Johnson. Metaphors We Live by. Chicago: University of Chicago Press, 2003 [1980]. 276 p.

8. Madsen M.W. Cognitive Metaphor Theory and the Metaphysics of Immediacy. *Cognitive Science*. Volume 40, Issue 4. 2015. P. 881-908. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/cogs. (дата звернення 14.06.25)

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

РОЗДІЛ 6
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2.09 (477.87) Чендей, Станинець
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.48

МОРАЛЬНО-ДУХОВНИЙ ПОРТРЕТ ГОРЯН В ОПОВІДАННІ «У ВАГОНІ» ЮРІЯ СТАНИНЦЯ ТА ОДНОЙМЕННОМУ ТВОРІ ІВАНА ЧЕНДЕЯ…

MORAL AND SPIRITUAL PORTRAIT OF MOUNTAIN PEOPLE IN YURIY STANYNETS' SHORT STORY "IN THE RAILWAY CARRIAGE" AND IVAN CHENDEY'S WORK OF THE SAME TITLE

Барчан В.В.,
orcid.org/0000-0001-9054-6370
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті здійснено аналіз оповідання «У вагоні» Юрія Станинця та однойменного твору Івана Чендея з метою з'ясування творчого підходу двох письменників до осмислення історичних реалій Закарпаття в періоди його перебування в складі інших держав, виявлення індивідуально авторського моделювання морально-духовного портрета мешканців гірського регіону. Огляд літературознавчого дискурсу прози обох авторів показав, що ні кожен твір окремо, ні в порівняльному аспекті оповідання не піддавалися цілісному науковому пізнанню. Оскільки письменники осягали важливі для екзистенційного буття мешканців Закарпаття питання, а в радянський час були піддані остракізму, нагальність нового прочитання їхнього доробку очевидна. У процесі аналізу констатували, що творчість Ю. Станинця та І. Чендея є незаперечним фактом тяглості літературного процесу краю і стала добірним надбанням українського літературного процесу.

В оповіданнях Ю. Станинця та І. Чендея, написаних у різний час, постає образ підколоніального Закарпаття з його нагальними проблемами національної самоідентифікації українського етносу, особистісного, громадянського самоствердження, морально-духовного стану людини в умовах поневолення. Проблеми життя мешканців краю белетристи фокусують в узагальненому портреті, який об'єднує представників різних етнічних, соціальних, вікових груп. Для чіткого окреслення такого портрета автори обирають відповідний хронотоп: простір, обмежений вагоном потяга, час – рухом потяга від однієї точки до іншої.

У творі Ю. Станинця в основі сюжету лежать спостереження героя-оповідача за подорожніми, серед яких найбільшу увагу привертають студент із книжкою, захоплена чужою мелодією дівчина-верховинка та кондуктор-гуцул, який просить проїзні квитки чеською мовою. У творенні морально-духовного світу автохтонів важливу роль відіграє художня деталь, яка акцентує на етнічних, соціальних, вікових характеристиках образу, виокремлює індивідуальні риси його елементів підкреслюючи такі якості, як працьовитість, любов до землі та залежність від неї, релігійність, забобонність, патріотичну налаштованість, а разом із тим і суспільну індиферентність, культурний нігілізм. Духовний занепад автохтонів проявляється у втраті ними культурної та мовної ідентифікації.

Оповідання «У вагоні» І. Чендея є зразком соціально-психологічної прози. У ньому відображено Закарпаття часів його окупації гортіївською Угорщиною в 1939 році. Центром авторської уваги є селянин Петро Космач, який везе хреста на могилу вбитого у в'язниці сина та зазнає принижень від чиновників урядової залізниці, що й становить основу розвитку подій в оповіданні. Для твору характерні філософізм та поглиблений психологізм, що реалізується в мотивах відчуження, самотності, вибору. В об'єктиві авторської уваги – внутрішній світ, динаміка душі головного персонажа, що передано через експресивні портретні деталі, лапідарність, слухові та зорові відчуття, зміну часопростору, психологізований пейзаж, заглиблення в себе, внутрішню мову.

Отже, в оповіданнях Ю. Станинця та І. Чендея звучали гострі питання буття закарпатських українців в умовах чужоземного поневолення, коли державна політика була спрямована на соціальне пригнічення, знищення культурної та мовної самоідентифікації мешканців краю. До моделювання морально-духовного портрета горян кожен із митців задіяв індивідуально авторський арсенал художніх засобів і прийомів.

Ключові слова: Юрій Станинець, Іван Чендей, оповідання, самоідентифікація, морально-духовний портрет, горяни.

The article aims to analyze Yuriy Stanynets' short story "In the railway car" and Ivan Chendey's work of the same title, with the goal of clarifying the authors' creative approaches to interpreting the historical realities of Transcarpathia during periods of foreign domination. Particular attention is paid to how each writer models the moral and spiritual portrait of the region's mountain inhabitants through their individual use of artistic techniques and narrative strategies. A review of the literary discourse on the prose of both authors showed that neither each work separately nor the stories in a comparative aspect have been subjected to comprehensive scientific study. Since the writers addressed issues important for the exis-

tential being of the inhabitants of Transcarpathia, and were subjected to ostracism during the Soviet era, the urgency of a new reading of their work is obvious. In the course of the analysis, it was established that the works of Yu. Stanynets and I. Chendey are an indisputable fact of the continuity of the literary process in the region and have become a valuable asset of the Ukrainian literary process.

The stories by Yu. Stanynets and I. Chendey, written at different times, present an image of subcolonial Transcarpathia with its pressing problems of national self-identification of the Ukrainian ethnic group, personal and civic self-affirmation, and the moral and spiritual state of people in conditions of oppression. The writers focus on the problems of the region's inhabitants in a generalized portrait that brings together representatives of different ethnic, social, and age groups. To clearly define this portrait, the authors choose an appropriate chronotope: the space is limited to a train carriage, and the time is limited to the train's movement from one point to another.

The plot of Yu. Stanynets' story revolves around the narrator-hero's observations of fellow travelers, among whom the most attention is drawn to a student reading a book, a highland girl captivated by a foreign melody, and a Hutsul conductor who requests tickets in Czech. Artistic detail plays a crucial role in creating the moral and spiritual world of the autochthons, emphasizing the ethnic, social, and generational characteristics of the characters, highlighting individual traits such as diligence, love of the land and dependence on it, religiosity, superstition, patriotic sentiment, alongside social indifference and cultural nihilism. The spiritual decline of the autochthonous population manifests in their loss of cultural and linguistic identity.

The story "In the railway car" by I. Chendey, an example of socio-psychological prose, depicts Transcarpathia during its occupation by Hungary in 1939. The author focuses on Petro Kosmach, a peasant who carries a cross to the grave of his son–killed in prison–and endures humiliation from government railway officials, which drives the story's development. The work is marked by philosophical depth and profound psychological insight, expressed through themes of alienation, loneliness, and choice. The author's attention centers on the protagonist's inner world and emotional dynamics, conveyed through vivid portrait details, conciseness, sensory impressions, shifts in time and space, a psychologically charged landscape, introspection, and internal monologue.

Thus, the stories of Yu. Stanynets and I. Chendey raised pressing questions about the fate of Transcarpathian Ukrainians under foreign rule, at a time when state policy aimed to suppress them socially and destroy their cultural and linguistic identity. To portray the moral and spiritual character of the highlanders, each writer employed their own unique set of artistic tools and techniques.

Key words: Yuriy Stanynets, Ivan Chendey, short stories, self-identity, moral and spiritual portrait, highlanders.

Постановка проблеми. Юрій Станинець – представник закарпатського письменства 20–40-х рр., автор оповідань, повістей «Юра Чорний», «Червона йонатаночка», роману «Сусіди». Іван Чендей – репрезентант творчого покоління 50–80-х рр., лауреат Державної премії України імені Т. Шевченка за збірку «Калина під снігом», повість «Іван», «один із найкращих українських письменників, патріарх (у доброму сенсі слова) прозаїків Закарпаття» [1]. Обидва автори є ключовими постатями, які визначали процес входження та успішної імплементації крайової прози в загальноукраїнську у двадцятому столітті. Обидва митці зростали на ґрунті багатства народнопоетичної творчості, класичного й модерного національного та європейського мистецтва. Естетичні та морально-духовні ідеали Ю. Станинця й І. Чендея у своїй основі мали народні та загальнолюдські гуманістичні первні. У цих вимірах творча уява обох митців моделювала народні характери, що своєю правдивістю, колоритністю завдячували досконалому знанню письменниками життєвих реалій, людської психіки, ментальності горян. Тому в їхній прозі знайшли художнє втілення образи, які уособлюють різний морально-духовний світ людей, що проявляється крізь призму соціально-побутових, політичних, національно-історичних подій, явищ і процесів. Ураховуючи той факт, що кожен із митців творив у різних суспільно-політичних формаціях – Ю. Станинець за часів Чехословаччини, а І. Чендей – у радянський період, художня реалізація світоглядних засад літераторів у створених ними портретах краян становить науковий інтерес. Ілюстративним матеріалом для цього послужать оповідання цих письменників з однаковою назвою – «У вагоні». Порівняльне дослідження творчості Ю. Станинця та І. Чендея мотивує до подальшого осмислення шляху закарпатського письменства в плані традицій і новаторства, авторського ідіостилю, контекстуального аналізу на тлі загальноукраїнської та європейської літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прозовий доробок Ю. Станинця та І. Чендея привернув увагу багатьох дослідників. Опубліковані в часописах та видані окремими збірками у 20–40-і рр. ХХ ст. твори Ю. Станинця оцінили його сучасники М. Лелекач, І. Вокович, В. Бирчак, Ф. Потушняк та ін. На початку 90-х рр. увага до постаті Ю. Станинця значно зросла. Нові видання його творів мобілізували зусилля дослідників І. Ребрика, Д. Федаки, П. Ходанича, Н. Ребрик, Л. Голомб, В. Барчан та ін. Літературознавчий дискурс Станинцевої прози проаналізовано в окремій статті та праці В. Барчан «Юрій Станинець: текст і контекст» [2].

Про твір «У вагоні» пише М. Мухин, згадуючи своє редагування газети «Свобода» в 1936–37 рр. минулого століття. Йому «пощастило вмістити залізничний репортаж Станинця на маленькі

сторінки ламівської «Свободи» [3, с. 177]. У наш час на цьому творі принагідно зосередили погляд Н. Ребрик та Л. Голомб. Твір Станинця «пішов у люди» за сприяння У. Самчука. Під час другої зустрічі із закарпатським прозаїком, як відзначає Н. Ребрик, Станинець показав Самчукові новелу «У вагоні». «Вона захопила Самчука, і останній наполіг негайно ж відіслати її до Львова у «Вісник». Згодом новела була там надрукована, і звідти, з подачі того ж Уласа Самчука, потрапила в антологію української прози, що вийшла італійською мовою в Римі 1938 року. До речі, Закарпаття було представлене єдиним Юрієм Станинцем» [4, с. 28–29]. На думку Л. Голомб, новела «У вагоні» показова «для розуміння світосприйняття Ю. Станинця і всієї прогресивної частини інтелігенції краю» [5, с. 267]. Суспільно-важливі проблеми, порушені у творі письменника, знайшли продовження в прозі І. Чендея.

Чендеєзнавство на сьогодні включає ґрунтовні дослідження таких науковців, як Г. Аврахов. Г. Дончик, М. Жулинський, О. Козій, В. Марко, Г. Сивокінь, М. Стрельбицький, Д. Федака, П. Ходанич та ін. Сучасні праці С. Кіраля, Р. Жаркової розкривають нові сторінки творчості митця. Студії Е. Балли, В. Барчан, М. Васьків, Н. Лисенко, Н. Ференц та ін. присвячені окремим аспектам прози автора. Видані щоденники Івана Чендея (2021), епістолярій митця (2021), збірка творів «Птах у своєму гнізді» (2024) мотивують дослідницьку активність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Оповідання І. Чендея «У вагоні» окремому аналізу не піддавалося, хоча порушені в ньому проблеми, як і в однойменному оповіданні Ю. Станинця, суголосні нашій сучасності, а підхід двох митців до художнього їх осягнення заслуговує на дослідницьку увагу. У цьому полягає **актуальність** теми нашої студії. Враховуючи й те, що обидва письменники за радянських часів зазнали «соціального остракізму» (О. Луцишина) – Станинець практично до кінця життя був вилучений із літературного процесу краю, а Чендей позбавлений роботи, десятиліття не міг друкувати свої твори, – їх обох стосується думка О. Луцишиної з приводу виходу збірки оповідань «Птах у своєму гнізді», про нагальну важливість «нам зараз прочитати і відчитати прозу Івана Чендея – як представника свого мордованого системою покоління і як самобутнього митця» [1].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета роботи – на прикладі творів двох авторів проаналізувати проблемно-тематичний спектр оповідань, особливості відображення складних періодів в історії краю та на основі цього виявити індивідуально авторські підходи Станинця й Чендея до творення морально-духовного портрета верховинця, що складає **завдання** пропонованої праці. Для досягнення мети та виконання поставлених завдань застосовано інструментарій біографічного, історико-культурного, естетичного, порівняльного літературознавчих методів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творчість Юрія Станинця та Івана Чендея є промовистим зразком культурної тяглості, традицій і новаторства в українському літературному процесі краю. Ю. Станинець увійшов у літературу у двадцяті роки XX століття, у час національного піднесення за умов приналежності Закарпаття до Чехословаччини. Він стояв у ряді митців 20–40-х рр. – В. Ґренджа-Донський, Л. Дем'ян, О. Маркуш, Ф. Потушняк та ін., які влили новий струмінь в українське письменство і зайняли гідне місце в «контексті загальноукраїнської культури» [6, с. 237].

Іван Чендей продовжив традицію своїх попередників і став митцем, чиє ім'я, за визнанням науковців, «є знаковим в українській літературі XX століття», без творчості якого важко уявити українську прозу 50–80-х рр. [7, с. 48].

Дослідники белетристики письменника помітили риси, що зближують його прозу з «окремими творами земляків О. Маркуша й Ф. Потушняка…» [8, 128]. Н. Ребрик додала в цей ряд і Ю. Станинця: «**…** розлога колоритно-етнографічна манера Станинцевого письма набере сили пізніше у прозі Івана Чендея, приміром, його роман «Терен цвіте (до речі, І. Чендей був обізнаний із творчістю Юрія Станинця, вів з ним, хоч і неактивне, листування з 1955 року)» [4, с. 71]. Зразком проблемно-тематичного перегуку у творчості митців можуть бути й оповідання Станинця «У вагоні» та однойменного твору Чендея, де автори відображають періоди підколоніального стану Закарпаття, торкаються проблеми національної самоідентифікації, особистісного, громадянського самоствердження, морально-духовного стану людини в умовах чужинецького поневолення.

Ю. Станинець й І. Чендей – віддали перевагу реалістичному стилю письма, відтворили багатоаспектне життя «малої батьківщини» з його насущними й екзистенційними проблемами, відобразили ментальність, характери мешканців гірського краю. Соціально-побутова тематика – «одна з найбільш характерних рис закарпатського письменства» [9, с. 178] домінує

і в прозописьмі Станинця й Чендея. Реалістичні картини життя верховинців, їх морально-духовні пріоритети митці розкривають не лише в умовах повсякчасного побуту, але й на тлі суспільно-політичних реалій. Обом письменникам довелося жити в часи приналежності Підкарпатської Русі до Чехословаччини та Угорщини, тож проблема впливу чужоземного панування на економічний рівень рідної землі, матеріальне й морально-духовне становище горян знаходило відгук у їхніх художніх полотнах.

Оповідання «У вагоні» Ю. Станинця написане ще за часів Чехословаччини, як «цікавий та жвавий залізничний репортаж» [3, с. 163], був уперше уміщений на шпальтах україномовної газети «Свобода». Пізніше твір, «дещо поширений» [3, с. 163], був опублікований «внаслідок дипломатичного мистецтва Уласа Самчука» [3, с. 163] у львівському журналі «Вісник» 1936 року та на сторінках літературного альманаху в Римі 1938 року.

Твір І. Чендея з такою ж назвою був написаний майже через два десятиліття, уже в інших суспільно-політичних реаліях – у радянський період, та вміщений у літературному альманасі «Радянське Закарпаття», виданому в Ужгороді 1957 року з нагоди сорокаріччя жовтневої революції. Рецензію В. Попа на це видання опубліковано в газеті «Советское Закарпатье» за 7 січня 1957 року та в журналі «Жовтень» № 1 за 1958 рік. Оповідання увійшло і до прозової збірки автора «Вітер з полонини» (1958) з передмовою П. Панча.

Ю. Станинець змальовує сучасне йому Закарпаття часів Чехословаччини. І. Чендей вдається до ретроспекції і подає стан краю періоду окупації його Угорщиною (1939–1945 рр.). На першому плані в обох оповіданнях постають проблеми, пов'язані з життям корінного етносу в умовах іншого державного утворення. І Станинець, і Чендей розглядають їх крізь призму збірного образу мешканців краю, який об'єднує представників різних етнічних, соціальних, вікових груп. Вдалим прийомом для чіткого окреслення такого портрета є вибір обмеженого художнього простору – у обох творах це вагон. Такий прийом нерідко застосовують у літературі, згадаймо, до прикладу, оповідання «В вагоні» чи «PSYCHOPATHIA NATIONALIS» А. Кримського, «Чиста раса» І. Франка. До слова, і проблемно-тематично, і деякими сюжетними вузлами твори закарпатських митців перегукуються з цими оповіданням.

У Ю. Станинця, за спостереженням Л. Голомб, «вагон поїзда постає як модель усього Закарпаття в мініатюрі» [5, с. 267]. Відповідно, це дає автору можливість в ущільненому часопросторі виділити й найголовніші проблеми, що розгортаються трьома мотивами – культурної ситуації в краї, мовного питання та мотив посухи, і змогу визначитися з кутом зору на навколишній простір – все фіксує герой-оповідач. Його вибір об'єктів споглядання, аналіз, оцінки, дії говорять про нього як людину інтелігентну, освічену, патріотично налаштовану. Номінування героєм-наратором присутніх у вагоні – панок, міщанки, студент, гуцулки, верховинець, бородаті – показовий для майстра малої прози засіб точного передавання сенсу відображуваного. Важливу роль у портретописанні, як правило, відіграють мазки, штрихи, деталі, кольористика. Станинець вправляється в точних, виразних, змістово навантажених художніх деталях. Вони розширюють, увиразнюють, індивідуалізують образи: гуцулка з Ясіня швидко і вправно в'яже білі панчохи, «студент з книжкою» – представник нової генерації інтелігенції, «вишита, із складками на грудях та рукавах сорочка» жінки свідчить про регіон її мешкання – Тячівщина, Тересва. У таких елементах художнього образу закладена інформація про соціальний, географічний, етнічний склад населення краю.

Станинець уміло передає психологію подорожніх, активізуючи при цьому зорові й слухові відчуття: одні з пасажирів усамітнюються, як панок в іншому кінці вагона, інші, навпаки, прагнуть до спілкування – оповідач чує діалог між гуцулками; треті, як студент, збавляють час за читанням. Сам же наратор ретельно обсервує навколишню ситуацію.

Серед пасажирів вагона персонаж-оповідач відразу ж виділяє синів Ізраеля характеристичними етнічно й соціально виразними елементами портрета, підкреслюючи специфічні ознаки зовнішності, їх згуртованість і водночас суспільну окремішність серед мешканців краю: «Орлині носи, совині очі, лисини і бороди, бороди, бороди. Сидять купами, ніби злиплі, вимахують руками, згинаються, розгинаються, наче й не їдуть – танцюють, моляться, радяться, торгують» [10, с. 356]. Їх не обходять проблеми й турботи інших, бо жебракові на тарілочку кидали майже всі, «крім бородатих».

Натомість верховинців оповідач бачить окремо і в кожному підкреслює якусь показову ознаку, що становить елемент загального портрета горян. Панкові, що сидить окремо від інших і «погруз в газеті», властива суспільна індиферентність. Працелюбність, як показова риса мешканців краю, оприявнюється через образ гуцулки, яка плете капчури, щоб не гаяти задарма часу під час

подорожі. Характерну для верховинців відвічну прив'язаність до землі й залежність від неї виявляє в занепокоєнні жінок страшною спекою, яка несе загрозу голоду: «Усе спалила суша. Хоч живими лягай в землю» [10, с. 357]. Через почутий героєм-оповідачем діалог гуцулок виокремлюється й така ментальна риса горян, як релігійність та забобонність. Бувати на відпусті у святих місцях, зокрема на Чернечій Горі, звідки повертається одна з гуцулок, – традиційний для вірян захід. Переказ чуток про величезного гада в Тячівських Лазах чи то в Липчі на престолі в православному монастирі як провісника голоду, або про грім, що вдарив у церкву та «багатьох забив», сприймається горянами як знаки потойбічних сил.

З-поміж обмежених побутовими інтересами присутніх пасажирів уважний обсерватор вихоплює постать студента з книжкою. Виділені автором деталі його зовнішності відразу підкреслюють світоглядні особливості цього персонажа. Він, відірвавшись від сторінок «Кобзаря», «вдумливо дивиться крізь вікно… На грудях значок із зображенням розгорнутої і освітленої промінням сонця книжки. Вишивана сорочка, широкий, низаний з коралів ланцюжок гуцульської орнаментовки, що звисає з малої кишені штанів, прозраджують хазяїна» [10, с. 357]. Наратор відчуває світоглядну спорідненість із цією людиною, а разом вони уособлюють інтелектуальну, культурну, суспільно активну частину свого етносу.

Подальшим розгортанням подій у вагоні – захоплення молодої верховинки мелодією, яку виконував на скрипці сліпий музика-жебрак – автор порушує проблему колонізації культури місцевого населення й підкреслює суспільно важливу роль людини з відповідним соціальним статусом. Герой-оповідач, освічений, патріотично налаштований представник українців верховинського краю, розуміє згубний вплив колоніальної політики на культурну свідомість людини, визнає власну суспільну роль, відчуває обов'язок національної еліти. Тому він глибоко вражений поведінкою дівчини, яка нестямно захоплюється азартною мелодією мексиканської румби, сприймаючи її за мадярські пісні, які для неї «багато кращі за наші» [10, с. 359]. Для експресивності зображуваної картини автор вдається до прийому паралелізму. Факт втрати верховинцями культурної ідентифікації в умовах іноземного засилля й нещадно випалені сонцем поля навкруги – для героя-наратора явища одного порядку. «А тут ця дівчина у своєму захопленні, ці висушені поля навкруги – все те наганяло на мене смуток, жаль, нуртував у душі невиразний докір, змішаний з болем. Обернувся до вікна й дивився на вкриті лісами гори… Намагався викликати в собі трохи бадьорості з їх яскравої зеленої краси. Та замість того я все ще бачив сухі поля, згорілу пошерхлу кукурудзу і дівчину, що любується румбою.

Поля і дівчина… Хіба не подібні вони?

І багаті вони, і бідні…

Сонце чужини і сонце неба впало на них… І зотлило…» [10, с.360].

Персонаж-оповідач наголошує на екзистенційно важливому значенні культури. Чужі її зразки, що «ринуть із далеких міст, палаців і кіно» [10, с. 359], активно заполонюють свідомість, корелюючи духовні засади, нівелюють цінність національної культури як запоруки самого існування, невмирущості народу: «У них своя краса, але не вона пориває тебе… тут треба б поставити щось побіч румби. Щось, що оволоділо б нею, схопило б на свої рвучкі хвилі мов повінь, понесло, бавлячи і купаючи, пестячи і голублячи… Вперто звучало у вухах: «Реве та стогне Дніпр широкий…», «Верховино, світку ти наш…». Могутність Дніпра, Тиси, їх сила, чарююча краса української пісні. Ох, дитино рум'яна, коли б знала ти ці буревійні мелодії, коли б знала, коли б відчувала їх красу!» [10, с.360-361].

Багатство національної культури асоціюється в Ю. Станинця з красою, силою навколишньої природи, адже «національна культура органічно поєднана з природно-географічним середовищем, у якому вона й розвивалася. Саме природно-географічне народжує, плекає і зберагіє дух народу, що яскраво виражено в культурі, звичаях, обрядах, у мові, в переказах і легендах, у світосприйнятті закарпатських українців» [11, с. 13]. Тому твір починається з картини природної величі Карпат, яку спостерігає за вікном оповідач: «… біжать … дерева, поля, а там далі, за Тисою, повільно, мов велетенські кораблі, пливуть гори в синю далечінь.

Під останками Карпат, вкритих симетричними рядами виноградників, розсілось Берегово. Севлюш, облицьований широкими ланами тютюну, задивився на гранітну скелю, що звисає над ним у сяєві сонячного проміння; поперек долини, що разом із Тисою біжить із Хуста, між високими дрімливими соняшниками і пожовклою кукурудзою лежить Королево» [10 , с. 356].

Як бачимо, у цьому краєвиді автор возвеличує і природу, і людину, здатну своєю працею забезпечувати життєві потреби. Та для реалізації авторського задуму введено й інші пейзажні малюнки, зокрема картини посухи, що розгортаються в стрижневий мотив у творі. Саме в мотиві

посухи спроєктовано становище знедоленого, духовно й культурно поневоленого краю: «… Навколо сухі, жовті, мов пергамент, поля. А на них мертвенний знак виснаженої, спраглої моєї батьківщини» [10, с.363].

Далі драматизм буття бездержавного народу автор унаочнює більш напруженою психологічно сюжетною картиною: появою у вагоні кондуктора – гуцула з Рахова, який просить залізничні квитки урядовою, чеською, мовою: «Їзденкі, просім пана!» [10, с.360]. Герой-оповідач різко реагує на поведінку верховинця, називає її добровільним рабством, вважаючи, що той цим самим «себе принижує, а нас продає» [10, с.361]. Устами наратора Ю. Станинець чітко артикулює наслідки чужої політики на становище закарпатських українців, які, пристосовуючись, потурають чужинецькому поневоленню, демонструють свою меншовартість: «Нащо вам вашу культуру, ваші школи, коли, дивіться, як люди цінують її…», – скаже нам чех. Тому нам таких «урядовців» не треба щадити. Я певен, що ніхто не примушував «урядовою» мовою просити білети. Він сам хоче себе показати. І показує… свою безхребетність. То дочасне. Він і йому подібні вчора просили білети по-угорськи, сьогодні просять по-чеськи. А завтра зможуть просити по-турецьки, і як завгодно. Та хіба не можна цінувати чужого без того, щоб затоптувати своє?...» [10, с. 362].

Серед присутніх пасажирів такі ж погляди має й представник молодої генерації – гімназист. Образ студента – яскравий, промовистий, ідейно наповнений елемент у морально-духовному портреті закарпатського українця. Його світогляд формувався в процесі навчання, ознайомлення з багатством і красою українського слова, культури. Тому саме в ньому, представникові молодого, освіченого, ідейно цілеспрямованого покоління автор бачить надію на національне самоусвідомлення, на здатність до громадянського самоствердження, до правового самозахисту. У спілкуванні хлопець дотримується правил культурної комунікації, але при необхідності вже виявляє й протест своїми різкими діями проти нахабства й зухвалості декого з присутніх у вагоні. Тож оповідач бачить у цій людині нову, необхідну верховинцям силу й потугу до відродження: «…Мені він нагадував бомбу, що лежить спокійно, наставлена на вибух – досить малого дотику, щоб зірвала все вокіл себе» [10, с. 362]. Невідворотність таких змін як історичного й природного процесу Ю. Станинець стверджує за допомогою художньо вивіреного прийому паралелізму: «З-поза Тиси, через високі хребти гір, насувалися пелехаті кусні хмар.

Це добрий знак. Буде дощ! Як не сьогодні, то завтра. Поміг би… Хоч дечому…» [10, с. 363].

В оповідання «У вагоні» Ю. Станинець відтворив реалії свого часу, свідком яких був. Він, активний учасник національного відродження закарпатських українців у час Чехословацького правління, добре усвідомлював чинники формування ментальності горян, складність історичних і політичних реалій, які зумовлювали умови їх виживання, і в художній формі показав складний, неодновимірний, часом суперечливий, але, як і все в природі, здатний до оновлення, відродження й самовираження портрет українського верховинця.

Проза Івана Чендея, як і Ю. Станинця, охоплює животрепетні соціальні, моральні, духовні проблеми краю. «Історія його краю – в його творах» [11, с. 36], – так визначив зміст творчості митця М. Жулинський. Центральним у його белетристиці поставав образ «згорьованого віками сваволею чужинців верховинця… Саме той верховинець, який упродовж дев'ятисот років немилосердно тяжкої історії виборював волю й свободу.., у якого тільки над полониною не могли відібрати, цікавив молодого письменника, приваблював до себе й тривожив собою – своєю непогамованою жадобою землі, забобонною скупістю і підсвідомою недовірливістю, що прищепили визиск, лихварство і правову беззахисність» [11, с. 36]. І хоч автор описує достеменно знане життя людей свого регіону, отчої землі, «його проза багатошарова і надзвичайно нюансована, хоч і лаконічна, і міряти її треба величинами набагато ширшими, ніж ті, що улягають у доктрини», – зазначала О. Луцишина [1].

У Чендеєвській манері письма дослідники впізнавали Стефаниківський почерк. І хоча з творчістю Стефаника він ознайомився вже в роки свого творчого розкрилля, раннє оповідання «У вагоні» підтверджує цю думку, адже в сюжеті цього твору – батько везе хреста на могилу страченого у в'язниці сина – відчутна алюзія зі Стефаниківським сюжетом новели «Стратився».

В оповіданні «У вагоні», що є зразком соціально-психологічної прози, автор відображає Закарпаття часів його окупації гортіївською Угорщиною в 1939 році. Образ вагона, як обмежений простір, є метафорою Закарпаття, оточеного горами, і мешканців краю із зумовленим географічними реліями та колоніальними умовами способом життя. Різні суспільні верстви місцевих мешканців представлені тут образами селян, ревізора-угорця, контролера-верховинця, монахині, міської пані, чоловіка «з двома покрученими космами».

Центром авторської уваги є селянин Петро Космач, який везе до Хуста в'язку дубових стовпців на хрест для могили свого сина, замордованого в гортіївській в'язниці, та зазнає принижень від чиновників урядової залізниці, що й становить основу розвитку подій в оповіданні. Однак прозаїк не обмежується висвітленням соціального плану сюжету, а розвиває його в психологічній та екзистенційній площині, що реалізується в мотивах відчуження, самотності, вибору.

Мотив відчуження в соціумі розгортається вже з початку твору в епізоді появи в потязі головного персонажа Петра Космача. Уважний до художньої деталі автор пікреслює цю відокремленість виразними портретними штрихами: «літній селянин, з сивою щетиною на обличчі, зморшками, що обступили краєчки очей, з яких тільки-но потекли сльози, з глибокими і нерівними борознами на чолі, з почуттям гідності ввійшов до вагона приміського поїзда» [12, с. 119]. Доповнює відчуття окремішності цього героя нівеляція пасажирами загальноприйнятих етичних норм щодо літніх людей, вони «…й не думали потіснитися, щоб дати старому місце» [12, с. 119], а також обране ним місце у вагоні: зі своїм багажем – в'язанкою тесаних дубових стовпців, «він став біля дверей». Наступні епізоди з перевіркою проїзних білетів урядовцями мадярських королівських залізниць, реакцією пасажирів на вирізьблене на стовпці ім'я загиблого Миколи Космача, пояснення батька, що сина засудили за те, що «на обручі ходив» – тобто, переходив кордон на радянський бік – і що його «продали газди», «свої пси видали його», є психологічно вмотивованим чинником екзистенційної відчуженості персонажа.

Наскрізний у творі мотив самотності розгортається в психологічній площині. На психологізм як домінантну ознаку поетики Чендея неодноразово вказували дослідники [13, с. 26–30]. За спостереженням М. Жулинського, Чендей «… був переконаним з перших своїх літературних кроків, що людина не є сукупністю суспільних відносин, а окремим, автономним мікрокосмосом, який нерідко не може вповні усвідомити свою унікальність. Її внутрішнє життя, її знедоленість, переживання, страждання, надії – це безмежний, неповторний психоемоційний світ, який Іван Чендей намагався відтворити. Він начебто ставив своїх героїв… на порозі остаточного самозвершення, коли життя осягається в його універсальній сутності… Чуттєва сфера героїв Івана Чендея особлива, імпресіоністична, наповнена враженнями, роздумами, емоціями, з внутрішнім мисленням» [11, с. 13].

В аналізованому оповіданні в об'єктиві авторської уваги – внутрішній світ, динаміка душі головного персонажа, згорьованого смертю сина. У її відображенні митець не вдається до розлогих описів, він оперує художньою деталлю, як маляр пензлем. Стан зраненої душі Петра Космача проступає в експресивних портретних штрихах – сива щетина, зморшки навколо очей, із яких щойно потекли сльози, глибокі, нерівні борозни на чолі. Лапідарність – мистецьки застосований прийом передачі автором домінантних рис характеру: у вагон Петро Космач зайшов «з почуттям гідності». Слухові враження теж відіграють важливу психологічну функцію. Дзвін чавунного гонгу, що сповіщав про від'їзд потяга, у душі героя відлунюється церковним похоронним дзвоном.

Поглиблений психологізм забезпечує і зміна часопростору. Відстороненість від навколишніх реалій, заглибленість у себе, стан тривоги, неспокою, хвилювання персонажа передано в оповіданні швидкою зміною хронотопу, яку вловлює за вікном із рухом потяга його зір.

Одним із ефективних засобів відображення рельєфу душі у творі є психологізований пейзаж. Спостережена за вікном потяга різнобарвна картина природи поставала дисонансом до спустошеного, пригніченого тугою внутрішнього світу героя. «Він, Петро Космач, був один-однісінький з своїм болем, своєю зажурою, своєю тугою. Тягота звалилася на його непокірне, трепетне серце горянина важким каменем. Хто міг в цю мить заглянути в його душу, відгадати його думи, прочитати сторінки його гіркої печалі?.. Петро Космач був одиноким у великому своєму горі…» [12, с.120].

Як схильний до психоаналітики автор, Чендей демонструє і вплив соціальних, морально-етичних факторів на людську психіку. Це майстерно відображено в епізоді перевірки квитків та комунікації персонажа з ревізором і контролером. Навантажена соціальним сенсом художня деталь – у ревізора «на пов'язці сріблом вишита святостефанська корона з похиленим хрестиком» [12, с. 120] – є психологічно травматичним подразником для верховинця, уособлюючи його багатовікове підневільне становище, визиск, нужду, насильство, ту силу, що забрала його сина: «Було вас уже немало! Не одного зазнала моя сива голова!» – думав Петро Космач, дивлячись на відзнаку мадярських королівських залізниць» [12, с. 120].

Добре знаючи тонкощі психології горян, Чендей правдиво відтворює здатність персонажа до покірності владі, дотримання її законів:

«Мусай – великий пан! Коли треба, то треба! – погоджувався Космач. Адже він і не думав заперечувати, бо знав, що панські закони на залізниці тверді» [12, с. 121]. Проте більш вразливим чинником зрушення душевного стану Петра Космача була поведінка контролера-верховинця, моральна ницість якого проявилася в змушуванні пригніченого горем чоловіка заплатити за перевезення хреста. У цьому образі Чендей, не відводячи очей від болісних явищ, показав зрадливу, морально скалічену, немічну натуру, що пристосувалася до влади чужинців.

Для розкриття глибини самотності персонажа прозаїк уміло задіює й такі інструменти вираження індивідуального мікрокосмосу, як заглиблення в себе, внутрішню мову. Відповіді Космача на запитання контролера про вагу хреста, його реакція на поведінку присутніх, коли ті почули, кому везе старий чоловік хреста, є рефлексіями вищих сенсів: «Важкий наш хрест! – коротко обірвалося з уст Петра Космача» [12, с. 121]. Душевний біль, потреба співчуття, батьківська любов виливаються в слова заперечення звинувачень сина, прагнення його виправдати, нагадати хороші риси, а разом із тим, назвавши винуватців смерті сина – «свої пси», «знайти потіху і розраду в горі» [12, с. 121].

Довершує ландшафт душі героя, зневіреного й безсилого у своєму горі, в усвідомленні своєї присутності на «нашій, не своїй землі», спостережена картина руїн Хустського замку: «Хоч би в своїй землі лежав! – …промовив Петро Космач, бо думками був з сином. – А то з ним всього тільки й буде, що сей дубок! – сказав, беручи під пахву в'язку, коли поїзд уповільнив рух» [12, с. 121].

Важливим у авторському задумі і в побудові сюжету оповідання є мотив вибору, самоозначення як екзистенційної проблеми. Духовний світ, морально-етична позиція людини, як це бачимо на прикладі контролера-верховинця й Миколи Космача, є соціально й психологічно детерміновані. Автор показує факт духовної деградації людини в умовах підневільного буття: контролер, ставши урядовцем і бажаючи вислужитись, нехтує моральними принципами людяності, співчуття, більш прискіпливо, ніж ревізор-угорець, приглядається до вантажу старого чоловіка, вимагає оплати, незважаючи на його безгрошів'я та крайнє виснаження. Оцінка ницої поведінки верховинця-чиновника звучить із народних уст: «На свого пса і двох палиць мало! – кинув хтось з селян услід контролеру пасажирського поїзда» [12, с. 124]. Натомість Микола, син Петра Космача, зробив інший вибір у житті. Він бунтує проти кривдників, лихварів, стає месником: «чотирьох жандармів поклав одним махом на землю», «пустив димом в селі під полониною крамарню з шинком найбагатшого лихваря Тересвянської долини» [12, с. 122], бажаючи волі, він пішов «на обручі». Народне схвалення дій Миколи Космача виявилося в зборі грошей пасажирами для оплати перевезення хреста.

Як бачимо, І. Чендей, продовжуючи традицію закарпатоукраїнської літератури попереднього покоління, осмислює наслідки колоніальної політики буття своїх земляків крізь соціальну, моральну й духовну парадигму, демонструючи в портретному малюнку закарпатських українців глибину й майстерність філософського та психоаналітичного мислення.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у вказаному напрямку. Проведене дослідження творів закарпатоукраїнських письменників Ю. Станинця та І. Чендея дають підстави стверджувати, що основні тенденції української літератури Закарпаття, що зародилася в 20-х роках ХХ ст., знайшли продовження у творчості літераторів краю в наступні десятиліття та в кращих своїх зразках – творчість І. Чендея – влилися новим, неповторним струменем в національну культурну скарбницю.

У прозі Ю. Станинця та І. Чендея відобразилася історія «малої батьківщини» у її соціальних, моральних та духовних вимірах. Тема довготривалого колоніального становища рідної землі була однією з важливих у творчості обох письменників. Автори художньо осмислювали морально-духовний стан автохтонного населення в умовах підневільного становища. Прообразом верховинського краю в мініатюрі в оповіданнях обох митців став вагон, оскільки обмежений простір дає можливість зосередитись на найголовнішому і максимально ефективними прийомами виразити його. В оповіданні Ю. Станинця «У вагоні», що є зразком соціально-побутової прози, знайшли художнє втілення актуальні для тогочасного Закарпаття, що входило до складу Чехословаччнини, проблеми національної ідентичності. У розгортанні мотивів збереження мови, культурного самовияву постає реалістично виписаний, конкретизований у чітких художніх деталях складний, неодновимірний портрет верховинця з його працелюбністю, релігійністю, забобонністю, патріотизмом і усвідомленням своєї суспільної місії, а разом із тим і культурним нігілізмом як наслідком культурної колонізації.

І. Чендей ретроспективно відображає картину життя своїх краян за часів угорської державності на Закарпатті, акцентуючи на впливі колоніального становища на економічний, духовний, моральний рівень автохтонів. Він постає ретельним обсерватором навколишніх реалій і світу людської душі, досліджує прояви характеру верховинця в різних життєвих ситуаціях. Філософізм та поглиблений психологізм – показові ознаки оповідання «У вагоні». Художня модель екзистенційних мотивів відчуженості, самотності, вибору дала можливість авторові створити портрет горянина в кольорах світла й тіні. Петро Космач, відвічний трудар, визискуваний чужинцями, соціально пригноблений, політично і юридично безправний, але морально стійкий із присутнім почуттям людської гідності. Його син Микола – бунтар, месник, символ волелюбності, невмирущої віри у світлу будущину у своїй державі. Лихварі й визискувачі, здрібнілі, морально й духовно зниділі душі пристосуванців до влади чужинців, байдужі до суспільних проблем, загрузлі в побуті та особистому світі типи – все це виразні, деталізовані елементи морально-духовного портрета мешканців колонізованого краю.

Отже, порівняльний аналіз творів Ю. Станинця та І. Чендея переконливо показав близькість світоглядних засад письменників, індивідуальність авторського бачення, розуміння та художнього відображення ними життєвих реалій, творення морально-духовного портрета українців гірського краю. Порушені у творах суспільно важливі, актуальні для Срібної Землі питання державності, національної, культурної, громадянської самоідентифікації є визначальними для розуміння письменниками, які уособлюють інтелектуальну, прогресивну частину українців краю, питань історичного буття Закарпаття. У порівняльному аналізі творчості Ю. Станинця, І. Чендея та інших письменників вбачаємо перспективу подальшого наукового осягнення літературного процесу Закарпаття та творчої індивідуальності белетристів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Луцишина О. Охоронець Світового Дерева. URL: https://komorabooks.com/novini/ (дата звернення: 23.08.2025).

2. Барчан В. Юрій Станинець: текст і контекст : Монографія. 2-е видання, виправлене і доповнене. Ужгород : РІК -У, 2023. 192 с.

3. Мухин М. Ужгородські вакації: Спогади. Ужгород: ФОП Ребрик А.І., 2024. 264 с.: іл.

4. Ребрик Н. «…Платити мені маєте не сріблом-злотом, а такими почуттями до мене у ваших серцях при читанні цієї книжки, які я мав до вас, коли цю книжку писав…» [передм.]. *Станинець Юрій. Червона йонатаночка: Вибрані твори*. Ужгород: Ґражда, 2011. С. 3–88.

5. Голомб Л. Літературне життя 20-30–х років ХХ ст. на Закарпатті. *Новаторські тенденції в українській літературі кінця XIX - перших десятиліть XX ст.* Ужгород: Ґражда, 2008. С. 236–291.

6. Мишанич О. Оновлення літератури (Про літературний рух на Закарпатті 20-30-х років ХХ ст.). *На переломі. Літературознавчі статті й дослідження.* Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 237–255.

7. Василишин О. Чендеєзнавство в Україні і внесок у нього вченого-літературознавця Миколи Жулинського. *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія: Філологія. Вип. 28. Ужгород. 2012. С. 48–50.

8. Марко В. Уроки Івана Чендея: до 85-річчя від дня народження. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. Ужгород: Говерла, 2007. С. 127–130.

9. Ходанич П. Творчість Івана Чендея у контексті прози Закарпаття другої половини ХХ століття. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. Ужгород: Говерла, 2007. С. 175–180.

10. Станинець Ю. У вагоні. *Червона йонатаночка:* Вибрані твори. Ужгород: Ґражда, 2011. С. 356– 363.

11. Жулинський М. Іван Чендей: художнє формування національного образу світу. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. Ужгород: Говерла, 2007. С. 11–13.

12. Чендей І. У вагоні*. Терен цвіте. Новели. Повість*. Київ: Дніпро,1967. С. 183–187.

13. Балла Е. Психологізм та ліризм: прийоми кореляції (на прикладі новели Івана Чендея «Син»). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. Ужгород: Говерла, 2007. С. 26–30.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 821.161.2-32.09(477.78)Потушняк
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.49

РИСИ ЕКСПРЕСІОНІЗМУ В ПОЕЗІЯХ У ПРОЗІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

FEATURES OF EXPRESSIONISM IN FEDIR POTUSHNYAK'S POEMS IN PROSE

Вотьканич М.І.,
orcid.org/0000-0002-4491-4635
доктор філософії зі спеціальності «Філологія»,
доцент кафедри української літератури
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Знаковою постаттю українського культурного життя Закарпаття ХХ ст. є Федір Потушняк – науковець, письменник, громадський діяч, етнограф, філософ. Непересічної художньої вартості літературний доробок митця, який за спостереженням дослідників має виразний модерністський характер, довгими десятиліттями замовчувався чи спотворювався ідеологічно заангажованою критикою. Однак у часи незалежної України, коли незаслужено забуті імена повертаються в український інформаційний простір, а новітні дослідження заповнюють «білі плями» в українському літературознавстві, його творчість отримала нове й неупереджене прочитання. Ф. Потушняк відомий як автор багатопроблемної епіки, а також глибоко суб'єктивної лірики. Синестезійне художнє світовідчуття спонукало письменника звернутися й до такого міжродового жанрового утворення як поезія в прозі. Цикл «Дзвоники», написаний у першій половині 40-х років ХХ століття, став для нього органічним способом оприявнення складного внутрішнього світу людини, яка в роки Другої світової війни опинилася в глобальній межовій ситуації. Криза духовності, світові катаклізми, нівеляція гуманістичних ідей – жорстока реальність зумовила пошук нових форм її відображення в мистецтві. Відповідно до цього полістильова манера художнього письма Федора Потушняка позначена поряд із іншим й авангардними – експресіоністськими – шуканнями. Ці тенденції особливо помітні в поезіях у прозі «Смерть і мати», «Дикий пес», «Пси», «Павук».

У статті проаналізовано особливості вияву поетики експресіонізму в зазначених художніх текстах. З'ясовано, що вони написані як реакція на криваві суспільні зрушення, сучасником яких довелося стати авторові. Встановлено, що ключовими засобами експресії в зазначених художніх текстах є гіпертрофована емоційність, елементи гротеску, деформація просторових співвідношень, містицизм, нервове напруження, домінування чорного кольору, контрастність.

Ключові слова: Ф. Потушняк, художня література Закарпаття, поезії в прозі, модернізм, експресіонізм, екзистенціалізм.

Fedir Potushnyak, a scientist, writer, public figure, ethnographer, and philosopher, is a landmark figure in the Ukrainian cultural life of Transcarpathia in the 20th century. The artist's literary work, which, according to researchers, has a distinct modernist character, has been silenced or distorted by ideologically biased criticism for many decades. However, in the era of independent Ukraine, when undeservedly forgotten names are returning to the Ukrainian information space and the latest research is filling in the 'blank spots' in Ukrainian literary studies, his work has received a new and unbiased reading. F. Potushnyak is the author of multi-thematic epics and deeply subjective lyrics. His synesthetic artistic worldview prompted the writer to turn to such an intergeneric genre as poetry in prose.

The cycle 'Bells', written in the first half of the 1940s, became for him an organic way of revealing the complex inner world of a person who found himself in a global borderline situation during World War II. The crisis of spirituality, global cataclysms, and the levelling of humanistic ideas – the cruel reality necessitated the search for new forms of its reflection in art. Accordingly, Fedir Potushnyak's multi-style manner of artistic writing is marked, among other things, by avant-garde – expressionist – explorations. These trends are particularly noticeable in the poems in prose 'Death and Mother,' 'Wild Dog,' 'Dogs,' and 'Spider'.

The article analyses the peculiarities of expressionism in the aforementioned literary texts. It was discovered that they were written as a reaction to the bloody social upheavals that the author had to witness. It was established that the key means of expression in F. Potushnyak's poems in prose are exaggerated emotionality, elements of the grotesque, deformation of spatial correlations, mysticism, nervous tension, the dominance of black colour, and contrast.

Key words: F. Potushnyak, Transcarpathian literature, poems in prose, modernism, expressionism, existentialism.

Постановка проблеми. Постать Федора Потушняка, людини енциклопедичних знань, обдарованого науковця, мислителя, талановитого письменника, щирого українця, почала цілісно й об'єктивно вимальовуватися тільки в останні три десятиліття, коли різні віхи його багатогранної діяльності стали об'єктом наукового інтересу фахівців-гуманітаріїв. Довго замовчуваний, критикований радянською владою літературний доробок митця врешті знаходить свого вдячного читача. Досвід Ф. Потушняка як історика, археолога, етнографа, фольклориста, культуролога, філософа показово відобразився в його художній творчості, що вражає глибиною думки та непересічністю форми. Він відомий як автор проникливої асоціативної лірики й багатопроблемної психологічної епіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оригінальна художня творчість Ф. Потушняка регулярно викликала інтерес його сучасників. Спостереження над своєрідністю творчої манери автора висловлювали В. Бирчак, М. Лелекач, В. Маркусь та ін.

Шлях до сучасного розкодування складної метафорики письма Ф. Потушняка однією з перших проклала дослідниця Лідія Голомб, яка, осмислюючи поезію автора, наголошувала на його пантеїстичному світогляді, тонкому розумінні менталітету українського народу й органічному засвоєнні європейських мистецьких віянь: «У лірици поета виявилася така суттєва риса українського модернізму, як синтез національних джерел творчості із здобутками новітніх європейських течій. Потушняк ішов тут слідами І. Франка, Лесі Українки, Б.-І. Антонича, поетів «Молодої музи» та празької школи, в одному ряду із своїми талановитими краянами В. Ґренджою-Донським, Ю. Боршошем-Кум'ятським, Зореславом, І. Ірлявським, І. Колосом та іншими» [1, с. 93].

Модерністська природа художнього вислову простежується не лише в оригінальній ліриці Федора Потушняка, а й у його епічних творах та поетичних текстах з епічною складовою. Він, як спостерегла дослідниця Е. Балла, «спричинився до відживлення» [2, с. 27] жанру поезії в прозі в українській літературі в першій половині 40-х років ХХ ст.

На специфіку цих художніх текстів Ф. Потушняка звернув увагу В. Поп у післямові до книги «Честь роду», куди увійшов цикл поезій у прозі «Дзвоники»: «У спадщині Ф. Потушняка одне з чільних місць посідають поезії у прозі (до півсотні творів). Їх тематика, як і проблематика, досить різноманітна й суспільно вагома. Здебільшого це мініатюри, в яких у своєрідній поетичній формі висловлюється та чи інша філософська думка. Самі твори будуються автором то як реалістичні картинки з життя – суспільства чи природи, то часто подаються в алегоричній формі – байок чи казок» [3, с. 243].

Детальніше розглянула жанрові особливості згаданого циклу поезій у прозі Евеліна Балла, яка наголосила й на їх стильовому синкретизмі: «… тут знаходимо твори виразно символістичні, експресіоністичні, неоромантичні, в окремих спостерігаємо елементи барокового стилю, поетики сюрреалізму. Світоглядний стержень цих творів – філософія екзистенціалізму, намагання осягнути трансцендентну сутність людського буття» [2, с. 28].

Онтологічні проблеми, порушені у творах, а також автобіографічний мотив творчості, що звучить у низці художніх текстів циклу, проаналізувала дослідниця Оксана Щербей. Вона простежила прямий зв'язок поезій у прозі з лірикою митця на «ідейному, образному, поетикальному рівнях» [4, с. 162]. Однак на відміну від віршів поета, у його поетичних прозових мініатюрах науковиця вбачає більшу долю раціоналізму.

Постановка завдання. За прагнення розвивати українську літературу у відповідності до її внутрішніх законів та відмову слідувати канонам соціалістичного реалізму Ф. Потушняк за життя зазнавав несправедливої критики та утисків з боку радянської влади. Однак дослідники часів незалежної України сходяться на думці про виразно модерністський характер його художнього письма, що в окремих випадках відлунює крайніми – авангардними – мистецькими шуканнями: «Зверненням до проблеми протистояння добра і зла, до страшних, непоясненних сил, що часом опановують людину, увагою до загальнолюдського, що виявляється в конкретних вчинках та пристрастях, Ф. Потушняк наближається до експресіоністської течії в українській та європейських літературах» [5, с. 269].

Слушні твердження авторитетних учених спонукають до глибших наукових студій, адже своєрідність вияву експресіонізму в творчості Ф. Потушняка ще не була предметом окремих літературознавчих розвідок. Це обумовлює актуальність дослідження, метою якого є простежити риси поетики експресіонізму в його поезіях у прозі.

Основним завданням статті вбачаємо аналіз суб'єктивного світобачення автора, вираженого в художніх текстах через символіку образів, сугестивність, комплекс порушених екзистенційних проблем. Адже, як зазначає дослідниця О. Черненко, на переконання теоретиків експресіонізму, «образ світу, незфальшований і в чистій формі, є лише в нас самих. Тільки такий образ повинен мистець показувати в своїх творах. Таким чином вся творчість мистців-експресіоністів стає візією» [6, с. 15].

Виклад основного матеріалу. Широка обізнаність Федора Потушняка із історією, філософією, культурою Західної Європи, глибоке розуміння закономірностей розвитку світового письменства і водночас тонке відчуття української національної душі, зокрема менталітету жителів закарпатського краю, оприявнилися в неповторному художньому світі письменника. Його тяжіння до рефлективності та дослідження складного внутрішнього світу людини, суголосне з ідеєю митців-модерністів про унікальність кожної особистості, знайшло вияв у використанні специфічного міжродового утворення – поезії в прозі. Розквіт цього ліро-епічного жанру в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття та його подальший розвиток були зумовлені своєрідним бунтом модерністів проти усталених

жанрових канонів, що сприймалися як формальні обмеження, пошуком нових засобів зображення, прагненням до експериментаторства.

Складні суспільно-політичні умови, якими була позначена перша половина ХХ століття, зумовили світоглядну кризу людини цього часу, «абсолютизований відчай доби» [7, с. 180] та, як наслідок, потребу особистості звернутися вглиб себе з метою осмислити причини страшної реальності.

Художній потенціал жанру поезії в прозі з його послабленим епічним компонентом та медитативною тональністю став оптимальним способом вираження екзистенційних роздумів закарпатського модерніста Ф. Потушняка. Поглиблений психологізм, що є іманентною ознакою жанру, відкривав перед митцем широкі можливості до осягнення таїни людської душі.

Ліричний герой поезій у прозі Ф. Потушняка виступає не пасивним реципієнтом, що споглядає дійсність та фіксує моментальні враження від неї, а навпаки – активним суб'єктом, що по-своєму одухотворює її. Це простежуємо, зокрема, у творах «Смерть і мати», «Дикий пес», «Пси» та «Павук», що увійшли до циклу «Дзвоники» та, настроєво доповнюючи й градаційно підсилюючи одне одного, розміщені в ньому послідовно. Тут ліричне «я» наратора проєктує власний зранений внутрішній світ на реальність. Перед читачем з надр людського серця постає об'єктивований біль, неприкритий відчай, персоніфікований страх. Гіперболізація негативних почуттів, оголення нервового напруження, елементи гротеску, опрацювання теми смерті як реакція на дегуманізацію суспільства дають підстави говорити про риси експресіонізму в зазначених художніх текстах.

В окресленому контексті особливу увагу привертає поезія в прозі «Смерть і мати», у назві якої криється вічна бінарна опозиція «смерть – життя». Написаний у 1941 році твір має виразне антивоєнне спрямування. Каталізатором екзистенційних роздумів автора стала жорстока дійсність першої половини ХХ віку, що ознаменувалася для світу в цілому й для українського народу зокрема революціями, голодоморами, репресіями й війнами. Жах від усвідомлення того, що суспільство відійшло від сповідування ідеї людського життя як найвищої цінності в найганебнішій формі вияву – війні, абсолютизується у свідомості ліричного героя.

Щоб посилити ефект інтимності, довіри між читачем і персонажем Ф. Потушняк доречно використовує першоособову нарацію. Згущуючи темні фарби, автор ставить гомодієгетичного оповідача й реципієнта на один емпатичний щабель, коли обоє мовчки розуміють один одного: читач розділяє відчай і безвихідь ліричного героя, який став в'язнем власних рефлексій. Тяжкі думи обсідають його: він оплакує людяність як феномен, якому, як не парадоксально, не знайшлося місця серед людей: *«О, страшна потворо, жахлива насильнице смерте!», «О війнова смерте! Як ненавиджу я тебе!.. Чорною тінню ти висиш над видом мого краю!»* [8, с. 227].

Попри те, що у світовій культурі образ смерті набув амбівалентного значення та в окремих філософських чи релігійних системах трактується як закономірна частина життя, спосіб переходу в інший світ, шлях до переродження, у парадигмі художнього світу твору Ф. Потушняка смерть, коли вона стає синонімом украденого життя, – абсолютне зло. Він розглядає насильство як симптом втрати людством чогось іманентного – власної суті. Відчуття безнадії й трагізму навіює апокаліптична картина, виписана митцем за допомогою градації чорного кольору: *«Уявою втікаю від тебе через гори й доли, ховаюся у чорних лісах і ще темніших нетрях…»* [8, с. 227]. Традиційно у мистецтві образ лісу, непрохідної хащі символізує сферу несвідомого, дикі інстинкти, темні порухи душі. Однак ліричний герой Ф. Потушняка сприймає цей локус як прихисток, як порятунок для розхристаного серця: будь-де, аби подалі від людей, здатних знищувати собі подібних заради меркантильних цілей.

Пригнічення героя, яке він переживає всередині себе, проєктується на його сприйняття реальності. Уявою він оживлює страшні картини з гіпертрофованою некротичною енергетикою: «*Надлетіли останні хвилини. Горизонт помер і ліг горілиць. Ліси постаріли й жовтіють мертвим листям. Мої поля покрилися псячкою і мохом. Хатина похилилася й сліпими очима – завішеними вікнами – дивиться в темну ніч. У маренні я лежу на ліжку, бо думаю уже сотні раз одну і ту ж думку*» [8, с. 227]. Переплітаючи експресіоністичні прийоми з елементами сюрреалізму Ф. Потушняк об'єктивує людський страх і безпомічність перед стихійним жахом, який несе війна.

Автор нагнітає атмосферу тривожного очікування через натяки й недомовлення. Образ війни в уяві ліричного героя персоніфікується, стає моторошною потворою, яка, як йому здається, ось-ось увійде в його кімнату і його світ. Але раптом на порозі з'являється постать матері. Вітальна сила цього образу осяває все навколо, долаючи зло: «*Переді мною – мати, що дала мені життя! Вона собою заступила смерть*» [8, с. 227].

Одвічно образ матері в українській культурі є символом «життя, святості, вічності, тепла і всеперемагаючої любові» [9, с. 479]. Ф. Потушняк, домінантою художнього стилю якого вважають символізм, майстерно обігрує семантичний потенціал цього архетипу. Це помітно навіть у кількісних характеристиках твору: опис гнітючої атмосфери очікування наростає поступово, займає майже увесь обсяг твору, у той час як для утвердження перемоги світла й любові авторові вистачає двох заключних речень.

Ця ідея безумовного тріумфу добра тенденційна у творчості митця. Вона є органічною частиною його художнього мислення. Означену рису, зокрема, у ліриці письменника помітила дослідниця Марія Козак: «Ф. Потушняк виявив себе зрілим митцем, майстром кольорів. У його ліриці синтезуються елементи різних видів мистецтв. Вірші поета здебільшого побудовані на контрастах: після моторошних, страшних картин постають у нього світлі, радісні, повні віри й надії» [10, с. 13]. За вказаним принципом митець конструює й аналізовану поезію в прозі: темній гнітючій атмосфері відчаю й зневіри протиставляється всеохопна сила любові, що дарує людству надію.

Буремні події, у гущі яких опинився Ф. Потушняк у 40-х роках ХХ століття, накладали на його світовідчуття печать тривожного очікування й неспокою, тому темні, нуарні образи продовжують хвилювати його уяву й наповнювати його художній простір. Свідченням цього стали поезії в прозі «Дикий пес» і «Пси», написані в 1942 та 1943 роках відповідно. На нашу думку, вони можуть вважатися своєрідним диптихом, настроєвим стрижнем якого стали екзистенційна спустошеність та відчуття незахищеності у ворожому деструктивному світі, сповненому хижаків.

Як слушно зауважила дослідниця Г. Яструбецька, «танатографічна оптика висвітлює таку генетично споріднену з архетипом ейдологічну категорію експресіонізму, як містичне, похідним від котрої є поняття ірраціоналізму, езотеричності, візійності, інтуїтивізму, спіритуалізму» [11, с. 9]. Федір Потушняк, добре знайомий з народними віруваннями, теж наділяє свого ліричного героя поезії в прозі «Дикий пес» містичним світовідчуттям. Ворожа дійсність переломлюється в його душі апокаліптичними візіями: «*Але раптом усе обривається, падає, щезає… Замість ночі згущується страх. І він – сила… сила войовнича і руйнуюча, щось – як холод, аморфність чи як знищення…»* [8, с. 228].

Відповідно до експресіоністичних традицій автор гіпертрофує художню ситуацію, посилює відчуття несвітського жаху: *«Темним світом біжить дикий пес і зловіщо виє. В тім голосі чується неминучість смерті, загибель душі, вмирання любові, торжество неправди, погасання світла і царство пітьми»* [8, с. 228]. Образ «темного світу», в якому панує тільки пустота, безнадійність і марнота, озвучений моторошним завиванням. Знову митець береться за опрацювання амбівалентного символу в його негативному прояві: пес у трактуванні Ф. Потушняка виступає уособленням зла й жорстокості, а його лиховісне виття віщує горе й смерть. Означення «дикий» підкреслює хижість, навіть потойбічність образу, його деструктивну стихійність. Він втілює персоніфікований страх, провіщає наближення кінця. І навіть коли разом із ніччю відступають і жахи, які вона несе, ліричний герой відчуває душевну спустошеність і тягар фатуму, адже така похмура, навіть готична картина буття – вираження його власних емоцій, об'єктивоване внутрішнє життя.

Така ж рецепція дійсності домінує в поезії в прозі «Пси», де негативна конотація образу доведена до апогею: *«… за темних ночей пси обступають мою хату. Виджу їх чорні силуети і в нічній пітьмі, вивалені язики та гостро настроєні вуха*» [8, с. 228]. На глибоке переконання ліричного героя, ці ворожі створіння ночі чигають на нього і за найменшої нагоди кинуться, щоб розірвати. Тому він почуває себе в'язнем, безпорадним заручником обставин, а власне існування йому здається доведеним до абсурду: *«І я мушу через них задихатися у своїй власній хаті»* [8, с. 228].

У цілому ж означена художня ситуація, що набуває обрисів пекла на землі, покликана проілюструвати читачеві задушливу атмосферу епохи. Вона відображає сприйняття письменником реальності, в якій йому доводилося жити й творити на початку 40-х років, коли над світом смертоносно гула канонада війни.

Почуття відчуження й екзистенційної самотності ліричного героя посилюється прихованою алюзією на рядки із двадцять другого псалма Біблії («Страждання праведника і його надія»): «Бо пси мене обсіли, і лиходіїв зграя мене оточила. Пробили мені руки й ноги, / всі мої кості я міг би полічити» [12, с. 668]. Приховано апелюючи до вічної книги, Ф. Потушняк дає ключ до розкодування свого алегоричного твору: як і псалмоспівець, ліричний герой поезії в прозі опиняється самотнім серед ворогів. Однак, на відміну від священного тексту, у художньому творі письменника в характерній для експресіонізму манері

оптимістичні сподівання зведені до мінімуму: «*Отже, нічого вдіяти – треба ходити хащами, таємничими стежками, а ні – можна попасти у собачі зуби і загинути, нічого не зробивши доброго на світі*» [8, с. 228].

Образу хижих тварин протиставляється інший не менш загадковий, але єдино світлий у цьому творі образ коня, який несе вершника, рятуючи від перспективи бути розтерзаним: «*Мій кінь, зачувши їх* [псів – М. В.]*, стає на задні ноги, дико хропить, відскакує з дороги і несеться навмання пустирями чи зарослями, бо інакше можуть завітрити нас, тоді буде усьому кінець*» [8, с. 228]. Цей символ, одним із традиційних трактувань якого є уособлення «швидкості; волі» [9, с. 349], втілює дух нескореності, що спонукає ліричного героя до внутрішнього бунту проти верховенства сили й кровопролиття.

Експресіоністично-сюрреалістичні візії полонять свідомість ліричного персонажа твору «Павук» (1943), в художньому фокусі якого знову ж таки неоднозначний образ: павук, з одного боку, розглядається як «символ центру світу, його засновника» [9, с. 594], а з іншого, – «павутина з павуком посередині є емблемою смерті й руйнування» [9, с. 594]. Саме другу – негативну – конотацію Ф. Потушняк обирає для подальшого опрацювання. *«Невидимий»*, але при цьому «*страшний і величезний павучище*» [8, с. 228] є плодом уяви ліричного героя. Це персоніфікований образ страху, що виписаний гіперболізовано й гротескно. Автор навмисно деформує зображувану дійсність, за якою десь звисока над усіма чатує істота, що має «*двоє випуклих очиськ*» і своїми «*довгими кістлявими лапами хапає із землі кого тільки захоче*» [8, с. 229].

Як спостерегла Евеліна Балла, «у такий спосіб автор через зорові асоціації передає відчуття страху, що охоплює ліричного “я”, інтуїтивне переживання ним фатальної обумовленості окремих аспектів життя людини» [2, с. 29]. Візуальні враження посилюються інтуїтивними переживаннями: ліричний герой постійно відчуває на собі «*тягар павучого погляду*», «*шастання лап над головою*» [8, с. 229]. Однак найбільше лякає ліричного героя не стільки сама потвора, скільки відчуття незахищеності перед нею, її повна безкарність та свавілля: «*Найстрашніше, що той павучище ніякому закону не підвладний. Що захоче зробити – те зробить. Сягне тонкими лапами – і вже кінець одному життю*» [8, с. 229]. Як наслідок, надзвичайно виснажливим для оповідача є безперервне очікування, загроза бути наступним, стати черговою жертвою потвори. Його полонять відчай, почуття безвиході й марності існування. Так, у тривожному передчутті загрози минають його дні й роки, так минає життя. А в образі хижого павука ввижається епоха, яка, замість утвердження самоцінності особистості, сповідування високих ідей гуманізму, нівелює людину, намагається стерти її індивідуальність, змушує почуватися мізерною і залежною, а кожен день життя сприймати як милостиню системи: *«А може, таки вдасться мені вижити – переживу його? Та хто знає – чи раптом він не вибере мене… ще сьогодні… завтра…»* [8, с. 229].

Висновки. Проаналізувавши поезії в прозі «Смерть і мати», «Дикий пес», «Пси» та «Павук», що увійшли до циклу «Дзвоники», переконуємося, що полістильова творчість Ф. Потушняка–модерніста, позначена також авангардними віяннями, що особливо помітно виявилися через експресіоністичні засоби змалювання дійсності. Ці художні тексти, написані на початку 40-х років ХХ століття, у часи Другої світової війни, стали своєрідним відображенням рефлексій письменника над реаліями, в яких йому довелося жити. Зазначені твори – реакція митця на кризу духовності й криваві суспільні зрушення того часу. Основними засобами вираження авторської інтенції тут стали гіперболізація чуття, об’єктивація негативних емоції, елементи гротеску, деформація просторових співвідношень, монохромність зображення через нагромадження темних відтінків, поетика контрастів, містицизм та символічність письма.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голомб Л. Г. У таємничому дивосвіті слова: лірика Федора Потушняка. *Потушняк Ф. Хвилини вічності :* лірика / упоряд. та передм. Лідії Голомб. Ужгород: Ґражда-Карпати, 2000. С. 3–98.

2. Балла Е. Поезії в прозі Федора Потушняка: поетика жанру. *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка* : матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого (Ужгород, 15–16 квітня 2010). Ужгород : Ліра, 2010. С. 26–33.

3. Поп В. Побачений талантом світ. *Потушняк Ф. Честь роду* : оповідання, повість, поезії у прозі / упоряд. та післямова В. С. Попа. Ужгород : Карпати, 1973. С. 233–245.

4. Щербей О. Творча діяльність як естетична проекція «Хвилин вічності» у циклі поезій у прозі Ф. Потушняка «Дзвоники». *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія: Філологія; Соціальні комунікації. 2011. Вип. 26. С. 158–163.

5. Голомб Л. Федір Потушняк. *Письменники Срібної Землі.* До 60-річчя Закарпатської організації Національної спілки письменників України / упоряд. П. М. Ходанич. Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. С. 263–269.

6. Черненко О. Експресіонізм у творчості Василя Стефаника. Нью-Йорк : Сучасність, 1989. 280 с.

7. Ковалів Ю. Історія української літератури : кінець XIX – поч. XXI ст. : підручник : у 10 т. Київ : ВЦ «Академія», 2013. Т. 1. 510 с.

8. Потушняк Ф. Честь роду : оповідання, повість, поезії у прозі / упоряд. та післямова В. С. Попа. Ужгород : Карпати, 1973. 248 с.

9. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-те вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гавришенко В. М., 2015. 912 с.

10. Козак М. Ю. Розвиток української лірики 20-30-х років XX ст. на Закарпатті (проблематика та жанрово-стильові пошуки») : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.01.01. Івано-Франківськ, 2002. 20 с.

11.Яструбецька Г. І. Динаміка українського літературного експресіонізму : автореф. дис … д-ра філол. наук: 10.01.01. Київ, 2014. 38 с.

12. Старий Завіт. *Святе Письмо Старого та Нового Завіту* / пер. з єврейськ., арамійськ., грецьк. О. І. Хоменко. Вид-во отців Василіан «Місіонер», 2007. С. 1–1125.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 821.161.2-31.09(477.87) Томчаній
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.50

РОМАН МИХАЙЛА ТОМЧАНІЯ «ЖМЕНЯКИ»: РОЗПАД ПАТРІАРХАЛЬНОЇ РОДИНИ НА ЗЛАМІ ЕПОХ

MYKHAILO TOMCHANII'S NOVEL "ZHMENIAKY": THE DISINTEGRATION OF THE PATRIARCHAL FAMILY AT THE TURN OF THE EPOCHS

Ігнатович О.С.,
orcid.org/0000-0002-2845-8545
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті досліджується роман М. Томчанія «Жменяки», як твір про розпад патріархальної селянської сім'ї Закарпаття в першій половині ХХ століття.

Творчість Михайла Томчанія (1914-1975) посідає вагоме місце в українському літературному процесі другої половини ХХ століття. Неймовірної популярності здобув його роман «Жменяки» (1964). За цим твором була написана п'єса, яка виставлялася багатьма театрами України; згодом з'явився однойменний фільм-телевистава; 1987 року в прокат вийшов трисерійний художній фільм «Сила землі». До дослідження роману зверталися критики й літературознавці, зокрема Ю.Бадзьо, О.Мишанич, В.Поп, Ю.Шкробинець, М.Наєнко та інші, розглядаючи твір у контексті соціальної проблематики, та крізь призму конфлікту між матеріальним світом і духовними цінностями в людині.

У статті простежено, що роман М.Томчанія пропонує осмислення низки філософських проблем (людина і час, батьки і діти, кохання, життєвий вибір, осмислення людиною свого місця в світі тощо), які пояснюють механізми відчуження і ворожості в родині Жменяків. Художній світ роману виявляє парадоксальну ситуацію, коли батько роду Іван Жменяк, палкий прихильник патріархальності, постає її руйнівною силою.

Письменник вимальовує еволюцію головного героя: від роботящого господаря і сина землі до селянина, що губить почуття любові до ближніх, поступово перетворюючись у тягар для оточення. Жменяк знецінює індивідуальності власних дітей, входячи у конфлікт із пріоритетами модерного часу. А відтак, будучи заможним селянином, Іван залишає своїх дітей без освіти, у старій хаті, з однобокою перспективою праці, в бідності, до того ж вони ображені одне на одного і на долю. А кавалки землі, якими вони поділилися між собою після смерті батька, переходять у колгосп. Бідність, що її так боявся Жменяк, прийшла до синів і доньки через його власне невміле господарювання. Іванові діти будуть знову рабами, але тепер – у радянській державній системі. Жменяк не зумів використати модерний час на благо собі і своїй сім'ї. Філософський вимір роману закорінений у біблійних мотивах та сюжетних перегуках, що відчитуються у творі.

Цього року виповнилося 111 років від дня народження Михайла Томчанія. Його епохальний роман, пробуджуючи обговорення проблем, що існують з біблійних часів і до сьогочасся, малює нам протагоніста, котрий не бачить нових реалій сучасного світу.

Ключові слова: роман, еволюція, проблематика, батьки і діти, людина і час, художній світ, патріархальність.

This article examines M. Tomchanii's novel "Zhmeniaky" as a work about the disintegration of a patriarchal peasant family in Zakarpattia in the first half of the 20th century.

The work of Mykhailo Tomchanii (1914-1975) occupies an important place in Ukrainian literature of the second half of the 20th century. His novel "Zhmeniaky" (1964) gained incredible popularity. A play based on this work was staged by many theaters in Ukraine; later, a TV movie of the same title was released; in 1987, a three-part feature film "The Power of the Land" /Syla Zemli/ was released. The novel has been the subject of scholarly inquiry by critics and literary scholars such as Yu. Badzyo, O. Myshanych, V. Pop, Yu. Shkrobynec, M. Naienko, among others, who have examined it either in the context of social issues or through the prism of the conflict between the material world and the spiritual values within the individual.

The article traces how M. Tomchanii's novel engages with a range of philosophical issues (the individual and time, parents and children, love, life choices, the devaluation of the human being as a personality, and others) that illuminate the mechanisms of alienation and hostility within the Zhmeniaky family. The artistic world of the novel reveals a paradoxical situation in which the head of the family Ivan Zhmeniak, an ardent supporter of patriarchal tradition, emerges as the very force contributing to its disintegration.

The writer depicts the evolution of the protagonist: from a hardworking landowner and son of the soil to a peasant who gradually loses his capacity for love toward others, becoming a burden to those around him. Zhmeniak devalues the individuality of his own children, coming into conflict with the priorities of the modern times. Consequently, despite being a wealthy peasant, Ivan leaves his children without education, in the old family house, with limited job prospects, in poverty, and moreover, they are resentful of each other and their fate. The pieces of land they divided among themselves after their father's death pass to the collective farm. The poverty that Zhmeniak feared so much reaches his sons and daughter through his own poor management. Ivan's children will, once again, become slaves – but now within the Soviet state system. Zhmeniak fails to use the opportunities of the modern times for the benefit of himself and his family. The philosophical dimension of the novel is deeply rooted in biblical motifs and plot parallels that resonate throughout the work.

This year marks the 111th anniversary of Mykhailo Tomchanii's birth. His epoch-making novel, sparking discussion of issues that have existed since biblical times and continue to this day, depicts a protagonist who is blind to the new realities of the modern world.

Key words: novel, evolution, issues, parents and children, the individual and time, artistic world, patriarchy.

Постановка проблеми. XIX століття запропонувало читачеві новий тип роману – роман сімейної хроніки. Наступне століття продовжило спостереження за життям родин і їх розпадом, фіксуючи у заголовку їхні прізвища: «Будденброки» Томаса Манна, «Сага про Форсайтів» Джона Голсуорсі, «Сім'я Тібо» Роже Мартена дю Гара тощо. В українській традиції одразу згадуються: «Люборацькі» А.Свидницького, «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького. Буває, що фокус оповіді про родину зміщується (згадаймо, «Сестри Річинські» Ірини Вільде).

Література Закарпаття представила у XX столітті роман-сімейну хроніку **«Жменяки»** Михайла Томчанія (1964), твір про розпад патріархальної родини на зламі історичних епох. До цього твору була прикута увага численної кількості дослідників на просторах колишнього Радянського Союзу. Мабуть, усі театри України запропонували сценічний варіант **«Жменяків»**, роман було висунуто на Шевченківську премію, 1978 року створено односерійний фільм-телевиставу «Жменяки» (автор сценарію Л.Гриб, режисер А.Желінський), а 1987-го у прокат вийшов трисерійний художній фільм «Сила землі» (до речі, у радянський час це був єдиний фільм, знятий за твором письменника Закарпаття), роман перекладався угорською, англійською, латиською, російською мовами. Матеріал про творчість М.Томчанія було введено до «Історії української літератури XX століття» [4].

У романі Михайло Томчаній торкнувся того етапу історії, коли Перша світова війна завершилася і люди західного світу починають перелаштовуватися на модерні ритми часу. Змінюються технології, архітектура, освітній процес, медицина, взаємини між батьками і дітьми у родинах. Порухи колективної свідомості у гущі народу – у глибоко консервативній громаді села – становили предмет художнього осмислення Михайла Томчанія у романі **«Жменяки»**.

Заголовок твору Михайла Томчанія фокусує увагу на прізвищі сім'ї. Відтак, текст годиться досліджувати за його провідною ознакою-назвою – історією родини Жменяків. І в цьому вимірі простежити долі, життєвий вибір, пошук щастя, готовність до змін батьків, дітей і онуків, тобто запропонувати ширший погляд на питання, порушувані М. Томчанієм, що, до слова, закодовано й у способі письма літератора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняне літературознавство чітко простежило у творі соціальну проблематику, а в її контексті проблему прив'язаності людини до рідної скиби. Дослідники виділили ключовим у романі образ землі, який став домінантним при аналізі твору. Тож соціальна проблематика вимальовувалася у творі провідною, відтіснивши вічні філософські питання. Зрозуміло, що йдеться про оцінку книги **«Жменяки»** в радянському часі, який і наклав відбиток на спосіб її аналізування.

Відгуки та рецензії на роман з'явилися одразу. Авторами були і відомі літератори, і літературознавці, і студенти. Одним із перших поціновувачів став В. Фединишинець, тоді – студент філологічного факультету Ужгородського університету, а згодом – письменник. У статті під назвою «Земля і доля» він зазначає, що М. Томчаній «порушує тему землі в усіх аспектах, переслідуючи єдину і складну мету – показати незаперечну безперспективність і жорстокість влади шматка землі над людською долею» [9]. Відомий письменник-перекладач Юрій Шкробинець запропонував своє бачення роману в дописі-рецензії «Влада землі»: «…Жменяк: сильний, вольовий, охоплений ненаситною жадобою до землі, яка володіє всіма його вчинками і помислами» [10]. Наш земляк і дисидент-шістдесятник Юрій Бадзьо у журналі «Дніпро» слушно відзначив, що в романі вимальовується наскрізний мотив «земля і любов», і продовжує так: «земля, яка годує людину і становить багатство Жменяків, роз'єднує рідню, сварить брата з братом, батька з сином» [1, с. 141].

Вдумливим прочитанням твору вирізняється рецензія Олекси Мишанича «Дума про людську долю», в якій зауважено на виваженості Томчанієвого слова, а разом з тим відзначено високу емоційність і реалізм письма [3, с .201].

До розмови про роман долучилися М. Сидоряк, Ю. Балега, І. Семенчук, Г. Сивокінь, С. Дрюченко, В. Марко [7, с. 15–16]. Літературознавець Василь Поп написав низку розвідок (що згодом увійшли до його монографії «Творчість Михайла Томчанія») про роман **«Жменяки».** Науковець спостеріг, що **«Жменяки»** нагадують родинну хроніку, а простежуючи структуру твору, додав: «… внутрішньою суттю така композиція стає засобом пізнання процесу суспільної дійсності» [5, с. 93].

У 1998 році М. Наєнко зауважив, що «роман захоплює передовсім тонким художнім аналізом вічного конфлікту між духовним і матеріальним у душі людини» [4, с. 10].

Літературознавиця Ю.М.Бродюк присвятила набутку М.Томчанія дисертаційну розвідку, в якій простежила твір як родинну хроніку, слушно відзначивши «містку художню деталь, аналіз внутрішнього світу героя.., психологізм…» [2, с. 140] роману, що «дозволяють митцеві моделювати характер справжньої, живої людини, із притаманними їй фізичними чи моральними вадами незалежно від її ідеологічної приналежності» [2, с. 140].

Мета статті – простежити шлях розпаду патріархальної родини на зламі епох через еволюцію головних героїв роману.

Виклад матеріалу. Інтерес письменників краю до романного жанру виник на історичному Закарпатті у першій половині XX століття. Пам'ятаємо твір Ірини Невицької «Правда побідила» (1923), роман «Сусіди» (1941) Юрія Станинця. У 1959 році перед відходом у вічність Федір Потушняк видав дві частини епохального роману «Повінь». Юрій Мейгеш представив роман «Верховинці» (1961), Семен Панько – роман «Під синіми Бескидами» (1962). Але жоден з цих творів не здобув такої популярності й відгуку серед закарпатців різних поколінь, як **«Жменяки»** Михайла Томчанія, насамперед, через правдивість фактів, спосіб зображення персонажів митцем та глибиною суджень. Читач відчув, що образ землі тут виступає призмою, через яку розкриваються характери героїв, взаємини громади гірського села.

Отже, роман **«Жменяки»** М.Томчанія проливає світло на те, як у географічному центрі Європи змінюється життя після Першої світової війни, і як дух часу торкається мешканців історичного Закарпаття. Адже окрім того, що вони були учасниками тієї війни, їм довелося пережити «переділ світу» і опинитися після Сен-Жерменського договору в іншій країні – Чехословацькій республіці, а далі брати участь в територіальному поділі, пов'язаному з Другою світовою. Тож історичний вузол в'язався на нашій землі найпомітніше. Що втримувало внутрішній світ краянина на перехресті епох і як змінювався його світогляд? Що призвело до розпаду родини, до знецінення особистості? Такі питання порушено М.Томчанієм у романі **«Жменяки».**

Роман складається із трьох частин: перша – присвячена знайомству з сім'єю Жменяків: Іваном, Варкою та їхніми дітьми: Михайлом, Юрком, Степаном та Ганькою; друга – висвітлює формування особистого шляху Юрка, середульшого сина Жменяка; третя – повертає читача у вир родинних перипетій, що завершується колективізацію на Закарпатті. За образами Івана, Михайла та Юрка Жменяків ведуться три сюжетні лінії твору. Усі три герої еволюціонують у романі, а їхній поступ веде до розпаду патріархальної родини.

Чим припав до душі Михайлові Томчанію образ І.Жменяка? Відомо ж, що роман постав з однойменного оповідання. Отже, була риса характеру героя, котра спонукала письменника до подальших роздумів. Думається, насамперед, імпонувало те, що Іван Жменяк був щасливою людиною свого часу: він уміє радіти праці; у молоді роки відвоював собі дружину – найгарнішу дівчину села та й ще з добрим приданим; забезпечує сім'ю, налагоджує її робочі будні, примножує статок; односельці ставлять у приклад своїм синам і донькам дітей Жменяка; Івана шанує громада. Отаке буденне, просте щастя людини, котра віднайшла споріднену працю і свою нішу у громаді.

Томчанієвий Жменяк виступає героєм, котрий з народження дістав шанс у долі: мати його народила дванадцятеро дітей, з яких *«живуть тільки п'ятеро. Залишились ті, хто сильніший»* [6, с.7]. Серед трьох братів, які вижили, молодший Павло, німий з дитинства і живе з сім'єю Івана, допомагаючи йому в господарстві та примножуючи статки, а інший брат – поїхав на заробітки з села і на чужині помер. Жменякові, котрий носить родове батькове ім'я – Іван, залишається маєтність нянька: *«П'ятдесят років – це ще не так багато. Але Жменякові здавалося, що життя його почалося не з дня народження, записаного в метриці, а за багато років до того. Він наче виріс з кореня, що глибоко сидів у цілому роду Жменяків і ніс на собі віки – все те, що лишили йому батьки, діди, цілі покоління»* [6, с. 7]. М.Томчаній навмисне підкреслює силове поле Жменяка числами: дванадцять, три, п'ятдесят літ, поєднанням – три сини і одна донька, щоб вписати його у вічні символи, близькі людині, що ведуть у міфологічний та біблійний контексти. Тож, сприймаємо, – Жменяк мовби був тут завжди. Завжди був опорою патріархального способу буття, бо тільки так господарювали на селі тисячоліттями. І життя його було цілком зрозуміле сільській громаді: він-бо, як і його працюри, все отримував з чесної праці; не ховався від війни і повернувся знову до села, до плуга; не ховав синів своїх від небезпек; не хвалився ні статками, ні врожаєм, не пліткував і був скупим на слово, не ображав інших. Усе в його життєвій дорозі складалося, сказати б, прямо.

Зміни в характері Івана почалися на його п'ятдесяту весну, коли *«березень розщедрився на сонце. Шкільний директор намірював двадцять п'ять градусів тепла в затінку»* [6, с.5]. Тоді Жменяк орав свою землю, а *«з-під капелюха по скроні потекла кривулькою крапля поту, повисла на щоці, зірвалася і впала в борозну»* [6, с. 5]. Михайло Томчаній майстерно зловлює буденний момент, і додаючи експресивно забарвлене слово ***«кривулькою»***, перетягує увагу читача на той шлях, яким скотилася краплина поту – кривим шляхом. Більше того, вона впала в приготовану для насіння ріллю і, як показує хід роману – проросла! Бо мовби за цією крапелькою ***«кривує»*** в подальшому і сам Жменяк.

«Кривуля» – так називали клапоть землі сусіда Петричка, що той давав її як посаг за донькою Юлкою. Жменяк уподобав собі цю царину, тож вирішив одружити сина Михайла з Юлкою. Одержимість «***Кривулею»*** настільки охопила Івана, що він пішов проти кохання Михайла й Оленки. Водночас, авантюрою Івана стала спроба підпалу власної хати, яку перед тим застрахував. Найнятий для цього дійства хлопець вже почав справу, але його помітив сусід Петричко і налякав парубка. Хоча хаті шкоди завдано не було, але Петричко зрозумів намір Жменяка. Аби приховати правду, Іван використовує цю ситуацію як спосіб додаткового тиску на сина, щоб той відмовився від Олени і одружився з Юлкою. Зрештою Михайло виконує батьківську волю. І втретє Жменяк сходить з прямої дороги, коли намагається зробити своєю любаскою Оленчину матір, котра була вдовицею. Але й ця авантюра не мала успіху.

Отже, для уважного читача крапля поту, яка ***«потекла кривулькою»***, стає своєрідною антиципацією роману, віщуючи, як один сумнівний крок героя тягне за собою інший – і трудяща людина поступово перетворюється у фанатика, котрий перестає відрізняти головне від другорядного.

Якщо намагання Жменяка обманути страховиків, щоб збудувати новий дім, М.Томчаній описує як спробу перехитрити долю, а похід за любаскою – як гумористичну пригоду, в якій Іван губить мішок картоплі, то втручання батька у життя сина під пером письменника перетворюється у шекспірівську драму.

Іван знецінює кохання між Михайлом і Оленою. А кохання – іпостась божественної любові, тієї любові, якою є Бог для християнина. Не кожному щастить пізнати кохання, ніхто не відкрив секрет його народження у серцях людей. На своєрідний акт богоборства – знехтувати коханням у серцях своїх дітей – наважився Іван Жменяк. Для самоствердження власних амбіцій він готовий жертвувати реалізацією життєвого призначення Михайла. Силою господаря дому Жменяк ламає волю сина. Слід зазначити, що йдеться у творі про модерний час, який давав закарпатцеві можливість ліпше керувати своїм життям: змінювати звичний патріархальний устрій, шукаючи себе у нових професіях, здобувати освіту, тощо. Проте Жменяк, зі своїм обмеженим світоглядом, наче старозавітний герой, бачить сенс свого буття винятково в тисячолітній практиці обробітку землі. Синам своїм Іван не відкриває шляхи на оновлення, навчання, а пригинає їх до тієї старої моделі життя, що була йому звична. Жменяк чинить те, що не гоже й у біблійному форматі: наливає нове вино у старі бурдюки.

І ***«кривулька»*** поту, що текла по скроні старого Жменяка, наче ***викривляє*** й особистість Михайла. Заради батька хлопець у церкві, коли його вінчали, сказав не правду, а те, що від нього хотіли вчути. На питання панотця: *«Я питаю тебе, юначе, чи з доброї волі, чи з примусу ти ведеш до вінця дівицю, яка стоїть поруч тебе… … ледве чутно випало з вуст Михайлових поранене слово, як та підстрелена в леті птаха падає до ніг мисливця»* [6, с. 138]. Оленчині очі *«дивилися на нього з докором: «Ти продав наше кохання! Таке кохання продав за Петричкову «Кривулю»! Серце коханої замінив на грудку землі»* [6, с. 138]. Звісно, Оленка не знала про намагання старого Жменяка підпалити хату, як і те, що її коханий відстоює честь роду.

Ота ж ***«кривулька»*** символізує перехід Жменяка від господаря до фанатика-землевласника, що є управителем родини. Земля виявляється тим образом/інструментом, через який виявляється одержимість Жменяка. Здавалось би, Жменяк переміг: син «приженив» земельний наділ ***«Кривулю»***. Проте з цього моменту для Івана починається своєрідне переродження (мовби «звіріє»), він-бо пішов проти любові, а отже проти божественної суті людини. Тож Жменяк зробив крок до розпаду своєї сім'ї.

Син Михайло – дитина зовсім іншого часу і характеру, ніж батько. Йому дається величезний дар – кохання, яке немов дихання – для життя, для праці. Любов для Михайла – символ свободи і свобідного вибору залишатися на селі. Красуня Олена, кохана Михайла, щира, привітна, опанувала кравецьку справу, окрім роботи на землі. Дівчина готова показати старому Іванові, що її руки не бояться праці і вона примножуватиме статки Жменяків. Молода пара Михайла й Олени виписана зворушливо: *«Закохані бродили*

по мальовничих місцях, мов сліпі, і бачили тільки одне одного; ходили, наче шукали те місце, яке дало б їм повне щастя. Вони билися в цій долині, як той спраглий олень у тісній клітці, шукаючи між вузькими щілинами дорогу на волю» [6, с. 66]. М. Томчаній добирає найчистіших фарб, аби розповісти про силу кохання. Не даремно цей герой названий ім'ям самого письменника – Михайло, а якщо врахувати й по батькові – Іванович, – то він є подвійним тезком нашого літератора.

Михайло тікає з дому, протестуючи проти одруження з нелюбою Юлкою, працює в наймах, пристає на роботу на єпархіальних виноградниках в місті. Розмовляє з батьком найрізкішими словами: *«З Оленою танцюю, няню, бо ніхто не вміє, як вона. Візьміть, няню, свої десять корун і самі танцюйте з Юлкою, а я буду з Оленою»* [6, с. 72]. Серед способів отримання згоди на шлюб Михайло пропонує Оленці, на його думку, найвірніший, бо *«хто захоче справляти хрестини раніше ніж весілля»* [6, с.110]. Однак Олена відповіла: *«Честь я не віддам навіть за щастя, без якого мені так важко було б жити!»* [6, с. 110]. Новина про те, що батько готував пожежу обійстя – вирішальна для згоди на шлюб. Михайло стає жертвою батькової влади, котрий невміло і ***«криво»*** розпорядився життям сина, *«звалиши з себе всю вину на той нещасливий випадок»* [6, с. 84].

Молодший Жменяк розпочав новий період свого життя теж «***криво»*** – із лукавства в церкві перед Богом і людьми. Своєю відповіддю на запитання панотця він мовби відрікся від божественного дару любові. До батька в нього починає зростати неприязнь. Змінюється особистість Михайла: він стає різким, з-під лоба дивиться на своїх молодших братів і сестру, аби Жменяк не наділив їх чимось більшим, ніж обіцяв. Між братами та сестрою зароджується німа відчуженість. Відмова від кохання «витягла» з Михайла любов до оточення. Він стає тінню того Михайла, котрого ми знали на початку роману. А як ґазда, він так і не може ввійти у свою силу – батько, як зазвичай у патріархальній родині, розпоряджається його днями і світанками: *«Доки я живу – я ґазда в цьому дворі!»* [6, с. 61]. Це постає наступним кроком до розпаду родини.

Новий час виплекав й середульшого сина Жменяка – Юрка. Він, як і Михайло, ходив навчатися до горожанської школи. Як і Михайло, він відчував нові обрії життя. Як господаря його цікавила і вабила любов до виноградників. Ті п'ять рядочків кущів, що мав старий Жменяк, обробляв Юрко, бо ж *«кажуть, що мати народила його на винограднику»* [6, с. 247]. А ще хлопець умів прищеплювати дерева, тому в Жменяків на подвір'ї завжди були дерева із кількома різними плодоносними гілками.

Такими вподобаннями Юрка автор мовби підносить його вище за брата: Михайло згинається, бо робить біля землі, і повинен до того ж дивитися частіше вниз, «в землю», горбитися, а середульший Жменяк працює біля виноградника розпрямлено, на рівні серця. Згадаємо, що виноградник – символізує Божу благодать, бо дивним чином поєднує земні і небесні води, що наливаються сонцем. Метафорично прочитується й уміння Юрка робити прищепи: він наче здатен змінити не просто дерево, а й саме дерево життя. І справді, йому вдається змінювати креслений батьком життєвий шлях.

Юркове змужніння також пов'язане з коханням. Жменяк намагається керувати середульшим сином також, вигнавши його з дому (знову ж знецінюючи особистість сина). І шлях Юрка з рідної хати пролягає тими ж стежками, що й у Михайла: спочатку на каменярні, де працював його вуйко, а в сезон – на єпархіальні виноградники. Коли його, ґаздівського сина, запитує священик, за що ж прогнав батько з дому, Юрко відповідає: *«За любов, отче духовний, за любов!»* [6, с. 216]. Тобто батько зробив ще один крок до розпаду родини.

Цікавий рух сюжету пропонує письменник через образи Михайла і Юрка: обидва брати стають з ініціативи Жменяка вигнанцями із сім'ї; обидва брати йдуть на роботу до каменярні, а живуть у свого вуйка, обидва брати стають робітниками на винограднику. Причому М. Томчаній змальовує ситуацію так: старший брат розпочинає певну дію, а середульший продовжує і доводить до завершення. В їхньому житті, здавалось би, відлунила ідея біблійної «Притчі про робітників на винограднику»: останні можуть стати першими, а перші – останніми. Юрко, будучи другим, домігся і жаданої жінки, і своєї частки, і своєї хати. А старшому (першому) – це не вдалося. Додамо й таке: обидва Жменякові сини ставали на деякий час «блудними синами», але жодного з них Іван не привітав, як батько із біблійної притчі свого блудного сина. Якщо далі проводити паралелі у цьому ж форматі, то згадується «Слово про Закон і Благодать…», де автор підтримує думку, що перше це «хліб і вода», а наступне – «хліб і молоко». Ця схема образно підсилюється фіналом роману, коли бачимо гроно винограду на долоні у Юрка.

А тим часом старий Жменяк одружував молодшого сина і доньку в один день. Як казали на селі: *«два весілля справляє в один день, щоб два рази*

не гостити людей. Розумно, га? Таке може придумати тільки Жменяк» [6, с. 220]. Подвійне весілля сина й доньки Жменяка теж стало кроком до роз'єднання в родині. Немає в поведінці Степана й Ганьки відкритої агресії, але в кожному діалозі чується прихована настороженість – чого ще чекати від батька? Для сільської громади було звично весіллям шанувати кожну нову родину. Наразі цього не сталося, як і не було в Жменяка мороки з цими дітьми. Проте вони відчувалися другорядними в сім'ї (знову знецінення дітей).

З розбудовою художнього світу роману Іван мовби дрібніє. Це відчувається й через показ сцен весілля його дітей: велике – для Михайла, спільне весілля для Степана й Ганьки, маленьке святкування – для Юрка. З великого й авторитетного ґазди він перетворюється на жадібного, вічно незадоволеного діда, що привносить дискомфорт у життя родини. Проблема *батьки і діти* поглиблюється зі зростанням кожної жменякової дитини.

Друга частина роману демонструє читачеві посилення відчуженості між членами родини. Насувається Друга світова війна і сини Жменяка мають стати до зброї. Михайло Томчаній вималював зворушливу сцену прощання Михайла й Олени, котра прийшла на перон разом зі своїм чоловіком. У суєті вокзальній велично і німо прощаються двоє закоханих: *«Здавалося, колишнє кохання знову спалахнуло на цьому вокзалі… Михайло стояв мовчки, наче йому відібрало мову. Він не міг вигукнути зараз те, що йому хотілося… Олена ледь-ледь махала рукою на прощання, але її чоловікові здавалося, що вона прощається не з ним, бо погляд її… ковзав кудись ліворуч, де стояв Жменяк»* [6, с. 233]. А в поїзді він зізнався братові: *«Як мене болить, Юрку!.. Юлчин отець приніс мені слив'янки. Бог би його побив за моє життя! Вип'ємо, Юрку!»* [6, с. 234]. Минули десятиліття, створені нові сім'ї Михайлом і Оленою, а в кризові дні вони переймаються життям одне одного, ніби не було перешкод між ними. Таке кохання знівечив Іван Жменяк! – підкреслює письменник.

Кроком до роз'єднання родини був також жаданий поділ майна. Жменяк ціле життя обіцяв кожному з дітей, який наділ той отримає після смерті господаря, але нотаріально нічого не було прописано. Всі члени сім'ї розуміли, що майно є засобом тиску нянька на кожного за найменший непослух. Діти відчувалися рабами свого тата.

Доленосною подією у романі виступає придбання Жменяком під час війни останньої парцелі. Ґазда із сусіднього села продавав землю, щоб вивчити сина, а Іван зрадів можливості придбати наділ. Бачив у цьому вигідну справу для себе. Тут письменник майстерно проставляє акценти: селянин-ґазда дбає про майбутнє сина, яке бачить у навчанні, розширенні можливостей для нього, і в цьому земля є його годувальницею на перспективу. А Іван бачить землю тільки в натуральному господарстві, та й задля продажу залишків із врожаю. Тобто, він на цей момент навіть живе у зовсім іншому вимірі, ніж його сусіда. Фанатизм і обмеженість Жменяка не дозволяють йому раціонально мислити. Через еволюцію образу Івана М.Томчаній розкриває у романі проблему *людина і час*.

Засобами антиципації описує М.Томчаній, як Жменяк вибирається з дому: Михайло пропонує батькові запрягти сани, той відрубав: *«Я вже сказав, гній будеш возити.»* [6, с. 249]; на наступне запитання, чи взяв гроші, так само відрізав: *«А тобі що? – розсердився старий і поглядом пронизав сина наскрізь»* [6, с. 251]. На прохання жінки вділити сала на вечерю – так само грубо: *«Не чіпляйсь, як той реп'ях! Іди додому, жоно! На обід маєш, а на вечір я вдома буду»* [6, с. 251]. Тобто, він тричі порушує правила комунікації в сім'ї невиправданою грубістю й різкістю. Він навіть не вділив Варці запасів із гелетки для вечері, залишаючи свою сім'ю (своїх робітників) голодними. Розуміємо, що має бути новий виток розповіді після такої бесіди і дії.

Повертався із торгів Жменяк навпростець через ліс, де його перестрів вовк. У засніженому лісі зустрілися в герці не людина і вовк, а вже звір зі звіром*: «в очах сірого загорілися такі самі вогники, як у Жменяка, коли той дізнався, що Свистак землю продає»* [6, с. 256]. Жменяку вдалося інстинктивно запхати кулак у пащу вовку, а відтак: *«міцними пальцями, наче кліщами, вхопився за слизький язик, щосили тиснув, намагаючись пробити його наскрізь. Лівою рукою вхопив вовка за карк… Нарешті, пружне тіло звіра охляло і безсило повисло*» [6, с. 257]. Михайло Томчаній підкреслює: *«здавалося, наче посеред дороги б'ються два вовки»* [6, с. 256]. Ідеться тут про тваринну пристрасть бою, а не лише про візуальну схожість, адже Жменяк був у гуні, руном ззовні, тож міг виглядати як тварина із шерстю. Кров тварини і людини, як знаково підкреслює митець, теж злилися у двобої.

Очікування нянька в темній хаті (вигасили світло, коли лущили квасолю, щоб економити на гасі) усіма дітьми вилилося не так у тривогу про старого, як у переживання, що батько їх не поділив, тобто не склав того очікуваного документа про поділ майна, за який так

важко всі страждали у спільному коші. Кожен у темряві проговорював назву наділу, обіцяного батьком: *«Кривулю» – синам на три частини; Ганьці – «Клин»; «Вонячка» – Михайлові, аби мав, де сіяти пшеницю; «Ярки» – Степанові; «Під лісом» – Юркові; «Грушник» на три частини ріжте», «Грунки» – Гані; «Голячку» – діліть на чотири; «Біля дички» – Михайлові. А виноградник…»* [6, с. 254]. Ганька чи не найбільше переймалася тим, що батько забарився: *«Вони не сміють померти!.. Мусять жити хоч півдня!»* [6, с. 254], бо інакше всі залишаться неподіленими, а отже, дарма стільки терпіли від Жменяка. І тільки Варка іронізувала: *«Чорт'го не возьме, а Богу не треба. Він вам ще молоду мачуху приведе, ще й братчиків матимете, буде з ким ділитися»* [6, с. 253]. Зрозуміло, що мати відчувала відчуження між синами й донькою, як і емоційну далечінь між Жменяком і дітьми. Це була не сім'я, а зграйка заручників, де діти відчувалися ошуканими.

Тушу мертвого вовка приволік Жменяк із собою, бо й руку як слід не зміг звільнити з пащеки звіра. Коли ж прийшов, то наказав синам принести з ліса покинуту ним палицю, бо на ній *«такий красний зайчик вирізаний»* [6, с. 259]. А зі шкури вовка вирішив зробити собі нову гуню, бо теперішню вовк пошматував.

Слід поміркувати, як письменник веде Жменяка життєвими перемогами: він подолав волю сина Михайла й одружив його з Юлкою; він поборов вовка; зумів притягнути тушу сірого до хати, але є щось не людське, одержиме у його перемогах. Як і в дикому вчинку після того як змішалася його кров із вовчою: через те, що пес схопив солонину зі столу, він *«мотузок з відром прив'язав йому до шиї. Пес побіг, а за ним, забрязкотівши, потяглося відро… Ворота й хвіртка були зачинені. Собака не зупинився: з розбігу перестрибнув через хвіртку й на тому боці повис у повітрі, зачепившись відром за штахети»* [6, с. 267]. На щастя, нагодився Степан, котрий звільнив собаку.

Третя частина **«Жменяків»** відображає життя Закарпаття у вирі Другої світової війни. Сини та зять на фронті, вдома жінки та онуки. А в селі велика трагедія: окупанти вивозять сім'ї євреїв, а в тому числі доброго Жменякового приятеля – Дувида. Колись, у Першу світову, Дувид дізнався, що з новим поповненням до його загону прибув Жменяк, то й біг під кулями, аби чимшвидше зустрітися зі своїм земляком. Хоч плащ був посічений кулями, але Дувид прибіг до Жменяка неушкодженим. Як данину їхнім минулим взаєминам Жменяк вирішує поставити хрест на могилі сільського вбивці Бодора. Річ у тім, що причинна сестра Дувида – Зісель народила від злочинця дитинку, яку віддали у притулок. Михайлові батько пояснив так: *«Люди помаленьку вертаються у село… Якщо повернеться той, кого породила Зісель, яку скривдив Бодор, і коли син захоче довідатися про своїх батьків, то ми йому не скажемо: твоя мати була придуркувата, а отець – вбивця… Ти насипав могилу не для мертвого Бодора, а для живої людини, щоб вона мала чим жити»* [6, с. 258]. Величний життєвий урок запропонував Жменяк своєму синові!

Справді, люди поверталися з війни в село: хтось втік з армії, як Михайло. Юрко волею долі потрапив до партизанського загону і теж повернувся в рідну хату. Разом із синами Жменяк поїхав за дровами у ліс. Тут зрубаний міцний дуб раптом оживив суху гіллячку на сусідньому дереві, яка впала на Жменяка. Іван помер від сухої гілки, яка його придушила. *«Така людина!.. і суха гілляка!.. – криком кричав протест в Михайловій голові»* [6, с. 292].

Але образ сухої гілляки сприймаємо й метафорично – Жменяк давно заважав сім'ї: пішов-бо проти кохання сина, без розуміння реалій дня вершив долі своїх дітей, забув про співчуття до дружини, навіть пес потерпів від його руки. Після п'ятдесяти років Жменяк став втрачати любов до людини, без чого всяка діяльність починає йти ***«криво»***. От цей рух і простежив Михайло Томчаній в романі. Людина без любові – що дерево без соку – відсихає. Оскільки ж подібне притягає подібне, то й Жменяка вбила така гілляка, на яку перетворився сам. Життя йшло вперед, а він «відсох», наче суха гілка у кронах двох живих дерев.

Смерть Жменяка символічно збігається з відходом «старого світу» і початком радянської епохи. Якщо ж іти за художнім словом М.Томчанія, то твір розвивається від часу, коли Жменяк тримає весь дорогий йому світ у жмені, і до часу, коли середульший Жменяк – Юрко у жмені пропонує односельцям гроно винограду, вирощене на батьківському винограднику. Зрозуміло, що й прізвище Жменяк походить від слова *жменя* – «долоня й пальці в зігнутому стані, що дає можливість тримати в них покладене, насипане і т.д» [8], а це додатково відтінює еволюцію характеру Жменяка: все було гаразд, поки він тільки тримав маєтність у жмені, але з часом (з моменту, коли перешкодив Михайловому коханню) він свою жменю почав стискати у кулак. У той кулак, що можна засунути тільки вовкові в пащеку, бо ж до людини з кулаком іти не слід.

Жменяк покинув цей світ, так і не поділивши майно і землю між дітьми. Озлоблені вимушеним спільним життям, брати й сестри приступали до поділу майна як знали (теж ***«криво»***), помаленьку розтягуючи з подвір'я, хто за що вхопився. 1945 рік приніс їм і смерть батька, і поділ землі, і прихід нової влади. Вони ще не знали, що їх очікує в радянському світі.

Тож не встигли брати і сестра розділитися, як прийшов час колгоспів. Водночас Петрик-тракторист (старший син Михайла) закохується в Оленчину доньку Марічку (таке собі «поетичне правосуддя»). Молоді, зрозуміло, хочуть жити інакше як їхні батьки. І тут Михайло, мовби повертаючись до того ***«крива»,*** що ***викривило*** його долю, кричить про молодих: *«Кажуть люди, що дочка її не піде до церкви присягати. Їх присягне кривий Баран у сільській хаті, запише у пашпорт, прикладе печатку і кривулями підпишеться»* [6, с. 316]. На що йому швагро відповів: *«То не біда, що кривий підпис, аби життя було пряме… Бог і під вербу піде, коли там буде любов!»* [6, с. 316].

Якщо Іван Жменяк спотворив життя Михайлові на початку, то Петрик (Михайлів син) змінює світопорядок у хаті, коли його батько перебуває у зрілому віці. Онук старого Жменяка на тракторі розорює межі на ***«Кривулі»***, аби вона стала спільною для всіх. Ця дія стала особистою драмою для Юлки, для котрої ***«Кривуля»*** – матеріальний символ-присяга між нею і Михайлом. Тому кричала синові: *«То лем я знаю, синку, то лем я знаю, хто помер… Воно померло, померло, перед тим, як народитися… Коханнячко моє ховаєш, синку, під тими плугами, а своє чи виореш?..»* [6, с. 318].

Що ж трапилося з дітьми Жменяка? Родина перейшла із патріархату – тюрми батькової до радянської системи – тюрми суспільної. Вони не зуміли розпорядитися своєю землею, родовим бізнесом на благо собі, як багато хто із селян робив. У 20-ті – 30 ті роки ХХ століття краяни вже розуміли, що знання за плечами не носити, а далекоглядні бізнесмени завжди знали, що потрібно вкладатися в різну діяльність, і в першу чергу у дітей, аби зберегти майно. Жменяк не зрозумів цих премудростей, не відчув не лише ритм часу, але й характерів власних дітей. Тож і залишив нащадків з облизнем: у старій хаті, з однобокою перспективою праці, у бідності, ображеними одне на одного і на долю. Вони відчуються знову рабами, але тепер у новій державній системі.

І останнє – чи про землю цей роман? Так, якщо підходити до його розуміння із точки зору патріархального Жменяка. Загалом твір про сімейну справу (селянство становило близько 90% населення краю, а в селянина всі справи пов'язані із землею) і про вміння голови сім'ї цю справу просувати на благо родини і громади. А проблеми, порушені у творі, які роблять роман читабельним і актуальним в наш час, стосуються філософських вічних питань: кохання, життєвого вибору, проблем *батьки і діти*, *людина і час*, осмислення людиною свого місця в світі й т.д. Образ землі – призма, крізь яку бачимо селянина краю першої половини ХХ століття у художньому осмисленні Михайла Томчанія.

Романом письменник також продовжив давню розмову у крайовій літературі про потребу освіченості. Ця тема була започаткована ще Олександром Духновичем у драмі «Добродітель превишает багатство», згодом у його статтях, поезії тощо. Недостатній світогляд, стверджував О.Духнович, зменшує кут зору селянина, тримає його в обмежених можливостях. А в результаті парадокс: Жменяк, котрий носив парадний одяг на руби, щоб не зношувався, піднімав із землі хоч кривий гвіздок, бо в господарстві все згодиться, загубив всі статки родини, і дітям нічого не примножив. Власне, про це і твір М. Томчанія.

Висновки. Таким чином, роман Михайла Томчанія **«Жменяки»** оповідає про розпад патріархальної селянської сім'ї Закарпаття в першій половині ХХ століття. У творі пропонується осмислення низки філософських проблем (*людина і час, батьки і діти, кохання, життєвий вибір, осмислення людиною свого місця в світі* тощо), які пояснюють механізми відчуження і ворожості в родині. Художній світ **«Жменяків»** являє парадоксальну ситуацію, коли батько роду Іван Жменяк, найпалкіший прихильник патріархальності, сам постає її руйнівною силою.

Письменник вимальовує еволюцію головного героя: від роботящого господаря і сина землі до селянина, що починає рухатися ***«криво»,*** перетворюючись у фанатика-землевласника, котрий деспотично нав'язує свої стереотипні уявлення синам. Відтак Жменяк знецінює індивідуальності власних дітей, зрозуміло, вступаючи у конфлікт із пріоритетами модерного часу. Будучи заможним селянином, Іван залишає своїх дітей без освіти, у старій хаті, з однобокою перспективою праці, ображених одне на одного й на долю. А кавалки землі, якими вони поділилися між собою після його смерті, переходять у колгосп. Бідність, що її так боявся Жменяк, прийшла до синів і доньки через його невміле господарювання. Іванові діти будуть знову рабами, але тепер – радянської системи. Жменяк не зумів використати модерний час на благо собі і своїй сім'ї. Філософський вимір

роману закорінений у біблійних мотивах і сюжетних перегуках, що відчуваються інтертекстуально.

Цього року виповнилося 111 років від дня народження Михайла Томчанія. Його епохальний роман, пробуджуючи обговорення проблем, що існують з біблійних часів і до сьогочасся, малює нам протагоніста, котрий не бачить нових реалій сучасного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бадзьо Ю. Земля і любов. *Дніпро,* 1966. № 4. С. 140–147.
2. Бродюк Ю. Поетика прози Михайла Томчанія : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Переяслав-Хмельницький, 2015. 215 с. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Brodiuk_Yuliia/Poetyka_prozy_Mykhaila_Tomchaniia.pdf?
3. Мишанич О. Дума про людську долю. *Вітчизна,* 1965. № 4. С. 200–202.
4. Наєнко М. Михайло Томчаній. *Історія української літератури XX століття*: У двох книгах. Київ, 1998. Кн. 2. С. 309–311.
5. Поп В. Творчість Михайла Томчанія: літературно-критичний нарис. Ужгород, 1997. 160 с.
6. Томчаній М. Жменяки: роман. Ужгород, 1964. 320 с.
7. Михайло Томчаній: до 95-річчя від дня народження: бібліограф. покажч. Ужгород, 2009. 64 с.
8. Словник української мови. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/%D0%B6%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8F
9. Фединишинець В. Земля і доля: рецензія. *Радянський студент,* 1965. 27 січня.
10. Шкробинець Ю. Влада землі: про роман М. Томчанія «Жменяки». *Закарпатська правда*, 1964. 26 листоп.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 821.161.2-1.09Власенко:398.3«Дзен
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.51

ДЗЕН І ГУЦУЛЬСЬКА ВАТРА: ФІЛОСОФСЬКІ КОДИ В ЛІРИЦІ ВЛАСТИ ВЛАСЕНКО

DZEN AND HUTSUL BONFIRE: PHILOSOPHICAL CODES IN THE LYRICS OF VLASTA VLASENKO

Кузьма О.Ю.,
orcid.org/0000-0002-1590-1624
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української літератури
Держаного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті досліджено філософські коди поетичної збірки «Афини» (2021) сучасної української поетеси Власти Власенко (Богдани Ковалюк). Увагу зосереджено на інтерпретації двох ключових образів – дзену та гуцульської ватри – як філософських кодів, що репрезентують світоглядні основи її художнього мислення. У праці проаналізовано поетичні тексти, у яких східна категорія «дзен» співіснує з архетипом ватри як символом гуцульського міфосвіту. Вивчення філософського простору збірки «Афини» базується на різноаспектній методології – прийомах міфокритичного, культурно-історичного, психологічного, герменевтичного, феміністичного методів аналізу художнього тексту.

Завданнями статті є дослідити філософські коди поезії Власти Власенко на матеріалі збірки «Афини», розкрити художню інтерпретацію архетипів слов'янського міфосвіту, які в художньому світі авторки органічно взаємодіють з міфологемами східних віровчень, із універсальними культурними кодами.

Доведено, що поетичне мислення Власти Власенко формує оригінальний авторський міфосвіт. Твори письменниці – це яскравий приклад синтезу фольлорно-міфологічних традицій Прикарпаття із східними філософськими концептами. Образи дзену та гуцульської ватри функціонують як філософські коди, що репрезентують різні моделі буття, способи осягнення світу й себе. Наголошено, що вірші Власти Власенко демонструють новаторський підхід до творчої модифікації міфологічних систем, до трансформації фольклорних мотивів у художньо-філософські узагальнення.

Поетичні тексти зі збірки «Афини» демонструють візіонерський тип художнього мислення поетеси і є відображенням смислобуттєвих пошуків людини початку XXI століття. Творчість письменниці, таким чином, постає як знакове явище сучасного українського літературного процесу, у якому поєднано етнічну ідентичність із універсальними філософськими смислами. Збірка «Афини» Власти Власенко є вагомим внеском у сучасну українську поезію, а її інтерпретація відкриває перспективи для майбутніх ґрунтовних літературознавчих та культурологічних досліджень.

Ключові слова: сучасна поезія, Власта Власенко, філософські коди, міфологізм, художнє мислення, дзен, гуцульський міфосвіт, символіка стихій, поетичний ритуал.

The article examines the philosophical codes of the poetry collection Afyny (2021) by contemporary Ukrainian poet Vlasta Vlasenko (Bohdana Kovaliuk). The focus of this study is to interpret two key images–Dzen and the Hutsul bonfire–as philosophical codes that represent the worldview foundations of her artistic thinking. The present study analyses poetic texts in which the Eastern «Dzen» category coexists with the bonfire (vatra) archetype as a symbol of the Hutsul mythological world. The study of the philosophical space of the collection «Afyny» is based on a multifaceted methodology – techniques of mythocritical, cultural-historical, psychological, hermeneutic, and feminist methods of analysing artistic texts.

The objectives of this article are to examine the philosophical codes of Vlasta Vlasenko's poetry based on the collection «Afyny» and to reveal the artistic interpretation of the archetypes of the Slavic mythological world, which in the author's artistic world interact organically with the mythologems of Eastern beliefs and universal cultural codes.

It has been proven that Vlasta Vlasenko's poetic thinking forms an original authorial mythological world. The writer's works serve as a prime example of the synthesis of the folklore and mythological traditions of the Carpathian region with Eastern philosophical concepts. The images of Dzen and Hutsul bonfires function as philosophical codes representing different models of being, ways of understanding the world, and oneself. It is emphasised that Vlasta Vlasenko's poems demonstrate an innovative approach to creatively modifying mythological systems and transforming folklore motifs into artistic and philosophical generalisations.

The poetic texts from the collection «Afyny» demonstrate the poet's visionary artistic thinking and reflect the existential quests of people at the beginning of the XXIst century. The writer's work thus emerges as a significant phenomenon in contemporary Ukrainian literature, combining ethnic identity with universal philosophical meanings. Vlasta Vlasenko's collection «Afyny» is a substantial contribution to contemporary Ukrainian poetry, and its interpretation opens up prospects for future in-depth literary and cultural studies.

Key words: contemporary poetry, Vlasta Vlasenko, philosophical codes, mythologism, artistic thinking, Dzen, Hutsul mythology, symbolism of the elements, poetic ritual.

Постановка проблеми. Для сучасного літературного процесу характерною є тенденція до філософізації поетичного мислення, до синтезу етнокультурних архетипів із універсальними світоглядними моделями. Одним із яскравих прикладів такого художнього синтезу є поетична

збірка «Афини» Власти Власенко (Богдани Ковалюк), що вийшла друком у львівському «Видавництві Старого Лева» у 2021 році. Лірика Власти Власенко постає як простір смислобуттєвих пошуків, у якому фольклорно-міфологічні мотиви трансформуються в глибокі філософські узагальнення, а символіка стихій набуває значення поетичних кодів буття. На слушне переконання Уляни Галич, поетеса – «розробниця не надто поширеного в українському поетичному дискурсі напрямку своєрідного фольклорно-міфологічного реалізму, заснованого на етнічній традиції та особистих авторських напрацюваннях» [5]. Книжка віршів «Афини» постає як новаторське естетичне явище й заслуговує на особливу увагу як феномен, що відкриває нові горизонти для літературознавчого осмислення сучасної поезії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лірика Власти Власенко, представлена двома збірками «Зґарди» та «Афини», ще в процесі концептуального літературознавчого вивчення. Ґрунтовний аналіз поетичної книжки «Зґарди» здійснив Роман Голод [6], який спостеріг прикметні ознаки художнього стилю письменниці. На його думку, «це передусім автентика, етноестетика, етнографізм, фольклорні вкраплення, образність народної демонології, локальний колорит, діалектизми. Усі ці характеристики, які правовірний борець із традиціями національного літературного процесу неодмінно зачислив би до так званого народницького дискурсу, отримують нову якість художньої сугестії, поєднуючись із модерними елементами красного письма, такими як фентезійність, готичність, кінематографічні ефекти, монтаж, потік свідомості, герметичність» [6, с. 119]. Справді, можна погодитися з дослідником, що локальний колорит, фольклорно-міфологічні звучання поезії Власти Власенко органічно взаємодіють із питомими рисами постмодерністської естетики – герметичністю, кінематографічністю поетичної структури, наявністю містичних компонентів, що увиразнюють художню стилістику авторки.

Загалом поетику творчості Власти Власенко простежено, зокрема, у критичному есеї Нестора Чира [8], рецензії на збірку «Афини» Уляни Галич [5] та ін. Ключ до розуміння філософських кодів лірики Власти Власенко подає Уляна Галич, яка слушно зауважує, що унікального шарму поезії авторки «надає глибинне занурення в питому семантику карпатських гір, акцент на особливій діалектології мовлення, невимушена інтеграція сучасного урбаністичного простору в автентичну гуцульську реальність, пронизану тремкими, понадчасовими візіями та інтроспективними малюнками» [5]. Ми також зверталися до вивчення міфологізму збірки «Афини» і прийшли до висновку, що поезія Власти Власенко «спирається на фольклорно-міфологічні традиції Прикарпаття, має філософське підґрунтя й культурологічну спрямованість. Вірші поетеси складають собою самобутню поетичну систему і творять оригінальний авторський міфосвіт» [7, с. 68].

Джерелом розуміння поетично-філософських кодів лірики Власти Власенко стали й інтерв'ю з авторкою [2; 3; 4].

Постановка завдання. Завданнями статті є дослідити філософські коди поезії Власти Власенко на матеріалі збірки «Афини», розкрити художню інтерпретацію архетипів слов'янського міфосвіту, які в художньому світі авторки органічно взаємодіють з міфологемами східних віровчень, із універсальними культурними кодами. Увагу зосереджено на інтерпретації двох ключових образів – дзену та гуцульської ватри – як філософських кодів, що репрезентують світоглядні основи художнього мислення поетеси.

Методологія дослідження базується на прийомах міфокритичного, культурно-історичного, психологічного, герменевтичного та феміністичного методів, що дозволяє комплексно осмислити філософські коди лірики Власти Власенко.

Виклад основного матеріалу. У поетичній збірці «Афини» виразно простежується прагнення Власти Власенко поєднати глибинні пласти української етнокультури з універсальними моделями світової міфології. Книжку авторки можна розглядати як оригінальний естетичний проєкт, що відкриває нові горизонти для осмислення сучасної української лірики. Художній світ «Афин» поєднує в собі жіночу чуттєвість і філософські узагальнення, національні традиції та сучасні інтелектуально-духовні тенденції, інтимне, особистісне й універсальне, вселюдське. Символічною є назва збірки: афини – дикі карпатські ягоди, які потребують наполегливості, щоб їх зібрати, – наскрізна метафора творчості, адже поезія тут мислиться як духовне сходження, як відкриття внутрішніх сенсів, що вимагає від читача зосередженості й роботи душі. Поетичні тексти збірки «Афини» – немов метафоричний «кошик», наповнений ягідками – майстерними художніми образами, що разом творять гармонійний мистецький ландшафт. Природа Карпат є не тільки географічним тлом лірики поетеси, а й уособленням духовного шляху, де людина пізнає себе, відкриває в собі нові якості. Лірична героїня збірки постає як провідниця в простори етнокультурної пам'яті. Авторка майстерно вибудовує

художню образність на перехресті етнічних архетипів і сучасних світоглядних пошуків. Вона творить власну поетичну філософію буття. І в цьому контексті на особливу увагу заслуговують два наскрізні образи, що формують концептуальне ядро збірки «Афини» – гуцульська ватра (як інваріант архетипу вогню) і дзен (як світоглядний концепт східної філософії). Саме вони репрезентують світоглядні орієнтири Власти Власенко, стаючи філософськими кодами її лірики.

Розгорнутою метафорою людського буття є поезія «То не ми…»:

то не ми
гримимо тут думками й кістьми
то секунди-хвилини-години-роки
ешелонами йдуть до одної ріки
не спиняючись йдуть до одної води…
і якісь поїзди
нас ковтають і наші тіла
приставляючи нам до чола
двох панів
трьох богів
і чотири пістолі [1, с. 30].

У цитованій поезії постає напруга між механічною течією часу й історії та інтимною присутністю природи, яка самобутніми мазками на контрасті виринає наприкінці вірша: «*лиш косичиться ліс / такий файний ожиновий ліс / і бджола на квітках / п'є покрадені випадком долі*» [1, с. 30]. Перерахування «*секунди-хвилини-години-роки*», що «*ешелонами йдуть до одної ріки*», творить відчуття невпинного прискорення життєвого циклу, де час уподібнюється до військового транспорту – мобілізованого, обтяженого історичною агресією (образ зброї – «*чотири пістолі*»). Образ річки перегукується з гераклітівською філософією, а також із дзенівським досвідом миті, де кожен момент буття унікальний, але водночас підпорядкований спільній течії життя. Така подвійність сенсів створює екзистенційне напруження між безвихіддю та можливістю віднайти смисл у конкретній миті свого існування (образ файного ожинового лісу – це своєрідний ментальний «якір» такої миті). Образ потягів, які «*ковтають наші тіла*», і перелік «*двох панів, трьох богів і чотирьох пістолів*» – це не лише постмодерністська іронічна гра з числами, а й викриття механізму влади над людиною. Людське тіло редукується до об'єкта, підкореного історичній механістичній машині. Числа є й символом раціоналізованого світу, у якому живе чуття вимкнені, а є біг у бездушному ритмі «*секунди-хвилини-години-роки*».

Та попри фіксацію ознак техногенної цивілізації лірична героїня вихоплює поглядом образ рідного карпатського ожинового лісу, що «*косичиться*» [1, с. 30]. Саме ця виразна художня деталь наділена дзенівською силою: у сакральному просторі природи можна знайти опору й відчуття своєї присутності у світі. Бджола, яка «*п'є покрадені випадком долі*», уособлює собою насолоду миттю. У такому жесті – дзен-код вірша: не протистояти машинному/техногенному світу силою, а навчитися існувати у малій миті, де можна зберегти себе, не втратити здатність відчувати живий потік життя. Гуцульський колорит, закладений у слові «*файний*» і в образі ожинової гущавини, уводить інший рівень опору: локальний, архаїчний, корінний. Вірш «То не ми…», на нашу думку, можна віднести до жанру екофілософської лірики. Власта Власенко актуалізує проблему виживання у світі, де історія діє як машина насильства. Їй протиставляється ідея споглядання природи, повернення до первісних джерел буття, до своєї самості.

Яскравим прикладом поєднання медитативності з гуцульською архетипною образністю є поезія «От і осінь…»: «*от і осінь… пахнуть перші крила / гусне перша бузькова імла, / відреклися ті, що я любила, / і забули ті, ким я жила… / камінь в камінь сиплються фасади, / дим за димом вежі у диму… / жінко, жінко, нащо тої правди, / що тобі судилася на тьму… <…> будеш знати все, що маєш знати, / і в часи заплаканих трембіт / ти життя захочеш обійняти / на отаві, пахнучій як світ...*» [1, с. 20]. Текст відкривається осіннім мотивом, що символізує собою зміну, очищення, відпущення. Осінь стає станом внутрішнього переходу, коли «*пахнуть перші крила*». Ця метафора – «*пахнуть перші крила*» – натякає на близьку присутність невидимого, на тонке відчуття змін, підкреслює готовність до злету, до екзистенційного прозріння. Втрата близьких, згадана в рядках «*відреклися ті, що я любила, / і забули ті, ким я жила*», трактується не як трагедія, а як усвідомлене прийняття, звільнення від прив'язаностей, що перегукується із дзенівським принципом відсторонення від емоційних залежностей. Архітектоніка вірша побудована на чергуванні образів руйнування («*камінь в камінь сиплються фасади*», «*дим за димом вежі у диму*») з інтимними закликами до жінки, яка постає у всій своїй чуттєвій красі. Тілесність жінки не є об'єктом еротизації, а швидше за все суб'єктом сакральної взаємодії зі всесвітом, природою: «*жінко, сяй у запашній отаві, / і, заклавши руки за зірки, / спи, бо тут ніхто не скаже правду, / ліпше чуй, як в темряві ночей / з неба стиглі грона винограду / доторкнуться до твоїх грудей, / як захланно вигини і ноги / схочуть*

повторити небеса / і підуть, не знаючі дороги, / і прийдуть, несучі чудеса…» [1, с. 20]. Ця тілесність не протиставляється духові, а є його продовженням, як у гуцульській традиції, де тіло – храм, а чуттєвість – форма єднання з природою. Образи «*білий місяць*», «*запах меду*», «*теплі сорочки*» – це дзенівські коди побутової святості, де прості речі набувають метафізичного значення. Власта Власенко формує свою поетичну філософію на основі промовистих етнічних образів та деталей. Образ трембіти – гуцульського інструмента, який сповіщав про народження й смерть людини, – є кульмінацією поетичної теми вірша. Обійняти життя «*в часи заплаканих трембіт*» – означає прийняти біль як частину земного шляху. Останні рядки вірша поєднують дзенівське прийняття моменту з глибиною етнокультурної пам'яті. Це не втеча від болю, а перетворення його на силу, на бажання бути живою в усіх проявах буття.

В одному з інтерв'ю Власта Власенко зізналася, що поезія для неї – «*це еклектика почуттів, знань, лексики, інтелекту і, що головне, це – дар, вроджене, талант. Тобто, це внутрішній кінематограф, процес, в якому працює все одразу: і музика, і слова, і візуальні ряди, і настрій, і атмосфера… Це процес творення, це момент, коли можна зрозуміти будь-якого Бога, коли він творив*» [3]. Саме ця авторська формула – «внутрішній кінематограф», де працює все водночас: музика, слова, образи, настрій, – дозволяє глибше осягнути поетичну тканину вірша «Спинися при ватрі – дивися впритул…». Цей текст будується на межі містичного й історичного, особистого й колективного, де ватра постає священним місцем об'явлення й випробувань, місце, де ти оголений до самої суті: «*спинися при ватрі – дивися впритул: / сидять коло ватри непрошені гості, / а ти в собі чуєш притишений гул – / то з гір опускаються ангели злості. / і коні сідлає їх тиха чота, / вони повернулись, крило – на затвори, / їх кров під ногами ще тепла й свята, / і гори за ними стоять , як собори, / їх пера схрестились, як гострі ножі, / їх дихання – грань, їхні німби зі сталі, / їх пам'ять уперлась у очі чужі / і доброю більше ніколи не стане…*» [1, с. 20]. Ватра в аналізованій поезії постає як межовий простір, де зустрічаються «*непрошені гості*» – темні ангели, воїни з «*німбами із сталі*», які втратили здатність бути добрими. Фраза «*непрошені ґаздами стали*» є метафорою колонізації, духовного насильства. Світлоносні істоти з біблійної традиції постають у ролі месників, янголів злості. Заклик «*дивися впритул*» змушує зосередитися на теперішній миті, навіть якщо вона викликає страх, тривогу. Це суворе «тепер», зустріч із вогнем правди. Традиційно образ ватри – це символ колективного тепла, ритуалу, розмови. Але у вірші ватра втрачає призначення об'єднання, відчуття спільного дому. Саме біля ватри лірична героїня мусить визнати правду: «*дивися впритул, бо дванадцята бо / ця ніч може бути для тебе остання, / бо правда про бога не вища як бог / і ціль не темніша як ніч на світанні. / ти маєш почути: ідуть неспроста, / вони повернулись – крило на затвори, / і коні сідлає їх тиха чота, / і ти свого з ними під ранок виводиш*» [1, с. 52–53]. Ватра постає як місце деміфологізації, де руйнуються всі попередні уявлення і залишається тільки загострена присутність у моменті.

Поетика вірша наскрізь апокаліптична й насичена воєнними образами: кінна чота ангелів, кров під ногами, «*змійні зіниці, як дим револьвера*». Ці візії створюють атмосферу катастрофи, у якій суб'єкт лірики стає не тільки жертвою, але й учасником. У поезії Власта Власенко поєднує кілька пластів символіки. З одного боку, – це гуцульська образність (ватра й гори, що стоять, «*як собори*»), з іншого, – апокаліптична картина, що виводить на універсальний рівень боротьби добра і зла. Дзенівський заклик «*дивися впритул*» закликає до зосередженості, дисциплінує свідомість у межових ситуаціях буття. Вірш «Спинися при ватрі – дивися впритул…» – це глибоко метафоричний текст, насичений архетипними, філософськими, екзистенційними кодами, що поєднує в собі гуцульську міфопоетику з апокаліптичним світобаченням.

Після апокаліптичної напруги вірша «Спинися при ватрі – дивися впритул», де художній простір наповнений образами втрати, вторгнення і сакрального зламу, поезія «Внутрішній Будда не хоче творитись…» відкриває іншу поетичну площину – інтимну, постмодерністськи-іронічну, психотерапевтичну, але не менш філософську. Якщо ватра – це зовнішній вогонь, що випробовує на внутрішню правду й духовну міцність, то Будда в названому вірші – це внутрішній священний вогонь, але поданий через людську версію сакрального: «*внутрішній Будда не хоче творитись, / внутрішній Будда у буді ночує, / каже: та ну тебе, як з тобов жити, / внутрішній Будда відверто нервує. / я обіцяю закрити гештальти, / я підгодовую Будду елітно. / Зможу, говорю, відсутньою стати, / Зможу пройти між людей непомітно. / Внутрішній Будда димить самокрутку, / Більше не вірить, махає рукою, / Падають сливи на Буддину будку – / тішиться Будда, що трохи спокою*» [1, с. 68].

Будда постає як персонаж із людськими слабкостями, іронією, нервовістю. Він змальований у просторі буденності («*у буді ночує*», «*димить самокрутку*», «*тішиться <...>, що трохи спокою*»). Це своєрідна постмодерністська деконструкція традиційного сакрального образу, але не з метою зниження символіки постаті Будди, а щоб показати, що шлях духовної концентрації, творчого пориву, час уважного споглядання життя й гармонії, шлях дзену не є «позалюдським», він завжди максимально занурений у реальність, завжди розгортається в реальних психологічних і тілесних станах. У вірші поєднано психоаналітичну рефлексію, постмодерну іронію та деконструкцію сакрального. Внутрішній Будда – свідок кризи, втоми, тимчасової паузи у творчому проявленні. Таким чином, вірш «Внутрішній Будда не хоче творитись…» постає як особистісна поетична рефлексія Власти Власенко, у якій авторка майстерно поєднує філософські коди дзену з побутовими деталями. Це текст не про втрату віри, творчого вогню, а швидше він як легалізація права на втому, на спокій і внутрішню тишу, на своєрідне «intermezzo» у плині буття.

Висновки. Отже, художнє мислення Власти Власенко формує оригінальний авторський міфосвіт. Твори письменниці – це яскравий приклад синтезу фольлорно-міфологічних традицій Прикарпаття із східними філософськими концептами. Образи дзену та гуцульської ватри функціонують як філософські коди, що репрезентують різні моделі буття, способи осягнення світу й себе. Вірші Власти Власенко демонструють новаторський підхід до творчої модифікації міфологічних систем, до трансформації фольклорних мотивів у художньо-філософські узагальнення.

Поетичні тексти зі збірки «Афини» виявляють візіонерський тип художнього мислення поетеси і є відображенням смислобуттєвих пошуків людини початку XXI століття. Творчість письменниці, таким чином, постає як знакове явище сучасного українського літературного процесу, у якому поєднано етнічну ідентичність із універсальними філософськими смислами. Збірка «Афини» Власти Власенко є вагомим внеском у сучасну українську поезію, а її інтерпретація відкриває перспективи для майбутніх ґрунтовних літературознавчих та культурологічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Власенко Власта. Афини: поезія. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 248 с.

2. Власта Власенко: «Діалект сам по собі – потужна, майже первісна енергетика» *Галицький кореспондент*. 2021. 1 квітня. URL: https://gk-press.if.ua/vlasta-vlasenko-dialekt-sam-po-sobi-potuzhna-azh-majzhe-pervisna-energetyka/

3. Власта Власенко: «Книжка – як дітвак, а поет – як породілля...» *Вікна.* 2018. 26 червня. URL: https://vikna.if.ua/news/86576/view

4. Вірші з афинами і голос дримби: Власта Власенко презентувала книжку поезій *Сайт видавництво Старого Лева* 2021. 22 вересня URL: https://starylev.com.ua/news/virshi-z-afynamy-i-golosom-drymby-vlasta-vlasenko-prezentuvala-knyzhku-poeziy

5. Галич У. На дні карпатського океану *Збруч.* 2021. 28 січня URL: https://zbruc.eu/node/110277

6. Голод Р. Дефіцитні «Зґарди» (Власта Власенко. Зґарди) *Слово і час*. Київ, 2019. № 8. С. 118–123.

7. Кузьма О. Міфологізм збірки «Афини» Власти Власенко *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* 2023. Випуск 1 (49). С. 64–70.

8. Чир Н. «Я – підкорена миттю краплина тривоги…» (короткий есей про поетичну творчість Богдани Ковалюк до її 40-річного ювілею) *Народна воля.* 2011. 28 листопада. URL: http://volya.if.ua/2011/11/ya-%E2%80%93-pidkorena-myttyu-kraplyna-tryvohy/

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

РОЗДІЛ 7
ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821-32.09(498=161.2)Ірод:159.9-053.6
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.52

ПСИХОЛОГІЯ ПІДЛІТКОВОГО ЗЛОЧИНУ В ХУДОЖНІЙ ОБСЕРВАЦІЇ КОРНЕЛІЯ ІРОДА

THE PSYCHOLOGY OF JUVENILE CRIME IN THE LITERARY OBSERVATION OF CORNELIY IROD

Куштан М.М.,
orcid.org/0009-0008-6198-0619
асистент, аспірантка кафедри української літератури
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті проаналізовано художнє трактування проблеми злочину та юнацької девіантної поведінки в малій прозі Корнелія Ірода – сучасного українського письменника Румунії. За об'єкт дослідження обрано оповідання «Білий рояль» та «Злодій», у яких ця проблема є наскрізною. Письменник реалізує оповідь від імені підлітків, детально відтворюючи психологічні механізми формування злочинних діянь та вибудовуючи внутрішні мотивації героїв. Автор, який за покликанням є священнослужителем, виводить характерні для релігійного світосприйняття опозиції «гріх–спокута» та «злочин–кара», через які відбувається художнє осмислення морально-ціннісного вибору людини, катарсису та відповідальності за скоєні діяння, у такий спосіб моральні дилеми персонажів корелюють із християнськими ціннісними орієнтирами та духовними нормами.

Проаналізовано специфіку наратії, ретроспективні композиційні елементи та художні деталі, які віддзеркалюють психологію персонажів, їхні внутрішні стани, емоційні коливання та розвиток морального досвіду.

У творах Корнелія Ірода злочинотворчі дії підлітків відображають категорію «злочини-розваги», де прагнення до пригод, матеріальних та духовних задоволень виступає мотивом вчинку, а соціальні й культурні обставини впливають на формування поведінкових реакцій. Автор підкреслює дитячу наївність юнаків, їх незіпсованість та обмеженість розуміння ними наслідків власних дій, що сприяє виявленню сутнісних особливостей їх психології. Важливу роль у розкритті моральних конфліктів відіграють такі художні прийоми, як ретроспекція, діалогізація, відтворення внутрішньої свідомості та взаємодія з природним середовищем, яке виступає як психологічний та естетичний контекст подій.

Дослідження підкреслює важливий внесок Корнелія Ірода у розвиток української прози Румунії, здатність митця до комплексного осмислення морально-психологічних проблем, інтеграції духовних цінностей у художню концепцію та формування оригінального художнього простору.

Ключові слова: Корнелій Ірод, українська література Румунії, мала проза, злочин, психологізм, художній світ, мотив.

The article analyzes the literary interpretation of the problem of crime and juvenile deviant behavior in the short prose of Corneliy Irod, a contemporary Ukrainian writer of Romania. The study focuses on the short stories "The White Piano" and "The Thief", in which this issue appears as a central theme. The author employs narration from the perspective of adolescents, carefully reconstructing the psychological mechanisms underlying criminal acts and articulating the inner motivations of the characters. Being a clergyman by vocation, the writer introduces oppositions characteristic of religious worldviews–*"sin–atonement"* and *"crime–punishment"*–through which the moral and ethical choices of individuals, catharsis, and responsibility for their actions are artistically comprehended. In this way, the moral dilemmas of the characters correlate with Christian values and spiritual norms.

The article examines the specificity of narration, the use of retrospective compositional elements, and artistic details that reflect the psychology of the characters, their inner states, emotional fluctuations, and the development of moral experience.

In Irod's works, adolescents' criminal behavior is portrayed as belonging to the category of "crimes as entertainment," where the pursuit of adventure, material, and spiritual pleasures becomes the main driving motive, while social and cultural circumstances shape behavioral reactions. The author emphasizes the boys' childlike naivety, their unspoiled nature, and their limited awareness of the consequences of their actions, which highlights the essential characteristics of their psychology. An important role in revealing moral conflicts is played by such artistic techniques as retrospection, dialogization, the representation of inner consciousness, and the interaction with the natural environment, which functions as both a psychological and aesthetic context of events.

The study underscores Corneliy Irod's significant contribution to the development of Ukrainian prose of Romania, his ability to provide a complex interpretation of moral and psychological issues, to integrate spiritual values into literary concepts, and to create an original artistic universe.

Key words: Corneliy Irod, Ukrainian literature of Romania, short fiction, crime, psychologism, fictional world, motif.

Постановка проблеми. У літературному житті української спільноти Румунії помітне місце належить Корнелію Іроду, творчий внесок якого суттєво збагатив розвиток українського слова в регіональному культурному контексті. Художній світ новелістики письменника, яку складають збірки «Світлотінь», «Білий рояль», «Від учора до завтра», «Chixuri» та «Весела божевільня», характеризується розмаїттям художньо-тематичних та проблемно-смислових площин. За спостереженням дослідника українського письменства Румунії В. Антофійчука, збірки автора «здобули всезагальне визнання завдяки філософському проникненню у зміст і сенс людського буття («Надгробна фотографія», «Вдячність»), винятковій увазі до таємниць природи («Білуга»), дошкульній іронії та дотепному гумору у викритті соціальних пороків («Злочин», «Двічі розказувати про Куліцу», «Горб», «Ніч, та ін.)» [1, с. 13]. У контексті актуалізації проблеми злочину та злочинної поведінки у творчості автора, простежується опосередковано втілена ним опозиція «гріховність–релігійність», що оприявнюється на рівні морально-ціннісного християнського світовідчуття. Відповідний тематико-проблемний спектр утворюють питання злочину і покарання, вибору, проблема відповідальності за свої вчинки. Жоден з аспектів не піддавався академічному аналізу, однак загальний огляд прози К. Ірода здійснили у своїх дослідженнях В. Антофійчук та Т. Носенко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах обраного ракурсу наукової розвідки варто виокремити монографічну працю А. Швець «Злочин і катарсис: Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму в прозі Івана Франка», у якій дослідниця зосередила увагу на специфіці модифікацій та способів розбудови кримінального сюжету прози письменника. Ґрунтовному аналізу піддаються також світоглядна еволюція І. Франка, його уявлення про генезу та мотиви злочинів, психологія злочинців та ряд інших дотичних питань.

Темі злочину в художній літературі присвячені наукові статті дослідниць О. Меленчук, В. Чолкан «Проблема злочину у малій прозі Ольги Кобилянської», М. Вотьканич «Соціальна та психологічна детермінація злочину в повісті «Ненависть до ближнього» Михайла Гафії Трайсти», «Художнє трактування проблеми злочину та помсти в повісті «Конокрадська честь» Михайла Гафії Трайсти», у яких простежено причинно-наслідкові зв'язки злочинних діянь героїв творів та можливі варіації сюжетотворчої проблеми. Власну художню інтерпретацію проблеми злочину і кари реалізовує, зокрема, і В. Марко у науковій розвідці «Проблема проступку і кари в українській драматургії: перегук часів (Трагедії «Сава Чалий» І. Тобілевича, «Гріх» В. Винниченка, «Патетична соната» М. Куліша: спроба зіставлення)». На ґрунті аналізу психологічної вмотивованості злочинної поведінки дитини в українській літературі здійснено дослідження В. Сірук «Проблема злочину в українській дитячій літературі другої половини XIX – початку XX ст.: психоаналітичний аспект».

На окрему увагу заслуговує також публікація зі сфери кримінально-виконавчого права доктора юридичних наук Б. Головкіна «Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема», де на основі системного підходу узагальнено знання про явище злочинності неповнолітніх, подано спробу систематизації злочинців за категоріями, залежно від специфіки мотивації скоєння злочинної дії.

Попри наявні літературознавчі студії з проблем злочину та злочинної поведінки в прозовій творчості окремих авторів, це актуальне питання в новелістиці Корнелія Ірода досі залишається неопрацьованим.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у вивченні особливостей репрезентації Корнеліем Іродом теми злочину та юнацької девіантної поведінки у канві малої прозової форми як одного з ключових сюжетоформувальних елементів; у детальному простеженні специфіки авторського розуміння психологічних механізмів утворення відповідних поведінкових реакцій з позицій християнських морально-етичних орієнтирів. Для аналізу обрано оповідання «Білий рояль» та «Злодій».

Виклад основного матеріалу. Оповідь у новелі «Білий рояль» ведеться чотирнадцятирічним наратором, котрий є головним героєм, функціонує як персонаж, провадить власну історію. Письменник розчиняється у свідомості дитини-оповідача та, як справжній психолог, відкриває тонкощі юнацької психіки. Початок твору – за наративним часом – ретроспективний – перед очима реципієнта постають центральні фігури та проблема, навколо яких побудовано оповідь: *«Що Іванко Семенчук, Євген Платко та Петро Усик, тобто я, сказано, обкрадаємо людям сади чи не в усій Глині – то в певній мірі правда, але що ми причетні до смерті пана Іларія Дудчака, нашого колишнього вчителя, – нема в цьому правди ні скільки чорного під нігтем. Чистенька брехня!»* [5, с. 40].

Корнелій Ірод свідомо не зображує повноцінної картини життя підлітків (репутація, вдача,

події, що вже відбулись із компанією до часу оповіді) та не вводить реципієнта в суспільні обставини: перед читачем розгортається окрема ситуація, здатна показати залежність людини від соціально-екзистенційних викликів та простежити психологічні механізми ведення неправомірної діяльності.

Письменник майстерно змальовує спілкування хлопчика-оповідача з однолітками. Автор уважно простежує зародження в друзів думки про те, щоб поласувати персиками із саду пана вчителя Дудчака: *«…нам всім скоро п'ятнадцять – парубчаки, що не кажіть! – за нами слава незрівнянних шибеників, які обносять людські сади, а персиків ще не їли! Просто сміх!»* [5, с. 41]. Це вихідний етап зародження ідеї крадіжки та її чіткого планування. Як зауважує Б. Головкін, протягом тривалого часу найбільше правопорушень, скоєних неповнолітніми, відводяться на категорію злочинів проти власності, що «вказує на зміну ієрархії цінностей у підлітковому середовищі, погіршення рівня життя їхніх батьків, свідчить про загальну тенденцію до споживання матеріальних благ» [4, с. 212]. Хлопці відчайдушно прагнуть пригод, ризику, вони переконані, що отримають бажані блага. Згідно з класифікацією дослідника, такі злочинні дії юнаків ідентифікуватимуться як «злочини-розваги» (поряд із рядом інших категорій: «злочини-виживання», «злочини-залежності», «злочини-наслідування», «злочини-примусу», «злочини-протесту», «злочини-парадокси») [4, с. 211].

Мотивом для такого типу злодіяння стає прагнення до задоволення своїх потреб – матеріальних та духовних (потреба в самоствердженні, втамуванні цікавості тощо). Отримати омріяні плоди, які в дитячій уяві вже майже відчуваються на смак, – завдання непросте, потребує всієї майстерності, на яку тільки спроможні хлопці. Корнелій Ірод ретроспективно вводить у текст грандіозну перемогу Петрика, якому одного разу вже вдалося здобути персика для компанії. Подія ця стала винятковою в житті підлітків. Початок таємничої пригоди друзів інтродукує спостереження наратора: *«Ми вирішили, що нічого подібного в своєму житті не смакували і що за будь-яку ціну повинні дістати ще отих чудових плодів»* [5, с. 44].

Тут напрошуються аналогії з Книгою Книг: у концептосфері духовних цінностей християнської доктрини зародження гріха-злочину спричинюється спокусою-мотивом. У Біблії віднаходимо: «І сказав Він до учнів Своїх: «Неможливо, щоб спокуси не мали прийти…» (Лука, 17:1) [2, с. 98]. З цієї позиції відкривається важливий центр наративу, що виявився випробовуванням дітей у двох площинах: 1) здатність встояти перед спокусою, яка постає в дитячому сприйнятті табуйованою не через саме діяння – крадіжку – а через те, що красти будуть у сусіда, адже, як пояснює головний герой, *«кожен з нас оминав сусідські сади, бо коли скаржились на нас далекі, дома сварили, лаяли, загрожували бійкою, іноді й щипнуть, ну, а через сусідів обов'язково випарили б здорово»* [5, с. 40–41], та ще й у вчителя; 2) уміння довести справу до кінця, що підтвердило б неабияку парубочу славу «незрівнянних шибеників». Засобом такого викривленого розуміння ситуації юнаками Корнелій Ірод підкреслює їхню наївність, дитячість, моральну чистоту. Друзі йдуть на злодіяння настільки мізерне, що граничить з безневинною розвагою.

Діалог в оповіданні «Білий рояль» відіграє роль засобу психологізації твору. Розмови хлопчиків щодо розбудови плану крадіжки персиків не лише прискорюють рух подій, сюжетних колізій, але й підкреслюють особливості світосприймання героїв – сильне прагнення здобути бажане за будь-яких обставин. Тут проявився гострий розум та кмітливість юнаків, які вночі наважуються спочатку згодувати собаці смалець з м'якою смолою, через що той *«зостанеться з роззявленим ротом – пройнятий захопленням, розуміється – і дивитиметься, як ми вміло й швидко набиваємо свої пазухи персиками… – розреготався Іванко, аж ліг горілиць під паркан і підкинув ноги догори»* [5, с. 45]. Та згодом змушені відмовитись від задуму у зв'язку з його недосконалістю (собака їсть тільки з рук господаря), вирішують підловити його біля паркану в зашморг. Автор тонко передає особливості дитячої психології. Хлопці заледве спроможні дочекатись свого тріумфу, нетерпіння сягає найвищої точки, час очікування заходу сонця здається вічністю: *Чи то лиш мені здавалося, що до вечора прийдеться вік вікувати?»* [5, с. 47]; *«Ух, і дурні ми! Не могли почекати ще якусь годину? Та що вже тепер каятися?.. Під'юдили нас нетерплячка, бо що інше? Не минуло й чверть години, відколи погасили світло, а ми вже перелізли браму…»* [5, с. 48].

Нічний час стає підтвердженням винятковості події, її незвичності. Як підкреслює Є. Нахлік, «ніч – традиційний романтичний фон для незвичайно спонтанного розкриття душі» [7, с. 60]. Ця пора доби сприяє забезпеченню таємності скоюваного, підкреслює темні порухи в серцях злодіїв, підсилює емоційну напругу твору.

Переломний момент оповіді – падіння Євгена, під ногами якого розчахнулася гілка, на ґанок будинку вчителя. Хлопці злякалися найстрашнішого – тепер їх викриють: *«Стало тихо. Що нам робити? … Ми вже збиралися злазити з дерева, та з хорім почувся шурхіт. Ми завмерли»* [5, с. 49].

Таким є кут сприйняття ситуації хлопцями, що ж до господаря, то сюжет крізь призму дитячого світобачення охоплює також окремі моменти з минулого пана вчителя Дудчака, який, приїхавши у відпустку додому з фронту, привіз білий рояль, персидські килими та персики. За краденим майном на його подвір'я невдовзі навідались московські солдати, а в душі вчителя з того часу оселився невимовний страх, що солдати обов'язково повернуться, щоб розстріляти його. Він рік ховався в очереті, а повернувся *«оброслий, худий і мовчазний, лиш очі якось дивно та блудно світились»* [5, с. 43]. Ця промовиста художня деталь, що свідчить про хижість, недовіру, психічну деформацію героя новели зближує його постать із образом одного з головних учасників подій повісті «Конокрадська честь». За спостереженнями М. Вотьканич, «Михайло Трайста майстерно передає психологічний стан персонажа: у поведінці Йончія відчувається безвихідь загнаного звіра, що межує з божевіллям. Автор використовує прийом сну […] з метою підкреслити градацію внутрішнього напруження персонажа, що переходить в стан афекту» [3, с. 47].

У подібному психологічному стані знаходиться і пан Іларій: попри певне покращення, візії та страхи минулого не припинили побутувати в його свідомості, і він щоразу до них повертався: *«Вночі (десь дурна Атафія проговорилася) заливався потом, кричав спросоння, брало його дрожем і неміччю, бо водно ввижалося, що прийшли його арештувати через той проклятий білий рояль»* [5, с. 43]. Своєрідним образом-транслятором поневіченого внутрішнього світу головного героя є його улюбленець, пес, чий опис (*«З багни привів із собою й оцю дичину, цього хижого звіра, що годі без дозволу на подвір'я ступити…»* [5, с. 43]) красномовно корелює з портретом власника після тривалого відчуження.

А. Швець влучно підкреслила, що «ретроспективний час є свого роду часом біографічним, що увиразнює важливі подієві моменти людського життя» [8, с. 185]. Наявність мук совісті, візійних марень, тривожності, нестабільного психічного стану свідчить про акт катарсису, що його проживає персонаж твору.

За А. Швець, акт катарсису характеризується наявністю трьох психологічних фаз – утворення межової ситуації, коли людина відчуває потребу переосмислити свої вчинки, що відбувається засобами мук сумління, внутрішнього страждання, невротичними розладами; сповідь про скоєне, що дозволяє людині очиститись від гріха; визнання жахливості, гріховності свого вчинку, утворення нових механізмів дій [8].

Крізь катарсичні етапи у своєму житті проходить і Дудчак. Він перебував у межовій ситуації, коли тривалий час змушений був переховуватись, тремтячи перед страхом бути вбитим за свої злочини. Важлива деталь, що це підтверджує, – зовнішній портрет персонажа після повернення з чагарників, місце переховування та переосмислення життєвих орієнтирів. Однак вважаємо, що другий і третій етапи його свідомості так і залишились непідвладними. Учителеві не вдалося вербально, а отже і духовно, розпочати очищення своєї душі. Як наслідок – утворення нових механізмів дій і початок відновлення емоційного стану стає недосяжним, натомість персонаж помирає, через неможливість налагодження та відновлення балансу категоріальних понять «добро-зло», «моральність-гріховність»: *« – Прийшли за мною?! – почувся зсередини хриплий голос. Були це, дійсно, останні слова пана вчителя Іларія Дудчака. Але причім тут Іванко, Євген та я, як дехто пізніше дорікав?»* [5, с. 49]. Так у творі імплементується сувора реальність, забезпечуючи поступове пізнання та осмислення дитиною неоднозначного та суперечливого світу, де кожна дія має наслідок. З погляду християнських позицій вбивство – один із найтяжчих гріхів. Корнелій Ірод не зумовлює безпосередньої провини юнаків у смерті вчителя, підкреслюючи їхню дитячу наївність й нерозуміння фатальності ситуації. Цією кінцівкою утверджується беззаперечна кореляція категорій «злочин-кара», «гріх-спокута»: Іларій Дудчак сплачує життям за вчинений злочин і неможливість каяття, тоді як підлітки залишаються живими, оскільки мають шанс змінити своє життя та пройти через фази катарсису. Відповідно до логіки наратологічної структури твору Іларій позбавлений цієї можливості, що обумовлює його трагічний фінал.

В оповіданні «Злодій» розповідь також ведеться від імені персонажа твору, підлітка-юнака. Спостерігається домінування наратії від першої особи множини (ми-нарація), яка сприяє посиленню довіри реципієнта до висловлюваного оповідачем через причетність до нього більшої кількості осіб.

Початок твору – філософські роздуми хлопця про те, що *«кожне село має свого відомого злодія. Одного або двох-трьох. Як кому щастить»* [5, с. 50]. Місцеві крадії роблять невелику шкоду, продовжує міркувати оповідач, тому, якщо зникає щось значуще, *«село впевнене, що не тутешні злодії вкоїли таке діло»* [5, с. 50]. Письменник аналізує «переступника як особистість соціальну, "концентруючи риси соціальної типовості в характері персонажа, його переживаннях та емоціях"» [8, с. 39].

Таким злодієм був Місьо Шевчик. Його образ Корнелій Ірод змальовує крізь особливості світосприйняття парубоцтва, яке ненавиділо Міся. Автор пояснює причину такого ставлення не через те, що Шевчик всіляко ображав хлопців, *«а через те, що сільський злодій став найгіршим взірцем. Як тільки котрийсь із нас полінується виконати якусь домашню роботу чи не послухає в чомусь батька-матір, щоб вже не говорити, коли вкраде з дому якийсь гріш на тютюн, того зразу ж називають не ледащим, не брехуном, не злодієм, а таки Шевчиком»* [5, с. 51].

Прозаїк зміщує події на чотири роки до моменту ведення оповіді, вкладаючи в уста наратора зображення перипетій, безпосереднім учасником яких він був: осінньої пори, *«коли розвиднілось, уже дрібно мрячило, і стояв той перший осінній день, коли зненацька у хаті стає тепліше, ніж надворі»* [5, с. 51], четверо хлопців випасали корів. Корнелій Ірод влучно, вдаючись до художньої деталі, описує зовнішній вигляд героїв (*«ми всі четверо понадівали на голови міхи, мов чубаті скуфії, що звисали, покриваючи нам плечі майже до п'ят»* [5, с. 51]) та майстерно висвітлює з загального тла картину парубоцьких зібрань, вдаючись до діалогізації мовлення компанії: *« – Ану, не дуй гямбу! – гримнув і Сильо на Петрика. – Іти не хочеш, а печену картоплю любиш тріскати, так?..»* [5, с. 52]; *« – Іди і не крився, як середа на п'ятницю, – трутнув його Одовічук. – Ніхто вашу корову не вкраде, не бійся!»* [5, с. 52].

Хлопці мимоволі стають свідками того, як Шевчик, крадучись, з торбиною в руках прямує на місце випасу худоби, *«переконавшись, що поблизу нема нікого, кинувся навколішки і став пильно вигрібати руками яму. Виглядав він не на курку, що порпається, а на кота чи пса»* [5, с. 54]. Сховавши «скарб», він подався геть, а цікавість юнаків до захованого зростала з кожною хвилиною. Після недовгих вагань вони все ж викопують та ділять заховане багатство (горілку, тютюн, гроші з Ганусевого магазину), старанно приховавши сліди свого втручання.

Художній простір обох злочинів – відсторонене середовище на периферії села, пасовище. Його можемо потрактувати як відчуження від суспільства, маргінальну приналежність героїв до соціуму після скоєних ними гріховних злодіянь.

Показовим є й те, що в новелі Корнелія Ірода, як і в текстах аналогічної проблематики О. Кобилянської, як підкреслено в дослідженні О. Меленчук, В. Чолкан, «природа виступає безпосереднім учасником подій, виконує естетичну функцію, її стан психологічно накладається на внутрішні переживання героїв» [6, с. 5]. *«Наступний день був таким же мрячним, плаксивим та холодним, через що Петрика Костанового не пустили в луг»* [5, с. 57], – таким є зачин другої композиційної частини оповідання. Природа незмінно сіра, похмура, темна, як і вчинки, до яких вдаються діти впродовж оповіді. Компанія знову стала німим свідком подій: Місько Шевчик відчайдушно шукає сховок під натиском жандармерії і не знаходить його: *«…розпачливо розвів руками, мовляв, нема, але під загрозою накинувся рити іншу яму. Вона, розуміється, виявилася теж пустою. Ні в третій не знайшов своєї торбини»* [5, с. 58]. За крадіжку та за ошукування жандармерії, хоч і ненавмисне, Шевчик був битий ременем. Він приймає покарання, адже визнає вчинення крадіжки. Причинно-наслідковий ланцюг «злочин/гріх – визнання – спокута» дотримано.

Що ж до підлітків, то прозаїк іронічно, у кількох словах передає несприйняття свого злочину хлопцями, які, обікравши злодія, не повернули чуже майно, а присвоїли його собі. Парубоцький гурт не спромігся визнати свою провину і тільки спостерігав, як *«його куряче тіло ритмічно підстрибувало, аж жаль стало Шевчика. Бігме жаль!»* [5, с. 59].

А. Швець, на прикладі прози І. Франка, обумовлює такий психологічний феномен, що його спостерігаємо і в новелах Корнелія Ірода з ідентичним тематичним фокусом: «Проблема матеріальної, економічної бідності в контексті Франкової людинознавчої концепції розширюється до екзистенційного, аксіологічного розуміння цього поняття: бідність духова, морально-етична, убогість на добро й щирість чинять людину злою, здатною до злочинів, ненависті й жорстокості» [8, с. 49].

Висновки. Проаналізовані твори Корнелія Ірода «Білий рояль» та «Злодій» демонструють тяжіння авторського художнього світу до психологізації персонажів, висвітлюють механізми формування злочинних діянь. Репрезентація злочину в новелах пов'язана з відхристиянським мотивом

спокуси і наслідками вибору, що відображає опозицію «гріх–спокута», «злочин–кара». Відібрані зразки малої прози письменника досліджують складні моральні конфлікти на матеріалі підліткової злочинності, поєднуючи соціальні, духовні й індивідуальні аспекти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антофійчук В. Корнелій Ірод як прозаїк. *Вісник Маріупольського державного університету.* Серія : Філологія. Вип. 26–27. 2022. С. 11–19.

2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Українське Біблійне Товариство, 1993. 296 с.

3. Вотьканич М. Художнє трактування проблеми злочину та помсти в повісті «Конокрадська честь» Михайла Гафії Трайсти. *KELM*. № 5 (33), vol. 1. 2020. P. 44–49.

4. Головкін Б. Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема. *Проблеми законності.* Вип. 133. 2016. С. 204–217.

5. Ірод К. Від учора до завтра : проза. Бухарест: RCR EDITORIAL, 2014. 532 с.

6. Меленчук О., Чолкан В. Проблема злочину у малій прозі Ольги Кобилянської. *Академічні студії.* Серія «Гуманітарні науки». Вип. 4. 2023. С. 3–9.

7. Нахлік Є. Українська романтична проза 20–60-х років XIX ст. Київ : Наукова думка, 1988. 318 с.

8. Швець А. Злочин і катарсис : Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму в прозі Івана Франка. Львів, 2003. 236 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 82.091(477+437.6)+81’255.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.53

ДОСЛІДЖЕННЯ МИХАЙЛА РОМАНА В ЦАРИНІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

MYKHAILO ROMAN’S RESEARCH IN THE FIELD OF COMPARATIVE LITERARY STUDIES

Ліхтей Т.В.,
orcid.org/0000–0002–6612–5733
кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри словацької філології
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті простежується науковий доробок відомого словацького україніста Михайла Романа (нар.1930) в царині літературознавчої компаративістики, передусім у дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин. Перші публікації М.Романа в цьому контексті з’явилися ще під час навчання в Київському державному університеті ім.Т.Шевченка. Нині його персональна бібліографія містить понад тисячу позицій, причому левова частка праць ученого торкається саме актуальних питань порівняльного літературознавства та художнього перекладу. Йдеться про низку монографічних видань («Z dejín slovensko-ukrajinských stykov», «Vybrané kapitoly z literárnej kritiky», «Úvahy o literárnom romantizme», «Ukrajinská literatúra Slovenska očami recenzenta», «Poézia Sergeja Makaru v kontexte…» та ін.), а також сотні статей та рецензій на твори словацької літератури в українських перекладах та української – у словацьких перетлумаченнях («Іван Франко і словацька література», «Проникання і сприймання української літератури у Словаччині в період між двома війнами», «Словацьке оповідання в Україні», «Богдан-Ігор Антонич в чехословацькій літературній критиці», «Дмитро Чижевський і Словаччина», «Максим Рильський і словацька література», «Володимир Сосюра мовами народів світу», «Олесь Гончар і Словаччина», «Павол Орсаг Гвєздослав і слов’янські літератури», «Остап Вишня словацькою мовою», «Дмитро Павличко в словацькому перекладі», «Ліна Костенко – словацькою», «Лацо Новомеський в українському перекладі», «Celkom nový Ševčenko», «Milan Rufús v ukrajinčine»…). Десятки студій Михайло Роман присвятив літературі Закарпаття та Пряшівщини («Поезія пряшівських українців у контексті словацької і загальноукраїнської літератур», «До проблеми словацько-закарпатоукраїнських літературних контактів»…). Окрема ніша в науково-творчій спадщині М.Романа – художні переклади зі словацької літератури українською і навпаки. Багатий доробок знаного компаративіста, поза сумнівом, потребує системного підходу та докладного вивчення. Пропонована стаття є лише заділом до майбутніх ґрунтовних досліджень про вагому роль М.Романа в українсько-словацькому літературному діалозі.

Ключові слова: Михайло Роман, компаративістика, українсько-словацькі літературні взаємини, художній переклад.

The article traces the scientific achievements of the famous Slovak Ukrainian scholar Mykhailo Roman (born 1930) in the field of comparative literary studies, primarily in the discourse of Ukrainian-Slovak literary relations. M. Roman's first publications in this context appeared while he was still studying at the Taras Shevchenko Kyiv State University. Currently, his personal bibliography contains over a thousand entries, and the lion's share of the scholar's works deals precisely with topical issues of comparative literary studies and literary translation. These include a number of monographic publications («Z dejín slovensko-ukrajinských stykov»/“*From the History of Slovak-Ukrainian Contacts*”/, «Vybrané kapitoly z literárnej kritiky»/“*Selected Chapters from Literary Criticism*”/, «Úvahy o literárnom romantizme*»/“Reflections on Literary Romanticism*”/, «Ukrajinská literatúra Slovenska očami recenzenta»/“*Ukrainian Literature of Slovakia through the Eyes of a Reviewer*”/, “Poetry of Sergej Makaru in Context…”/«*Poézia Sergeja Makaru v kontexte…» and others*)/, as well as hundreds of articles and reviews of works of Slovak literature in Ukrainian translations and Ukrainian in Slovak reinterpretations (“Ivan Franko and Slovak Literature”, “The Penetration and Perception of Ukrainian Literature in Slovakia in the Interwar Period”, “Slovak Storytelling in Ukraine”, “Bogdan-Ihor Antonych in Czechoslovak Literary Criticism”, “Dmytro Chyzhevskyi and Slovakia”, “Maxim Rylskyi and Slovak Literature”, “Volodymyr Sosiura in the Languages of the World”, “Oles Honchar and Slovakia”, “Pavel Orsag Hviezdoslav and Slavic Literatures”, “Ostap Vyshnya in Slovak”, “Dmytro Paylychko in Slovak Translation”, “Lina Kostenko – in Slovak”, “Latso Novomesky in Ukrainian Translation”, “Celkom nový Ševčenko”/”*Completely new Shevchenko”/*, “Milan Rufús in Ukrainian”…). Mykhailo Roman devoted dozens of studies to the literature of Transcarpathia and Preshov Region (“Poetry of Preshov Ukrainians in the Context of Slovak and All-Ukrainian Literature”, “On the Problem of Slovak-Transcarpathian Ukrainian Literary Contacts”…). A separate niche in the scientific and creative heritage of M. Roman is literary translations of Slovak literature into Ukrainian and vice versa. The rich work of the famous comparative scholar undoubtedly requires a systematic approach and detailed study. The proposed article is only a starting point for future thorough research on the significant role of M. Roman in the Ukrainian-Slovak literary dialogue.

Key words*:* Mykhailo Roman, comparative studies, Ukrainian-Slovak literary relations, literary translation.

Формулювання проблеми. Михайло Роман (нар. 1930) – відомий словацький україніст, літературознавець, перекладач, який понад сімдесят років досліджує сучасну українську літературу в європейському контексті, українсько-словацько-чеські літературні взаємини (з акцентом на літературних взаємодіях Закарпаття і Пряшівщини), питання художнього перекладу тощо. Саме праці

з актуальних проблем літературознавчої компаративістики складають найвагоміший пласт у науковому доробку М. Романа.

Аналіз досліджень. Про значний внесок пряшівського вченого у вивчення української літератури та міжслов'янських взаємодій написано немало. Воно й не дивно, адже персональна бібліографія праць дослідника фіксує понад тисячу позицій. Про науково-творчий шлях літератора свого часу сказали вагоме слово такі реномовані українські та словацькі вчені, як Л. Бабота, Я. Джоґаник, З. Ганудель, В. Жемберова, М. Зимомря, Ю. Кундрат, С. Макара, М. Наєнко, М. Неврлий, Н. Ференц, Я. Юрчо та ін. Їхні публікації мають переважно оглядовий характер і наголошують на подвижницькій місії М. Романа у вивченні української літератури в загальнослов'янському, європейському контекстах, у популяризації творчості письменників Закарпаття та Пряшівщини. Однак про потужну діяльність М. Романа на ниві літературознавчої компаративістики мовиться лише побіжно. А між тим, ідеться про монографічні видання, сотні статей, рецензій, низку перекладацьких проєктів і под. Спадщина вченого, отже, потребує систематизації та глибокого літературно-критичного осмислення.

Мета нинішньої публікації – простежити науковий доробок відомого словацького україніста М.Романа в царині літературознавчої компаративістики, передусім у дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин. Зрозуміло, що охопити весь матеріал в рамках однієї статті не вдасться. Пропонована студія є заділом (і, сподіваємося, поштовхом) до майбутніх ґрунтовних досліджень про вагому роль пряшівського вченого й перекладача в українсько-словацькому літературному діалозі.

У роботі над статтею спираємося передусім на описовий, біографічний, культурно-історичний та компаративний **методи дослідження**.

Виклад основного матеріалу. Перші публікації М.Романа в царині літературознавчої компаративістики, передусім у дискурсі українсько-словацької літературної співпраці, з'явилися ще під час його навчання в Київському держуніверситеті ім.Т.Шевченка. Нині персональна бібліографія науковця містить понад тисячу позицій, причому левова частка праць ученого торкається саме актуальних питань порівняльного літературознавства та художнього перекладу. Йдеться про низку монографічних видань («Z dejín slovensko-ukrajinských stykov», «Vybrané kapitoly z literárnej kritiky», «Úvahy o literárnom romantizme», «Ukrajinská literatúra Slovenska očami recenzenta», «Poézia Sergeja Makaru v kontexte…», «Література і час» та ін.), а також сотні статей та рецензій на твори словацької літератури в українських перекладах та української – в словацьких перетлумаченнях, на видання колег по цеху, що присвячені проблемам літературних взаємодій тощо. Прикметно, що з багатьма репрезентантами міжкультурної комунікації вчений знався особисто, підтримував з ними колегіальні, творчі взаємини впродовж життя, що засвідчують, крім іншого, і його інтерв'ю з науковцями М.Зимомрею [2], Т. Ліхтей [3] та ін.

Так, у вервиці досліджень про слов'янський романтизм М. Роман, порівнюючи творчість українських романтиків з представниками інших слов'янських літератур, наголошує на беззаперечному лідерстві українців, їх окремішності, винятковості, що простежується крізь призму унікальних культів – кобзарства, козацтва і Запорізької Січі, пророцтва, степу і могил-курганів, туги за незалежною Україною... [13; 15].

Інший пласт праць торкається безпосередньо українсько-словацьких літературних взаємин. Так, в монографії («Z dejín slovensko-ukrajinských stykov» [17], у статтях «Проникання і сприймання української літератури у Словаччині в період між двома війнами» [10], «Причинки до зв'язків закарпатських і словацьких культурно-літературних дічів у період між двома війнами» [9] та в багатьох інших науковець докладно простежує літературні взаємодії словаків і українців у міжвоєнний період. М. Роман акцентує на статті українського емігранта М. Мухіна «Сучасний стан української літератури», яку 1929 року надрукував провідний словацький часопис «Slovenské pohľady», що дало можливість словацьким читачам довідатися про творчість П. Тичини, В. Сосюри, М. Рильського, Д. Фальківського та інших знакових митців тогочасся. Більше інформації про українську літературу в Словаччині, зауважує М. Роман, приносять 30-ті роки XX століття, коли в перекладах з'являються твори І. Франка, О.Кобилянської, В. Щурата, Ю. Федьковича, Г. Хоткевича та ін. Велика заслуга в популяризації української літератури на теренах Словаччини належить Ф. Вотрубі, Ш. Крчмері, А. Придавку, А. Мразу та іншим словацьким діячам.

М. Роман наголошує на частих зустрічах словацьких та українських письменників, які мали чималий резонанс, викликали жвавий інтерес по обидва боки кордону, що засвідчує тогочасна періодика. «В міжвоєнний період побували у нас І. Кулик, М. Ірчан, І. Микитенко, О. Кобилянська, В. Підмогильний, О. Копиленко, В. Поліщук, О. Довженко (…). Газети повідомляли про їх

зустрічі з словацькими читачами і коментували їх доброзичливе ставлення до словацької спадщини і нової літератури. В цьому відношенні може служити зразком виступ І. Микитенка у Братиславі, в якому він високо оцінив спадщину Гвєздослава, Кукучіна, Ваянського…», – зазначає пряшівський дослідник, з гіркотою, однак, констатуючи, що ці зустрічі чомусь не вплинули на появу нових художніх перекладів [10, с. 217].

Докладно зупиняється М.Роман на зв'язках письменників Закарпаття зі словацькими митцями. Акцентує на особистих контактах літераторів, на появі літературно-критичних розвідок та заміток про обопільну співпрацю, згадує, зокрема, статтю Є.Недзельського «Десять років карпаторуської літератури», що вийшла 1929 року в журналі «Slovenské pohľady», а також її своєрідне продовження – «Карпаторуська література після перевороту» (Slovenské pohľady. 1937. № 10), де автор дає оцінку творчості В. Ґренджі-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Зореслава, Л. Дем'яна, О. Маркуша та ін. Аналізує М. Роман і статті словацьких літераторів про Закарпаття, а також словацькі переклади закарпатської поезії [9; 10].

Особливо інтенсивними українсько-словацькі літературні взаємодії стали в другій половині XX століття. У цей час М. Роман навчався в Київському держуніверситеті (як студент та аспірант), що дало можливість познайомитися і заприятелювати з багатьма українськими письменниками, перекладачами, літературними критиками. Згодом з-під його пера виходять сотні статей, заміток, рецензій як у Словаччині, так і в Україні. Окремим авторам (як-от Т. Шевченкові, І. Франкові…) присвячено десятки розвідок. До улюблених письменників М. Романа належить і Олесь Гончар, з яким пряшівський літератор знався особисто й усіляко сприяв, аби багатостраждальний роман «Собор» нарешті узрів світ у словацькому перекладі [3, с. 92–93]. У вервиці статей про О. Гончара пряшівець нагадує про особливе ставлення українського письменника до Словаччини, що засвідчує його збірка новел «Модри камень», чимало сторінок зі щоденника «Катарсис», інтерв'ю та спогади [12; 14].

Загалом в українсько-словацькому літературному дискурсі М. Роман розглядає творчість багатьох українських митців – Ю. Федьковича, Б.-І. Антонича, М. Рильського, П. Тичини, В. Сосюри, О. Довженка, Остапа Вишні, Ліни Костенко, Д. Павличка та ін., а також їх словацьких колег по творчому цеху – барокового автора Даніела Крмана, поетів-романтиків, Гвєздослава, Л. Новомеського, В. Мінача, Ю. Падо, П. Ярошa, Й. Горака, Ю. Барча-Івана, М. Руфуса та ін. Крім статей про доробок окремих письменників, спадщина М. Романа містить і десятки докладних рецензій на літературно-критичні праці українських та словацьких учених, що присвячені проблемам українсько-словацького діалогу. Йдеться про ґрунтовні дослідження в цій царині з-під пера Д. Чижевського, І. Огієнка, М. Неврлого, М. Мольнара, В. Шевчука, І. Седлака, О. Рудловчак, В. Жемберової, Ф. Штрауса, Л. Баботи, П. Петруса, Й. Горака, Я. Юрча, М. Наєнка, А. Червеняка, С. Макари, М. Зимомрі, І. Галайди, Й. Шелепця, Ю. Кундрата, Я. Резника, Я. Джоганика, І. Яцканина, Т. Ліхтей та ін. Причому, є дослідники, доробок яких М. Роман розглядає системно, як-от знакові видання академіка Миколи Неврлого, доля якого, між іншим, тісно переплетена із міжвоєнним Закарпаттям: «Микола Неврлий – дослідник і популяризатор України» (2003), «Патріарх словацької україністики академік Микола Неврлий» (2006), «Микола Неврлий – Нестор словацької україністики» (2011), «Енциклопедія української літератури і культури» (2015), «Микола Неврлий – дослідник творчості Івана Франка» (2016) та інші, які давно могли б оформитися в монографію про літературний чин Миколи Неврлого як подвижника українсько-словацьких літературних взаємодій.

Так, до прикладу, сталося з науковцем, письменником та перекладачем з Банської Бистриці Сергієм Макарою. Десятки статей М.Романа вилилися в монографічне дослідження «Художній світ Сергія Макари» (2019), окремий розділ у якому присвячено українським перекладам С.Макари зі словацької поезії (митець, як відомо, перетлумачив лірику Я. Смрека, Л. Новомеського, М. Валека, М. Руфуса, П. Горова, Ш. Жари, В. Рейсела, Я. Резника та ін.). У свою чергу, С. Макара присвятив окреме видання науково-творчій діяльності М. Романа – «Očarený slovom» [12].

Вагомий пласт досліджень М.Романа присвячено літературі Закарпаття та Пряшівщини, яку розглядає в європейському культурному контексті. Йдеться про десятки статей та монографію «Українська література Словаччини очима рецензента» [11]. Згадане видання засвідчує, що більшість пряшівських авторів М.Роман мав (має) честь знати особисто. В ґрунтовній розвідці «Деякі особливості розвитку художньої літератури русинів-українців у трикутнику словацько-українсько-польського пограниччя у XX ст.» учений приходить до висновку, що літературна спадщина XIX століття не вибудувала традицій, на які могла

б опертися нова (модерна) література ХХ століття. А ось у міжвоєнний період крайова література розвивалася у трьох національних і мовних напрямках з перевагою двох тенденцій – реалістичної та романтичної. Найкращих результатів тут досягли Зореслав та Ф.Лазорик. Зрозуміло, акцентує науковець, що література Пряшівщини розвивалася разом з літературою Закарпаття і становила з нею одне ціле. На жаль, констатує дослідник, повоєнний період виявився не дуже сприятливим для розвитку українського слова на теренах Східної Словаччини, адже багатьох письменників переслідував тодішній режим, викинувши їх з літературного процесу, а денаціоналізація і словакізація русько-українського населення Словаччини призвели до того, що крайова література фактично «опинилась у тупику» [11, с. 34].

У згаданому виданні докладно простежено доробок Зореслава, Ф. Лазорика, І. Мацинського, М. Шмайди, Є. Бісс, Ф. Іванчова, І. Прокіпчака, Ю. Боролича, В. Дацея, І. Галайди, М. Дробняка, І. Яцканина, Ю. Панька, С. Ганущина, М. Бобака, В. Конопельця, Г. Коцур, Н. Вархол, Й. Збіглея, П. Колісника, М. Немета, Ю. Дацка та ін., принагідно акцентується на словацьких перекладах їхньої поезії та прози, визначається їхнє місце в контексті сучасної української чи словацької літератур. «Наголосимо, – зазначає в рецензії на книжку Т. Ліхтей, – що до творчості окремих авторів літературознавець звертається упродовж життя, відслідковуючи їхні нові видання, що засвідчують копітку працю зі Словом, поступ особистості» [5].

Знаковою в дискурсі літературного життя Східної Словаччини є стаття М. Романа «Пряшівські літературні шістдесятники» (Дукля. 2025. № 1). Автор відштовхується від розвідки М. Наєнка, який вважає, що 60-ті роки були для словацьких українців ренесансними. Простежуючи ту унікальну добу, М. Роман щиро сподівається, що знайдеться хтось із молодшого покоління, хто зацікавиться цим питанням і простежить поступ пряшівських шістдесятників у загальноукраїнському контексті. Пізнавальною є також студія «Закарпаття і українська література Пряшівщини» (Дукля. 2020. № 3), в якій автор намагається простежити літературні взаємодії пряшівців і закарпатців у ХХ – на початку ХХІ ст., спираючись на яскраві творчі постаті.

На окрему розмову заслуговує питання українського художнього перекладу у Словаччині. Варто зазначити, що вчений завжди активно реагував на появу видань словацької літератури в українських перекладах і української – у словацьких. Він докладно прорецензував десятки окремих авторських видань, збірників перекладів, антологій, зробив чимало, аби українську літературу Закарпаття та Пряшівщини було перекладено словацькою. Науковець добре знався (знається) з багатьма українськими перекладачами (Д. Андрухівом, Д. Павличком, Р. Лубківським…), знаковими українськими перекладачами Словаччини (І. Мацинським, В. Конопельцем, І. Яцканином, І. Галайдою, М. Бобаком, С. Макарою, В. Юричковою…), відомими словацькими тлумачами (М. Слуковою, Я. Замбором, Ю. Андрічиком, М. Гевеші, Л. Фелдеком…), він щиро зрадів, коли вийшла у світ «Антологія українського перекладознавства Пряшівщини» (2024), хоча й висловив щодо неї низку зауважень (Дукля. 2024. № 6).

М. Роман і сам є перекладачем: перший його переклад художнього твору зі словацької з'явився далекого 1957 року (повість «У вогні» Т. Фіша), а крайній узрів світ 2023 року в серії «Між Карпатами і Татрами» (митець презентував словакам вибране малої прози М. Зимомрі «Сповідь на рушнику»).

Висновки. Отже, Михайло Роман як науковець і перекладач заявив про себе на ниві українсько-словацької літературної співпраці ще понад 70 років тому. Його багатий доробок в царині літературознавчої компаративістики є вагомим і потребує докладного та системного вивчення, сучасного літературно-критичного осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабота Л. До ювілею Михайла Романа. *Studia Slovakistica.* 2021. Вип. 20. С.117–121.

2. Зимомря М. Жити Україною поза її межами – прояв мужності (До 90-річчя від народження Михайла Романа). Дукля. 2020. № 4. С.42 – 53.

3. Ліхтей Т. Літературні взаємодії в поліетнічному просторі Закарпаття і Пряшівщини: інтерв'ю з науково-творчою елітою. Ужгород : Видавництво «РІК-У», 2025. 136 с. (Серія «Між Карпатами і Татрами»). URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/handle/lib/77434

4. Ліхтей Т.В. Слов'янська планида : Словацька поезія XIX–XX століть у дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин : монографія. Ужгород : Ліра, 2010. 304 с.

5. Ліхтей Т. Українська література Словаччини в дослідженнях Михайла Романа. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія*. Ужгород, 2017. Вип. 1 (37). С. 109–110. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/15342

6. Роман М. Література і час. Пряшів, 1986. 398 с.

7. Роман М. Микола Неврлий – дослідник творчості Івана Франка. *Словацько-українські відносини в галузях мовознавства, літературознавства, перекладу та культурних контактів*. Пряшів, 2016. С. 217–233.

8. Роман М. Поетична творчість Сергія Макари в контексті повоєнної української та словацької поезії. *Cestou vzájomnosti*. Zb. príspevkov z medzinár. ved. konferencie. Banská Bystrica, 2003. С. 154–179.

9. Роман М. Причинки до зв'язків закарпатських і словацьких культурно-літературних дічів у період між двома війнами. *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику*. 1969. Том 4. Книга перша. С. 395–400.

10. Роман М. Проникання і сприймання української літератури в Словаччині в період між двома війнами. *Жовтень і українська культура*. Зб.матеріалів з міжнародного симпозіуму. Пряшів, 1968. С. 212–219.

11.Роман М. Українська література Словаччини очима рецензента. Пряшів, 2016. 392 с.

12. Makara S. Očarený slovom: pedagog – vedec – dejateľ Michal Roman. Prešov, 2020. 148 s.

13. Roman M. O niektorých črtách ukrajinského literárneho romantizmu. *Slovanský romantizmus*. Zb. príspevkov z medzinár. ved. konferencie. Banská Bystrica, 1999. С. 50–63.

14. Roman M. Poznajú Slováci tvorbu Olesja Hončara? Studia Slovakistica. 2005. Вип. 5. С.108–120.

15. Roman M. Úvahy o literárnom romantizme. Banská Bystrica, 2005. 137 s.

16. Roman M. Vybrané kapitoly z literárnej kritiky. Košice, 1983. 158 s.

17. Roman M. Z dejín slovensko-ukrajinských stykov. Košice, 1971. 75 s.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 821-31.09(73)Майєр+821-31.09(410)Гейман:82-312.1/.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.54

НАРАТИВ ЯК МЕТАІСТОРІЯ В РОМАНАХ ФІЛІППА МАЙЄРА «СИН» ТА НІЛА ҐЕЙМАНА «АМЕРИКАНСЬКІ БОГИ»: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

NARRATIVE AS METAHISTORY IN THE NOVELS OF PHILIPP MEYER'S “SON” AND NEAL GAIMAN'S “AMERICAN GODS”: PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL INTERPRETATION

Лях Т.О.,
orcid.org/0000-0002-7913-3468
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті досліджено наратив у романах Філіппа Майєра «Син» та Ніла Ґеймана «Американські боги» як метаісторію, для якої характерна інваріантність, заглибленість в основи людського буття, позачасовість, архетипічність. Такий підхід до наративу романів зумовлений тим, що в цих творах історія постає як становлення людини через ряд фактів, які концентруються в одній точці буття – тут-і-тепер, що дає підстави інтерпретувати художні тексти Ф. Майєра та Н. Ґеймана у філософсько-антропологічному ключі. Наратологія – один із найбільш ефективних підходів до вивчення художнього твору в зазначеному аспекті, позаяк вона співвідноситься не тільки з літературою, а й із філософією, історією. Філософсько-антропологічним підґрунтям названих романів є пошуки людиною власної ідентичності, осмислення історичного розвитку Америки крізь призму сучасності, зв’язок між історією і колективною пам’яттю американців. Метаісторія в романах постає як сакральний аспект зовнішнього історичного процесу, метафізичний модус цивілізаційних і національних подій, які репрезентують духовне єство Америки поза часом і простором. У романі Ф. Майєра «Син» історичні події відображено крізь призму сприйняття персонажів, котрі про них оповідають, їхні долі тісно переплетені з історією Техасу, завдяки чому формується складний калейдоскопічний наратив роману. Наратив роману Н. Ґеймана «Американські боги» формують як історичні події, так і міфосимволічний код, який відображає релігійно-філософський аспект метаісторії. У межах філософсько-антропологічної інтерпретації художнього тексту досліджено питання ідентичності, історичної правди, яка в романах «Син» та «Американські боги» не є абсолютною інстанцією, а залежить від досвіду окремої людини. Дослідження доповнює наукову рецепцію творчості Ф. Майєра та Н. Ґеймана, наратологічні студії, пропонує аспекти вивчення сучасної прози в міждисциплінарному дискурсі.

Ключові слова: Філіпп Майєр, Ніл Ґейман, роман, наратив, метаісторія, міфопоетика, архетип, ідентичність, постмодернізм, філософсько-антропологічна інтерпретація.

The article examines the narrative in Philip Meyer’s novels "Son" and Neil Gaiman’s "American Gods" as a metahistory characterized by invariance, immersion in the foundations of human existence, timelessness, and archetypality. This approach reveals that, in these works, history is viewed as the progression of individuals through a series of events concentrated in a specific moment of human experience. This perspective allows us to interpret Meyer and Gaiman’s literary texts within a philosophical and anthropological context. Narratology effectively analyses these works, bridging concepts from philosophy, history. The philosophical and anthropological foundation of the novels is shared by humanity’s quest for identity, an understanding of America’s historical development through the lens of modernity, and the relationship between history and the collective memory of Americans. Metahistory is considered as a sacred aspect of the external historical process, a metaphysical mode of civilizational and national events that represent the spiritual essence of America beyond time and space. In Meyer’s novel "The Son", historical events are conveyed through the perspectives of characters who recount them, creating a narrative where their lives are linked to the history of Texas. This connection contributes to the novel's kaleidoscopic narrative. The narrative of N. Gaiman’s novel "American Gods" is influenced by both historical events and a mythological and symbolical framework that reflects the religious and philosophical dimensions of metahistory. The themes of identity and historical truth are examined through an intellectual and anthropological lens. In both "Son" by Fh. Meyer and "American Gods" by N. Gaiman, the concept of truth is not presented as absolute but depends on individual experiences. This study enhances the scholarly understanding of the works of Fh. Meyer and N. Gaiman, contributes to narratological studies, and provides an examination of contemporary prose through an interdisciplinary approach.

Key words: Philipp Meyer, Neil Gaiman, novel, narrative, metahistory, mythopoetics, archetype, identity, Postmoderhism, philosophical and anthropological interpretation.

Постановка проблеми. Сучасна проза відображає актуальні процеси і зміни в суспільстві, особливо у кризові моменти історії. Саме тоді виникають питання ідентичності суб’єкта, переосмислення історії, які стають підґрунтям для філософських рефлексій щодо минулого та сучасності. Автори відображають минуле, виходячи за межі реальних фактів та їх раціонального осмислення, артикулюють історію через різноманітні культурні дискурси і символи, метафори,

міфи, гру, творячи метатекст, що загалом характерно для постмодернізму, метамодернізму. Художній текст часто сприймається як певна спроба реконструкції історії, виконує функції міфу в сучасному культурному дискурсі. Історія постає в сучасній прозі як становлення людини через ряд фактів буття, що концентруються в одній точці тут-і-тепер. Це спонукає інтерпретувати художній текст у філософсько-антропологічному ключі, а наратив сучасного роману розглядати як метаісторію, адже «наратив – це одночасно і модель світу, і модель власного «я», <…> за допомогою історії ми конструюємо себе як частину нашого світу» [10, с. 13].

Поняття «метаісторія» вживається переважно в історіософському, релігійно-філософському сенсі, передбачає «позачасову реальність – Вічність, що містить у собі вищі цінності, які проявляються в часі історичному (біблійне «Царство Боже», «Град Божий» блаженного Августіна тощо)»»; метаісторичне являє в часовій тканині історії передусім життєстверджуючі основи буття, взяті в їх ціннісному аспекті». Ще одним важливим аспектом метаісторії є те, що «цивілізаційні процеси завжди "накручуються" на наскрізні, фундаментальні цінності, які, подібно до земної вісі, пронизують весь масив історії», предметним полем все більшою мірою стає «співставлення всіх часів, через порівняння яких і виявляються метаісторичні константи та стрижневі цінності». Метаісторичний підхід також спрямований «на виявлення архетипічних або наскрізних структур соціокультурних процесів» [7, с. 621].

Художнє осмислення історичного досвіду нації є одним із чільних питань як літературознавства, так і міждисциплінарних студій. Взаємини літератури та історії спонукають дослідників всебічно вивчати це питання, використовуючи найновіші методи дослідження, зокрема й міждисциплінарні: поетики художнього твору, наратології, герменевтики, філософії, соціокультурних досліджень тощо.

Наратологія є одним із найбільш ефективних підходів вивчення художнього твору, зокрема його історичного аспекту, позаяк вона співвідноситься не тільки з літературознавчим дискурсом, а й з філософським, культурологічним, історичним. За словами О. Капленко, «локальні наративи, котрі презентують індивідуальні історії життя із часткою власної вигадки, мають здатність об'єднуватись у певні логоцентричні *метанаративи*, які варто розглядати вже у контексті т. зв. всезагального вимислу (наприклад, метаісторії «Заходу» і «Сходу» із їх власними системами значень, культурними канонами, традиційними цінностями тощо)» (курсив автора – *Т.Л.*) [10, с. 13].

Теоретико-методологічна база наратології представлена працями зарубіжних вчених Ц. Тодорова, Ж. Женетта, В. Шміда, Р. Барта та ін. У сучасному українському літературознавстві наратологію вивчають І. Денисюк, М. Легкий, М. Ткачук, Л. Мацевко-Бекерська, О. Капленко та ін.

Широковживаною щодо поетики художнього твору є теорія наративного дискурсу Ж. Женетта. Дослідник обґрунтував порядок викладу тексту, тривалість у часі, повторюваність, спосіб оповіді. Важливу роль у тексті Ж. Женетт відводив наративній ситуації, в межах якої співіснують оповідь, її протагоністи, просторово-часові визначення, зв'язок із іншими оповідними ситуаціями [20, с. 215]. Ж. Женетт пропонує визначати статус оповідача за його наративним рівнем (екстра- або інтрадієгетичний), за його ставленням до історії (гетеро- або гомодієгетичний), репрезентує чотири основні типи статусу оповідача: (1) екстрадієгетична-гетеродієгетична парадигма (Гомер, оповідач першого ступеня, котрий розповідає історію, в якій він відсутній); (2) екстрадієгетична-гомодієгетична парадигма (Жиль Блас, оповідач першого ступеня, який розповідає свою власну історію); (3) інтрадієгетична-гетеродієгетична парадигма (Шехеразада, оповідачка другого ступеня, котрий розповідає історії, в яких вона взагалі відсутня); (4) інтрадієгетична-гомодієгетична парадигма (Улісс у книгах IX–XII, оповідач другого ступеня, котрий розповідає свою власну історію) [20, с. 248].

Інший дослідник В. Шмід робить розподіл текстів на описові (Descriptive texts), які презентують твердження, та наративні тексти (Narrative texts), що репрезентують історію. Останні вчений розподіляє на опосередковані наративні тексти (Mediated narrative texts), у яких історія розповідається наратором (роман, повість, оповідання), та міметичні наративні тексти (Mimetic narrative texts), в яких історія відтворюється без посередництва наратора (п'єса, кінофільм, балет) [22, с. 7].

Українська дослідниця Л. Мацевко-Бекерська акцентує на категорії наратора, яка в тексті набуває смислотворчих функцій: «мимовільна присутність автора виказується радше на індивідуальному рецептивному рівні, наратор же здатний артикулювати позицію наче автономно, тобто створювати ілюзію опосередкованого тривання художнього світу» [14, с. 58]. О. Капленко, досліджуючи проблему наративу в художньому творі, пропонує використовувати міждисциплі-

нарний підхід. Дослідниця вирізняє такі його аспекти: «лінгвістичний (вказує на генезис наративу), культурологічний (котрий, з одного боку зберігає універсальні істини, а з другого – локалізує, забарвлює їх національним колоритом) та онтологічний (пов'язаний насамперед із антропологічним дискурсом наративу)» [10, с. 16].

Наведені думки дослідників охоплюють літературознавчі, лінгвістичні, філософські дискурси наратології. Онтологічні модуси наративу разом із історичним тлом творять у художньому творі метаісторичний дискурс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві найновішими є ґрунтовні дослідження Б. Носи, присвячені романістиці Ф. Майєра, О. Газуди, котра вивчає творчість Н. Ґеймана. Б. Носа досліджує особливості літературознавчої рецепції творчості Ф. Майєра, ключові підходи до інтерпретації його прози, відзначає жанрово-стильові особливості прози автора: «науковці звертають увагу на багатошаровість творів Ф. Майєра та його здатність працювати з епічними темами в рамках сучасної американської прози» [17, с. 325]. Крім цього, дослідник вивчає жанрово-стильові особливості творчості Ф. Майєра, котрий «у своїх творах експериментує зі змішуванням жанрових форм, створюючи багатогранний художній світ, у якому переплітаються різні підходи до зображення реальності» [15, с. 179]. У прозі Ф. Майєра дослідник спостерігає деконструкцію традиційних американських міфів, наприклад, міфу про «американську мрію», що в романах відображено в нових інтерпретаціях американського досвіду, занепаді промисловості, соціальної деградації, пошуках ідентичності в сучасному американському суспільстві [16, с. 261].

Проза Н. Ґеймана стала предметом уваги О. Газуди, котра вивчає оніричний аспект фентезійного твору «Книга кладовища», психологічний підтекст процесу становлення власного «Я» головного персонажа тощо. На думку дослідниці, «авторський творчий підхід базується на застосуванні структурної складової (гештальт-теорії) до розкриття поведінкових властивостей маленького хлопчика, що підлягають як зовнішнім, так і внутрішнім впливам» [4, с. 189]. О. Газуда спостерегла взаємозв'язок реального і вигаданого в художньому світі Н. Ґеймана, що формує характер головного персонажа «Книги кладовища»: «Це те бачення взаємопов'язаних і багато в чому взаємодоповнюючих подій і явищ – як реальних, так і вигаданих, що проявляються у смутку, радості, або ж навіть страшних і моторошних життєвих подіях» [3, с. 143]. Вивчаючи сюжет «Книги кладовища», емоційно-психологічний настрій персонажів, які перебувають на помежів'ї реального та ірреального, дослідниця акцентує на мнемонічному аспекті твору: «крізь призму уявно-символічного підходу Н. Ґейман висвітлює психо-емоційний ефект, пов'язаний з властивістю людської пам'яті забувати насамперед негативні життєві події й явища» [2, с. 155]. Малій прозі Н. Ґеймана присвячено розвідку Т. Лях. В оповіданнях збірки «Обережно, тригери!» «через символічні образи, метафори, казкові сюжети автор намагається розкрити загадку людського існування, осмислює категорії життя і смерті, пам'яті, ідентичності, що відкривають метафізичні виміри людського буття» [11, с. 243].

Попри зацікавлення дослідників творчістю Ф. Майєра та Н. Ґеймана, в українському літературознавстві компаративний аналіз романів ще не був реалізований, що визначає актуальність та новизну пропонованої статті.

Постановка завдання. Завдання статті – дослідити наратив у романах Ф. Майєра «Син» та Н. Ґеймана «Американські боги» як метаісторію, здійснити філософсько-антропологічну інтерпретацію цих творів, простежити в романах взаємодію історичних реалій і позачасового в людському бутті, співвідношення істини і вигадки, персонального з колективним історичним досвідом.

У ході аналізу застосовано порівняльно-типологічний, наратологічний, культурно-історичний, герменевтичний **методи дослідження**.

Виклад основного матеріалу. У сучасній прозі метаісторія з її «актуалізацією інваріантного» виявляється тоді, коли авторська концепція історичних подій часто відступає від істини як феномену з його першочерговим сенсом абсолюту. Натомість письменники творять альтернативні варіанти історії або використовують минуле як декорацію для внутрішніх конфліктів і переживань персонажів, намагаються осмислити події минулого у зв'язку із сучасністю, крізь призму переживань окремої людини, поєднуючи у наративі екзистенційний час і час історичний. Саме в такому ключі сконструйовано наративи романів «Син» Філіппа Майєра та «Американські боги» Ніла Ґеймана.

Філіпп Майєр – американський письменник, лауреат численних літературних премій. Його роман «Син» (2013) – це розповідь про майже двохсотлітню історію династії Мак-Каллоу, яка розгортається на тлі становлення Техасу. Роман потрапив у фінал Пулітцерівської премії (2014), став бестселером та був екранізований. Ніл

Ґейман є провідною фігурою сучасної англійської прози, яскравий представник літератури фентезі. Його «Американські боги» (2001) здобув премії Г'юго, Неб'юла, Брема Стокера за найкращий роман, премію «Ґеффен» за найкращий перекладений фентезійний роман, номінувався на премію Британської асоціації наукових фантастів, його твори екранізовані. Якщо романи Ф. Майєра відзначаються історизмом, епічністю, здатністю «поєднувати елементи історичного епосу з соціальним реалізмом» [17, с. 323], то творчість Н. Ґеймана відображає глибини людської уяви, світ фантазій і марень.

Спільним для романів «Син» і «Американські боги» є культурно-історична основа – історичний і міфологічний код Америки. Автори наче уникають деталізованого та реального відображення історичних фактів, натомість показують їх у непрямих формах: як ряд історико-культурних алюзій та спогадів у процесі написання історії роду («Син»), або ж як міфи, які разом із історичними подіями стають конструктами сучасного світу («Американські боги»).

Філософсько-антропологічним підґрунтям названих романів є пошуки людиною власної ідентичності, усвідомлення свого єства, національних коренів, а також осмислення історичного розвитку Америки, що актуалізує зв'язок між історією і колективною пам'яттю американців. Наратив романів відображає історичні факти та онтологічні модуси, архетипічні, міфологічні структури та символи, на тлі яких виявляються антропоцентричні аспекти художньої картини світу, що дає підстави розглядати ці твори у філософсько-антропологічному ключі. Метаісторія в романах постає як сакральний аспект зовнішнього історичного процесу, метафізичний модус цивілізаційних і національних подій, які репрезентують духовне єство Америки поза часом і простором.

За спостереженням Б. Носи, «літературознавці розглядають роман «Син» головно як епічний текст, що зображує складну взаємодію історичних наративів, починаючи від заселення Америки європейцями і закінчуючи нафтовим бумом XX століття» [17, с. 325]. Дослідник відзначає, що в романі «Син» наративи «перегукуються з поп-культурними образами й символами» [15, с. 177].

Роман «Син» сконструйовано з нотаток та щоденників членів родини Мак-Каллоу, котрі репрезентують різні покоління, завдяки чому авторові вдається на прикладі однієї родини відобразити майже двохсотлітню історію Техасу. Наратив роману «Син» містить не лише фактичний зміст про історію Техасу, а й актуалізує комунікативний аспект твору: про події здебільшого розповідають учасники цього історичного процесу. Попри широке історичне тло, яке б вимагало єдиного всезнаючого наратора, у романі переплітаються розповіді кількох нараторів, яких, відповідно до класифікації Ж. Женетта, можемо віднести до гомодієгетичного типу, за якого наратор розповідає власну історію, в якій фігурує як персонаж. За спостереженням С. Мацевко-Бекерської, «якщо наратор полишає точку зору на описуваний світ як відсторонений деміургічний творець і стає персонажем, близьким до інших чи одним серед інших, то він здобуває можливість побачити, зрозуміти й оцінити персонажів та події зсередини, у форматі внутрішньої фокалізації» [14, с. 67]. Цей принцип наратії спостерігаємо в романі «Син»: тут переплітено чимало сюжетних ліній, історичні події відображено крізь призму свідомості персонажів, котрі про них оповідають (у формі спогадів, культурно-історичних алюзій тощо). Історії життя персонажів від народження і до смерті пов'язані з історією Техасу. Так автор творить складний калейдоскопічний наратив роману, що відповідає метамодернізму, в якому «відстежуємо фрагментарність, конструйованість, парадоксальність, а поза тим і відчутне бажання говорити про важливі речі» [18, с. 675]. Завдяки внутрішній фокалізації, яка передає картину світу очима персонажа, в романі актуалізується метаісторичний наратив, в якому в одній онтологічній площині взаємодіють історичні факти і побутові деталі, глобальні цивілізаційні проблеми і звичайні буденні події із життя персонажів, їхні переживання, спогади.

Ф. Майєр намагається поєднати декілька точок зору учасників історичних подій. Наратив роману творять історії Ілая (полковника), Пітера, Джинні, котрі репрезентують різні покоління роду Мак-Каллоу: Ілай – його засновник на землях Техасу, Пітер – внук Ілая, однак повна його протилежність, «Ходяча Ганьба», Джинні – правнучка Ілая та онука Пітера, а також Улісс Гарсія – правнук Ілая, внук Пітера Мак-Каллоу і Марії Гарсія, давній рід котрої колись убив Ілай задля загарбання земель. Кожен із цих персонажів інтерпретує події, орієнтуючись на власний досвід. Відтак, їхні історії мають онтологічну основу.

Для персонажів роману «Син» визначальним є зв'язок із історією свого краю, безпосередня участь у його розбудові чи руйнації. Так, початок життєпису Ілая Мак-Каллоу співпав із днем проголошення незалежності нової республіки: «Дата мого народження відома багатьом. Саме того дня – другого березня тисяча вісімсот трид-

цять шостого року – було підписано Декларацію про незалежність, яка звільнила Техас від мексиканської тиранії. <…> І я був першою дитиною чоловічої статі, яка народилася в цій новій республіці» [13, с. 12].

Історія Техасу стала невід'ємною частиною життя Ілая: полон у команчів із дванадцятирічного віку, повернення до «білих», рейнджерство, участь у громадянській війні в США 1861-1865 рр., початок освоєння нових земель, починаючи від тваринництва і завершуючи нафтовидобутком. Проживши майже сто років, Ілай став живим свідком та безпосереднім учасником розвитку своєї держави, і в його пам'яті назбиралося безліч історій, які він не втомлювався розповідати: «<…> він по кілька годин на день щось розповідав, і його оповідки ставали безсмертними» [13, с. 153].

Усе своє життя Ілай жив за єдиним законом, якому він навчав своїх нащадків: «набути щось можна, лише відібравши це в когось іншого» [13, с. 495]. Тому й роздуми старого полковника щодо історії свого краю резонують із його життєвим кредо завойовника: «Іспанці прибули до Техасу сотні років тому, прагнучи підкорити цю землю. Однак нічого в них не вийшло. Хоча спочатку співвітчизникам Колумба начебто все вдавалося: вони підкорювали кожне індіанське плем'я, що траплялося на їхньому шляху. <…> А от ліпани-апачі миттю втерли носа зухвалим конкістадорам» [13, с. 12].

Джинні Енн Мак-Каллоу перейняла вольовий характер свого діда, його життєву філософію і навіть деякі його звички, стала єдиною гідною продовжувачкою бізнесу династії Мак-Каллоу. Усе її життя пройшло під знаком боротьби за родинний бізнес, за порозуміння з дітьми, за самоствердження у світі чоловіків («Усе її життя – то змагання з батьком і Генком...» [13, с. 503]). Джинні бачила в повсякденних речах щось глобальне, усвідомлювала себе як людину, котра здатна не знищувати, а створювати: «Вона витягала з-під землі те, від чого там не було ані найменшої користі. А от на поверхні – інша річ. На поверхні нафта вже перетворювалася на дещо дуже важливе та корисне. Отаким було все її життя – створенням чогось із нічого» [13, с. 94].

В образі Пітера – одиного із синів Ілая – автор сконцентрував безліч екзистенційних модусів: почуття самотності, бездомності у сенсі усвідомлення себе «вигнанцем у власній домівці, у власній родині (напевно, у всій цій країні не знайдеться для мене місця)» [13, с. 71], провини від причетності до вбивства родини Гарсія, кохання до Марії, котра єдина вижила із цього роду, почуття правди і справедливості, власного безсилля перед долею, пам'яті і безпам'ятства тощо. Єдиним способом спокути за зло, скоєне його родом, Пітер уважає припинення існування сім'ї Мак-Каллоу і навіть усього людства, яке протягом тисячоліть займається лише самознищенням: «Мені дають певну втіху думки про те, що колись усі ми розпадемося на жменьку хімічних елементів. І будемо не чим іншим, як відбитками в кам'яних пластах» [13, с. 528].

Отже, історія кожного окремого наратора в романі Ф. Майєра «Син» з одного боку ґрунтується на подіях колективного минулого цілої країни, а з іншого – відображає його персональний досвід. Попри суб'єктивний онтологічний континуум ці історії містять певний ідеологічний конструкт – соціальні, політичні та економічні процеси (Ілай, Джинні), екологічні проблеми, глобальні загрози (Пітер), гендерні питання, проблеми освіти та емансипації (Джинні), соціальна рівність, прогрес людства (Улісс) тощо. Відтак, наратив у творі розгортається в онтологічному (буття людини в історії) та комунікативному (розповідь про події учасниками) аспектах.

У наративі роману Н. Ґеймана «Американські боги» метаісторія актуалізується через міф і міфологічні структури. Дослідники М. Слабберт та Л. Вільйоен доводять, що це – міфічний роман, який порушує певні універсальні проблеми сучасного суспільства, де духовний зв'язок з богами значною мірою розірваний, а системи вірувань здебільшого втратили своє значення [23, с. 137].

В основі композиції роману – мандри головного персонажа Тіні. За словами дослідниці С. Горнан, роман створює «постмодерністське уявлення про те, чим є Америка, підкреслюючи множинність, а не одиничні поняття істини чи американської ідентичності. Ґейман створює таких персонажів, як містер Ібіс, який говорить про суб'єктивну природу американської історії, та містер Ненсі, який обговорює нестабільність центру, чітко спираючись на концепції постмодернізму та деконструкції Дерріди» [21, с. 166].

В онтологічному плані міфологічне тло роману «Американські боги» екстраполюється в історію Америки, починаючи від початку її існування, і охоплює усі періоди історії, у кожен із яких відбувалося «пришестя» людей, а разом із ними – нових богів: «Пливучи до Америки, люди привозили нас із собою. <…> Ми прибули сюди в їхніх думках; ми прижилися тут» [5, с. 170].

Розлоге використання автором алюзій, міфічних мотивів і образів у контексті історії Америки

апелюють насамперед до культурного та духовного досвіду людей, які поступово заселяють американські землі, що перемикає наратив роману в онтологічну площину, позаяк міф поширюється як на соціальне, так і на персональне буття людини. Відтак, не лише історичний дискурс, а й міфологічне тло роману «Американські боги» спонукає розглядати наратив твору як метаісторію, адже «поняття "метаісторія" вживається переважно в історіософському, релігійно-філософському дискурсі» [7, с. 621]. Так, разом із історичним дискурсом наратив роману сягає онтологічних сенсів, явлених через міфопоетику роману.

Н. Ґейман в «Американських богах» створив оригінальну модель реальності, яка поєднує в одній площині минуле і сучасне, сакральне і профанне. «Всезнаючий» наратор вільно «переміщається» у часі і просторі, що дає змогу охопити великий часовий відрізок, починаючи з тих часів, коли Америку завойовували перші переселенці. Автор включає в роман вставні історії, які відображають, як до Америки потрапили ті чи інші боги та міфічні істоти. Вони існували у свідомості людей, котрі протягом тривалого часу заселяли американські території і разом із собою притягували в новий простір своїх богів: «Люди населяють темряву: привидами, богами, електронами, казками. Люди уявляють, люди вірять: і саме вона, ця тверда, ніби скеля, віра і спричиняє все» [5, с. 630]. Таке трактування міфічних феноменів суголосне вченню Платона про ідеї-ейдоси – «конституанти, на основі яких, народжується матеріальний світ. По суті, останній є похідним від світу ідей, його «тінню». Платонівський ейдос – це саме внутрішня суть об'єкта, тобто іманентний спосіб буття речі» [1, с. 14].

Н. Ґейман торкається питання духовної кризи сучасного суспільства, для котрого сакральні концепти втрачають свій первісний сенс. У романі відбувається профанація міфу, що відповідає постмодерному мисленню, де відбувається зміщення «акценту з трансцендентних цінностей на екзистенційні цінності пересічної особистості, що окреслюють її буття в ситуації тут-і-тепер» [11, с. 70]. Н. Ґейман, моделюючи образи забутих богів, часто вдається до іронії, зниження сакрального: «Отак ми живемо, прибульці мимохіть – нас виштовхнули на край реальності, де нікому не цікаво стежити за нами. Ми мусимо змиритися з тим, що майже ні на що не маємо впливу. Ми полюємо на них, обшахровуємо їх і тим живемо; ми роздягаємося за гроші і продаємо наші тіла, і напиваємося в дим; ми заливаємо бензин до баків, і крадемо, і обманюємо; ми пролазимо у найдрібніші шпарки, ми принишкли на самому дні. Старі боги в цій новій безбожній стороні» [5, с. 171].

Боги і міфічні істоти в сучасному світі майже втратили свої надприродні властивості і живуть як звичайні пересічні люди («Ті, хто справді вірили в нас, відійшли чи зневірились, а ми залишились. Розгублені, злякані, неприкаяні, ми залишились перебиватись на злиденних крихтах» [5, с. 170]). Натомість у свідомості людей разом зі зміною світоустрою з'являються нові боги: «боги комп'ютерів, телефонів і всякого такого» [5, с. 467], «велетенські сірі боги літаків, спадкоємці мрій про подорожі у повітрі», «боги автомобілів: потужні особи із серйозними обличчями, хромованими зубами і з кров'ю, на рукавичках», «були ніби вкриті пікселями: вони легенько світилися, ніби існували від власного світла» тощо. Проте кожного з них чекає забуття, адже «ця країна не вміє довго терпіти богів» [5, с. 517].

Символом постійної зміни одних богів на інших, втіленням мисленнєвої парадигми людства, є найбільша у світі карусель з безліччю різноманітних міфічних істот, вона невпинно крутиться, бо «накопичує силу» [5, с. 161], що водночас є відображенням циклічності часу: «Там були русалка і водяник, кентавр і єдиноріг, слони (один величезний і один крихітний), бульдог, жаба і фенікс, зебра, тигр, мантикора і василіск, лебеді, що несли карету, білий віл, лисиця, пара моржів, навіть морський змій; і всі вони яскраво розмальовані і найсправжнісінькі на вигляд. Вони кружляли, коли вальс закінчувався, і коли починався наступний. Карусель навіть не сповільнювалась» [5, с. 160].

У романі «Американські боги» фантазійний світ («за лаштунками»), який існує паралельно з реальним світом, автор конструює через ряд протиставлень: реального – ірреального, профанного – сакрального, життя – смерті. У такому фокусі осмислено тему смерті. Смерть у міфах має глибокий сакральний сенс і відноситься до сфери трансцендентного, трактується як перехід зі світу живих у світ мертвих, проте Н. Ґейман наче матеріалізує цей феномен, акцентує на тлінності, яку несе смерть. Опісля смерті замість переходу на інший рівень буття, людина ніби затримується в земному матеріальному світі. Так, покійна дружина Тіні Лора завдяки чарівній монетці після своєї смерті оживає, проте тлін її тіла продовжується, і навіть жива вода, галузка з дерева життя, – магічні атрибути, які в ритуалах завжди повертали людину до життя, – не можуть повернути мерця у світ живих, адже «смерть не зупиняється» [5, с. 436]. Величні і безсмертні колись боги тепер позбавлені своїх міфологічних функцій: «Боги поми-

рають. І коли вони насправді відходять, то відходять без жалоби чи тризни. Ідею вбити важче, ніж людину, – але зрештою можна вбити і її» [5, с. 81].

Кульмінаційним моментом у романі є велика битва, яка повинна відбутися між старими і новими богами, однак насправді вона стала найбільшою аферою бога Одіна, котрий прагнув великого жертвоприношення. У цій битві, з одного боку, виявляється міфологічний мотив протистояння добра і зла, космосу і хаосу, а з іншого – вона є одним із конструктів метаісторичного наративу, що передбачає «постійну боротьбу вічного, сакрального та часового, профанного, що розкривається як безперервний герць життя та смерті, добра і зла» [5, с. 621]. Мотив гри профанізує битву між богами, перетворює її на звичайне шахрайство.

Історична правда або істина у наративах романів «Син» та «Американські боги» не є абсолютною інстанцією, а залежить від світосприйняття і досвіду окремої людини. За словами Ж. Дерріди, індивідуум репрезентує різні культурні універсалії, дискурсивні матриці, коди, відтак «стосовно відсутности центру чи першопочатку все стало дискурсом» [6, с. 619]. У романі «Син» кожен із нараторів розповідає про історичні події і факти у фокусі власного буття. Така множинність інтерпретації зумовлена широким історико-політичним тлом Америки XX століття, адже «в історії, культурології, політології “правда” постає як розмаїття різноманітних суб’єктивних, а точніше, інтерсуб’єктивних “правд” – власне, як і в житті. Будь-який соціально-політичний конфлікт породжує низку “правд”, які конфліктують між собою і водночас доповнюють одна одну» [9, с. 34]. З іншого боку, Ф. Майєр демонструє плюралізм і відмову від єдино можливої правди, характерні для постмодернізму. Так, «полковник завжди бурчав, що ковбої чинять безглуздо, читаючи романи про ковбоїв. Чому? А тому, що так вони втрачають найважливішу зі своїх цінностей – правдиву книгу власного життя» [13, с. 380]. Автор зміщує акцент із достовірності певної історичної події на її репрезентацію в комунікативному полі (романи про ковбоїв, щоденники, мемуари тощо).

У романі Н. Ґеймана «Американські боги» слова і поняття також втрачають свій первісний сенс: «Вони промовляють твоє ім’я, але й гадки не мають, що воно означає» [5, с. 371]. Важливою стає вже не абсолютна істина, а історії реальних людей, проте й вони не завжди правдиві: «Нам потрібні конкретні історії. Без конкретних людей ми бачимо тільки цифри: тисяча загиблих, сто тисяч, “кількість жертв може зрости до мільйона”. З конкретними історіями у статистики з’являється людське обличчя, але навіть воно брехливе, бо люди страждають у приголомшливо безглуздих кількостях» [5, с. 384].

Такий підхід Н. Ґеймана до тлумачення правди корелює з постмодернізмом, де істина співвідноситься із ризомою, що є філософською концепцією, запропонованою Ж. Дельозом та Ф. Гваттарі на позначення структури знання або реальності, що не має центральної точки чи ієрархії. Ризома не передбачає суб’єкта, що контролює, і замість центру має вільну «горизонтальну» структуру, неоднорідність, множинність як «сукупність вимірів та ліній зв’язку, що змінює свою природу, коли зростає кількісно» [8, с. 361-362]. У романі «Американські боги» правда у сучасному дегуманізованому світі втрачає сенс: «Є історії, які цілковито правдиві, і розповідь про кожну людину – неповторна і сумна, і найсумніше, що всі ці розповіді ми вже чули раніше, і не можемо дозволити собі надто сильно переживати через них. <…> Так ми день у день ходимо, і розмовляємо, і діємо, знечулені до чужого болю і втрат» [5, с. 382].

Антропологічний дискурс романів «Син» та «Американські боги» корелює з категорією ідентичності. Тут ідеться не так про культурну ідентичність, як про персональну, що відображено завдяки сповідальній інтенції в романі «Син» та глибокому осмисленню онтологічних модусів головного персонажа аж до його міфомислення в романі «Американські боги». У романі «Син» щодо питання ідентичності показовим є образ Ілая Мак-Каллоу, котрий перебуває у трансгресивному стані: поміж культурними кодами «білих», серед яких він народився, і команчів, котрі його дитиною викрали і виховали. Ця роздвоєність назавжди вкорінилася у свідомості Ілая-Тіететі (ім’я, яке йому дали команчі): «Мій внутрішній команч, який завжди прагнув життя на волі, люто ненавидів цю тупу скотину. Він терпіти не міг із ранку до ночі думати тільки про те, як би заробити на ній побільше грошей. Натомість «блідолиций» Ілай Мак-Каллоу не уявляв свого життя без цих думок» [13, с. 557].

У романі Н. Ґеймана «Американські боги» також спостерігаємо мотив роздвоєності людини, проте тут в образі головного персонажа взаємодіє божественне і земне, адже його батьком був бог Одін. Пригоди, що трапилися з героєм впродовж його мандрів, стають своєрідними щаблями до власного самопізнання. Модель ініціації Тіні нагадує біблійний сюжет розп’яття і воскресіння Христа: після вдаваної смерті Одіна Тінь залишається «чувати» над його тілом дев’ять діб,

підвішений до дерева життя, а після смерті боги воскрешають його.

Саме на дереві життя він відчув повну гармонію із Всесвітом: «Тінь у своєму маренні був чимось більшим, ніж той підвішений бідолаха. Він був світовим деревом; він був вітром, що кружляв поміж голих гілок світового дерева; він був сірим небом і купчастими хмарами» [5, с. 548]. У мить смерті йому відкривається таємниця його народження, водночас він сягає найвищої точки свого існування: «Страх помер там, на дереві, коли помер Тінь. Не було більше страху, ненависті, болю. Нічого не залишалося, крім сутності» [5, с. 563].

Образ дому, як найвищої мети, до якої прямує Тінь, символізує його самість, однак автор залишає за героєм право вирішувати, де цей дім: «Він вмостився на порослому травою березі, поглянув на місто навкруги і подумав, що колись настане день, коли доведеться повертатися додому. Одного дня йому треба буде знайти дім, аби туди повертатись. Він розмірковував: на дім із часом перетворюється твоє місце, чи, може, дім – це місце, яке ти маєш віднайти, якщо досить довго йтимеш, чекатимеш і хотітимеш?» [5, с. 683].

Символічно, що антропонім головного героя корелює до архетипу Тіні, який К.Г. Юнг розглядав як невідому, «темну» частину психіки людини, психологічну проєкцію тих уявлень, які людина заперечує в собі. «Якщо людина у змозі побачити власну Тінь і винести назовні це знання про неї, то завдання, хоча й незначною мірою, розв'язано: вловлено принаймні особистісне позасвідоме» [19, с. 107]. У зв'язку з цим слушним видається твердження С. Горман про те, що «Ґейман робить із Тіні найвищого відкривача істини <…>. Тінь одночасно перебуває в центрі цієї боротьби між богами, буквально коли він стоїть між двома сторонами, щоб викрити змову Середи» [21, с. 179].

Тінь переживає усі свої негативні сторони, коли потрапляє в царство мертвих і стає перед судом Анубіса, в ту мить у його свідомості актуалізується архетип Тіні: «І от усе, за що Тіні було соромно в житті, усе, що він хотів би не чинити чи вчинити інакше – усе це накотило на нього і затягло у бурхливий вихор провини, жалю та ганьби, від якого ніяк не можна було сховатися. Він був нагий, оголений, відкритий, як труп на розтині. <…> Кожна брехня, що її він коли-небудь казав; кожна річ, що її вкрав чи присвоїв; кожна кривда, що її завдав іншій людині; кожне дрібне злодійство та крихітне вбивство, що їх так буденно чинив із дня у день – усе це і безліч іншого витягав на холодне світло і оцінював шакалоголовий останній суддя» [5, с. 568].

Висновки. Наративи романів «Син» Філіппа Майєра та «Американські боги» Ніла Ґеймана розгортаються на тлі історії Америки. У творах також вияскравлюються суб'єктивні переживання персонажів, онтологічні модуси, взаємодія цивілізаційних процесів і фундаментальних цінностей, позачасовість, архетипічність, що характерно для метаісторії. Філософсько-антропологічний дискурс названих романів відображає питання ідентичності, зв'язок між історією і колективною пам'яттю. У романі «Син» історичні події висвітлено крізь призму свідомості персонажів, котрі про них оповідають. Метаісторичний дискурс наративу роману «Американські боги» оприявнюється як в історизмі твору, так і в його міфосимволічному коді, який відображає релігійно-філософський аспект метаісторії. У межах філософсько-антропологічної інтерпретації художнього тексту важливим є питання історичної правди, яка в романах «Син» та «Американські боги» не є абсолютною інстанцією, а залежить від досвіду окремої людини.

Дослідження доповнює наукову рецепцію творчості Ф. Майєра та Н. Ґеймана, наратологічні студії, пропонує аспекти вивчення сучасної прози в міждисциплінарному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бродецька Ю. Буття як символічна реальність: соціокультурний зріз аналізу. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences.* 2024, 7 (2). С. 12–17.

2. Газуда О. Конструкти реальності й ірреальності у фентезійному творі «Книга кладовища» Ніла Ґеймана. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка* / [ред.-упор. М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Вип. 69, т. 1. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 151–155.

3. Газуда О. Особистісний підхід прояву оніричних візій у творі Ніла Ґеймана «Книга Кладовища». *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Т. XV: Наукові пошуки в контексті викликів і конфліктів* / [Ред.: Я. Ґжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2023. С. 142–144.

4. Газуда О. Формування власного «Я» крізь оніричний аспект твору «Книга кладовища Ніла Ґеймана. *Закарпатські філологічні студії.* Вип. 30. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 188–191.

5. Ґейман Н. Американські боги: роман. / пер. англ. Г. Герасим, О. Петіка. К.: Видавнича група КМ-БУКС, 2023. 696 с.

6. Дерріда Ж. Структура, знак і гра у дискурсі гуманітарних наук. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст*. / за ред. М. Зубрицької. 2-е вид. доповнене. Львів: Літопис, 2001. С. 617–632.

7. Енциклопедія історії України: Т. 6. Ла – Мі / редкол.: В.А. Смолій та ін. НАН України. Ін-т історії України. К.: «Наукова думка», 2009. 790 с.

8. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 503 с.

9. Європейський словник філософій: український контекст. Лексикон неперекладностей. Т. 5. К.: Дух і літера, 2024. 496 с.

10. Капленко О. Наратив як модель світу: структурна побудова і проекція на художній текст. Слово і час. 2003. № 11. С. 10–16.

11.Кропивко І.В. Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронтир) [монографія]. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 524 с.

12. Лях Т. Фантазійний світ збірки малої прози Ніла Ґеймана «Обережно тригери!»: метафізичний вимір буття. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка* / [ред.-упор. М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич: Вид. дім «Гельветика», 2025. Вип. 86, т. 2. С. 239–243.

13. Майєр Ф. Син / пер. з англ. Т. Скрипник. Х.: Віват, 2017. 576 с.

14. Мацевко-Бекерська Л.В. Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології [монограф]. Львів: Сплайн, 2008. 408 с.

15. Носа Б. Від реалізму до міфологізації: жанрові зрушення в романах Філіппа Майєра. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка /* [ред.-упор. М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 80, т. 2. С. 175–180.

16. Носа Б. Деконструкція американських міфів: жанрово-стильові пошуки Філіппа Майєра. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка /* [ред.-упор. М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Випуск 79, т. 1. С. 260–265.

17. Носа Б. Філіпп Майєр у контексті сучасного літературознавства: аналіз рецепційних підходів. *Закарпатські філологічні студії.* Вип. 36. С. 323–328.

18. Семків Р. Пригоди української літератури (від романтизму до постмодернізму). К.: Темпора, 2023. 688 с.

19. Юнґ К.-Ґ. Архетип і позасвідоме. Київ, 2014. 400 с.

20. Genette G. Narrative discourse. An erssay in method/ Translated by Jane E. Lewin Foreword by Jonathan Culler. Cornell University Press Ithaca, New York. 1980. 286 p.

21. Gorman S. Neil Gaiman's Neil Gaiman's American Gods: A Postmodern Epic for America. Mythlore 37.1, Fall/Winter 2018. P. 165–181.

22. Schmid W. Narratology: an Introduction/ Translated by Alexander Starritt. Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/New York, 2010. 808 p.

23. Slabbert M., Viljoen L. Sustaining the imaginative life: mythology and fantasy in Neil Gaiman's American gods. Literator 27(3) Des./Dec. 2006. P. 135–155.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

УДК 94 (477.87) “19”:008-056.31
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.55

ЗАКАРПАТТЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНСПІРАЦІЇ ЧЕСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

TRANSCARPATHIA AS A SOURCE OF INSPIRATION FOR CZECH INTELLECTUALS OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Петріца Н.М.,
orcid.org/0000-0003-1205-931X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри словацької філології
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Українсько-чеські літературні взаємини мають глибокі історичні корені, які сягають ще середньовіччя. Варто згадати, що обидва народи були частиною спільного європейського культурного простору, і літературні впливи нерідко поширювались через церковні й освітні канали. Особливо помітним стає цей діалог у XIX столітті, коли на тлі національного відродження в обох країнах активізувалися інтелектуальні контакти.

Закарпатська інтелігенція, яка тоді хоч перебувала в межах Австро-Угорщини, орієнтувалася і на чеський культурний простір. Прага, з її сильними університетськими традиціями, стала для закарпатських українців важливим освітнім і духовним центром.

У міжвоєнний період, коли наш край під назвою Підкарпатська Русь входив до складу Чехословаччини, ці зв’язки лише зміцнилися: чеські літературознавці й публіцисти почали цікавитися народною творчістю, мовою, звичаями Закарпаття, а українські письменники знаходили у Празі майданчик для публікації своїх творів. У цьому контексті варто згадати про діяльність празької школи, яку становили українські прозаїки й поети, що в 1920–30-х роках творили в еміграції у столиці Чехословаччини. Міжвоєнний період залишив глибокий слід у культурній, освітній і ментальній карті не тільки Закарпаття, України, але й Чехії.

У статті досліджується так званий феномен Підкарпатської Русі або ж Закарпаття у чеській літературі. Традиційний погляд на цю проблему розширено хронологічним оглядом творів чеських авторів, які у своїй творчості надихалися Підкарпатською Руссю. Поширеним жанром для зображення Підкарпатської Русі був роман, особливо романи з документальним компонентом. В прозі переважає баладний дух.

Ключові слова: українсько-чеські літературні відносини, Підкарпатська Русь, Закарпаття, чеська література міжвоєнного періоду, документальний роман, баладна проза.

Ukrainian-Czech literary relations have deep historical roots dating back to the Middle Ages. It is worth remembering that both nations were part of a common European cultural space, and literary influences often spread through church and educational channels. This dialogue became particularly noticeable in the 19th century, when intellectual contacts intensified against the backdrop of national revival in both countries.

The Transcarpathian intelligentsia, which at that time was still within the borders of Austria-Hungary, also looked to the Czech cultural space. Prague, with its strong university traditions, became an important educational and spiritual centre for Transcarpathian Ukrainians.

In the interwar period, when our region, known as Subcarpathian Rus, was part of Czechoslovakia, these ties only grew stronger: Czech literary scholars and publicists became interested in the folk art, language and customs of Transcarpathia, while Ukrainian writers found a platform for publishing their works in Prague. In this context, it is worth mentioning the activities of the Prague School, which consisted of Ukrainian writers and poets who worked in exile in the capital of Czechoslovakia in the 1920s and 1930s. The interwar period left a deep mark on the cultural, educational and mental map not only of Transcarpathia and Ukraine, but also of the Czech Republic.

The article examines the so-called phenomenon of Subcarpathian Rus or Transcarpathia in Czech literature. The traditional view of this issue is expanded by a chronological review of works by Czech authors who were inspired by Subcarpathian Rus in their creative work. The novel was a popular genre for depicting Subcarpathian Rus, especially novels with a documentary component. The spirit of ballads prevails in prose.

Key words: Ukrainian-Czech literary relations, Subcarpathian Rus, Transcarpathia, Czech literature of the interwar period, documentary novel, balladic prose.

Постановка проблеми. Чехословацька держава, що виникла за підтримки Антанти в жовтні 1918 року, об’єднала в межах своїх кордонів територію історичної Чехії, Словаччини, а згодом і землі з українським населенням – Закарпаття або т.зв. Підкарпатську Русь. Відповідно до Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р. Чехословаччина зобов’язувалася «встановити територію русинів на південь від Карпат у кордонах, визначених головними союзниками і дружніми державами, як автономну одиницю в рамках Чехословацької держави, із найвищим ступенем самоуправи, який тільки можливий при збереженні єдності Чехословацької держави» [1, с. 226]. Таким чином, Чехословаччина постала як багатонаціональна держава. Згідно з переписом

1921 р., з 13,6 млн. чол. її населення чехів налічувалося 6,7 млн, словаків – 2 млн, німців – 3,1млн, угорців – 745 тис, русинів-українців – 462 тис, поляків – 100 тис.

Неймовірної краси край гір та річок, прадавніх лісів, унікальної флори та фауни, самобутньої культури та побуту українців-русинів привертав увагу та викликав неабиякий інтерес у 20–30-х роках як серед простих громадян Чехословаччини, так і серед науковців та митців. Наш край став якоюсь терра інкогніта для чеського суспільства. Чехів приваблювали спосіб життя краян, народні звичаї та традиції, патріархальний спосіб господарювання, природа Карпат, колорит народних промислів. Найсхідніший регіон Чехословацької Республіки активно відвідувало чимало службовців, митців, організовувалися туристичні та наукові експедиції. Усі спостереження, враження, інспірації незабаром побачили світ у форматі відгуків, фотоколажів, публіцистичних статей, наукових студій тощо. У Чехословаччині у 20-30 роках з'являється маса наукової, науково-популярної та художньої літератури про наш край.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, які виходили друком від поч. 20-х років, були передусім студії з народознавства, географії, археології та історії, енциклопедичні розвідки.

Однією з перших з'явилася публікація Алоіса Гори (Aloise Hory) Podkarpatská Rus (1919), де подано інформацію про карпатську фауну та флору, соціальну та економічну ситуацію, стан освіти, грамотності, а також окреслено першочергові завдання, вирішення яких чекає на чехословацьку владу. [8]У подібному руслі була підготовлена і публікація Б.Кочі (B. Kočí) «*Podkarpatská Rus: její poměry hospodářské, kulturní a politické»* (1922).

У 1922 році чеська етнограф та письменниця Амалія Кожмінова (Amalie Kožmínová) видала власним коштом публікацію «*Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné»(*1922) [9]. У праці подано характеристику етнічного складу населення Підкарпатської Русі, зосереджена увага також на тутешній архітектурі, народному мистецтву (вишивка, ткацтво, прядіння). А. Кожмінова доповнила працю 90 ілюстраціями та малюнками.

Чеська громадськість сприймала Підкарпатську Русь як резервацію автентичної колоритної народної культури, захоплювалася народною архітектурою, зокрема й автентичними дерев'яними церквами. У цьому контексті цінним виданням уважаємо об'ємну фотопублікацію фотографа Богуміла Вавроушека (Bohumil Vavroušek) «*Církevní památky na Podkarpatské Rusi»* (1929).

У 1935 році поет та літературний критик Ярослав Затлоукал (Jaroslav Zatloukal) у Братиславі заснував Клуб друзів Підкарпатської Русі (Klub přátel Podkarpatské Rusi) та Підкарпатське видавництво (Podkarpatské nakladatelství). Результатом його численних експедицій на Закарпаття та досліджень стала монументальна праця *«Підкарпатська Русь»* (Podkarpatská Rus, 1936). Збірник включав студії про історичний розвиток, культуру, мистецтво та природні багатства найсхіднішого регіону тогочасної Чехословаччини.

Не менш цікавою для чеських науковців була історія Закарпаття. Кілька історичних розвідок про наш край вийшли друком у 30-х роках, серед них праці історика, шкільного інспектора Франтішека Габріеля (František Gabriel) *«Poddanské poměry na užhorodském panství ke konci XVII. století»* (1934) та *«Pohyb obyvatelstva v bývalé Užské župě v první polovici 18. století»* (1936). Новітня історія Підкарпатського краю стала предметом вивчення професора Карла Крофта (Karel Krofta), міністра закордонних справ, у праці *«Podkarpatská Rus a Československo»* (1935) [10, с. 19].

Однак найбільший творчий спадок з тематикою Підкарпатської Русі належить чеським літераторам.

Постановка завдання. Чеські письменники міжвоєнного періоду залишили об'ємний та цілісний художній і публіцистичний доробок, присвячений Підкарпатській Русі. Проте цей феномен досі не отримав належного узагальнення в українському літературознавстві. Постає потреба систематизувати й проаналізувати твори чеських авторів, які зверталися до тематики Закарпаття, виявити їх художні особливості, ідейні акценти та культурну функцію. Завданням запропонованого дослідження є не лише окреслення основних творів цього тематичного спрямування, а й осмислення Підкарпатської Русі як літературного образу – простору символічного, екзотичного, міфологізованого, що став каталізатором творчих пошуків у чеській літературі міжвоєнної доби.

Одним із дослідників і популяризаторів підкарпаторуської культури у міжвоєнний період був чеський літературний критик і публіцист Антонін Гартл (Antonín Hartl). У своїй науковій та публіцистичній діяльності він послідовно привертав увагу громадськості до культурного життя Підкарпатської Русі, її літературного процесу та історії.

Тематика його праць охоплює широкий спектр аспектів суспільно-культурного розвитку

краю. У публікації *«Kulturní život osvobozené Podkarpatské Rusi»* (1924) автор аналізує культурне відродження регіону після входження до складу Чехословаччини. У розвідці *«Rusíni a my»* (1930) порушено питання чесько-русинських взаємин у контексті культурної інтеграції та взаєморозуміння. Особливу увагу Гартл приділяє розвиткові літературного процесу в краї у 1920–1930-х рр., що знайшло відображення у праці *«Literární obrození podkarpatských Rusínů v letech 1920–1930»* (1930). Важливим внеском у вивчення історії русинської літератури стали ґрунтовні огляди Гартла, зокрема *«Písemnictví Podkarpatských Rusínů»* (1933) та *«Písemnictví podkarpatských Rusínů ve XX. století»* (1937), у яких систематизовано літературні процеси, охарактеризовано основні напрямки і репрезентативні постаті русинського письменства XX століття [7, с. 207–209].

Антонін Гартл також упорядкував та переклав чеською мовою першу антологію підкарпаторуської літератури *«Pozdravení Rusínů: výbor z literatury podkarpatoruské 1920-1935»* (1936), аналіз мовної ситуації у краї подано у статті *«K jazykovým sporům na Podkarpatské Rusi»* (1938) [7, с. 207–209].

Давня література Закарпаття була предметом ґрунтовних студій Франтішека Тихого (František Tichý), редактора та видавця перших повоєнних часописів *«Rusín», «Nedilja Rusína»*, серії *«Knižki Rusína»,* 1922, 1923. Ф. Тихий є автором серії статей про Підкарпатську Русь та її діячів XVIII–XX ст. у так званому Науковому словнику Отто, найбільшій універсальній енциклопедії чеською мовою (*«Ottův slovník naučný nové doby»*).

Франтішеку Тихому належить також монографічна праця присвячена розвитку літературної мови на Підкарпатській Русі *«Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi»* (1938) [15].

Чеські письменники відкрили для себе Закарпаття дещо пізніше, ближче до року 1930. Хоч перші їхні твори не були художніми, радше документальними та публіцистичними. Наприклад, *«Enciány s Popa Ivana», «Karpatské léto»* Станіслава Костки Нойманна [11] чи в *«Země beze jména», «Hory a staletí»* Івана Ольбрахта вилилися перші туристичні враження письменників [12].

Відомий чеський письменник міжвоєнного періоду Ярослав Дюрих (1886 – 1962) познайомився із нашим краєм у 1919 році, коли працював тут військовим лікарем. У 1922 році в газеті *«Lidové listy»* він видав серію статей про східний регіон Чехословаччини. Однією з найкращих статей є «*Душа Підкарпатської Русі»* (Duše Podkarpatské Rusi), в якій письменник, крім іншого, критикував службовців, котрі не можуть відчути душу незвіданого краю, ставляться з погордою до русинів [4, с. 20]. Частину своїх спогадів Я. Дюрих включив до розділу *«Podkarpatská Rus»* у книзі *«Toulky po domově»* (1938) [6]. Ця праця є унікальною тим, що не просто описує наш край. Митець зміг відчути та відтворити атмосферу відвіданих місць та збагнути складність та багатство людської душі. Першими художніми творам, що були інспіровані підкарпаторуським життям, були поезії *«Smutek odcházejících»* а *«Májová noc»,* які увійшли до збірки віршових есе *«Kouzelná lampa»* (1926) [5].

Іншим відомим чеським письменником, який зміг відчути та тонко відтворити колорит та душу Підкарпатської Русі, був Карел Чапек. Він відвідував наш край лише як турист, однак майстру пера цього вистачило, щоб незабаром світ побачили твори високого художнього ґатунку: оповідання *«Balada o Juraji Čupovi»* з циклу *«Povídky z druhé kapsy»* (1929) та роман *«Hordubal»* (1933) [2].

Івана Ольбрахта Підкарпатська Русь, без сумніву, зачарувала. Від 1931 року він приїздив сюди кожного літа, був кілька разів і взимку, промандрував східний регіон від Ужгорода до Ясіня. Протягом подорожей часто гостював у місцевих жителів, що допомогло йому пізнати побут, звичаї, традиції, ментальність русинів-українців. Часто кажуть, що в особі Ольбрахта наш край знайшла свого автора. Тогочасна критика говорила про Підкарпатську Русь як про «землю Ольбрахтову», яка в існуватиме літературознавчій свідомості так само, як край Безруча чи край Їрасека [10, с. 247]. Письменнику вдалося зазирнути до світу підкарпаторусинів глибше, ніж будь кому іншому.

Уже перший репортаж І.Ольбрахта *«Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi»* вивликав великий інтерес, автор вмить став експертом з підкарпаторуського питання, за його сприяння засновано Комітет робітничої допомоги. У Комітеті працювали відомі особистості, серед них – Карел Тейге (Karel Teige), Зденек Неєдлий (Zdeněk Nejedlý). Їхні публічні виступи не обмежувалися лише зібранням коштів для малозабезпечених русинів, але і готували ґрунт для протестів проти поліцейського тиску.

У 1932 році І.Ольбрахт видає збірку белетризованих репортажів *«Země beze jména»* (1932). Протягом наступних років він доповнює книгу ще шістьма розділами і видає її під новою назвою *«Hory a staletí»* (1935) [13].

Уже перший репортаж *«Vesnice jedenáctého století»* (1932) своїми образами переносить читача у минуле, у «село одинадцятого сто-

ліття», місцину під Карпатами, де зупинився час. Село розташувалося в долині гірських потоків, і тутешні хатки, з високими солом'яними стріхами, зарослими мохом, оточують сади та городи з картоплею, капустою та соняхами…[12, с. 23].

Ольбрахтові белетристичні репортажі були своєрідним ґрунтом для підготовки та написання художніх творів про Підкарпатську Русь, зокрема роману *«Nikola Šuhaj loupežník»* та збірки оповідань *«Golet v údolí».*

Відомий чеський літературний критик міжвоєнного періоду Ф.К. Шалда високо оцінив Ольбрахтові репортажі, зокрема збірку *«Země beze jména»* називав «репортажем такого високого рівня, яка перевершує десять дрібних романів» [13, с. 316].

Чеському прозаїку та журналісту Яромиру Томечеку (1906 – 1997) шлях до літератури відкрили позитивні відгуки читачів на фейлетони та репортажі про Підкарпатську Русь, опубліковані в газеті *«Lidové noviny»* у 1935 році.

До нашого краю Я. Томечек прибув як молодий службовець і вже тут, на Срібній Землі, познайомився із відомими особистостями чеської літератури та культури Іваном Ольбрахтом, Владиславом Ванчурою, Станіславом Косткою Нойманном, Ярославом Затлоукалом. Разом з ними Томечек захоплювався та вивчав підкарпаторуське життя [15, с. 52].

Перші Томечкові прозові твори та фейлетони почали виходити у часописі *«Podkarpatské hlasy»* (дебютував фейлетоном *«Rozhovor»* у 1934 році). Протягом життя Я.Томечек неодноразово повертався до теми Підкарпатської Русі, як наприклад у прозовій збірці *«Divní»* (1946), у збірці фейлетонів і проз *«Doteky ticha»* (1971) згадує пастухів, полонини, Карпатські верховини [15, с. 58].

Висновки. Підкарпатська Русь посіла унікальне місце в культурному й літературному дискурсі Чехословаччини міжвоєнного періоду. Аналіз творчої спадщини чеських публіцистів, літературознавців і письменників показує, що образ цього регіону не лише зацікавив інтелектуальну еліту, а й став джерелом глибоких художніх рефлексій. Праці Антоніна Гартла та Франтішека Тихого засвідчують ґрунтовне наукове осмислення підкарпаторуської літератури, культури та мовної ситуації. У художній літературі Підкарпатська Русь була відтворена в багатопланових текстах Ярослава Дюриха, Карела Чапека, Івана Ольбрахта, Яромира Томечека, де цей регіон набував символічного, навіть метафізичного виміру. У творах край постає як архаїчний, автентичний і водночас міфологізований простір, у якому художники слова прагнули осмислити не лише «іншого», але й самих себе, через призму моральних, соціальних та екзистенційних проблем сучасності. Підкарпатська Русь у чеському літературному дискурсі 1920–1930-х років перетворюється на художній концепт – простір, у якому поєднується етнографічна достовірність із романтичним світосприйняттям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віднянський С. Україна та «українське питання» в політиці Чехословаччини. Українська державність у XX ст. (Історико-політологічний аналіз). Київ: Політична думка, 1996. 440 с.
2. Čapek K. Hordubal. Povětroň. Obyčejný život. Praha: Československý spisovatel, 1956. S. 7–142.
3. Čapek K. Povídky z druhé kapsy. Praha: Československý spisovatel, 1978.
4. Durych J. Duše Podkarpatské Rusi. Podkarpatská Rus: edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů, sv. 138. Praha: Česká expedice, 1998. 40 s.
5. Durych J. Kouzelná lampa. Brno: Vetus Via, 1996.
6. Durych J. Toulky po domově. Obrazy z Podkarpatské Rusi, z Moravy a Čech. Praha, 1938.
7. Hartl A. Podkarpatská Rus v české literatuře. Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. Brno,
8. Hora A. Podkarpatská Rus. Přehled poměrů karpatoruských. S mapkou. Praha: Československý Cizinecký Úřad, 1919.
9. Kožmínová A. Podkarpatská Rus. Práce a život lidu. Karlín, 1922.
10. Krofta K. Čechoslováci a Podkarpatská Rus. Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. Brno, Užhorod: Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005. S.19–29.
11. Lantová L. Doslov. Hory a staletí. Praha: Československý spisovatel, 1982. S. 240–261.
12. Neumann S.K. Enciány s Popa Ivana. Československý spisovatel: Praha, 1954.
13. Olbracht I. Hory a staletí. Praha: Československý spisovatel, 1982.
14. Šalda F. X. Česká kolonizace na Podkarpatské Rusi. Šaldův zápisník IV. Praha: Otto Girgal. Roč. 4, 1931-32. S. 315–319.
15. Tichý F. Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi. Praha,1938. 215 s.
16. Tomeček J. Na poloninách. Podkarpatská Rus: edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů, sv. 138. Praha: Česká expedice, 1998. 40 s.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 42
Том 3

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп’ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 41,61.
Підписано до друку: 28.11.2025. Замов. № 1025/815. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.